

PAMUKKALE
ÜNİVERSİTESİ

İlahiyat Fakültesi Dergisi

9/3

GENÇLİK VE İNANÇ EĞİLİMLERİ
ÖZEL SAYISI 2022

PAMUKKALE UNIVERSITY
JOURNAL of DIVINITY FACULTY

e-ISSN: 2148-4899

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (PAÜİFD)
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı 9 (3), 2022

PAÜ İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. İbrahim KISAÇ
PAÜ İlahiyat Fakültesi Dekan Vekili

Dergi Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖNCÜ

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Hacer TOPRAK

Teknik Editörler

Dr. Arş. Gör. Nursema Kocakaplan
Dr. Arş. Gör. Esra İrk

Dil Editörleri

Dr. Çağla TAŞÇI (İngilizce)
Kaan Sarıgül (Arapça)

Alan Editörleri

(Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü)

Dr. Arş. Gör. Yasemin İPEK
Dr. Arş. Gör. Yasin Bostan

(Temel İslam Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ümitli
Dr. Öğr. Üyesi Elif Yazıcı

(İslam Tarihi ve Sanatları)

Arş. Gör. Nazım TAŞAN
Arş. Gör. Ayşenur Tuba ULUDOĞAN

Yayın Kurulu

Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Doç. Dr. Üyesi İdris TÜRK
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Doç. Dr. İsmet EŞMELİ
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut YAZICI
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖNCÜ
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇINAR
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Arş. Gör. Hacer TOPRAK
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye
Arş. Gör. Hüdanur DEMİR
Pamukkale Üniversitesi Denizli / Türkiye

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZDEMİR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adem YERİNDE, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KOŞUM, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. A. Bülent ÜNAL, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin ERUL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal TOSUN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat AYDIN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KESKİN, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet KONUR, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin YILMAZ, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAKTIR, Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit BAHÇIVAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Talip TÜRCAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz CAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ÖZCAN, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar TÜRK BEN, Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ, Ankara HBV Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ÜMİT, Marmara Üniversitesi

Derginin Tarandığı İndeksler

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yaz/Haziran ve Güz/Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanan uluslararası, hakemli, akademik, süreli ve elektronik bilimsel bir dergidir.

PAU İlahiyat Fakültesi Dergisi, EBSCO ve E-SCI'ya müraccat etmiş olup izlenme süreci devam etmektedir.

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanan makalelerin intihal, başka eserlere karşı oluşabilecek telif hakkı ve kanunlar önünde suç teşkil edebilecek tüm hukuki sorumluluk makalenin yazarına aittir.

Hakem Kurulu

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

İletişim

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kınıklı Yerleşkesi

Pamukkale/DENİZLİ

Tel: 0 258 296 44 42 Faks: 0 258 296 23 22

<http://dergipark.org.tr/pauifd>

İÇİNDEKİLER
KAPAK
JENERİK ve İÇİNDEKİLER
MAKALE YAZIM KURALLARI
EDİTÖRDEN
ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1. Mehmet ŞAHİN & Şeref Göküş**
RASİM ÖZDENÖREN'İN GÜL YETİŞTİREN ADAM'INDA KÜLTÜR VE KİMLİK KRİZİ
Culture And Identity Crisis In Rasim Özdenören's Rose-Growing Man **853-869**
- 2. Hatice TEBER**
ÇAĞDAŞ DÜNYADA EVRENSEL AHLÂK İLKELERİNE AKIL-KALP İLİŞKİSİ
AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM
*An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World
in terms of the Mind-Heart Relationship* **870-883**
- 3. Abdullah İNCE**
BELİREN YETİŞKİNLERDE DİN VE ALLAH TASAVVURU
Religion and Allah Conception of Emerging Adults **884-914**
- 4. Orhan GÜRSU**
GENÇLİK DÖNEMİ İNANÇ KRİZİNİN PSİKOLOJİK KÖKENLERİNİN ANALİZİ:
OLGU SUNUMU
Analysis of The Psychological Origins of the Youth Belief Crisis With Case Report **915-931**
- 5. Salih AYBEY**
GENÇLİK DÖNEMİ PROBLEMLERİ KARŞISINDA DİN EĞİTİMİ
Religious Education Against Youth Period Problems **932-963**
- 6. İmran ÇELİK**
KUR'AN EĞİTİMİNİN AHLAKİ GELİŞİM ÜZERİNE ETKİSİ
(RİZE MERKEZ İHL ÖRNEKLİĞİNDE)
*The Effect Of Qur'an Education On Ethical Development
(From The Example of Rize Central Imam Hatip High School)* **964-993**
- 7. Gencal ŞENYAYLA**
ASR-I SAÂDET VE GÜNÜMÜZDE GENÇLİK KAVRAMI
The Concept of Youth in the Period of the Prophet and Today **994-1015**

- 8. Hüdanur DEMİR & Mehmet ÇINAR**
 GENÇLERİN BEŞ VAKİT NAMAZ KILMA DURUMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN
 CHAID ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ
*Investigation of Factors Affecting Young People's Five Times of Prayer by
 CHAID Analysis Method* **1016-1029**
- 9. Ersin SAVAŞ**
 ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ İÇERİKLİ SOSYAL PLATFORM KULLANIMLARI
Religious Social Platform Use of University Students **1030-1043**
- 10. Mebrure DOĞAN & Zeynep ÖZCAN**
 GENÇLERİN İNANÇ EĞİLİMLERİNİN ANLAŞILMASI BAĞLAMINDA DUA İBADETİ
Worship of Prayer of in Context of Understanding Youth's Faith Tendencies **1044- 1076**
- 11. Majdoulin Moh'd Sadeq NAWASARAH**
 ظاهرة الإلحاد الجديد
The Phenomenon of New Atheism **1077-1097**
- 12. Yahya MAABDEH & Sumaya ALSUMADI**
 SÖYLEM KURAMI BAĞLAMINDA NEBEVİ HİTABIN İNCELENMESİNİN ÖNEMİ'
 GENÇLİK ÖRNEĞİ'
*The Importance of Studying the Prophetic Speech in the Context of Discourse
 Theory 'Youth as a Model'* **1098-1118**
- 13. Hasan KAFALI & Neriman Merve ERASLAN**
 ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN İNANÇ EĞİLİMLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA
A Qualitative Research On The Belief Trends Of University Youth **1119-1156**

e-ISSN: 2148-4899

PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022

**PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ (PAUİFD) MAKALE KABUL VE YAYIN ESASLARI**

**JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY FACULTY
OF THEOLOGY (JPUFT) ARTICLE ACCEPTANCE
AND PUBLICATION PRINCIPLE**

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli akademik ve bilimsel bir dergidir.

Dergide, din ve ahlak ile ilgili ilahiyat ve sosyal bilimler alanlarında yapılmış telif ve tercüme makale, metin neşri ve tercüme, kitap ve bilimsel etkinlik tanıtım ve değerlendirmeleri vb. yazılar yayımlanır.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açısından sorumlu editör(ler)ce incelenmektedir. Uygun yazılar, bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması durumunda çalışma yayımlanır; hakemlerden birinin olumsuz rapor vermesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin görüşü ile yazının yayınlanma kararı verilir. Yayınlanma kararı alınan çalışma yayım sırasına alınır.

Makale değerlendirmesinde Kör Hakemlik Uygulanır. Hakem raporları gizlidir. Yazar(lar)a makaleleriyle ilgili üç ay içerisinde cevap verilir.

Yazar(lar), yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar.

Yayımlanan yazıların bilimsel ve yasal açıdan sorumluluğu yazar(ların)a aittir.

Yayın kurulu gönderilen yazıyı yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Ayrıca dergiye gönderilen yazılar, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Yayımlanmış yazıların her türlü telif hakkı Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisine aittir. Yayımlanmış yazılar için telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak makalede Türkçe özet bulunması zorunludur.

Dergiye gönderilecek makalelerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmak amacı ile gönderilmemiş olması gerekir. Yazarın makaleyi geri çekme isteği, makale dergiye yüklendikten sonra ve/ veya hakemlere gönderilmesinden itibaren kabul edilmez. Dergiye yayınlanmak için gönderilen makale, toplam On bin kelimeyi (dipnotlar ve kaynakça hariç) geçmemelidir. Makale formatı taşımayan kitap, tez, konferans, panel ve sempozyum değerlendirmeleri ise iki bin kelimeyi geçmemelidir.

Makalenin dipnot, kaynakça düzeni, İSNAD 2'ye göre düzenlenmiş olmalıdır. Etik Kuru İzin Belgesi, Benzerlik Raporu ve Telif Hakkı Devir Belgesi vb. belgeler imzalanmalı ve makale ile birlikte pdf olarak yüklenmelidir.

Journal of Pamukkale University Faculty of Theology (JPUFT) is the peer-reviewed academic and scientific journal published twice a year, in June and December.

Manuscripts sent for publication are reviewed by the responsible editor(s) in terms of purpose, scope, content, method, and writing rules. Appropriate manuscripts are sent to two referees who are experts in their fields to be evaluated in terms of their scientific competence. If the referee reports are positive, the study is published; If one of the referees gives a negative report, the article is sent to a third referee. The publication of the article is given with the opinion of the third referee. The article decided to be published is queued in order of publication.

Blind Review is applied in article evaluation. Referee reports are confidential. Author(s) is/are responded within three months regarding to their article.

Authors have to take notice of the reports of the editorial board and referees.

Scientific and legal responsibility of the published articles belongs to their author(s).

Editorial board is free to publish the submitted article. Also, manuscript(s) submitted to the journal, whether published or not, is/are not returned.

All copyrights of published articles belong to Journal of Pamukkale University Faculty of Theology (JPUFT). No copyright fee is paid to published articles. Citations cannot be made from the articles published in the journal without giving reference.

The languages of the journal are Turkish and English. However, the article must include a Turkish abstract.

The articles to be sent to the journal should not have been sent for the purpose of publication anywhere before. The author's request to withdraw the article will not be accepted after article is submitted to journal and/or sent to the referees.

The article submitted for publication to the journal should not exceed ten thousand words (excluding footnotes and bibliography/table of authorities) in total. The book without article format, thesis, conference, panel and symposium reviews should not exceed two thousand words.

Footnote and bibliography/reference order of the article should be arranged according to the ISNAD citation style 2nd edition.

Ethics Committee Permission Certificate, Similarity Report and Copyright Transfer Document etc. must also be signed and uploaded as pdf with the article

MAKALENİN TÜRKÇE ADI BÜYÜK HARFLE CAMBRIA

Cambria Yazı Tipi, 11 Punto, 1 Satır Aralıklı Ortada

Öz.

(Cambria 10 punto tek satır aralığı, iki yana yaslı) (100-150 kelime)

Anahtar Kelimeler: Cambria 10 punto iki yana yaslı, (5 kelime)

Makalenin İngilizce Adı Küçük Harfle

Cambria Yazı Tipi, 11 Punto, 1 Satır Aralıklı Ortada

Abstract

(Cambria 10 punto, tek satır aralığı, iki yana yaslı) (100-150 kelime)

Keywords: Cambria 10 punto iki yana yaslı, (5 kelime)

Structured Abstract (Cambria 11 punto)

(750 Kelimelik İngilizce geniş özet)

GİRİŞ (Cambria 11 punto)

Sayfa düzeni: Üst, alt, sağ ve soldan 3.5 cm boşluk, Cambria 11 punto, paragraftan sonra 6 nk boşluk, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı, ilk satır 1 cm girintili.

1. Başlık (Cambria 11 punto)

Sayfa düzeni: Üst, alt, sağ ve soldan 3.5 cm boşluk, Cambria 11 punto, paragraftan sonra 6 nk boşluk, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı, ilk satır 1 cm girintili.

1.1. Başlık (Cambria 11 punto)

Sayfa düzeni: Üst, alt, sağ ve soldan 3.5 cm boşluk, Cambria 11 punto, paragraftan sonra 6 nk boşluk, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı, ilk satır 1 cm girintili.

SONUÇ (Cambria 11 punto)

Sayfa düzeni: Üst, alt, sağ ve soldan 3.5 cm boşluk, Cambria 11 punto, paragraftan sonra 6 nk boşluk, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı, ilk satır 1 cm girintili.

KAYNAKÇA (Cambria 11 punto)

(Cambria 11, paragraftan sonra boşluk bırakmadan, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı, asılı 1 cm girintili.)

Makale A-4 ebadında sağ, sol, üst ve alt taraftan 3.5 cm boşluklu olarak yazılmalıdır.

İlk gönderimde makalede yazar adı olmamalı ve sayfa numarası verilmemelidir.

Paragraf başlangıcı 1 cm girintili olmalı, paragraf aralığı üstten 06 nk ve alttan 06 nk, satır arası değeri 1.15 olmalıdır.

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'ne (pauifd), gönderilen tüm makalelerde bulunan Kaynakça ve dipnotlar **İSNAD-2** sistemine göre hazırlanmalıdır.

EDİTÖRDEN

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı 9 (3) 2022'yi sizlerle buluşturmaktan kıvanç duyarız. Özel sayıda Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsünün 11-13 Kasım 2022 tarihlerinde tertip ettiği *Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu*'nda özet bildiri şeklinde tebliğ edilen bazı çalışmaların genişletilmiş versiyonlarını yayımlıyoruz. Özel sayının temasını sempozyum başlığından mülhem "Gençlik ve İnanç Eğilimleri" şeklinde belirledik.

Özel sayıda yayımlanan makalelere bakıldığında gençlik ve inanç konularının hem teorik değerlendirmeler çerçevesinde müzakere edildiğini hem de alan araştırmaların bireyin ve toplumun canlı bir resmini çektiğini görmekteyiz. Bu resim içerdiği zengin düşünce birikiminin yanında ilahiyat alanının gündelik hayatla birleşme ve toplumsal meselelere ilgi duyma çabasının ümit verici izlerini de taşımaktadır. Beşerî gerçekliğin önemli bir kısmı insanın gündelik tecrübesiyle anlaşılabilir hale geldiğinden bu tecrübenin araştırılması ve yorumlanması var olan durumun daha sarıh şekilde kavranmasını sağlayacaktır. Böylesine önemli bir misyonu üstlenen yazarlarımıza gönülden teşekkür ederim.

Dergimizde çift taraflı kör hakemlik süreci titizlikle uygulamakta, hakemler belirlenirken mümkün olduğunca kendilerine gönderilen makalelerle ilgili çalışmalarda bulunmuş olmaları dikkate alınmaktadır. Alan editörlerimiz ve editör yardımcılarımız bu süreci etik ilkelere riayet ederek takip etmektedir. Bu sayede hem emek mahsulü çalışmalarını dergimize gönderen yazarların çalışmalarına katkı sağlamaya çalışmakta hem de akademik dergi yayıncılığını olması gerektiği gibi yürüterek nitelikli çalışmaları ilgililere sunmayı hedeflemekteyiz. Bu anlamda değerli vakitlerini ayırarak çalışmaları değerlendiren hakemlerimize teşekkür ederim. Son olarak derginin sizlerle buluşması için süreçlerde görev alan çalışma arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Yeni sayılarda görüşmek dileğiyle.

Dr. Öğr. Üyesi Ali Öncü

Editör

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 853-869

RASİM ÖZDENÖREN'İN GÜL YETİŞTİREN ADAM'INDA KÜLTÜR VE KİMLİK KRİZİ
Culture And Identity Crisis In Rasim Özdenören's Rose-Growing Man

Mehmet ŞAHİN

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, menteslisahin@gmail.com, 0000-0002-2548-211X

Şeref GÖKÜŞ

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, serefgokus@akdeniz.edu.tr, 0000-0003- 3322-0723

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	11.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	14. 12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	853-869

Atıf / Cite as: Şahin, Mehmet- Göküş, Şeref, "Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam*'ında Kültür Ve Kimlik Krizi" (Culture And Identity Crisis In Rasim Özdenören's Rose-Growing Man). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 853-869. Doi No: 10.17859/pauifd.1202585.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 853-869

RASİM ÖZDENÖREN'İN *GÜL YETİŞTİREN ADAM*'INDA KÜLTÜR VE KİMLİK KRİZİ*

Mehmet ŞAHİN**
Şeref GÖKÜŞ***

Öz

Bu çalışmada, Rasim Özdenören'in *Gül Yetiştiren Adam* adlı yapıtından hareketle kültür ve kimlik krizi ilişkisi ele alınmaktadır. 1940 yılında doğan Rasim Özdenören, kendisini Doğu-Batı çatışmasının hakim olduğu, bu nedenle de bireylerin varoluşsal problemler yaşadığı bir toplumda bulur. Doğu-Batı yaşam tarzları, toplumun dönüştüğü yeni kimlik, sessiz protesto, kültürel çözülme, özüne yabancılaşma, aile temaları, ölüm ve ahiret düşüncesi gibi temalara yoğunlaşan yazar, iç dünyasını ve fikirlerini; öykülerinde, denemelerinde ve tek romanı olan *Gül Yetiştiren Adam*'da dışa vurmaktadır. Öykülerinde Anadolu insanını, mevcut gerçekliğinden kopmadan ve ideolojik mesaj kaygısı gütmeyen ayrıntılı olarak betimler. Yazar, sahip olduğu İslamî duygu ve düşüncelerini tüm eserlerinde doğrudan vermek yerine, örtülü bir biçimde ifade etmektedir. Onun hikayelerinde ve romanında kahramanlar, tüm açmazlarıyla ve kendi çelişkileriyle resmedilen sıradan insanlardır. Betimlemedeki ustalığı ile Türk edebiyatının tematik bakımdan zenginleşmesini sağlayan Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*'da tüm bunları sembolize etmektedir. Özdenören, romanında kendi hayatından kesitler sunmuş, ister Batı kültürü isterse Doğu kültürü içinde yaşasın, insanı kahramanlaştırmadan tüm sadeliği ile ele almayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rasim Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, Kültürel Çözülme, Değer, Kimlik.

Culture And Identity Crisis In Rasim Özdenören's Rose-Growing Man

Abstract

This study examines the relationship between culture and identity crisis based on Rasim Özdenören's *The Man Who Grew Roses*. Rasim Özdenören, born in 1940, lives in a society where the East-West conflict dominates, causing individuals to struggle with existential issues. The author, who focuses on themes such as East-West lifestyles, the new identity that society has become, silent protest, cultural dissolution, alienation from his essence, family themes, death and the afterlife, expresses his inner world and ideas in his stories, essays and his only novel, *The Man Who Raised Roses*. In his stories, he describes the Anatolian people in detail without breaking away from the existing reality and without worrying about ideological messages. In all his works, the author expresses his Islamic feelings and thoughts implicitly rather than directly. In his stories and novels, the protagonists are ordinary people who are depicted with all of their

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sunulan ve özeti yayınlanan "Din Dili ve Rasim Özdenören'in "Gül Yetiştiren Adam" Eseri Üzerinden İnanç Krizi" isimli bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, menteslisahin@gmail.com, 0000-0002-2548-211X.

*** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, serefgokus@akdeniz.edu.tr, 0000-0003-3322-0723.

dilemmas and contradictions. In *The Man Who Raised Roses*, Özdenören, who enriches Turkish literature thematically with his mastery of description, represents all of this. Özdenören presented sections from his own life in his novel, and managed to deal with it in all its simplicity, without making people a hero, whether they live in Western culture or Eastern culture.

Keywords: Rasim Özdenören, *The Man Who Grows Roses*, Cultural Dissolution, Value, Identity.

Structured Abstract

Language is a mirror that reflects the changes in the way of life, culture and beliefs of a society. Changes in society first manifest themselves in language. In the 21st century, with the development of communication and transportation tools, very rapid and relatively unpredictable changes are taking place in all societies around the world. These rapid changes affect not only religion and morality but also culture and all areas of life. Mentality and paradigm shifts in societies rapidly increase differentiation. Social and individual movements and religious and political tensions have the greatest impact on children, youth and language. So what kind of communication language should we develop with young people? How should we understand the crisis of faith in young people? What kind of language should we develop? What are our responsibilities? When the religious education institutions that shape the language of religion are examined, it is seen that they are in a structure that cannot establish an effective connection with society and youth. Academics and clergy from pre-2000 educational institutions, in particular, struggle to establish an effective communication language with the youth. In order to overcome this crisis, religious discourse in communication with young people should be clear, understandable, and tailored to their interests and needs. The concepts to be created as the language of religion should be carefully selected, flexible, and shaped according to the needs of young people. In particular, the language of religion to be created should be determined by taking into account areas such as formal, non-formal, and digital media. Serious changes are needed in the curricula of the faculties of Imam-Hatip and Theology/Islamic Sciences. Because there are serious problems in institutions providing religious education at the point of catching up with the age; it is difficult to grasp the modern age, thought systems and the digital world. Therefore, it is insufficient to produce solutions to problems that are difficult and cannot be fully grasped. We have become unable to produce answers to the questions that lead to the crisis of faith of today's youth. Especially in the field of Kalam, it is necessary to develop new methods that are suitable for the conditions of the period and that can remedy the faith crises of the youth, and move away from the previous vicious, sectarian debates. The rote learning, imitative understanding of education should be replaced by an understanding of education that produces knowledge, thinks, and can defend its field of belief. We should look for ways to develop a humanistic, love-based understanding of religion with our children and youth. Again, focusing on our tradition can be a solution for this. When we examine the process of Islamization of Anatolia, we see that a rich Sufi culture played an active role in Islamization. In this Islamization, we see that the language of the state, a warm and loving life example is presented rather than words and dry speech. Presenting Islam to people through life rather than words has a more lasting effect on individuals. Today, every household and every individual has the internet and social networks and everyone creates their virtual world. Even siblings growing up in the same family can grow up with different characters, and different understandings of religion and morality because of this virtual world they have created. How do we adapt our beliefs and thinking to this new world called post-truth, metaverse? Parents cannot develop an appropriate language of communication with their children on religious grounds. The current family structure and the realities of the new era do not match. Today we are experiencing something similar to the helplessness of Muslims who fell behind in the 19th-20th century in the face of industry, technology and Western ideas. But this time it is not only Muslims who are experiencing this helplessness, but also members of all other religions. Existing religious structures have difficulty in understanding new

languages and discourses and are unable to develop a new language. Before we can develop a new religious language, we need to clarify the existing developments in all their details. If the problems are clarified, it will be seen that literature, as in many other fields, has a very important effect on the development of an effective language of religion. This is because literature deals with every subject of human interest. Social events, facts, values and cultures are directly related to literature. All these traditions are transmitted through literature. Because literature cannot be isolated from society and the environment in which the author lives. It conveys the beliefs, ideas, culture, art, aesthetics and values of the period in which it was written. Rasim Özdenören's "The Man Who Grew Roses" is one of the works that best convey these characteristics. Özdenören explains the above-mentioned crises in the language of religion through his work "The Man Who Grew Roses". Young people are alienated from society in the work as in every period. They criticize the values of their family and society and are quite alienated from their own culture. In the work, Özdenören deals with the crisis of faith and culture brought about by modernization, corruption, distancing from the essence, and coming to terms with moral decadence. He describes the struggle to protect his essence through traditional-modern, national-foreign, and local-universal values and the crises in great detail through religious motifs. On the one hand, the character of The Man Who Grew Roses shows the conflicts between tradition and modernity in society. On the other hand, The Man Who Grew Roses's another protagonist, Sitare, shows the conflicts between culture, religion, and the teachings of the West. Both characters are in search of their own lives within these conflicts. The difference is that The Man Whom Grew Roses does this by confining himself to his home, while Sitare searches outside, among people and things. The crisis of faith is based on social disintegration. What causes this dissolution is the change in social life, degeneration and alienation from the original. As this dissolution progresses, so does the conflict between tradition-modernity and old-new. The crisis of faith in the work is not one-sided. The crisis of faith is experienced both in traditional life and modern life. In this respect, it is noteworthy that the crisis is made comparatively. Sitare, who experiences a crisis of faith, experiences change not only in the field of faith but also in terms of culture, language, and traditions. This study will explore the relationship between religion and literature and provide answers to the faith crisis that began with the Tanzimat and continues to worsen owing to modern-day factors, affecting children and young people.

GİRİŞ

Toplumlar zamanla yapısal, kurumsal, kültürel ve davranışsal gibi farklı yönlerden değişirler. Değişim her toplum için kaçınılmaz bir durum olup, aynı kalan ve yerinde sayan topluluklar yok olmaya mahkûmdur. Çünkü insanlığın bilgi ve deneyimi sürekli artmakta, dünya pek çok yeni gelişmelere sahne olmakta bu da farklı milletlerin birbirleri ile etkileşime girmesine kapı aralamaktadır. Sosyal değişimler topluma refah, bütünleşme, gelişme gibi olumlu yönlerden tesir edebildiği gibi, kaos ve kargaşa gibi olumsuz açılardan da etki edebilmektedir. Türk halkı da diğer milletler gibi zaman içerisinde değişime uğramış, hatta Tanzimat'la birlikte kendisini, yaklaşık 200 yılı bulan köklü bir değişim sürecinin içinde bulmuştur. Bahsi geçen sürece eski-yeni tartışmalarının yaşandığı, belirgin bir hale bürünen, Batı eksenli bir farklılaşma damgasını vurmuştur.¹ Ancak batılı yaşam tarzının benimsenmesi, değer yargılarının Batı normlarına göre şekillenmeye başlaması, eğitim sisteminin batılı tarzda

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), 136; M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005), 12.

yapılandırılması² gibi birtakım yeni hareketler halk arasında kültürel yabancılaşmaya ve çözülmeye yol açmıştır. Sosyal yapıda meydana gelen bu değişimler, yapı çözümü ve özün kaybedilmesi gibi sonuçlar doğurmuş, insan yaşamına nüfus eden her olgu gibi bu süreç ve sonuçları da farklı alanlara konu olmuştur.³ Edebiyat da bu tesir gücü yüksek farklılaşmaya duyarsız kalmamıştır. Yazar ve şairler toplumdaki değişimlere bigâne kalamamışlar ve eserlerine konu edinmişlerdir. Bu değişimi eserlerine konu edinen en başarılı yazarlardan biri de Rasim Özdenören'dir. Özdenören hikayelerinde, kültürel değişimleri, yaşam mücadelesi veren sıradan insanlar üzerinden, onları kahramanlaştırmadan, derinlemesine incelemektedir. Yazar, kültür ve yabancılaşma şokuna maruz kalmış insanların hayatlarını, acılarını, hissettiklerini ve yalnızlıklarını ana izlek olarak ele alıp tüm saflığı ile betimlemektedir. Anlatımlarını kültürel yabancılaşma ve batılılaşma eleştirisi üzerinden yaparak o günün toplumunu günümüze yansıtmaktadır.

1. Özdenören ve *Gül Yetiştiren Adam*

Rasim Özdenören (ö.2022), 1940 yılında Kahramanmaraş'ta dünyaya gelmiştir. İlkokulu 1952'de Malatya'da, ortaokulu ise 1955'te Kahramanmaraş'ta okumuştur. 1958'te lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1964'te İstanbul Üniversitesi Gazetecilik bölümünü, 1967'de ise aynı üniversitenin Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1971'de New Mexico Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamış, sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzman olarak görev yapmıştır. 1975'te Kültür Bakanlığı'nda bakanlık müşaviri hizmetinde bulunmuş, 1977-78 yıllarında ise müfettiş olarak çalışmıştır. 1980'de tekrar Devlet Planlama Teşkilatı'na dönmüş ve orada çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 2005'te emekli olmuştur.⁴ İlk hikayesini 1957'de *Varlık* dergisinde yayımlayan Özdenören'in eserleri şunlardır:

"Hikayeler: *Hastalar ve Işıklar* (1967), *Çözülme* (1973), *Çok Sesli Bir Ölüm* (1974), *Çarpılmışlar* (1977), *Denize Açılan Kapı* (1983), *Kuyu* (1999), *Hışırta* (2000), *Ansızın Yola Çıkmak* (2000), *Toz* (2002), *İmkansız Öyküler* (2010), *Uyumsuzlar* (2015)

Roman: *Gül Yetiştiren Adam* (1979)

Denemeler: *İki Dünya* (1977), *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler* (1985), *Yaşadığımız Günler* (1985), *Ruhun Malzemeleri* (1986), *Yeniden İnanmak* (1987), *Kafa Karıştıran Kelimeler* (1987), *Çapraz İlişkiler* (1987), *Yumurtayı Hangi Ucundan Kırmalı?* (1987), *Müslümanca Yaşamak* (1988), *Red Yazıları* (1988), *Yeni Dünya Düzeninin Sefaleti* (1996), *Ben ve Hayat ve Ölüm* (1997), *İpin Ucu* (1997), *Acemi Yolcu* (1997), *Kent İlişkileri* (1998), *Yüzler* (1999), *Köpekçe Düşünceler* (1999), *Eşikte Duran İnsan* (2000), *Yazı İmge ve Gerçeklik* (2002), *Aşkın Diyalektiği* (2003), *Düşünsel Duruş* (2004) *Siyasal İstiareler* (2009), *Açık Mektuplar* (2014), *Edebiyat ve Hayat* (2012), *Hadislerin Işığında Hz. Muhammed* (2018)

² Blz. Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXVII* (1997), 407-442.

³ Orhan Gürsu, "Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2015), 99-130.

⁴ Rasim Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 4.
PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022

Çeviriler: Hayvan Çiftliği (George Orwell, 1964), İslam'da Devlet Nizamı (Mevdudi, 1967), İslam Devletinde Mali Yapı (Dr. S.A. Sıddıki, 1972)"⁵

Özdenören'in *Mavera* dergisinin çıkış duyurusunda ifade ettiği gibi medeniyet ve kültür ile edebiyat arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü her kültür kendi değer yargıları ve ahlak anlayışını benimsemiş ve yayma konusunda edebiyatın aracılığına ihtiyaç duymaktadır. Tarihte, edebiyatı olmayan hiçbir uygarlık var olamamıştır. Milletin yerli düşünceleri, öz uygarlığı ve yaşam biçimleri edebiyatla sonraki nesillere aktarılmıştır.⁶ Özdenören'in eserleri incelendiğinde de kendi kültür ve uygarlığını yüceltmek için çalışan bir vatansız, içinde yaşadığı çağı objektif olarak değerlendirebilen bir entelektüel, Doğu ve Batı düşüncesine hakim bir düşünür, sonraki devirlere ışık tutan evrensel ve çağdaş bir yazar olduğu görülmektedir. Özdenören'in eserlerinde edebiyat, bir kültür ve kimlik aktarıcısı misyonunu taşımaktadır. Onun eserlerinin başında da öykü, denemeler ve roman gelmektedir. Ancak onun savunduğu değerler ile kültür ve kimlik aktarıcısı rolünü betimlediği tek romanı *Gül Yetiştiren Adam* adlı eseridir. Özdenören, "Roman bir savaş alanıdır, oysa hikaye düello sahnesidir. Romancı bize 'tip'ler çizer, hikayeciye, 'tip'ler çizmez, 'durum'lar anlatır,"⁷ diyerek romana bakışını ve verdiği değeri yansıtır. Ona göre roman, insan tabiatını tüm sadeliği ile sergilemelidir, ki bu eserinde bunu açıkça göstermiştir.

Öykücü kimliği ile ön plana çıkan Özdenören, roman üzerine yazdığı bir yazıda şunları söylemektedir: "*Romanı büyük kılan niteliğin, insanoğlunun varlık sebebine yaklaşma imkanını getirip getirmediğinde aranması gerektiğidir. Benim hayatımla insanın varoluş hikmeti arasında bağlar kuran, insan olarak benim bir "kul" olduğum bilincini getiren romana, büyük roman diyorum ben, ama şimdiye değin böyle bir roman yazılmış mıdır, diyeceksiniz. Roman kendi ufuklarında bu potansiyeli gizliyor ya, önemli olan bu bence. O potansiyeli romanın varlık alanında harekete geçirmekse romancının görevi olmalı.*"⁸ İşte, Özdenören'in tek romanı *Gül Yetiştiren Adam*, *Ruhun Malzemeleri*'nde söylediğine uygun olarak sosyal içeriği ile dikkat çeken bir romandır. Yazarın ilgili eserinde Doğu-Batı yaşam tarzları arasında ikilemde kalmış Anadolu insanının hayat hikayeleri anlatılmaktadır. Hikayenin ana karakteri, Doğu yaşam tarzını temsil eden, Batıya özenmenin neden olduğu hızlı kültürel değişime direnen ve I. Dünya savaşı sonrası kendisini eve hapseden, sessiz ve sakin bir kişiliğe sahip olan Gül Yetiştiren Adamdır. Romanın diğer ana karakteri ise Batı yaşam tarzını benimsemiş, Batı hayranı, yozlaşmış düzene uyum sağlamış, eğlenme ve gezmeyi seven Sitare'dir. Romanın yardımcı karakterleri ise Gül Yetiştiren Adamın torunu

⁵ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 4; Mehmet Nezir Eryarsoy, *Gül Yetiştiren Adam: Rasim Özdenören* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009), 163-167; Eyüp Ünal, *Rasim Özdenören'in Gül Yetiştiren Adam Romanında ve Hikâyelerinde Modernizm* (Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5-8; Ayhan Bulut, *Rasim Özdenören Hakkında Bir Monografi Çalışması* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 81-82. Ayrıca bkz. "Yedi Güzel Adamdan Biri: Rasim Özdenören", *Hece Dergisi (Özel Sayı)* 169 (2011), 12-140; Firdevs Canbaz Yumuşak, "Rasim Özdenören ve Öykücülüğü", *Turkish Studies* 7/2 (2012), 1282.

⁶ Rasim Özdenören, "Mavera Aylık Edebiyat Dergisi", *Yedi İklim* 107-108 (1999), 24.

⁷ Rasim Özdenören, *Ruhun Malzemeleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 142.

⁸ Özdenören, *Ruhun Malzemeleri*, 112-113.

Ahmet, Sitare'nin eşi Çarli, Sitare'nin yakın arkadaşı Tansel, Tansel'in eski dostu Marya ve Sitare'nin diğer arkadaşları Turgut, Burhan, Erol, Yavuz, Zelda ve anlatıcıdır. Eser, ülkede sağ-sol çatışmalarının zirvede olduğu ve ideoloji uğruna insanların birbirlerini öldürdüğü bir dönem olan 1970'lerin sonlarında kaleme alınmış⁹, ilk defa *Yeni Devir* gazetesinde parça parça yayımlanmıştır.¹⁰ Geleneksel ve Modern yaşam tarzlarının uyuşmazlığı etrafında şekillenen *Gül Yetiştiren Adam* isimli eserin özeti kısaca şöyledir:

Romanda aynı zaman döngüsünde birbirinden farklı iki karakter etrafında gelişen olaylar, belirli bir mekan veya zaman vurgulanmadan bizlere anlatılmaktadır. Ana karakterlerden biri gerçek ismi zikredilmeyen ama herkesin Gül Yetiştiren Adam olarak tanıdığı İstiklal Harbi gazisidir. Savaşta en yakın arkadaşlarının şehit olduklarına tanık olmuş olan bu baş karakter, harb sonrası toplumda meydana gelen değerlerin, uğruna savaştığı değerlerden farklı yönde geliştiğini görüp, dünyaya küsmüş ve sessiz bir protesto sergileyerek kendini evine hapsetmiştir. Kendini evine kapattığı uzun zaman zarfında Gül Yetiştiren Adam kendi iç dünyasına yönelerek yaptığı sessiz yolculuğunu, bahçesinde özenle yetiştirdiği gülleriyle paylaşır, onlara özenle bakıp, tüm mahalleyi eşsiz bir gül kokusuyla doldurur. Gül Yetiştiren Adam, bir yandan kendi iç mücadelesini veren, bir yandan da toplumda görülen sosyal ve ahlaki mücadelenin sembolü olan bir karakterin hikayesidir.

Romanda paralel devam eden diğer hikayede ise İstiklal Harbi sonrası oluşan yeni dünyanın modern yaşantısı gözler önüne serilmektedir. Diğer esas hikayede ise ana karakter Sitare ve küçük ayrıntılarla anlatılan Sitare'nin eşi Çarli ve Sitare'nin arkadaşları Yavuz, Turgut, Erol, Zelda, Tansel, Anlatıcı ve diğerlerinden oluşan bu grupta yozlaşmış ilişkiler yer almaktadır. Bir bankada çalışırken, kendinden yaşça büyük, fabrika sahibi, zengin iş adamı olan Çarli ile evlenen Sitare, önceleri tutumlu olmasına rağmen evlendikten sonra düşünmeden para harcayan, sık sık kumar oynayan, evli olmasına rağmen başkalarına aşık olan ve eşi Çarli hastanede ölümle mücadele ederken bile yakın arkadaşlarıyla eğlenmek için tatile çıkan bir kadındır. Kocasını hastanede ölümle mücadele ederken hayatını hiçbir şey yokmuş gibi yaşayan Sitare, onu seven arkadaşına karşı da samimi değildir. Sitare yasak aşkında, yaşadığı anın tadını çıkartırken arkadaşlarının kendisine karşı olan sözlerine de kulak tıkmaktadır. Eşini hastanede bırakıp tatil için gittikleri ve eğlenip kumar oynadıkları otelde her zaman olduğundan farklı davranışlar sergilemeye başlayan Sitare, kaygılı bir ifadeyle arkadaşlarıyla sohbet eder. Son derece ümitsiz bir haldeyken, arkadaşlarının kendisi hakkındaki olumsuz düşüncelerinin doğru olmadığını, kocasıyla parası için evlenmediğini, onu hiç aldatmadığını söyler ve mekanı terkeder. Sitare içinde bulunduğu ruhsal kriz halinden çıkmanın ve tek kurtuluş yolunun intihar olduğunu düşünür ve sonunda intihar eder.

Gül yetiştiren adam ise torunun isteği üzerine bir gün sabah namazı için dışarı çıkar ve gördükleri karşısında son derece şaşırır. İnsan, toplum ve şehrin maddi

⁹ Ali Haydar Haksal, *Ruh Denizinden Öyküler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 60; Ali Haydar Haksal, "Rasim Özdenören'le Öyküsü ve Sanatı Üzerine Bir Konuşma", *Yedi İklim* 107-108 (1999), 62.

¹⁰ Cahit Zarifoğlu, "Rasim Özdenören "Gül Yetiştiren Adam"ı Anlatıyor", *Mavera* 34 (1979), 34.

değişimi onu derinden sarsar, bunun manevi değişimi beraberinde getireceği endişesini taşır, hatta öfkelenir. İlk şoku sokağa çıktığında yanlarından hızla geçen bir taksiden ürkererek kendini duvara yaslamasıyla yaşar. Önceden var olan derenin artık olmadığını görür. Yüksek katlı binalar, duvarlara yapıştırılmış afişler, renkli ışıklarla süslenmiş vitrinler, beton yapılar, kaldırımlar, asfalt, elektrik direkleri, kısaca gördüğü her şeye öfke ve kahırla bakar. Camiye gittiklerinde cemaatin azlığı ve gördüğü fötr şapka karşısında hayal kırıklığı daha da artar. 50 yıl önceki döneme göre oldukça farklı kıyafetler giyen, fötr şapka takan insanları ve onların nasıl da değişmiş olduklarını hayretle gözlemler. Değişmeyen tek şey imamın giyimi diye düşünürken namazdan sonra onun da çıktığını gören adam, daha fazla dayanamaz ve suskunluğunu bozarak onları İslam'a çağırmaktan kendini alıkoyamaz. İlk başta cemaat tarafından tanınmayan dilenci zannedilen Gül Yetiştiren Adam, cemaate dönerek; Allah'ın sizden öncekileri kafirlere benzemeye başladığı için helak ettiğini biliyor musunuz der. İçinizdeki İslam'ı gösterin, çünkü İslam sizin üzerinizde görünmek ister diyerek cemaati kafirlere benzememeleri konusunda uyarır. Romanın son bölümünde cemaate yaptığı bu uyarı sebebiyle toplumu galeyana getirmekle suçlanır, tutuklanır ve mahkemeye çıkarılır.

Eser, 10'u Gül Yetiştiren Adam, 12'si Sitare ve bir de sonuç bölümü olmak üzere toplam 23 bölümden oluşmaktadır. Hikayenin son bölümünde, girift şekilde iç içe geçmiş iki farklı hikaye birleşmekte ve okuyucunun kafasında gri kalan yerler bir anlatıcının açıklamasıyla netleşmektedir.

Gül Yetiştiren Adam'ın diğer önemli yönü ise olay örgüsünün anlatıldığı zaman ve mekandır. Eserde bir Gül Yetiştiren Adam'ın yaşadığı zaman, bir de Sitare'nin yaşadığı zaman olmak üzere iki zaman dilimi yer almaktadır. Gül Yetiştiren Adam için Kurtuluş Savaşı ve sonraki 50 yıllık zaman dilimi anlatılırken Sitare'nin hikayesinde ise kronolojik bir sıra takip edilmektedir. Romanda zaman ve mekan karakterlerle bütünleşmekte ve bilinç kazanmaktadır. Bu nedenle karakterlerin zaman ve mekandan bağımsız olarak anlaşılması zordur. Aynı zaman diliminde, iki farklı yaşamı temsil eden iki başkarakterin dramı eş zamanlı bir biçimde ele alınmaktadır. Romanda, "*Zamanın modern tekniklere uygun kullanımı, iki anlatının ayrı ayrı ele alınmasıyla sağlanır. Hatırlamaların yönlendiriciliği ile zamanda geriye dönüşler, an'lar üzerinde yoğunlaşma, bireylerin psikolojilerini verecek sorgulamalar ve çatışmalar şeklinde tecelli eden zamanın göreceli kullanımı, anlatıların inandırıcılığını güçlendiren asıl unsurlar olarak karşımıza çıkar.*"¹¹ Özellikle Gül Yetiştiren Adam karakterinde zaman, düş görme, hatırlama ve zaman kırılmaları gibi geriye dönüş teknikleri kullanılarak canlandırılmakta, zaman daha çok kültürel değişime etkisi açısından ele alınmaktadır. Romanın diğer baş karakteri olan Sitare hikayesinde ise zaman kronolojiktir ve kültürel değişimin hızına uygun olarak hızla akmaktadır.

Eserde Doğu ve Batı kültürünü temsilen iki kült mekânın betimlendiği görülmektedir. Doğu kültürünü temsilen Kahramanmaraş, Batı kültürünü temsilen ise Las Vegas seçilmiştir. İki şehir de hikayenin anlatımını zenginleştirmek için genel tasvir ve betimlemelerle doludur. Geleneksel yaşamın mekânı genelde Maraş, özelde ise Gül Yetiştiren Adam'ın 50 yıl kaldığı, huzur, sakinlik ve güzel kokular yayan

¹¹ Bulut, *Rasim Özdenören Hakkında Bir Monografi Çalışması*, 675.
PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022

güllerin olduğu evidir. Modern yaşamın merkezi ise genelde Las Vegas özelde ise kumarhanedir. Günün her saatinde yanan renkli ışıklar, yüksek sesler, gökyüzünü kaplayan binalar, bankalar, eğlence merkezleri ve kumar etrafında şekillenen hayatlar vardır.¹² Sitare merkezli anlatılan öyküde mekan aynı zamanda yozlaşmayı temsil etmektedir. Bu anlamda iki mekanın kıyaslaması çok belirgin olarak yapılmaktadır. Ki bu mekan ve toplumsal hayat ilişkisi romanın “Şehir yıkıntıları. Ve insan yıkıntıları.”¹³ ile başlayan ilk cümlelerinde kurulur. Romanda yer, zaman ve mekan, insan karakterlerinin önüne geçer.

“TEMMUZDUR

AĞUSTOSTUR

EYLÜLDÜR

şire vakti

EKİMDİR

bağdan dönülür

kışa hazırlanılır

KASIMDIR

ARALIKTIR

amansız soğuklar

rutubetli soğuklar

yayla

dağ havası

OCAKTIR

ŞUBATTIR

odun sobaları

sobalardan çekilen ateşler

yorganların altına kürsü kurulur

nedir kürsü bilir misiniz

MARTTIR

NİSANDIR

hulâsa

geçen

ZAMANDır”¹⁴

Özdenören’e göre roman kahramanlarının, ait oldukları milletin duygu ve düşüncesine özgü davranış biçimleri göstermeleri gerekir. Ona göre kültürle, roman karakterleri arasında bağlantı olmalıdır. Zira farklı kültürlere mensup insanların olaylara bakışı ve eşyayı yorumlayış şekilleri de başkalaşır.¹⁵ Romanda da iki farklı yaşam tarzı net tasvirlerle anlatılmaktadır. *Gül Yetiştiren Adam*’da, betimlenen iki farklı trajedinin hikayesinin, iki zıt karakterin, iki zıt mekanın, iki zıt yaşam tarzının vücut bulmuş halidir. Bu kutuplardan biri olan modernizm; tüm yıkıcılığı ile tasvir edilerek, modernitenin merkezi olan Amerika üzerinden aktarılmaktadır. Diğer bir

¹² Suavi Kemal Yazgıç, “Gül Yetiştiren Adam’ı Okuma Notları”, *Yedi İklim* 107-108 (1999), 81.

¹³ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 5.

¹⁴ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 6-7.

¹⁵ Özdenören, *Ruhun Malzemeleri*, 114-115.

kutup olan geleneksel yaşam ise, Kahramanmaraş üzerinden okuyucuya sunulmaktadır. Maraş vurgusunu yazar şöyle ifade etmektedir: “*Bizim öykülerimizde öyle insanlar vardır ki bu insanlara sadece Maraş'ta rastlanır. Gül Yetiştiren Adam'da, Hastalar ve Işıklar'da var. Maraş ve Marşlılar tümüyle bu kitapta tasvir edilmiş.*”¹⁶ *Gül Yetiştiren Adam*, ötekileştirmenin, kültürel kopuşun, özüne yabancılaşmanın, moderniteye uyum sağlayamamanın, direnmenin, içsel tepkilerin, intiharın, uyumsuzluğun, pasif direnişin, sessiz protestonun, çaresizliğin, kabullenişin, isyan ahlakının ve iki farklı karakter üzerinden kişisel yolculukların hikayesidir. Doğu-Batı yaşam tarzlarının çakışmasını zıtlıklar üzerinden anlatan *Gül Yetiştiren Adam*, Türk insanının hem kendisiyle hem de yeni Batılı yaşam stili ile hesaplaşmasını anlatan destansı bir dramın romanıdır. Romanla ilgili olarak Ahmet Sait Akça'nın şu tespitleri dikkat çekicidir: “*Yazar, yalnızlığın bu başkaldırışını şehre indirgeyerek kültürler bağdaştırmaya çalışmıştır romanda. Tarihi kalıntıların, eskiye ait olanın şehirler kayboluşunu, kültürün yoz dönüşümünün simgesel anlatımı olarak da ele almak mümkündür.*”¹⁷

2. Kültür ve Kimlik Krizi

Her toplumun kendini var eden temel değerlerinden oluşan bir kültürü vardır. İnsanın çevresinde gördüğü, kavradığı, düşünebildiği her şey kültürü oluşturur.¹⁸ Kültürün farklı tanımları olmakla birlikte en yaygın olarak şu tanım kullanılır: “Bir topluluğu, bir cemiyeti, bir milleti millet yapan, onu diğer milletlerden farklı kılan hayat tezahürlerinin bütünüdür.”¹⁹ Kültür sabit, değişmeyen ve durağan değildir, sürekli olarak değişir ve dönüşür.²⁰ Toplumlarda kentleşme, iletişim araçlarının gelişimi, seküler yaşam şeklinin yaygınlaşması, sanayileşme, göç ve nüfus hareketleri, kentleşme gibi sebeplerle geleneksel olarak yaşanan kültürün değişmesiyle dini tutum ve davranışlarda, dinin algılanış ve yaşayış biçimlerinde de değişim meydana gelir.²¹ Özellikle romanın zaman kurgusunun geçtiği dönem olan 20. yüzyılda üretim-tüketim anlayışının değişmesi ve makineleşme; göç almanın etkisiyle büyüyen kentlerdeki kültür değişiminin hızlanmasına ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Sosyal yaşamda geleneksel kültürel değerlerin yerine popüler kültür değerleri hakim olmaya başlaması ve kültürde meydana gelen hızlı değişimler bir takım krizleri de doğurabilir. Bu krizler insanı inanç karmaşasına sürükleyecek derecede bir iç bunalıma sevk edebilir ve iç çatışma yaşanmasına neden olabilir.²² Böylece insanda sürekli bir huzursuzluk hali meydana gelir ki bu durumun romanın genelinde

¹⁶ Hüseyin Yorulmaz, “Bir Yazarın Şehri”, *Yedi İklim* 107-108 (1999), 44.

¹⁷ Ahmet Sait Akçay, “Gül Yetiştiren Adam”, *Yedi İklim* 107-108 (1999), 79.

¹⁸ Sıtkı M. Erinc, *Kültür Sanat Sanat Kültür* (İstanbul: Çınar Yayınları, 1995), 10.

¹⁹ Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili* (İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 1992), 19.

²⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010), 17-18.

²¹ Bkz. Ali Albayrak, “Küreselleşmeyle İlgili Bir Bibliyografya Denemesi”, *Dini Araştırmalar* 6/17 (2003), 383-402.

²² Abdullah Alperen, “Türkiye’de Kimlik Arayışları ve İslam”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 61; Şeref Göküş, “DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmen Adaylarının Çokkültürlülük Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 98-99; Gürsu, “Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler”, 99-130.

betimlendiğini görmek mümkündür. İlgili hususu Özdenören'in şu sözleri de doğrular niteliktedir: *"İslam âlemi, Batı tesiriyle bazı konuların etkisi altında kalmış olabilir. Fakat bunalım veya dert, adını nasıl koyarsak koyalım, Allah dostlarının hayatında da var. Kendi imanından, imanının sıhhatinden güvende ve emin olamama hali. Kendimizi nasıl ifade edeceğimizi bilemiyoruz. Kendisini bu biçimde ifade ettiğinde, bu ifadenin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını bilemiyor. Yani, bütün bunlar insanın üzerinde bir baskı, bir dert unsuru olarak var. Müslümanın havf ve reca arasında konumlanmış olmasının anlamı acaba ne ki?"*²³

Birinci Cihan ve İstiklal harbine katılan başkarakter olan Gül Yetiştiren Adam, ülkenin kurtulmasının ardından yaşanan hızlı kültür değişimlerine karşı çıkararak kendini toplumdan soyutlamaktadır.²⁴ Romanda, ülkesi ve değerleri için savaşmış bir karakterin, savaş sonrası getirilen yeni değerler karşısında yaşadığı hayal kırıklığı vurgulanmaktadır. Romanın ana karakteri yaşadığı duygu durumunun ve içsel krizin yatışmasıyla pasif direnişe geçmekte ve tepkisini gül yetiştirerek göstermektedir. Aslında bu, yaşlı adamın kendisine de kızıyor oluşunun bir sembolüdür. Zira o, arkadaşları kadar cesur olamamış, aynı ülkü uğruna beraber mücadele ettiği kimseler bu yeni değerlere karşı tepkileri nedeniyle asılırken, aksine Gül Yetiştiren Adam sessiz kalmıştır. Zarifoğlu'na göre ana karakterin arkadaşları şapka giymedikleri için asılmıştır. Gül Yetiştiren Adam, şapkaya karşı açıktan bir protesto yapamadığı, arkadaşları gibi asılmayı göze alamadığı için ve şapka giymemek için evine kapanmıştır.²⁵ Yazar, bu pasif duruşu korkaklık olarak tanımlamaktadır: *"Başlangıçta protesto sandığı direncinin, şimdi gülünç bir korkaklık olduğunu kabul ediyor."*²⁶ Kazandığı bu farkındalığa rağmen, yaşlı adam sessiz protestosunu sürdürmeye bir ömür devam etmiştir. Bu durum romanda şöyle anlatılmaktadır:

"Yıllar önce -o yıllarda iki katlı evler seyrek görülürdü- sade bir evde yaşıyordun, bir şey yapmamanın da bir eylem olduğunu çoktan anlamıştı ve protesto için evden dışarı çıkmıyordu, evden dışarı çıkmasının, insanlar arasına karışmasının istemediği düzeni 'meşrulaştıracağı' inancındaydı ve bütün kasaba halkı onun bu sessiz protestosuna içten bir saygı duyuyordu ve onun bu devinimsiz eylemini değerlendiriyordu ve saygıdeğer bir yaşlı adam oluncaya değin ve hasatlığına hazırlanırken ve sonradan ölmeye hazırlanırken kendini bu dirençli, bu sessiz protesto

²³ Emir Osmanoğlu - Ekrem Özdemir, "Rasim Özdenören'le Söyleşi: Huzurun Öyküsü Olmaz", *Mağara* 10 (2001), 52; Bahset Karşlı, *Dindar Orta Sınıfta Nesil Farklılaşması*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016); Bahset Karşlı, "Nesil Tartışmalarının Kronik Problematikliği: Dindar Orta Sınıf X ve Y Nesli Örneğinde Nesil Algısı", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 533-566.

²⁴ Hızlı kültür değişimlerinin psiko-sosyal etkileri için bkz. Ömer Faruk Teber, "Bektâşî Evrensel Bir Ahlak Anlayışının Kodları", *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim" 10-20 Ekim 2019* (Eskişehir: 2019), 687-694.

²⁵ Zarifoğlu, "Rasim Özdenören "Gül Yetiştiren Adam"ı Anlatıyor", 35-36. Bu krizin bir başka boyutu da resmi emirle 18 yıl devam eden Türkçe ezan uygulamasıdır. Bu uygulamanın toplumda yol açtığı travmalar için bkz. Rıfat Atay, "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine", *Ortak Dilimiz Ezan*, ed., Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Akademi, 2018), 107-148; Rıfat Atay, "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine", *Mukaddime* 9/2 (2018), 49-65.

²⁶ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 32.

*çinde görmüşlerdi: Kim umutsuz bir beklemeden ibaret sanır bu bir ömrü dolduran protestoyu? Beklemek... evet. Bekliyordu. Kim, kendini sonuçsuz bir beklemeyle mahkûm edebilir ömür boyu?"*²⁷

Yazar, *Gül Yetiştiren Adam* karakterinin kültür, inanç, kimlik ve değer krizi yaşayıp eve kapanmasının sebebini, yalnızlığını ve kaçışını aşağıdaki bölümde şöyle ifade etmektedir:

*"Bir zamanlar – yani savaş sırasında (yani kendisinin daha delikanlılığının ilk yıllarında ve ne korkunç yıllardı onlar, arpa ekmeği yerlerdi ve uzak köylerden yiyecekleri gelirdi ve kıtlık, açlık savaş bir aradaydı ve dövüşmüşlerdi Kur'an için, Halife için ve Fransız kenti terk etmek zorunda bıraktıkları zaman kurtulduklarını sanmışlardı, oysa sonradan olanlar bambaşkaydı, uğruna savaşmadıkları ve savaşmayı akıllarına getirmedikleri şeyler olmuştu, kimsenin beklemediği bir şeydi bu ama gene de çok kimse farkında değilmiş gibiydi bunun ya da sanki herkes kâfir olmaya teşneymiş gibi, bir kendisi fark etmişti gerçeği, bir de asılan birkaç arkadaşı, şimdi biliyor ki asılan arkadaşlarının uğruna asıldıkları şeyler de bu günkü insanların anlayabileceği şeyler değildir ve anlamazlar ve belki kendileri de bir kez daha asmaya kalkışır ama onlar yani asılanlar yani savaş verenler kendilerini asan insanlar kurtulsunlar diye savaşmışlardı ve asıldıkları şeyler için savaşmışlardı, bunu kim anlayabilir, kim? Kim?)"*²⁸

Romanda *Gül Yetiştiren Adam*, manevi değerlerin ve geleneğe bağlılığın temsilcidir. Bu değerler için savaşmıştır, arkadaşları bu değerler uğruna şehit olmuştur. Ancak uğruna mücadele ettiği tüm değerler modern hayatın bir sonucu olarak giderek yok olmuştur.²⁹ Bu açıdan toplum, çözülmeyi ve bozulmayı simgelemektedir. Bu çözülme ve başkalaşma bir kültür ve inanç krizine yol açmıştır. Başkarakter, yozlaşma krizi sebebiyle de sürekli hayatı sorgulamış ve ruhsal bunalıma girmiştir. Uğruna savaştığı yaşam ile modern dönemin getirdiği yaşam farkı aşağıdaki ifadelerle kendini bulmuştur:

"Korkunç şeyler olmuştur evin dışında, korkunç değişiklikler."³⁰ "Değişim, içten içe işliyordu, fakat büsbütün gizli de değildi, sonuçları hemen görünüyor, dikkati çekiyordu."³¹ "Şehre bir otomobil girmişti. Belediyeye ait bir "Aile Bahçesi" vardı. Bakkallardan biri tekel bayii olmuştu. Ve bir "saz" vardı. Geceleyin duyulan sarhoş naraları da yadırganmıyordu. Değişme akla durgunluk verecek bir hızdaydı. Yenilikleri yadırgayan kimselerin olmasına rağmen, bir zaman sonra onlar da her yeniliği artık doğal bir olay halinde görmeye başlamışlardır. İlk zamanlardaki dirençleri zayıflamış,

²⁷ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 13.

²⁸ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 31.

²⁹ Aslında, Özdenören'in karakteri çok da tuhaf ve alışılmadık bir durumu tiplememekte, tam aksine, İstiklal Harbi'nin galibi, Birinci Meclis'e katılan ama İkinci Meclis'ten dışlanan bütün muhafazakar düşünceyi temsil etmektedir. İstiklal Marşı şairi olmasına rağmen, çok sevdiği vatanında kendisine "vatan haini" muamelesi yapılarak peşine hafiye takılması üzerine ahir ömründe Mısır'da gönüllü sürgün hayatı yaşamayı tercih eden milli Mehmet Akif bunun en iyi örneğidir. Daha fazla bilgi için bkz. Rifat Atay, "Mehmet Akif", *XIX. Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed., Kemal Sözen vd. (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 129-162; Orhan Gürsu, "Hasan Basri Çantay: Bir Psikobiyografi Denemesi", *Ekev Akademi Dergisi* 62/62 (2015), 251-268.

³⁰ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 34.

³¹ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 68.

*kırılmıştı. Oluşan değişimin, yenilenmenin ilkin özle ilgili bir olay olduğunu düşünen kimseler artık bunların bütünüyle biçimsel olduğu kanısını taşıyordu. "Mademki oluyor, öyleyse doğaldır" diye düşünmeye başlamışlardı."*³²

Romanda, Doğu kültürünü temsil eden ana karakterin tam zıddı olan ve Batı kültürünü temsil eden diğer karakter ise Sitare'dir. Sitare, Doğu toplumun reddettiği tüm yozlaşmış ahlakî değerleri taşımaktadır. O, evli olmasına rağmen, kocasını aldatan, kocasını hasta yatağında bırakıp Las Vegas'a kumar oynamaya giden, gündelik yaşayan ve kişilik zafiyetleri olan bir karakterdir. İlişkilerini maddi duruma göre şekillendiren, para için kendinden büyük bir adam olan Çarli ile evlenen, arkadaşlarını pahalı tatillere götüren, egosunu tatmin etmeye çalışan, sürekli iç çatışma ve değer krizi yaşayan bir karakterdir. Modern hayatın, paranın, zevkin tatmin etmediği bir ruh yapısına sahip olan Sitare, oldukça karamsar ve yalnızlık çeken bir tiptir.

Kültürel değişimle birlikte toplumun değer yargıları da gerek halk tebaasında gerekse aydınlar arasında farklılaşmaya başlamıştır.³³ Artık bireyler Batılı değerler ile geleneksel Türk değerleri arasında içsel çatışma yaşamaya başlamışlardır. Bu değer çatışmaları romanda şöyle geçer:

"Sen n'aptın? diye sordu.

Neyi?

Marya'ya rastladım, dedim.

Şu Polonyalı kız.

O da mı burada?

Evet. Buraya yerleşmek istiyor.

Ne yapacakmış?

Dans evi açacağıym diyor. Göbek dansı öğretecekmiş Amerikalılara.

İyi fikir, dedi Sitare.

Şimdi bir oda tutmuş, beraber kalalım dedi bana. Kirayı yarı yarıya veririz diyor.

Kabul ettin mi?

Ben mi? Nasıl kabul ederim?

Neden olmasın?

Deli misin, diyorum, nasıl kalabilirim ben burada? İş yok, güç yok.

Marya kazanacak ya!

Marya'nın kazandığını mı yiyeyim yani?

Sen de yardım edersin ona, kendi kazandığını yemiş olursun böylece.

Şakası bile hoş değil, dedim.

*Biliyor musun, dedi, biz Türkler çok kibirli oluyoruz. Sen hâlâ Türk standartlarına göre düşünüyorsun."*³⁴

Batılı yaşam şartlarının sosyal yapıda hakim olması ile birlikte bireylerde huzursuzluk, savrulmalar, bunalımlar, kendini ifade edememe halleri daha sık yaşanır olmuştur. Yazar bu modern yaşam şeklinin bireyleri intihara götürecektir bir krize yol

³² Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 69.

³³ Ünver Günay, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din", *Türk Yurdu* 17/116-117 (1997), 82.

³⁴ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 42-43.

açacağına betimler ve romanın sonunda ana karakter olan Sitare, bu krizden çıkamaz ve intihar eder. Krizin zirve noktası olan intihar konusu kitapta şöyle geçmektedir:

*"Zavallı Sitare, diye mırıldanıyorum elimde olmadan. Sana söylemişim, diyor, hatırlıyor musun? Aslında hepimiz gizliden gizliye düşünüyorduk böyle bir şey yapacağını... ama sahiden cesaret edebileceği kimin aklına gelirdi? Bazen öyle dik başlıydı ki, ancak böyle biri ölüme meydan okuyabilir diyordum. Belki de meydan okuduğunu göstermek için öldürdü kendini, dedi Tansel, tuhaf bir ironi var bu işte, tamamen özel bir şey, Sitare'ye mahsus... Düpedüz umutsuzluk, dedim, şimdi düşünüyorum da gösteriş gibi duran tavırlarının altında yatan şey hep bu zavallı umutsuzlukmuş... Tutunmak istediği her şey sonunda bir sahtekârlık olarak görünmüş."*³⁵

Romanda, Gül Yetiştiren Adam ve Sitare üzerinden, topluma Tanzimat'la birlikte sirayet etmiş olan kimlik bunalımı ve sonuçları gösterilmeye çalışılmıştır. Esasen kimlik; bireyi, grubu veya toplumu diğerlerinden birey, grup ve toplumlardan ayıran temel özellikleri, kültürleri, dili, dini, ahlaki, tarihi, ortak duygu ve düşünceleri gibi birbiriyle özdeşleşmiş değerleri ifade etmektedir.³⁶ Romanda iki karakter üzerinden değişimin olumsuz etkileri, iki tarafın sahip olduğu değerlerin erozyonu ve hikaye sonunda karakterlerin kendilerini sorgulamaları ele alınmıştır. Eserde kendi özüne, geleneklerine, yaşam tarzına, değerlerine yabancılaşma teması incelenmiştir.³⁷ Bu yabancılaşma olgusu modern yaşam tarzı ile özdeşleştirilerek verilmiştir. Modernleşmenin getirdiği kültür, değer ve inanç krizleri karşılaştırmalı olarak anlatılmıştır. Modernleşmenin bireyde ve toplumda meydana getirdiği çözülme ve kültürel yozlaşma kitapta tüm çıplaklığıyla ortaya konulmuştur.³⁸

SONUÇ

Özdenören olaylardan çok bireylerin ön plana çıkarıldığı romanında simgesel bir anlatımı tercih etmiştir. Romanda karakterlerin hikayeleri kısa kısa anlatılarak, olay örgüsü iç içe işlendiğinden, anlayabilmek için dikkatle okumak gerekmektedir. Karakterlerin bilinç akışlarının keşfi ve iç dünyalarının karmaşıklığı dış bir anlatıcı tarafından sade bir dille yansıtılmaktadır. Mesaj verme kaygısı gütmeyen yazar, bireyi

³⁵ Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, 142-143.

³⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 8. Basım, 1998), 377-379; Ali Coşkun, "Din ve Kimlik", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003/1), 6; Orhan Gürsu, "Sanat ve Psikoloji Etkileşimi: Geleneksel Türk-İslam Sanatları Merkezli Bir Okuma Denemesi", *Journal of International Social Research* 8/38 (2015); Batılılaşma sürecinde kültürün dönüşümüne yönelik gündelik hayat ve din karşılaştırmaları için bkz. Bahset Karslı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *Turkish Studies* 9/5 (2014), 1279-1298.

³⁷ Benzer bir sorgulamayı hayatı boyu yapıp, Sitare'nin aksine bir dönüşüm yaparak Gül Yetiştiren Adam'ın temsil ettiği İslami değerleri seçen ancak onun da aksine evinden çıkarak kalemi ile kıyasıya bir mücadele veren son yüzyılın en önemli çağdaş Türk şairlerinden İsmet Özel hakkında bir değerlendirme için bkz. Rifat Atay - Bedirhan Güven, "Daimi Varoluşsal Kaygı: İsmet Özel Şiiri Örneği", *Turkish Academic Research Review* 6/5 (2021), 1517-1544.

³⁸ Cumhuriyet Dönemi'nde bu derin tartışmalardan birisi de ana dilde ibadet tartışmaları etrafında gündeme gelen "Tanrı" kavramı etrafında cereyan etmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Rifat Atay - Esra Çiftçi, "Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde Tanrı Kavramının Serüveni", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 291-322.

tüm yalınlığı ile anlatmayı tercih etmiştir. Romanda ana karakter olan Gül Yetiştiren Adam üzerinden modern hayatın getirdiği kültürel değişimin eleştirisi yapılmıştır. Batı tarzı yaşamın özdeşleştirildiği bir diğer ana karakter olan Sitare'nin öyküsünün intiharla sonuçlanması ise modern olarak tanımlanan hayatın sonuçlarını ortaya koymasından bir eleştiridir. Gerek Doğu toplumu bireyi gibi yaşayan Gül Yetiştiren Adam, gerek Batılı yaşamı tercih eden Sitare olsun iki karakterde de yalnızlık, sessiz protesto, pasif direniş, çözülme, yaşam şekline isyan, iç hesaplaşma ve değerlerle çatışma temaları betimlenmiştir.

Yazar, batılılaşmanın, toplumun sahip olduğu milli ve manevi değerleri dejenere ettiğini, yerine temelsiz ve kültürsüz yozlaşmış Batı değerlerini yerleştirdiğini savunmaktadır. Özdenören, yozlaşmaya karşı gösterilecek tepkiyi de Gül Yetiştiren Adam üzerinden simgeleştirmekte ve batılılaşmada şekilciliğe kaçıldığını iddia etmektedir. Yazar Batının ilmini ve fennini almak yerine, kılık kıyafetini, yüzeysel ilişkilerini, bireyci yaşam şeklini, kapitalist düzenini almaya karşı bir duruş geliştirmektedir. Batı şekilciliğinin, özü esas alan Doğu kültürüne egemen olmasını desteklememektedir. Ayrıca Özdenören, kılık kıyafetle dönüşmeye başlayan şekilciliğin tüm değerleri kapsayacak biçimde yaygınlaşmasına tepki göstermektedir.

Şekilcilik anlamında kendini gösteren batılılaşma, toplumda değerler karmaşasına yol açmış; geleneksel-modern, Doğu-Batı, sessiz protesto-isyan, iman-isyan, çözülme-yabancılaşma gibi alanlarda kendini göstermiştir.

Gül Yetiştiren Adam; iki karakter üzerinden iki farklı dünyanın, modern roman anlatım teknikleri ile anlatıldığı gerçekçi bir eserdir. Özdenören, insanı olanca sadeliği ile betimlemede yöntem ve anlatım tekniklerini başarılı bir şekilde kullanmıştır. Onun eserinin temelinde gündelik hayatta karşılaşılabilecek gerçek bir insan modeli vardır.

KAYNAKÇA

- "Yedi Güzel Adamdan Biri: Rasim Özdenören". *Hece Dergisi (Özel Sayı)* 169 (2011), 12-140.
- Akçay, Ahmet Sait. "Gül Yetiştiren Adam". *Yedi İklim* 107-108 (1999), 79-80.
- Albayrak, Ali. "Küreselleşmeyle İlgili Bir Bibliyografya Denemesi". *Dinî Araştırmalar* 6/17 (2003), 383-402.
- Alperen, Abdullah. "Türkiye'de Kimlik Arayışları ve İslam". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 59-80.
- Atay, Rifat - Bedirhan Güven. "Daimi Varoluşsal Kaygı: İsmet Özel Şiiri Örneği". *Turkish Academic Research Review* 6/5 (2021), 1517-1544.
- Atay, Rifat - Çiftçi, Esra. "Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde Tanrı Kavramının Serüveni". *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 291-322.
- Atay, Rifat. "Mehmet Akif". *XIX. Yüzyıldan Günümüze Çağdaş İslam Düşünürleri*, ed., Kemal Sözen vd. 129-162. İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Atay, Rifat. "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine". *Ortak Dilimiz Ezan*, ed., Mahmut Öztürk. 107-148. İstanbul: Nida Akademi, 2018.
- Atay, Rifat. "Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumsal Hafızada Yol Açtığı Travmalar Üzerine". *Mukaddime* 9/2 (2018), 49-65.
- Bulut, Ayhan. *Rasim Özdenören Hakkında Bir Monografi Çalışması*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

- Coşkun, Ali. "Din ve Kimlik". *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2003/1), 5-23.
- Doğan, Recai. "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXVII (1997), 407-442.
- Ergin, Muharrem. *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım, 1992.
- Erinç, Sıtkı M. *Kültür Sanat Sanat Kültür*. İstanbul: Çınar Yayınları, 1995.
- Eryarsoy, Mehmet Nezir. *Gül Yetiştiren Adam: Rasim Özdenören*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009.
- Göküş, Şeref. "DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmen Adaylarının Çokkültürlülük Algılarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 96-126.
- Günay, Ünver. "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din". *Türk Yurdu* 17/116-117 (1997), 80-89.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 8. Basım, 1998.
- Gürsu, Orhan. "Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2015), 99-130.
- Gürsu, Orhan. "Hasan Basri Çantay: Bir Psikobiyografi Denemesi". *Ekev Akademi Dergisi* 62/62 (2015), 251-268.
- Gürsu, Orhan. "Sanat ve Psikoloji Etkileşimi: Geleneksel Türk-İslam Sanatları Merkezli Bir Okuma Denemesi". *Journal of International Social Research* 8/38 (2015), 1028-1039.
- Haksal, Ali Haydar. "Rasim Özdenören'le Öyküsü ve Sanatı Üzerine Bir Konuşma". *Yedi İklim* 107-108 (1999): 57-68.
- Haksal, Ali Haydar. *Ruh Denizinden Öyküler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Karlı, Bahset. "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği". *Turkish Studies* 9/5 (2014), 1279-1298.
- Karlı, Bahset. *Dindar Orta Sınıfta Nesil Farklaşması*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- Karlı, Bahset. "Nesil Tartışmalarının Kronik Problematikliği: Dindar Orta Sınıf X ve Y Nesli Örneğinde Nesil Algısı". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 533-566.
- Okay, M. Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Osmanoğlu, Emir - Özdemir, Ekrem. "Rasim Özdenören'le Söyleşi: Huzurun Öyküsü Olmaz". *Mağara* 10 (2001), 35-54.
- Özdenören, Rasim. "Mavera Aylık Edebiyat Dergisi". *Yedi İklim* 107-108 (1999), 24.
- Özdenören, Rasim. *Gül Yetiştiren Adam*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Özdenören, Rasim. *Ruhun Malzemeleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.
- Teber, Ömer Faruk. "Bektâşî Evrensel Bir Ahlak Anlayışının Kodları". *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim" 10-20 Ekim 2019*. 687-694. Eskişehir: 2019.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişimleri-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.

- Ünal, Eyüp. *Rasim Özdenören'in Gül Yetiştiren Adam Romanında ve Hikâyelerinde Modernizm*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yazgıç, Suavi Kemal. "Gül Yetiştiren Adam'ı Okuma Notları". *Yedi İklim* 107-108 (1999): 81.
- Yorulmaz, Hüseyin. "Bir Yazarın Şehri". *Yedi İklim* 107-108 (1999), 43-49.
- Yumuşak, Firdevs Canbaz. "Rasim Özdenören ve Öykücülüğü". *Turkish Studies* 7/2 (2012), 1281-1299.
- Zarifoğlu, Cahit. "Rasim Özdenören "Gül Yetiştiren Adam"ı Anlatıyor". *Mavera* 34 (1979), 34-38.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 870-883

ÇAĞDAŞ DÜNYADA EVRENSEL AHLÂK İLKELERİNE AKIL-KALP İLİŞKİSİ
AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM
An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World
in terms of the Mind-Heart Relationship

Hatice TEBER

Dr. Öğr. Üyesi Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir
Anabilim Dalı, haticeteber@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4517-0698.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 12.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 10.12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa / Pages: 870-883

Atıf / Cite as: Teber, Hatice. “Çağdaş Dünyada Evrensel Ahlâk İlkelerine Akıl-Kalp İlişkisi Açısından Bir Yaklaşım” (An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World in terms of the Mind-Heart Relationship). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 870-883. Doi: 10.17859/pauifd.1188121.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 870-883

ÇAĞDAŞ DÜNYADA EVRENSEL AHLÂK İLKELERİNE AKIL-KALP İLİŞKİSİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM*

Hatice TEBER**

Öz

İnsanın fikrî ve manevî yönünü oluşturan; kendisi için iyi ve kötüyü ayırmasını sağlayan akıl ve manevî anlamda, akıldan daha ince bir düşünceye ve ilahi tecelliye sahip kalbin varlığı bilimsel gerçeklerin kuşku duymadığı iki gerçekliktir. Akıl istidlal ve muhakeme yolu ile elde edilen tahkiki bir iman, akleden bir kalp meydana getirir ki bu durum da insanı yaratılış rütbesi olan eşref-i mahlukat olma konumuna terfi ettirir. Kur'ân-ı Kerîm'de düşünmeye, akletmeye çağrılan kalp, aklın ve duyuların kendisine sunduğu bilgileri Allah'ın verdiği ilham ve keşf gücüyle yorumlar ve gerçek imana ulaşabilir. Kur'ân-ı Kerîm bilgi kaynağı olarak kabul ettiği akıl, kalp ve duyuların birlikte çalışmaları halinde elde edecekleri bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bir bilgi olduğunu ifade eder. Düşünebilen bir akıl zihinsel akıl-duyu ilişkisini, selim bir kalp ise insanın hem zihinsel hem de kalbiyle ilişkili fitrî aklını ifade etmektedir. Bu yönüyle selim bir kalp ile müstakim bir aklın fitratı gereği insanı iyiye, doğruya ve faydalıya götürebilen en önemli araçlar olduğu görülebilir. Bu çalışmada akıl ve kalp korelasyonu içerisinde Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Nebevî anlayışını ortaya koyarak çağdaş dünyada psikososyal kimlik yönelimleri ve din temelli bir çözümleme yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Evrensel Ahlak ilkeleri, Akıl, Kalp, Akıl- Kalp uyumu, Kalbi akıl.

An Approach to Universal Ethics in the Contemporary World in terms of the Mind-Heart Relationship

Abstract

The mind, which constitutes the intellectual and spiritual side of man and enables him to distinguish between good and bad, and the existence of the heart, which has a more subtle thought and divine manifestation than the mind, are two realities that scientific facts do not doubt. A firm belief obtained through rational inference and reasoning creates a rational heart, which promotes man to the position of being the most honorable creature, which is the highest rank of creation. The heart, which is called to think and reason in the Quran, interprets the information presented to it by the mind and senses with the power of inspiration and discovery given by Allah and can reach true faith. The Quran states that the information that the mind, heart and senses, which it accepts as the source of information, work together, is accurate and certain information that does not mislead people. A mind that can think refers to the mental mind-sensory relationship, while a benign heart refers to the innate mind of a person, which is related to both his mind and his heart. In this respect, it can be seen that a benevolent heart and a strong mind are the most important tools that can lead a person

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, haticeteber@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4517-0698.

to the good, the right and the beneficial. In this study, we will try to make an analysis based on psychosocial identity orientations and religion in the contemporary world by revealing the understanding of the Quran and Sunnah in the correlation of mind and heart.

Keywords: Universal Moral Principles, Mind, Heart, Mind-Heart Harmony, Hearted Mind

Structured Abstract

According to the Quran, man was created as a being capable of both good and evil. However, Allah, whose grace and generosity is infinite, did not leave man confused and devastated between these two opposite abilities, but gave him a power that has the ability to distinguish like "reason." In His Great Book, Almighty Allah calls man to use his reason constantly by laying out the divine truths before him. While those who do not use their minds are condemned by Allah, those who have reason, that is, those who truly use the blessing of reason given to them, are also praised. Just as there are verses in the Quran that lead people to reason, there are also many verses that indicate that the heart does the reasoning, and that faith and unbelief come out of the heart. Because the heart is a source that leads people to real knowledge. The Quran has been sent down to rational beings and has always addressed them. The most basic moral duty of the person with whom Allah is addressed is to know Himself and the Creator of everything on earth, to appreciate Him properly and to believe in Him. In the Quran, the supreme creator emphasized that while describing the responsibility of man, he did not hesitate to take on the responsibility that the mountains, the sky and the earth did not want to accept. There is no doubt that this trust entrusted to man is the ability of thought and reason. Because man has been the addressee of Allah's offer only with his mind. Responsibility then shifted to himself. Saying, "Do you not reason?", "Do you not think?", "Will you not reason?" Allah states in the Quran that people take responsibility as a result of the mind given to them. According to the Quran, it is the mind that makes man human, gives meaning to all his actions, and enables man to take responsibility in the face of divine orders. When we say the heart, the first thing that comes to our mind is that it is an important organ in the human body that provides blood circulation. However, besides being a material organ, the heart has a second meaning. The heart, which is the source of all our consciousness, conscience, feelings and perceptions. In this second sense, the heart is an understanding, erudite and wise substance in human beings. It is this heart that is addressed and obeyed and held accountable. The heart is used with its second meaning in the Quran, ethics and literature. This heart is an entity that directs and manages all the decreasing and obeys itself in all its organs. The heart has been accepted as the center of human sensitivity in all religions and mysticism. It is the center of the inner world of man, where the information obtained through the senses and mind is collected, and expresses the whole spiritual world of man. Contrary to modern thought, which reduces the ability of contemplation, which is a type of human mental activity, to individual rationality, there is a close integrity relationship between mind and heart. This relationship is an indication that man is not only a rational being but also a moral being. The heart, which is referred to in many verses and in various ways in the Quran, is one of the most basic elements of a person's ability to know and believe. The heart is not only a place of emotions, but also a tool of knowledge. The knowledge acquired by the heart has the value of being existential 'certain' above being rational and logical. True knowledge emerges only with the harmony of the heart and the knowledge obtained through mental and experiential ways. Because knowledge that does not have an effect on our existence will not be knowledge, but only empty knowledge. A knowledge that cannot lead a person to faith does not have the quality of real knowledge. However, the knowledge that the heart is satisfied is free of all forms and doubts. Since this valuable knowledge we possess is based on wisdom and morality, it is important not only for the individual but also for the whole society and humanity. A person who is aware of the importance of the way of contemplation for himself and the society he lives in does not see a conflict between heart and mind, truth and good, or rational thought and spiritual experience. When we understand the role that the

heart plays in the process of contemplation and faith, we can reach both mental and heart confidence. Despite the constant questioning of the mind, even in matters of faith, the heart's highest quality is its meekness and deep devotion to what it believes. Faith, too, is meekness and submission. It is the heart that knows Allah, feels close to Him, works for Him, runs to Him, senses and discovers the truth. It is a center capable of perceiving superior truths. The heart, which is called to think and reason in the Qur'an, interprets the information presented to it by the mind and senses with the power of inspiration and discovery given by Allah and can reach true faith. Because the pure mind is incapable of perceiving the facts on its own. The mind is related to the visible side of material events, and the heart is related to the spiritual side of these events. For this reason, the Quran wants the existence of Allah to be understood with the unity of heart and mind. Because in the real sense, reasoning happens with mind and heart. In fact, the most important feature that distinguishes believers and unbelievers from each other is that believers can use their heart power along with their minds.

GİRİŞ

İnsanı iyilikle birlikte kötülüğe de kabiliyetli bir varlık olarak yaratan¹ kerem ve lütfu sonsuz olan Allah ona bu iki zıt kabiliyeti temyiz edecek akıl kuvvetini bahşetmiştir. Kur'an-ı Kerim boyut ve imkanları sınırlandırılmayan itikâdî, ahlâkî, amelî, edebî ve toplumsal tüm prensipleri ihtiva eden ilâhî bir kitap² olarak akıl sahibi insanı muhatap almaktadır.³ Aklı ve düşünme yetisi ile tüm varlıklardan farklı bir konuma sahip olan insan, yaratıcısına karşı ahlaki sorumluluklar yüklenmiştir.⁴ İnsanın en temel ahlaki görevi kendisini ve yaşaması için hizmetine sunulan tüm varlıkları yaratan Allah'ı tanımak, Ona inanmak ve Ona karşı görevlerini yerine getirmektir. Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim'de geçen akıl ve kalp kavramları üzerinde çok düşünülmüş ve çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Ancak onlar üzerine söylenecek sözler bitmemiştir ve bitmeyecektir. Çünkü akıl ve düşünen kalp, insanın varlığını şüphesiz kabul ettiği ama görüp, dokunamadığı kavramlardır, insan onların varlığını ancak tezahürleriyle anlayabilmektedir. İnsan içgüdüleriyle hareket eden hayvanlardan farklıdır. Ona sorumluluk kazandıran akli kavrayışı içgüdüden farklıdır. O tercih etme yeteneği, muhakeme ve mukayese cihazıdır. Kendisine verilen bilgileri değerlendirerek doğruyu, eğriden ayırma özelliğine sahiptir. İmâm-ı A'zam Ebû Hanife ve onun düşüncelerini sistematik bir inanç formuna sokan İmam Mâturîdî iman ile akıl arasındaki ilişkiye referansla, kulluk bilinci taşımayı temel yaklaşım biçiminin öncülü saymıştır. İmanı aklın muhatabı kabul eden İmam Mâturîdî, mukallidin imanını geçerli saymakla birlikte onu akıl yürütmeyi terk ettiğinden dolayı günahkâr kabul etmiştir⁵. Hatta Mâturîdî'ye göre duaya uzak kalan bir mümin, fitratının gereği olarak yaratıcı ile olan doğru irtibatı sağlayamamış demektir. Çünkü sorumluluk bilincini kaybeden insan, kötülüklere karşı duyarsızlaşabilmekte, hatta

¹ eş-Şems 91/8.

² Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm*, (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 184.

³ el-Bakara, 2/ 164, 230; En'âm, 6/ 98, 126; el-Âraf, 7/ 32; et-Tevbe 9/ 11; Yunus 10/ 24; en-Nahl 16/ 11, 67.

⁴ Ebû Said Nasuriddîn Abdullah b. Ömer Kâdî el- Beydâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (İstanbul: Dersaadet, 1314), 2/282.

⁵ Ömer Faruk Teber, "İslâmîn Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî'den Hoca Ahmet Yesevî'ye: Vasat Bir Ümmet Projesi", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâturîdîlik-*, 05-07 Mayıs 2017, (2017), 1/ 252.

küfür ve zulmün neden olduğu akıl tutulmasına maruz kalabilmektedir⁶. Düşünebilen bir akıl ve selim bir kalbin arasındaki korelasyonu bilgi merkezli anlama ve algılama şeklinde ele alabiliriz.

1. Bilgi Edinmeye Yarayan Güç: Akıl

İnsan hiçbir varlığın almayı kabul etmediği emanetlerin sorumluluğunu üzerine almıştır. “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korkular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”⁷ İnsanın yüklendiği bu emanetler akıl ve düşünme kabiliyetleridir. Allah insana Kur’an-ı Kerim’de “Akletmiyor musunuz?”, “Düşünmüyor musunuz?”, “Akletmeyecek misiniz?” sorularını yönelterek, onun sahip olduğu akıl ile sorumluluğu yüklendiğini beyan etmektedir.

İnsana verilen sınırlı, cüz-i akıl bir nevi pusula gibi bize hayatta ölçü ve rehberlik eder.⁸ Akıl hayrı ve şerri temyiz etme özelliğinde yaratılmıştır, o idrak eden ve insanı hayvandan ayıran, yüksek meziyetler kazandıran bir güçtür,⁹ zihinde toplanmış bir nurdur, insanı hareket ve sözlerinde düzgün yapandır.¹⁰ Bir şeyin faydalı olduğunu insana bildirip onu yapmasını sağlayan ya da kötü olduğunu bildirip yapmasına engel olan kuvvedir.¹¹ Bununla birlikte, iyiliğin yanında bazen de kötü şeylere tevessül edebilir.¹² Akıllı insan idrak eden, anlayan ve hikmet sahibidir.¹³ Ona sorumluluk kazandıran akli kavrayışıyla muhakeme ve mukayese ederek tercihlerde bulunabilir. Akıl düşünen, muhakeme eden ve karar veren, doğruyu ve yanlışını değerlendirerek rasyonel tavır sergileyen bir kaynaktır. Başka bir ifadeyle insanın varlığına, canlılığına ve hayatı içerisinde süregelen tüm aktivitelerine anlam kazandıran, sayesinde elde edilen bilgi vasıtasıyla doğru ile yanlış, hak ile bâtılı birbirinden tefrik etmesini sağlayıp onun yüksek bilgiye ulaşabilmesi ve faydalanabileceği ilmin kabulü için bir kuvvettir.¹⁴ İnsanın nazari bilgileri kavramak için yaratılıştan sahip olduğu kabiliyettir. ¹⁵Kendisine sunulan tüm nimetlerin farkına akıl nimeti vasıtası ile varabilir. O akıyla güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilir. Nitekim aklın, dinen mükellef olmaya esas teşkil etmesi sebebiyle henüz akletme olgunluğuna erişememiş çocuklar ve akli dengesi olmayan hasta ve

⁶ Sabri Yılmaz, - Ali Kürşat Turgut, “İslam Kelamı ve Felsefesi Açısından Dua: Mâtürîdî ve Âmirî Örneği, *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, (2021), XI, 3/1225.

⁷ Ahzâb 33/72.

⁸ Demirci Mehmet, *Mesnevî’de Akıl-Aşk Karşılaştırması*, Selçuk Üniversitesi 4. Milli Mevlânâ Kongresi (tebliğler), (Konya: Selçuk Univ. Yayınları, 1989), 153.

⁹ Muhammed Hüseyin, et-Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsiri’l- Kur’ân*, (Tahran: Mataba-i İsmailyan, 1392), 1/412.

¹⁰ Ebû’t-Tahir Mecdüddin Fîrûzâbâdî, *Kâmusu’l-Muhît*, (Mısır: DarulKütüp,1306), 4/18 19.

¹¹ Ebû Abdillah Fahrüddîn Er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, (Beyrut: Dâru’l-İhyâ, 1410), 2/222.

¹² Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, trc. Yakup Çiçek, (İstanbul: Umran Yayınları, 1999), 2/14-15.

¹³ Lewis Ma’luf, *el-Muncid, fi’l-Lugâtî ve’l-Edebî ve’l-Umûm*, (Beyrut: Dâru’l-İlm, 1966), 520.

¹⁴ Ebû’l-Kâsım Hüseyin Râgıb el-İsfahanî, *el-Mufredâtu fî Garibi’l-Kur’ân*, (Mısır: Dâru’l-Şâmiye, 1961/1381), 341.

¹⁵ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi’d-Dîn*, (Mısır: Dâru’l-Kütüp, 1306), 1/85-87

yaşlılar dinin muhatabı ve sorumlusu değildirler. Dinin getirdiği mükellefiyet ancak akıl sahiplerinin altından kalkabileceği bir keyfiyettir.

Kur'an-ı Kerim'de emir ve yasakları anlama ve kavrama, dünya ve ahiret menfaatlerini ayırabilme yeteneği olarak kabul edilen aklın ne olduğu, nasıl işlediği, ayrımlarının ne olduğu belirtilmez.¹⁶ Akıl kelimesi Kur'an'da sadece biri geçmiş zaman kipinde¹⁷, toplam kırk dokuz yerde geniş zaman kipinde fiil olarak kullanılmıştır. Bu durum, muhatap alınan insanın dikkatini çekmek ve Kur'ânî lugatın sırlarını araştırmaya sevk etmesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁸

İslam alimlerinin ancak fiilleriyle bilinebilmesi sebebiyle hakkında pek çok görüş ortaya koydukları aklın mahiyeti ne olursa olsun, şüphe yok ki insan "bilgi edinmeye yarayan bir güç" ve "bu güç ile elde edilen bilgi" şeklinde tarif edilen¹⁹ akıl vasıtasıyla ilim ve fenleri keşfeder ve onlara ulaşır. Akıl ilimdir ve cehaletin zıttıdır.²⁰ Kur'ân-ı Kerîm "ancak bilenlerin akledebileceğini" bildirir.²¹

2. Manevi Dünyamızın Merkezi: Kalp

Kur'an-ı Kerim'de insanın bilme ve inanma kabiliyetinin en temel unsurunun kalp olduğu pek çok ayette ve farklı şekillerde belirtilmiştir. Çünkü bilgi edinmeye yarayan bir güç olmasına rağmen akıl bütün hakikatleri kavrayabilecek yegane kuvvet değildir.²² Akıl Allah'ın kalbe koyduğu bir nurdur.²³ Bu sebeple kalp, insanın bilmesini, duymasını, zaman ve mekanın ötesiyle bağlantı kurmasını sağlar. Yüksek değerler kalp ile duyulur. Eğer organlar kalp ile yönetilirse davranışlar da ahlaki olur.²⁴

İnsanın anlaması ve iman etmesi kaynağını manevi bir yetenek olan kalpten almaktadır.²⁵ Kalp Allah'ın müjdeleyici ve uyarıcı ayetleri karşısında iman eder ya da küfür içine düşer. Kalp bu yönüyle zihni faaliyetlerin merkezi olduğu gibi tekzip ve tasdikinde de merkezidir.

¹⁶ Hüseyin Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Pars Yayınevi, 1976), 64.

¹⁷ El-Bakara 2/75.

¹⁸ Muhammed Ali el-Cûzû, *Mefhumu'l-Akl ve'l-Kalb fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, (Beyrut: Kitap Yayınları, 1983), 55-56.

¹⁹ el-İsfahanî, *el-Mufredât*, 341-342.

²⁰ Ebu Abdillâh Muhammed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kurân*, (Kahire: Dârul Hadis, 1387), I/371.

²¹ el-Ankebut 29/43.

²² Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1969), 99.

²³ Hâris el-Muhâsibî, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, thk. Taha Hüseyin Kuvvetli, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391), 204.

²⁴ Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 49.

²⁵ Toshihiko, İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 130.

Aklın bir anlamı da kalptir.²⁶ Kur'an-ı Kerim'de akılla aynı anlamda kullanılan kalp²⁷, insanın gerçek benliği, hakikati yakalayan eriş ve sezış kudreti olarak tanımlanır. Akletme, düşünme, anlama eylemi kalbe isnad edilmiştir.²⁸ “ *Muhakkak bunda kalbi olan için bir öğüt vardır.*”²⁹ Ayetinde kalp ile kastedilenin akıl olduğu açıkça görülebilir.³⁰ Kur'an, bu kudreti yitirenlerin hakikati anlayamayacaklarını, gerçeği görmeyi engelleyen körlüğün, gözlerin körlüğü değil, kalblerin körlüğü olduğunu dile getirmiştir.³¹

Kalp denince aklımıza ilk olarak onun insan vücudunda hayati bir organ olduğu gelse de, o insanın hakikatini oluşturan Rabbânî latifenin de ismidir.³² Kalbin insan için önemli olan maddi yapısı yanında, onun manevi olarak tüm şuur, vicdan, his ve idraklerimiz, en önemlisi de imanın ilk rüknü olan tasdik işinin gerçekleştiği mahal olması dikkat çekicidir. Bu kalp, insanın maddi-manevi varlığını sevk ve idare eden aslî benliğidir. İnsanı, ilahi ayetleri ve diğer hakikatleri anlamaya muktedir kılan yetenektir. Kalp bu yönüyle bütün inanç ve mistik düşünce akımlarında insan duyarlılığının merkezi sayılmıştır.³³ O bütün azaları sevk ve idare eden ve bütün azaların da kendine itaat ettiği bir varlıktır.³⁴ Kalp duyular ve akıl vasıtasıyla elde edilen bilgilerin toplandığı, insanın manevi dünyasının merkezidir.³⁵ Aynı zamanda ilahi tecellilere mahal olan³⁶, Allah'ın kendisine muhatap aldıđı³⁷ ve son elçisinin ifadesiyle “*Allah şekillerinize değil kalp ve niyetlerinize bakar*”³⁸ Allah'ın baktığı yer konumundadır. Kalp derin zekâ ve irfanı içerir, marifet/gnosisin kutsal mabedidir.³⁹

²⁶ Ebû'l-Fazl Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1968/ 1388, c.XI, s.458; Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, 4/18-19.

²⁷ Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh*, (Mısır, Dâru'l-Kitab,1377), I/204; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/ 687.

²⁸ Hac, 22/ 46; A'râf, 7/179; En'âm, 6/25; İsrâ, 17/ 46.

²⁹ Kâf, 50/37.

³⁰ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyade d-Deylemî Ferrâ, *Meâni'l- Kur'ân*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, (1980), 3/80.

³¹ Hac 22/46.

³² Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 239.

³³ Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 46.

³⁴ Dilaver Selvi, *Kur'ân-ı Kerîm'de Velyet ve Keramet*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 197.

³⁵ Şerafettin Gölcük, *Kelâm*, (Konya: S.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 73. Kalp kelimesi Kur'an'da düşünce ve akıl (Kâf, 50/37), mutmain olma (Ra'd, 13/23), hidayet ve rahmet (Yunus, 10/57), temizlik (Şuârâ, 26/89), korku ve endişe (Enfal, 8/12), sıkıntı (A'râf, 7/2), hüsrân ve kin (Âl-i İmran, 3/118), iman (Nahl, 16/106), takva (Enfâl, 8/2), şüphe (Tevbe, 9/45), inkâr (Nahl, 16/22), körlük ve kapalılık (Bakara, 2/7, Muhammed, 47/16), gayreti takviye (Enfal, 8/11) gibi birçok duyu ve yeteneğin merkezi konumundadır.

³⁶ El-Bakara 2/97; el-Furkan 25/32, eş-Şuara 26/194.

³⁷ Erzurum İbrahim Hakkı Hz., *Marifetname'de Tasavvuf*, Haz. Hayrani Altıntaş, (İstanbul: Akçağ, 1981), 61.

³⁸ Ebû Abdullah Mahammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, (Kahire: Darû'l-Hadis, 1372), Zühd, 69; Ebû'l-Hüseyin Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1349), Kitâbu'l-Birr, 33.

³⁹ Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2005), 28.

Kalp metafizik alemin hakikatlerine karşı hassastır. Aklın imanî konularda dahi sürekli sorgulaması karşısında kalbin en üstün vasfı uysallığı ve derinden bağlılığıdır. İman da bir uysallık ve teslimiyettir. Allah'ı bilen Ona yakınlık duyan, gerçekleri sezen ve keşfeden kalptir.⁴⁰ Kalp içsel bir tecrübe olan sezgiyle bilgi elde etmektedir.⁴¹ Çünkü bu bilgi dış nesnelerin değil, hakikatin vasıtasız idrakidir. Sezgi temelde kalpte bulunur.⁴² “Görme, idrak etme, bir şeyin iç yüzüne vâkıf olma, sezgi” gibi anlamlara gelen⁴³ kalp gözü ya da basiret kalbin maddi ve manevi âlemdeki gerçekleri görme yeteneğidir. Kalp bu yeteneği sayesinde hakikati keşfedip, gerçeği yanlıştan ayırabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bütün ruhî ve fikrî tavırların odak noktası olarak takdim edildiğini gördüğümüz kalp, insanı Allah'a imana yönlendiren bir kuvvet ve imanın kendisinde kökleştiği yer durumundadır.⁴⁴ Çünkü ona yerleşmeyen bir imanın sadece telaffuz edilmesi samimi olmayacaktır.⁴⁵ Allah adı söylendiğinde titreyen, ürperen⁴⁶ böylece imanın pekişerek güvenin artmasını, nihayet “tahkîkî iman” halinin gerçekleşmesine imkân veren kalptir.⁴⁷ Çünkü kalp pek çok ayette de belirtildiği üzere Allah'ın varlığı konusunda akıl düzeyinde bilgi verebilen bir yetenektir.⁴⁸

Kalp, menfi yönlerde de en yoğun ve ümitsiz değişimlere uğrayandır. İnkâra saplanan⁴⁹, şüphelerin kemirip bitirdiği⁵⁰, istikâmeti ve doğruyu şaşırان⁵¹, hastalanan⁵², perdelenen⁵³, pas tutan⁵⁴, mühürlenен⁵⁵, taş haline hatta taştan bile katı hale gelebilen⁵⁶ yine insanın kalbidir. Kalp insan vücudunda, onun, kıymet ve şerefini taşıyan ya da tam tersi yaratılmışların en aşağısı⁵⁷ olması konusunda bir mihenk taşı durumundadır.

⁴⁰ el-Gaz'alî, *İhya Ulûmi'd-Dîn*, 3/7

⁴¹ el-Gaz'alî, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, Çev. Hilmi Güngör, (İstanbul: MEB. Devlet Kitapları, 1948), 4.

⁴² Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1980), 36, 82.

⁴³ Süleyman Uludağ, “Basiret”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul, TDV. Yayınları, 1992), 5/103.

⁴⁴ en-Nahl 16/106.

⁴⁵ el-Maide 5/41; ayrıca bkz. el-Bakara 2/204; Âl-i İmran 3/167; et-Tevbe 9/8, 64,77; el-Fetih 48/11; Hucurat, 49/14.

⁴⁶ el-Enfal 8/2.

⁴⁷ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/464.

⁴⁸ Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, (İstanbul: İnsan yayınları, 1992), 130.

⁴⁹ en-Nahl 16/22.

⁵⁰ et-Tevbe 9/110, 45.

⁵¹ ez-Zümer 39/45.

⁵² el-Bakara 2/10, ayrıca bkz. el-Mâide, 5/52; el-Enfâl, 8/ 49; et-Tevbe, 9/125; en-Nûr, 24/50; el-Ahzâb, 33/ 12, 32, 60; Muhammed, 47/ 20, 29; el-Müddessir, 74/ 31.

⁵³ el-En'âm 6/ 25; ayrıca bkz. el-Bakara 2/ 88; en-Nîsa, 4/ 155; el-İsrâ, 17/ 46; el-Kehf, 18/ 57; el-Fussilet 41/ 5.

⁵⁴ el-Mutaffifûn, 83/14.

⁵⁵ et-Tevbe, 9/ 87; el-Bakara, 2/7; ayrıca bkz. el-En'âm 6/ 46; el-Â'raf 7/100-101; et-Tevbe 9/ 93; Yunus 10/ 74; en-Nahl 16/108; Mû'minûn, 40/ 35; eş-Şûrâ, 42/ 24; em-Casiye, 45/ 23, Muhammed, 47/ 16; el-Munâfikûn, 63/ 3.

⁵⁶ el-Bakara 2/74; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/43; el-Hac 22/53; el-Hadîd 57/16.

⁵⁷ et-Tîn 95/5.

3. Akıl ve Kalbin Uyumu: Akleden Kalp

İnsanda düşünce ve inanç yapısının oluşumunda kalp ve akıl birlikte önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü Düşünme, anlama ve idrak etme yönünden kalp ve akıl arasında sıkı bir münasebet vardır.

Kur'ân-ı Kerim'de insanları akletmeye yönelten ayetler⁵⁸ olduğu gibi, akletme işini kalbin yaptığını⁵⁹, iman ve imansızlıkların kalpten çıktığını belirten⁶⁰ ayetlerde pek çoktur. Çünkü kalp, insanı gerçek bilgiye götüren bir kaynaktır. Kur'an duyularla anlaşılabilen metafizik/aşkın alanla, duyuların farkında olduğu, görünen/ şahadet alanını ayırdığı gibi her iki alanın konusu olan insan kabiliyetlerini de ayırmıştır.⁶¹ İnsan donuk bir akıldan ibaret değildir. Ona asıl canlılığını veren kalp ve aklın uyumlu çalışabilmesidir. Akıl maddî vakıaların görünen yanıyla, kalp ise bu vakıaların manevî yönüyle ilgilidir. Kalp aklın ötesindekileri açıklar ve yaratılan karşısında acizliğini anlar, imana ulaşır.

Kalp kelimesinin bilme, düşünme, tefekkür, yakîn ve nihayetinde iman ile olan irtibatı Kur'an'daki pek çok ayette açıkça dile getirilmiştir. Kalbin, aklî düşünme sürecinin önemli unsurlarından birini göstermesi açısından şu ayete bakalım: *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur."*⁶² Yine aynı gerçek bir başka ayette şöyle ifade ediliyor: *"Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?"*⁶³ Buradan anlaşılıyor ki Kur'an-ı Kerim kalbe bilme ve tefekkür etme fiilini yükleyerek aşkın âlem ile ilgili bilgilerin hem akıl hem de kalp ile idrak edilmesini istemektedir. İnsanın ulaşması istenen asıl hedef budur. Kalbin, ulaşılması hedeflenen yakînî bilginin elde edilmesinde oynadığı rol, ışığın görme duyumuzla olan ilişkisi gibidir. Biz her ne kadar görme duyusuna potansiyel olarak sahipsek de, ışık olmadan hiç bir şeyi göremeyiz. Gözlerimiz, ancak ışık olduğunda işlevsel hale gelir ve bize dış dünya hakkında doğru bilgi verir. Kalp, akıl yürütme yoluyla elde ettiğimiz bilginin yakînî bilgiye dönüşmesinde benzer bir rol oynar. Kalbî tefekkür ile buluşmayan akıl yürütmeler, zayıf kalmaya mahkûmdur. Üstelik tek başına akıl yürütme, mantık kuralları içinde doğru bile olsa, yeterli değildir. Kur'an'da buyrulduğu üzere, kalbinde hastalık olanların⁶⁴ sorunu, yanlış mantıksal çıkarımlarda bulunmaları değil, kalp gözlerini kapalı tutmalarıdır.⁶⁵

⁵⁸ el-Bakara 2/164,219,266; Âl-i İmrân 3/191; el-En'âm 6/50; el-Âraf 7/176, Yunus 10/24, 101, vb.

⁵⁹ el-İsrâ 17/36.

⁶⁰ en-Nahl 16/ 22,106.

⁶¹ Hatice Teber, *"Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları"*, (Ankara: İlâhiyat yayınları, 2021), 14.

⁶² el-Hac 22/46.

⁶³ Muhammed 47/24.

⁶⁴ El-Bakara 2/10

⁶⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, (Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1954/1373),1/120; Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî, *Tefsîru'l Keşşaf*, (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1965), 1/45-46; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/71-72; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1956/1376), 1/48.

İnsan içgüdüleriyle hareket eden hayvanlardan farklıdır. Ona sorumluluk kazandıran akli kavrayışı içgüdüden farklıdır. O muhakeme, mukayese ve tercih edebilme yetenekleriyle kendisine verilen bilgileri değerlendirerek doğruyu, eğriden ayırma özelliğine sahiptir.⁶⁶ Bu sebeple Yüce Allah düşünmeye davet ettiği tüm ayetlerinde insanın aklını kullanarak ideal imana ulaşmasını istemektedir.⁶⁷ Aklını kullanmadığından imana eremeyenleri zemmederek onları yaratılmışların en şerlisi olarak vasıflandırır.⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm bilgi kaynağı olarak kabul ettiği akıl, kalp ve duyuların birlikte çalışmaları halinde elde edecekleri bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bir bilgi olduğunu ifade eder.⁶⁹ İnsan tam bir tefekkür sürecinin en olgun hali olarak isimlendirilebilecek akı⁷⁰, kalbi ve duyularını birlikte kullanarak yaratılma amacına⁷¹ ulaşabilecek yani yaratıcısına iman edip ona kul olduğunu idrak edebilecektir. İşte insan bu noktada kendisinde oluşan bilgiyle imana ulaşabilmektedir. Bu yönüyle selim bir kalp ile müstakim bir aklın fitratı gereği insanı iyiye, doğruya ve faydalıya götürebilen en önemli araçlar olduğu görülecektir. Bu birliktelik insanın hem zihni hem de kalbiyle ilişkili fitrî akıl olarak isimlendirilebilir.⁷²

Kalpten bağımsız olarak, akli çıkarım yoluyla ulaştığımız genel ve soyut bilgi tek başına yeterli olabilseydi mantık kuralları dahilinde düşünen bütün insanların dinin emir ve yasaklarını kabul etmesi gerekirdi. Hakikatin kabul edilmesi ve yaşanması, bireysel ve sıradan akıl seviyesinin üzerinde bir melekenin harekete geçirilmesine bağlıdır. Kur'an'ı Kerim' de sık sık atıfta bulunulan ve hep tefekkür, tefekkür tedebbür, taakkul, tezekkür kavramlarıyla birlikte zikredilen kalbin en önemli işlevlerinden biri burada devreye girer.

Bilim tarihi de bize, bilimin gelişmesi ve ilerleme kaydetmesinin farklı düşünce çevrelerinin duyularla desteklenen akılcı sezgi ve senteze dayalı yaklaşımları ile gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.⁷³ İlahi bir vahiy süzgeci görünü ifa eden kalbin ince süzgecinden geçmeyen aklın verileri yalnız başına yeterli olmaz.⁷⁴ Akıl düşünür, kalp sever; muhabbet eder. Akıl bakar, gören ise kalptir. Akıl dokunur, hissedene kalptir. Akıl tartar ve tartışır, kalp teslim olur. Acıyan, yaralanan, heyecan duyan kalptir, akıl değil. "Akleden kalp" deyimleriyle birliktelikleri ifade edilen akılla kalp arasındaki mesafe büyüdükçe sorunlar artar, birbirlerine yaklaştıkça da içinden çıkılmaz zannedilen meseleler bile hallolur. Akıl, malumatı alır, ortaya koyar ve tanzim eder. Bilgiye ulaşmaya sebep olur. Kalp ise aklın ortaya koyduğu bu bilgiyi idrak eder. Bu durumuyla akıl kalbin hizmetindedir. Çünkü hakiki bilgi kalbin

⁶⁶ Teber, "Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları", 12.

⁶⁷ Muhammed Kutup, *Çağdaş Konumuz*, trc. Salih Uçan, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1987), 166.

⁶⁸ el-Enfâl 8/22, 55; Tîn 85/4-6.

⁶⁹ Müminûn 23/78; el-Ahkaf 46/26.

⁷⁰ Yasin Pişgin, *Kur'an'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık*, (Ankara: İlahiyat yayınları, 2015), 62.

⁷¹ Zâriyât, 51/56.

⁷² Seyyid Hüseyin Nasr, "İslam ve Modern Bilim Sorunu", Çev. H. Rahman Acar, *İslâmî Araştırmalar*, (İstanbul: 1991), V/2, 77.

⁷³ Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2000), 19.

⁷⁴ Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1984), 110.

bildiğidir. Râzî de tefsirinde akıl ve kalbin anlayışlarının farklılığını ortaya koyar. O'na göre akıl (hissi güç ya da görücü güç) ve kalp (akledici güç) birbirinden farklıdır ve akledici güç, hissi güçten daha değerlidir. Mesela; hissi güç eşyanın sadece dış görünüşünü kavrarken, akledici güç eşyanın derinliklerine sirayet edebilir. Akledici gücün idrak alanı Allahu Teâlâ ve O'nun bütün fiilleridir. Görücü gücün idrâk alanı ise, şekiller ve renklerdir. Akledici gücün şerefine, görücü gücün şerefine nisbeti, Allah'ın şerefine, renklerin ve şekillerin değerine nisbeti gibidir. Yine akledici güç, aklî idrakin gerçekleşmesi için akledilen şeyin dış dünyada varlığına muhtaç değildir. Halbuki hissedici gücün, hissi idrakin, gerçekleştirilmesi için hissedilen nesnelere dış dünyada var olması gerekir. Muhtaç olmayan elbette muhtaç olandan daha üstündür.⁷⁵

İnsanlar sadece akıllarını kullanarak, ancak, dünya işlerini çözebilir, akıl erdirebilirler. Fakat ahiretle ilgili işler ve bunları anlamak kalbe aittir⁷⁶. Bu durumda insanın anlaması istenilen bilgi iki çeşittir. Görülen, şahadet âlemindeki bilgileri biz duyular ve aklımızla kazanabiliriz. Fakat bunun yanında gayb âlemiyle ilgili bilgileri, bir önceki bilgilerimizden çıkarıp, yorumlayabilmemiz ancak kalple mümkündür. Bu yüzden Kur'ân "kalple düşünme, akletme" deyimini kullanarak Allah'ın varlığı konusunda kalbi akıl düzeyinde bilgi verebilen bir yetenek olarak kabul eder. Kısaca kalp Kur'ân'da insanın vicdani yönü olarak belirtilmektedir.⁷⁷ O nüfuz edici bir görüşe sahiptir. Allah tarafından ilham olunandır, insanın varlığının derinlerini düşünebilir, insanı hayra ve şerre yöneltebilir. Onun bu hali insanların davranışlarında kendini gösterir.

SONUÇ

Yüce Allah tarafından, ilk peygamberden son peygambere kadar vahyolunan tüm ilahi emirler insanoğlunun sahip olması gereken evrensel değer ve ahlak ilkelerini kapsar. Tüm Allah elçilerine ahlakla ilgili emirler verilmiş ve ilahi yönlendirmeler yapılmıştır. Toplumalarda yaşanan tüm değişimlere rağmen insanlığın üzerinde ittifak ettiği doğru sözlü olmak, adaletli davranmak, iyilik yapmak, cana kıymamak, kul hakkı yememek, hoşgörü, dürüstlük gibi evrensel değerler ve ahlak ilkeleri dini değerlerle ortak özellikler ve benzerlikler içermektedir.

İnsanın akli aktivitesinin bir çeşidi olan tefekkür yetisini bireysel akılcılığa indirgeyen modern düşüncenin tersine, akıl ile kalp arasında sıkı bir bütünlük ilişkisi vardır. Bu ilişki, insanın sadece aklî değil aynı zamanda ahlâkî bir varlık oluşunun da göstergesidir.

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette ve çeşitli şekillerde atıflarda bulunan kalp, insanın bilme ve inanma kabiliyetinin en temel unsurlarından biridir. Kalp, sadece duyguların mekânı değil aynı zamanda bir bilgi aracıdır. Kalbin elde ettiği bilgi, rasyonel ve mantıkî olmanın daha üstünde varoluşsal bir 'yakîn' olma değerine sahiptir. Gerçek bilgi ancak itminân-ı kalp ile aklî ve tecrübî yollardan elde edilen

⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/ 227-228.

⁷⁶ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1964/1384), 3/292.

⁷⁷ Kâf 50/33.

bilginin uyumuyla ortaya çıkar. Zira varoluşumuz üzerinde etkiye sahip olmayan bilgi, bilgi değil, ancak boş malumat olacaktır. İnsanı imana ulaştıramayan bir bilgi gerçek bilgi vasfına sahip değildir. Lakin kalbin mutmain olduğu bilgi, her türlü şek ve şüpheden uzaktır. Sahip olduğumuz bu değerli bilgi hikmet ve ahlakla temellendiğinden sadece birey için değil tüm toplum ve insanlık için de önemlidir.

Hem kendisi hem de içinde yaşadığı toplumun selameti için kalbî tefekkür yolunun önemini idrakinde olan insan, kalp ile akıl, doğru ile iyi, yahut aklî düşünce ile manevi tecrübe arasında bir çatışma görmez. Kalbin tefekkür ve iman sürecinde oynadığı rolü kavradığımız zaman, hem aklî hem de kalbî itminana ulaşabiliriz. Kur'an-ı Kerim'in buyurduğu gibi: *"Onlar inanmışlardır ve kalbleri Allah'ı anmakla yatıştır. Muhakkak ki kalbler ancak Allah'ın zikriyle itminan bulur."* (Rad 13/28)

Kalbî akıl/ Kalbi düşünme yoluyla tefekkür eden insan, aklın sınırlı, bireysel ve indirgemeci eğilimlerine karşı çıkar ve akılda bilkuvve halde bulunan melekeleri harekete geçirmiş olur. Bu sayede idrak edemediği hakikatlerin var olduğunu ve kendi sınırlı tabiatını itiraf eden akıl, akıl-ötesi yahut akıl-üstü bir varlık alanının gerçekliğini de teyid eder. Bu şekilde rasyonel eylemlerimiz ile ahlâkî değerlerimiz arasında bir denge ilişkisi kurabiliriz. Sadece akıl yoluyla varılan her mantıksal netice, otomatik olarak bizi doğruya ve iyiye götürmeyebilir. Bireysel akıl yürütme yoluyla ulaştığımız doğruları, ahlâkî değerlerle karşılaştırmadığımız, yani kalbî bir muhasebeden geçirmedığımız zaman, aklımızın her tür egoizmi, çıkarıcılığı, zulmü ve haksızlığı, meşru ve rasyonel bir hüküm haline getirmesi zor değildir. Bu noktada kalbi düşünce gerçek bilgiye ulaşmada önemli bir adımdır. Aklî çıkarım yoluyla ulaştığımız genel ve soyut bilgiyi, ancak kalplerimiz itminan bulduğu zaman eyleme dönüştürürüz. Bunu sadece imanî konularda değil, gündelik hayatımızda da tecrübe edebiliriz. Örneğin bir konuda haksız olduğumuzu aklen bilmemiz, çoğu zaman doğru adım atmamız için yeterli değildir. Zira insan iradesi, akla muhalif hareket edebilir. Yaptığımız hataya karşılık ödememiz gereken bedeli aklen idrak etsek bile, bunu fiiliyata geçirmemiz ancak o konuda gerçek bir yakîne sahip olduğumuz zaman mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgenç, Alparslan. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: İnsan yayınları, 1992.
- Aydın, Ali Arslan. *İslam İnançları ve Felsefesi*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1969.
- Aydın, Hüseyin. *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*. Ankara: Pars Yayınevi, 1976.
- Beydâvî, Ebû Said Nasuriddîn Abdullah b. Ömer Kâdî. *Envârü't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, İstanbul: Dersaadet, 1314.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sihâh*. Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1377.
- Cûzû, Muhammed Ali. *Mefhumu'l-Akl ve'l-Kalb fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*. Beyrut: Mektebe, 1983.
- Demirci Mehmet, "Mesnevî'de Akıl-Aşk Karşılaştırması", Selçuk Üniversitesi 4. Milli Mevlânâ Kongresi (tebliğler). Konya: (1989): 153-159.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetname'de Tasavvuf*. Haz. Hayrani Altıntaş, İstanbul: Cimtay Matbaası Yayınları, 1981.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyade d-Deylemî. *Meâni'l- Kur'ân*, Mısır: Dâru'l-Kütüb, 1973.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin. *Kâmusu'l-Muhît*, Mısır: Darulkütüp,1306.
- Fragar, Robert. *Kalp, Nefs ve Ruh*. çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2005.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Munkızu mine'd-Dalâl*. Çev. Hilmi Güngör, İstanbul: MEB. Yayınları, 1948.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*. Mısır: Dâru'l-Kütüp, 1306.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelâm*. Konya: S.Ü.İ.F. Yayınları, 1988.
- İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem*. Beyrut: Daru'l- Kitabi'l- Arabî, 1980.
- İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman. *Zâdu'l-Mesîrfi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1964/1384.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l -Azîm*, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1956/1376.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*, Kahire: Dâru'l-İhyai'l-Kütubi'l-'Arabiyye, 1372.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-kitab,1388.
- İsfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin Râgıb. *el-Mufredâtu fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi. Beyrut: Dâru's-Şâmiye, 1412/1992.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Kabaklı Ahmet. *Mevlânâ*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları,1984.
- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed el-Ensârî. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kurân*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1387.
- Kutup, Muhammed. *Çağdaş Konumuz*. trc. Salih Uçan. İstanbul: Dünya Yayınları, 1987.
- Ma'luf, Lewis, el-Muncid. *fî'l-Lugâtî ve'l-Edebî ve'l-Umûm*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1966.
- Mekkî, Ebu Tâlib, *Kütü'l-Kulûb*, trc. Prof. Dr. Yakup Çiçek, İstanbul: Umran Yayınları, 1999.
- Muhâsibî, Hâris. *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, thk. Taha Hüseyin Kuvvetli, Beyrut: Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1349.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. "İslam ve Modern Bilim Sorunu". Çev. H. Rahman Acar. *İslâmî Araştırmalar*, (İstanbul: 1991), V/2. 77-82.
- Pişgin, Yasin. *Kur'an'da Akıl ve Tefsirde Akılcılık*. Ankara: İlahiyat yayınları, 2015.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 1410.
- Selvi, Dilaver, *Kur'ân-ı Kerîm'de Velyet ve Keramet*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsiri'l- Kur'ân*, Tahran: Mataba-i İsmailyan, 1392.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru'l-Kütüp, 1954/1373.
- Teber, Hatice, *Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Kalp Kavramları*. Ankara: İlahiyat yayınları, 2021.

- Teber, Ömer Faruk, "İslâmî'n Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî'den Hoca Ahmet Yesevî'ye: Vasat Bir Ümmet Projesi", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-*, (05-07 Mayıs 2017, 2017). I/ 246-255.
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2000.
- Uludağ, Süleyman, "Basiret" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV. Yayınları, 1992. 5/103.
- Yıldırım Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Sabri - Ali Kürşat Turgut, "İslam Kelamı ve Felsefesi Açısından Dua: Mâtürîdî ve Âmiri Örneği, *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 2021. XI/ 3. 1221-1243.
- Zamahşerî, Mahmud b. Ömer *Tefsîru'l Keşşaf*, Kahire: Dâru'l-Kütüp, 1953/1373.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 884-914

BELİREN YETİŞKİNLERDE DİN VE ALLAH TASAVVURU
Religion and Allah Conception of Emerging Adults

Abdullah İNCE

Doç, Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi, abduallahince@sakarya.edu.tr; ORCID:0000-0001-6135-5743.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 26.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 10. 12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa / Pages: 884-914

Atıf / Cite as: İnce, Abdullah. "Beliren Yetişkinlerde Din Ve Allah Tasavvuru" (Religion and Allah Conception of Emerging Adults). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 884-914. Doi No: 10.17859/pauifd.1194676.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 884-914

BELİREN YETİŞKİNLERDE DİN VE ALLAH TASAVVURU*

Abdullah İNCE**

Öz

Beliren yetişkinlik dönemi, ergenlikle yetişkinlik arasında bir dönemdir. Arada kalmışlık hissini yoğun olarak yaşadığı bu dönemde dini kimlik gelişmeye devam eder. Din ve inanılan dinin tanrısına yönelik tasavvur, dini kimliğin belirleyici unsuru olarak kabul edilebilir. Bu araştırmada, katılımcılara demografik bilgilerin yanı sıra din tasavvurunu ölçmek üzere dört, Allah tasavvurunu ölçmek üzere iki soru sorulmuştur. Araştırmada nicel yaklaşıma uygun olarak betimsel tarama modeli benimsenmiştir. Araştırmanın örneklemini 18-29 yaş grubunda yer alan 1950 Sakarya Üniversitesi öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler, frekans dağılımları, çapraz tablolar, k2, anova testleri ve çoklu uyum analizi yapılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, beliren yetişkinlerin din ve Allah tasavvurunu niteleyecek iki yeni bulgunun “değişim” ve “ilgisizlik” olduğunu göstermektedir. Ayrıca veriler değerlendirilirken bu dönemin özellikleri dikkate alınmadan yapılacak değerlendirmelerin hedef kitleyi etiketlemekle sonuçlanacağı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Din sosyolojisi, beliren yetişkin, genç, üniversite, din, Allah

Religion and Allah Conception of Emerging Adults

Abstract:

The period of emerging adulthood is a period between adolescence and adulthood. In this period of being on the fence religious identity continues to develop. Religion and its concept of god play a critical role in religious identity. In this research, besides demographical questions, two questions were asked to participants about their understanding of Allah and four questions for their concept of religion. In the research, the descriptive model has been used as it is compatible with the quantitative approach. The sample of the research consists of 1950 students from Sakarya University whose ages are between 18-29. Data, cross tables, K2 and Anova tests have been analyzed by applying multiple corresponding analyses. The results of the research indicate that two new qualifiers; “changing,” and “indifference,” can qualify the concept of religion and Allah of emerging adults. Furthermore, it is found that evaluating the data without care for the circumstances of the period will cause hasty labeling of the target community.

Key Words: Sociology of religion, emerging adult, university, youth, religion, God

Structured Abstract

* Çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının E-61923333-050.99-24054 sayılı izni ile yürütülmüştür. Bu çalışma, Sakarya Müftülüğü ve TDV Sakarya Şubesi desteğiyle yürütülen “Beliren Yetişkinlerde Din Anlayışı, Gelecek Tasavvuru, Hizmet Beklentileri ve Değer Odaklı Eğitim Programının Meslek Elemanlarının Hizmet Sunumuna Etkisi” projesi kapsamında üretilmiştir. Bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri “Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu”nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildirden üretilmiştir.

* Doç, Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi, abduhince@sakarya.edu.tr; ORCID:0000-0001-6135-5743.

In this study, a quantitative research approach was adopted and a survey was used as a data collection tool. In the study, the perception of religion and God of emerging adults in the 18-29 age group was analyzed. The sampling method of the study is quota random sampling. Faculty, class and gender categories were applied in sample selection. The sample of the study was 1950 students studying in undergraduate and graduate departments of Sakarya University.

Of the participants, 35.9% were male, 64.1% were female, and almost all of them were single. The highest number of participants came from faculties of art and sciences, engineering and political science, while the lowest number of participants came from faculties of dentistry, conservatory, medicine and informatics. The majority of the participants were in the 20-21 age group and 65.7% were in the middle income group.

Among the emerging adults, 90.5% of the participants stated that they believed in a religion, 5.8% stated that they were not interested in a religion, and 3.7% stated that they didn't believe in a religion. 78.8% of the participants stated that "religion is necessary", 16.1% stated that "religion is somewhat necessary", 5.1% stated that "religion is unnecessary"; 35.5% stated that "I am religious", 43.9% stated that "I am somewhat religious" and 20.5% stated that "I am not religious". Approximately 90% of the participants stated that they are interested in religious issues.

In response to the question "Which of the following is your belief in God?", 92.8% of the participants said "I believe in the existence of God", 1.9% said "I do not believe in the existence of God" and 5.2% said "It cannot be known whether God exists or not". In response to the question "Which of the following do you think about God's intervention in the universe?", 80.3% of the participants said "God exists and intervenes in the universe", 6.3% said "God exists but does not intervene in the universe", and 13.4% said "It cannot be known whether God intervenes in the universe".

The participants, who constitute the target group of the study, are at a critical threshold of their lives in accordance with the characteristics of the emerging adulthood period. The results of the study show that the participants' perception of religion and God are related to the sociocultural context of university education and the university environment.

When the results are generally evaluated, it is seen that the participants have a high level of belief in religion, they see religion as a necessary institution, their subjective perception of religiosity is high and their interest in religious issues is significant. The participants' level of belief in God is close to other studies in the literature. However, it is seen that some of the participants do not have a clear conc perception of Allah, and some of them believe in Allah but are in mental confusion and in doubt about his attributes.

One of the most striking results of the study is the relationship between income status and perception of religion. The groups expressing their income status as "very bad" and "bad" replied in the negative answers to the questions about perception of religion. The rates of believing in religion, agreeing with the idea of the necessity of religion, subjective perception of religiosity and interest in religion are the lowest in the groups with "very dad" and "bad" income. These data, within the limits of the sample grup, show that a decrease in income level may weaken the attitude towards religion. The participants' perception of God yielded a similar result.

The most important conclusion of this study is that university students' perception of religion and God are in a state of change. In addition, the attitude of emerging adults towards religion and God can be characterized as doubt and indifference rather than disbelief. As can be seen in the text, the rate of those who do not believe in religion and God is not much different from the studies conducted in the last two decades. However, the data on the existence of God and his intervention in the universe show that the target audience is in a state of mental confusion to a certain extent, probably due to the period and conditions in which they live. Islam requires believers to investigate and question in order to solidify their faith. Therefore, religious doubt and questioning in

emerging adults can be expected to have a positive outcome. The research was conducted in one of the groups where change and interaction is the highest. Therefore, it may not be correct to generalize negative results. Such an approach may result in labeling the target group.

GİRİŞ

Beliren yetişkinlik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi gelişim dönemlerine eklenen yeni bir kategoridir. Kavram daha çok sanayi toplumu sonrası artan nitelikli işgücü ihtiyacı sebebiyle eğitim sürelerinin uzaması, işe başlama yaşının gecikmesi ve evliliğin ertelenmesi sonucu gençlik ile yetişkinlik arasında yeni ortaya çıktığı düşünülen dönemin karakteristik yapısını açıklamaktadır.

Bu dönem, kimlik arayışı, istikrar sağlayamama, kendine odaklanma, arada kalmışlık hissi ve geniş olanaklara sahip olma¹ gibi geçiş döneminin özellikleri ile karakterize olmaktadır. Batı literatüründe beliren yetişkinlik dönemine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır.² Bu dönemle ilgili çalışmalar Türkiye’de 2005’li yıllardan itibaren başlamış ancak din bilimleri alanı konuya yeteri kadar ilgi göstermemiştir.³ Beliren yetişkinler, kendilerini bazı konularda genç, bazı konularda yetişkin olarak görmektedir. Bu dönemin en karakteristik özelliklerinden biri arada kalmışlık hissinin yoğun bir şekilde yaşanmasıdır.⁴ Geçmişte yetişkin bir birey olarak kabul edilen bu kişiler, günümüzde yaşları 18-20’yi geçse de tam anlamıyla ailesinden bağımsız hareket edememektedir.

Din sosyolojisinin önemli araştırma alanlarından biri toplumsal kategorilerin belirli konulardaki tutum, yönelim, yaklaşım ve anlayışlarını tespit etmektir. Bu anlayışların tespitinde bireylerin sosyokültürel sermayeleri, demografik değişkenler, içinde buldukları kategori ve statüler dikkate alınması gereken önemli unsurlardır. Toplumsal kategorilerin din anlayışları, inanca yönelik tutumları ve dindarlıklarını ele alan çalışmaların bir kısmında standart ölçekler kullanılmakta, bir kısmı eklektik sorulardan oluşmaktadır. Din sosyolojisinin önemli araştırma alanlarından biri

¹ Jeffrey Jensen Arnett, “Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties”, *American Psychologist* 55/5 (2000), 469-480.

² Arnett, “Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties”; Jeffrey Jensen Arnett, “Suffering, Selfish, Slackers? Myths and Reality About Emerging Adults”, *Journal of Youth and Adolescence* 36 (2007), 23-29; Larry J. Nelson - Carolyn McNamara Barry, “Distinguishing Features of Emerging Adulthood: The Role of Self-Classification as an Adult”, *Journal of Adolescent Research* 20/2 (2005), 242-262; Laurence Steinberg, “Cognitive and affective development in adolescence”, *Trends in Cognitive Sciences* 9/2 (2005), 69-74.

³ Bu dönemle ilgili Türkiye’de ilk çalışma yapanlardan biri Atak’tır. Bkz. Hasan Atak, *Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye’de İncelemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005). Tespit edebildiğimiz kadarıyla din bilimleri alanında konuyla ilgili sadece Akçe tarafından yapılan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Havagül Akçe, *The Relationship Between Spirituality, Mindfulness and Prayer Among Turkish Emerging Adults* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosya Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁴ Hasan Atak - Figen Çok, “İnsan Yaşamında Yeni Bir Dönem: Beliren Yetişkinlik”, *Journal of Childhood and Adolescence Mental Health* 17/1 (2010), 42; Aysun Doğan - Sunay Cebioğlu, “Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem”, *Türk Psikoloji Yazıları* 14/28 (2011), 16.

toplumsal kategoriler bağlamında dinin nasıl anlaşıldığı, dinin toplumsal tezahürleri, dindarlık gibi konulardır.

Türkiye’de son yıllarda yapılan araştırmalarda ele alınan önemli konulardan biri beliren yetişkinlik dönemindeki üniversite gençlerinin din, Allah, inanç, deizm, ateizm, vb. konulardaki değiştiği iddia edilen yönelimleridir. Literatürdeki birçok araştırma saha araştırması verilerinden hareketle ilgili dönemin yapısını analiz etmektedir.⁵ Ancak literatürün nitelikli saha araştırmalarıyla desteklenmesi, olgunun bilimsel açıdan ortaya konması için elzem bir durumdur.⁶ Türkiye’de din bilimleri alanında beliren yetişkinlik kavramı ve bu kavramın kapsamını içerecek bir perspektife bağlı kalınarak yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu sebeple beliren yetişkinlik döneminde din ve inanç olgusunu ele alacak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Araştırma sonuçları, çalışmanın, literatürde daha önce ele alınmayan beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin din ve Allah tasavvurunu ele almaktadır.

Yöntem ve Örneklem

Bu araştırmada nicel araştırma yaklaşımına uygun olarak betimsel tarama modeli benimsenmiştir. Çalışmada, 18-29 yaş grubunda yer alan beliren yetişkinlerin din ve Allah tasavvuru; dine inancı, öznel dindarlık algısı, dinin gerekliliği, dini konulara ilgi, Allah inancının düzeyi ve Allah’a inanma biçimleri ile ilgili sorular bağlamında tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklem metodu kotalı tesadüfi örneklemdir. Örneklem seçiminde fakülte, sınıf ve cinsiyet kategorileri uygulanmıştır.

Araştırmanın örneklemi, Sakarya Üniversitesi’nin lisans ve lisansüstü bölümlerinde okuyan 1950 öğrencidir. Soru formu örneklem grubuna yüz yüze anket yoluyla uygulanmıştır. Anket formunun birinci kısmında demografik değişken soruları, ikinci kısmında din ve Allah tasavvuru soruları yer almaktadır.

Din ve Allah tasavvuru sorularının bulguları, cinsiyet, sınıf, gelir ve fakülte değişkenleriyle ilişkisi bakımından analiz edilmiş, konuyla ilgili başka araştırma verilerinin sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Veri analiz tekniği olarak k2 ve Anova testleri yanında çoklu uyum analizi kullanılmıştır. Cevapların yüzde ve frekans dağılımları verilmiş, demografik değişkenlerin din tasavvuru ve Allah tasavvuru sorularıyla çapraz ilişkisine bakılmış, din tasavvuru ve Allah tasavvuru soruları kendi içinde çaprazlanmıştır. Buna ilave olarak din tasavvuru ve Allah tasavvuru soruları çoklu uyum analizine tabi tutulmuştur.

Araştırma kapsamında 20 Mart 2022 ile 30 Nisan 2022 tarihleri arasında Sakarya Üniversitesi öğrencilerden oluşan 1950 kişiye anket uygulanmıştır. Bu anketlerden 105’i anketlerin boş bırakılması, kontrol sorularına ve diğer sorulara

⁵ Mehmet Bayyigit, *Gençlik ve Din* (Konya: Yediveren Kitap, 2011); Hasan Meydan - Sare Aydın, “Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 299-323; Y. Sinan Zavalsız - Ensar Şahin, “Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma”, *Journal of History Culture and Art Research* 7/2 (2018), 576-599.

⁶ İlgili literatürü analiz eden bir çalışma için bkz. Abdullah İnce, “Gençliğin ‘İnanç Problemlerinin’ Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-934.

verilen cevaplardaki tutarsızlık gibi sebeplerle değerlendirmeye alınmamıştır. Kalan 1845 anketten 31'i beliren yetişkinlik dönemi için esas alınan yaş kriteri sebebiyle dışarıda bırakılmış böylelikle analizde kullanılan anket sayısı 1814 olmuştur. Araştırma öncesi Sakarya Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığından etik kurul izni alınmıştır.

Bazı fakültelerden katılan öğrenci sayılarının düşük olması ve yukarıda belirtilen sebeplerle bazı kotaların istenen düzeyde tutturulamamış olması araştırmanın sınırlılıklarıdır. Bu durum özellikle dine inanç konusundaki anlamlılık düzeyini etkilemiş görünmektedir. k2 testi sonuçları bu görüşümüzü desteklemektedir.

1. Frekans Dağılımları

1.1. Beliren Yetişkinlerin Demografik Özellikleri

Araştırmanın planlanması aşamasında beliren yetişkinlik döneminde bulunan üniversite öğrencilerine cinsiyet, sınıf, fakülte değişkeni kotası uygulanmıştır. Sınıf kotası büyük ölçüde yaş grubu kotasını da içerdiğinden araştırmada alt ve üst yaş haricinde yaş kotası uygulanmamıştır.

Araştırmaya katılanların %35,9'u erkek %64,1'i kadın, tamamına yakını bekârdır. Araştırmaya en fazla fen-edebiyat, mühendislik ve siyasal bilgiler fakültelerinden, en az ise diş hekimliği, konservatuvar, tıp ve bilişim fakültelerinden katılım olmuştur. Katılımcıların ağırlıklı kısmı 20-21 yaş grubunda, %65,7'si orta gelir grubundadır. Araştırmaya ikinci sınıflar diğer sınıflara göre daha fazla katılmıştır.

Tablo 1	Temel Nitelikler				
Cinsiyet	%	Sayı	Medeni Durum	%	Sayı
Erkek	35,9	650	Evli	,6	10
Kadın	64,01	1161	Bekâr	98,9	1776
			Boşanmış	,6	10
Fakülte	%	Sayı	Yaş (2)	%	Sayı
Mühendislik	13,5	245	18-19	19,6	354
Siyasal	12,2	222	20-21	50,7	915
Konservatuvar	2,0	36	22 ve üzeri	29,7	535
Sağlık MYO	3,6	65			
Eğitim	9,6	175	Gelir Durumu	%	Sayı
İlahiyat	9,5	173	Çok iyi	1,7	30
Bilişim	3,5	64	İyi	16,6	297
Mimarlık	4,1	74	Orta	65,7	1178
İletişim	6,9	126	Kötü	11,3	202
Fen-Edebiyat	15,2	275	Çok kötü	4,8	87
Diş Hekimliği	,6	11			
Tıp	3,5	64	Sınıf	%	Sayı
İşletme	6,0	109	Hazırlık	3,3	59
Hukuk	5,3	97	Birinci Sınıf	22,1	390
Sağlık Bilimleri	4,3	78	İkinci Sınıf	38,8	686
			Üçüncü Sınıf	25,5	450
			Dördüncü Sınıf	10,2	181

1.2. Beliren Yetişkinlerde Din ve Allah Tasavvuru

1.3. Din Tasavvuru

18-29 yaş grubunda yer alan beliren yetişkinlere, din tasavvuru başlığı altında dine inanıp inanmadıkları, dinin gerekliliği konusundaki düşünceleri, öznel dindarlık algıları ve dini konulara ilgilerini tespit etmeyi amaçlayan dört soru sorulmuştur.

Allah tasavvuru ise Allah'a inanıp inanmadıkları ve Allah'ın evrene müdahalesi ile ilgili düşüncelerini ölçmeyi amaçlayan iki sorudan oluşmaktadır.

Tablo 2		Din Tasavvuru			
Dine inanç durumu	%	Sayı	Dindarlık algısı	%	Sayı
Bir dine inanıyorum	90,5	1641	Dindarım	35,5	642
Bir dine inanmıyorum	3,7	67	Biraz dindarım	43,9	794
Din ile ilgilenmiyorum	5,8	105	Dindar değilim	20,5	371
Dinin Gerekliliği	%	Sayı	Dini konulara ilgi	%	Sayı
Din gereklidir	78,8	1426	İlgi duyuyorum	50,0	905
Din biraz gereklidir	16,1	291	Biraz ilgiliyim	38,1	689
Din gereksizdir	5,1	93	İlgisizim	11,9	216

Beliren yetişkinlerin din tasavvuru sorularına verdiği cevapların dağılımına bakıldığında; katılımcıların %90,5'i bir dine inandığını, %5,8'i bir din ile ilgilenmediğini, %3,7'si bir dine inanmadığını beyan etmiştir. Katılımcıların %78,8'i "din gereklidir", %16,1'i "din biraz gereklidir" %5,1'i de "din gereksizdir"; %35,5'i "dindarım", %43,9'u "biraz dindarım", %20,5'i de "dindar değilim" demektir. Katılımcıların yaklaşık %90'ı dini konulara ilgi duymaktadır.

1.4. Allah Tasavvuru

Allah tasavvuru, Allah'ın varlığına inanç ile Allah'ın evrene müdahalesi konusundaki tutumu ölçmeyi amaçlayan iki sorunun cevapları bağlamında değerlendirilmiştir.

Tablo 3		Allah Tasavvuru			
Allah'ın varlığına inanç	%	Sayı	Allah'ın evrene müdahalesi	%	Sayı
Allah'ın varlığına inanıyorum	92,8	1680	Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur.	80,3	1444
Allah'ın varlığına inanmıyorum	1,9	35	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz.	6,3	113
Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez	5,2	95	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez.	13,4	241

"Allah'a inanç durumunuz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?" sorusuna katılımcılar %92,8 oranında "Allah'ın varlığına inanıyorum", %1,9 oranında "Allah'ın varlığına inanmıyorum" %5,2 oranında "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" demiştir. "Allah'ın evrene müdahalesi konusundaki görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?" sorusuna katılımcılar; %80,3 oranında "Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur" %6,3 oranında "Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz" %13,4 oranında ise "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" cevabını vermiştir.

2. Demografik Değişkenlere Göre Din ve Allah Tasavvuru

2.1. Demografik Değişkenlere Göre Din Tasavvuru

Çalışmanın bu bölümünde cinsiyet, sınıf, gelir durumu ve fakülte değişkenlerine göre katılımcıların din tasavvuru analiz edilmiştir. Bu kısımda yer alan verilerin

frekans bilgileri, çapraz tablolar verilerek betimsel analizi yapılmış ve k2 testlerinin anlamlılık düzeylerine bakılmıştır.⁷

2.1.1. Cinsiyet Değişkenine Göre Din Tasavvuru

Tablo 4	Cinsiyet	Bir dine inanıyorum	Bir dine inanmıyorum	Din ile ilgilenmiyorum	P*
Dine inanç	Erkek	%88,4	%5,2	%6,3	,018
	Kadın	%91,7	%2,8	%5,5	
		Din gereklidir	Din biraz gereklidir	Din gereksizdir	
Dinin gerekliliği	Erkek	%76,9	%16,2	%6,9	,025
	Kadın	%80	%16,0	%4,1	
		Dindarım	Biraz dindarım	Dindar değilim	
Dindarlık algısı	Erkek	%31,7	%44,8	%23,5	,013
	Kadın	%37,7	%43,5	%18,8	
		İlgi duyuyorum	Biraz ilgiliyim	İlgisizim	
Dini konulara ilgi	Erkek	%48,7	%38,8	%12,5	
	Kadın	%50,9	%37,6	%11,6	

* $p < 0,05$: k2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için cinsiyet değişkeni ile dine inanç, dinin gerekliliği konusundaki düşünce ve öznel dindarlık algısı arasında farklı düzeylerde anlamlı bir ilişki vardır. Cinsiyet değişkeni ile dini konulara ilgi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Katılımcıların dine inanma oranları cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Bir dine inanıyorum diyenler erkeklerde %88,4, kadınlarda %91,7, bir dine inanmıyorum diyenler erkeklerde %5,2, kadınlarda %2,8, din ile ilgilenmiyorum diyenler erkeklerde %6,3, kadınlarda %5,5'tir. Erkekler %76,9, kadınlar %80 oranında "din gereklidir", erkekler %16,2, kadınlar %16,0 oranında "din biraz gereklidir", erkekler %6,9, kadınlar %4,1 oranında "din gereksizdir" düşüncesine katılmaktadır. Katılımcılar içinde "dindarım" diyenler erkeklerde %31,7, kadınlarda %37,7, "biraz dindarım" diyenler erkeklerde %44,8, kadınlarda %43,5, "dindar değilim" diyenler erkeklerde %23,5, kadınlarda %18,8'dir. Dine "ilgi duyuyorum" erkeklerde %48,7, kadınlarda %50,9, "biraz ilgiliyim" erkeklerde %38,8, kadınlarda %37,6, "ilgisizim" erkeklerde %12,5 kadınlarda %11,6'dır.

⁷ Bu araştırmada sınıf değişkeni, yaş değişkenini dolaylı olarak içermektedir. Medeni durum değişkeni içindeki "evli" ve "boşanmış" kategorisinde yer alan katılımcı sayıları (toplamda 20 kişi) çok düşüktür. Bu sebeple yaş değişkeni ve medeni durum değişkeni değerlendirme dışı bırakılmıştır. Ayrıca tablolarda k2 kare testi sonucu anlamlı olmayan ya da araştırmacıya göre önemsiz görülen bazı değerler verilmemiştir.

2.1.2. Sınıf Değişkenine Göre Din Tasavvuru

Tablo 5	Sınıf	Bir dine inanmıyorum	Bir dine inanmıyorum	Din ile ilgilenmiyorum	P*
Dine inanç	1.sınıf	%90,8	%3,8	%5,4	
	2.sınıf	%90,5	%3,2	%6,3	
	3.sınıf	%89,1	%4,9	%6,0	
	4.sınıf	%90,6	%3,3	%6,1	
		Din gereklidir	Din biraz gereklidir	Din gereksizdir	
Dinin gerekliliği	1.sınıf	%78,2	%16,9	%4,9	
	2.sınıf	%78,6	%16,4	%5,0	
	3.sınıf	%76,7	%17,3	%6,0	
	4.sınıf	%80,6	%15,0	%4,4	,050
		Dindarım	Biraz dindarım	Dindar değilim	
Dindarlık algısı	1.sınıf	%32,1	%47,4	%20,5	
	2.sınıf	%33,9	%46,0	%20,1	
	3.sınıf	%36,5	%39,4	%24,2	
	4.sınıf	%42,5	%37,6	%19,9	,000
		İlgi duyuyorum	Biraz ilgiliyim	İlgisizim	
Dini konulara ilgi	1.sınıf	%47,0	%38,8	%14,1	
	2.sınıf	%48,1	%40,6	%11,3	
	3.sınıf	%49,6	%37,1	%13,3	
	4.sınıf	%55,0	%37,8	%7,2	,000

* $p < 0,05$: χ^2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için sınıf değişkeni ile dinin gerekliliği konusundaki düşünce arasında ,050 düzeyinde, dindarlık algısı ve dini konulara ilgi arasında ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Sınıf değişkeni ile dine inanç arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Katılımcıların sınıf değişkenine göre din tasavvuru sorularına verdikleri cevapların dağılımının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Dinin gerekliliği düşüncesine katılım oranlarına bakıldığında oranların genelde birbirine yakın olduğu ancak üçüncü sınıflarla dördüncü sınıfların “din gereklidir” düşüncesine katılımında yaklaşık %4'lük bir farkın olduğu görülmektedir.

“Dindarım” diyenler birinci sınıfta %32,1, dördüncü sınıfta %42,5'tir. “Biraz dindarım” diyenlerde durum tersine dönerek birinci sınıflarla dördüncü sınıflar arasında yaklaşık %10'luk bir fark oluşmaktadır.

Dini konulara ilgi duyma oranları incelendiğinde “ilgi duyuyorum” diyenler birinci sınıfta %47 iken bütün sınıflarda yükselerek dördüncü sınıfta %55'e ulaşmaktadır. “İlgisizim” diyenlerde durum tersine dönerek dördüncü sınıflarda %7,2 iken birinci sınıflarda bu oran %14,1'e ulaşmaktadır.

2.1.3. Gelir Durumu Değişkenine Göre Din Tasavvuru

Tablo 6	Sınıf	Bir dine inanmıyorum	Bir dine inanmıyorum	Din ile ilgilenmiyorum	P*
Dine inanç	Çok kötü	%80,5	%11,5	%8,0	
	Kötü	%81,2	%5,4	%13,4	
	Orta	%92,5	%2,7	%4,8	

	İyi	%92,3	%4,0	%3,7	
	Çok iyi	%86,7	%6,7	%6,7	,000
		Din gereklidir	Din biraz gereklidir	Din gereksizdir	
Dinin gerekliliği	Çok kötü	%66,3	%20,9	%12,8	
	Kötü	%68,8	%23,3	%7,9	
	Orta	%80,7	%15,2	%4,1	
	İyi	%81,8	%13,9	%4,4	
	Çok iyi	%83,3	%6,7	%10,0	,000
		Dindarım	Biraz dindarım	Dindar değilim	
Dindarlık algısı	Çok kötü	%25,6	%38,4	%36,0	
	Kötü	%24,4	%46,8	%28,9	
	Orta	%36,8	%45,6	%17,6	
	İyi	%40,1	%38,0	%21,9	
	Çok iyi	%50,0	%26,7	%23,3	,000
		İlgi duyuyorum	Biraz ilgiliyim	İlgisizim	
Dini konulara ilgi	Çok kötü	%42,5	%34,5	%23,0	
	Kötü	%39,6	%43,1	%17,3	
	Orta	%51,7	%38,6	%9,6	
	İyi	%52,9	%33,7	%13,5	
	Çok iyi	%50,0	%33,3	%16,7	,000

* $p < 0,05$: k^2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için gelir durumu değişkeni ile dine inanç, dinin gerekliliği düşüncesi, öznel dindarlık algısı ve dini konulara ilgi arasında ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Fakat dine inanç konusunda bazı hücrelerdeki katılımcı sayısının düşük olması anlamlılık düzeyine bağlı yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Gelir durumu değişkenine göre dine inanç olgusuna bakıldığında bir dine inanma oranı gelir durumunu “çok kötü” olarak ifade edenlerde %80,5, “çok iyi” olarak ifade edenlerde %86,7'dir. Bir dine inanmama oranı en yüksek %11,5 ile gelir durumunu “çok kötü” olarak ifade edenlerde. Din ile ilgilenmeme oranı en yüksek (%13,4) gelir durumunu “kötü” olarak ifade edenlerde en düşük ise (%3,7) gelir durumunu “iyi” olarak ifade edenlerde.

Gelir durumu değişkenine göre “din gereklidir” diyenler, gelir durumunu “çok kötü” olarak belirtenlerde %66,3, “çok iyi” olarak ifade edenlerde %83,3'tür. Gelir durumu yükseldikçe “din gereklidir” diyenlerin oranı artmaktadır. “Din biraz gereklidir” düşüncesine katılım kısmi bir farklılıkla bunun tersi bir seyir izlemektedir.

“Dindarım” diyenler gelir durumunu “çok kötü” ve “kötü” olarak beyan edenlerde ortalama %25, gelir durumunu “çok iyi” olarak ifade edenlerde %50'dir. “Dindar değilim” diyenlerin oranı en yüksek (%36) gelir durumunu “çok kötü” olarak beyan edenlerde.

Dini konulara ilgi duyma gelir durumunu “orta” ve daha üstü olarak beyan edenlerde %50 ve üzerinde iken gelir durumunu “çok kötü” olarak ifade edenlerde %23'tür.

2.1.4. Fakülte Değişkenine Göre Din Tasavvuru

Tablo 7 A	Fakülte	Dine inanıyorum	Dine inanmıyorum	Dinle ilgilenmiyorum	P*
Dine inanç	Mühendislik	%91,4	%3,7	%4,9	
	Siyasal	%92,3	%3,2	%4,5	
	Konservatuvar	%86,1	%8,3	%5,6	
	Sağlık MYO	%96,9	%1,5	%1,5	
	Eğitim	%92,6	%3,4	%4,0	
	İlahiyat	%99,4	%0,0	%0,6	
	Bilişim	%76,6	%3,1	%20,3	
	Mimarlık	%77,0	%9,5	%13,5	
	İletişim	%83,3	%6,3	%10,3	
	Fen-Edebiyat	%90,5	%5,5	%4,0	
	Tıp	%89,1	%6,3	%4,7	
	İşletme	%92,6	%0,9	%6,5	
	Hukuk	%86,6	%2,1	%11,3	
	Sağlık Bil.	%94,9	%1,3	%3,8	
		Din gereklidir	Biraz gereklidir	Din gereksizdir	
Dinin gerekliliği	Mühendislik	%73,5	%20,8	%5,7	
	Siyasal	%81,5	%14,0	%4,5	
	Konservatuvar	%55,6	%30,6	%13,9	
	Sağlık MYO	%76,9	%18,5	%4,6	
	Eğitim	%82,3	%14,3	%3,4	
	İlahiyat	%98,8	%1,2	%0,0	
	Bilişim	%60,9	%25,0	%14,1	
	Mimarlık	%64,9	%25,7	%9,5	
	İletişim	%67,5	%19,8	%12,7	
	Fen-Edebiyat	%82,8	%13,9	%3,3	
	Tıp	%77,8	%15,9	%6,3	
	İşletme	%81,3	%15,0	%3,7	
	Hukuk	%68,0	%27,8	%4,1	
	Sağlık Bil.	%89,7	%9,0	%1,3	,000
Tablo 7 B	Fakülte	Dindarım	Biraz dindarım	Dindar değilim	P*
Dindarlık Algısı	Mühendislik	%24,2	%52,0	%23,8	
	Siyasal	%32,9	%50,9	%16,2	
	Konservatuvar	%28,6	%40,0	%31,4	
	Sağlık MYO	%38,5	%52,3	%9,2	
	Eğitim	%39,7	%43,7	%16,7	
	İlahiyat	%68,2	%30,1	%1,7	
	Bilişim	%20,3	%40,6	%39,1	
	Mimarlık	%21,9	%43,8	%34,2	
	İletişim	%23,8	%38,9	%37,3	
	Fen-Edebiyat	%40,1	%40,1	%19,7	
	Tıp	%39,1	%32,8	%28,1	
	İşletme	%29,6	%51,9	%18,5	
	Hukuk	%24,7	%44,3	%30,9	
	Sağlık Bil.	%45,5	%46,8	%20,5	,000

		İlgi duyuyorum	Biraz ilgiliyim	İlgisizim	
Dini konulara ilgi	Mühendislik	%39,5	%44,0	%16,5	
	Siyasal	%51,8	%40,1	%8,1	
	Konservatuvar	%36,1	%47,2	%16,7	
	Sağlık MYO	%50,8	%38,5	%10,8	
	Eğitim	%57,7	%32,0	%10,3	
	İlahiyat	%90,8	%8,7	%0,6	
	Bilişim	%25,0	%48,4	%26,6	
	Mimarlık	%40,5	%37,8	%21,6	
	İletişim	%30,2	%50,8	%19,0	
	Fen-Edebiyat	%46,5	%42,9	%10,5	
	Tıp	%48,4	%39,1	%12,5	
	İşletme	%54,2	%34,6	%11,2	
	Hukuk	%43,3	%41,2	%15,5	
	Sağlık Bil.	%51,3	%42,3	%6,4	,000

* $p < 0,05$: k2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için fakülte değişkeni ile dine inanç, dinin gerekliliği düşüncesi, öznel dindarlık algısı ve dini konulara ilgi arasında ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Fakat dine inanç konusunda bazı hücrelerdeki katılımcı sayısının düşük olması anlamlılık düzeyine bağlı yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Fakülte değişkenine⁸ göre bir dine inanma oranının en yüksek olduğu üç fakülte ilahiyat (%99,4), sağlık hizmetleri MYO (%96,9) ve sağlık bilimleri (%94,9) fakülteleridir.

İlahiyattan sonra sağlık bilimleri (%89,7), eğitim (%82,3) ile fen-edebiyat (%82,8) ve siyasal bilgiler (%81,5) fakülteleri en yüksek oranda dinin gerekliliğine katılmaktadır. “Din gereksizdir” düşüncesine en fazla bilişim (%14,1), konservatuvar (%13,9) ve iletişim (12,7) fakülteleri katılmaktadır.

İlahiyat fakültesini dışarda tutulursa, kendini dindar olarak görenler en fazla sağlık bilimleri (%45,5), fen-edebiyat (%40,1) ile eğitim (%39,7) ve tıp (39,1) fakülteleridir.

Dini konulara “ilgi duyuyorum” diyenlerin oranı en yüksek ilahiyat (%90,8), eğitim (%57,7) ve işletme (%54,2) fakültelerinde okuyan katılımcılardır.

2.2. Demografik Değişkenlere Göre Allah Tasavvuru

Bu kısımda beliren yetişkinlerin Allah tasavvuru cinsiyet, sınıf, gelir durumu ve fakülte değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Frekans tabloları, çapraz tablolar

⁸ Dış Hekimliği Fakültesi'nden ankete sadece 9 kişi katıldığından tabloda verilmemiştir. Mimarlık ve bilişim fakültelerinden katılan öğrenci sayısının azlığı fakülte değişkenine göre yapılacak yorumları sınırlamaktadır. k2 testi sonuçları bu görüşümüzü desteklemektedir. Fakülte değişkeni tabloları A ve B şeklinde ikiye bölünmüştür.

verilerek betimsel analizi yapılmış ve k2 testlerinin anlamlılık düzeylerine bakılmıştır.⁹

2.2.1. Cinsiyet Değişkenine Göre Allah Tasavvuru

Tablo 8	Cinsiyet	Allah'ın varlığına inanıyorum	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez	P*
Allah'ın varlığına inanç	Erkek	%90,4	%3,1	%6,5	,006
	Kadın	%94,1	%1,3	%4,6	
		Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur.	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz.	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	
Allah'ın evrene müdahalesi	Erkek	%76,0	%8,6	%15,4	,001
	Kadın	%82,8	%4,9	%12,3	

*p<0,05: k2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için cinsiyet değişkeni ile Allah'ın varlığına inanç konusunda ,006 düzeyinde, Allah'ın evrene müdahalesi konusunda ,001 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır.

Allah tasavvuru sorularına göre erkekler %90,4, kadınlar %94,1 oranında Allah'ın varlığına inanmakta; erkekler %3,1, kadınlarda %1,3 oranında Allah'ın varlığına inanmamakta, Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez diyenler erkeklerde %6,5, kadınlarda %4,6 olmaktadır.

Erkeklerin %76'sı, kadınların %82,8'i "Allah vardır ve evrene müdahale etmektedir" demektedir. Erkeklerin %8,6'sı "Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz" derken, erkeklerin %15,4'ü kadınların %12,3'ü "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" demektedir.

2.2.2. Sınıf Değişkenine Göre Allah Tasavvuru

Tablo 9	Sınıf	Allah'ın varlığına inanıyorum	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez
Allah'ın varlığına inanç	1.sınıf	%94,3	%1,3	%4,4
	2.sınıf	%92,1	%2,2	%5,7
	3.sınıf	%91,3	%2,2	%6,4
	4.sınıf	%94,5	%1,7	%3,9
		Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur.	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz.	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez
Allah'ın evrene müdahalesi	1.sınıf	%78,8	%7,5	%13,7
	2.sınıf	%81,5	%5,7	%12,8
	3.sınıf	%79,4	%6,9	%13,6
	4.sınıf	%77,0	%5,1	%18,0

Allah'ın varlığına inanç konusunda birinci sınıflar ve sonuncu sınıflarda, ikinci ve üçüncü sınıflara göre kısmi bir farklılık vardır ancak bu farklılık anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır.

⁹ Demografik değişkenlere din tasavvuru bölümünde ifade edilen gerekçeler sebebiyle yaş değişkeni ve medeni durum değişkeni değerlendirme dışı bırakılmıştır.

2.2.3. Gelir Durumu Değişkenine Göre Allah Tasavvuru

Tablo 10	Gelir durumu	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez	P*
Allah'ın varlığına inanç	Çok kötü	%85,1	%3,4	%11,5	
	Kötü	%86,6	%3,5	%9,9	
	Orta	%94,0	%1,7	%4,3	
	İyi	%95,6	%0,7	%3,7	
	Çok iyi	%90,0	%6,7	%3,3	,000
		Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur.	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz.	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	
Allah'ın evrene müdahalesi	Çok kötü	%69,9	%7,2	%22,9	
	Kötü	%66,8	%12,1	%21,1	
	Orta	%82,3	%5,8	%11,9	
	İyi	%85,1	%3,7	%11,1	
	Çok iyi	%76,7	%6,7	%16,7	,000

* $p < 0,05$: k^2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için gelir durumu değişkeni ile Allah'ın varlığına inanç ve Allah'ın evrene müdahalesi konusunda ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Ancak Allah'ın varlığına inanç konusunda bazı hücrelerdeki katılımcı sayısının düşük olması anlamlılık düzeyine bağlı yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

“Allah'ın varlığına inanmıyorum” diyenlerde en düşük oran, gelir durumunu “çok kötü” olarak belirtenlerde (%85,1) iken en yüksek oran gelir durumunu “iyi” olarak belirten gruptadır (%95,6). “Allah'ın varlığına inanmıyorum” diyenlerin oranı gelir durumunu “çok iyi” olarak beyan eden grupta %6,7'dir. “Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez” diyenlerin oranı gelir durumunu “çok kötü” olarak beyan edenlerde %11,5, “kötü” olarak beyan edenlerde %9,9'dur.

“Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur” diyenlerin oranı gelir durumunu “iyi” olarak beyan edenlerde %85,1 “orta” olarak beyan edenlerde %82,3, “çok kötü” olarak beyan edenlerde %69,9, “kötü” olarak beyan edenlerde %66,8'dir. “Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz” diyenlerde en yüksek oran gelir durumu “kötü” olanlardadır (%12,1). En yüksek oranda “Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez” diyen grup, gelir durumu “çok kötü” (%22,9) ve “kötü” (%21,1) olarak belirten gruptur.

2.2.4. Fakülte Değişkenine Göre Allah Tasavvuru¹⁰

Tablo 11 A	Fakülte	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez	P
Allah'ın varlığına inanç	Mühendislik	%92,2	%1,6	%6,1	
	Siyasal	%94,1	%2,3	%3,6	

¹⁰ Diş Hekimliği Fakültesi'nden ankete katılan sadece 9 katılımcı olduğundan tabloda verilmemiştir.

	Konservatuvar	%80,6	%2,8	%16,7	
	Sağlık MYO	%96,9	%0,0	%3,1	
	Eğitim	%94,9	%1,7	%3,4	
	İlahiyat	%100,0	%0,0	%0,0	
	Bilişim	%81,3	%3,1	%15,6	
	Mimarlık	%83,8	%2,7	%13,5	
	İletişim	%86,5	%4,8	%8,7	
	Fen-Edebiyat	%94,9	%1,5	%3,6	
	Tıp	%92,2	%4,7	%3,1	
	İşletme	%95,3	%0,0	%4,7	
	Hukuk	%87,6	%3,1	%9,3	
	Sağlık Bil.	%98,7	%0,0	%1,3	,000
		Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur.	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz.	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	
Allah'ın evrene müdahalesi	Mühendislik	%76,0	%9,1	%14,9	
	Siyasal	%81,9	%6,8	%11,3	
	Konservatuvar	%54,3	%14,3	%31,4	
	Sağlık MYO	%83,1	%7,7	%9,2	
	Eğitim	%84,3	%5,2	%10,5	
	İlahiyat	%97,7	%1,2	%1,2	
	Bilişim	%62,9	%12,9	%24,2	
	Mimarlık	%69,9	%6,8	%23,3	
	İletişim	%72,0	%4,8	%23,2	
	Fen-Edebiyat	%82,2	%5,5	%12,4	
	Tıp	%82,8	%4,7	%12,5	
	İşletme	%77,8	%5,6	%16,7	
	Hukuk	%70,1	%11,3	%18,6	
	Sağlık Bil.	%93,6	%1,3	%5,1	,000

* $p < 0,05$: k_2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için gelir durumu değişkeni ile Allah'ın varlığına inanç ve Allah'ın evrene müdahalesi konusunda anlamlı bir ilişki vardır.

Fakülte değişkenine göre "Allah'ın varlığına inanıyorum" diyenlerin oranı en düşük konservatuvar (%80,6), bilişim (%81,3) ve mimarlık (%83,8) fakültelerindedir. Bu fakültelerde "Allah'ın varlığına inanmıyorum" diyenlerin oranı diğer gruplardan bariz bir farklılık göstermemektedir. "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" diyenlerin oranı konservatuvarda %16,7 bilişim %15,6 ve mimarlıkta %13,5'tir.

"Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur" diyenlerde en yüksek oran %97,7 ile ilahiyat, en düşük %54,3 ile konservatuvardadır. "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenler konservatuvarda %31,4, bilişimde %24,2, mimarlıkta %23,3, iletişimde %23,2'dir.

3. Din Tasavvuru İle Allah Tasavvuru Karşılaştırması

3.1. Din Tasavvuru ve Dine İnanç

Tablo 12: Din Tasavvuru ve Dine İnanç	<i>Dine inanç</i>	Bir dine inanıyorum	Bir dine inanmıyorum	Din ile ilgilenmiyorum	P*
	Din gereklidir.	%98,8	%0,8	%0,4	
<i>Dinin gerekliliği</i>	Din biraz gereklidir	%76,6	%5,8	%17,5	
	Din gereksizdir	%6,5	%41,9	%51,6	,000

*p<0,05: k2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için dinin gerekliliği düşüncesi ile dine inanç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Dine inanmıyorum diyenlerden 17 kişi (%5,8) dine inanmasa da dinin biraz gerekli olduğunu düşünmektedir. Bir dine inansa bile (6 kişi-%6,5) dine gereksiz diyenler de var. Ancak din gereksiz diyenlerin içinde %51,6'lık oranda önemli bir kitle (48 kişi) din ile ilgilenmemektedir.

3.2. Allah Tasavvuru ve Dine İnanç

*p<0,05: k2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için Allah inanç ve Allah'ın evrene müdahalesi konusundaki düşünce ile dine inanç arasında ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Ancak Allah'a inanç konusundaki bazı hücrelerdeki katılımcı sayısının düşük olması anlamlılık düzeyine bağlı yorum yapmayı zorlaştırmaktadır.

Tablo 13: Allah Tasavvuru ve Dine İnanç	<i>Dine inanç</i>	Bir dine inanıyorum	Bir dine inanmıyorum	Din ile ilgilenmiyorum	P*
	Allah'ın varlığına inanıyorum	%96,5	%1,2	%2,3	
<i>Allah'a inanç</i>	Allah'ın varlığına inanmıyorum.	%14,3	%62,9	%22,9	
	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez.	%12,6	%26,3	%61,1	
					,000
	<i>Dine İnanç</i>	Bir dine inanıyorum	Bir dine inanmıyorum	Din ile ilgilenmiyorum	
<i>Allah'ın evrene müdahalesi</i>	Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur.	%98,3	%0,6	%1,1	
	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz.	%79,6	%7,1	%13,3	
	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	%51,0	%18,7	%30,3	,000

Allah'ın varlığına inananların %96,5'i bir dine inanmaktadır. Allah'ın varlığına inanmıyorum diyenlerin %14,3'ü bir dine inanmakta, %62,9'u bir dine inanmamakta, %22,9'u din ile ilgilenmemektedir.

Allah'ın evrene müdahalede bulunduğuna inananların %98,3'ü bir dine inanmakta, Allah evrene müdahalede bulunmaz diyenlerin %79,6'sı bir dine inanmakta, %20'den fazlası inanmamakta ya da din ile ilgilenmemektedir. Allah'ın evrene müdahalesinin bilinemeyeceğini düşünenlerin %51'i bir dine inanmaktadır.

3.3. Allah Tasavvuru ve Dine İlgisi

Tablo 14: Allah Tasavvuru ve Dine İlgisi	<i>Dini konulara ilgi</i>	İlgi duyuyorum	Biraz ilgiliyim	İlgi duymuyorum	P*
	Allah'ın varlığına inanıyorum	%52,4	%39,3	%8,3	
<i>Allah'a inanç</i>	Allah'ın varlığına inanmıyorum	%25,7	%25,7	%48,6	
	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez	%17,0	%21,3	%61,7	
					,000
	<i>Dini konulara ilgi</i>	İlgi duyuyorum	Biraz ilgiliyim	İlgi duymuyorum	
	Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur	%56,7	%37,4	%5,8	
<i>Allah'ın evrene müdahalesi</i>	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz	%20,4	%53,1	%26,5	
	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	%22,9	%35,8	%41,3	,000

* $p < 0,05$: k2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için Allah inanç ve Allah'ın evrene müdahalesi konusundaki düşünce ile dini konulara ilgi arasında ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır.

Allah'ın varlığına inananlar yaklaşık %92 oranında kısmen veya tamamen dini konulara ilgi duymaktadır. "Allah'ın varlığına inanmıyorum" diyenler %48,6 oranında, "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" diyenler %61,7 oranında dini konulara ilgi duymadığını belirtmektedir.

"Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur" diyenlerin %56,7'si dini konulara ilgi duyduğunu, %37,4'ü biraz ilgi duyduğunu belirtmiştir. "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenlerin %22,9'u dini konulara ilgi duyduğunu, %35,8'i biraz ilgi duyduğunu, %41,3'ü ise ilgi duymadığını belirtmiştir.

3.4. Allah Tasavvuru ve Dindarlık

Tablo 15: Allah Tasavvuru ve Dindarlık	<i>Dindarlık</i>	Dindarım	Biraz dindarım	Dindar değilim	P*
	Allah'ın varlığına inanıyorum	%38,2	%46,8	%15,0	
<i>Allah'a inanç</i>	Allah'ın varlığına inanmıyorum	%5,7	%5,7	%88,6	
	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez	%0,0	%6,4	%93,6	
					,000
	<i>Dindarlık</i>	Dindarım	Biraz dindarım	Dindar değilim	

	Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur	%42,7	%46,8	%10,4	
Allah'ın evrene müdahalesi	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz	%8,8	%43,4	%47,8	
	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	%5,4	%27,5	%67,1	,000

* $p < 0,05$: k^2 test sonucu 0,05'ten küçük olduğu için Allah'a inanç ve Allah'ın evrene müdahalesi konusundaki düşünce ile öznel dindarlık algısı arasında ,000 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır.

“Allah'ın varlığına inanıyorum” diyenlerin %38,2'si “dindarım”, %46,8'i ise “biraz dindarım” demektir. “Allah'ın varlığına inanmıyorum” diyenlerin %5,7'si “dindarım”, %5,7'si ise “biraz dindarım” demektir. “Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez” diyenler içinde kendini dindar olarak gören katılımcı bulunmamaktadır. Bu grubun %93,6'sı “dindar değilim” demektir.

Allah'ın evrene müdahalede bulunduğunu ifade edenlerin yaklaşık %90'ı kendini “dindar” ve “biraz dindar” olarak nitelemektedir. Allah'ın evrene müdahalede bulunmayacağını düşünenlerden %47,8'i “dindar değilim” demektir. Aynı grubun %43,4'ü “biraz dindarım”, %8,8'i de “dindarım” demektir. “Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez” diyen grubun %67,1'i “dindar değilim” demektir.

3.5. Allah'ın Evrene Müdahalesi ve Allah'a İnanç

Tablo 16: Allah Tasavvuru ve Allah'a İnanç	Allah'a inanç	Allah'ın varlığına inanıyorum	Allah'ın varlığına inanmıyorum	Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez
	Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur	%99,7	%0,3	%0,0
Allah'ın evrene müdahalesi	Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz	%90,3	%1,8	%8,0
	Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez	%54,6	%9,6	%35,8

Allah'ın evrene müdahale ettiğini düşünen grubun neredeyse tamamı Allah'ın varlığına inanmaktadır. Allah'ın evrene müdahalede bulunmayacağını düşünen grupta bu oran %90,3'tür. “Allah vardır ve evrene müdahalede bulunur” diyenlerde inanç konusunda bir şüphe belirtisi bulunmamaktadır.

“Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez” diyen grubun %54,6'sı Allah'ın varlığına inanmaktadır. Bu grubun %35,8'i “Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez” demektir.

4. Din ve Allah Tasavvuru Soruları Çoklu Uyum Analizi

Çoklu uyum analizi, bir araştırmada sorulan sorulara verilen cevapları, dağılımın birbirine yakınlığı ve uzaklığı bakımından gruplandırır, “kategoriler

arasındaki birlikteliği ve ilişkileri ortaya koymak için başvurulan bir yöntemdir.”¹¹ Bu araştırmada katılımcılara sorulan din tasavvuru ve Allah tasavvuru sorularına verilen cevapların dağılımı çoklu uyum analizine tabi tutulmuş ve aşağıdaki dağılımlar ortaya çıkmıştır. Grafikte de görülebileceği gibi sorulara verilen cevaplar, bazı cevapların bazı cevaplarla aynı grupta toplandığını ya da bazı cevaplardan uzaklaştığını göstermektedir. Grafikte sorular bazı sembollerle kodlanmış sorulara verilen cevapların dağılımları da grafikte bu kodlarla gösterilmiştir.

Grafikteki dağılımlara bakıldığında “Allah’a inanmıyorum” ve “dine inanmıyorum” diyenlerin bir grupta toplandığı “din gereksizdir” diyen grubun bu gruba yakın olduğu görülmektedir. Bu üç grup birlikte düşünüldüğünde “din ve inanca mesafeliler” olarak nitelenebilir.

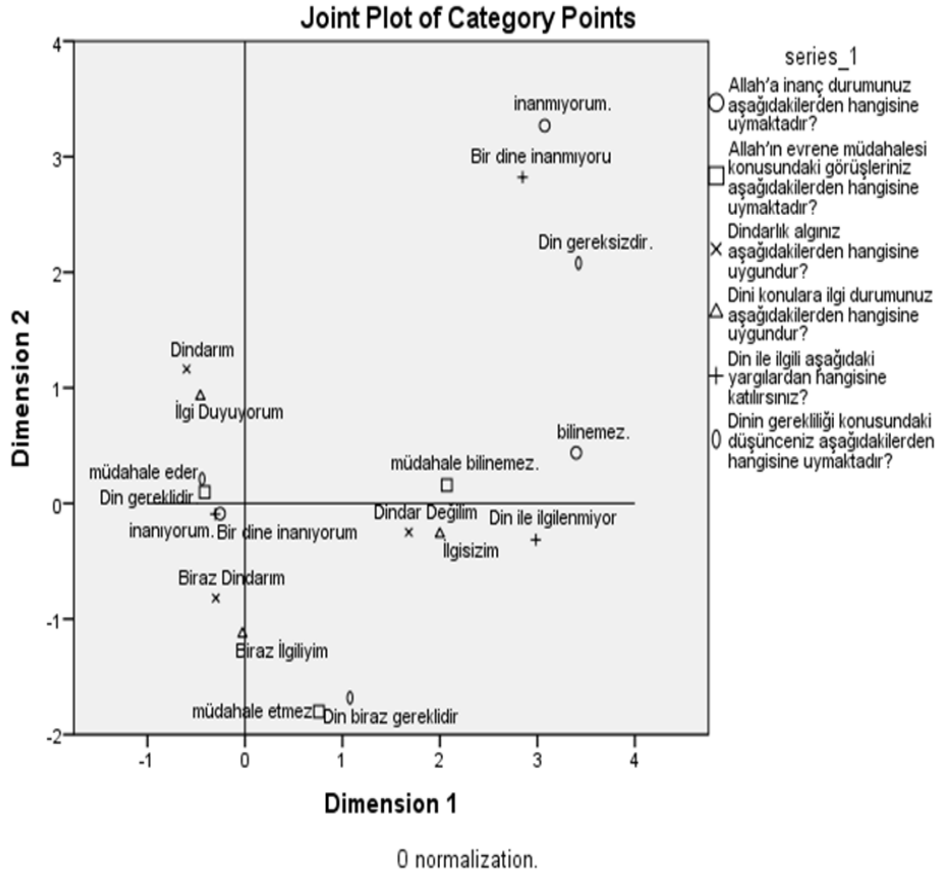
Grafiğe göre “Allah’ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez”, “dindar değilim” ve dini konulara “ilgisizim” diyenlerin bir grup oluşturduğu, “Allah’ın var ya da yok olduğu bilinemez” ve “din ile ilgilenmiyorum” diyenlerin bu gruba yakınlaştığı görülmektedir. Bu grup “ilgisiz agnostik eğilimliler” olarak nitelenebilir. Grafiğe göre “dindarım” diyenlerle “dini konulara ilgi duyuyorum” diyenler bir grupta toplanmaktadır. Bu grubu “ilgili dindarlar” olarak nitelemek mümkündür.

Çoklu uyum analizi grafiğine göre “Allah evrene müdahale eder” diyenlerle “din gereklidir” diyenler bir grupta toplanmaktadır. Bu gruba yakın bir grupta “Allah’a inanıyorum” ve “bir dine inanıyorum” diyenlerdir. Bu iki grubu tek bir grup olarak düşündüğümüzde “inançlı dindarlar” olarak nitelemek mümkün görünmektedir.

Çoklu uyum analizi grafiğine göre kendisini “biraz dindar” olarak niteleyen grup ile dini konulara “biraz ilgili” olarak görenler de bir grup olarak değerlendirilebilir. Bu grubu “serbest dindarlar” olarak nitelemek mümkün olabilir.

Altı sorunun verilerinden hareketle oluşturulan çoklu uyum analizi grafiğine göre “Allah evrene müdahale etmez” diyenlerle “din biraz gereklidir” diyenler aynı grupta toplanmaktadır. Bu grubu da “deizm yönelimli inançlılar” olarak nitelemek mümkündür.

¹¹ Kazım Özdamar, *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi II* (Eskişehir: Nisan Kitabevi, 2018), 458.

Grafik 1: Çoklu uyum analizi grafiği

5. Tartışma

5.1. Frekans Dağılımlarının Analizi

Araştırmaya katılanların %64,1'inin kadın olması, kadınların anketi doldurma konusunda daha istekli olduklarını göstermektedir. Zamanlarının önemli bir kısmını staj, uygulama vb. sebeplerle okul dışı mekânlarda geçiren son sınıf öğrencilerinin araştırmaya katılımı düşüktür. Araştırma izni üniversite alanı ile sınırlı olduğundan bu öğrencilere ulaşmakta zorluk yaşanmıştır. Bahsi geçen hususlar aynı zamanda araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Katılımcıların din tasavvurunun ilk kısmını dine inanç durumları oluşturmaktadır. Katılımcıların %90,5'i bir dine inandıklarını, %3,7'si inanmadıklarını belirtmiştir. 15-29 yaş grubu üzerinde yapılan bir araştırmada dine inanmayanların oranı %9,5 olarak bulunmuştur.¹² Bir dine inanmamak ile bir tanrıya ya da yüce bir varlığa inanmak arasında fark gözetmek gerekir. Katılımcıların "bir dine inanma" ifadesinden inanç, ibadet, ahlak, muamelat gibi bireysel ve toplumsal yönleri bulunan bütüncül bir sistemi anladığı öngörülmektedir. "Din ile

¹² ARGETUS, *Dijitalleşme Çağında Gençler Araştırması 2021*, Çalıştay Raporu (İstanbul: Çekmeköy Belediyesi, 2021) (Çekmeköy Belediyesi), 79.

ilgilenmiyorum” ifadesi gözlemlerimize göre kesin bir inançsızlık anlamına gelmemektedir. Çağımızda gözlemlenen “dine ilgisizlik durumunun” kurumsal dini yapılara yönelik tutumları ifade ettiği düşünülebilir. Kanaatimize göre hedef kitlenin “din ile ilgilenmiyorum” ifadesi “dine inanmıyorum” “dindar değilim” “inançsızım” “dine mesafeliyim” “dini yapılara mesafeliyim” anlamına gelebilir. Bir çalışmada 20-24 yaş aralığındaki bireyler %6,2 oranında, 25-29 yaş grubundaki bireyler %6,7 oranında dine inanmadığını, yaklaşık %3 oranında bir grupta din ve tanrı meselesiyle ilgilenmediğini ya da fikrinin veya yanıtının olmadığını belirtmiştir.¹³ İlgili araştırmada dine inanmıyorum diyenlerin oranı bizim araştırmamızdan yüksektir.

“Dinin gerekliliği” dindarlıktan farklı olarak, hayatın sosyal, siyasi, ekonomik vb. yönlerinde dine ne kadar yer verilmesi gerektiği, insanın dine ihtiyacı düşüncesi ile ilgilidir. “Dinin gerekliliği” ifadesinin kısmi kapalılığına rağmen katılımcıların yaklaşık %96’sı, tamamen veya kısmen dinin gerekli olduğunu düşünmektedir.

“Dindarlık” dinin, bireyin hayatındaki etki düzeyini gösterir. “Dindarım” diyen bir birey dini önemseydiğini, dine hayatında yer verdiğini ve ondan etkilendiğini ifade etmektedir. Ancak kişinin kendisini dindar olarak görmesi, dine mesafe ya da yakınlık dışında başka anlamlar da ifade eder. Kişi kendini değerlendirirken yaratıcıya “layık olamadığı” düşüncesiyle dindarlığını eksik bulabilir. Dolayısıyla bir Müslüman “biraz dindarım” ya da “dindar değilim” derken, dine olan mesafesini ifade etmekten ziyade Allah karşısındaki acizliğini, Allah ile olan ilişkisini çok önemsemekle birlikte yaptıklarının yeterli olmadığını, daha fazla yükümlülüğü bulunduğunu, dini daha fazla yaşaması gerektiğini ifade etmiş olabilir. Bu sebeple, öznel dindarlık algısına ilişkin yorumlarda “biraz dindarım” “dindar değilim” seçeneklerine verilen cevapların bu gözle değerlendirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Katılımcıların öznel dindarlık algısını ölçmeyi hedefleyen soruya %43,9 oranında “biraz dindarım” cevabını vermesi dikkat çekmektedir. Üniversite öğrencileri örneklemeden oluşan bir çalışmada katılımcıların %47,6’sı kendini “dindar” %35,1’i “biraz dindar” olarak tanımlamıştır. Kendini dindar olarak görmeyenlerin oranı ise %10,4’tür.¹⁴ Can ve diğerlerinin çalışmasında lisans düzeyindeki katılımcılar “Dindarlık Açısından Kendinizi Nasıl Değerlendiriyorsunuz?” sorusuna %2,1 “çok dindar” %44,4 “dindar” %48,4 “biraz dindar” cevabını vermiştir.¹⁵ Bu çalışmalarda katılımcıların öznel dindarlık algısı bizim çalışmamızdan yüksektir.

Dini konulara ilgi, bireyin felsefi, psikolojik ve sosyal olarak dini konulardaki tartışmalara ilgi duyması anlamına gelebileceği gibi dinin inanç, ibadet ve ahlak boyutuna dair pratikleri öğrenmeye, konuşmaya ve yaşamaya duyduğu ilgiyi gösterebilir. Katılımcıların yaklaşık %90’ının dini konulara ilgi duyduğu görülmektedir.

¹³ Yunus Kaya - Mehmet Aslan, *Gençlerde Değişim ve Farklılaşan Talepler Araştırması-2019* (İstanbul: Argetus-Başakşehir Belediyesi, 2019), 341.

¹⁴ Nurten Kimter, “Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2011), 54.

¹⁵ Burhanettin Can vd., *Türkiye’de Gençlik Gençlerin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri* (İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 338.

Katılımcıların din tasavvurunu göstermeyi amaçlayan dört soruya verdikleri cevaplara bakıldığında “din ile ilgilenmiyorum” diyenlerin oranı ile “din gereksizdir” diyenlerin oranının birbirine yakın olduğu, yaklaşık %20’lik bir kitlenin kendini dindar görmediği ve yaklaşık %12’lik bir grubun dini konulara ilgi duymadığı görülmektedir. Üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcıların oldukça yüksek düzeylerde bir dine inandıkları ve dini gerekli gördükleri anlaşılmaktadır.

Bir dine mensup olan kişinin inandığı dinin tanrısına yönelik bir tasavvuru bulunmaktadır. İslam’ın tevhit inancı “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etmeyi”¹⁶ gerektirir. İlk nesil Müslümanlardan bu yana bu inanç biçimi nesilden nesle bazı yorumlarla süregelmiştir.

Yakın dönemde özellikle gençlik dönemi üzerine yapılan araştırmalarda gençlerin inançlarının değiştiği, bozulduğu, gençlerin dinden uzaklaştığı vb. görüşler ileri sürülmektedir.¹⁷ Beliren yetişkinlik grubunda yer alan katılımcılardan oluşan hedef kitlenin %92,8’nin Allah’ın varlığına inandığı görülmektedir. Açıkça “Allah’ın varlığına inanmıyorum” diyenlerin oranı ise %1,9’dur. “Allah’ın var ya da yok olduğu bilinemez” seçeneğini işaretleyenlerin oranı ise %5,2’dir. Sakarya Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bir başka araştırmada katılımcıların inanç düzeyi oldukça yüksek çıkmıştır.¹⁸ Can ve diğerlerinin çalışmasında Allah’ın varlığına inanırım ve kesinlikle inanırım diyenlerin oranı lisans düzeyinde toplam %97,9’dur. Ancak lisansüstü düzeyde bu oranlar düşmektedir.¹⁹ Bayyigit tarafından 1988 ve 2001 yılında üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen iki ayrı çalışmada (bir kısmının bazı şüpheleri olmakla birlikte) Allah’a inanıyorum diyenlerin oranı 1988 yılında %95, 2001 yılında %96’dır. “İnanıyorum ama bazı şüphelerim var” diyenlerin oranı 1988’de %7,4 iken 2001 yılında %11,1 olmuştur. Aynı çalışmada “Allah’a inanmıyorum” diyenlerin oranı sırasıyla %3,5 ve %3,1’dir. Bayyigit ilgili verileri yorumlarken 1980’lerden sonra gençlerde dine yönelik bir ilgi artışından söz edilebileceğini ifade etmiştir.²⁰ Bizim çalışmamızın verilerinden hareketle -bir dine inansa bile- dine ilgisizliğin kısmen arttığını söylemek mümkün görünmektedir.

Ateizmin kavramsal çerçevesi, deizm ve agnostisizm kavramına göre daha netleşmiş görünmektedir. Düzgün’e göre “deizmle ilgili olarak bilinmesi gereken ilk şey, deizmin tek tip olmadığıdır.”²¹ Agnostik olmak ise Tanrı’nın yokluğunu kanıtlamak için özel bir çaba sarf etmeden, hayatını Tanrı’nın varlığı kabulüne göre düzenlemeyen bir kişi olmak demektir.²² Kimi durumlarda bir birey kendini agnostik

¹⁶ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18.

¹⁷ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. İnce, “Gençliğin ‘İnanç Problemlerinin’ Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma”, 914.

¹⁸ Abdülvahit İmamoğlu - Adem Yavuz, “Üniversite Gençliğinde Dine İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)* 13/23 (2011), 240.

¹⁹ Can vd., *Türkiye’de Gençlik Gençlerin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*, 331.

²⁰ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 88.

²¹ Şaban Ali Düzgün, “Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin”, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Vecihi Sönmez vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 3.

²² İhsan Kutluer, “Laedriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/42.

olarak tanımlamasa bile Allah inancı ile ilgili geçici şüphe durumları yaşayabilmektedir. Kimlik gelişiminin hala devam ettiği beliren yetişkinlik dönemi için de aynı durum söz konusudur. Bireyler kendini açıkça ateist, deist ve agnostik olarak tanımlamadıkça bu çalışmanın verilerinden yola çıkarak onları bahsi geçen kategorilere²³ dâhil etmek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Ancak bu verilerin belirli bir eğilime işaret ettiği, katılımcıların %5,2'sinin Allah'ın varlığı konusunda şüpheleri olduğu ifade edilebilir.

Allah'ın evrene müdahalesi erken dönemden itibaren tartışılan bir konudur.²⁴ Kalam ilminin bir tartışma konusu olarak bu konu tevhit inancı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın kudreti yanında dünyanın ve evrenin yaratılışı ve işleyişi, evrenin başlangıcı gibi teknik olarak oldukça çetrefilli konularla ilgilidir. İslam, evrenin işleyişi, dağlar, gökyüzü vb.ne dikkat çekerek insanın düşünmesini²⁵ ve inancını tahkik boyutuna taşımasını ister. Ancak genel bir uyarı ve yönlendirme mahiyetindeki bu tutuma rağmen yaratıcının varlığı, sıfatları; evrenin işleyişi gibi konular her dönemde teknik konular olarak kalmayı sürdürmüş ve bu konularla sınırlı sayıda insan ilgilenmiştir.

Katılımcıların %6,3'ü Allah'ın evrene müdahale etmediğini, %13,4'ü de Allah'ın evrene müdahale edip etmediğinin bilinemeyeceğini ifade etmektedir. Katılımcıların %92,9'u Allah'ın varlığına inanmakta ancak aynı katılımcılar Allah'ın evrene müdahalesi konusunda farklı düşünceler ortaya koymaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi "Allah'ın evrene müdahalesi" farklı boyutları olan ve farklı anlamlara gelebilen bir ifadedir.²⁶ İstanbul'da 15-29 yaş grubu üzerinde yapılan bir çalışmada katılımcılara "Allah/Tanrı, sonrasında müdahale etmesine gerek kalmayacak kadar mükemmel bir evren yaratmıştır" düşüncesine ne oranda katıldıkları sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya %10 oranında (195 kişi) "fikrim yok" cevabını vermesi bu fikrimizi destekleyen bir veri olarak görülebilir.²⁷

5.2. Demografik Değişkenlere Göre Din ve Allah Tasavvuru

Çalışmamızın verilerine göre din tasavvurunu oluşturan bütün sorulara kadınlar erkeklerden daha fazla katılmışlardır. Aynı şekilde din ile ilgili olumsuz ifadelere erkekler kadınlara göre daha fazla katılmıştır. Kadınlarda bir dine inanma

²³ "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" seçeneğine evet diyen katılımcılardan kendini agnostik olarak niteleyenler olabileceği gibi bu kategoride görmeyenler de olabilir. Bu sebeple bireylere "deist" "ateist" ya da "agnostik" olup olmadığı sorulmadıkça onları kendilerini dâhil etmediği bir kategoriye dâhil etmek bilimsel olarak doğru değildir.

²⁴ Hüsameddin Erdem, "Deizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109-110.

²⁵ el-Gâşiye, 88/17.

²⁶ Bu verilerden yola çıkarak katılımcıların Allah'ın varlığına inanmakla birlikte onun evrene müdahalesine karşı çıktıkları sonucuna varmak doğru değildir. Kanaatimizce bu konu hakkında hükme varabilmek için katılımcılara deist, ateist ya da agnostik olup olmadığını, bu inançları nasıl anladıklarını, varsa versiyonlarından hangisine mensup olduklarını tespit eden çalışmalara ihtiyaç vardır. Sözgelimi "Allah evrene müdahalede bulunmaz" şeklinde düşünen bir katılımcı, Allah'ın yüceliğini ifade eden "Allah mükemmel bir düzen yaratmıştır" düşüncesine mi sahiptir; "Allah'ın müdahalesine gerek yoktur" mu demek istemektedir. Aynı ifadenin başka bağlamlarda farklı anlamlara geleceği göz önünde bulundurulmadan ve aktörlerin kastı netleştirilmeden varılacak hükümler hedef kitleyi etiketlemek anlamına gelir.

²⁷ Kaya - Aslan, *Gençlerde Değişim ve Farklılaşan Talepler Araştırması-2019*, 330.

oranı erkeklerden yaklaşık %3 fazla iken bir dine inanmama oranı yaklaşık %2,5 daha azdır. Kadınlar erkeklere göre daha yüksek oranda dini gerekli görmekte, erkekler kadınlardan daha fazla dini gereksiz görmektedir. Öznel dindarlık algısında yüzdellik bakımından farklar daha fazla açılmaktadır. Buna göre kadınlar %37,7 oranında “dindarım” derken erkeklerin oranı %31,7 olmaktadır. “Dindar değilim” seçeneğinde bunun aksine erkeklerin oranı kadınlardan yüksektir. Dini konulara ilgi değişkenine göre ortaya çıkan sonuçlar da oranların birbirine yaklaşmasına rağmen aynı istikamette olmaktadır.

Sınıf değişkenine göre dine inanç konusunda k2 testi sonuçları anlamlı bir farklılık vermemiştir. Aynı zamanda orantısal olarak da dikkat çeken bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Dinin gerekliliği, öznel dindarlık algısı ve dini konulara ilgi bakımından k2 testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Eğitim düzeyinin yükselmesinin dindarlığa etkisi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlığın azaldığını ifade edenler yanında yükseköğretimin niteliğini vurgulayan yaklaşımlar da bulunmaktadır.²⁸ Bu çalışmanın verileri sınıf düzeyi arttıkça dindarım diyenlerin arttığını göstermektedir. Biraz dindarım seçeneğinde durum tersine dönerek aksi yönde %10'luk bir fark oluşmaktadır. Son sınıf öğrencilerinin staj, laboratuvar vb. ortamlarda olmaları sebebiyle çalışmaya katılımı istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu durum çalışma sonuçlarına kısmi olarak etki etmiş görünmektedir. Ancak dinin gerekliliği, öznel dindarlık algısı ve dini konulara ilginin ölçüldüğü soruların dağılımları sınıf düzeyi yükseldikçe pozitif yönde seyreden bir farklılık ortaya çıkarmaktadır.

Gelir durumu ile din tasavvuru arasındaki ilişkiye bakıldığında, dört sorunun tamamında gelir durumunu “çok kötü” ve “kötü” olarak ifade eden grubun din tasavvuru negatif görünmektedir. Din tasavvuru sorularının frekans dağılımları incelendiğinde de durum benzerlik göstermektedir. Dine inanma oranı, dinin gerekliliği düşüncesine katılma, öznel dindarlık algısı ve dine ilgi duyma oranları, gelirini “çok kötü” ve “kötü” olarak beyan eden gruplarda en düşüktür. Bu sonuçla uyumlu olarak din ile ilgilenmeme, dini gereksiz görme, düşük öznel dindarlık algısı ve dine ilgisizlik durumu, gelir durumunu “çok kötü” ve “kötü” olarak beyan eden gruptadır. Bu veriler, örneklem grubu ile sınırlı olmak üzere, refah düzeyinin artması ile din tasavvurunun negatif yönde seyretmeyeceğini, aksine refah düzeyinin düşmesinin dine yönelik tutumu zayıflatabileceğini göstermektedir.

Demografik değişkenlere göre din tasavvuru olgusunun yorumlanmasında en büyük kısıtlılık katılımcı sayılarındaki sorunlar sebebiyle fakülte değişkeni kısmındadır. Ancak yine de değerlendirme yapmak gerekirse din tasavvuru sorularına verilen cevaplarda, aldıkları eğitim sebebiyle ilahiyat fakültesi öğrencilerinin %100'e yakın oranlarda pozitif bir tutum içinde oldukları

²⁸ Abdülkerim Bahadır, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2010), 103; Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2019), 20.

görülmektedir. Bunun dışında eğitim fakültesi, fen-edebiyat fakültesi, sağlık bilimleri, tıp ve mühendislik öğrencilerinin görece pozitif bir tutum sergilediği görülmüştür.

k2 testi sonuçları, Allah tasavvuru ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Frekans dağılımı tablolarına göre kadınların Allah'ın varlığına inanma oranı erkeklerden %4 daha fazladır. Kadınların "Allah vardır ve evrene müdahale etmektedir" düşüncesine katılımı, erkeklerden yaklaşık %7 daha fazladır. Bir çalışmada erkeklerin içsel dindarlık düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.²⁹ Bir çalışmanın verilerine göre de kadınların genel dindarlık düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu söylenemese de dindarlığın bazı boyutları kadınlarda daha yüksektir.³⁰ Bizim çalışmamızla bahsi geçen çalışmalar arasındaki farklılık örneklem grubunun farklı olmasından kaynaklanmış olabilir.

k2 testi sonuçlarına göre Allah tasavvuru ile gelir durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Din tasavvuru sorularının sonuçlarına benzer şekilde gelir durumu "çok kötü" ve "kötü" olan grup Allah tasavvuru konusunda diğer gruplara göre daha negatif yönlü bir düşünceye sahiptir. Buna göre ekonomik durumu düşük olan grupta "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenlerin oranı yüksektir. Kimlik oluşturma, ekonomik belirsizlik, hayatını düzene oturtma konusunda katılımcıların yaşadığı sorunların kararsızlık halini beslediği düşünülebilir. Daha ileri analizler gerekmele birlikte ilk bakışta hedef kitlenin yaşadığı ekonomik sorunların din tasavvuru ve Allah tasavvuruna negatif yönde etki ettiği değerlendirilebilir. Ekonomik düzeyini kötü ve çok kötü olarak belirten grubun diğer sorulara verdiği cevapların dağılımı bu yorumumuzu güçlendirmektedir. Gelir düzeyi ile dindarlık arasında, kullanılan ölçme aracına bağlı olarak farklı sonuçlar çıktığı belirtilmiştir. Ancak gelir düzeyi arttıkça dini pratiklerde düşme eğilimi olduğu da dile getirilmektedir.³¹ Bizim çalışmamızın sonuçları aksi yönde bir sonuca işaret etmektedir. Kanaatimizce bu sonucun çıkması çalışmanın dini pratikler yerine inanç ve kanaate odaklanmış olmasıdır.

Fakülte değişkeni ile Allah tasavvuru arasında k2 testi sonuçlarına göre anlamlı bir ilişki vardır. Konservatuvar, bilişim ve mimarlık fakültelerinden araştırmaya katılım sınırlı olduğundan fakülte değişkeni sonuçlarını ihtiyatla karşılamak gerekir. Ancak bu sınırlılığa rağmen bir yorum yapılacak olursa bahsi geçen fakültelerde "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenlerin oranının yüksek olması bu gruplarda Allah'ın varlığını inkârdan ziyade şüphe eğiliminin yüksek, konuyla ilgili bilgi düzeyinin düşük olduğunu gösterebilir. Katılımcıların daha önce aldıkları dini eğitim ve geldikleri sosyokültürel çevre ile ilgili veriler olguyu daha doğru bir şekilde ortaya koyabilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığının bilinmesi oldukça teknik bir konudur. Buldukları sosyokültürel ortam gereği yeni bilgilere maruz kalan bireylerin bazı

²⁹ Mustafa Koç, "Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 226.

³⁰ Asım Yapıcı, "Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar Ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri", *Dini Araştırmalar* 19/49 (2016), 153.

³¹ Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", 19.

konularda şüphe duyması doğrudan inkâr anlamına gelmez. Zira dini şüphe bireylerde 'şuur genişlemesi' ile de sonuçlanabilir.³²

5.3. Din Tasavvuru ve Allah Tasavvuru Karşılaştırması

Dinin gerekliliği ile dine inanç arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. "Din gereklidir" diyenlerin neredeyse tamamı bir dine inandığını belirtmiştir. Bir dine inanmadığını ve din ile ilgilenmediğini belirtenler dinin gerekliliğine inanmadığını, "din gereksizdir" diyenlerin yarısından fazlası da din ile ilgilenmediğini belirtmiştir. Bu verilerden hareketle üniversite gençliğinde ortaya çıkan eğilim, inançsızlıktan ziyade dine ilgisizliktir. Dine ilgisizliğin farklı sebepleri olabilir. Bizim araştırma grubumuzun hayatını düzene koyma, iş arayışları, evlilik, ekonomik bağımsızlık gibi sorunlarla yüz yüze olması dine ilgisizliği doğurmuş olabilir. Bu sonuç Türkiye'de dindarlıkla ilgili çalışmaların sonuçlarıyla da uyumludur. Bahsi geçen çalışmalarda dindarlığın ergenlik ve gençlikte yükseldiği 20'li yaşlardan başlayarak 30-35 yaşına kadar –bilhassa dini pratiklerde düştüğü- sonrasında yükseldiği görülmektedir.³³

Allah tasavvuru ile dine inanç arasında, daha ileri analizler yapmayı gerektiren bulguların olduğu görülmektedir. Verilere bakıldığında Allah'ın varlığına inansa da bir dine inanmayan ve din ile ilgilenmeyen (49 kişi), Allah'ın varlığına inanmayanlar (35 kişi) içinde bir dine inananlar bulunmaktadır (5 kişi). Bu grup içinde din ile ilgilenmeyenler daha fazladır (8 kişi). Allah'ın var ya da yok olduğunun ve evrene müdahalesinin bilinemeyeceğini düşünen grubun önemli bir kısmı din ile ilgilenmemektedir.

Bu verilerden hareketle "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" diyenlerin tamamının agnostik olduğu söylenemez. Zira bu seçeneği işaretleyenlerin %12,6'sı (12 kişi) bir dine inandığını ifade etmiştir. Ancak bu seçeneği işaretleyenlerin ağırlıklı kısmı %61,1'i (58 kişi) din ile ilgilenmediğini söylemiştir. Bir dine inanmayan %0,6 (9 kişi) ve din ile ilgilenmeyenler %1,1 (16 kişi) içinde Allah'ın evrene müdahale edeceğini düşünenler vardır. Allah evrene müdahale etmez diyen 90 kişinin bir dine inanması ilahiyat alanında çalışan akademisyenlerin üzerinde düşünmesi gereken bir veridir.

Allah'ın evrene müdahale edip etmediği bilinemez diyenlerin yarısından fazlası (%51) bir dine inanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmaya katılanlardan "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" seçeneğini işaretleyen grup teknik anlamda agnostik olarak tanımlanamaz.

Allah tasavvuru ve dine ilgi arasındaki ilişkiye bakıldığında "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyen grubun %41,3'ü dini konulara ilgi duymadığını belirtmiştir. Verilere bakıldığında Allah'a inanmakla birlikte dini konulara ilgi duymayan bir kitle (140 kişi/ inananların %8,3'ü) bulunmaktadır.

"Allah'ın varlığına inanmıyorum" diyen 35 kişinin %51,4'ü (18 kişi) bir şekilde dini konulara ilgilidir. Bu ilgi inançsızlığı temellendirmek amacıyla olabileceği gibi

³² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 195.

³³ Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", 10-12.

inancın doğası ya da Allah'ın varlığı gibi konularda da olabilir. Her durumda bu olgu belirli bir zihinsel arayışa tekabül edebilir. "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" diyenler (36 kişi), dini konulara, "Allah'ın varlığına inanmıyorum" diyenlerden daha fazla ilgi duymaktadır. Her iki grup birleştiğinde "Allah'ın varlığına inanmıyorum" ve "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" diyen 54 kişi dini konularla belirli derecede ilgilidir.

"Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz" diyenlerin %73,5'i (83 kişi) ve "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenlerin %58,7'si (141 kişi) dini konulara belirli derecede ilgilidir. Allah'ın evrene müdahale etmeyeceğini düşünenler de müdahale edip etmediği bilinemez diyenler de dini konulara büyük ölçüde ilgilidir. Her iki grup kendi içinde değerlendirildiğinde dini konulara ilgili olanlar olmayanlardan daha fazladır. Bu veriler, beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerin bir kısmının inanç konusundaki arayış ve sorgulamalarına işaret eder. Aynı zamanda sahih kaynaklara dayalı dini bilginin doğru yöntemlerle verilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların Allah'a inanma oranları oldukça yüksek iken öznel dindarlık algıları farklılaşmaktadır. Bu veriler inanç ile dindarlığın birbiriyle ilişkili ancak aynı şeyler olmadığını göstermektedir. Çünkü inanç kabul-ret olayı iken dindarlık olgusunun içine inanç yanında bilgi, duygu, pratik vb. unsurlar girmektedir.

Verilere bakıldığında "Allah'ın varlığına inanmıyorum" ve "Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez" diyenlerin içinde dindarım ve biraz dindarım seçeneğini işaretleyen bir grup olduğu görülmektedir. Bu grubun varlığı beliren yetişkinlik döneminde, kimliğini tamamlama aşamasındaki bireylerin belirli tereddütler yaşayabileceğini gösterebileceği gibi din ve inançtan bağımsız bir dindarlık kurgusunun varlığına da işaret edebilir.

"Allah vardır ama evrene müdahalede bulunmaz" diyenlerden yaklaşık %9'u dindarım, %43,4'ü de "biraz dindarım" demektedir. Aynı oranda olmasa da "Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenlerin de orantısal olarak dikkate alınması gereken bir kısmı benzer düşüncelere sahiptir. Bu veriler dindarlar arasında Allah'ın evrene müdahalesi konusunda farklı düşünenlerin olduğunu gösterebileceği gibi dindarlık algısının değişimine de işaret edebilir.

Allah evrene müdahalede bulunmaz diyenlerin %90'ından fazlası Allah'ın varlığına inanmaktadır. Bu da Allah'ın varlığına inanan kitle içinde önemli bir kısmının Allah'ın varlığı ve birliği konusunda zihinsel bir karmaşa yaşadığını göstermektedir.

"Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmadığı bilinemez" diyenlerin yaklaşık %55'i "Allah'a inanıyorum" demektedir. Diğer taraftan araştırmaya katılanlardan %4,7'si (86 kişi) aynı anda Allah'ın evrene müdahalesi bilinemez ve Allah'ın var ya da yok olduğu bilinemez demektedir. Araştırmaya katılanların %1,9'u Allah'ın varlığına inanmadığını, %92,8'i Allah'ın varlığına inandığını ifade etmiştir. Bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde belirli bir grubun ateist, deist ve agnostik olarak nitelenmekten ziyade Allah'a inanç konusunda sorgulama içerisinde olduğunu göstermektedir. Hedef kitlenin dönemsel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda

sorgulama ve tereddütler yaşamak doğal kabul edilmelidir. Kaldı ki bu sorgulamanın mutlaka inançsızlıkla sonuçlanacağını öngörmek mümkün değildir. Bununla birlikte bu veri din eğitimi müfredatında İslam'ın tevhit inancını daha açık bir şekilde anlatmaya ihtiyaç olduğunu gösterir.

5.4. Çoklu Uyum Analizine Göre Din ve Allah Tasavvuru

Çoklu uyum analizinde “0” kesişme noktasına yakınlık arttıkça anlamlılık düzeyi düşmekte aynı noktadan uzaklaşan gruplarda anlamlılık düzeyi artmaktadır.³⁴ Buna göre “din ve inanca mesafeli” olarak nitelediğimiz grubun birbirine yakınlığı, Allah'a inanmama, dine inanmama ve dini gereksiz görme eğilimlerinin birbirini beslediğini ve birbirinden etkilendiğini gösterir. Dine mesafelilik ve inanca mesafelilik birbirini besleyen unsurlardır. Bir tanrı inancı olmayan bireyin bir dine inanmaması beklenen bir durumdur. Dine kültürel bir olgu ya da toplumu bir arada tutma vb. bir işlev yükleyenler dışarıda bırakılırsa, Allah'a ve dine inanmayanların dini gereksiz olarak görmesi de beklenebilir bir tutumdur.

Allah'ın evrene müdahalede bulunup bulunmayacağını bilinemeyeceği düşüncesine sahip olan “ilgisiz agnostik eğilimli” grup, kendini dindar olarak görmemekte ya da bu düşünceye yakın durmaktadır. Buradan hareketle kendini dindar olarak görme olgusunun Allah'ın kudretine yönelik düşünce ile ilişkili olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Allah'ın evrene müdahalesinin bilinemeyeceğini ve dindar olmadığını ifade eden grup din ile de ilgilenmemektedir. Aynı grubun Allah'ın evrene müdahalesinin bilinemeyeceği düşüncesi ile Allah'ın var ya da yok olduğunun bilinemeyeceği düşüncesine sahip olması kendi içinde tutarlıdır.

“İlgili dindar” olarak nitelenen grup, dindarların dini konulara ilgi duymasının beklenen bir durum olduğunu göstermektedir. Süje-obje ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde bilgi ile ilginin inanç ekseninde birleşmesi dindarlığı geliştiren bir unsurdur. Çoklu uyum analizi grafiğinden yola çıkarak “inançlı dindarların” “ilgili dindarlardan” farklılaşan yönü, din ile ilişkilerini daha çok inancı önemseme eğilimiyle belirginleştirmeleridir. Ancak her halükârda bu iki grubu birbirinden net olarak ayırtmak zor görünmektedir.

“Serbest dindarlar” olarak kavramsallaştırılan grup, grafik incelendiğinde inançlı dindarlara belirli derecede yakın görünmektedir. Aynı grup “deizm yönelimli inançlılara” da yakındır. Bu verilerden hareketle serbest dindar grubun, kavramın içeriğinde olduğu gibi inançlı dindarlarla, belirli konularda sorunlu sayılabilecek grup arasında gidip geldiği, keskin bir duruşa sahip olmadığı ileri sürülebilir.

Çoklu uyum analizi grafiğinde istatistiksel dağılımlar sayı ve yüzde ile ifade edilmemiştir. Grafiğin tamamı göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapıldığında, inançlı dindarlarla ilgili dindarların grafiğin merkezine yakın tarafta yer aldığı, ilgisiz agnostiklerin diğer merkezde toplandığı görülmektedir. Din ve inanca mesafelilerin ve deizm yönelimli inançlıların uçlarda ve birbirinin uzağında

³⁴ Özdamar, *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi II*, 450.
PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022

toplandığı, ilgili dindarlarla, serbest dindarların merkezin biraz uzağında ancak uçlara uzak noktalarda toplandığı görülmektedir.

SONUÇ

Beliren yetişkinlerin din ve Allah tasavvuru ile ilgili veriler örneklem grubumuzun din ve Allah tasavvurunun, içinde bulunduğu şartlardan bağımsız düşünülmemeyeceğini göstermektedir. Din ve Allah tasavvuru, bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlarından bağımsız değildir. Zira din ve Allah tasavvuru hem dini ilkelerle hem de bireyin onu algılaması ve içselleştirmesi ile ilgilidir.

Çalışmanın hedef kitlesini oluşturan katılımcılar, beliren yetişkinlik döneminin özelliklerine uygun olarak yaşamlarının kritik bir eşiğinde bulunmaktadır. Araştırma sonuçları katılımcıların din ve Allah tasavvurunun üniversite eğitiminin ve üniversite ortamının sosyokültürel bağlamı ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Beliren yetişkinlerin din ve Allah tasavvuru diğer toplum kesimlerinden çok farklı olmamakla birlikte belirli ölçülerde farklılık arz etmektedir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların dine inançlarının yüksek düzeyde olduğu, dini gerekli bir kurum olarak gördükleri, öznel dindarlık algılarının görece yüksek ve dini konulara ilgilerinin belirgin olduğu görülmektedir. Katılımcıların Allah'a inanç düzeyleri literatürdeki diğer çalışmalara yakındır. Ancak katılımcıların bir kısmının Allah tasavvurlarının netleşmediği, bir kısmının Allah'a inanmakla birlikte onun sıfatları konusunda zihinsel bir karmaşa ve şüphe içinde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın ulaştığı en önemli sonuç, üniversite öğrencilerinin din ve Allah tasavvurunun değişim içinde olduğu, dine ve tanrıya yönelik tutumun inançsızlıktan ziyade şüphe ve ilgisizlik olarak nitelenebileceğidir. Metinde görülebileceği gibi dine ve Allah'a inanmayanların oranı son yirmi yıldaki çalışmalardan fazlaca farklılaşmamaktadır. Ancak Allah'ın varlığı ve evrene müdahalesi ile ilgili veriler, bu verilerin kendi içindeki analizi hedef kitlenin –muhtemelen içinde bulunduğu dönem ve şartların da etkisiyle- belirli bir şüphe içinde olduğunu göstermektedir. Araştırmanın en temel sonuçlarından biri de belirli sebeplerle ilişkili olan dönemsel bir durumun genellenmemesi, bu dönemdeki bireylerin etiketlenmemesi gerektiğidir. Çünkü üzerinde konuşulan kitle kimlik gelişimini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Akçe, Havagül. *The Relationship Between Spirituality, Mindfulness and Prayer Among Turkish Emerging Adults*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

ARGETUS. *Dijitalleşme Çağında Gençler Araştırması 2021*. Çalıştay Raporu. İstanbul: Çekmeköy Belediyesi, 2021. Çekmeköy Belediyesi.

Arnett, Jeffrey Jensen. "Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties". *American Psychologist* 55/5 (2000), 469-480.

Arnett, Jeffrey Jensen. "Suffering, Selfish, Slackers? Myths and Reality About Emerging Adults". *Journal of Youth and Adolescence* 36 (2007), 23-29.

Atak, Hasan. *Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye'de İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- Atak, Hasan - Çok, Figen. "İnsan Yaşamında Yeni Bir Dönem: Beliren Yetişkinlik". *Journal of Childhood and Adolescence Mental Health* 17/1 (2010), 39-59.
- Bahadır, Abdülkerim. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 95-116. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2010.
- Bayyığıt, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap, 2011.
- Can, Burhanettin vd. *Türkiye'de Gençlik Gençlerin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016.
- Doğan, Aysun - Cebioğlu, Sunay. "Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem". *Türk Psikoloji Yazıları* 14/28 (2011), 11-21.
- Düzgün, Şaban Ali. "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. ed. Vecihi Sönmez vd. 3-13. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Erdem, Hüsamuddin. "Deizm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- İmamoğlu, Abdülvahit - Yavuz, Adem. "Üniversite Gençliğinde Dine İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)* 13/23 (2011), 205-244.
- İnce, Abdullah. "GENÇLİĞİN 'İNANÇ PROBLEMLERİNİN' GERÇEKLİĞİ: ELEŞTİREL BİR OKUMA". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-934.
- Kaya, Yunus - Aslan, Mehmet. *Gençlerde Değişim ve Farklılaşan Talepler Araştırması-2019*. İstanbul: Argetus-Başakşehir Belediyesi, 2019.
- Kimter, Nurten. "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2011), 39-60.
- Koç, Mustafa. "Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 217-248.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2019), 1-26.
- Kutluer, İhsan. "Laedriyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Meydan, Hasan - Aydın, Sare. "Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 299-323.
- Nelson, Larry J. - Barry, Carolyn McNamara. "Distinguishing Features of Emerging Adulthood: The Role of Self-Classification as an Adult". *Journal of Adolescent Research* 20/2 (2005), 242-262.
- Özdamar, Kazım. *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi II*. Eskişehir: Nisan Kitabevi, 2018.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Steinberg, Laurence. "Cognitive and affective development in adolescence". *Trends in Cognitive Sciences* 9/2 (2005), 69-74.

Yapıcı, Asım. "Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar Ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri". *Dini Araştırmalar* 19/49 (2016), 131-161.

Zavalsız, Y. Sinan - Şahin, Ensar. "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma". *Journal of History Culture and Art Research* 7/2 (2018), 576-599.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 915-931

**GENÇLİK DÖNEMİ İNANÇ KRİZİNİN PSİKOLOJİK KÖKENLERİNİN ANALİZİ:
OLGU SUNUMU**
Analysis of The Psychological Origins of the Youth Belief Crisis With Case Report

Orhan GÜRSU

Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, orhangursu@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7478-371X.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 19.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa / Pages: 915-931

Atıf / Cite as: Gürsu, Orhan. "Gençlik Dönemi İnanç Krizinin Psikolojik Kökenlerinin Analizi: Olguların Sunumu" (Analysis of The Psychological Origins of the Youth Belief Crisis With Case Report). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 915-931. Doi: 10.17859/pauifd.1191763.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 915-931

GENÇLİK DÖNEMİ İNANÇ KRİZİNİN PSİKOLOJİK KÖKENLERİNİN ANALİZİ: OLGU SUNUMU*

Orhan GÜRSU**

Öz

Gelişim psikolojisi kaynaklarında ergenlik ve gençlik dönemleri; karmaşa, kimlik arayışı ve bunalımla karakterize edilen dönemlerdir. Hızlı teknolojik gelişmeler ve değer yargılarında ortaya çıkan köklü değişimler bu tabloyu daha da olumsuz hale getirebilmektedir. Dini şüphe ve tereddütlerin en yoğun olduğu bu dönemlerde bir takım olumsuzluklar, popüler kültürün de etkisiyle bazen inanç krizleri şeklinde ortaya çıkabilmektedir. *Araştırmanın amacı:* Bu çalışma danışmanın deneyimleri üzerinden psikolojik danışmanlık sürecinde din ve maneviyatın inanç krizlerindeki rolünü ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda araştırmamızın hedeflerinden biri, gençlik dönemi dini hayatı ve dinin genç birey üzerindeki olumlu veya olumsuz katkısını incelemektir. *Araştırma Bulguları:* Bu çalışmada nitel araştırma yönteminde yer alan fenomenolojik (olgubilim) desen kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre; din ya da maneviyat hastalığının, inanç krizinin bizatihi asıl nedeni olabildiği gibi yanlış din eğitiminin bir neticesi şeklinde de tezahür edebilmektedir. Aynı zamanda din, inanç krizinin çözümünde de önemli bir işleve sahip olabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Gençlik, Nöropsikoloji, Psikolojik Danışma, İnanç Krizi

Analysis of The Psychological Origins of the Youth Belief Crisis With Case Report Abstract

Adolescence and youth periods in developmental psychology resources; These are periods characterized by confusion, identity search and depression. Rapid technological developments and radical changes in value judgments can make this picture even more negative. In these periods when religious doubts and hesitations are most intense, some negativities can sometimes occur in the form of crises of faith, with the influence of popular culture. Purpose of the research: This study was conducted to reveal the role of religion and spirituality in belief crises in the psychological counseling process through the experiences of the counselor. In this direction, one of the aims of our research is to examine the religious life of youth and the positive or negative contribution of religion on the young individual. Research Findings: In this study, the phenomenological (phenomenological) design in the qualitative research method was used. According to the findings obtained in the research; religion or spirituality can be the main cause of illness, crisis of faith, or it can manifest as a result of wrong religious

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, orhangursu@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7478-371X.

education. At the same time, religion can have an important function in resolving the crisis of belief.

Keywords: Psychology of Religion, Youth, Neuropsychology, Counseling, Crisis of Faith

Structured Abstract

Adolescence and youth periods in developmental psychology resources; These are periods characterized by confusion, identity search and depression. Rapid technological developments and radical changes in value judgments can make this picture even more negative. In these periods when religious doubts and hesitations are most intense, some negativities can sometimes occur in the form of crises of faith, with the influence of popular culture. In some recent studies, the positive contributions of religious beliefs and practices in coping with negative psychological health indicators are included. On the other hand, in some studies conducted to reveal the relationship between religion and negative indicators such as depression, authoritarianism, prejudice, social pathology, dogmatism, and faith crises, it is also stated that religion may have a negative effect depending on the way it is perceived. In other words, as stated by researchers such as Allport (2004), the relationship between mental illnesses, crises of faith and religiosity may vary depending on religious life and religious perception. Research Problem: In this research, answers to the following basic problems will be sought:

1. What are the main causes of belief crisis in clients who receive psychological counseling help and suffer from a belief crisis?
2. How and in what way do negative mental health indicators based on religion or belief emerge?
3. What kind of tools are used by clients in coping with faith crises?
4. Is spiritual counseling effective in resolving the crisis of faith?

Purpose of the research: This study was conducted to reveal the role of religion and spirituality in belief crises in the psychological counseling process through the experiences of the counselor. In this direction, one of the aims of our research is to examine the religious life of youth and the positive or negative contribution of religion on the young individual. *Model of the Research:* In this study, the phenomenological (phenomenological) design, which is included in the qualitative research method, was used. In the phenomenology pattern, which is frequently used in philosophy and psychology, the facts that we are aware of but do not have an in-depth and detailed understanding are defined in terms of the experiences of individuals or a group (Yıldırım and Şimşek, 2013). *Research Findings:* According to the findings obtained in the research; Religion can be the cause of psychological diseases, or it can be a way to get rid of these diseases and disorders. *Conclusion:* The phenomenon of religion or belief is like a double-edged sword. Depending on how and for what purpose it is used, it can help to make mental health indicators positive, and it can also be the main factor in the emergence of mental illness. In addition, it is seen that spiritual counseling has an active role in solving the crisis of belief.

GİRİŞ

Ergenlik ve gençlik dönemleri karmaşa, kimlik arayışı ve bunalımla karakterize edilen dönemlerdir. Son zamanlarda daha da belirginleşen hızlı teknolojik gelişmeler ve değer yargılarında ortaya çıkan köklü değişimler bu tabloyu daha da olumsuz hale getirmiş, modernleşme süreci toplumsal hayatı derinden etkilemiş ve bu süreçte geleneksel kurumlar ve değerler önemini yitirmiştir. Toplumsal hayatta yaşanan bu hızlı değişimler ve gelişmeler insanların dünyaya bakışını ve değer yargılarını da

etkilemiştir.¹ Gençlik çağının, insan kişiliğinin oluştuğu çalkantılı bir dönem olması hasebiyle toplumsal hayatta yaşanan kırılmalar en çok gençleri etkilemektedir.² Öte yandan kısa bir süre önce yaşadığımız Covid-19 salgını da gençlerin eve kapanmalarını, yalnızlaşmalarını, zamanlarını büyük oranda dijital platformlarda geçirmelerini ve neticede psikolojik hastalıklara ve bağımlılıklara yakalanmalarına yol açmıştır.³

Bu sorunlarla birlikte, günümüzde gittikçe artan depresyon, stres ve anksiyete gibi hastalıklarda dönem için ayrı bir risk unsuru oluşturmaktadır. Gencin dini meseleler ve diğer meselelerle ilgili bağımsız kararlar alma yeteneğinin geliştiği ve olgunlaştığı bu dönemde inanç, merkezi bir öneme sahip görünmektedir. Dini şüphe ve tereddütlerin en yoğun olduğu bu dönemlerde bir takım olumsuzluklar, popüler kültürün de etkisiyle bazen inanç krizleri şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Genç bireyin içinde yaşadığı sosyal çevre aynı zamanda onun din ile ilişki tarzını da etkileyebilmektedir. Nitekim dindar bir çevrede yetişen bir birey ile dindar olmayan bir çevrede yetişen bir birey arasında psikolojik sağlık göstergeleri açısından birtakım farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.⁴

Son dönemlerde gerçekleştirilen bazı çalışmalarda olumsuz psikolojik sağlık göstergeleri ile başa çıkmada, dini inanç ve pratiklerin pozitif katkılarına yer verilmektedir.⁵ Öte yandan depresyon, otoriteriyenlik, önyargı, sosyal patoloji, dogmatizm, inanç krizleri gibi olumsuz göstergeler ile din arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için yapılmış bazı araştırmalarda ise dinin algılanış tarzına bağlı olarak olumsuz etkisinin olabileceği de dile getirilmektedir.⁶ Bir başka deyişle dini yaşayış ve dini algılayış tarzına bağlı olarak ruhsal hastalıklar, inanç krizleri ve dindarlık arasındaki ilişki değişkenlik gösterebilmektedir.

1. Gençlik Dönemi

-
- ¹ Orhan Gürsu. "Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler." *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17.1 (2015), 99-130.
 - ² İsmail Akyüz "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16.30 (2014), 183-202.
 - ³ Orhan Gürsu ve Salih Bayındır. "Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat." *Turkish Academic Research Review* 6.1 (2021), 181-220; Murat Yıldırım, et al. "Meaning in Life, Religious Coping, and Loneliness During the Coronavirus Health Crisis in Turkey." *Journal of Religion and Health* 60.4 (2021): 2371-2385; Muhammed Kızılgeçit, - Murat Yıldırım. "Fear of COVID-19, Death Depression and Death Anxiety: Religious Coping as a Mediator." *Archive for the Psychology of Religion* (2022): 00846724221133455.
 - ⁴ Orhan Gürsu. "Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34.34 (2015), 49-75.
 - ⁵ Fatma Baynal. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4.1 (2015), 206-231; Harold G. Koenig. "Din ve Tıp II: Din, Ruh Sağlığı ve Sağlık Davranışları." *Antakiyat* 3.1 (2020), 118-132; Adam B., Cohen ve Koenig, Harold G. "Din ve Ruh Sağlığı." *Balikesir İlahiyat Dergisi* 2.1 (2016), 153-160.
 - ⁶ Striženec, Michal, ve Abdulvahid Sezen. "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler." *Dinbilimleri Journal* 10.3 (2010); Hasan Kayıklık ve Asım Yapıcı. "Gençlerde Dinsel Hayatın Ötekine Yönelik Tutumlara Etkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.1 (2005), 5-38; İbrahim Gürses. "Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16.2 (2007), 79-122.

Latince bir kelime olan “adolescere” yükleminden türeyen ergenlik kelimesi “yetişkinliğe doğru yürüyen”, büyüyen, yetişkinliğe ulaşan anlamında kullanılmaktadır. Kavram, yapısı gereği bir durumu değil, bir süreci belirtmektedir ve günümüzde bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli değişme olarak da tanımlanabilmektedir.⁷ UNESCO, gençlik yaş sınırlamasını 15-25 yaşları olarak belirlemiştir. Avrupa Birliği raporlarında ise gençlik dönemi yaş aralığı 15-29 yaşları arası şeklinde belirlenmiştir.⁸ Ancak alanyazında gençlik döneminin 30 yaşına kadar devam ettiğini de belirtmekte fayda var. Verilerden hareketle gençlik döneminin en geniş çerçevesiyle 12-30 yaş aralığını kapsadığı söylenebilir. Bu dönem içerisinde başta biyolojik değişiklikler olmak üzere psikolojik, fiziksel, sosyal ve bilişsel gibi pek çok alanda değişim ve gelişim gözlenmektedir. Özellikle zihinsel kapasitedeki belirgin artışla birlikte soyut düşünmenin geliştiği ve buna bağlı olarak siyasal, ekonomik, duyuşsal, toplumsal, yasal, kültürel gibi alanlarda da değişim ve sorumluluğun arttığı bir geçiş dönemi olarak da değerlendirilir.⁹

Son ergenlik döneminde gençlerde; bağımsızlaşma ve aileden kopuş, bunalım ve çelişkilerin azalması, olgunlaşmanın artmasıyla istikrarın yerleşmesi, bireysel seçimlerin yapılması, ilgi ve yeteneklerin daha gerçekçi tanınıp sağlıklı kararların alınması, sağlıklı iletişim, uyum ve dengenin görülmesi, değer yargılarının yerleşmesi, kimlik duygusunun gelişmesi, gerçekçi bir kimliğin oluşmasına bağlı olarak iş, meslek, evlilik vb. süreçlere hazırlık yapılması gibi özelliklere rastlanılır. Yine de bu dönem gençlerinin pozitif kazanımlara rağmen, davranışlarında tutarsızlık, duygusal iniş ve çıkışların olduğunu ifade edilmektedir.¹⁰

Sıraladığımız bütün bu hızlı değişmelerle birlikte, yabancılaşma, bunalımlar, yoğun stres, duygusal iniş ve çıkışlar gençlik döneminin ergenlik kadar olmasa bile temelde sorunlu bir dönem olduğu şeklindeki geleneksel görüşü destekler görünmektedir. Gençlik döneminin hemen her toplumda bir sorun olarak görülmesinde yukarıda sıraladığımız bu sorunlar ve gençliğin toplumsal değerlerle yaşadığı uyumsuzlukları gösterebiliriz. Toplumsal değişimle birlikte ortaya çıkan değer değişimi ve değer yargılarındaki farklılaşmalar, gençler ile sonraki kuşaklar arasında çeşitli çatışmaların oluşmasına zemin sağlayabilmektedir.¹¹ Öte yandan gençlerin toplum içerisinde yer edinebilmeleri, kabullenilmeleri ve sonraki gelişim dönemine daha rahat ve uyumlu geçebilmeleri için ahlak ve değer kazanımı¹², kritik bir öneme sahiptir. Bu önem beraberinde dinin gencin hayatında potansiyel etkisine değinmemizi kaçınılmaz kılmaktadır.

⁷ Elisabeth B. Hurlock. “Ergenlikte Beden Gelişimi.” Çeviren: Gülseren Günce (Editör: Bekir Onur) *Ergenlik Psikolojisi* Ankara Hacettepe-Taş Kitapçılık (1987) ,105-139.

⁸ Nazlı Tutku Kalfa. *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi Ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Diss. Bursa Uludağ University (Turkey), 2019.

⁹ Laurence Steinberg. *Ergenlik*. Ankara: İmge kitapevi (2007), 37.

¹⁰ Mehmet Emin Ay. “Kur’an’da Gençler ve Gençlik Değerleri.” (Edt. H. Hökelekli). *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, Tartışmalı İlimi Toplantı, 18-20 Nisan. İstanbul: Ensar Neşriyat. (2003), 15-37.

¹¹ Emine Meliha Kurtdaş. “Toplumsal Değişme Bağlamında Gençlik Sorunları.” *Electronic Turkish Studies* 12.25 (2017), 513-534.

¹² Mehmet Şahin - Şeref Göküş. “Şeyh Ahî Dâ’î Fütüvvetnâmesi’nde Ahlâkî Değerler”, *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 15 (2), 237-254.

Bu çalışmada gençlik döneminde ortaya çıkan inanç krizleri ve krizlerin psikolojik nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda gençlik dönemi ele alınacak ardından gençlik döneminde din olgusu incelenecek ve son olarak bu dönemde görülen inanç krizlerinin temel nedenlerine değinilecektir. Çalışmada inanç krizi iki ayrı olgu sunumu üzerinden anlatılıp psikolojik analizlerine yer verilecektir.

1.1. Gençlik Dönemi ve Din

Dinler yapısı gereği tarih boyunca insan hayatı ve gelişiminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Çünkü dinler sadece inançları, gelenekleri, adetleri ve belirli sosyal gruplara ait ayinleri değil aynı zamanda bireysel tecrübeleri de içermektedir. Dolayısıyla dini değerlerle ilişkili olan örf, adet, ahlak gibi kavramların gençlerin gelişimlerinde doğrudan bir etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Din eğitiminin genç nesillere aktarılmasında öncelikle aile kurumunun etkin olduğu ifade edilebilir. Aile ile birlikte gencin içinde yetiştiği kültürel çevre, sosyal medya ve popüler kültür ile din eğitimi veren formel kurum ve kuruluşlar sıralanabilir.¹³

Dini gelişim 6-12 yaş çocukluk dönemi dini tecrübelerinde ibadet ve duygulanım unsurlarının güçlü olduğu görülmekle birlikte bu unsurların bilinçli dini faaliyetler olmaktan çok toplumsal nitelikte olduğu ifade edilmektedir.¹⁴ Bu dönemde verilen sağlıklı bir din eğitiminin bireyin sonraki gelişim yıllarında etkili olacağı, kalıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir.¹⁵ 13-29 yaşları arasında ise gençlerde kişisel, sosyal ve fiziksel gelişimlere bağlı olarak dini inançların azaldığı ve daha önceki dinsel inançların yeniden değerlendirildiği, sorgulandığı gözlenmektedir.¹⁶

Gençlik dönemi dini gelişim genellikle üç ayrı safhada ele alınmaktadır:

a. Dini şuurun uyanması (12-14 yaş): Ergenlikte dini şuur çocukluk dönemine kıyasla daha derinlemesine işleyen, zihinsel derinlik ve genişliğe sahiptir. Bu gelişimde gencin soyut düşünme becerisini elde etmesi önemli bir rol oynamaktadır.

b. Dini bunalım ve şüpheler (14-18 yaş): dini şüphe ve tereddütlerin nedenleri arasında; bağımsızlık duygusu (her türlü otoriteyi reddetme, isyan eğilimi), hayatın anlamsızlığı, dini eğitim yetersizliği nedeniyle yetersiz bir dini sosyalleşme, günlük bilgi ve yaşam ile dini hayat arasındaki tutarsızlık, çelişki, dindarların ve din görevlilerinin yanlış tutum ve davranışları, din konusunda yeterli rehberliğin olmayışı gösterilebilir.

c. Dini tutumların belirginleşmesi (18-21 yaş): inançla ilgili şüphe ve çatışmalar bu dönemde azalarak din ile ilgili tutumlar belirginleşmeye ve yerleşmeye

¹³ Hayati Hökelekli. *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (1993), 267; Abdülkerim Bahadır. *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler U.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Bursa. (1994), 30.

¹⁴ Gordon W. Allport. *Birey ve Dini*. Çeviren: Bilal Samur. Ankara: Elis Yayınları (2004), 47.

¹⁵ Linda C. Mayes ve Donald J. Cohen. *Çocuğunuzu Anlama Rehberi*, 1.Baskı, İstanbul: Beyaz Balina Yayınları (2006), 58-65.

¹⁶ Fatih Bayraktar. "Olumlu Ergen Gelişiminde Ebeveyn/Akran İlişkilerinin Önemi." *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 14.3 (2007), 157-166.

başlar. Çünkü gençlerde din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyebilecek zihinsel ve duygusal olgunluk oluşmuştur.¹⁷

1.2. Gençlerde İnanç Krizinin Nedenleri

Yapıcı, gençlik döneminde ortaya çıkan dini şüphe ve krizlerinin nedenleri arasında şu faktörleri sıralamaktadır: İnanç esaslarıyla ilgili şüpheler, dinin fikhî boyutuna yönelik şüpheler, dindarlara ve dinî önderlere yönelik eleştiriler. Yazara göre gençlerde ihtiyaç dindarlığı ve azalan ibadet davranışı ile din ile dünya arasında sıkışmışlık inanç krizi tetikleyebilmektedir.¹⁸ Yıldırım ise inanç krizinin temelinde: Sosyal medyanın dayanılmaz cazibesi, aidiyet duygusunun kaybolması, toplumsal değerlerin erozyona uğraması, insanın yalnızlaşması, aile değerlerinin kaybolması, maddenin ön plana çıkması ve kötü alışkanlıkların yani bağımlılıkların artmasını göstermektedir.¹⁹

Öte yandan ergenlik döneminde cinsel isteklerin uyanması, dinin ise cinselliği belli kurallara bağlaması veya ertelemesine bağlı olarak gelişen suçluluk ve günahkârlık duyguları, çağın getirdiği güvensizlik, tehdit, aşağılanma, tutunamama gibi sosyo-psikolojik etmenler, din eğitiminin nitelikli kişilerce verilmemesine bağlı olarak dinin sadece bir tehdit ve disiplin aracı olarak kullanılması, günah, cehennem azabı gibi korku mefhumlarının gençlere dayatılması da nedenler arasında yer alabilir.²⁰

Kalfa, gençlerle gerçekleştirdiği nitel araştırmasında onların nazarında inanç krizinin nedenlerini şöyle tespit etmiştir:

- Din-bilim çatışması (evrim teorisi ve ilk yaratılış),
- Dini metinlerde yer alan bazı bilgilerin Biyoloji, Tarih, Felsefe vb. bilim dallarının bilgileriyle kıyaslanması, teste tabi tutulması ve dini bilgilerin mantığa aykırı ve adaletsizce olduğunun düşünülmesi,
- Son dönem teknolojik ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak artık dini açıklamalara ihtiyaç duyulmaması,
- Dinin gerekliliğinin ve bazı dini uygulamaların sorgulanması sonucu, Allah'ın iyi olması gerektiği kabulünün kendilerince sarsılması, Allah'ın adil olması gerektiği kabulü, Allah'ın kudretini sorgulayıcı paradokslar,
- Dinlerin kadın meselesine bakışının olumsuz etkisi,
- Sosyal medyada paylaşılan düşüncelerin yaygın hale gelmesi,

¹⁷ Hayati Hökelekli. *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (1993), 267; Abdülkerim Bahadır. *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler U.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi*, Bursa (1994), 30.

¹⁸ Asım Yapıcı. "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları." *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.

¹⁹ Enbiya Yıldırım. "The Prescription for Overwhelmed Human of the Modern Times: Turning Back to the Values." *Beder Journal of Humanities* 1-2 (2013), 48-60.

²⁰ Ahmet Mekin Kandemir. "Küreselleşen Dünyada İnanç Krizi ve Gençlik" *VII. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*, Sakarya, 2016.

- Ailede alınan yetersiz din eğitimi, din derslerine farklı branştan öğretmenlerin girmesi, dinî kimlik taşıyan bazı kimselerin dine aykırı davranışlar sergilemesi gibi durumların dini şüphe geliştirilmesine zemin hazırlaması,

- Eşitlik, hak, adalet ve özgürlük kavramlarına yoğun bir şekilde vurgu yapılması ve LGBT savunusu.²¹

Çapcıoğlu ve Er ise inanç krizi özelinde deizmin nedenleri arasında şunları sıralamaktadır:

Ağır ve ceza temelli din dili; İslam ve bilimin çatıştığı iddiaları; dinin insana sorumluluk yüklemesi; popüler kitaplar, filmler ve çeşitli forum siteleri üzerinden gençlerin dini anlamlandırma çabaları; dini temsil eden bazı grupların söz ve eylemlerinin birbirinden farklılık arz etmesi; bazı grupların din adı altında işkence, tehdit ve hatta ölümlerle sonuçlanan terörize eylemleri; sosyal medya aracılığı ile yapılan deizm propagandaları.²²

Sıraladığımız bu bilgilerden hareketle son dönemlerde daha sık karşılaştığımız gençlik dönemi inanç krizlerinin izlerini takip edip psikoloji, nöropsikoloji ve din psikolojisi disiplinlerinin sunduğu verilerle gençlik dönemi inanç krizinin temel nedenlerini analiz etmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Problemi: Bu çalışmada şu temel problemlerin cevabı aranacaktır:

1. Psikolojik danışma yardımı alan ve inanç krizinden mustarip olan danışanlarda inanç krizinin temel nedenleri nelerdir?
2. Din, inanç kökenli olumsuz ruhsal sağlık göstergeleri nasıl ve ne şekilde ortaya çıkmaktadır?
3. İnanç krizinin çözümünde manevi danışmanlık etkili midir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli: Akademisyen ve aynı zamanda psikolojik danışman olan araştırmacı iki danışan ile yaptığı görüşmelerden elde edilen verileri incelemek için nitel araştırma yönteminde yer alan fenomenolojik (olgubilim) desen kullanılmıştır. Felsefe ve psikolojide sıklıkla yer alan olgu bilim deseninde, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olguların bireylerin veya bir grubun yaşadığı deneyimleri açısından tanımlanması söz konusudur.²³ Danışanların karşılaştıkları inanç merkezli sorunlar ve bazen bu sorunlar karşısında buldukları çözüm yollarını ya da bunalımlarını onların deneyimlerine dayalı olarak açıklamaya çalışan bu çalışmada olgu bilim deseni

²¹ Nazlı Tutku Kalfa. "Gençler Nazarında İnanç Problem Alanları ve Dinî Şüphe: Lise Öğrencilerinin İnanç Soruları Üzerine Nitel Bir Araştırma ve Öneri." *Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları Sempozyumu*, Palet Yayınları Konya, Aralık 2019.

²² İhsan Çapcıoğlu ve Nurhibe Büşra Er. "Günümüz Gençliğinin İnanç Sorunları Bağlamında Deizm." *Uluslararası İslam, Modernite ve Gençlik Sempozyumu*, 2-3 Nisan 2021, Zonguldak, Türkiye.

²³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. baskı) Seçkin yay: Ankara (2013), 80.

tercih edilmiştir. Bu çalışmada inanç krizlerinin nedenleri üzerinde durulacak ve psikolojik analizi yapılacaktır.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu: Olgu bilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşme yöntemidir. Olgulara ilişkin yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için görüşmenin araştırmacılara sunduğu etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılması gerekir.²⁴ Olgu bilim deseninde gerçekleşen bu araştırmanın verileri araştırmacının 2021-2022 yılları arasında görüşmeye aldığı iki ayrı olgu (vaka) üzerinden inanç krizinin temelleri irdelenecektir.

2.3. Araştırmanın Verileri ve Verilerin Toplanması: Danışanlara öncelikle araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve görüşmelerin ses kayıt cihazıyla kaydedileceği belirtilerek izin alınmıştır. Bu doğrultuda araştırmaya dâhil edilen danışanların kişisel bilgileri gizli tutulmuş, onları tanıtıcı meslek, yaş, yaşanılan yer gibi bilgiler değiştirilmiş ve her birine kod verilmiştir. Danışanlara görüşme öncesi bilgilendirici onam formu sunulmuş ve danışma süreci hakkında bilgi verilmiştir. Danışanlara ait bilgilerin bu çalışmada kullanılabilmesi için izinleri alınmış, onları tanıtıcı bilgilerin değiştirileceği anlatılmış ve gizlilik ilkesine uyulacağı noktasında güvence verilmiştir. Ayrıca analizlerden doğrudan alıntılar yapılacağı, alıntı yapılan katılımcının ismi verilmeden kodlar kullanılarak (Olgu 1, Olgu 2) yer alacağı açıklanmıştır.

2.4. Olgu Sunumları

Olgu 1

Kadın, 25 yaşında, üniversite mezunu, bekâr. İnanç krizi şikâyetiyle müracaat etmiştir. Hadis-i şeriflerin neredeyse tamamının uydurma olduğunu ve dolayısıyla hadislere inanmadığını dile getirmiş, İslam dininin bir diğer temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerime ise bakışının değiştiğini, Kur'an'da çelişkilerin olduğunu ve inkâr aşamasına geldiğini ifade etmiştir. İlk seansta danışanın anamnezi (öyküsü) alınmıştır. Üç çocuklu bir ailenin ortanca çocuğu olduğu, inançlı bir aileden geldiğini ve istemediği halde İlahiyat fakültesine gönderildiğini ifade etmiştir. İçinde bulunduğu olumsuz ruh hali nedeniyle psikiyatrik destek aldığını ve burada kendisine depresyon teşhisi konulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bir psikologdan psikoterapi desteği aldığını ifade etmiş ne var ki bir yıllık tedavi sürecinde her ikisinden de bir sonuç alamadığını dile getirmiştir. Anamnez esnasında son üç ay içerisinde travmatik bir yaşantısının olup olmadığı sorulduğunda:

Danışan: Evet, internete çıplak bir fotoğrafımı koymuştum. Bu fotoğrafı gören bir erkek tarafından şantaja uğradım. Bu travmayı uzun bir zamandır atlatamıyorum.

Danışman: internete çıplak bir fotoğrafınızı koydunuz.

Danışan: Evet.

²⁴ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. baskı) Seçkin yay: Ankara (2013), 80.

Danışman: Neden böyle bir ihtiyaç hissettiniz?

Danışan: Bilmiyorum, sanırım vücudumu sergilemek hoşuma gidiyor, kendimi daha özgür hissediyorum.

Danışman: Daha önce başka cinsel deneyimleriniz oldu mu?

Danışan: Evet, bir erkek arkadaşım vardı. Onunla sırf o istediği için her türlü cinsel deneyim yaşadım, sonra ayrıldık.

Danışman: İstemediğin cinsel deneyimleri sırf erkek arkadaşın istedi diye mi yaptın?

Danışan: Evet, onu memnun etmek istiyordum. Bir taraftardan da önümde beni kısıtlayan bir şey olmasın istiyordum. Bende herkes gibi açık giyinmek, alkol almak, cinsel ilişkiye girmek istiyorum.

Danışman: Anlıyorum. Peki, babanla ilişkin nasıldı?

Danışan: Babamla ilişkim hep kötüydü. Beni her anlamda kısıtlıyordu. Üniversiteyi bitirinceye kadar bu böyle devam etti. Üniversiteyi bitirince başka bir ile taşındım, çalışıyorum, kendime ait bir hayatım ve evim var. İstediğim gibi yaşayabiliyorum.

Danışman: Ama ruhsal anlamda iyileşmediğin gibi daha kötüleşmiş ve psikiyatrik yardım almışsın.

Danışan: Sanırım haklısınız. Bende bunu anlamak istiyorum. Artık özgür olduğum halde neden mutlu değilim, depresif bir haldeyim. Cinsel ilişkiye girerken, alkol alırken neden diğerleri gibi mutlu olamıyorum? Derin bir pişmanlık ve vicdan azabı neden yakamı bırakmıyor?

Danışmanın gözlemi: Olgu 1, çocukluk çağlarından itibaren çevresinde arkadaşları gibi özgürce yaşamak istemiş ancak baba otoritesini hep karşısında görmüş, üniversiteyi bitirip kendi hayatını kurduğunda otorite figürü olan babadan kurtulmuş ne var ki yine özlemini çektiği mutluluğu yakalayamamıştır. Modern dünya, popüler kültür insanın bireyselliğine ve özgürlüğüne sıklıkla atıf yapmakta, bağımsız tutum geliştirme gibi bireyi ve özgür ben'i güçlü bir temelde kuran terimler üzerinde durmaktadır. İslam geleneği insanın özgürlüğünün önünde engel olmadığı gibi aksine onu özgürleştirmeyi salık vermektedir. Bir anlamda bireyselliğin ve özgürlüğün din karşıtı söylemler gibi sunulması, Kur'an mesajının özüne ters olduğu gibi özgür bireyin olmadığı yerde ne kulluğun ne de ibadetin bir anlamı vardır. Çünkü ancak özgür benliği ele geçiren bir mü'min, Allah'tan başkasından korkmayarak dinin özgürleştirici solğu ile güçlenecektir.²⁵

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; birey özgürlüğünün akla mı yoksa dürtüsel tabiata mı yapıldı sorusudur. Nitekim nörobilimci Jonah Lehrer, *Karar Anı* adlı kitabında insan beyininde kararları alan bölgenin düşünme, akletmeden sorumlu olan frontal, prefrontal bölgeler olmadığını, tersine mezolimbik sistem denilen duygu

²⁵ Şaban Ali Düzgün. "Çağın Meydan Okumaları Karşısında Genç Zihinler ve İnanç Krizi." *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 13.1 (2015), 13-22.

ve dürtüden sorumlu beyin alanı olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Bir nöropazarlamacı olan Martin Lindström ise *Buyology: Satın Almaya Dair Bildiğimiz Her Şey Neden Yanlış?* adlı kitabında nöropsikoloji verilerinden faydalanarak popüler kültürün insan doğasını yönlendirdiğini, satın alma ve cinsel alışkanlıklarını belirlediğini ortaya koymaktadır.²⁷

Bu verilerin ışığında danışana insan beyninin nöropsikolojisi aktarılmış ve temel probleminin otorite figürü olabileceği ifade edilmiştir. Başlarda otorite baba iken ilerleyen zamanlarda yani kişisel özgürlüğünü kazandığını düşündüğü zamanlarda ise otorite figürü genelde din, özelde ise Tanrının bizzat kendisi olmuştur. Dürtüsel isteklerinin önündeki en büyük engel otoritedir ve dürtüsel açlık ancak otorite inkâr edildiği zaman tatmine ulaşacaktır. Danışmanın bu yorumundan sonra danışan derinlerdeki asıl sorunun bu olduğunu, nörobilim verilerinin aktarılmasından sonra bunu daha iyi anladığını dile getirmiştir.

Öte yandan *doyumsal yoksunluk* olarak ifadesini bulan *frustrasyon* (engellenme) psikolojine göre; içgüdüsel isteklerimiz bilinçdışındaki güçler tarafından, örneğin üstben tarafından doyuma kavuşturulmasının engellemesi halinde doyumsal yoksunluk yaşanabilir. *Hedefe doğru gidilen yolda bir engel çıktığında veya gerginlik giderilemediğinde ortaya çıkan duruma frustrasyon denir. Frustrasyon durumunda yeni tatmin yolları ortaya çıkar, idrakte ve tanımada değişiklikler olur, şiddetli heyecan durumları ortaya çıkar.* Bu gibi engellenmelerde kişi doyumunu engelleyen kaynağa karşı yoğun bir öfke, saldırganlık, düşmanlık davranışları içine girebilmektedir.²⁸ Dahası Freudyen psikolojiye göre bireyi hasta yapan şey frustrasyonun bizzat kendisidir.²⁹ Alan araştırmaları yüksek seviyede frustrasyonun düşük düzeyde iradi denetimine ve aşırı coşkunluk sergilemeye neden olabileceğini ve kızlarda daha yüksek düzeyde olabileceğini ileri sürmektedir. Frustrasyona bağlı olarak oluşan iradi denetiminin güçsüzlüğü agresif davranışlar, uyumsuzluk ve dışsallaştırma problemlerinin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.³⁰

Danışanın, çocukluk ve gençlik yıllarında frustrasyon yaşamının nedeni babası iken ilerleyen yıllarda baba otoritesinden kurtulmakla birlikte din, tanrı otoritesi vicdanda yer edinerek engellenmenin yaşanmasına yol açmıştır. Frustrasyon sonucunda ortaya çıkan irade denetiminin eksikliği, uyumsuzluk, coşkunluk ve dışsallaştırma belirtilerinin danışanda tezahür ettiği gözlenmektedir. Engellenme karşısında sergilenen bir diğer tepki ise inkâr etmektir. Kişi doyumsal isteklerine engel olan şeyi inkâr ederek tekrar doyuma ulaşmaya çalışır. Danışanın hikâyesinde

²⁶ Jonah Lehrer. *Karar Anı: Beynimiz Karar Vermemizi Nasıl Sağlıyor?*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

²⁷ Martin Lindstrom. *Buy.ology*. 1.basım, İstanbul, Optimist yayım dağıtım, İstanbul (2011).

²⁸ David Krech ve Richard Crutchfield. *Sosyal Psikoloji Teori ve Problemler*, Çev: Erol Güngör, İstanbul: Ötüken Neşriyat (1999), 86-104.

²⁹ Sigmund Freud. "The Uncanny." In: Standard Edition of *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press (1919).

³⁰ Dilara Demirpençe Seçinti ve Hatice Gözde Akkın Gürbüz. "11-14 Yaş Arası Erken Ergenlerde Mizaç Özelliklerinin İçselleştirme ve Dışsallaştırma Problemleri ile İlişkisi." *Turk J Child Adolesc Ment Health* 28.2 (2021), 117-123.

inkâr mekanizması; hadisler, Kur'an'ın bazı ayetleri ve son tahlilde Tanrının inkârı şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Olgu 2

24 yaşında, üniversite mezunu, evli, din görevlisi. Düşünce ve davranışta takıntı şeklinde ifadesini bulan Obsesif-Kompulsif Bozukluk (OKB) rahatsızlığından dolayı müracaat etmiştir. Din kökenli OKB'nin şiddetlenmesi nedeniyle bazen ibadetlerini yapmak istemediğini, kaçındığını dillendirmiştir. Hatta bazen ibadetler esnasında Tanrıya öfke nedeniyle içinden küfretme, inkâr etme gibi istemediği duyguları yaşadığını ifade etmiş, belirgin olmasa da bir OKB'den kaynaklanan bir inanç krizi yaşadığını ifade etmiştir. Danışanın anamnezinde (öyküsünde) çocukluk yıllarından itibaren muhafazakâr bir ailede yetiştiği, babasının bir tasavvuf grubuna bağlı olduğu bilgilerine ulaşılmıştır. İlkokuldan sonra hafızlık eğitimi almış ve hafızlığını sağlamış. İmam Hatip Lisesine giderken hafızlığını yitirdiğini fark etmiş, meslek dersleri öğretmenleri hafızlığını yitiren kişinin cüzamlılarla birlikte haşredileceğini bildiren hadisi aktarmışlar. Yine namazda Fatıha süresinde geçen “Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz” ayetini okurken o esnada ne düşünüyorsan onun kulu olmuş olur, şirke girersin şeklinde mesnetsiz bir bilgiden sonra o ayeti her okuduğunda aklına başka şeyleri getirmemeye çalışmış. Ancak istenmeyen düşünce ve görüntüler zihnine musallat olmuş ve o tarihten itibaren ciddi bir şekilde OKB'den mustarip olmuştur. Dinden çıkmış olma düşüncesi nedeniyle danışan sürekli Kelime-i Şehadet getirmekte, her davranıştan sonra istiğfar getirmektedir.

Ne var ki danışan artık bu takıntılı düşünce ve davranışları tekrarlamaktan yorgun düştüğünü, namaz esnasında istenmeyen görüntülere maruz kalmamak için dini vecibelerini bırakmayı düşünmeye kadar kötüleştiğini dile getirmiştir. Psikiyatri desteği almış, ağır antipsikotik ilaçlara maruz kalmıştır. İlaç tedavisi haricinde İstanbul'da oldukça ünlü psikoterapistlerden de yardım almış ama bir fayda göremediği için bıraktığını ifade etmiştir. Gittiği her psikoterapistin bilinen OKB protokolünü uygulamadığını, sadece “hımm” diyerek dinlediklerini ve bu yüzden fayda göremediğini iletmiştir. Çoğu psikoterapistin ise kendisinin kullandığı dini terminoloji ve yaşıntıları anlamadıklarını dile getirmiştir.

Danışana Beck Depresyon Ölçeği uygulanmış ve ölçekten orta düzeyde depresif semptomların olduğu tespit edilmiştir. Danışana OKB protokolünü içeren bilişsel-davranışçı terapi ile birlikte manevi danışmanlık uygulanmış ve 10 seans sonrasında Beck Depresyon Ölçeği puanının ciddi bir şekilde azaldığı ve hafif depresif bir tabloya dönüştüğü gözlenmiştir. Danışanın akılcı olmayan din kökenli bilişsel şemaları yerine yine din kökenli doğru düşüncelerin tespit edilmesi sağlanmış, danışanın onayı alınarak manevi danışmanlık sürece entegre edilmiştir.

Danışmanın Gözlemi: OKB hastalarının bir kısmını (%10) dindar danışanların oluşturduğu bilinmektedir.³¹ Dini anlamda hoş karşılanmayan bir takım düşüncelerin akla gelmesi biçiminde görülen obsesyonlara (düşünce de takıntı) denilmektedir. Dindar birey, OKB neticesinde günaha girdiği düşüncesi ile devamlı kendini suçlar ve

³¹ Ahmet Rifat Şahin. “Obsesif Kompulsif Bozukluk.” (Edt. Cengiz Güleç- Ertuğrul Köroğlu), *Psikiyatri Temel Kitabı I*, Hekimler Yayın Birliği, Ankara (1997), 499.

bu halden kurtulmak için bazı kaçınma davranışları sergiler. Buradan din, OKB'ye neden olur gibi yanlış bir önermeye gitmemek gerekir. Din, OKB için uygun zemin hazırlar. Yanlış dini bilgiler, din eğitiminin ehliyetsiz kişi ve kurumlardan alınması dini bilginin yanlış yorumlanmasına ve OKB'nin ortaya çıkmasına olanak sağlar. Din kökenli obsesyonlar çoğunlukla; Tanrı'ya ve diğer dinî unsurlara saygısızlıkta bulunma, itikadî konulara dayalı şüphe yaşama, günah sayılan şeyleri yapma korkusu, günahkâr olup, farkına varmadan günah işleme düşüncesi, ibadetlere hazırlık niteliğindeki temizlenme durumlarında ortaya çıkan obsesyonlar, dini herhangi bir hükmün yerine getirilmesi hususuna dayalı obsesyonlar şeklinde görülebilmektedir.³²

Danışanda yukarıda sıralanan neredeyse tüm obsesyonların var olduğu belirlenmiştir. Din kökenli kompulsiyonlar ise; tövbe etme, dua etme ve tekrarlama kompulsiyonları, dinî olarak temizlenme faaliyetlerinde ortaya çıkan kompulsiyonlar, ibadetler sırasında ortaya çıkan kompulsiyonlar, dinî obsesyonlardan dolayı yapılan ancak dinî bir muhtevaya sahip olmayan kompulsiyonlar şeklinde görülebilmektedir.³³ Olguda tövbe etme, dua ve tekrarlama kompulsiyonların yoğunlukta olduğu belirlenmiştir. OKB tedavisinde genellikle bilişsel-davranışçı terapi ve ilaç terapisi kullanılır. Terapide değişimin sağlanmasındaki en temel yöntemlerden biri otomatik düşüncelerin incelenmesi ve bunlara olan inancın azaltılmasıdır. Danışanın olumsuz otomatik düşüncesinin dışında durumu daha iyi açıklayan alternatif açıklama veya inançların oluşturulması ya da güçlendirilmesi gerekmektedir.³⁴

Burada dikkat edilmesi gereken husus, din kökenli akılcı olmayan otomatik düşüncelerin seküler izahlarla giderilmesinin oldukça zor olduğu bilgisidir. Akılcı olmayan, sağlıksız dini düşünce yerine yine din kökenli sağlıklı, doğru, alternatif düşüncenin yerleştirilmesiyle sonuca gidilmesi daha olası gözükmektedir. Öte yandan OKB tedavi protokolüne en dirençli iki türün cinsel ve dini OKB'ler³⁵ olduğu bilgisini de aktarmak gerekiyor. Bir anlamda bu iki gruba dâhil olan OKB'lerin tedavi süreleri de uzun zaman almaktadır.

Önemli olan bir husus ise OKB'den mustarip hastalarda istenmeyen düşüncelerden kaçmaya çalıştıkça bu düşüncelerin artarak ve daha fazla yerleştiği bilgisidir.³⁶ Dindar danışanlar, günah işlemek ve şirke girmek endişeleriyle çoğu

³² Ömer Faruk Söylev. "Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Din." (Edt. Nevzat Gencer- Muammer Cengil - Mustafa Koç), *Ruh Sağlığı ve Din*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara (2022), 245-249.

³³ Beyzanur Yılmaz. "Dini başa çıkma düzeyinin takıntılı davranışlarla başa çıkma ile ilişkisi üzerine bir araştırma.", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, Türkiye. (2020), 30-36.

³⁴ Serkan Akkoyunlu - M. Hakan Türkçapar. "Bir teknik: Alternatif düşünce oluşturulması." *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi* 2.1 (2013), 53-59.

³⁵ Ömer Faruk Söylev. "Din Perspektifinden Obsesif-Kompulsif Bozukluklar: Modern Yaklaşımlar ve Ebû Zeyd El-Belhî'nin Katkıları." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24.2 (2020), 893.

³⁶ Yasemin Angın - Muhammed KIZILGEÇİT. "Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanılı Hastalarda Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ve Kader Algısı." *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020): 73-105; Yasemin Angın - Muhammed

zaman dini vecibelerini bırakma aşamasına gelebilmektedirler. Hatta bir kısmında Tanrıya karşı öfke, düşmanlık, küfür etmek gibi düşünce ve davranışlara da dönüşebilmektedir. Çoğunlukla erken yıllarda cezalandırıcı bir din ve tanrı tasavvurunun yerleşmesi sonrasında OKB belirtilerinin ortaya çıktığı müşahade edilmektedir. Olgu 2 de manevi danışmanlığın da OKB tedavi protokolünün eklenmesiyle obsesyonlarda önemli düzeyde bir azalmanın olduğu belirlenmiştir. Buna bağlı olarak depresif belirtilerde de önemli düzelmelerin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Seküler bir dünyada dindar olmak ve bağlı olunan dinin gereklerini yerine getirmek oldukça zor, meşakkatli gözüküyor. İnsanın dürtüsel tabiatına yönelik normal üstü uyarıcıların oldukça yoğun şekilde pompalandığı bir dünyada değerlere, inançlarına, ahlaki ilkelere bağlı kalarak yaşama gayreti beraberinde birçok psikolojik sıkıntıların yaşanmasına da yol açabilmektedir. Ele alıp incelediğimiz her iki olguda yanlış din eğitimi başlangıçta patolojinin temel nedeni olarak ortaya çıkmış olsa da patolojinin düzeltilmesinde de temel kaynak olarak kullanılmıştır. Olgu sunumlarında işlendiği üzere katı, baskıcı ve yanlış verilen bir din eğitimi her iki olguda da olumsuz sonuçlar doğurmuş, patolojiye yol açmıştır. Öte yandan modern dünyanın, popüler kültürün tüm uyarıcılarıyla insan beyninin dürtüsel tabiatına saldırması, insanı iradi olarak güçsüzleştirmekte, savunmasız hale getirmektedir. Danışanların seküler dünya ile inançları arasında bocalamaları tezatlıklar yaşamaları ve bazen de psikolojik hastalıklara düşer olmaları bu zaviyeden bakıldığında anlaşılır hale gelmektedir.

Danışanların dini ve dini bilgiyi anlamlandırma ve yaşama biçiminin de psikolojik hastalıklara yakalanmalarında etkili olduğu gözlenmektedir. Korku temelli bir din eğitimi, Tanrı tasavvurunun olumsuz olması, kişinin Tanrıya bağlanma şekli, dini bilginin yetersiz ya da yanlış olması ve yanlış kaynaklardan alınması gibi unsurlar dindar bireyin psikolojik hastalıklara yakalanmanın diğer nedenleri arasında sayılabilir. Çocukluktan itibaren alınan sağlıklı bir din eğitimi ve samimi dindarlık dini bilgiyi anlamlandırma ve yaşamada olumlu bir katkı sunacaktır.

Bir diğer önemli nokta ise dindar danışanların ortak bir şekilde dile getirdikleri seküler psikoterapist ya da psikiyatrlar tarafından anlaşılamadıkları serzenişidir. Dindar danışanların kullandıkları dini terminoloji ruh sağlığı uzmanları tarafından anlaşılammakta ve farklı yorumlanmaktadır. Ek olarak dindar danışanlar ruh sağlığı uzmanları tarafından inançlı olmaları hasebiyle bazen küçük düşürülmekte, inançlı oluşları eleştirilmekte ya da inançlarına uygun olmayan tedavi modelleri önerilmektedir. Bazı dindar danışanlar ise ruh sağlığı profesyonelleri tarafından anlaşılmadıklarını düşünmektedir. Anlaşılmmama düşüncesi psikoterapi de önem arz eden "terapötik ittifak"ın gerçekleşmemesine neden olabilmektedir. Bu nedenle bu tarz bir inanç krizinde manevi danışmanlığın terapi sürecine dahil edilmesi ve bu

alandanda uzmanlaşmış bir ruh sağlığı profesyonelinin devreye girmesi tedavinin sürecini ve başarı yüzdesini doğrudan etkileyebilecek niteliktedir. Bu bilgilerden hareketle kültüre duyarlı psikoterapi ve psikolojik danışma yaklaşımlarının geliştirilmesi ve Müslüman danışanlar için entegre (bütünleştirilmiş) danışma yaklaşımlarının uygulanması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Din fenomeni iki ucu keskin kılıç metaforu ile izah edilebilir. Nasıl, nerede, ne zaman ve ne şekilde kullanıldığına bağlı olarak fayda kadar zarar da verebilir. Din, psikolojik kökenli hastalıkların bizzat nedeni olabileceği gibi bu hastalık ve rahatsızlıklardan kurtulmanın bir yolu da olabilir. Din eğitimi verilirken bu hususun göz önünde tutulması önem arz etmektedir. Son olarak içinde yaşadığımız çağın doğurduğu tüm sorunlara din, dindarlık ve dini pratiklerin mutlaka bir çözüm bulmasını beklemenin sağlıklı bir düşünme olmadığını da ifade etmek gerekiyor. Bu bağlamda din ve dini pratikleri danışanlara bir ilaç, reçete gibi sunmamak gerektiğini de belirtmemiz gerekiyor.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Serkan - M. Hakan Türkçapar. "Bir Teknik: Alternatif Düşünce Oluşturulması." *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi* 2.1 (2013), 53-59.
- Akyüz, İsmail. "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16.30 (2014), 183-202.
- Allport, Gordon W. *Birey ve Dini*. Çeviren: Bilal Samur. Ankara: Elis Yayınları (2004).
- Angın, Yasemin - Kızılgeçit, Muhammed. "Obsesif Kompulsif Bozukluğun Dini Kavramlarla İlişkisi ve Manevî/Dini Temelli Tedavi Yaklaşımları: Teorik Bir Bakış." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (2020): 331-351.
- Angın, Yasemin - Kızılgeçit, Muhammed. "Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanılı Hastalarda Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ve Kader Algısı." *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020): 73-105.
- Ay, Mehmet Emin. "Kur'an'da Gençler ve Gençlik Değerleri." (Edt. H. Hökelekli). *Gençlik Dönemi Ve Eğitimi II*, Tartışmalı İlmi Toplantı, 18-20 Nisan. İstanbul: Ensar Neşriyat. (2003), 15-37.
- Bahadır, Abdülkerim. "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler." *U.Ü.S.B.E.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa (1994).
- Baynal, Fatma. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4.1 (2015), 206-231.
- Bayraktar, Fatih. "Olumlu Ergen Gelişiminde Ebeveyn/Akran İlişkilerinin Önemi." *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 14.3 (2007), 157-166.
- Cohen, Adam B. - Koenig, Harold G. "Din ve Ruh Sağlığı." *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 2.1 (2016), 153-160.
- Çapcıoğlu, İhsan - Er, Nurhibe Büşra. "Günümüz Gençliğinin İnanç Sorunları Bağlamında Deizm." *Uluslararası İslam, Modernite ve Gençlik Sempozyumu*, 2-3 Nisan 2021 Zonguldak, Türkiye.
- Düzgün, Şaban Ali. "Çağın Meydan Okumaları Karşısında Genç Zihinler ve İnanç Krizi." *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 13.1 (2015), 13-22.

- Freud, Sigmund. "The Uncanny." In: Standard Edition Of *The Complete Psychological Works Of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press, (1919).
- Gürses, İbrahim. "Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16.2 (2007), 79-122.
- Gürsu, Orhan – Bayındır, Salih. "Covid-19 Hastalığını Geçiren Sağlık Çalışanlarının Başa Çıkma Sürecinde Din ve Maneviyat." *Turkish Academic Research Review* 6.1 (2021), 181-220.
- Gürsu, Orhan. "Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler." *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17.1 (2015), 99-130.
- Gürsu, Orhan. "Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34.34 (2015), 49-75.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1993).
- Hurlock, E. B. "Ergenlikte Beden Gelişimi." (Çev. G. Günce), *Ergenlik Psikolojisi (Ed. B. Onur)*, Ankara: Hacettepe Taş Kitapçılık, (1987).
- Kalfa, Nazlı Tutku. "Gençler Nazarında İnanç Problem Alanları ve Dinî Şüphe - Lise Öğrencilerinin İnanç Soruları Üzerine Nitel Bir Araştırma ve Öneri." *Hız Peygamber ve Gençlik Sorunları Sempozyumu*, Palet Yayınları Konya, Aralık (2019).
- Kalfa, Nazlı Tutku. "Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi Ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma." Diss. Bursa Uludağ University (Turkey), 2019.
- Kandemir, Ahmet Mekin. "Küreselleşen Dünyada İnanç Krizi ve Gençlik." *VII. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*, Sakarya, (2016).
- Kayıklık, Hasan – Yapıcı, Asım. "Gençlerde Dinsel Hayatın Ötekine Yönelik Tutumlara Etkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.1 (2005), 5-38.
- Kızılgeçit, Muhammed – Yıldırım, Murat. "Fear of COVID-19, Death Depression and Death Anxiety: Religious Coping as a Mediator." *Archive for the Psychology of Religion* (2022): 00846724221133455.
- Koenig, Harold G. "Din Ve Tıp II: Din, Ruh Sağlığı ve Sağlık Davranışları." *Antakiyat* 3.1 (2020), 118-132.
- Krech, David –Crutchfield, Richard. *Sosyal Psikoloji Teori ve Problemler*, Çev: Erol Güngör, İstanbul: Ötüken Neşriyat (1999), 86-104.
- Kurtdaş, Emine Meliha. "Toplumsal Değişme Bağlamında Gençlik Sorunları." *Electronic Turkish Studies* 12.25 (2017), 513-534.
- Lehrer, Jonah. *Karar Anı: Beynimiz Karar Vermemizi Nasıl Sağlıyor?*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, (2011).
- Lindstrom, Martin. *Buy.Ology*. 1.Basım, İstanbul, Optimist Yayın Dağıtım, İstanbul, (2011).
- Mayes, Linda C. - Cohen, Donald J. *Çocuğunuzu Anlama Rehberi*, 1.Baskı, İstanbul: Beyaz Balina Yayınları, (2006).
- Seçinti, Dilara Demirpençe – Gürbüz, Hatice Gözde Akkın. "11-14 Yaş Arası Erken Ergenlerde Mizaç Özelliklerinin İçselleştirme ve Dışsallaştırma Problemleri ile İlişkisi." *Turk J Child Adolesc Ment Health* 28.2 (2021), 117-123.

- Söylev, Ömer Faruk. "Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Din." (Edt. Nevzat Gencer-Muammer Cengil- Mustafa Koç), *Ruh Sağlığı ve Din*, Sonçağ Akademi Yayıncılık, Ankara (2022), 231-262.
- Söylev, Ömer Faruk. "Din Perspektifinden Obsesif-Kompulsif Bozukluklar: Modern Yaklaşımlar ve Ebû Zeyd El-Belhî'nin Katkıları." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24.2 (2020), 891-909.
- Steinberg, Laurence. *Ergenlik*. Ankara: İmge Kitapevi, (2007).
- Stríženec, Michal – Sezen, Abdulvahid. "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler." *Dinbilimleri Journal* 10.3 (2010), 273-286.
- Şahin, Ahmet Rifat. "Obsesif Kompulsif Bozukluk." (Edt. Cengiz Güleç- Ertuğrul Köroğlu), *Psikiyatri Temel Kitabı I*, Hekimler Yayın Birliği, Ankara. (1997), 499.
- Şahin, Mehmet - Göküş, Şeref. "Şeyh Ahî Dâî Fütüvvetnâmesi'nde Ahlâkî Değerler", *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 15 (2), 237-254.
- Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları." *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı) Ankara: Seçkin yay., (2013).
- Yıldırım, Enbiya. "The Prescription For Overwhelmed Human of the Modern Times: Turning Back to the Values." *Beder Journal of Humanities*. 1.2 (2013), 48-60.
- Yıldırım, Murat, et al. "Meaning in Life, Religious Coping, and Loneliness During the Coronavirus Health Crisis in Turkey." *Journal of Religion and Health* 60.4 (2021): 2371-2385.
- Yılmaz, Beyzanur. "Dini Başa Çıkma Düzeyinin Takıntılı Davranışlarla Başa Çıkma ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma." *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, Türkiye (2020).

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 932-963

GENÇLİK DÖNEMİ PROBLEMLERİ KARŞISINDA DİN EĞİTİMİ
Religious Education Against Youth Period Problems

Salih AYBEY

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, salihaybey@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8361-5793.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 11.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa / Pages: 932-963

Atıf / Cite as: Aybey, Salih. "Gençlik Dönemi Problemleri Karşısında Din Eğitimi" (Religious Education Against Youth Period Problems). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 932-963. Doi: 10.17859/pauifd.1187261

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 932-963

GENÇLİK DÖNEMİ PROBLEMLERİ KARŞISINDA DİN EĞİTİMİ*

Salih AYBEY**

Öz

“Din” ve “eğitim” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan din eğitimi, hem dini dogmaların ve ritüellerin öğretimi hem de insanın yaşamını düzenlemesi, din kültürünün verilmesi ve dini kişiliğinin kazandırılması faaliyetidir. Ferdi ve sosyal gayesi bulunan din eğitimi, bireyin dini ihtiyaçlarına, sorularına ve beklentilerine doğru cevap vermeyi, hurafe ve batıl inançlardan uzak bir din anlayışına sahip olmayı, problemleri çözmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda din tarafından telkin edilen çeşitli prensipler, karşılaşılan problemlere karşı bireyin olumlu bakış açısı geliştirmesine katkı sağlar. İnsan hayatının en kritik belki de en problemlili dönemini oluşturan gençlik döneminde karşılaşılan problemlerin de olumsuz etkilerini azaltmada, bireyin manevi iyi oluş durumunun korunmasında din eğitiminden işlevsel bir şekilde faydalanılabilir. İşte bu çalışmada gençlerin karşılaştığı güncel problemler tespit edilerek, bu problemlerle başa çıkmada din eğitiminin rolü değerlendirilmiştir. Çalışma nicel araştırma desenlerinden biri olan betimsel yaklaşımla ele alınmıştır. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi’nde öğrenim gören 405 öğrenci çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Çalışma sonucunda öğrencilerin/gençlerin büyük çoğunluğunun din eğitimi hakkındaki görüşlerinin olumlu olduğu, problemlerinin çözümünde din eğitiminin önemli katkı sağladığı kanaatini taşıdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Din Eğitimi, Gençlik, Gençlik Dönemi, Gençlik Dönemi Problemleri.

Religious Education Against Youth Period Problems

Abstract

Religious education, which is formed by the combination of the words “religion” and “education”, is both the teaching of religious dogmas and rituals, the organization of human life, the teaching of religious culture and the acquisition of religious personality. Religious education, which has individual and social goals, aims to answer the individual’s religious needs, questions and expectations, to have a religious understanding that is far from superstition and superstition, and to solve problems. In this context, various principles inculcated by religion contribute to the development of an individual’s positive perspective towards the problems encountered. Religious education can be used functionally to reduce the negative effects of the problems encountered in the youth period, which is the most critical and perhaps the most problematic period of human life, and to protect the individual’s spiritual well-being. In this study, the current problems faced by young people were identified and the role of religious education in coping with these problems was evaluated. The study was handled with the descriptive research, which is one of the quantitative research patterns. 405 students studying at Zonguldak Bülent Ecevit University formed the

* Araştırma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 27/02/2018 tarih ve 327 sayılı izniyle yürütülmüştür. Ayrıca bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü’nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri “Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu”nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiri den üretilmiştir.

** Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, salihaybey@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8361-5793.

sample of the study. As a result of the study, it was determined that the majority of the students/young people had positive views on religious education and they believed that religious education contributed significantly to the solution of their problems.

Keywords: Religion, Religious Education, Youth, Youth Period, Youth Period Problems.

Structured Abstract

Youth and its problems are one of the topics that always remain topical. Today, the social, cultural and psychological problems caused by modernity are reflected negatively on the youth as well as the society. For this reason, although the education given at every age and every period of human life is important, the youth years have a special importance in education because they are the periods when people are most open to interaction with their environment. Because the period called adolescence is the most important, critical and perhaps the most problematic period of human life. Because young people; It is in the process of development, change and interaction in terms of physiological, spiritual, emotional, education and training, decency and morality, culture and habit. However, it is a fact that the youth, who are the most sensitive, dynamic and open to innovations of the society, and who also experience the social and cultural change-development process most intensely, have multidimensional and complex problems. Religious issues constitute an important part of these problems of youth. Religion has been at the center of social life throughout the history of humanity and has been one of the most basic issues that human beings are interested in. Considering the effects of religion on the person, it will be seen that people aim for happiness in this world and the hereafter, and it has an important place in order to offer solutions to problems such as belief, spiritual distress and restlessness that the individual falls into, or to reduce it to a minimum level. For this reason, it is very important that religious education, which is related to the basic sources of religion on the one hand and the branches of science on the other hand, takes place in different places and institutions in a widespread and formal way under ideal conditions.

Studies on youth problems in our country reveal that the characteristics and problems of young people have changed over time according to the socio-cultural and economic change process of Turkey and the world, and the problems of young people have varied over the years. In almost all studies conducted in recent years, it is seen that personality, environment, psycho-social, addiction, education, communication and media, and belief/spiritual problems are among the problems of today's youth, which have started to take a higher place among the problems. Today, many societies aim to raise youth who are aware of their problems, can develop realistic solutions to them, and can continue their lives by establishing healthy and harmonious relations with other members of the society. For this reason, in our country, as in many countries, it is becoming increasingly important to identify the problems of young people and to offer solutions, to raise them in a healthy and successful way and to prepare them for life. In this study, based on the answers given by 405 students/young people studying at Zonguldak Bülent Ecevit University in the 2020-2021 academic year, it will be tried to determine what the current problems of young people are and the role of religious education in the face of these problems.

In this study, which is a quantitative research, it has been tried to determine what the current problems of students/young people are and the role of religious education in solving these problems. Therefore, the research is a descriptive study. The primary source in the study is the results obtained from the questionnaires applied to the youth. The universe of the research consists of university students studying at Zonguldak Bülent Ecevit University. In the context of the permission taken according to the "Simple Random Sampling" method in the research, 405 students studying at the university. Many statistical techniques were used in the analysis of the data obtained from the questionnaires applied to examine the problems of the youth period and the role of religious education in coping with these problems. In the research, the empirical method was chosen and the SPSS statistical package program was used in the analysis of the data. After saving the questionnaire forms to the computer, tables were created with the help of SPSS program and the data obtained were evaluated.

Six of these youth problems mentioned in this study, namely personality problems, problems caused by the environment and friends, problems caused by communication and the media, psycho-social problems, education problems and belief/spiritual problems, were included in the study and investigated in coping with these problems. Emphasis on the importance of education. As a result of our study, it was seen that religious education contributed significantly to the solution of people's problems. This result is important in terms of revealing the role of religious education in the youth period.

GİRİŞ

Gençlik ve problemleri, güncelliğini her zaman koruyan konulardan biridir. Günümüzde modernitenin meydana getirdiği sosyal, kültürel ve psikolojik sorunlar, toplumla birlikte gençliğe de olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Bu nedenle insan hayatının her yaş ve her döneminde verilen eğitim önemli olmakla birlikte, insanın çevresiyle etkileşime en açık olduğu dönemler olması nedeniyle gençlik yılları eğitimde ayrı bir önem arz eder. Zira gençlik çağı olarak adlandırılan dönem, insan hayatının en önemli, en kritik ve belki de en sorunlu dönemidir. Zira genç insan; fizyolojik, ruhsal, duygusal, eğitim ve öğretim, edep ve ahlak, kültür ve alışkanlık bakımından gelişim, değişim ve etkileşim sürecindedir. Ne var ki, toplumun en duyarlı, dinamik ve yeniliklere açık kesimi olan, aynı zamanda sosyal ve kültürel değişme-gelişme sürecini en yoğun bir şekilde yaşayan gençliğin çok boyutlu ve karmaşık sorunlarının olduğu bir gerçektir. Gençliğin bu sorunlarının önemli bir kısmını da dini konular oluşturmaktadır.

Din, insanlık tarihi boyunca sosyal hayatın merkezinde yer almış ve insanoğlunun ilgilendiği en temel konulardan biri olmuştur. Dinin kişi üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu amaçladığı, bireyin içine düştüğü inanç, manevi sıkıntı ve huzursuzluk gibi problemlere çözüm sunabilmek veya asgari bir seviyeye indirebilmek için önemli bir yere sahip olduğu görülecektir. Bu nedenle bir taraftan dinin temel kaynaklarını, diğer taraftan da insanı konu alan bilim dallarıyla ilişkili olan din eğitiminin, değişik mekân ve kurumlarda yaygın ve örgün olarak ideal şartlarda gerçekleşmesi oldukça önem arz etmektedir.

Özellikle çocukluk ve gençlik yıllarında alınan din eğitiminin birey üzerinde olumlu tesirler bıraktığı araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardır. Bu nedenle genelde terbiyevi bir fonksiyonu icra eden din eğitiminin, arzu edilen düzeyde çocukluk ve gençlik dönemlerinde verilmesi, hayatın diğer dönemlerinde bireyin sağlam ve tutarlı bir kişilik kazanmasına ve ahlaki gelişimlerine katkıda bulunacağı gibi, problemlerinin çözümünde de önemli rol üstlenecektir. Zira insanı kuşatan din eğitimi, bireyin düşünce ve davranışlarını belirlemede başarılı rol oynamaktadır. Bu bağlamda din eğitimi, insanlara yön veren, ahlaki yönde geliştiren, en sıkı nizamlardan daha kuvvetli bir şekilde kişiyi içten kuşatan, kucaklayan ve yönlendiren bir disiplindir. Bununla birlikte din eğitiminin eksik kalması veya hiç olmaması birey ve toplum açısından ciddi problemlere yol açabilir. Çünkü insan, içtimai varlık olmakla birlikte, onun bir de iç dünyası da vardır. Yalnızlık, çaresizlik, korkular, kederler, hastalıklar, kayıplar, musibet ve felâketler karşısında ona ümit, teselli ve güven sağlayan en çok sığınak olan din ve onun eğitiminin verdiği mesajlar olmuştur. Ayrıca

din eğitimi insanın Allah'a itaatini, ana-babaya, büyüklere, devlete, millete saygı ve bağlılığını, küçüklere sevgi, canlılara ilgi ve sempati gibi ahlaki duygularını geliştirdiği, görev bilincini güçlendirdiği bir eğitim faaliyetidir.

Ülkemizde gençlik sorunları üzerine yapılan araştırmalar, zaman içerisinde gençlerin özellikleri ve sorunlarının Türkiye ve dünyanın sosyo-kültürel ve ekonomik değişim sürecine göre değiştiğini, gençlerin sorunları oldukça çok olmakla birlikte, yıllar içerisinde farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Son yıllarda yapılan hemen hemen bütün araştırmalarda ise, problemler arasında daha üst sıralarda yer almaya başlayan günümüz gençliğinin sorunları arasında kişilik, çevre, psiko-sosyal, bağımlılık, eğitim, iletişim ve medya ve inanç/manevi problemlerinin olduğu görülmektedir.¹ Günümüzde pek çok toplum, sorunlarının farkında olan, bunlara gerçekçi çözüm yolları geliştirebilen, toplumun diğer bireyleriyle sağlıklı ve uyumlu ilişkiler kurarak hayatını devam ettirebilen bir gençlik yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle birçok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de gençlerin problemlerini tespit ederek, çözüm yolları sunarak onların sağlıklı ve başarılı bir şekilde yetiştirilmesi ve hayata hazırlanması her geçen gün artan bir önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada alan araştırması yoluyla Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nde 2020-2021 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 405 öğrencinin/gencin verdiği cevaplardan hareketle gençlerin güncel problemlerinin neler olduğu ve bu problemler karşısında din eğitiminin rolü tespit edilmiştir.

1. Gençlik Dönemi Özellikleri ve Problemleri

Birleşmiş Milletler Örgütü'ne göre, 15-25 yaşları arasında öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı evi bulunmayan kişiye genç denilmektedir.² Gençlik çağının alt ve üst sınırı farklı kaynaklarda farklı yaş dönemlerinde ifade edilse de, genellikle bireyin ergenlik (buluş) döneminden fiziksel büyümesini tamamladığı yaşam sürecini kapsayan bir dönemi (12-25 yaş) içine almaktadır.³ Buna göre yaklaşık 10-13 yıllık bir dönemi ifade eden gençlik dönemi, insan hayatının en önemli evrelerinden biridir. Bu dönem bir geçiş dönemi olması nedeniyle insan hayatının en sorunlu yılları olarak da bilinir. Uzun çocukluk yıllarının geride kaldığı, ancak henüz yetişkin bir insan olmanın bütün şartlarına da ulaşmadığı, bu yüzden statü, rol, kimlik karmaşası gibi pek çok bocalamaların olduğu bir dönemdir.⁴

Gençlik dönemi genel itibariyle bir değerlendirmeye tabi tutulacak olursa bu dönemin, bir takım fizyolojik değişme ve gelişmeler yanında, ruhsal bakımdan da pek çok değişikliği beraberinde getirdiği görülmektedir. Öyle ki, somut düşünce

¹ İbrahim Armağan, *Gençlik Gözüyle Gençlik* (İstanbul: Usadem Yayınları, 2004); Birsen Gökçe, *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları* (Ankara: MEB Yayınları, 1984); Abdullah İnce, "Gençliğin İnanç Problemlerinin Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-932; Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 23-64.

² <https://www.unesco.org.tr/home/AnnouncementDetail/5760>, (erişim: 10.08.2022).

³ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (Ankara: Özgür Yayınları, 2019), 3-5.

⁴ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem yayınları, 2016), 157.

döneminden soyut döneme geçildiği, duygusal iniş çıkışların yaşandığı, zihni uyanışın, bilinçlenme ve topluma açılmanın hızlandığı, davranışlardaki tutarsızlıkların çokça yaşandığı, dini-manevi arayış ve sorgulamaların, ahlaki idealizmin en üst düzeyde seyrettiği, ideallerin etkili ve güçlü bir şekilde kendini hissettirdiği bir dönemdir.⁵

Gençler, haksızlıklara ve düzensizliklere karşı sabırsız olduğu kadar, haksever ve yardıma hazırdırlar. Kendi kişiliklerini kanıtlama ve bağımsızlıklarını kazanma çabası içindedirler. İnançları ve idealleri uğruna mücadele etmekten kaçınmazlar. Bu olumlu özelliklerinin yanında “insan hayatının şekil almaya en müsait dönemi” olarak görenler de vardır.⁶ Bu nedenle gençlerin, içinde buldukları bu dönemi en güzel ve verimli şekilde geçirebilmeleri için, öncelikle kendilerine örnek alabilecekleri, hayranlık sevgi ve bağlılıklarını onlara yansıtabilecekleri modellere ihtiyaç vardır. Çünkü gençlik dönemindeki etkileşim belki de insan için diğer dönemlerde olmayacak kadar güçlüdür.

Gençlik, coşkulu bir toplum kesimidir, sabırsızdır, çabuk tepki gösterir. Olumsuz koşullar karşısında aşırı tepki gösterebilir ya da karamsarlığa kapılabilir. Toplumsal sorunlardan çabuk etkilenir. Olumsuz beklentiler gençler arasında çabuk yayılır. Özellikle günümüz kitle iletişim araçları gençleri çabuk etkilemekte, gençlerin beklenti düzeylerini sürekli arttırmaktadır. Ancak, aradığı koşulları bulamayan gençlik mutsuzlaşır, tepki gösterir, bazen de topluma küsebilir.⁷

Çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında bir köprü görevi vazifesi görmekte olan gençlik dönemi, gelişimin birçok alanıyla ilgili olarak bireyde değişimin oldukça yoğun olduğu bir dönemdir. Gerek bu değişimden gerekse modern çağda yaşanan hayat tarzından kaynaklı kritik bir dönemde bulunan gençler, bazı problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla gençlik ve gençliğin problemleri, her zaman güncelliğini koruyan bir konudur.

Gençlik dönemi, gençlerin onur ve bağımsızlıklarına da düşkün olduğu bir dönemdir. Bu itibarla gençler, başta anne-babaları olmak üzere, büyüklerden kendilerine saygı duyulmasını, her işlerinde müdahale edilmemesini isterler. Gençlerin problemlerin bazıları da bu yüzden kendini gösterir. Yine bu dönemde genç, idealist fakat tecrübesizdir. Anne-baba ve büyükler ise gerçekçidir. Zaman zaman nasihatlerde bulunurlar, ancak gençler nasihatlerden pek hoşlanmazlar. Bu yüzden aralarındaki anlayış farklılıkları zaman zaman anlaşmazlıklara sebep olabilir.⁸

Modernleşme sürecinde yaşanan iletişim ve teknolojik anlamda yaşanan hızlı değişimler, toplumsal hareketliliğin artmasına bağlı olarak bireylerin çok hızlı yer değişiklikleri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartların hızlı değişmesi

⁵ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, 101-102; Refia Uğur Şemin, *Gençlik Psikolojisi* (Ankara: Remzi Kitabevi, 1992), 18-25.

⁶ Mehmet Emin Ay, “Kur’an’da Gençler ve Gençlik Değerleri”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003) 15-16. Ayrıca bk. Aysel Ekşi, *Gençlerimiz ve Sorunları* (İstanbul: İÜ Yayınları, 1982), 87-89; Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, 13-34.

⁷ İbrahim Armağan, *Gençlik Gözüyle Gençlik* (İstanbul: Usadem Yayınları, 2004), 80-81.

⁸ Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, 28-32; Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, 108-110.

küreselleşmenin etkisiyle toplumların birbirini çok hızlı etkilediği bir ortam ve çağda yaşayan gençleri çok farklı sorunlarla karşı karşıya getirebilmektedir.⁹

Dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de gençliğin konumu ve sorunları değişmektedir. Gençliğin problemleri, düşünce, tutum ve davranışlar içinde yaşadıkları topluma göre değişir. Gençlik, toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal yapısından etkilenir. Gençliğin değerler sisteminin oluşmasında aile ortamı kadar, eğitim ortamı ve sosyal çevrenin de etkisi vardır.

Türkiye’de son zamanlarda gençlik konusunda yapılan araştırmalarda gençliğin pek çok problemlerinin olduğu görülmektedir. Detaylarını ilgili eserlere bırakarak bu problemleri sadece başlıklar halinde vermekle iktifa etmek istiyoruz. Yapılan araştırmalarda öne çıkan gençlik dönemi problemleri arasında eğitim, işsizlik, özgürlük, iletişim, güven, kimlik, kuşak çatışması, cinsel, gelecek kaygısı, dini şüphe, sevgisizlik, mutluluk, ekonomik, siyasal, psikolojik, şiddet, ahlak/değer ve dini/manevi problemler en çok zikredilenler arasındadır. Bu problemlerden çalışmamıza konu olanlar hakkında aşağıda kısaca bilgi verilecektir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Nicel bir araştırma olan bu çalışmada, öğrencilerin/gençlerin güncel problemlerinin neler olduğu ve bu problemlerin çözümünde din eğitiminin rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle araştırma betimsel özellikte bir çalışmadır. Bu tür modellerde ihtiyaç duyulan veriler, hedef kitle olarak tanımlanan çalışma evrenindeki birey ya da objelerden çeşitli araçlar kullanılarak toplanır. Bu yöntemle yapılan araştırmalarda inanışlar, ilişkiler, görüşler, davranışlar, gelişmekte olan yön ve eğilimler üzerinde durulurken, mevcut durum olduğu gibi ortaya konulur. Herhangi bir müdahale olmaksızın soruna ilişkin mevcut durum betimlenmeye çalışılır.¹⁰ Çalışmada birinci derece kaynak gençlere uygulanan anketlerden elde edilen sonuçlardır.

Araştırmada veri toplamak için anket hazırlanmıştır. Ankette öğrencilerin kişisel özelliklerini yansıtan ve diğer maddeler için bağımsız değişken olarak kullanılan kişisel bilgi sorularının yanında, 5’li likert¹¹ türü hazırlanan sorular mevcuttur.

⁹ Gençliğin sorunları hakkında geniş bilgi için bk. Abdullah İnce-Nesibe Saliha Mutlu-Sümeyye Beyza Ergün, “Gençlik Döneminde Din (Doğu Marmara Bölgesi 18-24 Yaş Grubu Örneği)”, *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri*, 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016) 75; Yasin Yiğit, “Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi”, *İslam, Modernite ve Gençlik*, ed. S. Kara-S. Aybey-T. Aşirov (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2021), 307-324; Armağan, *Gençlik Gözüyle Gençlik*, 57-94.

¹⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 1998), 79-81

¹¹ Likert tipi ölçek geliştirme için bk. Ata Tezbaşaran, *Likert Tipi Ölçek Hazırlama Kılavuzu* (Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 2008), 47-55

2.2. Evren-Örneklem

Araştırmanın evrenini 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmada "Basit Tesadüfi Örneklem"¹² yöntemine göre alınan izin bağlamında üniversitede öğrenim gören 405 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Gençlik dönemi problemlerini ve bu problemlerle baş etmede din eğitiminin rolünü incelemek amacıyla uygulanan anketlerden elde edilen verilerin analizinde birçok istatistik teknikten faydalanılmıştır. Araştırmada ampirik metod seçilmiş olup, verilerin analizinde SPSS istatistik paket programı kullanılmıştır. Anket formlarının bilgisayara kaydedilmesinden sonra SPSS programı yardımıyla tablolar oluşturulmuş ve elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda elde edilen verilerin çözümlemesinde frekans analizi, aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde analizleri gibi betimsel istatistiklerden faydalanılmış, frekans ve çapraz tablolar oluşturulmuştur. Veriler analiz edilmeden önce normallik testi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermeyenleri için parametrik testlerin karşılığı olan nonparametrik testler yapılmıştır. Likert tipi sorularda ortalama katılım düzeyinin il, cinsiyet, yaş gibi özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla ikiden fazla gruplar için Kruskal Wallis H testi¹³ ile ikili gruplar için Mann-Whitney U testi¹⁴ uygulanmıştır. İstatistiksel analizlerde 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır

Bulgular ve Yorumlar

Bu başlık altında öğrencilerin verdikleri cevaplar doğrultusunda gençlik dönemi problemleri ve bu problemlerin çözümünde din eğitiminin yerinin tespit edilmesi ve bunlara etki eden değişkenlerin neler olabileceği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, fakülte, yaş, ekonomik durum, mezun olduğu lise türüne ait bağımsız değişkenler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Bağımsız Değişkenlere Göre Durumu

Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı	Sayı (N)	Yüzde (%)
Kız	156	38,52
Erkek	249	61,48

¹² Basit Tesadüfi Örneklem Yöntemi için bk. Ayhan Vural-İbrahim Kılıç, *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi* (Ankara: Detay Yayınları, 2011), 34-35.

¹³ Normal dağılım göstermeyen gruplarda üç veya daha fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığın anlamlılığını test amacıyla kullanılan bir tekniktir. One-Way ANOVA'nın nonparametrik karşılığıdır. Geniş bilgi için bkz. Beril Durmuş, v. dğr. *Sosyal Bilimlerle SPSS'le Veri Analizi* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2018), 125.

¹⁴ Sayısal veriler normal dağılıma sahip olmadığında parametrik olmayan istatistiksel yöntemlere başvurulur. Mann Whitney u testi Student t testinin önşartları yerine gelmediğinde kullanılan alternatif bir nonparametrik testtir. Dolayısıyla bu test t testinin parametrik olmayan bir alternatifidir. Geniş bilgi için bkz. Durmuş v.dğr., *Sosyal Bilimlerle SPSS'le Veri Analizi*, 118-119.

Öğrencilerin Fakülte Dağılımı	Sayı (N)	Yüzde (%)
IIBF	107	26,42
Fen Edebiyat	102	25,9
İlahiyat	39	9,63
Mühendislik	79	19,51
Sağlık MYO	42	10,37
Güzel Sanatlar	4	0,99
Beden Eğitimi	6	1,48
Diğer	26	6,42
Öğrencilerin Yaş Dağılımı	Sayı (N)	Yüzde (%)
17-20	159	39,26
21-23	227	56,05
24-27	17	4,20
27 üstü	2	0,49
Üniversite Öncesi Aileleriyle Birlikte İkamet Ettikleri Yerleşim Yeri	Sayı (N)	Yüzde (%)
Köy	79	19,50
Kasaba	11	2,72
İlçe	104	25,68
İl	66	16,30
Büyükşehir	145	35,80
Öğrencilerin Ekonomik Gelir Dağılımı	Sayı (N)	Yüzde (%)
1.000 TL ve üstü	56	13,83
750-1000 TL	114	28,15
500-750 TL	186	45,93
500 TL ve altı	49	12,10
Öğrencilerin Mezun Olduğu Lise Dağılımı	Sayı (N)	Yüzde (%)
Anadolu Lisesi	196	48,40
Meslek Lisesi	72	17,78
Fen Lisesi	15	3,70
İmam-Hatip Lisesi	83	20,49
Normal Lise (Düz lise)	30	7,41
Diğer	9	2,22
Toplam	405	100,0

Tablo 1'deki verilere göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %61,48'ini erkekler, %38,52'sini de kızlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %26,42'si İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF), %25,19'u Fen Edebiyat Fakültesi, %19,51'i Mühendislik Fakültesi, %10,37'si Sağlık MYO, %9,63'ü İlahiyat Fakültesi, %1,18'i Beden Eğitimi, %0,99'u Güzel Sanatlar Fakültesi ve %6,42'si de diğer fakültelerde öğrenim görmektedir.

Katılımcıların yaşlarına göre dağılımlarına bakıldığında %56,05'inin 21-23 yaş arasında, %39,26'sının 17-20 yaş arasında, %4,20'sinin 24-27 yaş arasında ve %0,49'unun da 27 yaş üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada katılımcıların yaş gruplarına göre sınıflaması, gençlik döneminin gelişim basamaklarına göre yapılmıştır. Bu bağlamda 13-17 yaş grubu ilk ergenlik/delikanlılık dönemi, 17-20 son ergenlik/gençlik dönemi olarak belirtilmektedir.¹⁵ Ancak bazı kaynaklarda gençlik çağının 21-24 yaş aralığını da kapsadığı, yine bazı çalışmalarda ise bu dönemin ilk yetişkinlik çağı olarak adlandırıldığı görülmektedir.¹⁶ Buna göre hemen hemen bütün kaynaklarda 24 ve üzeri yaş dönemi yetişkinlik dönemi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla araştırmaya katılanların tamamına yakınının (%95,31) gençlik döneminde bulunan bireylerden oluştuğu ve araştırmanın örneklemini gençlerin oluşturduğu söylenebilir.

Öğrencilerin aileleriyle birlikte ikamet ettiği yerleşim birimi, aynı zamanda onların gelmiş olduğu sosyal çevreyi oluşturmaktadır. Öğrencinin uzun yıllar yaşamış olduğu yerleşim biriminin şehir, kasaba veya köy olması onun aldığı eğitim tarzından duygu ve düşüncelerine kadar pek çok yönde etkili olmakta ve birtakım ipuçları verebilmektedir.¹⁷ Katılımcılara üniversite öncesi aileleriyle birlikte ikamet ettiği yerler sorulmuş ve buna göre katılımcıların %35,80'inin üniversite öncesi ailesiyle birlikte büyükşehirlerde, %25,68'inin ilçelerde, %19,50'sinin köylerde, %16,30'unun illerde, %2,72'sinin de kasabalarda ikamet ettiğini görülmüştür. Buna göre, öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%80,50) üniversiteye gelmeden önce aileleriyle birlikte şehirlerde ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

Araştırma katılan öğrencilerin bizzat kendilerinin, ekonomik durumlarını belirleyebilmek için, anketin uygulandığı zaman dilimi içinde, uzman görüşüne de başvurularak bazı rakamlar tespit edilmiştir. Buna göre burs, kredi, ailelerin gönderdiği yardımlar vs. gibi tüm gelirlerinin aylık ne kadar olduğu sorulmuş ve öğrencilerden alınan cevaplara göre, öğrencilerin aylık gelir durumlarına bakıldığında %45,93'ünün aylık 500-750 TL gelirinin olduğu, %28,15'inin aylık 750-1000 TL arası, %13,83'ünün aylık 1000 TL ve üstü ve %12,10'unun da aylık 500 TL ve altı geliri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

Araştırmaya katılan öğrencilerin mezun olduğu lise türüne bakıldığında ise, %48,40'ının Anadolu Lisesi, %20,49'unun İmam-Hatip Lisesi, %17,78'inin Meslek Lisesi, %7,41'inin Normal Lise, %3,70'inin Fen Lisesi ve %2,22'sinin de diğer

¹⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 252-289; Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980), 79-140; Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Ankara: Berikan Yayınları, 2016), 201-210.

¹⁶ Mustafa Köylü, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 47; Luella Cole-John J. B. Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. B. Halim Vassaf (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968), 3; Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 13; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul, İnkılap Yayınları, 1984), 58.

¹⁷ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 174; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: DİB Yayınları, 1983), 162-164.

¹⁸ Araştırmanın yapıldığı tarihte (2021 Yılı) öğrencilerin aldığı burs/kredi miktarı 650 TL'dir.

liselerden mezun olduğu görülmektedir.

2. Öğrencilere Göre Üniversite Öğrencilerinin Problemleri

Çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği gibi, gençlerin problemlerine yönelik birçok araştırmanın yapıldığı bilinen bir gerçektir. Bu araştırmalardan da yararlanarak üniversite öğrencilerinde/gençlerde olan ya da olduğu düşünülen bazı problemler belirlenmiştir. Öğrencilerin problemlerini en iyi kendileri gibi üniversite öğrencilerinin bilebileceği kanaatiyle öğrencilerin problemlerine dair verilen seçenekleri öğrencilerden değerlendirmeleri istenmiştir. Öğrencilerin seçeneklere katılma durumu ve dağılımı aşağıdadır.

Tablo 2. Öğrencilere Göre Üniversite Öğrencilerinin Problemlerinin Dağılımı

		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam
Kişilik problemleri vardır.	f	8	19	68	164	146	405
	%	2,0	4,7	16,7	40,5	36,1	100,0
Çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler vardır.	f	3	11	35	174	182	405
	%	0,7	2,7	8,6	42,9	45,1	100,0
İletişim ve medyanın yol açtığı problemler vardır.	f	3	12	39	169	183	405
	%	0,7	2,9	9,6	41,7	45,1	100,0
Psiko-sosyal problemler vardır.	f	2	14	48	172	169	405
	%	0,4	3,5	11,8	42,5	41,8	100,0
Eğitim ve öğretim problemleri vardır.	f	4	14	44	155	186	405
	%	1,0	3,4	10,9	38,6	46,1	100,0
İnanç/manevi problemler vardır.	f	10	23	68	141	163	405
	%	2,5	5,7	16,8	34,8	40,2	100,0

Tablodaki verilere göre, araştırmamıza katılan öğrencilerin %76,6'sı üniversite öğrencilerinde "Kişilik problemi vardır" seçeneğine katıldığını, %6,7'si katılmadığını ve %16,7'si de kararsız olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin %83,0'ü öğrencilerde/gençlerde "Çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler vardır" ifadesine katıldığını, %3,4'ü katılmadığını ve %8,6'sı da kararsız olduğunu belirtmiştir. Öte yandan öğrencilerin %84,3'ü, öğrencilerde "İletişim ve medyanın yol açtığı problemler vardır" seçeneğine katıldığını, %3,9'u katılmadığını ve %11,8'i de kararsız olduğunu; %84,7'si öğrencilerde "Psiko-sosyal problemler vardır" ifadesine katıldığını, %3,9'u katılmadığını ve %11,8'i de kararsız olduğunu ifade etmiştir. Yine öğrencilerin %84,7'si öğrencilerde "Eğitim-öğretim problemleri vardır" seçeneğine katıldığını, %4,4'ü katılmadığını ve %10,9'u da kararsız olduğunu; %75,0'i ise, öğrencilerde "İnanç/manevi problemler vardır" ifadesine katıldığını, %7,7'si katılmadığını ve %16,8'i de kararsız olduğunu belirtmiştir.

Sonuçlar öğrencilere göre, üniversite öğrencilerde az veya çok belirtilen bu problemlerin olduğunu, ancak çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler, iletişim ve medyanın yol açtığı problemler ve psiko-sosyal problemlerin en fazla

görülen üç problem olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu problemlerin kısaca açıklanması faydalı olacaktır.

a) Kişilik Problemi: Kişilik, bireylerin duygu, düşünce ve davranış gibi psikolojik tepkilerindeki farklılıkları belirleyen sadece yaşanan an, sosyal ortam veya içinde bulunulan biyolojik durum ile açıklanamayan biçimde süreklilik gösteren özellikler ve eğilimler olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Kişilik, bireyin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yapılanmasıyla bağlantılı olarak problem çözme becerisi ile de ilişkilidir. Nitekim kişilik ile problem çözme becerisi, mutluluk ve güven arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu da araştırmalar ortaya çıkarmıştır.²⁰

Katılımcıların %76,6'sı (n=310) üniversite öğrencilerinde kişilik probleminin olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Erdener ve Sezer tarafından lise öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada da öğrencilerin %67,8'inde kişilik problemlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu problemin en sık görülen şekillerinin ise "Çok sinirliyim" (%32,5), "Çabuk heyecanlanıyorum" (%32,1), "Utangacım" (%24,8), "Sıkıntı ve bunalm içindeyim", (%16,6) "Yalnız kalmak istiyorum" olduğu belirtilmiştir.²¹

Kişilik problemleri, gençlik döneminde yer alan en önemli problemler arasında sayılabilir. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde gençlerin kendilerini ispat ve özgüven noktasında ciddi problemler yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde gerekli sevgi ve güven gösterilmeyen gençler daha uzun ve problemlerli bir intibak süreci yaşayabilirler. Her dönemde olduğu gibi bugün de toplumsal problemlere sebebiyet veren gençler, genelde dağılmış ailelerde ya da sevgisiz ortamlarda kendiliğinden büyümüş gençlerdir. Bugün suça itilmiş çocuklarda yaygın problem sevgisizlik ve ilgisizliktir.²² Gençlerin özgüvenle büyümelerini sağlayacak bir sevgi ve güven ortamı oluşturulduğunda kişilik problemi kolay aşılabilecek bir mesele olduğunu da belirtmek gerekir.

b) Çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler: Ergenlik çağı ile birlikte gençler, arkadaş ve dost çevreleriyle daha sıkı ilişkiler kurmaya başlarlar. Araştırmalara göre gençlik döneminde arkadaş ve okul çevresiyle bağlantılı olarak karşılaşılan temel problemlerden biri de gençlerin sigara, alkol, uyuşturucu gibi zararlı madde kullanımlarıdır. Bu sektörlerin gençleri hedef alması, yeni şeyleri deneme, merak etme, yetişkinleri model alma, arkadaş grubuna ait olabilme gibi nedenlerle başlanabilen sigara, alkol ve uyuşturucu maddeler gençlerde görülen sorunlardandır.²³ Bu dönemde gençlerin arkadaşlarına bakmak ve problemlerin çözümünde asla baskıcı olmadan destek olmak son derece önemli bir davranış olacaktır. Bununla birlikte ebeveyn tarafından çocuklarına otoriter yaklaşımla sahip

¹⁹ İbrahim Taymur - M. Hakan Türkçapar, "Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/2 (2012):158.

²⁰ Elif Güneri Yöyten vdğ. "Ergenlerin Kişilik Özelliklerinin Problem Çözme Becerisi Üzerine Etkisi", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 1/1 (2017), 77.

²¹ Mehmet Akif Erdener - Fahri Sezer - Erdoğan Tezci, "Liselerde Sık Karşılaşılan Öğrenci Problemleri", *Turkish Studies* 12/14 (2017), 156.

²² Haluk Yavuzer, "Üniversite Gençliğinin Sorunları", *İstanbul Üniversitesi Bülteni* 3/3-4 (1985), 73-91.

²³ A. Betül Aksu, "Gençlik Döneminde Görülen Bazı Zararlı Madde Alışkanlıkları ve Din Eğitimi", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 49-72.

çıkmaq bu dönemde yapılabilecek en büyük hatalardan biridir.²⁴

Katılımcıların %88,0'i (n=356) öğrencilerde/gençlerde çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda yapılan diğer araştırmalarda da çalışmamızın sonuçlarını destekler mahiyette sonuçların çıktığı görülmektedir. Nitekim Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından 18-21 yaş arasında bulunan gençler üzerine yapılan bir araştırmada, gençlerin %82,7'sinin arkadaş ve çevrenin yol açtığı problemlerden etkilendiği belirtilmektedir.²⁵ Yine Ekşi'nin üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada da, gençlerin %79,2'sinin çevre ve arkadaşlardan kaynaklanan problemlerinin olduğu ifade edilmektedir.²⁶

Bu sonuçlar üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunda çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemlerin olduğunu göstermektedir.

c) İletişim ve medyanın yol açtığı problemler: İçinde bulunduğumuz yüzyılda birey farklı şekillerde tehdit ve saldırıya maruz kalmaktadır. Hızlı toplumsal değişim, bilimsel ve teknolojik gelişmelerdeki ilerlemeler ve buna bağlı olarak toplumsal yapıdaki hızlı değişimler sadece bireyi dönüştürmekle kalmamış, insanların dünya görüşleriyle birlikte değer yargılarını da farklılaştırmıştır. Teknolojik ve ekonomik gelişmeler, kitle iletişim araçları eliyle tüketimin bir "değer" haline getirilmesi aynı zamanda bireylerde değer yoksunluğu, değersizlik, köksüzlük, boşluk, umutsuzluk, inanılacak ve uğruna fedakârlık yapılacak şeylerin eksikliğini de beraberinde getirmiştir.²⁷

Gençlerin medyayı (görsel, işitsel, sosyal vb.) bilinçli bir şekilde kullanamamaları nedeniyle kişiliklerinin oluşumunda bunun olumsuz etkileri olmaktadır. Günümüzde gençleri aile ve okuldan çok medya etkilemektedir. Genellikle gençler zararlı alışkanlıklara çevre ve medyanın olumsuz etkisiyle yönelmektedir.

Ankete katılanların %86,8'i (n=352) öğrencilerde/gençlerde en önemli problemlerden birinin iletişim ve medyanın yol açtığı problem olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Bu konuda yapılan birçok araştırmada da gençler üzerinde böyle bir problemin varlığına dikkat çekilmiş ve sosyal medyanın iletişimi azalttığı,²⁸ gençlerde sosyal medyaya bağımlı olmaktan kaynaklanan problemlerin oluştuğu,²⁹

²⁴ Mary J. Gander - Harry W Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişim*, çev. Ali Dönmez vdğ. (İstanbul: İmge Kitabevi, 2010), 341-345.

²⁵ *Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Raporu 2009, Bilim ve Düşün* (2010), 12-13. Erişim: 20.07.2022, <http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusun/turkiye-bilimler-akademisi-bilim-raporu-2009>.

²⁶ Aysel Ekşi, "Türkiye'de Gençler", *Türkiye'de ve Beş Kit'ada Gençler* (Ankara, Nobel Tıp Kitapevleri, 2015), 13.

²⁷ Orhan Gürsu, "Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015), 49-75.

²⁸ Ümit Demir, "Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk İletişim* 9/2 (2016), 27-50.

²⁹ Ercan Aktan, "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Erciyes İletişim Dergisi* 5/4 (2018), 411-413.

kişiler arası iletişim problemini artırdığı³⁰ yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Ülkemizde ve dünyamızda gençlerin çoğu, zamanlarının büyük bir kısmını sosyal ağlarda geçirdiği bilinen bir gerçektir. Bu noktada, gençlerin sanal ortamda oluşturdukları ilişki ağı ile yalnızlık duygusundan kurtulmaya çalıştıkları düşünülebilir. Ancak sosyal medyaya yöneldikçe gençlerin gerçek sosyal ortamlardan uzaklaşmaları ve gittikçe yalnızlığa doğru sürüklenmeleri de muhtemel görünmektedir. Gençlerin yalnızlık düzeyleri ile sosyal medyaya ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada³¹ bu görüşleri destekler mahiyette sonuçlara ulaşılmıştır.

d) Psiko-sosyal Problemler: Psiko-sosyal kavramı, bireyin sosyal bir ortamda psikolojik gelişimi ve etkileşimi anlamına gelir. Birey, çevresiyle olan bu ilişkinin tam olarak farkında olmayabilir. Bireyde var olan düşünce ve davranış kalıpları, içinde yaşadığı sosyal çevresiyle çelişebilir. Dolayısıyla psiko-sosyal problem denilince stres, çatışma, uyku sorunları, depresyon, madde bağımlılığı (sigara, alkol vb) gibi kişinin psiko-sosyal işleyişinde ortaya çıkan sorunlar, psiko-sosyal işlev bozuklukları olarak adlandırılır. Psiko-sosyal problemler, fiziksel, duygusal veya bilişsel işlev bozuklukları ile birlikte yaşamsal bütünlüğü etkiler.³²

Katılımcıların %84,3'ü (n=341) öğrencilerde/gençlerde psiko-sosyal problemler olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Kredi ve Yurtlar Kurumu (KYK) Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bir araştırmada, kendilerine göre psiko-sosyal sorunları olduğunu belirten öğrencilerin oranı %70,3 olarak saptanmıştır. Aynı araştırmada öğrencilerin %52,4'ü psiko-sosyal sorunlarının nedeninin kişisel, %47,4'ü ders ve başarı durumları, %43,2'si geleceğe yönelik kaygılar, %33,8'i ekonomik, %24,7'si karşı cinsten arkadaşlarıyla, %19,5'i de oda arkadaşlarıyla ilgili olduğuna inanmaktadır.³³

Özgüven tarafından üniversite öğrencilerinin sosyo-psikolojik sorunlarına ilişkin ülkemizde KYK yurtlarında barınan öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada da öğrencilerden psikolojik sıkıntı ve problemlerinin olduğunu belirtenlerin oranının %74 olduğu belirtilmiştir.³⁴ Ekşi'nin üniversite öğrencileri üzerine yaptığı bir araştırmasında ise, öğrencilerin %75'inde sosyo-psikolojik sorunların olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Araştırma sonuçları birtakım farklılıklar arz etse

³⁰ Füsün Ekşi - Durmuş Ümmet, "Bir Kişilerarası İletişim Problemi Olarak İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık: Psikolojik Danışma Açısından Değerlendirilmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/25 (2013), 91-115.

³¹ Araştırma İstanbul Kadıköy'de 250 lise öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Bkz. Farnaz Fathi Amaghani-Müge Akbağ, "Gençlerde Sosyal Medyaya Yönelik Tutumlar ve Yalnızlık: İlişkisel Bir İnceleme", *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 6/15 (2018), 5-24.

³² Bayram Ayaz, *Psiko-sosyal Rehabilitasyon* (İstanbul: İÜ Eğitim Fakültesi, t.y.), 21.

³³ Serpil Yalçın ve Abidin Özdemir tarafından 16 bölge müdürlüğüne bağlı 44 yurttan 3 bin 551 öğrenciyi kapsayan araştırmanın katılımcılarının %55,3'ü kız, %44,6'sı erkektir. Araştırmanın detayları için bkz. Erişim: 23.11.2021, <http://www.milliyet.com.tr/2000/09/26/egitim/egi02.html>.

³⁴ İ. Ethem Özgüven, "Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Başetme Yolları", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1992), 8.

³⁵ Ekşi, *Gençlerimiz ve Sorunları*, 217. Diğer araştırmalar için bk. İbrahim Armağan, *Gençlik Gözüyle Gençlik* (İstanbul: Usadem Yayınları, 2004); Haluk Yavuzer vdğ., "Günümüz

de araştırmalar, ergenlik ile toplum yaşamında tam sorumluluk ve bağımsızlığa ulaşma dönemi arasında kalan gençlik döneminde bulunan bireylerin, yaşadığı çağın gelişim ve değişim özellikleri nedeniyle önemli psiko-sosyal sorunlarının olduğunu ortaya koymaktadır.

e) *Eğitim-öğretim problemleri*: Bu problemin başında öğrencilerin başarıları gelmektedir. Öğrencilerin başarılarını etkileyen faktörler ise çeşitlidir. Bunlardan en önemlileri arasında a) bireysel faktörler, b) aileden kaynaklanan faktörler, c) eğitim-öğretim ortamından kaynaklanan problemler³⁶ yer almaktadır.

Ankete katılan öğrencilerin %84,7'si (n=341) öğrencilerde/gençlerde böyle bir problemin olduğunu ifade etmişlerdir. Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi'nin (SEKAM) 81 ilde 5541 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği gençlik araştırmasında da 18-25 yaş arasındaki gençlerin en önemli sorunu olarak %33 ile birinci sırada eğitim probleminin çıkmış olması³⁷ öğrencilerin ifadelerini destekler mahiyettedir.

f) *İnanç/manevi problemleri*: Gençlik dönemi problemleri arasında en önemlilerinden birisi de inanç/manevi problemidir. Ne yazık ki günümüz gençlerinin pek çoğunun bir inanç boşluğu içinde olduğu araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlardır. Oysa inanç, insanın mutlu ve huzurlu bir hayat sürebilmesinde en önemli şartlardan biridir. Ne var ki, pozitivist anlayışın yaygınlaşmasına bağlı olarak insanların çoğu inanç ve ahiret bilincinden uzaklaşarak dünyevilemişlerdir. Özellikle gençler arasında bu anlayışın daha yaygın olduğu görölmektedir.³⁸

Gençlerimizin manevi problemlerinin kaynağında Batı'lı hayat tarzına özentisi ondan doğan problemler yatmaktadır. Maddeci hayat anlayışının hâkim kıldığı maddeci değerler, teknolojinin getirdiği yeni değerler karşısında insanları mutlu edememiş, sahte zevk ve değerlerle maddeye, makinaya bağımlı kılmıştır.³⁹ Son yıllarda gerek dünyada gerekse ölkemizde gençliğin içine düştüğu inanç boşluğunu istismar eden okültist (gizli inançlara mensup) gruplarda bir artışın olduğu müşahede edilmektedir. Bu yeni okültist ve paganist akımların başında; reinkarnasyon (yeniden bedenlenme), ruh göçü (reinkarnasyon), panteist ve astrolojik temelli bilincilik, medyumluk vb. gibi çağdaş ruhçu öğretiler gelmektedir. Gençliğe yönelik inanç problemleri arasında satanizm (şeytana taparlık), ateizm, agnostisizm ve deizm gibi akımlar da yer almaktadır. Bu nedenle farklı problemler yaşayan gençlerin en önemli sıkıntılarında biri de dinlerini tam ve doğru olarak öğrenememekten kaynaklanan inanç problemleridir. Çeşitli aşırılıkçı mezhep ve din mensuplarının el atmak için

Üniversite Gençliğinin Sorunları", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakóltesi Dergisi* 1 (2005), 79-91; Bekir S. Gür vdđ., *Türkiye'nin Gençlik Profili* (Ankara: SETA, 2012).

³⁶ bk. Ayşe Korkmaz, "Yükseköğretim Gençliğinin Problemleri", *Milli Eğitim Dergisi* 211 (2016), 37.

³⁷ Sekam, "Türkiye'de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri" (İstanbul: Sekam, 2016), 143-144.

³⁸ H. Mehmet Soysaldı, "Günümüz Gençlerinin İnanç Problemleri", *H. Peygamber ve Gençlik Sorunları*, ed. M. Bayyigit - M. Özkan- A. A. Çanakçı (Konya: Palet Yayınları, 2019), 48-49.

³⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Eğitmeden Doğan Gençlik Problemleri", *Gençliğin Ruhi ve Manevi Problemleri*, (İstanbul: İSAV Yayınları, 1987), 14-15.

fırsat kolladığı gençlerimizi onların ağından kurtaracak en sağlam yöntem, onları sağlam dini bilgi ve duygularla donatmak, dini hayatın manevi tecrübelerinden geçirmektir.⁴⁰

Katılımcıların %75,0'i (n=304) öğrencilerde/gençlerde inanç/manevi problem olduğu görüşündedirler. Bu sonuçlar öğrencilerde inanç/manevi problem diye bir meselenin olduğunu da göstermektedir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar, gençlerde inanç problemi ve gençlik döneminin inanan açısından şüpheler dönemi olduğunu ortaya koymaktadır.⁴¹

Bu konularda gencin gelişen zihinsel ve duygusal dünyasına uygun bir şekilde dini ilgi ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesi, başta anne-baba olmak üzere din eğitimcilerine düşen bir görevdir. Gençlerin diğer konularda olduğu gibi inanç konularında da aydınlatılması, sağlıklı dini bilgilerle dünyevi malumatın birlikte verilmesi, gencin hem kendi içinde uyumlu ve huzurlu, hem de toplum içinde uyumlu ve başarılı olmasının yanında, sağlam bir inanca sahip olmasında da yardımcı olacaktır. Böylece gencin ihtiyacı olan danışmanlık, ilgililer tarafından karşılanırsa problemler gençler yerine mutlu, sağlıklı ve başarılı gençleri yetiştirmek hiç de zor olmayacaktır.⁴²

Öğrencilerin problemleriyle ilgili verilen bu açıklamalardan sonra, verilen cevapların demografik özelliklere göre görüş farklılıkları ve çapraz karşılaştırmaları da aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerinin Problemleriyle İlgili Düşüncelerin Cinsiyete Göre Farklılığının İncelenmesi

	Cinsiyet	f	Ortalama	Std. Sapma	T	P
İnanç/manevi problemler vardır.	Kız	155	4,34	,735	2,346	0,019*
	Erkek	250	4,21	,837		
Psiko-sosyal problemler vardır	Kız	156	4,26	,801	2,328	0,020*
	Erkek	249	4,13	,830		

*p<0,05

⁴⁰ Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 28-45.

⁴¹ Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname* 28 (2014), 59-88; Abdülkerim, Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler" *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 307-368; Hayati Hökelekli, "Ergenlik Dönemi Dini Şüpheler", *Din Öğretimi Dergisi* (1988), 73-82; Abdulvahit İmamoğlu - Adem Yavuz, "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/23 (2011), 205-244; Nazlı Tutku Kalfa, "Gençler Nazarında İnanç Problem Alanları ve Dinî Şüphe - Lise Öğrencilerinin İnanç Soruları Üzerine Nitel Bir Araştırma ve Öneri", *Hız Peygamber ve Gençlik Sorunları*, ed. M. Bayyigit - M. Özkan- A. A. Çanakçı (Konya: Palet Yayınları, 2019), 62-88.

⁴² Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 97-100; Erdoğan Fırat, *Eğitim Psikolojisi* (İzmir: Tin Yayınları, 1989), 57-58; Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi* (Bursa: Düşünce Yayınları, 2002), 42.

Tabloda elde edilen bulgular incelendiğinde, üniversite öğrencilerinde “İnanç/manevi problemler vardır” ve “Psiko-sosyal problemler vardır” ifadelerine kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek katılım gösterdikleri görülmektedir. Her iki ifade için P değerinin ($p<0,05$) olması, aradaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, her iki seçeneğe de kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla katılım gösterdiklerini, dolayısıyla kız öğrencilerin bu iki sorunu daha fazla önceliklediklerini ve bu sorunların kız öğrenciler arasında daha fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan diğer araştırmalara bakıldığında da kadınların erkeklere göre daha içe kapanık ve dindarlık düzeylerinin erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir.⁴³

Yapılan araştırmalarda cinsiyet ile dindarlık ve psikolojik durum arasındaki ilişkiye dair bulgularda kadınların dindarlık düzeyinin erkeklerden daha yüksek çıkması, onların erkeklere göre daha duygusal olmaları ile açıklanabilir. Zira kadınlar, duygusallıkları sebebiyle daha yoğun bir manevi tecrübe yaşayabilmektedirler.⁴⁴ Dolayısıyla her iki seçeneğe de kız öğrencilerin katılımının bu nedenle fazla olduğu kanaatindeyiz.

Diğer maddeler için P değerleri ($p>0,05$) olduğundan dolayı katılım düzeyi cinsiyete göre anlamlı farklılık (değişiklik) göstermemektedir. Aşağıdaki tabloda anlamlı farklılık gösteren maddelerin yaş durumuna göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerinin Problemleriyle İlgili Düşüncelerin Yaşa Göre Farklılığının İncelenmesi

	Yaş	f	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Kişilik problemleri vardır.	17-20	159	3,97	,992	3,361	0,035*
	21-23	227	4,01	,950		
	24-27	17	4,35	,812		
	Toplam	405	4,02	,961		

* $p<0,05$

Tabloda görüldüğü üzere, 24-27 yaş arası öğrencilerin “kişilik problemleri vardır” ifadesine katılım düzeyi (4,35) diğer yaş gruplarında bulunan öğrencilere göre daha yüksek, 17-20 yaş arası öğrencilerin ise (3,97) daha düşük düzeydedir. P değerinin ($p=0,035<0,05$) olmasından dolayı aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sonuçlar yaş itibarıyla büyük olan öğrencilerin hayata daha farklı ve geniş açıdan bakabildiğini, dolayısıyla yaş faktörünün kişiliğin oluşmasında ve düşüncelerin olgunlaşmasında önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Nitekim

⁴³ Ayşe Şentepe - Metin Güven, “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015), 27-44.

⁴⁴ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 8-9.

Savi tarafından yapılan araştırmada da yaş faktörünün düşüncenin olgunlaşmasında ve hayata daha geniş açıdan bakmada önemli bir etken olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁵

Diğer maddeler için P değerleri ($p>0,05$) olduğundan dolayı katılım düzeyi yaşa göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Aşağıdaki tabloda anlamlı farklılık gösteren maddelerin öğrencilerin ekonomik durumuna göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerinin Problemleriyle İlgili Düşüncelerin Ekonomik Duruma Göre Farklılığının İncelenmesi

	Ekonomik Durum	f	Ortalama	Std. Sapma	F	P
İnanç/manevi problemler vardır.	1.000 TL ve üstü	56	4,28	,958	2,779	0,040*
	750-1000 TL	114	4,10	,892		
	500-750 TL	186	3,97	,983		
	500 TL ve altı	49	4,17	,984		
	Toplam	405	4,09	,976		

* $p<0,05$

Tabloda üniversite öğrencilerinin problemleri ile ilgili düşüncelerin ekonomik duruma göre farklılığına bakıldığında, 1.000 TL üzeri geliri olan öğrencilerin “inanç/manevi problemleri vardır” ifadesine katılım düzeyi (4,28) diğer öğrencilere göre daha yüksek, 500-750 TL arası geliri olan öğrencilerin ise (3,97) daha düşük düzeydedir. P değerinin ($p=0,040<0,05$) olmasından dolayı aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer maddeler için P değerinin ($p>0,05$) olması nedeniyle anlamlı farklılık göstermemektedir.

Bu sonuç, ekonomik durumu yüksek olan üniversite öğrencilerinde inanç/manevi problemin diğerlerine göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar ekonomik durumun inanç/dindarlık üzerinde etkili olup olmadığı konusunda farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yoğurtçu tarafından yapılan araştırmada gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiş olsa da, alım gücü yüksek olanların dindarlık düzeyinin düşük, alım gücü düşük olanların ise dindarlık düzeylerinin yüksek olduğunu belirtilmiştir.⁴⁶ Uysal’ın araştırmasında da gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.⁴⁷ Bahsedilen sonuçların aksine Sezen tarafından yapılan araştırmada,

⁴⁵ Firdevs Savi, *12-15 Yaş Arası İlköğretim Öğrencilerinin Davranış Sorunları ile Aile İşlevleri ve Anne-Baba Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa: 2008, 96.

⁴⁶ Fatma Yoğurtçu, *Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: 2009, 60.

⁴⁷ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 62.

gelir düzeyinin artması ile dindarlık düzeyinin zayıfladığını ortaya koyan sonuçlar elde edilmiştir.⁴⁸

Gelir düzeyi hem bireysel hem de sosyal açıdan, bireylerin hayatları üzerinde etkili olan demografik değişkenlerden biridir. Gelir düzeyi yükseldikçe, kişilerin sahip olduğu bireysel ve sosyal imkânların çeşit ve kalitesi de aynı oranda artmaktadır. Bu durum onların düşünce ve yaşamlarını da etkilemektedir. Ancak gelir düzeyi ile dindarlık/inanç arasında genel olarak anlamlı farklılık elde edilemediği konuyla ilgili diğer çalışmalarda da göze çarpmaktadır. Ancak bizim çalışmamızda elde edilen bulgular, istisnai birkaç çalışma ile benzerlik göstermiştir.

3. Öğrencilerin Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri

Bu başlık altında üniversite öğrencilerin din eğitimi hakkındaki düşünce ve ihtiyaçları konusunda bir durum tespiti yapabilmek amacıyla araştırmaya katılan öğrencilerin verdikleri cevaplar çerçevesinde öğrencilerin üniversiteden önce aldıkları din eğitiminin yeterliliği, din eğitimi konusundaki görüşleri ve problemleri çözmede din eğitiminin rolü elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilecektir.

Ülkemizde üniversite öğrencilerinin aldıkları din eğitimi ve bu eğitimin yeterli olup olmadığı, din eğitimine bakışları, din eğitiminin kimler tarafından ve nasıl bir metotla verildiği gibi konular ayrı bir araştırma problemi olacak kadar geniş bir konudur.⁴⁹ Ancak bir durum değerlendirmesi yapabilmek için üniversite öğrencilerin din eğitimine dair görüşleri önem arz etmektedir.

3.1. Öğrencilerin Üniversiteden Önce Aldıkları Din Eğitiminin Yeterliliği

Ülkemizde ilk, orta ve lisede görülen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin dışında özel, yani mesleki formasyon kazandıracak nitelikte ilahiyat fakülteleri, imam-hatip liseleri ve Kur'an kurslarında din eğitimi ve öğretimi yapılmaktadır. Bunların yanında aile başta olmak üzere cami görevlilerinin, dini bilgileriyle tanınmış özel kişilerin ve çeşitli grup/cemaatlerin din eğitimi faaliyetlerinde rol aldıkları da bilinmektedir. Aşağıda öğrencilerin üniversiteye gelmeden önce aldığı din eğitiminin yeterliliğine dair bilgiler yer almaktadır.

Tablo 6. Öğrencilerin Üniversiteden Önce Aldığı Din Eğitiminin Yeterliliği

	f	%
Evet	119	29,38
Hayır	101	24,94
Kısmen	157	38,77
Hiç din eğitimi almadım	28	6,91
Toplam	405	100,0

⁴⁸ Yümmi Sezen, *Sosyoloji Açısından Din* (İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yayınları, 1998), 43.

⁴⁹ Bu konuda yapılan bir çalışma için bk. Salih Aybey, *Kredi ve Yurtlar Kurumunda Din Hizmetleri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2020), 129-143.

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin %38,77'si aldığı din eğitimini kısmen yeterli bulduğunu, %29,38'i yeterli bulduğunu, %24,94'ü yeterli bulmadığını ve %6,91'i de hiç din eğitimi almadığını belirtmiştir.

Bu sonuçlar öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%63,71; n=258) üniversiteye gelinceye kadar aileden, okuldan, din görevlilerinden, farklı kurum veya kişilerden aldığı din eğitimini yeterli görmediğini ortaya koymuştur. Yine örgün eğitim kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri zorunlu dersler arasında yer almasına rağmen, bazı öğrencilerin hiç din eğitimi almadığını ifade etmiş olması da dikkat çekici olmakla birlikte, öğrencilerin din eğitimine ne denli ihtiyaçlarının olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aldığı din eğitimini yeterli gören öğrencilerin çoğunluğunu ise, İmam-Hatip Lisesi mezunu öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir (bk. Tablo 9).

İnsanı kuşatan din eğitimi, bireyin düşünce ve davranışlarını belirlemede başarılı rol oynamaktadır. Bu bağlamda din eğitimi, insanlara yön veren, ahlaki yönde geliştiren, en sıkı nizamlardan daha kuvvetli bir şekilde kişiyi içten kuşatan, kucaklayan ve yönlendiren bir disiplindir.⁵⁰ Bu nedenle din eğitiminin eksik kalması veya hiç olmaması birey ve toplum açısından ciddi problemlere yol açabilir. Zira insan içtimai varlık olmakla birlikte, onun bir de iç dünyası vardır. Yalnızlık, çaresizlik, korkular, kederler, hastalıklar, kayıplar, musibet ve felâketler karşısında ona ümit, teselli ve güven sağlayan en çok sığınak olan din ve onun eğitiminin verdiği mesajlar olmuştur. Ayrıca din eğitimi insanın Allah'a itaatini, ana-babaya, büyüklere, devlete, millete saygı ve bağlılığını, küçüklere sevgi, canlılara ilgi ve sempati gibi ahlaki duygularını geliştirdiği, görev bilincini güçlendirdiği bir eğitim faaliyetidir.⁵¹

İnanma, insanın yaratılışında var olan fitri bir duygudur. Bu duyguyu doğru bilgilerle ve sağlıklı yöntemlerle geliştirmek önemlidir. Aksi halde insanların doğru yoldan ayrılarak başka varlıklara kulluk etme arayışına girebildikleri ve dinle karıştırılmış asılsız inançlara ilgi duyabildikleri görülmektedir. İnsanların cehaletinden beslenen dini duygu istismarının önlenmesinde de en büyük etken yine din eğitimidir. Kısacası din eğitimi olmadan dinin doğru öğrenilmesi, gönderiliş amacına uygun olarak anlaşılıp yaşanması mümkün değildir.⁵²

Din eğitiminin talep ve ihtiyaçları doğrultusunda toplumun tamamına verilmesi elzemdir. Çünkü din, kültürün en önemli öğelerinden biridir. Hiç kuşkusuz ülkenin geleceğine yön verecek olan üniversite öğrencileri de din eğitimine bu bağlamda muhtaçtır. Aksi halde toplumun dininden, kültüründen ve değerlerinden habersiz bir nesil ortaya çıkacaktır. Bu ihtiyacı giderme görevi ise, devletin en doğal vazifesidir.

Anket sorularına verilen cevaplardan hareketle, ülkemizde başta aile olmak üzere diğer kişi ve kurumlarca verilen din eğitiminin hem nitelik hem nicelik bakımından yetersiz kaldığını ve bu yetersizliğin gençler tarafından da hissedilerek cevaplara yansıtıldığını söyleyebiliriz. Nitekim bazı öğrencilerin anket formlarının

⁵⁰ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 83.

⁵¹ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 179-180; Osman Keskiöglü, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim* (Ankara: DİB Yayınları, 1987), 5.

⁵² Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, 83-85.

kenarlarına yazdıkları notlar da bu eksikliği ve bundan duyulan ıstırapı göstermektedir.⁵³

Bu konuda yapılan araştırmalar yukarıda verilen sonuçları ve ifadeleri destekler mahiyettedir. YEKDER (Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği) tarafından yapılan bir araştırmada insanların din eğitimi konusunda eksiklerinin olduğu ve hangi yaşta olursa olsun insanın din eğitimine ihtiyacının olduğu belirtilmektedir.⁵⁴ elikkaya'nın yaptığı araştırmada da insanın din eğitimi ihtiyacının her dönem ve yaşta olduğu ifade edilmektedir.⁵⁵

Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu, yurtlarında kalan öğrenciler üzerinde yaptırdığı bir araştırmada öğrencilere, öğrenimlerine devam ederken günlük hayatlarında gereksinim duydukları bazı bilgi ve becerileri elde edebilmek için hangi tür kursların açılmasını istediklerini sormuştur. Bu sorunun cevabında öğrencilerin en çok istedikleri ikinci kursun Kur'an kursu olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde öğrencilerin/gençlerin büyük çoğunluğunun din eğitimi konusunda yetersiz olduğu, dolayısıyla din eğitimine ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır.

3.2. Öğrencilerin Din Eğitimi ve ğretimi Konusundaki Görüşleri

Ülkemizde gerçekleştirilen din eğitimi ve öğretiminin arzu edilen düzeyde yerine getirilmesi bireyin sağlam ve tutarlı bir kişilik kazanmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla ailede, okulda, camide ve uygun olan meknlerde din eğitiminin fertlere doğru şekilde verilmesi temel bir ihtiyaçtır.

Gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde sağlıklı dini duygu ve düşüncenin oluşması, çocukluk zamanında gerçekleştirilen din eğitimi ve öğretimine bağlıdır. Böylesine önemli olan çocukluk dönemi din eğitimi kişiyi hayatı boyunca etkilemekte, onun duygu ve düşüncelerine, tutum ve davranışlarına yön vermektedir.⁵⁷ Bu itibarla çalışmamızda öğrencilerin çocukluk döneminden itibaren aldıkları din eğitiminin onların düşünceleri üzerinde nasıl bir etki yaptığını ve din eğitimi hakkındaki görüşlerini tespit etmek amacıyla öğrencilere değerlendirmeleri için seçenekler verilmiştir. Öğrencilerin bu ifadelere katılma oranları ve cevapların dağılımı tabloda

⁵³ Bunlardan bazı örnekler şöyledir: "Keşke ben de dini bilgilerimi tam olarak ğrenebilsem." "Dini konularda çok eksikim var. Bir Müslüman olarak bunları öğrenmek istiyorum." "ocukluk dönemlerinde çok önemsemedim ama hata yaptığımı şimdi daha iyi anlıyorum, dini bilgimi tamamlamak istiyorum."

⁵⁴ YEKDER, *Yetişkinlerin Din Eğitimine Bakışları ve Din Eğitimi İhtiyaçları* (İstanbul: İlke Yayınları, 2014), 64.

⁵⁵ Hasan elikkaya, *Din Eğitimi İhtiyacı* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 86-88.

⁵⁶ *Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu, Kurum Yurtlarında Barınan ğrencilerin Boş Zamanını Değerlendirme Anketi Sonuçları* (Ankara, 1997), 245-247.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Yavuz, *ocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 46, 155-156; Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2001), 10-13; ; Turgay Gündüz, *İslam'ın Eğitim Anlayışı erevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış* *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004): 207-220; Mustafa Köylü, "ocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi" *AÜİFD* 45/2 (2004): 137-154; Eyüp şimşek, "ocukluk Dönemi Gelişim zellikleri ve Din Eğitimi" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004): 207-220.

sunulmuştur.

Tablo 7. Öğrencilerin Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili İfadelere Katılım Durumlarıyla İlgili Dağılım

		Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	Toplam
Din eğitimi insana dünya ve ahiret mutluluğu sağlar.	f	5	8	23	141	228	405
	%	1,2	1,9	5,9	34,7	56,3	100,0
Din eğitimi her yaş döneminde uygun şekilde verilmelidir.	f	12	19	44	78	252	405
	%	2,9	4,8	10,8	19,3	62,2	100,0
İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar.	f	48	49	52	94	162	405
	%	11,8	12,1	12,9	23,2	40,0	100,0

Tablodaki verilere göre, öğrencilerin %91,0'i "Din eğitimi insana dünya ve ahiret mutluluğu sağlar" ifadesine katıldığını, %3,1'i katılmadığını, %5,9'u da kararsız olduğunu; öğrencilerin %81,5'i "Din eğitimi her yaş döneminde uygun şekilde verilmelidir" seçeneğine katıldığını, %7,7'si katılmadığını ve %10,18'i de kararsız olduğunu belirtmiştir. Yine öğrencilerin %63,2'si "İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar" ifadesine katıldığını, %23,9'u katılmadığını ve %12,9'u da kararsız olduğunu ifade etmiştir.

Sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun din eğitimi hakkındaki görüşlerinin olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sayıları az da olsa araştırmaya katılan bazı öğrenciler, din eğitiminin insanda dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamayacağını ve her yaş döneminde din eğitimi verilmesine karşı veya kararsız olduklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmamız açısından sonuçlar arasında dikkat çeken en önemli husus, her ne kadar bazı öğrenciler (%23,9; n=97) problemlerinin çözümünde din eğitiminin katkı sağlayacağı düşüncesine katılmasa da, öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%63,2; n=266) insanların problemlerinin çözümünde din eğitiminin önemli katkı sağladığı kanaatindedirler. Bu durum gençlik dönemi din eğitiminin rolünü ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Din, yaşamın bütün alanlarına yönelik belli başlı prensipler ortaya koyar. Bu prensiplerin pek çoğu, hatta tamamı insanın beden ve ruh sağlığını korumaya yöneliktir. Nitekim din, insanlar için faydalı olanı emrederken, zararlı olanı da yasaklar. Böylece insanın beden ve ruh sağlığını koruma altına alır. Beden ve ruh, zaten bir bütünün iki parçası gibidir. Bu nedenle beden ve ruh sağlığı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani beden sağlığının bozulması ruh sağlığı sorunlarına kapı açarken,

ruh sağlığının bozulması da bedensel rahatsızlığı derinden etkileyebilmektedir.⁵⁸ Bu itibarla dinin ortaya koyduğu ilahi kurallar, insanın kendisiyle, diğer insanlarla, tabiatla ve yaratıcıyla ilişkilerini düzenler. Bunun yanında dinin, inananlarının aşırı arzu ve ihtiraslarını kontrol altına alarak ruh sağlığını tehdit eden farklı duyguları ıslah ederek manen dengeli, sağlam ve karakterli bir insanın yetişmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.⁵⁹

Yapılan araştırmalar, olumlu kişilik özellikleri ile dini yönelim arasında pozitif yönde bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Kendilerini dindar hisseden gençlerin manevi sıkıntı, depresyon, ruhsal bozukluk vs. psikolojik rahatsızlıklara daha az yakalandığı, psikolojik sağlık değerlerinin daha yüksek olduğu ve hayatı daha anlamlı buldukları sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁰ İbadet ve duanın bazı psikolojik rahatsızlıklara karşı olumlu sonuçlar verdiği dikkate alınır, öfke, şiddetli sıkıntı, stres ve kaygı vb. durumlara karşı ruh sağlığı açısından bu tür sıkıntıları aşmada etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁶¹ Öte yandan din eğitiminin şiddetin önlenmesinde ve suça sürüklenen gençlere katkı sunabileceği de görülmektedir.⁶² Dolayısıyla günümüzde din eğitiminin bireyin ruh sağlığını koruma, bireyi manevi olarak tedavi etme, bireyin suça karışmasını önleme gibi birçok potansiyelinin bulunduğu çağdaş psikoloji tarafından da yoğun ilgi görek kabul edilmektedir.⁶³

Gençleri zihinsel ve duygusal anlamda meşgul eden ve din eğitimi yoluyla giderilebilecek bir başka problem de gençlik döneminde görülen hayatın anlamının ne olduğuna dair arayışlardır. Nitekim din, bireye hayatın anlamına dair makul cevaplar sunarak bir dünya görüşü ortaya koymaktadır.⁶⁴ Zira birey, hayat, ölüm, hakikat, kötülük gibi varoluşsal konulara yönelik tatmin edici cevapları din eğitimi yoluyla cevap bulabilmektedir. Yine bu yolla sorumluluk, sevgi, saygı, güven, bağlılık, tevazu, diğerkâmlık, umut duygularını geliştirerek, bireye sosyal destek sağlayarak onun anlam ihtiyacını karşılamakta ve krizler karşısında umutsuzluğa ve anlamsızlığa düşmesine karşı korumaktadır.⁶⁵ “Kendini bilen Rabbini bilir” formülasyonu bu

⁵⁸ Mustafa Köylü, “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplamları Açısından Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2007), 65.

⁵⁹ Celal Kırca, “Kur’an’da Ruh Sağlığı”, *Diyanet Dergisi* 19/3 (1983), 48.

⁶⁰ Zeynep Yüksel, “Gençliğin Anlam Arayışına Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 376 – 395; Cüneyd Aydın, “Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutum ile Hayattaki Anlam Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017), 89-108; Gürsu, “Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, 49-75.

⁶¹ Mustafa Koç, “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 373-393.

⁶² Necmi Karşlı, “Şiddetin Önlenmesinde Dini/Manevi Rehberlik”, Şiddetle Mücadelede Dini ve Ahlaki Değerler, ed. B. Nazıroğlu- H. Y. Acuner (Ankara: Hegem Yayınları, 2022), 139-163; İbrahim Çapak-Nimet Ferah “Şiddet Suçlarına Sürüklenen Ergenlerde Dini Potansiyeller”, *İslami İlimler Dergisi* 8/2, (2013), 57-92.

⁶³ Michael Utsch, “Pozitif Psikoloji’den Güdüler Din Psikolojisi Araştırmaları ve Terapik/Manevi Yardım Uygulamaları”, çev. A. Bahadır, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2008), 172-173.

⁶⁴ Yiğit, “Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi”, 320.

⁶⁵ Necmi Karşlı, “Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2020), 169-201; Yasin Kuruçay-İbrahim

bağlamında insanın kendini tanımasına da yardımcı olan din eğitimi, bireyi anlamsızlıktan, manevi boşluktan ve amaçsızlıktan kurtarabilen, gençlerin problem olarak gördüğü acı, keder ve ıstıraplara karşı dayanma gücünü artıran, problemlere karşı doğru bir yaklaşım tarzının benimsenmesini sağlamaya katkıda bulunabilir. Nitekim yapılan bir araştırmada din eğitimi, bireylerin kimlik oluşumunda, hayatı anlamlı kılmada, ruh sağlığında, değerlerin öğrenilmesinde, cinsel ahlakın kazanılmasında, madde kullanımı ve intiharların önlenmesinde gençlerin sağlıklı gelişimini desteklemekte ve sorunlarla başa çıkmada yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁶

Gençlik, insanın heyecan, kuvvet ve güç gibi her yönden zirvede olduğu, duygusallığın yoğun yaşandığı bir zaman dilimidir. Genç bazen heyecan ve umut dolu olurken, sıkıntı ve bunalımlar yaşayabilir. Gençlerin zihinsel, bedensel ve ruhsal ve manevi gelişimlerinin yoğun olarak desteklenmesi gereken bu süreçte din eğitiminin rolünün oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda gençlik dönemi din eğitiminde gençlerin yaşadıkları içsel çatışma ve gerilimler de dikkate alınarak, onların manevi/vicdani olarak rahatlamasını sağlayacak, hayatlarını anlamlı kılacak, dini ümit ve gayretlerini artıracak yorum ve değerlendirmelere önem verilmesi faydalı olacaktır.⁶⁷

Yukarıda verilen söz konusu araştırma sonuçlarından da anlaşıldığı üzere, gençlik döneminde karşılaşılabilecek problemlerin olumsuz etkilerinin giderilebilmesi için manen güçlü bir gençliğin yetiştirilmesi oldukça önemlidir. Bu da ancak din eğitimi alanında uzman kişilerce yapılacak planlı, programlı ve profesyonel bir öğretim ile mümkün olacaktır. Bu yolla İslam'ın son derece önemli olan değerleri gençlerin kalplerine ve zihinlerine nakşedilebilirse, gençlik dönemi problemleri olarak karşılaştıkları pek çok sorunun üstesinden gelebilmelerine katkı sağlayacağı söylenebilir.

İlk dönemlerden beri insanoğlu gençleri hem maddi hem de manevi yönden içinde yaşadığı topluma faydalı olması amacıyla eğitime gayretinde olmuştur. Sosyal hayatın gelişmesine bağlı olarak gençlerin yetiştirilmeleri de ona göre şekillendirilmiştir. Dolayısıyla gençlerin yetiştirilmesine yönelik eğitim yapılırken başarılı olmak için onların özelliklerine uygun metotlar uygulanmalıdır. Nitekim her konuda örnek olan Hz. Peygamber, bu eğitimi gelişigüzel yapmamış, duygularına hitap etme, yumuşak ve müsamahalı davranma, utandırmaktan sakınma gibi gençlik psikolojisini dikkate alan son derece etkili metotlar uygulamıştır. O, uyguladığı metotlarla insani değerlerin çoğunun yok olduğu bir toplumda her türlü engeli aşarak insanlığın imrendiği bir toplum haline getirmiştir.⁶⁸

Gürses, "Ergenlerde Anlamsızlık İle İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 87-111.

⁶⁶ Hökelekli, "Gençlik ve Din", 71-89.

⁶⁷ Hayati Hökelekli - Celal Çayır, "Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 23-46.

⁶⁸ Seyfullah Kara, "Modern Din Hizmetlerinde İhmal Edilmemesi Gereken Kitle: Gençlik", 1. Din Hizmetleri Sempozyumu (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 224.

Tablo 8. *Din Eğitimi ve Öğretimiyle İlgili İfadelere Verilen Cevapların Üniversite Öncesi İkamet Durumuna Göre Farklılığının İncelenmesi*

	İkamet	f	Ortalama	Std. Sapma	F	P
İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar.	Köy	79	4,65	,823	2,728	0,028*
	Kasaba	11	4,54	1,137		
	İlçe	104	4,40	,944		
	İl	66	4,39	,740		
	Büyükşehir	145	4,35	,906		
	Toplam	405	4,46	,887		

* p<0,05

Tabloda verilen bulgulara göre, “İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar” ifadesine, üniversite öncesi köylerde ikamet edenler daha yüksek katılım göstermekte (4,65), büyükşehirlerde ikamet edenler ise (4,35) diğerlerine göre daha düşük katılım göstermiştir. P değerinin (=0,028<0,05) olması aradaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Farklılaşmayı ortaya çıkartan sonuçların köy ve büyükşehir seçeneklerindeki değerler olduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen bulgular incelendiğinde, üniversite öncesi kırsal kesimlerde/köylerde ikamet edenler şehirlerde ikamet edenlere göre, din eğitimine karşı olumlu bir görüş içinde oldukları görülmektedir. Yerleşim yeri büyüdükçe [kasaba (4,54), ilçe (4,40), il (4,39)] “İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar” ifadesine katılımın da düştüğü görülmektedir. Buradan hareketle bireylerin din eğitimine bakış açısı üzerinde etkili olan unsurlardan birinin yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Onay, yaptığı bir çalışmada küçük yerleşim yerlerinde yaşayan bireylerin büyük yerlerde yaşayanlara göre dinine daha bağlı olduklarını belirtmiştir.⁶⁹ Göcen’in araştırmasında da en düşük dindarlık düzeyinin büyükşehirlerde; en yüksek dindarlık düzeyinin ise ilçede yaşayan bireylere ait olduğu tespit edilmiştir.⁷⁰ Yine Öztürk’ün araştırmasında, köy ve küçük şehirlerde yaşayan bireylerin içsel dini motivasyonlarının, ilçede ve büyükşehirlerde yaşayan bireylerden daha yüksek olduğunu belirtilmiş, dini yönelim puanlarının ise köyden kente doğru gittikçe azaldığı ortaya çıkmıştır.⁷¹ Karaca’nın dini düşünce ve yabancılaşma üzerine gerçekleştirmiş olduğu bir çalışmada, büyükşehir veya metropollerde yaşayan

⁶⁹ Ahmet Onay, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 68-70.

⁷⁰ Gülüşan Göcen, *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: 2012, 40, 174.

⁷¹ Eyüp Ensar Öztürk, *İyimserlik ve Dindarlık*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2013, 76.

bireylerin, şehir merkezi, köy veya kasabada yaşayan bireylerden daha yüksek düzeyde heteredoks inanç ve davranış düzeyi gösterdikleri tespit edilmiştir.⁷² Çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar yukarıda verilen araştırma sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Diğer ifadeler için ikamet edilen yere göre anlamlılık değerleri $p > 0,05$ bulunmuştur. Bu nedenle cevaplar ikamet edilen yere göre değişiklik göstermemektedir.

Çalışmamızda incelenen konulardan biri de mezun olunan lise türünün bireyin din eğitimi hakkındaki görüşü üzerinde nasıl bir etkisinin olduğudur. Nihayetinde bireyler, almış oldukları eğitim ve mezun oldukları liselere göre hayatı anlamlandırma yoluna gitmekte ve ona göre hareket etmektedirler. Bu doğrultuda elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9. *Din Eğitimi ve Öğretimiyle İlgili İfadelere Verilen Cevapların Mezun Olunan Liseye Göre Farklılığının İncelenmesi*

	Mezun Olunan Lise	f	Ortalama	Std. Sapma	F	P
Din eğitimi insana dünya ve ahiret mutluluğu sağlar.	Anadolu Lisesi	196	4,45	,835	7,243	0,000*
	Meslek Lisesi	72	4,09	,806		
	Fen Lisesi	15	4,43	1,094		
	İmam-Hatip Lisesi	83	4,88	,322		
	Normal Lise	30	4,47	,918		
	Diğer	9	4,36	1,277		
Din eğitimi her yaş döneminde uygun şekilde verilmelidir.	Anadolu Lisesi	196	4,40	,940	5,459	0,000*
	Meslek Lisesi	72	4,60	,754		
	Fen Lisesi	15	4,35	1,086		
	İmam-Hatip Lisesi	83	4,82	,533		
	Normal Lise	30	4,50	,937		
	Diğer	9	4,29	1,267		
İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar	Anadolu Lisesi	196	1,86	1,356	3,683	0,001*
	Meslek Lisesi	72	2,06	1,292		
	Fen Lisesi	15	2,19	1,371		
	İmam-Hatip Lisesi	83	2,86	1,368		

⁷² Faruk Karaca, *Psiko-Sosyal Açından Yabancılaşma ve Dinî Hayat* (İstanbul: Bil Yayınları, 2001), 52.

Normal Lise	30	1,93	1,039
Diğer	9	1,86	1,351

* p<0,05

Tablodaki verilere göre; “Din eğitimi insana dünya ve ahiret mutluluğu sağlar”, “Din eğitimi her yaş döneminde uygun şekilde verilmelidir” ve “İnsanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağlar” ifadelerine en yüksek katılımı İmam-Hatip Lisesi mezunları, en düşük katılımı ise, Meslek Lisesi mezunları göstermiştir. P değerinin (p=0,000<0,05) olması, aradaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar din eğitimi hakkında en olumlu görüş bildiren öğrencilerin İmam-Hatip Lisesi mezunu öğrenciler olduğunu göstermektedir. Çünkü İmam-Hatip Lisesi bir örgün din eğitimi ve öğretimi kurumudur. Dolayısıyla bu okulun öğrencileri, tutumlarını ve dünya görüşlerini aldıkları eğitimle bağlantılı bir biçimde belirlemektedirler.

Din konusunun eğitim sistemindeki dersler içinde olup olmaması, olursa ne ölçüde ve hangi yöntemlerle ele alınması gerektiği Türkiye’de uzun bir süredir tartışılmaktadır. Oysa 1789 Sayılı Temel Eğitim Kanunu’nda yer alan Milli eğitimin genel amaçları incelendiğinde, yetiştirilmek istenen insanın nitelikleri arasında din eğitimi gerektiren hususların önemli bir yer tuttuğu görülür.⁷³ Türk Milli Eğitiminin genel amaçları⁷⁴ içerisinde zikredilen ifadelerin her biri, din eğitiminin de hedefleri arasındadır. Dolayısıyla din eğitimi genel eğitimden ayırma gibi bir durum düşünülemez. Genel eğitim içerisinde din eğitiminin mutlaka yer alması gerektiğini ifade eden eğitimci Bilgin ve Selçuk, bu konudaki görüşlerini insani, kültürel ve toplumsal olmak üzere üç temel amaca dayandırmaktadır.⁷⁵ Dolayısıyla din eğitimi de bir eğitim faaliyeti olup birbirinden ayıramayacağını belirtmek gerekir.

Genel olarak katılımcıların ortaya koydukları görüşler, her ne kadar bazı öğrencilerin din eğitimi ve öğretimi hakkında olumsuz görüş bildirdiği görülse de, büyük çoğunluğunun din eğitimiyle ilgili düşüncelerinin olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda en önemli role sahip olan kurum ise, ailedir.

Çocukların yetiştirilmesi üzerine çalışma yapanların ortak görüşü, çocukların beden ve ruh sağlığı açısından dengeli yetiştirilmesinde en ideal ortamın aile olduğudur. Zira çocuğun dini inanç ve tutumlarının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, dini değerleri öğrenmesinde ilk ve en önemli kurum ailedir. Bunun yanında yer ve zaman sınırlaması olmayan en temel eğitim merkezinin, çocukların beden ve ruh sağlığı açısından dengeli yetiştirilmesinde en ideal ortamın aile olduğu görülmektedir. Nitekim, ailenin gerek psiko-pedagojik, gerekse psiko sosyal önemi yanında, çocuğa dini formasyon kazandırılmasında en önemli kurum olduğu da

⁷³ Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, 83-84.

⁷⁴ *1789 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu*, Madde 2.

⁷⁵ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1999), 54-55.

bilinmektedir.⁷⁶ Ailenin çocuk eğitiminde bu denli önemli oluşu ayet⁷⁷ ve hadislerde⁷⁸ de vurgulanmıştır. İslam eğitimcileri de bu iki kaynak doğrultusunda ailenin çocukların dini eğitimlerinden sorumlu olduklarını ifade etmişlerdir.⁷⁹ Nitekim Batılı psikolog ve pedagogların da eğitimde ailenin önemine özellikle dikkat çekmelerini,⁸⁰ din eğitiminde ailenin ne kadar önemli olduğuna yormak mümkündür.

SONUÇ

Bu araştırmada gençlik dönemi problemleri karşısında din eğitiminin rolü üzerinde durulmuştur. Çocukluk ve yetişkinlik dönemleri arasında bir köprü görevi vazifesi görmekte olan gençlik dönemi, gelişimin birçok alanıyla ilgili olarak bireyde değişimin oldukça yoğun olduğu bir dönemdir. Gerek bu değişimden gerekse modern çağda yaşanan hayat tarzından kaynaklı kritik bir dönemde bulunan gençler, bazı problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre gençler, hızlı değişime bağlı uyum sorunları, eğitim sorunları, kimlik krizi, duygusal hassasiyet, özgürlük, iletişim, aile ve sosyal çevreyle çatışma, güven, kuşak çatışması, bağımlılık, dini şüphe, suçluluk ve günahkârlık duygusu, gelecek kaygısı, sevgisizlik, mutluluk, ekonomik, siyasal, psikolojik sorunlar, şiddet, ahlak/değer ve dini/manevi problemler yaşamaktadırlar.

Bu çalışmada zikredilen bu gençlik problemlerinden kişilik problemleri, çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler, iletişim ve medyanın yol açtığı problemler, psiko-sosyal problemler, eğitim problemleri ve inanç/manevi problemler olmak üzere altı tanesi çalışmaya dâhil edilerek araştırılmış ve bu problemlerle başa çıkmada din eğitiminin önemi üzerinde durulmuştur. Buna göre üniversite öğrencilerinde/gençlerde az veya çok belirtilen bu problemlerin olduğu, ancak çevrenin ve arkadaş çevresinin yol açtığı problemler, iletişim ve medyanın yol açtığı problemler ve psiko-sosyal problemlerin diğerlerine göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de gerçekleştirilen din eğitimi ve öğretiminin arzu edilen düzeyde yerine getirilmesi bireyin sağlam ve tutarlı bir kişilik kazanmasına, ruh ve beden sağlığına katkı sağlayacaktır. Çalışmamızda katılımcıların bu konudaki düşünceleri de tespit edilme yoluna gidilmiştir. Buna göre katılımcıların %91,0’i din eğitimi insana dünya ve ahiret mutluluğu sağladığını, %81,5’i din eğitimi her yaş döneminde uygun şekilde verilmesi gerektiğini ve %63,2’si de insanların problemlerinin çözümünde din eğitimi önemli katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun din eğitimi hakkındaki görüşlerinin olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, gençlik dönemi din eğitiminin rolünü ortaya koymasından önem arz

⁷⁶ Hayrani Altıntaş, “Çocukluk Devresinde Ailede Din Eğitimi” *TiDES* (Ankara, 1981), 255; Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 150-161; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, 43.

⁷⁷ Tâhâ 20/132; et-Tahrim, 66/6.

⁷⁸ Buhari, “Vesâya”, 9; İbn Mâce, “Edeb”, 3.

⁷⁹ Gazali, *İhya II*, 72.

⁸⁰ Louis Kaplan, *Mental Health and Human Relations in Education* (New York, Harper&Brothers Publishers,1959), 107-117; William Bruce, *Personel Development During Childhood and Adolescence*, ed. Skinner, Prentical Inc. 1987, 373.

etmektedir.

Gençlik döneminde karşılaşılabilecek problemlerin olumsuz etkilerinin giderilebilmesi için manen güçlü bir gençliğin yetiştirilmesi oldukça önemlidir. Bu da ancak din eğitimi alanında uzman kişilerce yapılacak planlı, programlı ve profesyonel bir öğretim ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksu, A. Betül. "Gençlik Döneminde Görülen Bazı Zararlı Madde Alışkanlıkları ve Din Eğitimi". *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Aktan, Ercan. "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Erciyes İletişim Dergisi* 5/4 (2018), 411-413.
- Amaghani, Farnaz Fathi - Akbağ, Müge. "Gençlerde Sosyal Medyaya Yönelik Tutumlar ve Yalnızlık: İlişkisel Bir İnceleme". *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 6/15 (2018), 5-24.
- Armağan, İbrahim. *Gençlik Gözüyle Gençlik*. İstanbul: Usadem Yayınları, 2004.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- Ay, Mehmet Emin. "Kur'an'da Gençler ve Gençlik Değerleri". *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Ay, Mehmet Emin. *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2001.
- Aybey, Salih. *Kredi ve Yurtlar Kurumunda Din Hizmetleri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Aydın, Cüneyd. "Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutum ile Hayattaki Anlam Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017), 89-108.
- Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Bahadır, Abdülkerim. "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler". *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1999.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Eğitimden Doğan Gençlik Problemleri". *Gençliğin Ruhi ve Manevi Problemleri*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1987.
- Bruce, William. *Personel Development During Childhood and Adolescence*. Ed. Skinner, Prentical Inc. 1987.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2016.
- Cole, Luella - Morgan, John J. B. *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, çev. B. Halim Vassaf İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Çapak, İbrahim - Ferah, Nimet. "Şiddet Suçlarına Sürüklenen Ergenlerde Dini Potansiyeller". *İslami İlimler Dergisi* 8/2 (2013), 57-92.
- Çayır, Celal. "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma". *Bilimname* 28 (2014), 59-88.
- Çelikkaya, Hasan. *Din Eğitimi İhtiyacı*. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Demir, Ümit. "Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Selçuk İletişim* 9/2 (2016), 27-50.

- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Ekşi, Aysel. *Gençlerimiz ve Sorunları*. İstanbul: İÜ Yayınları, 1982.
- Ekşi, Ayşel. "Türkiye'de Gençler". *Türkiye'de ve Beş Kıt'ada Gençler*. Ankara, Nobel Tıp Kitapevleri, 2015.
- Ekşi, Füsün - Ümmet, Durmuş. "Bir Kişilerarası İletişim Problemi Olarak İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık: Psikolojik Danışma Açısından Değerlendirilmesi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 11/25 (2013), 91-115.
- Erdener, Mehmet Akif - Fahri Sezer - Erdoğan Tezci, "Liselerde Sık Karşılaşılan Öğrenci Problemleri", *Turkish Studies* 12/14 (2017), 151-166.
- Gander, Mary J. - Harry W Gardiner. *Çocuk ve Ergen Gelişim*. Çev. Ali Dönmez vdğ. İstanbul: İmge Kitabevi, 2010.
- Gökçe, Birsen. *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*. Ankara: MEB Yayınları, 1984.
- Gündüz, Turgay. "İslam'ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış". *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Yayınları, 2002.
- Gür, Bekir S. vdğ., *Türkiye'nin Gençlik Profili* (Ankara: SETA, 2012).
- Gürsu, Orhan. "Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015), 49-75.
- Hökelekli, Hayati - Çayır, Celal. "Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 23-46.
- Hökelekli, Hayati. "Ergenlik Dönemi Dini Şüpheler". *Din Öğretimi Dergisi* (1988), 73-82.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem yayınları, 2016.
- İmamoğlu, Abdulvahit - Yavuz, Adem. "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/23 (2011), 205-244.
- İnce, Abdullah - Mutlu, Nesibe Saliha - Ergün, Sümeyye Beyza. "Gençlik Döneminde Din (Doğu Marmara Bölgesi 18-24 Yaş Grubu Örneği)". *Gençliğin Gelişimi ve Problemleri Karşısında Din Görevlileri. 7. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- İnce, Abdullah. "Gençliğin İnanç Problemlerinin Gerçekliği: Eleştirel Bir okuma". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-932.
- Kalfa, Nazlı Tutku. "Gençler Nazarında İnanç Problem Alanları ve Dinî Şüphe - Lise Öğrencilerinin İnanç Soruları Üzerine Nitel Bir Araştırma ve Öneri". *Hız Peygamber ve Gençlik Sorunları*. Ed. M. Bayyığıt - M. Özkan- A. A. Çanakçı. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Kaplan, Louis. *Mental Health and Human Relations in Education*. New York: Harper&Brothers Publishers,1959.
- Kara, Seyfullah. "Modern Din Hizmetlerinde İhmal Edilmemesi Gereken Kitle: Gençlik". 1. Din Hizmetleri Sempozyumu. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Karaca, Faruk. *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*. İstanbul: Bil Yayınları, 2001.

- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1998.
- Karlı, Necmi. "Şiddetin Önlenmesinde Dini/Manevi Rehberlik", Şiddetle Mücadelede Dini ve Ahlaki Değerler. Ed. B. Nazıroğlu- H. Y. Acuner. Ankara: Hegem Yayınları, 2022.
- Karlı, Necmi. "Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı ve Dindarlık İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2020), 169-201.
- Keskioğlu, Osman. *İslâm'da Eğitim ve Öğretim*. Ankara: DİB Yayınları, 1987.
- Kırca, Celal. "Kur'an'da Ruh Sağlığı". *Diyanet Dergisi* 19/3 (1983), 48-55.
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 373-393.
- Korkmaz, Ayşe. "Yükseköğretim Gençliğinin Problemleri", *Milli Eğitim Dergisi* 211 (2016), 37.
- Koştay, Münir. *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi". *AÜİFD* 45/2 (2004): 137-154.
- Köylü, Mustafa. "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumlari Açısından Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2007), 65-92.
- Köylü, Mustafa. *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.
- Kuruçay, Yasin - Gürses, İbrahim. "Ergenlerde Anlamsızlık İle İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 87-111.
- Onay, Ahmet. *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Özgüven, İ. Ethem. "Üniversite Öğrencilerinin Sorunları ve Başetme Yolları". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1992), 8.
- Sekam. "Türkiye'de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri". İstanbul: Sekam, 2016.
- Soysaldı, H. Mehmet. "Günümüz Gençlerinin İnanç Problemleri". *Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları*. Ed. M. Bayyigit - M. Özkan- A. A. Çanakçı. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Şemin, Refia Uğur. *Gençlik Psikolojisi*. Ankara: Remzi Kitabevi, 1992.
- Şentepe, Ayşe - Güven, Metin. "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015), 27-44.
- Şimşek, Eyüp. "Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004): 207-220.
- Taymur, İbrahim - Türkçapar, M. Hakan. "Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/2 (2012):158.
- Utsch, Michael. "Pozitif Psikoloji'den Güdüler Din Psikolojisi Araştırmaları ve Terapik/Manevi Yardım Uygulamaları". Çev. A. Bahadır. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2008), 172-173.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.

- Vural, Ayhan - Kılıç, İbrahim. *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayınları, 2011.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: DİB Yayınları, 1983.
- Yavuzer, Haluk vdğ. "Günümüz Üniversite Gençliğinin Sorunları". *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 1 (2005), 79-91.
- Yavuzer, Haluk. "Üniversite Gençliğinin Sorunları". *İstanbul Üniversitesi Bülteni* 3/3-4 (1985), 73-91.
- YEKDER. *Yetişkinlerin Din Eğitimine Bakışları ve Din Eğitimi İhtiyaçları*. İstanbul: İlke Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Yiğit, Yasin. "Modern Çağda Gençlik Problemleri ve Din Eğitimi", *İslam, Modernite ve Gençlik*. Ed. S. Kara - S. Aybey - T. Aşirov. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2021.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. Ankara: Özgür Yayınları, 2019.
- Yöyen, Elif Güneri vdğ. "Ergenlerin Kişilik Özelliklerinin Problem Çözme Becerisi Üzerine Etkisi". *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 1/1 (2017), 75-93.
- Yüksel, Zeynep. "Gençliğin Anlam Arayışına Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 376-395.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 964-993

KUR'AN EĞİTİMİNİN AHLAKİ GELİŞİM ÜZERİNE ETKİSİ
(RİZE MERKEZ İHL ÖRNEKLİĞİNDE)
The Effect Of Qur'an Education On Ethical Development
(From The Example of Rize Central Imam Hatip High School)

İmran ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, imran.celik@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6598-8943.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	11.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	10.12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	964-993

Atıf / Cite as: Çelik, İmran. "Kur'an Eğitiminin Ahlaki Gelişim Üzerine Etkisi (Rize Merkez İHL Örneğinde)" (The Effect of Qur'an Education On Ethical Development (From The Example of Rize Central Imam Hatip High School)). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 964-993. Doi: 10.17859/pauifd.1187618.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 964-993

KUR'AN EĞİTİMİNİN AHLAKİ GELİŞİM ÜZERİNE ETKİSİ (RİZE MERKEZ İHL ÖRNEKLİĞİNDE)*

İmran ÇELİK**

Öz

Bu çalışmada Kur'an eğitiminin 14-18 yaş gençler üzerinde ahlakî gelişime etkisi; önemi, gerekliliği, Kur'an okumanın özel karşılığı olan "tilâvet" kelimesinin Kur'an'daki anlam seyri, ahlak eğitimi ve Kur'an eğitiminin ahlakî gelişim üzerinde etkisinin olup olmadığına dair kavramlar ele alınmıştır. Araştırmada Kur'an eğitiminin teknik olarak öğre(t)me şekillerinden bahsetmek yerine; öğrenmenin yaşı, öğretilme mekânı, mahiyeti, öğretici unsuru, ebeveynlerin rolü, ahlak kavramı ve alınan Kur'an eğitiminin öğrencinin ahlakî gelişim düzeyine katkı sunup sunmadığına değinilmiştir. Ayrıca araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonunda Kur'an'ın; lafzı, okunması, eğitim-öğretimi gibi hususların, birey üzerinde duygusal ve davranışsal olarak etki ettiği, gençlerin Kur'an'ın kendilerine manası ile öğretilmesi beklentilerinin olduğu, Kur'an eğitiminin ahlaka yansıdığı ve ahlakî tutum temin edecek sonuçlar doğuracağı bulguları elde edilmiştir. Ayrıca Kur'an eğitimi veren bazı görevlilerin pedagojik açıdan yeterli olmadığı, velilerin eğitim anlayışlarında çocukların öz saygısını bazen geri plana iterek şahsiyetlerine zarar verebilecek bir tutum sergiledikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kıraat, Kur'an Eğitimi, Gençlik, Ahlak Eğitimi, Ahlakî Gelişim.*

The Effect Of Qur'an Education On Ethical Development (From The Example of Rize Central Imam Hatip High School)

Abstract

In this study, the effect of Qur'an education on the moral development of young people aged 14-18 is discussed within the framework of concepts/titles such as the importance and necessity of Qur'an education, the meaning of the word "recitation", which is the equivalent of reading the Qur'an, in the course of time, and whether moral education and Qur'an education affects moral development. In the research, instead of dealing with the technical ways of learning/teaching the Qur'an, the concepts such as the age of learning, the place of teaching, its nature, the instructor, the role of parents, morality, and whether the received Qur'an education contributes to the moral development level of the students are mentioned. It is concluded that issues such as the Qur'an's wording, recitation, chant, and being taught affect the individual emotionally and behaviorally, there is an expectation that the Qur'an will be taught to young people of any age by using modern teaching methods, the Qur'an education given considering its moral aspect reflects on morality and will result in moral attitude. In addition, it is revealed

* Bu araştırma için T.C. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 09.08.2022 tarihli toplantısında 2022/166 sayısı ile etik kurul izni alınmıştır. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, imran.celik@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6598-8943.

that some mosque officials who teach the Qur'an are not sufficient in terms of pedagogy and that parents sometimes push the self-esteem of children to the background and exhibit an attitude that may harm their personalities.

Key Words: Recitation, Qur'an Education, Youth, Morality Education, Moral Development.

Structured Abstract

The most important period of a person's world adventure can be accepted as the youth period. A young person's education, manners, value judgments and positively shaping their life mean the future of both them and the society they live in. The Qur'an is the last divine message of the earth and the book that teaches humans the reason for existence. Moral development is the ideal state both which human beings are endowed with and which they can shape later with education, to live a virtuous life in their feelings, thoughts and actions. In the study, the qualitative research method was used, and the case design, one of the qualitative research methods, was preferred. The interview was used as the data collection technique, and a semi-structured interview form was used as the data collection tool. The findings obtained were analyzed through the interpretive approach. Interviews were conducted with 11 students, including 4 boys and 7 girls, in two religious vocational high schools in the center of Rize. The following results were obtained in this study. A religion must have a unbreakable bond with morals and ethical values for them to turn into behavior. It is necessary to learn the Qur'an at a young age in a planned and qualified environment, to care about the first learning feelings of children, to carefully select and monitor the teacher, the environment and other impressive environmental element. Children's first drive for education is important. The importance of the teacher, educational venue and other factors are seen in this regard. It is known that appreciation, compliments and rewards in childhood affect learning positively and increase permanence. Peer psychology is also a powerful factor positively influencing learning. Young people request to learn the Qur'an with its meaning. When the developing teaching techniques and the qualified teacher opportunities in our country are considered together, it seems that this request should be put into practice. In the present study, it has been determined that parents have some weaknesses in protecting teenagers' personalities. As a result, teenagers suspect that their parents do not give importance to them. In the study, it has been also revealed that mosque officials have a serious lack of pedagogy. The present study reveals that Qur'an education and reading the Qur'an are perceived by young people as a very special religious duty. It is thought that this perception is a reflection of the understanding of the sacred in society. In addition, the study shows that teenagers make a bond between the Qur'an, education, and morality, and that the Qur'an education contributes positively to moral behaviors. Despite the developing educational methods, it is seen as a problem by the youth that the Qur'an education is still tried to be given with a traditional understanding. According to the results of the study, the participants want teachers to renew their knowledge and skills and keep up with the times. It has been observed that young people staying in boarding Qur'an courses experience feelings of fear, loneliness and pressure. It is concluded that issues such as the Qur'an's wording, recitation, chant, and being taught affect the individual emotionally and behaviorally, there is an expectation that the Qur'an will be taught to young people of any age by using modern teaching methods, and the Qur'an education given considering its moral aspect reflects on morality and will result in moral attitude. In addition, it has been determined that some mosque officials who teach the Qur'an are not sufficient in terms of pedagogy and that parents sometimes push the self-esteem of children to the background and adopt an attitude that may harm their personalities.

GİRİŞ

Dinin va'z ediliş amacı, insanları önce sahih bilgi ile donatmak, salih bir amel sahibi kılmak ve sonuç olarak ahlaklı bireyler yetiştirmektir.¹ Kur'an'ın insanlığa seslenişindeki ilk sözü okumaktır. Kur'an'da, '*Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir*'² ilahi mesajı insanların iman, amel ve ahlâka ilişkin mânevî hastalıkları iyileştirmede, insanın fitri yönünü canlı tutmada önemli bir unsuru ortaya koymakta, '*Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirlir*'³ şeklinde geçen âyetler ise Kur'an tilavetinin insanın duygu boyutuna nasıl tesir ettiğini ifade etmektedir.

Kur'an öğretimi, nüzulünden bugüne kadar Müslümanların en önem verdiği çabaları olmuştur. Bu çabanın ilk hedefi çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireye ibadetlerini yapacak kadar Kur'an okumayı öğretmektir. Ayrıca bu öğrenimi sırasında hem Kur'an'ın mahreç, tecvid ve makam ile okunmasındaki fonetik ahengini hem de ilahi sözün manevi atmosferini duygusal ve ahlak olarak fitratında hissetmesini temin etmektedir. Çünkü Kur'an öğretimi salt bir bilgi aktarımı olmayıp aynı zamanda etiğe dayalı biçimlendirmeyi, ahlakî değerlerin öğretim ve yaşanılmasını da temin eden bir mahiyet arz etmektedir.

Ergenlik dönemindeki gençlerde ahlakî değerlerin kaynağının belirlenmesinde ve öğrenilmesinde Müslüman bir genç için en temel kriter Kur'an'dır.⁴ Değerlerin davranışlar ile bütünlük oluşturması için bunların öğretilmesinde gözetilen metot, öğrencinin hazır bulunuşluğu ve gençlerin hayatına yansımalarının temin edilmesi önemli hususlardır. Örneğin, namaz Müslüman genç için önemli bir dini ödevdir. Namazda hem Kur'an tilaveti hem ibadet şuuru hem de ahlak boyutu vardır. Ergenlik dönemindeki bir genç Kur'an, tilâvet, namaz ve ahlak arasında doğru bir ilişki kurabilirse bu genç için, din anlamlı bir inanç değeri olarak hayatında yer edinebilir.

Ahlakî öğretilerin temelinde bireye kazandırılacak değerlerin davranış bilincine dönüşmesi esası olması beklenir. Topçu'nun ifadesi ile hakikatin, yeryüzünde fitratı ile uyumlu bir bireyin hayatında müşahhaslaşmış hali olan ahlakın, vicdanlarda hapsolmayıp davranışlarımızda tecelli etmesi ve duygularımıza yansması gerekir.⁵

¹ Maksut Çetin, "Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (2021), 84.

² el-İsrâ 17/82.

³ el-Enfâl 8/2.

⁴ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 127; Babanzâde Ahmet Naîm, *İslam Ahlakının Esasları* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017), 75; Hasan Ayık, *Ahlak Sorunumuz* (Rize: Önce Kitap, 2018), 66; Meryem Attar, *İslam Ahlakı İslam Düşüncesinde İlâhi Emir Teorisi*, ed. Muammer İskenderoğlu (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 61; Taha Abdurrahman, *Ahlak Sorunsalı Batı Modernitesinin Ahlaki Eleştirisine Bir Katkı*, çev. Tahir Uluç (İstanbul, 2021), 44.

⁵ Nurettin Topçu, *İsyân Ahlakı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 106,130.

Bu süreçte Kur'an/din eğitimi alan gençlerin ahlaki olarak daha erdemli davranışlar sergilediği, suça bulaşma ve diğer suç teşkil eden olaylara karışma hususunda daha düşük bir oranın olduğu görülmektedir.⁶ Bu durumun en önemli gerekçesi Kur'an eğitiminin ergenlik dönemindeki bireyin ahlaki değerleri kazanmasına pozitif katkıda bulunması olduğu söylenebilir.⁷

Bu çalışmada Kur'an eğitiminin ve öğretiminin 14-18 yaş dönemindeki genç bir bireye nasıl tesir ettiği ve ahlaki gelişimine etkisi sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, nitel araştırma yöntemlerinden durum deseni tercih edilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak görüşme (mülakat), veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmış ve elde edilen bulgular yorumlayıcı yaklaşım ile analiz edilmiştir.

Yapılan mülakat görüşmelerinde gençlerin Kur'an eğitimini ne zaman, nerede, nasıl aldıkları ve bu eğitime nasıl yaklaştıkları, Kur'an okurken ya da dinlerken ne hissettikleri, Kur'an eğitimi ile ahlak arasında ilişki kurup kurmadıkları, kendilerini ahlaken nasıl hissettikleri, çocuklarını Kur'an öğretmeye gönderecek ebeveynlere ve Kur'an eğitimi verecek hocalara yönelik değerlendirmelerine dair sorular yöneltilmiştir.

1. Kur'an Eğitimi

Kur'an eğitimi ve öğretimi ile Kur'an'ı yüzünden okumayı öğrenme/öğretme, âyet ya da sûreleri ezberle(t)me ve anlamını kavra(t)ma şeklinde üç aşamalı bir süreci kastetmekteyiz. Bunlardan ilk ikisi kısa süreli ve daha kolay elde edilebilecek kazanımlar iken üçüncüsü Müslüman bir bireyin hayatı boyunca devam edecek olduğu uzun soluklu bir eğitim/öğretim sürecidir.⁸

İslami anlayışta "ilim, amel içindir" bakış açısı çok önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an öğreniminden maksat onu belli kurallar çerçevesinde okumakla birlikte onun vermek istediği mesajı da öğrenmektir. Bu anlayışı özümsemiş bir çevrede yaşayan gençler de aynı davranışı sergileyebilirler. Bilgilendirmenin ve öğretmenin amacı salih insan yetiştirmektir. Kur'an'ın, akli kullanamamayı,⁹ faydası olmayan, hayata dokunmayan ve olumsuz bir davranış şeklindeki nitelemesi ilginçtir. Bu durumda öğretimi bilgi ile, eğitimi değer ile irtibatlandırabilmek için bilgi ile değer arasında ayırmamak gerekmektedir.¹⁰

Kur'an'ın kutsiyeti anlayışı bir genci öğretmenin anlattıklarına dikkat kesilmesine sebep olabilmektedir. Kur'an öğrenimi bir dersin ötesinde aynı zamanda bir ibadet amacı anlayışı içermektedir. Gönül huzuru/iç tatmin/itminan açısından genci ahlaki ve ruhi bir doyuma ulaştırabilmektedir. Ayrıca Kur'an eğitiminden alınan

⁶ Muammer Bayraktutar, "Suç Önlemede Dini ve Ahlâki Değerlerin Rolü", *Suç önleme sempozyumu* (Bursa, 2011), 10; Zahir Kızmaz, "Din ve Suçluluk: Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2005), 15-20.

⁷ Macit Yılmaz, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 130.

⁸ Muhammet Şevki Aydın, *Ahlâkla Varolmak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 130.

⁹ el-Hucûrât 49/4

¹⁰ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 148.

çıktılar aile ve toplum tarafından da takdir edilen bir geri dönüşümü barındırdığından ötürü bu, öğrenciyi onurlandırmakta ve şahsiyetini pekiştirebilmektedir. Kur'ân ile birliklilik, genç bireye daha dikkatli olmayı telkin eder. Bu telkin süreci sonucunda genç kendini tutabilmeyi tecrübe eder. Bu tecrübe ilkeye, davranışa ve daha sonra şahsiyete dönüşebilir.¹¹

Eğitimde öğreticinin davranışları çok önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm, öğreticiyi de gönüllü ya da zorunlu olarak daha dikkatli bir ahvale sokmaktadır. Hz. Peygamber'in yaklaşımı ve eğitim metodu ile onun şahsiyetini seven sahabe, O'na duyduğu sevgi ve saygı ile Kur'an eğitimi arasında organik bir bağ kurup içtenliğini ve sürekliliğini temin ediyordu.¹²

Eğitim, insanın doğasını hareket noktası olarak dikkate almakla mümkün olabilir. Kur'an bunu çokça ifade etmektedir.¹³ Eğitimin kanunları buna uygun hale getirilmeli ve buna göre sürdürülmelidir.¹⁴ Kur'an, insanın eğitiminde fitratı merkeze almaktadır. Çünkü fitri psikolojimizde ahlaki değerleri içermeye hazır bir potansiyel daima vardır.¹⁵ Kur'an, talim,¹⁶ tedris,¹⁷ tefhim,¹⁸ tetkik,¹⁹ vahiy,²⁰ inzal,²¹ takrir²² ve tilâvet²³ kavramlarını kullanmak sureti ile eğitim ile insan fitratı, uygulaması ve metotları konusunu insanlara öğretmektedir.²⁴

Batı'da ahlakın kaynağının ne olduğu,²⁵ doğuştan mı yoksa sonradan mı edinildiği tartışmaları²⁶ bir tarafa, Kur'an, insanın tabiatında öz olarak ahlakın mevcut olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Ancak fitri olarak insanda var olan bu ahlak, irade ile teşekkül etmekte, gelişmekte ve anlamlandırılmaktadır.²⁸

¹¹ Recep Ertuğay, "Kur'ân-ı Kerîm'i Anlamanın Önemi Vurgulanırken Kırâatinin (Yüzünden Okuma) Önemsizleştirilmesi Sorunu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (ts.), 833.

¹² Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 26.

¹³ er-Rûm 30/30; el-Fussilet 41/53; ez-Zâriyât 51/23.

¹⁴ Bayraktar Bayraklı, "Kur'an ve Eğitim", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-I Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul*, (2000), 65.

¹⁵ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 149.

¹⁶ el-Bakara 2/31, 32; el-Mâide 5/110; el-En'am 6/80; er-Rahmân 55/2, 4.

¹⁷ el-En'am 6/105.

¹⁸ el-Enbiyâ 21/79.

¹⁹ Ali imran 3/79.

²⁰ el-Mâide 5/11; el-En'am 6/112; el-Enfâl 8/12; en-Nahl 17/68-69; el-Fussilet 41/12; eş-Şûrâ42/51.

²¹ el-Bakara 2/97.

²² el-A'lâ 87/6.

²³ el-Bakara 2/252; Âli İmrân 3/5; el-Kehf 18/83; en-Neml 27/92; el-Kasas 28/3.

²⁴ Bayraklı, "Kur'an'ı Kerim'de Öğretim Kavramı ve Vahiy", 189.

²⁵ Sarıalioglu, *Materyalizm ve Ahlak*, 47-50; Kropotkin, *Etik*, 52; Macintyre, *Erdemin Peşinde*, 113-114.

²⁶ Macintyre, *Erdemin Peşinde*, 158.

²⁷ el-Beled 90/10; eş-Şems 91/7-8.

²⁸ Mehmet Şevki Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", *İslam Ahlakı Temel Konular ve Güncel Yorumlar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.s.), 230.

Bireyin doğuştan sahip olduğu ahlakî potansiyelin alımı, açılımı ve biçimlenişi bizzat eğitimi ile birlikte olabilecek bir durumdur. Hz. Peygamber'in; *"Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar."*²⁹ şeklinde "fitrat" hadisi diye meşhur olan ifadelerinde de dikkat çektiği üzere İslam, insanın fitratını, şartlarını ve ihtiyaçlarını hesaba katarak bir bilinç kazanmasına, ahlakî erdemliliklerini bu çerçevede gerçekleştirmesine imkân tanımaktadır.³⁰

1. 1. Kur'an Eğitiminin Önemi ve Gerekliliği

Genç bireyin kutsal tasavvuru ve bunlarla ilişki düzeyi bu eğitime yaklaşımında başat bir rol oynayacaktır. Kur'an eğitimi alan gençler üzerinde yapılan araştırmalarda onları etkileyen en önemli hususların başında Kur'an'ın kutsiyeti ve manasına vukufiyet sağlandığında okuyan gencin gönül dünyasına bıraktığı sürür duygusunun öne çıktığı görülmektedir.

Kişinin, Kur'an'dan namazının caiz olacağı kadar öğrenmesi ve ezberlemesinin farz³¹, Kur'an öğretiminin ise farz-ı kifaye hükmünde³² olması Müslümanların kendisine büyük önem atfettiği bir sorumluluk olmuştur. Tarihi süreçte Kur'an'ın tefsirine atfedilen önem kadar tilâvetine de değer verilmiş ve inananlar Kur'an'ı layık-ı veçhile oku(t)maktan da geri durmamışlardır.³³ Bu konuda teşvik edici âyetler ile Hz. Peygamber'in müjdeleri, desteği mahiyetindeki hadisleri³⁴ ve uygulamaları hem yetişkinler için teşvik edici bir unsur hem de gençler için ilgi duyulan ve yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olarak addedilmiştir.

Okunmasının özellikle belli kurallarda ve önemsenerek yapılması³⁵, okunduğunda dinlenilmesi, susup saygı gösterilmesi³⁶, Kur'an okumayı bilenlerin bunu bilmeyenlere hem lafzen hem de içerdiği mesajları bir tebliğ vazifesi olarak öğretmeleri gerektiği³⁷, Kur'an'dan uzak durmanın ya da yüz çevirmenin sıkıntılı bir hayata sebebiyet vereceği ve ahirette hesabının sorulacağı³⁸ özellikle vurgulanmıştır. Kur'an'ın, mesajı ile bir öğüt, okuyanın ruh dünyasına bir şifa ve insanlara yol gösterici bir rehber olduğu³⁹, okunduğunda, tilâveti ile namaz kılındığında hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyacağı⁴⁰ mesajları genç bir birey için dikkat çekicidir.⁴¹ Hz. Peygamber'in Kur'an'ı öğrenme ve okumaya dair; yeryüzü, gökyüzü ve ikisi arasındaki her şeyden daha sevimli olduğu⁴², Müslümanların en hayırlılarının Kur'an'ı

²⁹ Buhârî "Cenâ'iz", 79, 92, 93.

³⁰ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 232.

³¹ Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvidi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2015), 15.

³² Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (İstanbul: Emin Yayınları, 2019), 35.

³³ Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvidi*, 13.

³⁴ el-Fâtır 35/29; el-Enfâl 8/2; Âli İmrân 3/113.

³⁵ el-Müzzemmil 73/4; el-Furkân 25/32

³⁶ el-A'râf 7/204.

³⁷ el-Mâide 5/67; en-Neml 27/92.

³⁸ el-Fâtır 35/29.

³⁹ Yunus 10/57.

⁴⁰ el-Ankebût 29/45.

⁴¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 25-31.

⁴² Dârîmî, *"Fedâilü'l-Kur'an"*, 6.

öğrenen ve öğretenler olduğu⁴³, güzel sesle okunması gerektiği⁴⁴, Kur'ân okuyanların cennetle müjdelendiği⁴⁵ ve kendisinden geriye bıraktığı en önemli iki değerden birinin Kur'an olduğu ve ona sınımsız sarılan gençlerin (insanların) asla sapıklığa düşmeyeceği müjdesi⁴⁶ onu, kutsal, saygı gösterilen ve inananlar için vazgeçilmez bir konuma yükseltmiş olduğu ifade edilebilir.

1. 2. Tilâvet Kelimesinin Kur'an'daki Anlam Seyri

Tilâvet, “تلو /t-l-v” kök anlamı olarak, bir kişiyi bir hükmü yakinen takip etmek, uymak, okumak, manayı düşünmek, örnek almak ve makamına tabi olmak anlamlarına gelmektedir. “تلاوة” ise kelimenin mastar formu olup, ilahi kitaplara bağlılık anlamında kullanılmaktadır. Bazen okumak bazen de va'z edilen hükme tabi olmak, ilim ve amelle okunan şeye bağlanmaktır.⁴⁷

Mushaf sırasına göre sûrelerde bu fiilin/kavramın anlamı salt okuma şeklinde olmayıp bilakis okumanın manaya, mananın ahlaka ve davranışa taşınması noktasında bir vurgu olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Bakara sûresi 121. âyette “يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ / onu hakkını vererek okumakta”, ilk bakışta Kur'an'ı tecvid ile okumak, ancak daha derinlikli anlamında huşu ile okumak⁴⁸, üzerinde düşünmek, birine uymak, takip etmek⁴⁹ vurgusu ile geçmektedir. Bu âyette tilâvet sözcüğü ile kıraat kelimesinden daha derinlikli bir anlamının olduğu, Kur'an'ın okunup mesajlarının hayata taşınması noktasında özel bir fiil olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵⁰

“يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا” / O size âyetlerimizi okuyor,⁵¹ “âyetlerimizden” kasıt, Allah'ın hükmü, emri ve kanunudur.⁵² Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ görevi ile insanların ruhlarını arındırması, ahlaklarını güzelleştirmesi ilim ve irfanda gelişmesi; “يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ” / geceleri ibadete durup Allah'ın âyetlerini okur, secdeye kapanırlar.”⁵³ ifadesi ile her toplumun içerisinde güzel ahlak ve iyi nitelik taşıyan kişilerin olacağı⁵⁴; “يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِهِ” / kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan”⁵⁵, Hz. Peygamber'in cahiliye toplumuna, Allah'ın âyetlerini okuması ile onlara aydınlanmanın yolunu açtığı, onları bilgi ve erdemle donattığı ve ahlakî meziyetler kazandırdığı vurgulanmaktadır. Zaten peygamberlerin görevleri; Allah'ın âyetlerini okumak, insanları inkar ve

43 Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 21.

44 Ebû Dâvud, “Vitr”, 21.

45 Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'an”, 13.

46 Ebû Dâvud, “Menâsik”, 57.

47 Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredât*, 201-202.

48 Bayraklı, *Kur'an Tefsîri*, 210-11.

49 Ayrıca bk. el-Bakara 2/113, 129.

50 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/201-202.

51 el-Bakara 2/151.

52 Bayraklı, *Kur'an Tefsîri*, 303.

53 Âli İmrân 3/113.

54 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/654.

55 Âli İmrân 3/164; el-Hac 22/72; el-Cuma 62/2.

kötülüklerden temizlemek ve kitap ve hikmeti öğretmek onlara ahlakî erdemlilikler kazandırmaktır.⁵⁶

“رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا” / *âyetlerimizi okuyan bir peygamber*⁵⁷ Allah’ın mesajını insanlara ileten, okuyan ve onları tezkiye etmeye çalışan bir peygamber göndermedikçe cezalandırmanın olmayacağı vurgusu görülmektedir.⁵⁸ “إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ / *Allah’ın kitabını okuyanlar*”⁵⁹, “لَقَدْ يَوْمَكُمْ هَذَا” / *İçinizden, size rabbinizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?*⁶⁰ Bu âyette Allah’ın kitabındaki hükümlere tabi olanlar, kendi lehlerine ve aleyhlerine olanları bilenler, kitaptan helal ve haram olarak okudukları hükümleri söz, eylem ve tutumlarına yansıtıp ahlakî boyuta taşıyanlar şeklinde geçtiği görülmektedir.

Kur’an’daki genel seyrine bakıldığı zaman “t-l-v” kelimesinin geçtiği yerlerde okuma-anlama-erdem ve ahlak-davranış-erdem arasında bir ilişki kurulduğu gözlemlenmektedir.⁶¹ Ayrıca ilmin, okumanın, eğitimin; beyinlerin, gönüllerin arındırılıp temizlenmesi, insan ruhunun şahsiyetinin sapık düşünce ve inançlardan temizlenmesi anlamına da geldiği görülmektedir. Kur’an’ın mesajının anlaşılmasının insanın fitratını anlamasına, insani duygularını korumasına ve çevresi ile ahlakî erdemlilik ilkeleri çerçevesinde ilişki kurabileceğine yardımcı olacağı söylenebilir.

1.3. Ahlak Eğitimi

Ahlak; tabiat, seciye ve huy demektir. İnsanın tabiatında meydana gelen ve sabit olan, fiillerin kendisinden düşünmeye, zihni yormaya gerek olmadan kolayca sudur ettiği melekedir.⁶² Bir başka ifade ile insanı kimliğinin ve varlığının müdahalesi olmadığı seviyelere yükselmeye ulaştıran fiillerdir.⁶³ Ahlak sadece teorik bilgi değildir. Bilakis anlama, beceri ve yapabilme gibi kişiyi kendi eylemlerini özgürce gerçekleştirebileceği erdemli davranışlara yönlendirendir.⁶⁴ Ahlaklı birey, hayatında değerleri bilen ve oluşturan, bu değerlere göre tutum ve davranışlarını belirleyen ve kendini bu değerlere göre yöneten ve denetleyen özgür bireydir.⁶⁵

Bireyin ahlakî erdemlilikleri kazanabilmesi için aktif konumda yer alması, öğrenme eyleminin öznesi olması, eleştirel düşünmesi, edindiği bilgiler ile varlık dünyası arasında bağlantı kurabilmesi, bu değerlerin hayatı için gerekliliğine inanması gibi durumlar olmalıdır. Eğer böyle bir dayanak, ihtiyaç ve gereklilik temin

⁵⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Mecdî Baslûm (Lübnan: Dar’ü’l-Kütübil İlmîyye, 2005), 2/520; Bayraklı, *Kur’an Tefsîri*, 446.

⁵⁷ el-Kasas 28/59; et-Talâk 65/11; el-Beyyine 98/2.

⁵⁸ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/184-185.

⁵⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/485-486.

⁶⁰ ez-Zümer 39/71.

⁶¹ Ertuğay, “Kur’ân-ı Kerîm’i Anlamanın Önemi Vurgulanırken Kırâatinin (Yüzünden Okuma) Önemsizleştirilmesi Sorunu”, 835.

⁶² Akseki, *Ahlâk Dersleri*, 26.

⁶³ Taha Abdurrahman, *Ahlak Sorunsalı Batı Modernitesinin Ahlaki Eleştirisine Bir Katkı*, çev. Tahir Uluç (İstanbul, Pınar Yayınları, 2021), 77-78.

⁶⁴ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 95.

⁶⁵ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 100-101.

edilebilirse 14-18 yaş aralığındaki genç için din ve Kur'an eğitimi tutarlı, ahlaklı ve erdemli bir hayat sürmesine katkıda bulunabilir.⁶⁶ Ancak bu eğitimin sadece ezberci bir yaklaşımla değil ezberin yanında anlamaya, anlamlandırmaya, uygulamaya ve hayatın pek çok aşamasında faydalanmaya yönelik boyutu ihmal edilmeden gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır.⁶⁷

Lafzı, belli kurallar şeklinde tilâveti ve fiziki olarak Mushaf'ın kendisi kutsal addedildiğinden dolayı bir Müslümanın Kur'an'a yaklaşımı bile saygı ile olabilmektedir. Ayrıca Kur'an'ın âyetlerini okuduğu ve manasına vukufiyet sağladığı zaman inançlı bir insanın bu emir ve nehiylerden müstağni kalması mümkün olmayabilir. Bilakis bunlardan etkilenebilir ve bu eylemler onun ahlakî tutumuna yansiyabilir. Ahlak, iman ve amelden ayrı olmayıp onların mütemmim bir cüzü sayıldığından dolayı dini inançlar ahlak ile iç içe değerlendirilmiş ve kişinin inancı, aldığı eğitimi ve özelde okuduğu Kur'an'ın onun şahsiyetini etkilemesi ve daha iyi insan ve Müslüman olmasını temin etmesi beklenebilir.⁶⁸

İnsanın özünde ve ruhunun derinliklerinde onu inançlı olmaya, bazı dini ödevleri yapmaya yönlendiren birtakım içgüdüler vardır.⁶⁹ Eğitimin yanı sıra ahlakî eylemlere etki eden; din, gelenekler, yönetim sistemi, ekonomik gidişat, ticaret, yapılan yayınlar, toplumun kanaat önderleri ve düşünürleri, sanatçılar, sosyal çevre, bireyin içerisinde yetiştiği aile ve iklim gibi etkenlerde bunlardan sayılabilir. Ayrıca dini anlayış gereği dua bile bireyin ahlakî erdemlilikleri yaşamasına olumlu etki eden bir mahiyet taşıdığı ifade edilebilir.⁷⁰

Ahlakî erdemlilikler duygu ile ifade edilecek olsa bunu tanımlayan kelime fazilettir. Fazilet kişiye beğenme duygusu ve sonucunda mutlu olma hissi veren zihni bir niteliktir.⁷¹

Ergenlik dönemi gençlere millî ve manevi değerleri vermenin ve olumlu davranışları kazandırmanın pek çok yöntemi vardır. Edebi metinler, müzik, tiyatro, folklor ve spor gibi çeşitli alanlar bunun için araç olarak kullanılabilir. İnanç esasları gibi millî-manevi değerlerde insan için pusula görevi olabilirler. Yeme, içme, giyim-kuşam, evlenme, insan ilişkileri noktasında görgü ve ahlak kurallarının belirlenmesi gibi daha pek çok hususta bireyi yönlendiren ve yaşama tutunmasını temin eden yargılar olabilir.⁷²

⁶⁶ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 96.

⁶⁷ Çetin, "Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları", 98.

⁶⁸ Çetin, "Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları", 103; Abdurrahman, *Ahlak Sorunsalı*, 44-48.

⁶⁹ Muhammed Kızılgeçit, "Gençlerin Dini Hareketlere Katılımının Psikolojik Nedenleri: Bireyin Arayışı mı? Hareketin Başarısı mı?", *Peygamberimiz ve Gençlik* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 414.

⁷⁰ Nevzat Tartı, "Dindarlık ve Ahlak İlişkisi", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 358.

⁷¹ Recep Kılıç, "Bunalım Dönemlerinde Ahlakın Dini Temelinin Önemi", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, (2009), 47.

⁷² Mehmet Emin Gönen, "Çocuklara ve Gençlere Olumlu Ahlakî ve İnsanı Değerlerin Kazandırılmasında Edebî Metinlerin Rolü ve Önemi", *Eğitimde Gelecek Arayışları*:

İnsanın dile getirdiği bir duygusu onun hayallerini ve hislerini de harekete geçirebilir. Kurduğu hayaller gönlünde korku, ümit, dehşet, neşe ve daha pek çok hissi uyandırabilir. Bu bağlamda okuduğu bir edebi metin insanlarda ahlakın düzelmesine, faziletlerin artmasına ve insan için erdemli davranışların kökleşmesine vesile olan bir araç olabilir.⁷³ Örneğin, bir gence insani ve ahlaki erdemleri öğretirken sadece telkin ile şunu yap bunu yapma şeklinde yaklaşmak itici hatta bıktırıcı/uzaklaştırıcı olabilirken, bunu bir tiyatro eseri, edebi bir yazı, şiir, film ve günümüzde nitelikli bir internet sayfası ile daha kolay temin edebiliriz. Mevlana'nın Mesnevisinden beyitler okuyan bir genç, doğruluk, şecaat, dostluk ve hoşgörü ahlak ve erdemini; Yunus Emre'nin şiirlerinden insanı ve hayatı sevmeyi; Mehmet Akif'in Safahatından akıllı olmayı, dini doğru anlamayı, çalışkan olmayı, bidat ve hurafelerden kaçınmayı, milletine ve vatanına minnet borçlu olduğunu; Ömer Seyfettin'in "ilk namaz" adlı hikayesinden namaz kılmanın önemi ve bir genç için gerekliliğini ve Yahya Kemal'in Süleymaniye'de adlı şiirinden dini bir bayramın insanın ruh dünyasında din, cami, bayram, iman, vatan, tarih şuuruna dair uyandırabileceği latif duyguları ve bunun inanç ve itikadına nasıl yansıdığını gözlemleyebilmektedir.⁷⁴

Bilgi olmadan ahlaklı olunamayacağı gibi Kur'an'ın insanoğluna iletilme gerekçesini öğrenmeden, ondaki ahlakî ödevleri bilmeden Kur'an'ın istediği ahlaklı bir bireyde olunamayabilir. Eğer genç birey, Kur'an'dan yeteri kadar eğitim almış ve bunu özümsemiş ise bu soyut bilgi düşünce olmaktan çıkıp eylem üreten, eylemleri insanın karakterini şekillendiren ve somut karşılığı olan davranışlara dönüşebilir.⁷⁵ Zaten Kur'an'ın inananlardan tam olarak istediği de budur.⁷⁶ Eğer mümin genç, aklını bilgi ile donatıp ahlaklı bir birey olursa, kalbi mutmain olur, duyguları gelişir ve bu bilişsel ve duyuşsal doyum onu ahlakî eylemlere taşıyabilir.⁷⁷

1. 4. Musiki, Kur'an Eğitimi ve Ahlak

Müzik, icra edilmesinin kolaylığı, ulaşılabilirliğinin mümkün olması, yaygın ve kolay etkileme gücü ile dinlerin kendilerini ifade etme ve toplumsal karakter kazanma noktasında müracaat ettikleri sanat türlerindedir.⁷⁸ Sosyokültürel hayattan ibadet hayatına kadar insan hayatının geniş bir yelpazesine hitap eden müzik, gençlerin dini anlamlandırmasında, ibadetleri sevmelerinde ve uygulamalarında daima olumlu bir görev icra eder olmuştur.

Dünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlâk ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), I/136.

⁷³ Gönen, "Çocuklara ve Gençlere Olumlu Ahlakî ve İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Edebî Metinlerin Rolü ve Önemi", I/138.

⁷⁴ Gönen, "Çocuklara ve Gençlere Olumlu Ahlakî ve İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Edebî Metinlerin Rolü ve Önemi", I/140-144.

⁷⁵ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 114.

⁷⁶ en-Nisâ 4/82; Yunus 10/24; el-Mü'minûn 23/68; es-Sâd 38/29; ez-Zümer 39/18; Muhammed 47/24.

⁷⁷ Aydın, *Ahlâkla Varolmak*, 116.

⁷⁸ İlkay Şahin, "Dini Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008), 272.

Müzik, 14-18 yaş aralığındaki gençlerde duyguların zenginleştirilmesi, yeniden şekillendirilmesi ve anlamlandırılması⁷⁹ noktasında önemli bir görev icra edebilir. Musikinin bu yönü ahlak ile ilişki kurulması noktasında çok önemlidir. Çünkü insanın ahlaklı olması ve fitratına münasip, ilahi iradenin istediği olan bir yaşam biçimi ile hayatını sürdürebilmesi önemlidir. Ahlak, insan hayatında onu zenginleştirme, pozitif şekillendirme ve hayatını izzetli sürdürebilmesine katkıda bulunması noktasında müzik ile aynı mütemmim görevi icra ediyor şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca duyguları oluşturmada ve beslemede hatta dönüştürmede güçlü bir fonksiyon icra eden müzik, dini inanç ve uygulamaların duygusal bir tecrübe içinde öğrenilmesinin önünü açtığı gibi, eşlik ettiği ibadetler ile dindarlık hissini oluşması, gelişmesi, artması ve dindarlığın derinlikli yaşanması noktasında olumlu etkide bulunabilmektedir.⁸⁰

Musikinin özünde var olan kutsal karakterde bir ciddiyet ve dinleyiciye verdiği huzur ve neşe⁸¹ iklimi aynen ahlaki erdemleri yaşayan gencin iç dünyasında hissettiği tatmin olma duygusu gibidir. Günümüz gençliğinin müzik ile ilişkisi, müziğin çekici rolü, müzik vesilesi ile şekillendirdiği hayatı, değer yargıları, edindiği rol modeller; onunla bakış açısını, eğitimini, giyim-kuşam, günlük ritüeller ve gelecek planlarını yapması, müziğin 14-18 yaş aralığındaki bir genç için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan unsurlardır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiir ve eserlerinde musiki ve onun insanın gönül dünyası ile ilişkisine dair vurguları müsellemdir. Aşağıdaki dördümlük çoğu çalışmalarda Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "*Mârifetnâme*" adlı eserine atfedilse de⁸² ki *Mârifetnâmede* de geçmektedir.⁸³ Nâbî'nin "*Hayriye*" adlı manzum eserinde geçmekte ve musikinin ahlak üzerine etkisini ifade etmektedir.

Mûsikî hikmete dâ'ir fendir.

Bilene bilmeyen rûşendir.

Ve nice esrârı var, idrak idicek.

Pür gelür sîneleri çâk idicek.⁸⁴

Müzik bireyin bağlı olduğu din, millet ve kültürünü direkt yansıtan bir görev icra edebilmektedir. İnsan ait olduğu duygu dünyasını, içerisinde yaşadığı bütün değerlerin bir yansıması olarak yaşamaktadır. Bundan dolayı inançlı gençlerin hayatını şekillendirme ve anlamlı kılmalarında kendi öz değerlerine göre müzik yapılmalı ve onlara sunulmalıdır.

⁷⁹ Şahin, "Dini Hayatın Ritmi", 278.

⁸⁰ Şahin, "Dini Hayatın Ritmi", 280.

⁸¹ Mustafa Kılıç, "Musikinın İnsan Duygularına Etkisi ve Kur'an Tilâvetindeki Önemi Üzerine Örnekleme", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu* (Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017), 250.

⁸² Pala, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nâbî Tesiri", 217.

⁸³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), 1/342.

⁸⁴ Nâbî, *Hayriyeyi Nâbî* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 190-192.

2. Yöntem

Bu araştırma nitel bir usulle hazırlandığı için deneklerden elde edilen bulgulara geçilmeden önce bu bölümde hem daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecek hem de takip edilen yöntem ifade edilecektir.

Kur'an eğitimi ve tilaveti ile ilgili deneysel ve nitel çalışma sınırlı sayıda yapılmış bir husustur. Bu konuda Ahmet Abdullah, Kur'an dinlemenin psikolojik açıdan insana güven kazandırıp kazandırmadığını 73 kişilik bir denek üzerinde çalışmış ve Kur'an dinlemenin psikolojik olarak insana güven duygusu temin ettiğini tespit etmiştir.⁸⁵ Bir başka araştırma da Elif Kılıç tarafından, "Musikinin İnsan Duygularına Etkisi ve Kur'an Tilâvetindeki Önemi Üzerine Örneklemeye" adlı çalışma ile yapılmıştır. Makamla ezber yapmanın Kur'an ezberlemeyi kolaylaştırıp kolaylaştırmayacağını tespit etmek için yapılan deneysel çalışmada, Kur'an'ı makamla dinleyen denek grubunun daha kolay, çabuk ve kalıcı ezber yaptığı tespit edilmiştir.⁸⁶

Kur'an ve ahlak eğitimi üzerine literatürde ayrı ayrı pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar; mahiyeti, nasıllığı, eleştiri noktaları ve yöntemine dair çeşitli fikirlerden müteşekkil gayretler şeklindedir. Ancak elinizdeki bu çalışma konunun teorik boyutunu kısaca ele almakla birlikte, bizzat bu eğitime tabi olan, uygulama alanındaki eğitimin mahiyetini, metodolojisini ve hedefleri konusunda ne kadar verimli olup olmadığını tespit edebilme imkânı veren, muhatap kitle ile bizzat irtibat kurup görüşülmüş olması ve onların fikirlerinin bizzat ele alınması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada 14-18 yaş grubundan ergenlerin yapılan mülakat görüşmelerindeki sorulara verdikleri cevaplar ışığında ahlakî görüşlerinin gelişimi araştırılmıştır. Ayrıca, bu yaş gruplarındaki ergenlerin dört etik dünya görüşünü benimseme düzeyleri;

1- Öğrenme

2- Takip etme

3- Duygularına etkisi

4- Davranışlarına yansıtma modelleri ve günlük yaşamda din pratiklerine ayrılan zaman ile ilişkisi araştırılmıştır.

Nitel araştırmada amaç gerçekliği olduğu gibi anlamak ve ortaya koymak, olayları, olgu ve davranışları süreç içerisinde araştırmaktır. Bunu yapmak için durum deseni modeli tercih edilmiştir. Çünkü durum analizinde güncel bir olguyu daha çok "neden", "niçin" gibi sorularla ele almak durumu söz konusudur. Yanı sıra kültür analizi modeline de başvurulmuştur. Çünkü farklı aile veya çevre yapısı içerisinde bulunan gençlerin algı, tutum ve beklentileri de farklı olacaktır. Sorun alanının tamamına ulaşmak mümkün olmayacağı için belli bir yaş aralığında ve yine belli eğitim kurumunda bulunan gençler üzerinde çalışılmıştır. Elde edilen veriler

⁸⁵ Köse ve Ayten, *Din Psikolojisi*, 19.

⁸⁶ Kılıç, "Musikinin İnsan Duygularına Etkisi ve Kur'an Tilâvetindeki Önemi Üzerine Örneklemeye", 250.

yorumlama tekniği ile genele uyarlanmış, amaçlı örnekleme yöntemi ile mülakat için seçme işleminde ise belli liselerde yine farklı cins, aile yapısı ve Kur'an eğitim seviyesine sahip gençler tercih edilmiş ve maksimum çeşitlilik kullanılmıştır. Bununla, aynı sorulara farklı fikir beyan edebilme imkânı tanınmış, Kur'an eğitimi; ailede, camide, Kur'an Kursunda, İHL ya da diğer ortaokulda ve liselerde almış olan farklı yelpazedeki gençlere ulaşma imkânı olmuştur.

Tablo 1: Araştırma Çalışma Grubuna Dair Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyeti	Yaşı	Okulu	Hafız
E1	Erkek	18	AİHL	Evet
E2	Erkek	17	AİHL	Hayır
E3	Erkek	17	AİHL	Hayır
E4	Erkek	18	AİHL	Evet
K1	Kadın	15	Fen ve Sos. Bil. İHL	Hayır
K2	Kadın	15	Fen ve Sos. Bil. İHL	Hayır
K3	Kadın	16	Fen ve Sos. Bil. İHL	Hayır
K4	Kadın	16	Fen ve Sos. Bil. İHL	Hayır
K5	Kadın	17	Fen ve Sos. Bil. İHL	Hayır
K6	Kadın	14	Fen ve Sos. Bil. İHL	Hayır
K7	Kadın	17	Fen ve Sos. Bil. İHL	Yarım Hafız

Araştırmada veri toplama tekniği olarak görüşme tekniği, veri toplama aracı olarak ise yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu tekniğin amacı, katılımcıların neyi niçin düşündüğünü bilmek; duygularının, hislerinin ve tutumlarının ne olduğunu anlamak ve görüşlerinin altında yatan nedenlerin açığa çıkmasını temin edebilmektir.⁸⁷

Formun hazırlanmasında kolay ve anlaşılır olmaya, açık uçlu sorular sormaya ve alternatif sorular hazırlamaya çalışılmıştır. Yönlendirmekten ve çok boyutlu soru sormaktan kaçınılmıştır. Hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu iki yöntem uzmanı tarafından incelenmiş, ayrıca bir din eğitimi uzmanı tarafından da sorular son olarak kontrol edilmiştir. Yapılan kontrol sonucunda 9 ana soru ve 7 alt soru şeklinde son şeklini alan görüşme formu hazır hale getirilmiştir.

⁸⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 64-74.

Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiş, bahse konu görüşmeler Rize merkezde bulunan kız ve erkek iki İHL’inde 14-18 yaş aralığında bulunan 4 erkek ve 7 kız olmak üzere toplam 11 öğrenciyle 09.08.2022 tarih ve 2022/166 sayılı “Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul” izni çerçevesinde 09.08.2022 ile 26.08.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin beş tanesi yüz yüze, altı tanesi ise görüntülü görüşme programı olan “Google Meet” aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler, 15 ile 35 dakika arasında olup ses kayıt cihazı ile kayda alınmıştır. Kayda alınan görüşme tarafımızca deşifre edilmiş/yazılı metin haline getirilmiş, elde edilen veriler sorular dikkate alınarak tasnif edilmiştir.

Araştırmanın iç geçerliliğine özen gösterilmiş, elde edilen sonuçlar hakikati doğru bir şekilde temsil etsin diye formun hazırlanmasından önce alan uzmanlarıyla ve ilgili kişilerle bilgi alışverişinde bulunulmuştur. Dış güvenilirliğini temin etmek için ise görüşme formu, ses, görüntü ve deşifre kayıtları muhafaza altında tutulmaktadır. Daha sonra veriler çalışmanın mahiyetine uygun ve anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde temalandırılmış, görüşler katılımcı kişi ile eşleştirilerek tanımlanacak şekilde kodlanmış ve en son aşamada yoruma tabi tutulmuştur. Yapılan analizde veriler betimsel ve yorumlayıcı bir üslup ile değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Birinci Tema: Kur’an Eğitimi ve Mahiyeti

Katılımcıların Kur’an okumaya başlama yaşları ve aldıkları Kur’an eğitiminin mekânı ve mahiyeti onların Kur’an eğitimleri açısından önem arz eden bir durumdur.

3.1.1. Kur’an Okumaya Başlama Yaşları

Küçük yaştan itibaren Kur’an eğitimi verilme anlayışı görüşme yapılan katılımcılarda öne çıkan bir durum olarak gözlemlenmiştir. Araştırmamıza konu olan 14-18 yaş grubunun daha önceden Kur’an’ı farklı yollar ile öğrendikleri tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların Kur’an öğrenme yaşı ve mekanına bakıldığında K1 ana okulunda dört yaşında ve ailesinin yönlendirmesi ile; K2 altı yedi yaşında, K3 3,5 yaşında, K4 altı yaşında, E4 beş altı yaşlarında, K6 beş altı yaşlarında evde aile büyüklerinin teşviki ve takibi ile; E1 ve E3 altı yaşında, E2 beş altı yaşlarında, K7 4 yaşında camide ve K5 ise beş yaşında Kur’an Kursunda başlamıştır.

Katılımcıların, Kur’an’ı ilk öğrendikleri yaşları, mekanları ve ortamları farklı olduğu için Kur’an’ı ilk öğrenme ve okuma esnasındaki duyguları da farklılık arz etmektedir. Örneğin, K1 yaşı gereği çok küçük olduğunu, çevresinden gördüğü ilgi ile bu davranışının çok kıymetli olduğunu anımsadığını; K2 kuzenleri ile okumaya çalıştıklarını ve aile büyüklerinin teşvikiyle olduğu için kendisini çok iyi hissettiğini, daha sonra camiye gittiği zaman ise iç dünyasında mutlu olduğu; K3 kendi başına Kur’an okuduğu zaman çok mutlu olduğunu ancak hoca ve arkadaş ortamında anlamsız bir heyecan duyup korktuğunu söylemektedir. E1 ilk zamanlarını hatırlamamakla birlikte daha sonra bu işin kendisine zevk verdiğini hatta anlamını bildiği bir âyeti okuduğu zaman inanılmaz mutlu olduğunu, yaşadığı bu olumlu duygu sonucu Kur’an eğitimin her yaştaki çocuğa eğitim-öğretim teknikleri kullanılarak

manası ile öğretilmesi gerektiğini talep etmiştir. K4 çevresindeki olumlu yaklaşımlardan dolayı Kur'an'ın mutlaka öğrenilmesi gereken bir şey olduğunu hissettiğini ve okumaya başlayınca bunun sonucu olarak mutlu olduğunu hatta bu durumun kendisine artı değer kattığı hissini çok iyi hatırladığını; K5 dedesinin kendisini taktir ettiği için okuma isteği olduğunu; E2 aile çevresinde çok kıymet addedildiği için hafız olduğunu, ezber yeteneği üstün olduğu ve desteklendiği için hafızlığını çok kolay bir şekilde yaptığını; E3 ailesi ile gittiği Umre ve orada dinlediği Arap makamı Kur'an tilâvetlerinin kendisini çok etkilediğini ve daha sonra ailesinin hafız olmasını isteği ile hafız olduğunu ifade etmektedir. E4 zamanla anlamını çok merak ettiği için sorguladığını ve anlamına ulaştığı yerleri okurken çok heyecanlandığını; K6 yabancı olan bir dil olmasına rağmen çevresinde Kur'an'a verilen önemden dolayı çok merak ettiğini ve öğrenmesi gerektiğini düşündüğünü, bunun çok kıymetli bir şey olduğunu hissettiğini ve namaza başladığı zamanlarda iyi bir şey yaptığını somut olarak algılayabildiğini; K7 Kur'an öğrenmekle Müslümanlığı devam ettirdiği hissi yaşadığını ve öğrendikçe mutlu olduğunu ifade etmişlerdir.

14-18 yaş gençlerin Kur'an'ı ilk okudukları zaman ile şu an içerisinde buldukları yaşları esnasındaki duyguları da kendi içerisinde ilginç veriler barındırmaktadır. K1 ilk dönemde çevre unsuru ile okuma isteği hissettiğini şuan Kur'an'ın mealini öğrenip tefsirini okudukça okumasının daha anlamlı olduğunu; K2 ilk dönem heyecanlı ve mutlu iken şuan kendisini çok iyi hissetmediğini; K3 eğer çevresinde birisi ona oku derse kendisini gergin hissedip okumak istemediğini ancak içinden gelip alıp okuduğu zaman ise hala sakinleştiğini ve rahatladığını hissettiğini; E1 artık anlamını okuyabildiği için hissiyatının da olgunlaştığını, çevresindeki örnek din adamları ve aktivist kişilerden olumlu etkilendiğini ve makamla Kur'an okumanın ya da dinlemenin de kendisine büyük zevk verdiğini belirtmiştir. K4 önceden Kur'an öğrenmiş olmasının şimdi akranları arasında kendisini öne çıkardığını ve sınıfında bunun pozitif faydasını gördüğünü, bu yüzden Kur'an okurken kendisini hala çok mutlu hissettiğini ifade etmektedir. K5 önceden anlamını bilmeden okumak ile şimdi anlamını bilerek okuma arasında müthiş bir duygu yoğunluğu yaşadığını ayrıca hata yapma korkusu ve arkadaşlarının kendisini yadırgamaları psikolojisini aşmış ve rahatlamış olduğunu; E2 küçük yaşta anlamını bilmeden Kur'an okutmak yerine öğrenciye Kur'an'ın ne olduğu, niçin okunması ve anlaşılması gerektiğinin yaşına uygun bir şekilde anlatılmasını, hafızlık bile yaptırılacaksa anlamı ile beraber olması gerektiğini ifade etmiştir. E3 vefat eden babasının "oğlum hafız olsun" motivasyonu ile ilk yıllarında sürdürdüğü Kur'an öğrenimi ve hafızlığın, kurs ortamı ve akran yardımı psikolojisi ile daha sonra kendisi için mutlu olduğu bir ortama dönüştüğünü; E4 küçükken çok heyecanlı ve mutlu olduğunu, ancak ezberleme konusunda kendisine eğitim verilmediği için çok zorlandığını ve bunun kendisini Kur'an'dan soğuttuğunu şimdi duygusuz bir hale geldiğini belirtmiştir. K6 ailesinin nitelikli desteği ile küçükken ve şu an bile Kur'an okurken çok mutlu olduğunu bunu ilahi bir sorumluluk olarak gördüğünü söylemiştir. K7 ise Kur'an'ı birisine ya da kendi başına okuduğunda hala çok mutlu olduğunu ifade etmiştir.

Geleneksel Kur'an eğitimi anlayışında yaklaşım olarak masum görünse de uygulama olarak bazı baskı unsurlarının varlığı bilinen bir durumdur.⁸⁸ Son yıllarda gerek resmi olarak yasaklanmış olması gerek toplum olarak daha bilinçli bir eğitim metoduna evrilmiş olunması, aileleri bu konuda daha farklı bir yaklaşıma sevk edebilmektedir. Ancak bu yaklaşımın şu an için nasıl bir durumda olduğu ve öğrencilerin Kur'an öğretimi noktasında baskıcı yaklaşıma nasıl baktıkları da çalışmada ele alınan hususlar arasındadır. Örneğin, K1 baskı görmediğini ancak görseydi bu durumun hem Kur'an'dan hem de genel anlamda dinden/eğitimden kendisini soğutacağını; K2 anne annesi ve bazı hocalarından şiddete varmayan baskı gördüğünü ancak daha ileri seviyeye varsa bunun kendine olumsuz etki yapacağını; K3 baskı görmediğini ancak baskı konusunda sadece Kur'an eğitimi değil diğer bütün alanlarda bile en doğru olan bir şeyi bile kendisine baskı ile yaptırmaya kalkılsa buna olumsuz cevap vereceğini ifade etmektedir. E1 baskı görmediğini ancak böyle bir durumda Kur'an'ı tekrar eline alması için bir mucize gerektiğini; K4 baskı görmediğini ancak öyle bir durumda dinden uzaklaşacağını ve çok farklı bir insan olabileceğini söylemiştir. K5 aileden değil ama bazı hocalardan şiddete varmayan baskı/azar gördüğünü bu durumun önceleri kendisini Kur'an'dan soğuttuğunu ancak belli bir zamandan sonra bunun kendisinde öğrenmeye yönelik bir hırsa dönüştüğünü; E2 hafızlık için teknik olarak şiddete varmayan baskının gerekli olduğunu yoksa Türkiye'de hafız olma oranının çok ciddi şekilde düşeceğini düşünmekte, ancak Yaz Kurslarında camide verilen eğitimlerde baskının asla mümkün olamayacağını bilakis çok eğlenceli bir formatın uygulanmasının gerektiği fikrindedir. E3 ailede açıkça baskı görmediğini ancak hafız olmasını istedikleri yaklaşımlarından bunu zımnen hissettiğini diğer çevrede baskı olmamakla birlikte böyle bir uygulamada büyüklerin bir hikmete mebnî olarak bunu yapacaklarını ve kendilerinin bunu anlamaya çalışmaları gerektiğini söylemektedir. E4 annesinden baskı gördüğünü, bu durumun kendisini Kur'an'a yaklaşmak hususunda soğuttuğunu daha nazik bir üslup olsa bugün daha iyi bir durumda olacağını düşündüğünü; K6 baskı görmediğini, baskı olsa bunun kendisini sınırlandıracağını ve K7 ise baskı görmediğini eğer böyle bir durum olsa buna karşı olacağını ifade etmiştir.

3. 1. 2. Akran Durumu ve Fiziki Ortam

Ülkemizde bazı dönemlerde Kur'an eğitimi verilen mekânların fiziki açıdan uygun olmayan bir durumda, öğrenci sayılarının normal şartların çok üzerinde olduğu bilinen bir gerçektir.⁸⁹ Bunun yanı sıra daha çok dezavantajlı aile kesimlerinden gelen çocukların olduğu Kur'an eğitim ortamları hem bu eğitime katılan çocukların duygu dünyasında hem de verilen eğitimin niteliğinde çok olumsuz etkilerde bulunduğu değerlendirilmekteydi.⁹⁰ Ancak son yıllarda bu durumun hızla düzeldiği, camilerin müstemilatında rastgele bir yerde değil eğitim için hazırlanmış

⁸⁸ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 112-113; Nazıroğlu, *Öğretmenlik*, 122-131.

⁸⁹ Bayramali Nazıroğlu - Vahap Vahapoğlu, "Halkın Kur'an Kurslarına Yönelik Tutumları Üzerine Bilimsel Bir Araştırma: Of Bölgesi Örneği", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 121-128.

⁹⁰ Mehmet Korkmaz, *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)* (Ankara: Kimlik Yayınları, 2019), 87-98; Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 52-55.

müstakil ortamlarda Kur'an eğitiminin verildiği, bunun yanı sıra farklı aile çevresinden öğrencilerin de hem hafızlık hem de Kur'an öğrenme hususunda tercihlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu durum katılımcılarımızın görüşlerine de yansımış gibi görünmektedir. Örneğin, K1, K2, K4, K5, E2, E3 ve K7, arkadaşlık ve fiziki imkanlar noktasında çok memnun oldukları bir ortamda öğrenim gördüklerini bunun kendilerini çok olumlu etkilediğini, K3 arkadaş ortamı ve eğitim gördüğü mekanların bu eğitimi için önemli olmadığını hatta bunu umursamadığı ancak şu anki okulunun çok iyi imkanlara sahip olduğunu ifade etmektedir. E1 fiziki imkanları iyi bulmakla birlikte arkadaşlık ortamının İHL öğrencileri için oluşmuş kanaatin aksine kötü olduğunu hatta bundan dolayı bazı iyi hocaların tayin ile başka okullara gittiğini; E4 arkadaş çevresinin kendisini olumsuz etkilemeyeceğini ayrıca eğitim için dört duvar anlayışının yanlış olduğu ve eğitimin her yerde devam eden bir süreç olarak değerlendirdiğini ve K6 fiziksel olarak iyi mekanlarda eğitim aldığını, arkadaş ortamı olarak kendisinin yarım hafız olması nedeniyle daima sınıfta ön plana çıktığını, başkaları Kur'an dersinden korkarken kendisinin bu dersi ipe çektiğini dile getirmiştir.

3. 2. İkinci Tema: Kur'an Eğitimi Ahlak İlişkisi

14-18 yaş dönemi insan eğitimi, duygularının neşvünema bulması, şekillenmesi ve hayata kazandırılması, ayrıca bu yaştaki gençlerin ahlakî olarak bilgilenmesi, eğitilmesi ve yanlış davranışlardan korunması noktasından önemli bir süreçtir.

3. 2. 1. Katılımcıların Ahlaki Durumlarını Değerlendirmeleri

Öğrencilerin yaşam düzeyi ve ortamı homojen bir çevre içerisinde olduğundan; okul, aile çevresi, şehir, ülke hatta dünya gençleri ile kendilerini kıyas ederek genel ahlak kuralları hususunda iyi durumda olduklarını ifade etmişlerdir. K1, K2, K4 ve K7 ahlaklı, hoşgörülü, çevrelerine karşı müsamahalı, görgü kurallarına uyan ve olgun oldukları kanısındadırlar. K3 çevresi ile iletişim kurmayı sevmese de yaptığı gözlemlere göre gençlerin genel durumu ile kendisini mukayese ettiğinde ahlaklı bir genç olduğunu ancak henüz olgun bir birey olması yolunda yetişmesi gerektiğini düşünmektedir. E1 çevresinde Kur'an'dan hatta İslam'dan uzak gençlere göre ahlaklı bir birey olduğunu ancak genel olarak değerlendirdiği zaman orta seviyede bir insan olduğunu; K5 genel olarak kendisini ahlaklı görmekle birlikte bazı kötü durumlarının olduğunu; E2 hafızlık yaptığı ve kurs ortamında büyüdüğü için bazı kuralları yaşayarak benimsediğini, genel olarak ahlaklı bir birey olduğunu fakat bu konuda yol alması gerektiğini ifade etmektedir. E3 ahlak deyince ailenin akla gelmesi gerektiğini ve kendisinin böyle nitelikli bir ailede yetiştiği için şanslı olup toplumda ahlaklı bir genç olarak büyüdüğünü; E4 kendisini yeterli bulmadığını, hala küçük hissedip ahlakî olgunluk duygusunu hissedemediğini ifade etmektedir. K6 ailesinden aldığı eğitim ve dini emirlerden haberdar olduktan sonra hissettikleri ile ahlaklı bir genç olduğunu, toplumun değer yargılarını önemsemeyen ve dini emirlere aykırı davranan gençlere ahlakî ilkelerin iyi anlatılmadığı için bu erdemlerden/ödevlerden uzak olduklarını iddia etmektedir.

3. 2. 2. Kur'an Eğitimi ile Ahlak Arasındaki İlişkiye Dair Görüşleri

Çalışmanın temel sorusunu oluşturan bu başlık katılımcılar tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Şöyle ki K1 Kur'an'ın zaten bir ahlak umdesi olduğu ön kabulünden hareketle Kur'an eğitimi ile ahlak arasında sıkı bir ilişki olduğunu düşünmektedir. K2 bu güne kadar aldığı Kur'an eğitimlerini salt okuma şeklinde değerlendirmedeğini çünkü gerek ailesi gerekse öğretmenlerinin Kur'an'ı okutmakla birlikte aynı zamanda onun insana ne mesaj verdiğini ve ahlakî ilkelerini açıkladıkları için arasında sıkı bir bağın varlığını düşünmekte; K3 ise Kur'an'ın fiziki varlığına bile hürmet etmekle terbiye edildiği için Kur'an'a saygılı davrandığında kendisini iyi hissettiğini, muhtemel olumsuz bir yaklaşım içinde sıkıntı hissettiğini belirtip Kur'an ile ahlak arasında direkt bir bağ olduğunu ifade etmiştir. E1 eğer doğru bir usulle ve sevdirek yapılmış ise Kur'an eğitimi ile ahlak arasında doğrudan bir ilişkiyi kabul ettiğini; K4, K5, E3, E4 ve K7 Kur'an eğitimi eğer anlamı ile verilirse mutlaka bir ilişki olacağını ancak sadece okumaya dayalı bir eğitimde daha yüzeysel bir etkilenme olacağını belirtmektedirler. E2 direkt bir ilişki kuramasa da etkilenme şeklinde bir bağın varlığını düşünmektedir. Ancak anlamı ile verilecek Kur'an eğitiminin her yaştaki genci mutlaka etkileyeceği kanaatinde olduğunu öne sürmektedir. K6, ikisi arasındaki ilişkiyi zorunluluk olarak değerlendirmektedir. Eğer kişi bizzat Kur'an okuyor ise dolaylı bir şekilde, bununla birlikte anlamını da öğreniyor ise doğrudan ve bunlara ilaveten müteaddiyin bir çevrede ve ailede de yetişiyor ise bu durumda zorunlu olarak ahlaklı olması gerektiğini iddia etmektedir.

Katılımcıların ahlakî davranış, söylem ve tutumları ile aldıkları Kur'an eğitiminin birbirini direkt etkilemesi hususunda: K1 davranışlarını daha bilinçli bir şekilde yaşadığını ve buna, aldığı Kur'an eğitiminin olumlu etkisinin olduğunu düşünmektedir. K2 İHL okuması ve homojen bir ortamda olduğunu düşünmesi nedeniyle olumlu etkisi olduğunu; K3 şu an kendisine direkt etki ettiğini düşünmemekte, ancak daha çok ailesinden veya daha önce aldığı Kur'an eğitimlerinin etkisi olabileceğini, fakat bu konudaki en büyük katkının dedesi tarafından kendisine verildiği düşünmektedir. E1 olumlu etkisinin olduğunu, K4 babasının da pozitif katkısı ile bu eğitimin kendi hayatına direkt olumlu etki yarattığını; K5, E4, K6 ve K7 lafız olarak okumakla etki olabileceği gibi daha çok anlamının kendilerine öğretilmesi ile direkt hayatlarına etki ettiğini düşünmektedirler. E2 Kur'an eğitimden ziyade bu yaştaki gençleri daha çok yaşadığı ortamın etkilediğini ancak Kur'an eğitiminin buna olumlu katkı sunabileceğini düşünmektedir. E3 aldığı hafızlık eğitimi sonucunda ahlaklı bir genç olmasında bu eğitimin yönlendirici ve olumlu bir katkısının olduğunu düşünmektedir.

3. 3. Üçüncü Tema: Ebeveyn ve Öğretici Yaklaşımlarına Dair Görüşleri

Katılımcıların özellikle dile getirdikleri hususlar ebeveyn ve öğreticilere dair görüşleriydi. Aslında eğitimde iki önemli unsur olan bu çevre, eğitimin tercihi, yürütülmesi ve başarı ile sonuçlandırılması hususunda önemli etkenler olarak ifade edilebilir.

3.3.1. Ebeveynlerin Yaklaşım Tarzları ve Sorumlulukları

Çocuk eğitiminde veli unsuru bir diğer ifadeyle ebeveynlerin bu konuda bilinçli olması önemlidir. %99,2'si Müslüman olan⁹¹ ülkemizde insanların, çocuklarını inandığı kutsal kitabı öğretme sorumlulukları ve gayretleri anlamlı bir çabadır. Ancak bu çaba pedagojik açıdan bilinçli sürdürüldüğü takdirde hem öğrenci daha çok verim alacak hem de veliler daha nitelikli bir sonuç elde edebileceklerdir.

K1 ebeveynlerin öncelikle bu eğitimin alınacağı yeri önemseyip araştırmaları ve uygunluğunu sorgulamalarını, verilecek eğitimin mahiyeti, kim tarafından ve nasıl verileceğini araştırmalarını; K2 iyi yerlere, önemsenen ortamlara ve baskı olmayan şartlara göndermelerini; E1 ve K6 hocayı, mekânı iyi tanımalarını, şüphe duymaları durumunda çocuğunu zayi edecekleri bir yere göndermemelerini; K3 baskıcı olmadan, ödül vererek ve bunu yaşına uygun bir şekilde yapmalarını ancak İHL'ne gönderme konusunda ısrarcı olmamalarını istemektedir. K4 hocayı, ortamı iyi araştırmalarını, gelişi güzel yerlere göndermeyip hatta en küçük şüphe varsa çocuğunu oraya terk etmemeleri düşüncesinde; E2 bu eğitimin okul öncesinde verilmesi gerektiğini, hocaların gözetimde olmasını ve sürekli takip edilmesini önermekte; E3 aynı yaşta olan çocukların olduğu ortamı önemsemelerini ve Kur'an eğitimi vermeden önce bunun ne olduğunu, neden gerekli olduğunu çocuklarına mantıklı izah etmelerini istemekte; E4 çocuklarını Kur'an eğitimi için yatılı kursa vermemelerini, eğer böyle bir zorunluluk var ise mutlaka iyi takip etmelerini, ailesinin yakın takipte olduğunu bilmeyen çocukların yalnızlık psikolojisi ile terk edilmiş olduğunu düşündüklerini ve K7 ise baskıcı olmadan sevdirecek bu eğitimi vermeleri gerektiğini tavsiye etmektedir.

3.3.2. Kur'an Öğreticileri ve Metotları

Katılımcıların konuya yaklaşımlarında en öne çıkardıkları sorgulamalarından biri de Kur'an öğreticilerinin verdikleri eğitimle ilgili söylem, tutum ve davranışları, Kur'an'ı temsil etmeleri, Kur'an'ın mahiyetine ve ahlaka dair nasihatleridir. K1 eğer dersini baskı unsuru olarak gören bir hocası var ise o dersi zihninden sildiğini ve sadece asgari sorumlulukları ile o yılki dersi geçme kaygısında olduğu, ancak hocasını sevdiği bir dönem olmuş ise bu durumda hem dersine daha istekli yaklaştığını hem de Kur'an hocasını hayatına rol model olarak aldığını belirtmektedir. Örneğin bir dönem Kur'an dersindeki hocasının Kur'an okutmasının yanı sıra felsefeye, ahlaka ve diğer alanlara dair güzel hitabeti ile yorum yapmasını kendisini etkileyen bir unsur olarak ifade etmektedir. K2 hayatında hep kendisine rol model alacağı iyi Kur'an hocaları ile karşılaştığı için Kur'an eğitimi deyince iyi hocalar aklına geldiğini; K3 öğretilerinden daha çok bu konuda kendisine dedesinin olumlu etki ettiğini; E1 ilk cami hocasının asla örnek alacağı bir insan olmadığını, yaklaşımının kaba, sert ve onur kırıcı olduğunu, orta ve lise yıllarında bu durumun iyi olduğunu bununla birlikte geçen sene Kur'an dersine giren ve kendisini olumlu etkileyen hocasının Kur'an'a yaklaşımına ve okumasına büyük katkısı olduğunu söylemektedir. K5 kendisini olumlu ve olumsuz etkileyen hocaların olduğunu, özellikle bazı hocaların kapalılık

⁹¹ Anadolu Ajansı, "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması" (13.09.2022).

(tesettürü kastediyor) hususundaki yaklaşımından rahatsız olduğunu beyan etmektedir. E2 ve E3 cami hocasını hatırlamamakla birlikte Kurs ve İHL dönemlerinde Kur'an hocalarının konuşmalarından öğrencilere yaklaşımlarından çok etkilendiğini bunun da genelde olumlu olduğunu ifade etmektedirler. E4 ve K7 her çeşit hoca ile karşılaştıklarını ancak öğretmenlerin kendilerini ahlakî anlamda etkilediklerini düşünmemektedirler. K6 ailesinin teşviki ve kendisinin de bilinçli isteği ile başladığı hafızlık eğitimini bir hocasının yanlış, kusurlu, yanlı ve sorunlu yaklaşımlarından dolayı yarıda bıraktığını ifade etmektedir.

Öğrenciler kendilerine Kur'an öğretecek kişilerde şu vasıfları aradıklarını ifade etmektedirler. K1 öğretmenin kendisinin de iyi bir okuyucu olmasını; K2 baskıcı olmayan bir metot ve güler yüzlü bir hoca hayal ettiğini ve bunun kendini çok iyi motive eden bir husus olduğunu; K3 öğretmenin rehberlik bilgisine sahip, katı ve sert üslubu olmayan, Kur'an'ın manevi boyutunu unutmadan baskısız bir yaklaşım ile bu eğitimi vermesi gerektiğini; E1 eğitim verdiği mesleğini iyi tanımasını, öğrencilerin yaş grubunu dikkate almasını ve iletişim dilini çok iyi kullanmasını; K4 çocuk eğitimi almış, yaklaşımına bunu yansıtabilen, baskı ve zorlamadan uzak biri olmasını; K5 asla sert ve kaba olmayacak yaklaşım, çocuk dünyasında "Allah'ın evine gidiyorum" duygusuna zarar vermeyecek bir tutum ve çocukların yaş grubunu dikkate alan oyun ve eğlence etkinlikleri eşliğinde eğitimin veren biri olmasını; E2 yaş grubunu dikkate almak, zorlamamak ve hediye vermek şeklinde yaklaşımı olan hoca hayal ettiğini; E4 hocaların argo dil kullanmamasını, öğrenciler arasındaki alt-üst/devrecilik uygulamalarına müsaade etmemelerini, öğrencilerin duygularının önemsenmesini, empati yapabilme kabiliyetine sahip olmalarını; K6 Kur'an öğreticilerinin mutlaka bu mesleği çok seven kişilerden seçilmiş olması gerektiğini, mesleği para kazanma aracı olarak tercih etmemelerini, 'peygamber mesleğini icra ediyorum' bilinci ile sahiplenmelerini ve öğrencilerine de bu şuurunu yansıtmasını istemektedir. K7 ise öğreticilerin asla "yapamazsın", "başaramıyorsun" ve "sen iyi değilsin" gibi olumsuz söz ve davranış kullanmamalarını, öğrencilerinin eğitime devam etmeleri ve başarıları noktasında bilinçli planlamalar yapmalarını istemektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Kur'an eğitiminin ahlaki gelişime etkisinin sorgulandığı bu çalışmada yukarıdaki bulgulara bakıldığında pek çok verinin elde edildiği görülmektedir. Bu araştırma Kur'an öğretiminin; yaşı, mahiyeti, mekânı, arkadaşlık çevresi, velilerin yaklaşımı ve öğreticilerin uygulaması gereken usulleri dair somut değerlendirmelere ulaşılmıştır. Ayrıca gençlerin ahlak anlayışları, kendilerini ahlakî olarak nerede konumlandıkları ve akranları ile mukayese ederek Kur'an eğitimi alan bir gencin ahlaki gelişimi ortaya koyma adına ciddi materyallere ulaşılmasına imkân tanımış gibi görünmektedir.

Kur'an eğitimine başlama yaşı katılımcılarda 3,5 ile 6-7 yaşları arasında değişmektedir. Ancak bakıldığı zaman bu yaşlarda eğitim alan öğrencilerin sonraki süreçte Kur'an okumayı unuttukları ve bu öğrenme durumu farklı aralıklarla sürekli olarak tekrar edildiği görülmektedir. Çocuğuna Kur'an eğitimi aldırarak isteyen veliler bunu dini bir vazife olarak da gördüklerinden dolayı gerek pedagojik olarak

uygun olan yaşı gerekse bu konuda uygun olan ortamı fazlaca sorgulamadan eğitim verme çabasına girdikleri tespit edilmiştir.⁹²

Ülkemizde camilerde ve 4-6 yaş Kur'an Kurslarında Kur'an eğitimi verilmektedir. Özellikle camilerde verilen eğitimde çocukların yaşı, eğitime hazır olup olmadıkları, eğitim ortamı ve akran durumu çok fazla gözetilmeden bu eğitim verilmekte ve katılımcıların da ifade ettiği üzere hem veliler bu konuda üzerine düşen araştırma ve takibi yerine getirememekte hem de bazı öğretmenler bu eğitimi planlama ve hedeflerini gerçekleştirme noktasında yeterince başarılı olamamaktadırlar.⁹³ 4-6 yaş Kur'an Kursları ise müfredatı, hedefleri, öğretici profili ve öğrenci yapısı gereği sadece Kur'an öğretme çabasında olmayıp bundan öte değerler eğitimi verme, çocuğu okula hazırlama, sosyal aktiviteler ile dini ve milli duyguları hususunda bilinç aşılama hedeflerini yerine getirdiği gözlemlenmektedir.⁹⁴ Bu durumda çocuğun Kur'an öğrenme yaşı pedagojik veriler dikkate alınarak belirlenmekle birlikte velilere bu konuda bilinç aşılmalı ve çocuklar ideal bir yaşta ve bunun için hazırlanmış ortamlarda bu eğitimi almalıdırlar.

Katılımcılar küçük yaşta Kur'an öğrendikleri için ilk duygu ve hisleri konusunda farklı ifadeler kullanmışlardır. Bu duygusunu hiç hatırlamayanlara karşılık ilk duygusunu çok heyecanlı olduğuna dair hatırlayan, mutlu olduğunu söyleyen, çevresindeki insanların aşırı takdir ve taltifleri ile kendilerini çok mutlu hisseden, farklı bir ortama girdiği için ilkin korku hissetmekle birlikte nitelikli ve teşvik edici çevresinin yardımı ile kendisini iyi hisseden ayrıca cami hocasının itham edici ve istihzaya alan tutumu ile kendisini çok kötü hisseden öğrencilerin bulunması Kur'an öğreniminde aile, öğretici ve çevre unsurunun ne kadar ciddi bir durum olduğunu göstermektedir.

Çocukluk yaşı; gerek eğitim ve terbiye gerek ahlakî erdemliliklerin kazandırılması hususunda pozitif güdülenmeye ihtiyaç duyulan bir yaş olduğu görülmüştür.⁹⁵ Günümüz gençlerinin kendilerini mutlu hissetmedikleri bir davranışı yapmalarına zorlamak, baskı kurmak ya da cezalandırmak gençlerin hem eğitimden hem de Kur'an'dan soğumalarına neden olabilmektedir.⁹⁶ Bu durumda ilk öğrenme duygusunu önemsemek ve çocuğu örselenmemesi için ciddi çaba göstermek gerekmektedir. Çocuğun yaşam alanında önemsenen ve hürmet gösterilen Kur'an, bu durumu bizzat müşahede eden çocuk için kıymetli addedilmekte ve ailede kendisinin sevilmesi ve yer edinmesi noktasında bir araç olarak da kullanılabilir. Bu durumda Kur'an öğretiminde hem aile hem de okul/kurs/cami çevresinde nitelikli

⁹² Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 116; Korkmaz, *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi*, 47.

⁹³ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 86-90; Korkmaz, *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi*, 103-112; Adem Güneş, *Türkiye'de Yeni Bir model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık -Bir Durum Analizi-* (İstanbul: Arı Yayınları, 2019), 204-208.

⁹⁴ Korkmaz, *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi*, 60-71.

⁹⁵ Muhammed Muhdi Gündüz, "Gelişim Özellikleri Doğrultusunda Gençliğin Din Eğitimi", *Şarkiyat* 12/4 (2020), 1109; Güneş, *Hafızlık*, 208.

⁹⁶ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 83.

ödül ve güdüleyici sevgi yaklaşımıyla çocuklara verilmesi gereken bir duygu olarak ifade edilebilir.⁹⁷

Katılımcıların üzerinde durduğu önemli bir husus da Kur'an eğitimin manası ile verilmesi gerektiğidir. Bakıldığı zaman 3,5 yaş ile 6-7 yaş arasında ilk defa Kur'an öğrenen çocuklara manasının öğretilip öğretilmemesi gerektiği tartışılabilir. Ancak eğitim-öğretim tekniklerinin çok ciddi bir şekilde geliştiği, öğrenme yaşına göre somuttan soyuta müfredatların takip edildiği⁹⁸, özellikle 4-6 yaş grubu Kur'an kursları müfredatlarının ve hedeflerinin bu bağlamda dikkate alındığında bu talepleri karşılamak çok uzak olmasa gerek. Her yaşın algısına ve öğrenme düzeyine göre planlanacak bir Kur'an eğitimi, çocuklar için daha ilgi çekeceği görülmektedir. Aileler ve yakın çevre bu konuda çok nitelikli bilgiye sahip olmayabilir. Ancak ülkemizde sayıları binleri geçen ve eğitimcilerinin pedagojik formasyon sahibi lisans okumuş kişilerden oluştuğu 4-6 yaş Kur'an Kursları, bu beklentiyi planlama ve belli düzeyde gerçekleştirebilme düzeyinde olduğu kanaatindeyiz. Diğer Kur'an kursları ve camilerde ise durum bu kadar iyimser olmayabilir.⁹⁹ Ancak bu çalışmaya katılan öğrencilerin neredeyse tamamı Kur'an'ı ilk günden bu yaşına kadar manası ile öğrenmek isteğini ifade etmiş, öğrenme sürecinde okuduğu âyet(ler)in manasına ulaştığı an Kur'an'a, onu okumaya, dine ve bu eğitimi isteyen aile ve öğreticisine daha sıcak baktığı gözlemlenmiştir.

Kur'an okuma çocuğun sesinin ilk defa bir ortamda dışa dönük olarak kullanılmasını gerektirdiği için katılımcıların bu durumu ayrıca önemsendiği gözlemlenmiştir. İlk okuma, aile bireylerinin, akranlarının ve hocanın önünde olmakla birlikte belli bir usul/seslendirme içerdiğinden dolayı çocuk için ya kendini ifade etme ve özgüven kazanmaya ya da kendini geri çekme ve içe kapanmaya sebep olabilmektedir. Öğrencilerin ifade ettiği gibi bu durum eğer dikkatli sürdürülürse çocukları akranları arasında öne çıkaran, sosyalleşmesine vesile olan bir kazanım olabilmektedir. Bu farklılık tarafımızca da fakültedeki eğitimlerde gözlemlenmektedir.

Kur'an eğitimi konusunda üzerinde çok dikkatle durulması gereken bir başka husus da baskı ve zorlama konusudur.¹⁰⁰ Katılımcıların arasında baskı görmediklerini ifade edenler olmuştur. Ancak ilginç olan şudur ki bu düşüncelerinin ardından eğitimde baskının kabul edilemeyeceğini, özellikle Kur'an öğreniminde bunun asla başvurulmaması gereken bir yaklaşım olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da annesinden, anne-annesinden yahut da bazı hocalardan baskı gördüğünü söylemişlerdir. İlk öğrenme yaşlarındaki çocukların baskı unsurunu direkt zorlama ve ceza olarak algıladıkları düşünüldüğünde¹⁰¹ manevi yönü öne çıkan, bir gencin

⁹⁷ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 81.

⁹⁸ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 41; Korkmaz, *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi*, 47.

⁹⁹ Güneş, *Hafızlık*, 214-225.

¹⁰⁰ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 61; Korkmaz, *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi*, 138.

¹⁰¹ Fahri Kayadibi, "Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 5 (2002), 45.

hayatındaki bütün aşamalarında bilmesi ve yaşaması gereken Kur'an'ın, bu genç için hayatından tecrid edeceği anlamı taşıyabilir ki bu kabul edilemez bir durumdur. Hafız olduğunu ifade eden katılımcının, hafızlık eğitiminin doğası olarak biraz baskıyı savunduğunu dile getirirse de camilerde bu metodun asla uygulanmaması gerektiğini belirtmiş, aslında doğru bulmadığı bu yöntemi kendisi de zorlandığı hafızlık eğitiminde güdüleme metodu olarak değerlendirmiştir. Buna karşın bir diğer öğrenci aile ve hocalarından baskı görmediğini söylese de hafızlık yapması nedeniyle 2-3 yaş büyük olarak bulunduğu örgün eğitim sürecinde kendisine yaklaşımlarda ve hafızlık dışındaki derslerinde geri kalmışlığından dolayı üzerinde bir baskı hissetmiş ve bunu kendi içerisinde bir soruna dönüştürmüş görünmektedir.

Bu verilere bakıldığı zaman ülkemizde Kur'an eğitimi sürecinde gerek aile gerek hoca ve gerekse sosyal çevre tarafından baskı, zorlama hatta şiddet uygulanabildiği malumdur. Bu durum tarafımızca alınan hafızlık eğitimi sürecinde bizzat yaşanmış, haberlere yansıyan olaylardan ülkemizde özellikle Kur'an kurslarında hala az sayıda olsa da devam ettiği görülmüştür.¹⁰² Bu baskı bir öğrenciye fiili şiddet uygulama şeklinde olabileceği gibi söz, tavır ve yaklaşım hususundaki tutumlarla psikolojik olarak da uygulanabilmektedir.¹⁰³ Örneğin, oğlumun hafızlık için gittiği Kur'an kursunda eğitim düzeyi düşük, insan ilişkileri zayıf, pedagojik eğitim almamış bir belletici/öğretici tarafından kendisine hakaretamiz söylemler kullanması nedeniyle bu eğitim hayalimiz suya düşmüştür.

Katılımcılara sorulan ahlak ile ilgili sorularda hem ahlak algıları hem de kendilerini nerede konumlandıkları sorgulanmıştır. Öğrenciler ahlakî davranışlarına toplumsal kanı ve dini açıdan uygunluğu noktasında yaklaşmış, ahlakî kısır bir alanda daha çok bazı söz ve eylemlere göre yorumlamışlardır. Bunlar; görgü kuralları, çevreye saygı, selam vermek, hal hatır sormak ve dolmuşta birilerine yardım etmek, ortama uygun hareket etmek, saygı(sızlık), saygı ya da şımarma, ahlakî özellikle ailede öğrenilen ve ömür boyu devam eden bir süreç olarak tüm davranışlar olarak niteleyen öğrenciye göre, "hayat boyunca asla tam olarak gerine getiremeyeceği ödev" olarak değerlendirmekte ya da kaynağı dinden olup kişinin bireysel ve toplumsal hayatına taşıdığı tüm eylemleri olarak görmekte ve son olarak bir diğeri için ise çevre ile ilişkilerindeki durumuna göre yapıp ettiği şeyler şeklinde değerlendirilmektedir. Buna karşılık bir öğrenci ahleksizlik anlayışına daha geniş bir perspektiften bakarak; fuhuş, küfür, içki, söz ile davranışın uyumsuzluğu, özgürlük anlayışlarındaki çarpıklık ve günah bilincinin olmayışı olarak yaklaşmaktadır.

Katılımcılardan biri hariç diğerlerinin tamamı kendisini ahlaklı bulmakta, yaşadığı çevre ve ülke/dünya gençleri ile kıyasladığında ahlaklı bir birey olarak nitelemektedirler. Burada iki hususun öne çıktığı ifade edilebilir. Şöyle ki katılımcılar sadece İHL öğrencileri oldukları için aile, okul ve öğretmen profili açısından izole bir ortamda bulunmakta ve toplumun diğer katmanları ile en direkt olarak tabii ki

¹⁰² Habertürk, "Şanlıurfa'da Kur'an Kursunda Çocuğa Şiddet Uygulayan Hoca Tutuklandı" (13.09.2022).

¹⁰³ M. Faruk Bayraktar, "Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 99-105.

etkileşim içerisinde olsalar da direkt etkilenmemektedirler. Buda onların kendilerini güvende hissetmelerine ve bu yorumlarına vesile olmaktadır denilebilir. Diğer taraftan yine aynı çevrenin eksik/yanlış din anlayışları sonucu öğrenciler ahlakı daha sınırlı bir alanda değerlendirmekte,¹⁰⁴ onu ibadetlerle, dini ödevlerle ilgili eylemleri ile sınırlı tutmakta ancak sosyal vb. diğer ilişki alanlarına taşımamaktadırlar.

Toplumdaki kutsal algısı¹⁰⁵ gençlerin konumuz ile ilgili değerlendirmelerine de direkt yansımış görülmektedir. Çünkü gençlerin neredeyse tamamı Kur'an'ın fiziki varlığına/Mushaf'ına hürmeten onun zaten bir ahlak kitabı olduğunu, okununca içerisindeki mesajların okuyana sirayet edeceğini ve anlamı ile de okunacak olsa kişinin zorunlu bir ahlaki davranışa evrilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Aslında yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'an eğitimi hem usul hem de mahiyet açısından bu sonucu doğurmalıdır. Çünkü Kur'an'ın öğretilmesindeki salt amaç onun lafzını öğretip bırakmak değildir. Katılımcılarında ifade ettiği gibi Kur'an derslerinin vazgeçilmezi olarak ara ara bu kitabın ne mesaj verdiğine dair öğrencilerin açıklamaları, ortam, aile, akran çevresi ile her şey öğrenciyi bu hedefe taşımaktadır. Bu durumda Kur'an okuyan her kişi onun ne dediğini merak etmekte ve her geçen gün aldığı eğitim ile manaya/mesaja vukufiyeti artmakta ve Kur'an'ı aslında hayatına yansıtmak yani ahlaklı bir birey olarak yaşamak için okuduğu hedefi ortaya çıkmaktadır.

Gençlerin şu vurgusu dikkate değer bir durumdur. Kur'an anlamı ile öğretilmelidir. Geleneksel eğitim sisteminin eleştirisini de içinde barındıran bu arzu, günümüz eğitim-öğretim teknikleri, yaş gruplarına göre belirlenmiş öğretim metotları ve materyalleri hatta ortamları gereği asla kulak ardı edilmemesi gereken bir talep olarak görülebilir. Günümüzde MEB olarak düşünüldüğü zaman Ortaokul ve Lise'de, DİB olarak düşünüldüğünde ise 4-6 yaş, Hafızlık, Yetişkin ve Yaz Kur'an kursları şeklinde her yaş grubuna hitap eden yelpazede eğitim mekânı ve programı bulunmaktadır.¹⁰⁶ Yaş gruplarına uygun geliştirilen eğitim programları, müfredatı ve ortamı ile bu eğitimlerin verilmesini ve gençlerin bu talebi de dikkate alınarak her yaş grubuna uygun bir Kur'an eğitim modeli hazırlanabilir.

Kur'an eğitimi konusunda ebeveynlerin rolü şüphesiz önemlidir. Ancak bu eğitimin planlanması, hedefleri ve sonuçta beklenen verimin alınması hususunda katılımcıların ileri sürdükleri görüşleri önem arz etmektedir. Yukarıda elde ettiğimiz bulgularda öğrenciler; eğitim mekânını, bu eğitimin veli ve öğretmenler tarafından önemsenmesini, öğrencinin kişilik ve şahsiyetine saygı gösterilmesini, eğitimin yaşa göre verilmesini, öğretmenlerin belirlenmesinde ciddi davranıp aynı zamanda onların sıkı takip edilmesini, eğitim esnasında baskı olmaması ve bunun temini için takip edilmesini, akran unsuruna dikkat edilmesini ve yatılı bırakılan çocukların yalnızlık psikolojisine kapılmaması için periyodik ziyaret edilmesini istemektedirler. Bakıldığı zaman katılımcıların genel talepleri Kur'an eğitimindeki sorunlara işaret etmektedir. Şöyle ki son yıllarda ciddi düzenlemeler olmakla birlikte Kur'an eğitim mekânlarının

¹⁰⁴ Ayık, *Ahlak Sorunumuz*, 24-24, 80-85.

¹⁰⁵ Latif Tokat, "Kutsal ve Sanat", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2016), 16-18.

¹⁰⁶ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 52, 125-29.

fiziksel olarak sorunlu yerlerde yapıldığı söylenebilir.¹⁰⁷ Ayrıca öğrencilerin kişilik haklarına saygı, akran baskısı olan ortam ve yatılı kurslardaki baskı ve terkedilmişlik duygusu öğrencilerin haklı serzenişleri olarak görülmektedir. Öğrencilerin özellikle şahsiyetlerine önem verilmesi talebi pedagojik formasyon almamış öğreticilerin olduğu ya da kontrol edilmesi sorunlu kurslarda öğrencilere yönelik bu tür problemlili durumların yaşatıldığı ipuçlarını vermektedir.¹⁰⁸

Yukarıdaki talepler öğrencilerin Kur'an eğitimi esnasında sorunları öne çıkardıkları, bu eğitiminden hedeflenen sonucu elde etme hususunda sıkıntı yaşadıkları ve velilerin ve toplumun genelinin Kur'an eğitiminden beklediği ahlaka etki etmesi konusunda aksaklığın olduğuna alamet düşünceler gibi durmaktadır.

Katılımcıların en öne çıkardıkları bir başka başlık öğretici unsuru olarak görülmektedir. Kur'an öğreticisinin şahsiyeti ile öğrencilere yaklaşımını dersin verimi ile özdeşleştirdikleri görülmektedir. Buna rağmen Kur'an dersi hocasının öğrenciler tarafından öncelikli rol model alınma beklentisi genel bir arzu olarak öne çıkmaktadır. İlk öğrenme mekânlarından biri olan camilerdeki bazı görevlilerin öğrencilere karşı yaklaşım sorunları, dersleri verimli kullanamamaları, ortamın sorunlu olması gibi durumlar dile getirilirken,¹⁰⁹ orta öğretimde bu sorunun hızla çözüldüğü ifade edilmiştir. Bu serzeniş ülkemizdeki bazı cami görevlilerinin eğitim düzeylerinin düşük olması, pedagojik eğitim almamış olmaları, sınıf yönetimi ve iletişim sorunları şikâyetleri dikkate alındığında haklı gibi görülmektedir.¹¹⁰

Katılımcılardan birinin sadece öğretici yüzünden hafızlığını yarıda kesmesi, bunu ciddi eleştirilerle dile getirmesi aslında ülkemizdeki hafızlık eğitiminin sorunlarını dile getirmesi açısından dikkat çekicidir. Akran psikolojisini bilmeyen, öğrencileri anlamsız mukayeseye tabi tutan, sınıf yönetimi sorunu yaşayan, mesleki açıdan kendisini yetiştirememiş ve öğrencilerin şahsiyetini dikkate alamayan öğretici profili,¹¹¹ bahse konu sorunları doğurmakta ve öğrencinin şikâyeti ve kararı ile bir hafızlık eğitiminin sonunu getirebilmektedir.

Bu çalışma, öğrencilerin bir Kur'an öğreticisinde görmek istedikleri nitelikler temin edilebilirse bunun direkt ahlaka yansiyabileceğini ve Kur'an eğitiminde de başarıyı temin edebileceğini ortaya koyması açısından önemli sayılabilir. Bu

¹⁰⁷ Ahmet Koç, "Yaz Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma", *Diyanet İlmi Dergi* 47/2 (2011), 14.

¹⁰⁸ Koç, "Yaz Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma", 28-29.

¹⁰⁹ Suat Cebeci - Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 38-42; Fahri Kayadibi, "Yetişkin Din Eğitimi (Sorunlar- Çözüm Önerileri) Adult Religious Education (Problem's-Solutions)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 41-59.

¹¹⁰ Lokman Bedir, "Genç Neslin Camilere Alışmasında/Alışamamasında Üslubun (Lisan-ı Hal ve Lisan-ı Kal'in Etkisi)", *Uluslararası Cami Sempozyumu Sosyo- Kültürel Açıdan*, ed. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), II/656-664; Lokman Bedir, "Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'", *İslam ve Yorum III Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)*, ed. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), II/327-329.

¹¹¹ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, 131-145.

nitelikler: güzel Kur'an okuyan, güler yüzlü, öğrencilerine baskı uygulamayan, rehberlik bilgisine sahip olup, katı ve sert davranmayan, Kur'an eğitiminin aynı zamanda manevi bir eğitim olduğu yönünü ıskalamayan, bunun bir peygamber mesleği olduğu şuuruna sahip olan, öğrencilerin yaş grubunu dikkate alan, iletişim dilini iyi bilen, kendi mesleği ile barışık, öğrencilerin yaş grubuna göre oyun ve eğlence ile Kur'an eğitimi de verebilen, gerekli olduğunda hediye ile ödüllendirme metodunu kullanan, argo dil asla kullanmayan, öğrencinin şahsiyetini önemseyip yerine göre empati kurabilen, aşırı disiplinli olmayan, "yapamazsın", "senden adam olmaz", "zaten başaramazsın", gibi olumsuz pekiştireçleri asla kullanmayan, öğrencisini akranlarıyla mukayese etmeyen ve daima planlı ve düzenli olan öğretici modelidir.¹¹²

Öğretici tarafından şiddet, hakaret, insana saygısızlık, korku, sindirme, baskı, dayatma, not ile tehdit, zorlama gibi kabalıkların ise öğrenciyi Kur'an'dan uzaklaştırdığı, soğuttuğu, hocaya, Kur'an'a ve bu vesile ile dine karşı bir mesafe koydukları kanaatine varılmıştır. *Eğer merhametsiz olsaydın onlar senin etrafından dağılır giderlerdi*¹¹³ ilahi ikazı aslında eğitimde yaklaşım metodunu ifade etmesi açısından dikkat çekicidir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular neticesinde şu yargılara varılabilir. Ahlak ve etik değerlerin davranışa dönüşmesi ve irade olarak ortaya konulabilmesi için din ile aralarında köklü ve kopmaz bir bağ olmalıdır. Küçük yaşta Kur'an öğrenmenin planlı ve nitelikli bir ortamda yapılması, çocukların ilk öğrenme duygularının önemsenmesi, öğreticinin, ortamın ve diğer etkileyici çevre unsurlarının dikkatle seçilmesi ve takip edilmesi gerekmektedir. Çocukluk çağında takdir, taltif ve ödüllerin öğrenmeyi olumlu etkilediği ve kalıcılığını artırdığı, akran psikolojisinin öğrenmeyi olumlu ya da olumsuz etkilemede güçlü bir duygu olarak varlığını ortaya koymaktadır.

Gençlerin Kur'an'ı manası ile öğrenme talepleri hem dikkate alınması gereken bir istek hem de gelişen öğretim teknikleri ve ülkemizdeki yetişmiş öğretici imkanları ile düşünüldüğünde en kısa zamanda uygulamaya geçirilmesi gereken bir eğitim metodu olarak ele alınmalıdır.

Ebeveynlerin çocuklara/gençlere yaklaşımında şahsiyetlerini ve kişiliklerini korumada bazı zaafalarının olduğu, bunun gençler tarafından kendilerine önem verilmediği şeklinde algılandığı ve din eğitiminin pek çok insan için ilk basamağı olan cami görevlilerinin ciddi anlamda pedagojik formasyon eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir.

Gençler için Kur'an eğitiminin ve Kur'an okuyabilmenin çok özel bir dini ödev olarak algılandığı, kutsiyet atfedilen bu bakış açısının toplumda var olan kutsal anlayışının bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte gençlerin Kur'an, eğitim ve ahlak arasında organik bir bağ kurdukları ve Kur'an eğitiminin ahlaki davranışlara pozitif katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

¹¹² Bedir, "Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'", II/327-329.

¹¹³ Âli İmrân 3/159.

Yatılı Kur'an kurslarında kalmanın gençler için korku, yalnızlık ve baskı olarak algılandığı pek çok katılımcıda fobi denilebilecek bir duygu ile ifadelendirilmiştir.

Kur'an eğitiminin gelişen eğitim ve öğretim metotlarına rağmen halen geleneksel anlayışla verilmeye çalışıldığı ancak bu usulün gençlerin beklentileriyle uyuşmayıp içerisinde ciddi sorunları da barındırdığı, eğitimcilerin kendi bilgi ve becerilerini sık sık yenilemesi ve çağa ayak uydurması gibi taleplerin yüksek sesle ifade edildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AA, Anadolu Ajansı. "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması". Erişim 25 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr>
- Abdurrahman, Taha. *Ahlak Sorunsalı Batı Modernitesinin Ahlaki Eleştirisine Bir Katkı*. çev. Tahir Uluç. İstanbul, II. Baskı., 2021.
- Ahmet Naîm, Babanzâde. *İslam Ahlakının Esasları*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk Dersleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, V. Baskı., 2016.
- Attar, Meryem. *İslam Ahlakı İslam Düşüncesinde İlâhi Emir Teorisi*. ed. Muammer İskenderoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık, I. Baskı., 2019.
- Aydın, Mehmet Şevki. "İslam Ahlak Eğitimi". *İslam Ahlakı Temel Konular ve Güncel Yorumlar*. 201-254. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.s.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Ahlâkla Varolmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, I. Baskı., 2021.
- Ayık, Hasan. *Ahlak Sorunumuz*. Rize: Önce Kitap, 2018.
- Bayraklı, Bayraktar. "Kur'an ve Eğitim". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-I Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul*.
- Bayraklı, Bayraktar. "Kur'an'ı Kerim'de Öğretim Kavramı ve Vahiy". *Diyanet İlmî Dergi* 27/4 (1991), 161-189.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri*. XXI Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Bayraktar, M. Faruk. "Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 97-107.
- Bayraktutar, Muammer. "Suç Önlemede Dini ve Ahlâki Değerlerin Rolü". *Suç önleme sempozyumu*. Bursa, 2011.
- Bedir, Lokman. "Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma 'Asr-ı Saadet'". *İslam ve Yorum III Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)*. ed. Fikret Karaman. II/327-337. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Bedir, Lokman. "Genç Neslin Camilere Alışmasında/Alışmamasında Üslubun (Lisan-ı Hal ve Lisan-ı Kal'in Etkisi)". *Uluslararası Cami Sempozyumu Sosyo- Kültürel Açıdan*. ed. Fikret Karaman. II/655-667. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Cebeci, Suat - Ünsal, Bilal. "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 27-52.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 48. Baskı., 2019.

- Çetin, Maksut. "Dindarlık-Ahlak İlişkisi ve Dini-Toplumsal Yansımaları". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (2021), 83-106.
- Ertuğay, Recep. "Kur'ân-ı Kerîm'i Anlamanın Önemi Vurgulanırken Kırâatinin (Yüzünden Okuma) Önemsizleştirilmesi Sorunu". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (ts.), 831-857.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. III Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- Gönen, Mehmet Emin. "Çocuklara ve Gençlere Olumlu Ahlakî ve İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Edebî Metinlerin Rolü ve Önemi". *Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlâk ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. I/133-146. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.
- Gündüz, Muhammed Muhdi. "Gelişim Özellikleri Doğrultusunda Gençliğin Din Eğitimi". *Şarkiyat* 12/4 (2020), 1092-1117.
- Güneş, Adem. *Türkiye'de Yeni Bir model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık -Bir Durum Analizi-*. İstanbul: Arı Yayınları, 2019.
- HT, Habertürk. "*Şanlıurfa'da Kur'an Kursunda Çocuğa Şiddet Uygulayan Hoca Tutuklandı*" Erişim 13 Eylül 2022. <https://www.haberturk.com>
- Kayadibi, Fahri. "Sevgi Faktörünün Eğitim Verimliliği Üzerine Etkisi". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 5 (2002).
- Kayadibi, Fahri. "Yetişkin Din Eğitimi (Sorunlar- Çözüm Önerileri) Adult Religious Education (Problem's-Solutions)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 41-60.
- Kılıç, Mustafa. "Musikinın İnsan Duygularına Etkisi ve Kur'an Tilâvetindeki Önemi Üzerine Örneklemeler". *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu*. 247-253. Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017.
- Kılıç, Recep. "Bunalım Dönemlerinde Ahlakın Dini Temelinin Önemi". *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, 39-57.
- Kızılgeçit, Muhammed. "Gençlerin Dini Hareketlere Katılımının Psikolojik Nedenleri: Bireyin Arayışı mı? Hareketin Başarısı mı?" *Peygamberimiz ve Gençlik*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I. Baskı., 2018.
- Kızmaz, Zahir. "Din ve Suçluluk: Teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2005).
- Koç, Ahmet. *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2005.
- Koç, Ahmet. "Yaz Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma". *Diyanet İlmî Dergi* 47/2 (2011), 7-52.
- Korkmaz, Mehmet. *4-6 Yaş Grubu Kur'an Kurslarında Din Eğitimi (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*. Ankara: Kimlik Yayınları, 2019.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Kropotkin, P.A. *Etik*. İstanbul: Öteki Yayınları, II. Baskı., 2018.
- Macintyre, Alasdair. *Erdemin Peşinde: Bir Ahlak Teorisi Çalışması*. çev. Muttalip Özcan. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Baslûm. X Cilt. Lübnan: Darü'l-Kütübil İlmîyye, 2005.
- Nâbî. *Hayriyeyi Nâbî*. İstanbul: Kapı Yayınları, V. Baskı., 2013.

- Nazıroğlu, Bayramali. *İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.
- Nazıroğlu, Bayramali - Vahapoğlu, Vahap. "Halkın Kur'an Kurslarına Yönelik Tutumları Üzerine Bilimsel Bir Araştırma: Of Bölgesi Örneği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 103-140.
- Nevzat Tartı. "Dindarlık ve Ahlak İlişkisi". *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*. 349-361. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Pala, İskender. "Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nabi Tesiri". *Erdem* 7/19 (1991), 215-228.
- Rağıb el-İsfahanî. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Sarılioğlu, Kenan. *Materyalizm ve Ahlak Betimsel Bir Etik Denemesi*. Trabzon: Serander Yayıncılık, 1999.
- Şahin, İlkey. "Dini Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008), 269-285.
- Tokat, Latif. "Kutsal ve Sanat". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, II. Baskı., 1998.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı., 2015.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 10. Baskı., 2016.
- Yılmaz, Macit. *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. V Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, II. Baskı., 2006.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 994-1015

ASR-I SAÂDET VE GÜNÜMÜZDE GENÇLİK KAVRAMI

The Concept of Youth in the Period of the Prophet and Today

Gencal ŞENYAYLA

Doç. Dr, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, gsenyayla@pau.edu.tr Orcid No: 0000- 0003-1590-9498.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 09.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 21.12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa / Pages: 994-1015

Atıf / Cite as: Şenyayla, Gencal. "Asr-ı Saâdet ve Günümüzde Gençlik Kavramı" (The Concept of Youth in the Period of the Prophet and Today). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 994-1015. Doi: 10.17859/pauifd.1186445.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 994-1015

ASR-I SAÂDET VE GÜNÜMÜZDE GENÇLİK KAVRAMI*

Gencal ŞENYAYLA**

Öz

Gençlik, üzerinde çokça spekülasyonların yapıldığı bir kavramdır. Hayatın en önemli dönemi kabul edilen gençliğin tanımı ve kapsadığı yaş aralığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bütün toplumlarda olduğu gibi Asr-ı Saâdet diye isimlendirilen Hz. Peygamber döneminde de gençlik kavramının varlığı bilinmektedir. Bu kapsamda üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, kavramın sıklıkla Hz. Peygamber'e refere edilmesi meselesidir. Toplumun bütün kesimlerini önemseyen Hz. Peygamber, ilk Müslümanlar arasında sayıları oldukça fazla olan genç sahâbilerle de yakından ilgilenmiş ve İslam toplumunun idaresinde ve kamunun maslahatını gerektiren konularda onlardan istifade etmiştir. Fakat yetişkinlerin daha önemli görüldüğü o dönemde, günümüzde algılandığı şekilde gençlik diye bir olgunun mevcut olmadığı söylenmelidir. Günümüzün popüler kavramlarından olan gençlik, sosyal bir kategori olarak tamamen modernitenin bir ürünüdür ve aynı zamanda bu dönemin misyonunu temsil etmektedir. Özellikle ulus-devletlerin kurulması sürecinde, milliyetçi söylemlerde ve modern dönem ideolojilerinde gençliğe önemli roller yüklenmiştir. Böylece gençlik sosyal bir kategori olarak inşa edilerek kurulmakta olan yeni toplumların önde gelen aktörlerinden biri haline gelmiş ve mitleştirilmiştir. Belirli misyonlar için mitleştirilen gençlik kavramının analizi, gençlik kavramı ve olgusu üzerine yeni çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Asr-ı Saâdet, Hz. Peygamber ve Gençlik, Gençlik, Gençlik Miti, Fütüvvet.

The Concept of Youth in the Period of the Prophet and Today

Abstract

Youth is a concept on which a lot of speculations have been made. There are different opinions about the definition of youth, which is accepted as the most important period of life, and the age range it covers. As in all societies, the existence of the concept of youth is known in the period of the prophet. An important point to be emphasized in this context is that the concept is often used as a reference to the Prophet. Caring for all segments of society, the Prophet was also closely interested in the young Companions who were numerous among the early Muslims and benefited from them in the administration of the Islamic community and in matters that required the public interest. However, it should be said that there was no such thing as a youth, as it is perceived today, at that time when adults were considered more important. Youth, one of the popular concepts of today, is a product of modernity as a social category and also represents the mission of this period. Especially in the process of establishing nation-states, nationalist discourses and ideologies of the modern period have played an important role in youth. Thus, youth has become one of the leading actors of the new societies that are being built and established as a social category, and it has been

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan "Asr-ı Saâdet ve Günümüzde Algı ve Olgu Arasında Gençlik Kavramı" başlıklı bildiriiden üretilmiştir.

** Doç. Dr, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, gsenyayla@pau.edu.tr Orcid No: 0000- 0003-1590-9498.

mythicized. The analysis of the concept of youth mythologized for certain missions revealed that there is a need for new studies on the concept and phenomenon of youth.

Key Words: The Period of Prophet, Prophet and Youth, Youth, Youth Mythologized, Futuvva.

Structured Abstract

At the time of the prophet, most Muslims consisted of young people. At that time, the prophet, as both a prophet and a head of state, did not distinguish between the segments of society as children, young people, adults, old people, women, and the disabled, and he valued all of them. However, he was more concerned with these young people, who are the energetic and far-sighted part of the society, and benefited from them in the communication of Islam and the administration of society. Related to youth in Islamic literature could be analyzed in depth and a concept study should be done, the age range of the society that is meant by the words meaning youth and the purpose of these concepts should be determined and similarities and differences with today's youth perception should be determined. Almost all of the definitions of youth in modern times are West-centered definitions. The concept of youth, which is a very broad phenomenon, needs to be redefined. In addition, the history of Turkey's youth should be written and scientific research on this subject should be continued by increasing. Objective approaches should be exhibited by avoiding ideological obsessions and prejudices in research to be conducted in this field. Even more important than the definition of youth is the history of this concept. Youth has emerged as a social category as we understand it today as a result of urbanization, the industrial revolution and educational reforms as a product of modernism. Therefore, it should be noted that the concept of youth was not a concept and social category that was emphasized and given importance in pre-industrial revolution societies, including Islamic societies. After the industrial revolution, the youth began to be interested in and cared about as a source of a dynamic and qualified workforce and became popular. Due to its pragmatic importance, the phenomenon of youth has almost become a myth in the process. The myth of youth is the mission of the youth is defined as state-oriented and the individuals are not given much emphasis. With the massification of university education in Turkey since the 1960s, young people began to see themselves as the future rulers of the country and believed that they would manage the country better than the uneducated public. In the footsteps of the youth myth, the fact that young people see themselves as superior in this way has brought along the elitist and authoritarian characteristics of the youth. Therefore, the mythification of youth has negatively affected the youth themselves and has resulted in them seeing themselves as elitist and authoritarian. Since the 1980s, the myth of youth has lost its effectiveness in Turkey, and the idea of wealth and luxury has begun to take its place in Turkish society. This situation has brought about important changes in the cultural codes of society. Since the 2000s, money has become very important in society and wealth and a comfortable life have occupied an important place in the lives of a large part of the youth. In 2022, it can be said that the idea of money, wealth and comfortable life in the 80s continues similarly, along with the addiction to technology and social media. It is understood that the perceptions and phenomena of the Prophet's era and today's youth are different from each other. It can be said that the biggest reason for this difference is the youth myth, which was created after the industrial revolution in the 19th century and continued with the Republic.

GİRİŞ

Gençlik kavramına Türkiye’de dinî, siyasî ve ideolojik yapılanmaların çoğunun büyük ilgi gösterdiği bilinmektedir. Özellikle dinî çevrelerde gençlik olgusuna daha özel bir ilgi ile yaklaşmış ve mesele genellikle Hz. Peygamber’in gençliğe verdiği önem çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar genellikle “Hz. Peygamber ve gençlik” teması etrafında yoğunlaşmıştır. Yapılacak kısa bir literatür taramasıyla bu çerçevedeki yayınların ne kadar fazla olduğu görülecektir.

Her toplumda olduğu gibi Hz. Peygamber dönemi İslam toplumunda da gençler vardı ve ilk Müslümanların çoğunluğunu onlar teşkil ediyordu. İslam’ın ilk günlerinden itibaren her yaşta Müslümanları değerli kabul edip önemseyen Hz. Peygamber, ilk Müslümanlar

arasında sayıları oldukça fazla olan genç sahâbîlerle doğal olarak daha yakından ilgilenmiştir. 23 yıllık peygamberlik döneminde İslam'ın tebliği ve Müslüman toplumun idaresinde gençlerden önemli derecede istifade etmiştir. Fakat genel olarak bütün toplumlarda yetişkinlerin daha önemli görüldüğü o dönemde, İslam toplumunda da yetişkin bireyler daha önemli kabul edildiği için Hz. Peygamber döneminde günümüzde yüceltildiği şekilde gençlik diye bir olgu mevcut değildi.

Yaygın kullanımındaki şekliyle gençlik kavramı tamamen modernitenin bir ürünüdür. Buna rağmen İslam toplumlarında, özellikle de Türkiye'de gençlik olgusu büyük kabul görmüş ve yaygın bir şekilde Hz. Peygamber dönemiyle irtibatlandırılarak kavrama kutsallık kazandırılmaya çalışılmıştır. Fakat Asr-ı Saâdet'te günümüzdeki şekliyle gençlik diye bir olgunun olup olmadığı tartışma bir konudur. Bundan dolayı çalışmamızda Asr-ı Saâdet'te gençlik kavramı ile Hz. Peygamberin gençlik tasavvuru üzerinde durulacak ve günümüzde algılandığı şekliyle kavramın İslamî referansları tahlil edilmeye çalışılacaktır. Akabinde modern dünyanın gençlik tasavvuru ele alınarak değerlendirmeler yapılacak ve böylece gençlik mefhumunun niteliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Modern dünyadaki gençlik, tanımlanması oldukça karmaşık ve sorunlu olan bir kavramdır. Kavrama dair tanımlar genellikle sosyolojik, psikolojik, biyolojik ve felsefi yaklaşımlarla farklı açılardan yapıldığından dolayı homojen bir gençlik tanımı üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Fakat gençliğin çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan bir geçiş dönemi olduğu konusunda pek çok kurum ve kuruluş fikir birliğine varmıştır. Bununla birlikte gençliğin hangi yaş aralığını kapsadığı hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Gençliğin tanımı ve içerdiği yaş aralığı konusundaki bu farklılıklar büyük oranda kavramın tarihi süreciyle yakından ilgilidir. Çünkü kavramın tarihi, ona yüklenen misyon ve bu misyondan beklentiler tamamen birbiriyle bağlantılıdır.

Tarihî gelişimine bakıldığında ise gençlik kavramının modernizmin bir ürünü olarak kentleşme, sanayi devrimi ve eğitim alanındaki bazı reformlar sonucu, bugün anladığımız şekliyle toplumsal bir kategori olarak ortaya çıktığı görülecektir. Zira sanayi devriminden sonra nitelikli ve eğitilmiş iş gücüne ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyacı karşılayacak en ideal kaynağın gençler olabileceğine inanılmıştır. Bundan sonra da sanayi toplumlarında gençlik önemli bir toplumsal kategori olarak ortaya çıkmıştır. Tamamen pragmatik düşüncelerle yüceltilen bu gençlik algısı, giderek daha da önemli bir hal almış ve süreçte mitleşmiştir.

Tanzimat'tan itibaren Türkiye toplumunda da giderek önem kazanan bir kategori haline gelen gençlik daha sonra devletin ve milletin bekasının garantisi olarak görülmüş ve Batıdaki gelişim seyrine benzer şekilde Türk toplumunda günden güne önemi artan bir kavram haline gelmiştir. Cumhuriyetle birlikte ise gençlik olgusu daha da güçlü bir hale gelerek mitleşme sürecine girmiş ve bu süreç 80'li yıllara kadar devam etmiştir. Yoğun olarak 80'li yıllardan sonra Türkiye'de İslamî hareketlerin kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte ise gençlik kavramı dinî çevrelerde de önemsenen bir mesele olmuştur. Bu süreçle birlikte, gençleri İslami oluşumlara kazandırmak veya onları İslamî değerlerle buluşturmak için "İslam ve gençlik", "Hz. Peygamber ve gençlik" gibi temalar etrafında gençlik kavramına İslami referanslar bulma gayretleri hız kazanmıştır. Geline noktaya bakıldığında ise bu temaların önemli derecede benimsenip kabul gördüğü söylenebilir.

Günümüzde İslami çevrelerde gençliğin önemli bir kategori olarak kabul edilmesinde modernizmin tesiri büyüktür. Bundan dolayı gençlik kavramını Hz. Peygamber dönemi ve modern dönemlerdeki anlamları ile birlikte değerlendirerek ele almak gerekmektedir. Bu

çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak gençlik kavramı incelenecektir. Öncelikle Asr-ı Saâdet'te gençlik kavramı üzerinde durulacak, daha sonra da modern dünyadaki gençlik kavramı ve bu kavramın tarihine değinilecektir.

1. Asr-ı Saâdet'te Gençlik Kavramı

İslam geleneğinde insan hayatının evreleri genel bir tasnifle; çocukluk, gençlik (erginlik) ve ihtiyarlık çağı olmak üzere üç kısma ayrılarak değerlendirilmiştir. İslam literatüründe çalışmamızın alanına giren gençlik kavramının karşılığı olarak genellikle “şâbb” “شباب” ve “fetâ” “فتى” kelimeleri kullanılmıştır. Bundan dolayı bu bölümde öncelikle bu iki kelime üzerinde durulacak, daha sonra da Kur'an ve hadislerde gençlik kavramı ile Hz. Peygamber'in gençlik tasavvuru konularına değinilecektir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Arapçada gençliğin karşılığı olarak en yaygın kullanılan kelime “şâbb” kelimesidir. Tutuşturmak, alevlendirmek, kızıştırmak, yükseltmek gibi anlamlara gelen “Ş-b-b” fiilinden türemiş bir isim olan “şâbb” kelimesi, genç anlamına gelmektedir. Aynı şekilde yetişmiş ve bulûğ çağına ermiş kişiye de şâbb denilmektedir. Kelimenin müzekker halinin çoğulu; “şübbân” “شبان” veya “şebâb” “شباب”, müennes halinin çoğulu ise “şâbbetün” “شبابية” ve “şâbbâtün” “شبابات” şeklinde kullanılmaktadır. Yine “Şebîbe” “شبيبة” kelimesi de gençlik manasına gelir ve ihtiyarlık anlamına gelen (şeyb) kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanılır.¹ Hadislerde de genç ve gençlik kavramları çoğunlukla aynı kökten türemiş olan; “Şâbb”, “şâbbetün” ve “şebâbe” “شبابية” kelimeleriyle ifade edilmiştir.²

Şâbb ve şebâb kelimelerinin hangi yaş aralığını ifade ettiği hususunda dilliler arasında farklı görüşler vardır. Zebîdî'ye göre; çocukluk dönemi (ğulûmiyye) denilen 17 yaştan sonra elli bir yaşının bitimine kadar olan döneme gençlik dönemi (şebâbiyye) denilmektedir. Ayrıca Zebîdî, bir kişiye otuz yaşını tamamlayıncaya kadar veya on altı ile otuz iki yaş arasındakilere genç (şâbb) denildiğini de belirtir.³ İbn Kayyim el-Cevziyye, sakallarının iyice çıktığı andan itibaren kırk yaşına kadar bir kişiye şâbb denildiğini ifade eder.⁴ Tehânevî ise lügatte, yaşı otuz ile kırk arasındaki kişiye şâbb denildiğini, şer'î açıdan ise 15 yaşından, yani bulûğ anından otuz yaşına kadar kişiye şâbb denildiğini zikreder. Ayrıca, 19-33, 15-29, 19-34 yaşları arasındaki kişilere de şâbb denildiğini belirtir.⁵ Bunların dışında şâbb ve şebâb kelimeleri için farklı yaş aralıkları da zikredilmiş olup, genelde bu yaş aralıklarının 15-35 yaşlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca ulemâ arasında 40, 50 ve 60'lı yaşları gençlik olarak kabul edenlerin olduğu da belirtilmiştir.⁶

¹ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Daru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1987), 1/ 151; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Ömer Cârullah ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1998), 1/490; Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Dâru Sâdır: Beyrut, 1414/1993), 1/480-482.

² Selçuk Coşkun, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı* (Erzurum: Ekev Yayınları, 1996), 221.

³ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Mecmû'atun Mine'l-Muhakkikîn (Beyrut: Dâru'l-Hidâye, t.y) 3/92.

⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-Mevdûd Biahkâmi'l-Mevlûd*, nşr. Abdülkâdir el-Arnâvût (Dimeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1971), 302.

⁵ Muhammed Ali b. Ali et-Tahânevî, *Kitâbu Keşşâfi Istilâhâti'l-Fünûn* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 1/ 731.

⁶ Turgay Gündüz, *İslam Eğitimi Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlâk Eğitimi (Kurumsal Yaklaşım)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 97-99.

Görüldüğü gibi şâbb ve şebâb kelimeleri, genel olarak bulûğ ile başlayan ve neredeyse ihtiyarlık çağına kadar uzayan her yaş dönemindeki insanlara verilen genel bir isimdir. Bu açıdan Türkçedeki, “yaşı ilerlememiş olan”, “gençlikteki özelliklerini koruyan, dinç” karşılığı olarak kullanılan genç kelimesinin eş anlamlısı olduğu söylenebilir.⁷ Dolayısıyla şâbb ve şebâb kelimeleri belirli yaş aralığındaki bireyleri tanımlamakla birlikte dinç, diri, güçlü ve kuvvetli anlamlarında da kullanılmıştır. Bundan dolayı İslami literatürde genç veya gençlik anlamında kullanılan şâbb kelimesi veya türevleriyle kastedilen anlamların modern zamanlardaki gençlik algısıyla benzerlikleri olmakla birlikte tamamen örtüşmediği anlaşılmaktadır.

Gençlik anlamında yaygın olarak kullanılan diğer bir kelime de “fetâ” kelimesidir. Fetâ kelimesi, Arapçada çok farklı manalara gelen oldukça zengin bir kullanım özelliği taşımaktadır. Mutlak anlamda adam, yol arkadaşı, toy, küçük, genç, delikanlı olmak, yiğit olmak, cömert insan, hürriyet gibi bazı hasletleri içine alan geniş bir anlam zenginliğine sahiptir. Ayrıca genç yaşlı gözetmeksizin birtakım sıfatları kendinde bulunduran kişilere de fetâ denilmiştir. Yine fetâ kelimesi, yaşamın daha ileriki yılları için de kullanılmış olup çok yaşlı bir kimseye de fetâ denilebileceği belirtilmiştir. Yaygın kanaatin aksine, “fetâ”nın şâbb (genç) manasına gelmediği ve “olgun ve güçlü yetişkin bir insan” anlamında kullanıldığı da söylenmiştir. Bazı kullanımlarda ise “fetâ” kelimesi ile yaşlılar kastedilmiştir.⁸

İslâm kültür ve medeniyet tarihinde fetâ ve fütüvvet, genç ve gençlik anlamının dışında daha çok ahlâkî ve tasavvufî bir terim olarak kullanılmıştır. Bu anlamda; ahlâkî ve insanî üstün meziyetlerden olan kahramanlık, hak ve hukuka riayet etmek, fazilet icaplarını yerine getirmek, güzel huylu, feragat sahibi olmak, malıyla ve gücüyle başkalarına yardıma koşmak, bağışlayıcı olmak ve nihayet Allah yolunda nefsini hakir tutmak gibi anlamlar taşımaktadır. Böyle üstün meziyetlere sahip olan ideal insan tipine ise “fetâ” denmektedir. Yine İslâm’ı din olarak kabul eden milletlerdeki kahramanlık ülküsüne “fütüvvet”, bu ülküyü taşıyana da “fetâ” denilmiştir.⁹

Yukarıda belirtildiği şekilde kullanım alanları dikkate alındığında fetâ kavramının gençlik ve genç olmayı ifade etmekle birlikte daha çok belirli yaş aralığını kastetmekten ziyade bir kısım erdemlere ve ahlaki meziyetlere sahip olmayı ifade eden bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık şâbb kelimesinin gençlik anlamında kullanımının daha yaygın olduğu, gençliği ifade bağlamında İslami literatürde genellikle şâbb kelimesi ve türevlerinin kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar gençlik kavramının karşılığı olarak şâbb ve fetâ kelimeleri kullanılmışsa da bu kelimelerle kastedilen gençlik olgusunun günümüzdeki gençlik mefhumuyla farklılık arz ettiğini belirtmek gerekir. Buna binaen Kur’an’da, hadislerde veya siyer kaynaklarında bu iki kelime veya türevlerinin kullanımlarından hareketle günümüz gençliğine dair örnekleme veya değerlendirmeler yapılırken dikkatli davranılmalı ve popülist yaklaşımlardan sakınılmalıdır.

İslami literatürde günümüzde olduğu gibi gençlik kavramı üzerinde çok fazla durulmaması ve kavramlardaki muğlaklığın en önemli sebeplerinden birisi, İslam hukuku açısından çok önemli bir aşama olan bulûğ anlayışıdır. Çünkü bu dönemde insan hem

⁷ Gündüz, *İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi*, 99.

⁸ Gündüz, *İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi*, 97-99; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/259-261.

⁹ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu* (Konya: Damla Matbaacılık, 1991), 11-12; Gündüz, *İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi*, 97-99; Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/261-263.

bedenen hem de ruhen belli ve yeterli bir asgari olgunluğa eriştiği için bu yaştan itibaren bireylerin edâ (fiil) ehliyeti doğar. Bâliğ kimse gerek iman esasları, ibadetler, haramlar, vergi, cihad, cezaî ve hukukî mesuliyetler ve gerekse dinî, içtimaî ve hukukî düzenin sağladığı haklardan faydalanma yönünden tam ehliyet sahibi olur. Ayrıca çocukluk sebebiyle tanınmış olan muafiyetler de bulûğ ile kalkar.¹⁰

Dinî ve hukukî açıdan önemli bir eşik kabul edildiği için İslam alimleri bulûğ kavramı üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bu kapsamda bulûğ yaşının hangi yaş olduğu, bulûğun şartları vb. birtakım detaylar üzerinde çokça tartışmalar yapılmış ve günümüzde gençlik denilen yaş aralığı bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Böylece genç kavramından ziyade bulûğ yaşının hangi yaşlarda başlayacağına yoğunlaşmış ve bu ortamda gençlik kavramı üzerinde durulmamıştır. Daha sonraki dönemlerde çocuklukla yetişkinlik arasındaki yaş aralığını gençlik dönemi olarak kabul edenler olmuş ve gençliğin bulûğ ile başladığı hususunda ittifak edilmiştir. Fakat bu sefer de gençlik döneminin hangi yaş aralıklarını kapsadığı hususunda ihtilaf edilmiş ve gençliğin bulûğdan, 30'lu, 40'lı hatta 50'li yaşlara kadar devam eden bir dönemin ismi olduğu zikredilmiştir. Bununla birlikte İslam alimleri arasında genel olarak gençlik yaşının ortalama 12 ile 30'lu yaşları kapsayan dönem olarak kabul edildiği söylenebilir.¹¹

1.2. Kur'an ve Hadislerde Gençlik Kavramı

Gençlik anlamında kullanılan şâbb ve fetâ kelimelerinden sadece fetâ kelimesi Kur'an'da farklı kişiler hakkında 10 ayette geçmekte olup genç ve delikanlı anlamlarıyla birlikte; arkadaş, yardımcı ve cariye gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır.¹² Fetâ kelimesi ve türevleri genç, delikanlı anlamlarında ve Hz. İbrahim, Ashab-ı Kehf gibi bazı genç isimlerle irtibatlı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda fetâ kelimesi konumuz açısından dikkate değer hale gelmiş olsa da bunlar münferit kullanımlar olup bir olgu olarak gençlik kavramını tanımlar nitelikte değildir. Dolayısıyla Kur'an'da ne Asr-ı Saâdet'te algılandığı ne de günümüz dünyasında tanımlandığı şekilde bir gençlik mefhumu üzerinde durulmadığı söylenebilir. Zaten sadece gençlik konusunda değil pek çok konuda Kur'an'ın muhtevası, olgu veya kavramları detaylıca tanımlar nitelikte olmadığı için yaş dönemlerine göre insanların ayrıldıkları kategorilerden söz etmesi de beklenemez. Nitekim bu bağlamda Kur'an'da Hz. Peygamber'in gençliğinden de bahsedilmemiştir. Dolayısıyla, Kur'an'daki "fetâ" kelimesi ile türevlerinin anlam içerikleri ve sosyal bilimlerdeki "genç" kelimesinin anlam içeriği tam olarak birbiriyle örtüşmemektedir.

Hadislerde ise durum biraz daha farklılaşmaktadır. Hadislerde gençlik anlamında genel olarak fetâ ve şâbb kelimeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte şâbb kelimesinin gençlik anlamında daha çok kullanıldığı ve genellikle gençlik kavramının şâbb kelimesiyle ifade edildiği söylenebilir. Bu durum bir kısım hadislerden net olarak anlaşılmaktadır.

Bir hadisinde Hz. Peygamber, bir hal olarak gençliği cennet nimetlerinden saymıştır.¹³ Hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın kendi gölgesinde sakladığı yedi sınıf

¹⁰ Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/413-414.

¹¹ Suat Demirtaş, *Hz. Peygamber'in Gençleri Eğitim Yöntemleri* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50.

¹² Gündüz, *İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi*, 106; Cahit Karaalp, "Kur'an'da Örnek Genç Modeli", *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 2/4 (Aralık 2019), 182.

¹³ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "Cennet", 21.

insan arasında Allah'a ibadet içinde yetişen gençler olduğu söylenmiştir.¹⁴ Yine, seçkin sahâbîler Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Mu'âz ve Übey b. Ka'b cennet gençleri olarak gösterilirken¹⁵, Hz. Peygamber'in sevgili torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in cennet gençlerinin efendisi oldukları belirtilmiştir.¹⁶ Gençleri evliliğe teşvik ettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber; "Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yetenler evlensin"¹⁷ buyurmaktadır. Yukarıda yer verdiğimiz hadislerin hepsinde şâbb kelimesi kullanılmıştır.

Hadislerde genç anlamına gelen bir diğer kelime ise fetâ'dır. Yukarıda açıklandığı üzere, Arapçada çok farklı manalarda kullanılan fetâ kelimesi hadislerde de aynı özellik arz etmektedir. Mutlak anlamda adam,¹⁸ yol arkadaşı,¹⁹ çocuk,²⁰ genç,²¹ köle,²² cariye,²³ bekar delikanlı,²⁴ gibi bazı hasletleri içine alan geniş bir anlam yelpazesi içerisinde kullanılmıştır. Dolayısıyla hadislerde fetâ kavramı genç ve gençlik anlamlarında kullanılmakla birlikte bunun dışında değişik anlamlarda da kullanılmıştır. Özellikle köle, cariye, küçük çocuk, tıfil, toy gibi tecrübesizlik ifade eden pejoratif anlamlarda da kullanılmış olduğunu belirtmek gerekir.

Hadislerde gençlik kavramı müstakil bir çalışma konusu olabilecek kadar detaylı olduğu için araştırmamızda sadece kavramın kullanılmasını tespit bağlamında hadisler müracaat edilmiş ve hadislerde gençlik mefhumuna detaylıca girilmemiştir. Gençlik kavramı ve mefhumu üzerine yapılan müstakil çalışmalara bakıldığında da hadislerde gençlik kavramını karşılamak üzere fetâ ve şâbb kelimelerinin kullanıldığı fakat gençlik kavramının çoğunlukla şâbb kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir.²⁵

İnsan hayatının safhaları ana hatlarıyla; çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bu kategorik yaklaşım bütün kültürlerde genel olarak aynı olduğu gibi İslam kültür ve geleneğinde de hemen hemen aynıdır. Bu şekil bir yaklaşımla bakıldığı zaman Kur'an'da çocuklardan, gençlerden, yetişkinlerden ve yaşlılardan bahsedildiği görülebilir. Çünkü hayat kitabı Kur'an toplumun her kesimine hitap etmekte ve onlara yönelik mesajlar içermektedir. Dolayısıyla her ne kadar bazı ayetlerde farklı kişiler bağlamında gençlerden bahsedilmiş olsa da Kur'an özelinde gençlik kavramından bahsedildiği söylenemez. Aynı şey çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık kavramları

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nâsir (b.y: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Ezân", 36 (No. 660); Müslim, "Zekât", 91.

¹⁵ Muhammed Abdürreâûf el-Münavî, *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1356/1937), 4/154.

¹⁶ Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. İbrahim 'Utve (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbe'ati'l-Mustafâ, 1975), "Menakıb", 24 (No. 3768).

¹⁷ Buhârî, "Nikâh", 2 (No. 5065).

¹⁸ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 1/143 (No. 319).

¹⁹ Buhârî, "İlim", 19 (No. 78).

²⁰ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1982), 2/35.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 2/363.

²² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Mukaddime", 14 (No. 92).

²³ San'ânî, *el-Musannef*, 6/158.

²⁴ Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Tahâre", 138 (No. 382).

²⁵ Musa Kazım Yılmaz, "Kur'an ve Sünnet'in Gençliğe Verdiği Değer", *1. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu*, ed. Cüneyt Gökçe-Ömer Sabuncu (Şanlıurfa, 2018), 48-60; Sabri Akpolat, *Peygamberimiz ve Gençlik*, *1. Kutlu Doğum Sempozyumu "Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi"*, ed. Musa Kazım Yılmaz (Şanlıurfa, 2007), 197-209.

için de geçerlidir. Hadisler için de benzer durum söz konusudur. Zira hadislerde kişiler, olaylar ve konular bağlamında gençlik ve gençlerden bahsedilmiştir. Fakat toplumsal bir kategori olarak gençlik olgusundan söz edilmemiştir.

1.3. Hz. Peygamber'in Gençlik Tasavvuru

Hz. Muhammed nübüvvetle görevlendirildiği zaman genç kabul edilen bir yaş aralığı olan 40 yaşında idi. Hz. Peygamber'in gençlik yıllarını içeren peygamberlik öncesi dönem hakkında Kur'an'da bilgi verilmemekle birlikte hadis, siyer ve İslam tarihi kaynaklarında; amcasıyla ticaret kervanlarına katıldığı, Ficar harplerine iştirak ettiği, Hilfu'l-Fudûl cemiyetinde yer aldığı, Kâbe Hakemliği ve Hz. Hatice ile evliliği gibi belirli konularda özet bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca onun gençlik yıllarında cahiliye toplumunda yaygın olan bir kısım şirk unsurları ve günahlardan uzak kaldığı, çalışkan, hareketli, ahlaklı ve içinde yaşadığı toplum tarafından "emin" sıfatıyla sıfatlandırılmış bir genç olduğu genel olarak kabul edilmektedir.²⁶

Nübüvvet süreciyle birlikte Hz. Peygamber, İslam davasını süreç içerisinde ilk önce ailesine, akrabalarına, yakın dostlarına, Mekkeli hemşehrileri ve daha sonra da tüm insanlara duyurmuş ve onları İslam'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in ailesi, akrabalarından bazıları ve yakın dostları genel anlamda davete icabet edip İslam'ı kabul ederken, akrabalarından bazıları ve Mekke toplumunun önemli bir kesimi ise davetin karşısında yer alarak muhalefet etmiştir.²⁷

İslam davetinin 13 yılı Mekke'de 10 yılı da Medine'de geçmiştir. Mekke döneminin ilk yıllarında, Mekke'nin ticari ve ekonomik hayatını elinde tutan unsurların muhalefeti başta olmak üzere dinî, sosyal, kültürel ve tarihî bir kısım sebeplerden dolayı 13 yıllık dönemde Mekke'de İslam'ın siyasi ve idari hakimiyeti söz konusu olamamıştır. Fakat yine de bu dönemde toplumun değişik kesimlerinden çok sayıda insan İslam'ı kabul ederek Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır. İslam'ı kabul eden bu insanlara bakıldığında çocuğundan gencine, gencinden yetişkine ve yetiştikenden yaşlısına her yaş aralığından insanların varlığı görülmektedir. Aynı şekilde ilk Müslümanlar arasında; kadın-erkek, köle-hür, zengin-fakir ve genç-yaşlı her kesimden insanın yer aldığı bilinmektedir.²⁸

İslam'ı kabul eden ilk Müslümanlar arasında her ne kadar her yaş aralığından insan bulunsa da bunlar içerisinde gençlerin çoğunlukta olduğu ilk Müslümanların listesine bakıldığında net olarak anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da Hz. Peygamber, İslam'ın ilk yıllarında tebliğ, irşat ve eğitim faaliyetlerinde çoğunlukla gençlerle muhatap olmak durumunda kalmıştır. Bu durumu çok iyi değerlendiren Hz. Peygamber, İslam davasının tebliği ve intişarı konusunda toplumun yeniliğe açık, enerjik ve idealist kesimini oluşturan bu gençlerden önemli derecede istifade etmiştir. İslam davetinin devletleştiği Medine döneminde ise devletin birçok kademesinde yine gençlerden istifade edilmiş ve bu kapsamda önemli başarılar sağlanmıştır. Bu dönemde Hz. Peygamber gençleri önemli görevlere atamıştır. Örneğin henüz 21 yaşındaki Muaz b. Cebel'i Yemen'e kadı ve öğretmen

²⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 61-80; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 123-141.

²⁷ Ahmet Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu* (İstanbul: Esra Yayınları, 1999), 149-157; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 90-95; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 151-165.

²⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995), 1/81-109; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi- İlk Dönem-* (Ankara: y.y, 2001), 211-220; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 339; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 158-159.

olarak ataması, 25 yaşındaki Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye oradaki insanlara İslam dinini öğretmesi için görevlendirmesi, 18 yaşındaki Usame b. Zeyd'i orduya komutan olarak seçmesi, sahabeden bazı gençlerin fetva vermelerine müsaade edilmesi ve vahiy katipleri ile diplomatik yazışmaları kaleme alanların çoğunun gençlerden oluşması bu bağlamda zikredilebilecek örneklerden birkaçıdır.²⁹

Devletin idaresi ve İslam davetinin intişarında Hz. Peygamber'in istifade ettiği toplum kesimi sadece gençler değildir. Gençleri, yaşları ve konumlarına uygun pozisyonlarda değerlendiren Hz. Peygamber, devlet idaresi, İslam ahkâmının icrası ve toplumsal meseleler başta olmak üzere daha hayati konularda yetişkin ve tecrübe sahibi, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Hamza, Hz. Zeyd b. Hârise gibi bazı Müslümanları öne çıkarmıştır. Ayrıca sağlık hizmetleri gibi kadınların daha güzel yapabileceği bazı işleri ise tamamen kadınlara havale ettiği gibi³⁰ yine görme engelli bir sahâbî olan Abdullah İbn Ümmü Mektûm'u mescidine müezzin yapmış ve aynı şekilde Medine'de bulunmadığı bazı zamanlarda onu yerine defaten vekil bırakmıştır.³¹ Böylece Hz. Peygamber, İslam toplumunun idaresi ve devletin yönetiminde engelliler, kadınlar, gençler ve yetişkinler gibi toplumu oluşturan bütün unsurları konum ve yeteneklerine göre farklı şekillerde değerlendirmiştir. Aksi halde sadece yaşları itibariyle genç kabul edilen toplum kesimlerini öne çıkarıp yücelterek ayrıcalıklı kabul etmemiştir.

Hz. Peygamber'in sadece gençleri toplayıp onlara vakit ayırdığı ve kendileriyle özel sohbetler yaptığı, İslam davasının tebliği için teşvik ettiği ve benzer şekillerde sadece gençleri muhatap alan özel çalışmalar yürüttüğünü gösteren kayıtlara kaynaklarda rastlanmamaktadır. Belirli vakitlerde kadınlara özel zaman ayırarak onların problemlerini dinleyip sorularını cevapladığına dair kayıtlar hariç tutulacak olursa, Hz. Peygamber'in bu tür çalışmaları Müslüman camianın bütününü hedef edinerek genç yetişkin ayrımı yapmadan yürütmüş olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla parçacı bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in gençlere değer verdiği, gençliği çok önemseydiği, İslam'da gençlerin değerli görüldüğü vb. tezlerini teyit etmek için Hz. Peygamber'in hayatından birkaç örneğin öne çıkarılıp kullanılmasının bilimsel bir yaklaşım olamayacağı, bu türden yaklaşımların gençlik mitinin takdis edilmesi başta olmak üzere bazı sakıncalar doğurabileceği unutulmamalıdır. Zaten o dönemde ne Müslüman toplumda ne de bilindiği kadarıyla başka toplumlarda gençlik denen bir olgunun varlığı söz konusu değildir. Olmayan bir olguyu İslam'a ve Hz. Peygamber'e teyit ettirmek ise tarihi tersine okumaktan başka bir şey değildir.

Hz. Peygamber, ashab içerisinde çoğunluğu teşkil eden gençleri önemsemiş, onlara değer vermiş ve onlarla yakından ilgilenmiştir. Aynı şekilde gençlerin de İslam davetine teveccüh gösterdiği ve Hz. Peygamber'i çok sevdikleri genelde bilinen bir husustur. Asr-ı Saâdet'te İslam'ı kabul eden ilk Müslümanlardan çoğunluğunun yetişkinlerden ziyade gençlerden müteşekkil olması ve yetişkinlerden çok gençlerin İslam'a teveccüh göstermiş olmaları dikkate şayan bir konudur ve bunun sebepleri üzerinde durulmalıdır. Bu

²⁹ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdi'l-Ber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l- Eshâb*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 3/865; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/492.

³⁰ Hz. Peygamber döneminde sağlık hizmetlerini yürütmüş olan kadınlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadının Yeri* (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001), 82-160.

³¹ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, nşr. Ekrem Ziyâ el-'Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977), 96.

kapsamda değişik sebepler zikredilebilirse de gençlerin hayata bakışları, yeniliklere açık olmaları ve sahip oldukları ileri görüşlülük en önemli sebep olarak gösterilebilir. Nitekim yapılan bazı araştırmalar da bunu teyit etmektedir.

Gençlik üzerine yapılan araştırmalarda gençlerin öngörülü ve ilerici olmasına karşılık yetişkinlerin daha “muhafazakâr” oldukları, bunun tabii sonucu olarak da gençler yeni şartlara daha kolay uyum sağlarken yetişkinlerin ise direnç gösterip tutucu bir tavır içerisine girdikleri belirtilmektedir. Ayrıca yetişkin ve yaşlılar hayatlarında yapacakları değişikliklerden dolayı uzun yıllar sonucu elde ettikleri kazanımlarının ellerinden gideceğinden kuşku duyarlar. Bundan dolayı da hızlı değişim halindeki dünyada yetki ve imkânlar daha çok tutucu eğilimlerin geliştiği bu yetişkin kuşakların elindedir.³² Yapılan bu değerlendirmeler her ne kadar günümüz gençliğine yönelik olsa da aynı değerlendirmenin Asr-ı Saâdet dönemi gençleri için yapılması da mümkündür. Çünkü Velid b. Muğîre, Utbe b. Rebî'a, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Ebû Leheb gibi azılı İslam muhaliflerinin İslam'a muhalefetleri yukarıdaki düşüncüyü birebir teyit eder niteliktedir. Zira bu yetişkin yaşlarda bulunan müşrikler İslam'ın dünya görüşünün hakimiyet sağlaması durumunda uzun yıllar elde ettikleri maddî ve manevî kazanımlarının ellerinden gitmesinden endişe ediyorlardı. Bu ve benzer sebeplerden dolayı da büyük bir kısmını yetişkinlerin teşkil ettiği Mekkeli müşrikler İslam'a en sert şekilde muhalefet etmiştir.³³ Buna karşılık ilerici ve öngörülü gençler ailelerine rağmen İslam davetine daha çabuk karşılık vermiş ve Hz. Peygamber'in yanında yer alarak İslam'a hizmet etmiştir. Doğal olarak Hz. Peygamber, Asr-ı Saâdet'te toplum ve devletin idaresi, tebliğ ve irşat hizmetleri, eğitim öğretim faaliyetleri, cihat hareketleri, sefirlik gibi pek çok alanda gençleri değerlendirmiştir. Hz. Muhammed gibi büyük bir liderin, etrafındaki çok sayıda gencin potansiyel enerjisinden istifade ederek İslam toplumunun menfaatine kullanmış olmasından daha doğal bir şey olmaz.

Hz. Muhammed bir peygamber ve bir lider olarak bütün toplum kesimlerini önemsemiş ve hepsine gereken önemi vermiştir. Çocuklar ve özellikle de kız çocukları hususunda çok hassas olduğu, çocukları çok önemseydiği bilinmektedir. Gençleri önemseydiği yukarıda belirtilmişti. Yine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Hamza ve Zeyd b. Hârise başta olmak üzere bazı yetişkin sahâbilerle ilişkilerinin daha yoğun olduğu tarihen sabit olan bir meseledir.³⁴ Yaşlılara hürmet gösterdiği, kadınlara, engellilere vb. bütün toplum kesimleriyle yakından ilgilenip onlara değer verdiği de bilinen hususlardandır. Dolayısıyla bütüncül bir yaklaşımla bakıldığı zaman Hz. Peygamber'in toplum kesimlerinden sadece gençleri önemseyip gençlik diye bir olgudan bahsetmediği, bir toplumsal kategori olarak gençleri öne çıkarıp yüceltmediği, çocukları, yetişkinleri ve yaşlıları da aynı şekilde değerli kabul edip önemseydiği belirtilmelidir. Bununla birlikte ilk Müslümanların çoğunlukla genç yaşlarda bulunmaları, gençlerin yaşları gereği ileri görüşlü ve enerjik olmaları, yapısal özellik ve toplumsal statüleri Hz. Peygamber'in onlarla daha çok muhatap olmasına zemin hazırlamış olduğu da belirtilmelidir.

³² Ahmet Taner Kışlalı, “Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 31/1 (1976), 130.

³³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 95-98.

³⁴ Hz. Ebû Bekir'i en yakın arkadaş edinmesi ve onun etkinliği, Hz. Osman'la yakınlığı, danışmanı konumunda Zeyd b. Hârise'nin olması, amcası Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla İslam'ın güç kazanması, Müslüman olmamasına rağmen amcası Ebû Talib'in ona olan desteği, eşi Hz. Hatice'nin maddi ve manevi destekleri, Medine'de Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olması vb. daha çoğaltılabilecek örnekler Asr-ı Saâdet'te yetişkin sahâbilerin genç sahâbilerden daha öncelikli konumda bulduklarını göstermektedir.

Hız. Peygamber'in bazı hadislerinde; gençlik cennet nimetlerinden sayılmış³⁵, cennete girecek kimselerin 30-33 yaşlarında olacağı,³⁶ hiçbir gölgenin mevcut olmadığı kıyamet gününde Allah'ın kendi gölgesinde sakladığı yedi sınıf insan arasında Allah'a ibadetle yetişen gençlerin yer alacağı,³⁷ sevgili torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ise cennet gençlerinin efendisi oldukları³⁸ ifade edilmiştir. Bu ve benzeri hadislerde, gençliğin cennet nimetleri arasında sayılması ve sözü edilen şahsiyetlerin bu sıfatlarla anılması da Hz. Peygamber'in gençliğe verdiği değeri göstermektedir.³⁹ Aksi halde Hz. Peygamber'in gençliği dikkate almadığı, onları önemsemediği gibi akıl dışı bir yargıda bulunulamaz.

Çocuklardan yaşlılara, Hz. Peygamber'in bütün toplum kesimlerini önemsemediği, bununla birlikte ashabın çoğunluğunu teşkil eden gençlerle daha yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Asr-ı Saâdet'te ashab içerisinde gençlerin büyük çoğunlukta olması ve yaşları itibarıyla reel güç kaynağı olmaları itibarıyla, Hz. Peygamber'in gençleri önemsemediği ve onlardan kabiliyetleri doğrultusunda önemli derecede istifade ettiği kaynaklardaki verilerden anlaşılmaktadır. Fakat o dönemde gençlik olgusunun toplumda öne çıkan bir değer olmadığı, toplumda önemli olan asıl kesimin yetişkinler olduğu, gençlerin potansiyel yetişkin adayları olmaları bakımından dikkate alındığı belirtilmelidir.

Aşağıda detaylıca açıklanacağı üzere toplumsal bir kategori olarak gençlik o dönemde sadece Arabistan'da değil diğer kültürlerde de mevcut değildi. Çünkü gençlik, sanayi devrimi sonrasında dünyanın gündemine gelen ve içinde bulunduğumuz modern dönemlerde de devam eden bir olgudur. Bu süreçte gençlik olgusu başta Batı toplumları olmak üzere hızlı bir şekilde bütün toplumlarda oluşmaya başlamış ve İslam toplumları da bu etkileşimden uzak kalamamıştır. Böylece sanayi devriminden sonra oluşturulmaya başlayan gençlik miti dünya genelinde büyük bir etki alanı bulmuş, İslam toplumlarında ve Türkiye'de bu mit değişik şekillerde, özellikle de Hz. Peygamber'in Asr-ı Saâdet'te gençlere verdiği önem üzerinden takdis edilerek devam ettirilmiştir. Türkiye'de İslami çevrelerde, bu anlayışın canlı bir şekilde varlığını muhafaza ettiği söylenebilir. Basit bir literatür taraması bunu teyit etmektedir.

2. Modern Dünyada Gençlik Kavramı

Yukarıdaki bölümde Asr-ı Saâdet'te gençlik kavramı ve Hz. Peygamber'in gençlik tasavvurundan detaylıca bahsedildi. Bu başlık altında ise modern dönemlerde gençlik kavramı ve olgusundan bahsedilecektir. Böylece günümüzdeki gençlik kavramı ve olgusunun nasıl oluştuğu ve bunun İslamî referanslarının niteliği daha kolay bir şekilde tespit edilmiş olacaktır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Gençlik, tanımı oldukça karmaşık ve sorunlu olan bir kavramdır. Bundan dolayı gençliğin tanımı ve kapsadığı yaş aralığının hangi yaşlar olduğuna dair herkes tarafından kabul gören genel bir mefhum oluşmamıştır. Kavrama dair tanımlar genellikle sosyolojik, psikolojik, biyolojik ve felsefi yaklaşımlarla yapılmış, bundan dolayı da homojen bir gençlik

³⁵ Müslim, "Cennet", 21.

³⁶ Tirmizî, "Cennet", 12 (No. 2545), 23 (No. 2562).

³⁷ Buhârî, "Ezân", 36 (No. 660); Müslim, "Zekât", 91 .

³⁸ Tirmizî, "Menakıb", 24 (No. 3768).

³⁹ Gündüz, *İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi*, 123-124.

tanımı üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Burada kavrama dair en homojen tanımlardan birkaçı zikredilmek suretiyle bunlar üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

Yaygın şekilde kabul gören bir tanıma göre gençlik; “genç olma durumu, insan hayatının ergenlikle orta yaş arasındaki dönemi” olarak tanımlanmıştır.⁴⁰ Yine “15 ile 25 yaşları arasında, öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir konutu bulunmayan kişi” olarak tanımlanmaktadır.⁴¹ En homojen gençlik tanımlarından bir diğeri de şöyledir; “güçlü bir devlet tarafından sunulan bir ideal çerçevesinde ideoloji empoze edilen genç kesimler”.⁴²

Gençliğin tanımı üzerinde birlik yoksa da çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan bir geçiş dönemi olduğu konusunda pek çok kurum ve kuruluşun hem fikir olduğu görülmektedir. Bununla birlikte gençliğin hangi yaş aralığını kapsadığı hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Bu farklılığın sebebi ise gençliğin tanımına esas teşkil eden unsurların tarihsel ve toplumsal olarak değişiklik arz etmesidir. UNESCO’ya göre 15-25 yaş arası, Birleşmiş Milletler Örgütüne göre ise 12-25 yaş arası bireyler genç sayılmaktadır.⁴³ Ayrıca Dünya Bankası 15-24 yaş aralığını gencin tanımı kapsamına alırken, Avrupa Birliği raporlarında 15-29 yaşları arasındaki bireylerden genç olarak bahsedilmektedir.⁴⁴ Gelişim psikolojisi ile ilgili kaynaklarda gençlik yaşı ortalama kızlarda 11-13, erkeklerde ise 13-15 yaşlarında bulûğa (ergenliğe) erme ile başlayıp 20-25 yaşlarına kadar devam eden bir dönem olarak kabul edilmiştir.⁴⁵

Geleneksel olarak, gençlikten yetişkinliğe geçişi belirleyen iki gösterge bulunmaktadır. Bunlardan birincisi aile sorumluluğu, diğeri ise iş sorumluluğu üstlenmektir. Bu iki rolü üstlenme yaşı modern toplumlarda gün geçtikçe arttığı gibi aynı zamanda bu durum gençlik kategorisinin parametrelerinin sürekli olarak değişmesine de sebep olmaktadır. Daha geç yaşlarda sorumluluk üstlenmenin temelinde ise yeni üretim ve iş alanlarının daha uzun süreli eğitim gerektirmesi yatmaktadır. Böylece, eğitim yaşı arttıkça, aile sorumluluğu ve iş sorumluluğunun üstlenildiği yaş ilerlemektedir. Buna bağlı olarak genç tanımı değiştiği gibi gençlik için kabul edilen yaş aralığının kesin bir alt ve üst sınırını belirlemek de zorlaşmaktadır. Bununla birlikte gençliğin alt sınırı, iş gücüne dâhil olmanın ilk yaşı, üst sınırı ise, bireyin eğitiminin bitmiş olduğu, evlenip, çocuklarının sorumluluğunu yükleneyeceği yaş olarak tanımlanmıştır.⁴⁶

Yukarıdaki tanımda gençlik sosyolojik bir mesele olarak ele alınmış ve hayatın gençlik olarak nitelendirilen süreci, içinde bulunulan sosyal ve ekonomik şartlara göre farklılık arz ettiği için bu kapsamda yapılan tanımlar da farklılaşmıştır. Farklı toplumsal kökenlere sahip gençler, toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçleri değişik biçimlerde tecrübe ederler. Bu değişikliklerden dolayı da bütün kesimlerin üzerinde uzlaşabileceği bir gençlik tanımı yapılamamaktadır. Ayrıca kendinden önceki çocukluk ve sonraki yetişkinlik sürecinin

⁴⁰ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), 463.

⁴¹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı/Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar* (Ankara: Özgür Yayınları, 2016), 13-14.

⁴² Bekir Sıddık Gür vd., *Türkiye'nin Gençlik Profili* (Ankara; SETA Yayınları, 2012), 15.

⁴³ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 32-33.

⁴⁴ Gür vd., *Türkiye'nin Gençlik Profili*, 22.

⁴⁵ Gür vd., *Türkiye'nin Gençlik Profili*, 22; Demirtaş, Hz. Peygamber'in Gençleri Eğitim Yöntemleri, 49-50.

⁴⁶ Gür vd., *Türkiye'nin Gençlik Profili*, 14.

evrensel tanımlarının olmaması da gençliğin evrensel bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır.⁴⁷

Yapılan tanımlarda gençlik kavramına biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve psiko-sosyal açılardan yaklaşılmış ve bu bakış açılarıyla kavrama dair farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu yaklaşımların dışında kavrama felsefi açıdan yaklaşanlar da olmuştur. Buna göre gençlik sadece biyolojik bir varlık olmanın ötesinde felsefi boyutu da olan bir kavramdır. Zira insanın hayatı boyunca değer seçiminde en çok etkilendiği dönem gençlik dönemidir. Dolayısıyla bu bağlamda gençlik, değerlere bağlı, değerlerin savunucu ve taşıyıcısı olan, ayrıca felsefi bir anlam boyutu da bulunan bir kavramdır.

Gençlik, sadece biyolojik bakımdan büyümek değil, aynı zamanda bitkilerden ve hayvanlardan farklı olarak insanlaşmaya girilen bir kapıdır. Çünkü insan yaklaşık 12-20 yaşlar arasını kapsayan bu devrede, çocukluktan çıkar ve akıllanmaya başlar. Böylece gençlikte aklın fonksiyonelliği söz konusu olur ve bu safhadan sonra genç, kültür ve medeniyet halkasına dahil olan ve bu alanlara katkılar sağlayan birey anlamını alır. İnsan bu yaşlarda yüce değerleri benimsemeye ve değerlerin önemini anlamaya doğru adımlar atmaya başlar. Bu çaba özellikle gençlik çağının sonlarına doğru daha da belirginleşir. Böylece kültür, medeniyet ve değerleri koruyan, onlara olumlu katkılar yapmaya devam eden, ebediyen genç sayılmaktadır. Bu bakımdan genç demek, her zaman ergen veya delikanlı demek değildir. Genç; yaşı ne olursa olsun, yüce değerleri kabul eden, onları benimseyen, onlar uğrunda zorluklara katlanmaya hazır olan demektir.⁴⁸ Merhum Başbakan Necmettin Erbakan'a aidiyetiyle şöhret bulan "genç, inancı ve idealleri uğruna fedakârlık yapabilendir"⁴⁹ şeklindeki veciz söz de aynı anlayışa vurgu yapmaktadır. Zira Kur'an'da, Ashab-ı Kehf'e "bir grup genç" denmiş olmasını onların inançları uğruna katlanmış oldukları fedakarlığa bağlayanlar da olmuştur.⁵⁰ Yine genç; duygu ve düşüncesi ile çağdaş olan insandır ve tutumu ve eylemi ile doğruyu seçebilecek, çabası ve dinamizmi ile bunun savunucusu olacak kişi olarak da tanımlanmıştır.⁵¹

Gençliğin tanımında öne çıkan önemli noktalardan birisi de bu kitlenin öngörülü ve ilerici olmasına karşılık yetişkin ve yaşlıların daha "muhafazakâr" oldukları gerçeğidir. Bunun tabii sonucu olarak gençler enerji ve ileri görüşlülükleri ile yeni şartlara kolay uyum sağlarken yetişkin ve yaşlılar direnç gösterip uyumda zorluk çekerler, yeni şartlardan korkarlar, tutucu bir tavır içerisine girerler. Zira hayatlarında yapacakları değişikliklerin uzun yıllar sonucu elde ettikleri kazanımlarının elden gideceğinden kuşku duyarlar. Bundan dolayı da hızlı değişim halindeki dünyada yetki ve imkânlar daha çok tutucu eğilimlerin geliştiği bu kuşakların elindedir.⁵²

⁴⁷ Mehmet Cem Şahin, "Sanayi Toplumundan Sanayi Sonrası Topluma Farklılaşan Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2 (2007), 173; Gülay Ercins, "Türkiye'de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları", *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2009), 501.

⁴⁸ Mübahat Türker Küyel, "Gençlik Kavramı", *ERDEM* 2/4 (Ocak 1986), 6-9.

⁴⁹ Nevzat Laleli, "Milli Gençlik ve Zakir Taşdemir", *Yeni Akçakoca Haber* (Erişim 28 Temmuz 2022).

⁵⁰ Seyfullah Kara, *Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde Gençlik* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 2.

⁵¹ Özcan Köknel, *Türk Toplumunda Bugünün Gençliği* (İstanbul: Bozak Matbaası, 1970), 6.

⁵² Kışlalı, "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri", 130.

2.2. Modern Dünyada Kullanılan Gençlik Kavramının Tarihçesi

Gençliğin tanımı kadar hatta ondan daha da önemli olan bu kavramın tarihçesidir. Çünkü kavramın tarihi serüveni, ona yüklenen misyon ve bu misyondan beklentiler tamamen birbiriyle bağlantılıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki gençlik bugün anladığımız anlamdaki şekliyle modernizmin bir ürünü olarak kentleşme, endüstri devrimi ve eğitim alanındaki reformlar sonucu, toplumsal bir kategori olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gençlik kavramının, İslam toplumları dahil, sanayi devrimi öncesi toplumlarda önemli görülmediği ve dikkat çeken bir olgu olmadığı belirtilmelidir.⁵³

Gençlik, endüstri devrimi öncesinde bir toplumsal kategori olarak görülmediği gibi, geleneksel toplumlarda gençlik denilen dönem, bugünkü kadar uzun bir süreye yayılmamış ve daha kısa sürmüştür. Çalışma ve genç iş gücünün merkeze alındığı modern zamanlarda ise, çalışma öncesi dönem gençlik olarak tanımlanmış ve gençler, geleceğin çalışanları ve yurttaşları olmaları dolayısıyla önemli kabul edilmeye başlamıştır.⁵⁴ Böylece modernite öncesi dönemlerin aksine gençlik kavramı dinamik ve nitelikli bir iş gücü kaynağı olması açısından modern zamanlarda ilgi görüp önemsenmiş ve giderek popüler bir hal almıştır. Pragmatik önemine binaen de gençlik mefhumu süreçte adeta bir mit haline getirilmiştir.

Endüstri toplumlarının aksine tarım toplumlarında aile, bireylerin ortak çalışmaları üzerine kurulmuştu. Bu aile yapısında genç ve yetişkin aynı çatı altında yaşamakta, günlük yaşamda benzer aktivite ve görevleri birlikte yerine getirmekteydi. Bu yapıda çocuk ve genç nüfus, iş gücünün tabii bir parçası sayılır ve aile ekonomisine katkıda bulunurdu. Geleneksel kültürün hâkim olduğu bu ortamlarda, gençlerle yetişkinler arasındaki çatışmanın en alt düzeyde olduğu ve gençlerin yetişkinlerle dengeli bir dayanışma içerisinde, beraberce üretim ilişkilerini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Endüstrileşme ise beraberinde uzmanlaşma ihtiyacını getirmiş ve buna bağlı olarak eğitim sürelerinin uzaması ve çocukların iş gücüne katılması gittikçe daha çok gecikmiştir. Süreçle birlikte genç ve yetişkinlerin davranış ve aktivite alanları birbirinden ayrılmaya ve uzaklaşmaya başlamıştır. Böylece aile yaşamının yeni biçimleri ortaya çıkmaya başlamış ve bu durum gençlik denilen toplumsal kategorinin doğmasının en önemli sebebi olmuştur.⁵⁵

Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan iş bölümü ve mesleki uzmanlık, doğal olarak eğitilmiş iş gücüne ihtiyacı doğurmuştur. Sanayi dönemi toplumlarında ihtiyaç duyulan iş alanlarında çalışacak olan personel, uzun bir eğitim sürecinden geçmek durumunda idi. Bu zaruri ihtiyaç geleneksel dönemde “küçük yetişkinler” olarak anılan yaş grubunun, artık genç olarak tanımlanması meselesini gündeme getirmiştir. Bu süreçte gençlik kendisinden bekleneni yerine getirinceye kadar aileleri ve devlet tarafından desteklenen bir konum kazanmıştır. Üretim sürecine dahil olabilecek performans ve donanımına ulaşıncaya kadar ise tüketici birey olarak kabul edilmiştir.⁵⁶

⁵³ Gill Jones, “Integrating process and structure in the concept of youth: a case for secondary analysis”, *The Sociological Review* 36/4 (1988), 707. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1988.tb00705.x>; Ercins, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri”, 501.

⁵⁴ Lüküslü, Demet, *Türkiye’de “Gençlik Miti”* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 19; Gür vd., *Türkiye’nin Gençlik Profili*, 15-16.

⁵⁵ Türker Küyel, “Gençlik Kavramı”, 4-6; Lüküslü, *Türkiye’de “Gençlik Miti”*, 19; Esra Burcu, “Gençlik Teorilerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bir Çalışma”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1998), 119-130; Ercins, “Toplumsal Dönüşümler”, 501.

⁵⁶ İsmail Doğan, “Gençlik ve Gençlik Sorunları”, *Türk Aile Ansiklopedisi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Yayınları, 1991), 2/332; Aytül Kasapoğlu, “Gençlik Sorunlarına Çözümleme *PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı*, 9 (3) 2022

Endüstrileşmeyle birlikte ortaya çıkan nitelikli iş gücünü karşıladığı için önemli hale gelen gençlik 19. yüzyıla gelindiğinde ise artık siyasi bir aktör olarak da kendini göstermiştir. Özellikle modern ulus devletlerin inşa sürecinde gençlik hem devletin inşa ettiği bireyler hem de yeni toplumu inşa eden aktörler olarak giderek daha fazla önem kazanmış ve bu süreçten sonra da Faşizm, Nazizm ve Komünizm gibi ideolojilerin sembolü haline gelmiştir.⁵⁷

Bu süreçte mit haline gelen gençliğin dinamizmini yitirmemesi ve güçlü kalması için bazı adımlar atılmıştır. Bu kapsamda geleneksel eğitimin de bir parçası olan beden eğitimi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel bir anlam kazanmış ve gençlerin hareketliliği açısından önemli hale gelmiştir. Hatta ulus devletlerin inşa süreci olan bu dönemde, gençler arasında vatanseverlik ruhunu güçlendirmek amacıyla değişik çalışmalar yapılmış; Almanya, Fransa, İngiltere ve Danimarka gibi ülkelerde jimnastik ve izcilik çalışmaları öne çıkıp hız kazanmıştır.⁵⁸

19. yüzyılla beraber Batılı ülkelerde gençlik, ulus devletleri ile farklı ideolojilerin sembolü haline geldiği gibi, ayrıca Avrupa'da ulusal devletlerin kurulma süreçlerinde ve milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde gençliğin; dinamizm, ilerleme ve yeniliğin sembolü olma görevini üstlendikleri de görülmüştür. Gençlerin ülkenin geleceği olarak görüldükleri ve ulus devletin küçük askerleri olarak kabul edildikleri bu dönem 1950'lerde gençlik alt kültürlerinin oluşmasıyla kesintiye uğramıştır.⁵⁹

Günümüzdeki anlamıyla gençliğin kökleri ise 2. Dünya Savaşı'nın akabinde oluşan bolluk döneminde kolayca yüksek geliri bir iş bulabilen veya ailelerinin artan ekonomik gücünden yararlanarak yüksek öğrenime devam eden Amerikalı kuşağa kadar dayanmaktadır. Ailesine bağımlı olmayan ve geleneksel tüketim kalıplarına uymak zorunda kalmayan, parası bol bu gençliğe hitap eden eğlence endüstrisi ve şirketler, kitle iletişim imkanlarından da yararlanarak pazarlama anlayışıyla gençleri hedef edinmiştir. Bundan sonra da moda, müzik ve yeni tüketim biçimleri doğmuş ve böylece tamamen özgün bir hayat evresi olarak gençlik bir olgu haline gelmiştir.⁶⁰

1960'lı yılların sonundan itibaren bir kısım küresel etkiler ve bu etkilerin içeride tetiklediği bazı siyasî ve ekonomik gelişmelerle medyalaşma gibi Türkiye'nin yakın döneminde yaşadığı sosyo-politik deneyimlerin etkisiyle toplumdaki gençlik söyleminin anlamı, kapsamı ve işlevi büyük bir dönüşüme uğramıştır.⁶¹ 1960'ların ikinci yarısından itibaren kente göçlerle birlikte yeni gelmişlerin yükselen toplumsal muhalefetine paralel olarak gençliğin siyasallaşmasına tanık olunurken bu muhalefetin demokrasiye entegre edilememesi sonucunda 1970'lerle birlikte ortaya çıkan "sağ-sol" kutuplaşması, gençliğin aşırı politize olmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu aşırı siyasallaşma gençliği toplumdan koparmış ve izole etmiştir. 1980'ler Türkiye'si ise Liberalizmin iki farklı yüzüyle tanışmıştır. Bir yandan toplumsal uzlaşmayla depolitizasyon yaşanırken, diğer yandan sosyal

Yaklaşımları", *Türk Aile Ansiklopedisi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Yayınları, 1991), 2/578; Ercins, "Toplumsal Dönüşümler", 502.

⁵⁷ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 20-21; Gür vd., *Türkiye'nin Gençlik Profili*, 15-16.

⁵⁸ Gür vd., *Türkiye'nin Gençlik Profili*, 15-16.

⁵⁹ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 20-21; Şahin, "Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü", 164.

⁶⁰ Somet İnanır, "Bildığımız Gençliğin Sonu", *Birikim* 196 (2005), 39; Şahin, "Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü", 165.

⁶¹ İnanır, "Bildığımız Gençliğin Sonu", 38; Şahin, "Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü", 171. *PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı*, 9 (3) 2022

çatlakların ortaya çıktığı ve buna karşılık toplumda dinî duyarlılıkların arttığı ve İslamcı hareketin canlanmaya başladığı bir dönem olmuştur.⁶² Çünkü bu dönemdeki gençlerin büyük çoğunluğu köyden kente göç eden gençlerden oluşmaktadır ve bu gençler karşılaştıkları sosyal ve ekonomik eşitsizliklerden dolayı kendilerini bir davaya adanmışlardır. Bu yıllarda şehir hayatına entegre olmada bir gruba ait olmak gençlerin ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi onların bazı açıklarını kapama rolü de üstlenmiştir. 1990'lara gelindiğinde ise kitle iletişim araçlarının kısmen sağladığı serbestlik, farklı politik ve kültürel kimliklerin kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam yaratmıştır. Bu dönemde en belirgin ideolojik kutuplaşma ise İslamcı ve Laikler arasında yaşanmıştır.⁶³

Özetleyerek söylemek gerekirse; gençliğin belirgin bir sosyal kategori olarak ortaya çıkması modern sanayi toplumunun ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Çünkü sanayi toplumu diğer toplumlardan farklı olarak çalışma üzerine kurulu ve aslında yetişkin odaklı ve erkek merkezli olan bir hayat döngüsü yaratmıştır. Her ne kadar böyle bir toplum yetişkin merkezli bir toplum olarak görülse de bu toplumlarda gençliğin önemi; gençlerin geleceğin nitelikli yetişkinleri olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden gençler çok önemsenmiş ve buna binaen onların ruhları, bedenleri ve kafalarının eğitilmesi önemli görülmüştür.⁶⁴ Buna bağlı olarak aşağıda değinileceği üzere beden eğitimi dersleri zorunlu hale getirildiği gibi, gençleri bedenlen güçlü kılacak jimnastik ve izcilik faaliyetleri önemli hal almıştır.

2.3. Gençlik Miti ve Türkiye’de Gençlik

“Gençlik miti” kavramı ile gençliğin politik bir kategori olması ve devlet merkezli düşünmesi kastedilmektedir. Bu anlayışa göre; gençler bu ülkenin geleceğini oluşturur, ülkenin sorunlarına karşı çok duyarlıdır ve ülkenin geleceği için kendilerini feda etmeye her zaman hazırdır. Başka bir deyişle, “gençlik miti”, gençliğin misyonunun devlet eksenli olarak tanımlanıp bireye çok fazla yer verilmemesidir.⁶⁵ Türkiye tarihinde bu gençlik mitinin geçmişi yaklaşık olarak Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır.

Tanzimat’tan itibaren Osmanlı idaresi kendisini yenileyerek Avrupa’ya ayak uydurmaya çalışmış ve bu kapsamda ciddi somut adımlar atılmıştır. Öncelikle modern eğitim yöntemleri ile eğitim veren okullar açılarak burada yetişen gençlerle devletin çöküşü durdurulmaya çalışılmıştır. Açılan bu okullarda devleti kurtarması ümit edilen gençlik bizzat devlet eliyle inşa edilmeye başlamış ve böylece gençliğin zihnen ve fiziksel açılarından eğitilmesi devletin başlıca görevlerinden biri haline gelmiştir. II. Meşrutiyet’ten sonra ise gençlerin bedenlerinin de eğitilmesi için beden eğitimi önemsenmiş ve bu kapsamda Batı’daki jimnastik ve izcilik çalışmaları örnek alınarak benzer aktiviteler için Türk toplumunda altyapı çalışmalarına hız verilmiştir. Eğitimdeki bu modernleşme, beraberinde genç bir kuşağın oluşmasını sağlamıştır. Bundan sonra da “genç”, “nesil” gibi kavramlar Osmanlı toplumunda sosyal hayatta sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Hatta bu dönemlerde gençlik dernekleri kurulmuş ve derneklere Müslüman ya da gayrimüslim, Osmanlı

⁶² Ferhat Kentel, “Türkiye’de Genç Olmak: Konformizm Ya Da Siyasetin Yeniden İnşası”, *Birikim* 196 (2005), 11; Şahin, “Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü”, 171; Lüküslü, *Türkiye’de “Gençlik Miti”*, 87.

⁶³ Ayça Alemdaroğlu, “Bir İmkân Olarak Gençlik”, *Birikim* 196 (2005), 23-24; Şahin, “Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü”, 171; Lüküslü, *Türkiye’de “Gençlik Miti”*, 94.

⁶⁴ Lüküslü, *Türkiye’de “Gençlik Miti”*, 20.

⁶⁵ Lüküslü, *Türkiye’de “Gençlik Miti”*, 15-16.

uyruğundaki tüm gençlerin üye olması zorunlu hale getirilmiştir.⁶⁶ Yine bu dönemin gençlik anlayışının bir devamı olarak Avrupa'daki jimnastik bayramlarından etkilenilerek idman (jimnastik) bayramları düzenlenmeye başlamıştır. Bu bayramlar da Cumhuriyet döneminde düzenlenecek olan Gençlik ve Spor Bayramlarının temelini oluşturmuştur.⁶⁷

Amacı imparatorluğu kurtarmak için çareler aramak olan, bireysel özgürlükleri önemsemeyen, sistematik bir felsefesi bulunmayan bu devlet merkezli düşünüş, gençliğin siyasal bir kategori olarak tanımlanması ve Türkiye siyasal kültürünün önemli mitlerinden birini, "gençlik miti"ni oluşturmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ise çok daha şiddetli bir şekilde "gençlik miti" devam etmiş ve gençlik Cumhuriyetin sembolü haline gelmiştir. Başka bir deyişle Cumhuriyet, gençliği, kurmak istediği yeni toplumun sembolü olarak görmüştür. Dolayısıyla 19. yüzyıldan itibaren gençler devlet tarafından yeni kurulmak istenen topluma uygun bir şekilde terbiye edilmeye çalışılmış ve bu yeni inşa politikasında asıl vurgu özellikle "genç erkekler" üzerine olmuştur. Bu bakımdan Cumhuriyet ideolojisinin de bir şekilde ataerkil sistemi yeniden ürettiği söylenmiştir.⁶⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gençliğe bu önem verilerek onlar devlet merkezli düşünme ve hareket etmeye yönlendirilmiştir. Böylece gençlik kendisine verilen bu rolü içselleştirmiştir ve süreçte gençlik mitinin devamı sağlanmıştır. 60'lı ve 70'li yıllarda ise gençlik sağ ve sol şeklinde kutuplara ayrılmış olmakla birlikte her iki grubun da amacı "memleketi kurtarmak" tır ve yine devlet merkezlidir. Dolayısıyla söz konusu dönemler de bir açıdan "gençlik miti"nin devamı niteliğindedir. Bu dönemlerdeki gençliğin misyon ve vizyonu bir taraftan küresel gençlik hareketinin bir parçası iken diğer taraftan da Türkiye toplumuna özgü sebeplerden dolayı kendine has özellikler taşımaktadır.⁶⁹

1960'lardan itibaren üniversite eğitiminin kitleselleşmesiyle gençler ülkenin gelecekteki yöneticileri olarak görmeye başlamış ve eğitimsiz halk kitlelerine göre kendilerinin ülkeyi daha iyi yöneteceklerine inanmıştır. İşte oluşturulan gençlik mitinin etkisiyle gençler kendilerini bu şekilde üstün görmeye başlamış ve bu durum gençlerin elitist ve otoriter özelliklerini de beraberinde getirmiştir.⁷⁰

Tanzimat'la birlikte Türk toplumunda oluşmaya başlayan bu gençlik miti 1980'lerden sonra kesintiye uğramıştır. Bu dönemlerden sonraki gençlik ise artık politik bir kuşak değil "apolitik" ya da "depolitize" bir kuşak olarak tanımlanmıştır. Çünkü bu kuşağın düşünce ve davranışlarının merkezi artık devlet eksenli olmaktan ziyade birey eksenlidir.⁷¹ Bu dönem gençliği borsa takip eden, para kazanmayı hedefleyen, iş adamı düşünceli, teknokrat yapılı, rekabetçi ve muhafazakâr özellikler taşımaktadır. Mitleştirilen gençlikte olduğu gibi bu kuşak bir fikir ya da inanç uğruna kendisini feda etmeyi asla düşünmemektedir. Daha çok

⁶⁶ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 25; Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 2/535.

⁶⁷ Özbay Güven, "19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençlik ve Spor Bayramları", *Toplumsal Tarih Dergisi* 65 (Mayıs 1999), 33-338.

⁶⁸ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 36.

⁶⁹ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 36.

⁷⁰ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 15, 22, 23.

⁷¹ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 15, 22, 23, 31, 70.

bilgisayar kullanmak, dil öğrenmek ve seyahat etmek istiyor. Ayrıca iyi bir eşle evlenip, iyi bir evde oturmak ve iyi bir arabaya binmek en büyük idealidir.⁷²

1980'lerden itibaren gelişen bu gençlik anlayışı ile zenginlik ve lüks yaşam ideali Türk toplumunda yerini almaya başlamış ve toplumun kültürel kodlarında önemli bir değişim meydana getirmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise para toplumunda çok önemli hale gelmiş ve zenginlik ile konforlu bir yaşam gençliğin büyük bir bölümünün hayatında önemli bir yer kaplamaya başlamıştır.⁷³ 2022 yılında ise teknoloji ve sosyal medya düşkünlüğü ile birlikte 80'li yıllardaki para, zenginlik ve konforlu yaşam idealinin ana hatlarıyla benzer şekilde devam ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Gençlik kavramı, kavramın tarihi ile İslam ve gençlik konularında yapılan çalışmalar son derece yetersizdir ve bu alanlarda yapılacak bilimsel araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle Asrı Saâdet döneminde gençlik kavramı ve olgusu hakkında yapılan çalışmaların genellikle yüzeysel ve birbirinin tekrarı niteliğinde olduğu, bu alanda bilimsel araştırmalara son derece ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Asr-ı Saâdet'te Müslümanların büyük bir kısmı gençlerden müteşekkildi. O dönemde hem peygamber hem de devlet başkanı vasfıyla Hz. Muhammed, çocuk, genç, yetişkin, yaşlı, kadın, engelli vb. bütün toplum kesimlerini birbirinden ayırt etmemiş ve hepsine değer vermiştir. Fakat toplumun enerjik ve ileri görüşlü kesimi olan bu gençlerle daha yakından ilgilenmiş ve İslam'ın tebliği ve toplumun idaresi hususlarında onlardan istifade etmiştir. Fakat yetişkinlerin çok daha önemli kabul edildiği o dönemde gençlik diye bir olgunun mevcut olmadığı, Hz. Peygamber'in de böyle bir meseleyi öne çıkarmadığı anlaşılmaktadır.

İslami literatürdeki gençlikle ilgili kavramlar derinlemesine analiz edilerek kavram çalışması yapılmalı, gençlik anlamına gelen kelimelerle kastedilen toplum kesiminin hangi yaş aralığını kapsadığı ve bu kavramlardan maksadın ne olduğu belirlenerek günümüzdeki gençlik algısı ile benzerlik ve farklılıkları tespit edilmelidir.

Modern zamanlarda yapılan gençlik tanımlarının tamamına yakını Batı merkezli tanımlardır. Çok geniş bir yelpazede tanınlanan gençlik kavramının yeniden tanımının yapılması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye gençliğinin tarihi yazılmalı ve bu konuda bilimsel araştırmalar artırılarak devam etmelidir. Bu alanda yapılacak araştırmalarda ideolojik takıntı ve ön yargılardan uzak durularak nesnel yaklaşımlar sergilenmelidir.

Gençliğin tanımından daha da önemli olan bu kavramın tarihçesidir. Gençlik, modernizmin bir ürünü olarak kentleşme, endüstri devrimi ve eğitim alanındaki reformlar sonucu, bugün anladığımız anlamdaki şekliyle toplumsal bir kategori olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gençlik kavramının, İslam toplumları dahil, sanayi devrimi öncesi toplumlarda üzerinde durulup önemsenen bir kavram ve toplumsal kategori olmadığı anlaşılmaktadır.

Sanayi devriminden sonra gençlik, dinamik ve nitelikli bir iş gücü kaynağı olması açısından ilgi görüp önemsenmeye başlamış ve popüler bir hal almıştır. Pragmatik önemine binaen de gençlik kavramı süreçte adeta bir mit haline getirilmiştir. "Gençlik miti" kavramı ile; gençliğin politik bir kategori olması ve devlet merkezli düşünmesi kastedilmektedir. Bu düşünceye göre; gençler ülkenin geleceğini oluşturur, ülkenin sorunlarına karşı çok duyarlıdır ve ülkenin geleceği için kendilerini feda etmeye her zaman hazırdır. Başka bir

⁷² Ahmet Altan, "Ey Türk Gençliği", Hürriyet, 30 Eylül 1987, aktaran. Rifat Bali, "Çekip Gitmek Üzerine", ...VS (1), Temmuz 2001, 53.

⁷³ Lüküslü, *Türkiye'de "Gençlik Miti"*, 125-127.

deyişle, “gençlik miti”, gençliğin misyonunun devlet eksenli olarak tanımlanıp bireye çok fazla yer verilmemesidir.

1980’lerden itibaren gençlik miti Türkiye’de etkinliğini kaybetmiş, zenginlik ve lüks yaşam ideali Türk toplumunda yerini almaya başlamıştır. Bu durum toplumun kültürel kodlarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise para toplumda çok önemli hale gelmiş ve zenginlik ile konforlu bir yaşam gençliğin büyük bir bölümünün hayatında önemli yer kaplamaya başlamıştır. 2022 yılında ise teknoloji ve sosyal medya düşkünlüğü ile birlikte 80’li yıllardaki para, zenginlik ve konforlu yaşam idealinin ana hatlarıyla benzer şekilde devam ettiği söylenebilir.

Gençlik miti olgusunun varlığından haberdar olmak gerekmektedir. Gençliği anlayabilmek için gençlik mitinden ve nostaljiden kurtularak gençliğe objektif bir şekilde yaklaşılmalı, onların düşünce ve deneyimlerinden yola çıkarak bu kuşağı anlamaya ve anlatmaya çalışmalıyız. Gençleri anlamak ve analiz edebilmek için onlara karşı önyargılardan ve gençlik mitinin tesirinden kurtulmak gerekmektedir.

Türkiye’de 1960’lardan itibaren üniversite eğitiminin kitleleşmesiyle gençler kendilerini ülkenin gelecekteki yöneticileri olarak görmeye başlamış ve eğitimsiz halk kitlelerine göre ülkeyi daha iyi yöneteceklerine inanmıştır. Gençlik mitinin izinde gençlerin kendilerini bu şekilde üstün görmeleri, gençlerin elitist ve otoriter özelliklerini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla gençliğin mitleştirilmesi bizzat gençleri olumsuz yönde etkilemiş ve onların kendilerini elitist ve otoriter görmelerini sonucunu doğurmuştur.

Yaşanan olumsuzluklarda toplumun bütün fertleri suçlu iken gençler olumsuzlukların müsebbibi olarak seçilmekte ve genellikle fatura onlara kesilmektedir. Bunun sebebi ise kökleri 19. yüzyıla dayanan ve Cumhuriyet ile daha güçlü hale gelen gençlik mitinin toplum tarafından içselleştirilmiş olmasıdır.

Asr-ı Saâdet ve günümüzdeki genç ve gençlik algılarının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılığın en büyük sebebinin 19. yüzyılda sanayi devriminden sonra oluşturulan ve Cumhuriyetle devam ettirilen gençlik miti olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Akpolat, Sabri. “Peygamberimiz ve Gençlik”. *I. Kutlu Doğum Sempozyumu “Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi”*. ed. Musa Kazım Yılmaz. Şanlıurfa, 2007. 197-209.
- Alemdaroğlu, Ayça. “Bir İmkân Olarak Gençlik”. *Birikim* 196 (2005), 21-29.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Altan, Ahmet. “Ey Türk Gençliği”. *Hürriyet*, 30 Eylül 1987, aktaran: Rifat Bali, “Çekip Gitmek Üzerine”, ...VS (1), Temmuz 2001.
- Bardakoğlu, Ali. “Bulûğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bayram, Mikail Bayram. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık, 1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- Burcu, Esra. “Gençlik Teorilerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bir Çalışma”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1998), 119-130.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*. nşr. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Daru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1987.

- Coşkun, Selçuk. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı*. Erzurum: Ekev Yayınları, 1996.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. nşr. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Demirtaş, Suat. *Hz. Peygamber'in Gençleri Eğitim Yöntemleri*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları, 2001.
- Doğan, İsmail. "Gençlik ve Gençlik Sorunları". *Türk Aile Ansiklopedisi*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Yayınları, 1991.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ercins, Gülay. "Türkiye'de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları". *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar*. 490-511. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Gündüz, Turgay. *İslam Eğitim Sisteminde Gençlik Dönemi Din ve Ahlâk Eğitimi (Kurumsal Yaklaşım)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Gür, Bekir Sıddık vd. *Türkiye'nin Gençlik Profili*. Ankara; SETA Yayınları, 2012.
- Güven, Özbay. "19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nın Tarihsel Arka Planı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençlik ve Spor Bayramları". *Toplumsal Tarih Dergisi* 65 (Mayıs 1999), 33-38.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Târihu Halîfe b. Hayyât*. nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi- İlk Dönem-*. Ankara: y.y, 2001.
- İbn Abdî'l-Ber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Eshâb*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Tuhfetü'l-Mevdûd Biahkâmi'l-Mevlûd*. nşr. Abdülkâdir el-Arnâvût. Dîmeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1971.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn. *Lisânü'l-'Arab*. Dâru Sâdır: Beyrut, 1414/1993.
- İnanır, Samet. "Bildiğimiz Gençliğin Sonu". *Birikim* 196 (2005), 37-51.
- Jones, Gill. "Integrating process and structure in the concept of youth: a case for secondary analysis". *The Sociological Review* 36/4 (1988). <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1988.tb00705.x>
- Kara, Seyfullah. *Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde Gençlik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Karaalp, Cahit. "Kur'an'da Örnek Genç Modeli". *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 2/4 (Aralık 2019), 180-195.
- Kasapoğlu, Aytül. "Gençlik Sorunlarına Çözümleme Yaklaşımları". *Türk Aile Ansiklopedisi*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Yayınları, 1991.
- Kentel, Ferhat. "Türkiye'de Genç Olmak: Konformizm Ya Da Siyasetin Yeniden İnşası". *Birikim* 196 (2005), 11-17.
- Kışlalı, Ahmet Taner. "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 31/1 (1976), 117-130.
- Köknel, Özcan. *Türk Toplumunda Bugünün Gençliği*. İstanbul: Bozak Matbaası, 1970.

- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.
- Küyel, Mübahat Türker. "Gençlik Kavramı". *ERDEM* 2/4 (Ocak 1986), 1-11.
- Laleli, Nevzat. "Milli Gençlik ve Zakir Taşdemir". Yeni Akçakoca Haber. Erişim 28 Temmuz 2022. <https://www.yeniakcakocahaber.com/yazarlar/nevzat-laleli/milli-genclik-ve-zakir-tasdemir/1099/>
- Lüküslü, Demet. *Türkiye'de "Gençlik Miti"*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1356/1937.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Ocak, Ahmet Yaşar Ocak. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Önkâl, Ahmet. *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*. İstanbul: Esra Yayınları, 1999.
- Öztürk, Levent. *Hız. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadının Yeri*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001.
- Toprak, Zafer. "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1982.
- Sarıçam, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Şahin, Mehmet Cem. "Sanayi Toplumundan Sanayi Sonrası Topluma Farklılaşan Gençlik Hallerinin Sosyolojik Görünümü". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2 (2007), 157-177.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tahânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Kitâbu Keşşâfi Istılâhâtî'l-Fünûn*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. İbrahim 'Utve. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbe'ati'l-Mustafâ, 1975.
- Uludağ, Süleyman Uludağ. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Musa Kazım. "Kur'an ve Sünnet'in Gençliğe Verdiği Değer". *I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu*. ed. Cüneyt Gökçe-Ömer Sabuncu. Şanlıurfa, 2018. 48-60.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı/Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. Ankara: Özgür Yayınları, 2016.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. nşr. Mecmû'atun Mine'l-Muhakkikîn. Beyrut: Dâru'l-Hidâye, t.y.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Ömer Cârullah. *Esâsü'l-Belâğa*. nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 1016-1029

**GENÇLERİN BEŞ VAKİT NAMAZ KILMA DURUMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN
CHAID ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ**
**Investigation of Factors Affecting Young People's Five Times of Prayer by
CHAID Analysis Method**

Hüdanur DEMİR

Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, hudanurd@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7577-871X.

Mehmet ÇINAR

Dr. Öğr. Üyesi Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, mcinar@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4177-688X.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	15.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	23.12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	1016-1029

Atıf / Cite as: Demir, Hüdanur – Çınar, Mehmet. “Gençlerin Beş Vakit Namaz Kılma Durumlarını Etkileyen Faktörlerin CHAID Analiz Yöntemi ile İncelenmesi” (Investigation of Factors Affecting Young People’s Five Times of Prayer by CHAID Analysis Method). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 1016-1029. Doi: 10.17859/pauifd.1205116.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUIFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 1016-1029

GENÇLERİN BEŞ VAKİT NAMAZ KILMA DURUMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN CHAID ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ*

Hüdanur DEMİR**

Mehmet ÇINAR***

Öz

Bu çalışmanın temel amacı gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Çalışmanın yöntemi ise nicel araştırma desenlerinden ilişkisel araştırmadır. Çalışmanın veri toplama aracı araştırmacılar tarafından geliştirilen ve bağımlı değişkeni etkilemesi beklenen sosyo-demografik faktörlerden oluşan anket formudur. Örneklem 366'sı (%82,9) kadın, 76'sı (%17,2) erkektir. Çalışmada bağımsız değişkenlerin (yordayan) bağımlı değişken (yordanan) üzerindeki etkisini belirlemek için CHAID analizi uygulanmıştır. Çalışmada gençlerin beş vakit namaz kılma durumları 257'si (%58,1) "her zaman kılarım", 161'i (%36,4) "ara sıra kılarım" ve 24'ü (%5,4) "hiçbir zaman kılmam" şeklindedir. Gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını en iyi açıklayan alt kümeler ise sırasıyla öznel dindarlık algısı, kaza namazı kılma durumu ve arkadaş çevresinin namaz kılma durumudur.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Gençlik, İbadet, Namaz, CHAID Analizi.

Investigation of Factors Affecting Young People's Five Times of Prayer by CHAID Analysis Method

Abstract

The primary purpose of this study is to examine young people's five-time daily prayer status in terms of various variables. The method of the study is correlational research from quantitative research designs. The study's data collection tool is a questionnaire form developed by the researchers and it consists of socio-demographic factors that are expected to affect the dependent variable. Of the examples, 366 (82.9%) are women, and 76 (17.2%) are men. In the study, the CHAID analysis was applied to determine the effect of independent variables (predictor) on the dependent variable (predicted). In the study, 257 (58.1%) of young people have "I always perform prayer", 161 (36.4%) said "I perform prayer sometimes" and 24 (5.4%) "I never perform prayer". The subsets that best describe the five-time daily prayer status of young people are the self-perception of religiousness, the state of making up missed prayers, and the status of whether their friends perform prayer or not.

* Bu araştırma için T.C. Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 06.12.2022 tarihli toplantısında 68282350/2022/G20 protokol numarası ile etik kurul izni alınmıştır. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildirden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, hudanurd@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7577-871X.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, mcinar@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4177-688X.

Keywords: Psychology of Religion, Youth, Worship, Prayer, CHAID Analysis.

Structured Abstract

The worship phenomenon can be divided into two categories: formal (with formal elements) and informal (without formal elements, free). Formal worships are those that have a certain time, place, structure, quantity, and formal elements. It must be performed following God's instructions and in the correct order. Furthermore, all actions -whether performed or not- to win the approval of the creator are regarded as acts of worship and fall under the category of informal worship. Praying is one of the formal acts of worship. This study aims to investigate the elements that influence young people's five-time daily prayers. In this context, gender, age, marital status, education level, place of residence, socioeconomic status, as well as family, peer groups, school type, the meaning of suras, performing supererogatory prayers and making up missed prayers, belonging to any religious group, the content of religious education, and quality variables were examined. The method of the study is correlational research, one of the quantitative research designs. As a means of gathering data for the study, the researchers created a questionnaire form that included socio-demographic variables that were predicted to have an impact on the dependent variable (predicted). A total of 366 (82.9%) women and 76 (17.2%) men made up the sample. To examine the impact of independent factors (predictors) on the dependent variable, CHAID analysis was used in the study (predicted). CHAID analysis is a multivariate statistical analysis that aims to group objects according to their characteristics. In this analysis, because Two-Step cluster analysis makes it possible to separate the data set into homogeneous subgroups, homogeneity and normality conditions are not sought. According to the literature, statistical analyses that were conducted after the inhomogeneous data set was divided into homogeneous subgroups or clusters had better outcomes. According to the study's findings, 257 (58.1%) young people indicated they prayed constantly (I always perform), 161 (36.4%) occasionally (I perform it occasionally), and 24 (5.4%) never (I never perform prayer). The first subset that best explains young people's five daily prayers is the self-perception of religiousness ($X^2=97,067$; $p<0,00$). While 63.8% of individuals whose self-perception of religiousness is "I am very religious" have the attitude of "I always perform", 41.3% of those who have the perception of "I am less religious" have the attitude of "I perform it occasionally". The second subset that explains the five-time daily prayers of young people is the situation of making up missed prayers ($X^2=34,289$; $p<0,00$). While most of the young people who make up missed prayers, 74.9% have the "I always perform" attitude about performing the five-time daily prayers, most of the individuals who do not make up missed prayers have the "I perform it occasionally" attitude. The third subset that explains the five-time daily prayers of young people is whether their friends perform prayers or not ($X^2=9,238$; $p<0.010$). While 84.5% of young people who report that their friends perform prayers say, "I always perform," when asked if they pray five times per day, only 64.9% of young people who report that their friends do not perform prayers say "I always perform". As a result, the subsets that best explain the five-time prayer situation of young people are self-perception of religiousness, making up missed prayers, and performing prayer status of their friends.

GİRİŞ

İbadetler, dinî duygu ve düşüncenin davranışlara dönüşmesini ifade eder. İbadetler, inananların inanılana teslimiyetinin ifadesi de denilebilir.¹ Yine ibadetler bireyin; sevgi, saygı ve bağlılık gibi duygularla yaratıcısına yönelerek emredilen tarzda ya da doğal olarak kendiliğinden davranış göstermesidir.² Bu açıdan inanç,

¹ Hüseyin Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 150.

² Mustafa Koç, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi", *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 79.

ibadetle beraber gerçek zemine taşındığı için ibadethanesi bulunmayan bir dine rastlamak neredeyse mümkün değildir.³ Davranışa dönüşmeyen duygu ve düşünce yeterince kalıcı olamaz. Bu sebeple dinde süreklilik de davranışla yani ibadetle sağlanır. Nitekim ibadetlerinden ayrılan dinler de kalıcı olamamıştır. Batılı kaynaklarda genellikle ritüel olarak karşılık bulan ibadet kavramı bu yüzden oldukça önemlidir. Bütün dinlerde bedensel hareketlerin eşlik ettiği birtakım ritüeller bulunmaktadır. Bunlar namaz, zikir, yoga, dans gibi farklı şekillerde tezahür etmektedir.⁴ Dini ritüel, bireyde hazır bulunuşluk meydana getirerek, kulun aşkın alemle, yaratıcısıyla olan iletişimini ve birlikteliğini sağlamaktadır.⁵ Böylece ritüeller bireyin bütünlük ve aidiyet duygularını pekiştirmektedir.

İbadet olgusu formel (biçimsel unsurları olan) ve informal (biçim unsurları bulunmayan, serbest) olmak üzere iki kategori altında ele alınabilir. Formel ibadetler, belli bir zaman dilimi ile kayıtlı, mekânı, rüknü, miktarı, şekilsel unsurları bulunan ibadetlerdir. Din koyucu tarafından belirtilen bir şekilde ve belli bir sırada icra edilmesi gerekir. Bununla beraber, yaratıcının rızasını kazanma niyeti güdülen yapılar yahut yapılmayan bütün davranışlar ibadet olarak değerlendirilir ve informal ibadetler olarak kategorize edilir. İbadetler yerine getiriliş biçimlerine göre ise beden ile yapılan ibadetler, mal ile yapılan ibadetler hem mal hem de beden ile yapılan ibadetler olarak üçe ayrılmaktadır. Beden ile yapılan ibadetlere namaz kılmak, oruç tutmak; mal ile yapılan ibadetlere zekât ve sadaka vermek hem mal hem de beden ile yapılan ibadetlere de hac görevini ifa etmek örnek olarak verilebilir.⁶

Tarih boyunca bütün peygamberler ve kavimleri tarafından yapılan müşterek bir ibadet olan namaz, Hz. Muhammed'le beraber İslam'ın da beş esasından biri olmuştur. İslam dininde ibadet, imanın tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir. Öyle ki "amel imandan bir cüz müdür" ekseninde tartışmalar yürütülmüş, ibadetin önemi sık sık vurgulanmıştır. Namaz, İslam'ın en çok önem verdiği ibadetlerin başında gelmektedir. Oku emrinden sonra farz kılınan ilk ibadettir. Namaz, ibadetlerin özü ve sentezidir.⁷ İmanın, bireysel ve sosyal yaşamdaki en bariz tezahürü beş vakit yerine getirilen namaz ibadetidir.⁸

Namaz, Farsçadan dilimize geçen, Arapça'da salat olarak karşılık bulan bir kelimedir.⁹ Sözlükte dua, övgü, istiğfar gibi anlamlar alan bu kavram, İslam'ın beş temel esasından birisini teşkil eder. Belirli eylemleri ve rükünleri bulunan önemli bir ibadettir. Ayrıca içinde zikir, dua, secde gibi çeşitli alt ibadetleri toplaması yönüyle de İslam dininde oldukça kıymetlidir. Bu yönüyle bütün ibadetlerle iç içe, diğer

³ Mehmet Katar, "Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları", *Dini Araştırmalar* 1/1 (Haziran 1998), 60.

⁴ Ali Kuşat, "Bedensel İbadetlere Psikofizyolojik Bir Yaklaşım" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Şubat 2011), 22.

⁵ Kuşat, "Bedensel İbadetlere Psikofizyolojik Bir Yaklaşım", 22.

⁶ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2017), 145.

⁷ Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9 / 2 (Nisan 2009), 97.

⁸ Eyüp Ensar Öztürk, "Üniversite Öğrencilerinde İyimsellik, Dindarlık ve Dini Yönelim İlişkisi". *İslami İlimler Dergisi* 12/3 (2017), 185.

⁹ Nurten Kimter, "Namaz ve Ahlaki Olgunluk İlişkisi", *Dini Araştırmalar* 19 / 50 (Aralık 2016), 106.

ibadetlere göre daha kapsamlıdır.¹⁰ Namaz, Allah'a en sevimli gelen amel olarak nitelenmiştir. Ayrıca inanan bireyin yükselişi, miracı olarak görülmüştür.¹¹ Belli vakitlerde yerine getirilen bu ibadet, insana sorumluluk duygusu, Allah'ın huzuruna çıkarak hesap verme düşüncesi kazandırırken, kötülöklere ve günahlara karşı bir nevi perde işlevi görerek maddi-manevi temizliğine aracı olur. Terim olarak namaz, Allah'ın emrettiği, Hz. Muhammed'in göstererek öğrettiği, akıl-baliğ her Müslümanın kılmakla yükümlü olduğu bir ibadettir.¹² Farz, vacip, sünnet, nafil, müstehap gibi farklı türlere ayrılan bu ibadet, Müslüman bireyler için oldukça önemlidir. Namaz, yaratıcıyla kurulan bağı ve diyalogu ifade eder.¹³ Yine namaz, itaat, boyun eğme, teslimiyet, bağıllık gibi çeşitli duyguları içerir. Namaz, zihni içinde bulunulan zamana çağırarak sadece yaratıcı ile irtibatta olmayı vurgular.

İnsanlar, bir davranışta bulunurken belli ihtiyaçları giderme arzusu taşırlar.¹⁴ Bu ihtiyaçlar maddi-manevi çeşitlilik ve farklılık arz eder. İnsanın en temel ihtiyaçlarından birisi ise varoluşunu anlamlandırmadır. Varoluşunu anlamlandırmak, manevi ihtiyaçlarını karşılamak, güçsüzlük ve çaresizlik duygusundan kurtulmak isteyen birey dini davranışlarda bulunur. En önemli dini davranışlardan biri olarak namaz da bireylerin varoluşunu anlamlandırarak, güçlü bir yaratıcıya güvenle teslimiyet gösterip zayıflık ve acziyet duygularının verdiği ağırlıktan kurtulmalarını sağlar.

İbadetlerin en önemlilerinden biri olan namaz, çok yönlü faydaları ve işlevleri olan dini davranışlardandır. Namaz ibadetinin önemli bir işlevi mutluluk teminidir. İncanın bir gereği olarak yaratıcısının huzuruna çıkan birey, iç huzura erer, kulluk görevini yerine getirmenin mutluluğunu yaşar. Namaz insana sorumluluk duygusu kazandırır.¹⁵ Bunun yanında namaz bireyi dedikodu yapmak ve haset etmek gibi olumsuz duygulardan uzak tutar.¹⁶ İbadetlerini ihmal eden birey ise günahkarlık ve suçluluk duyar. İslam'da namazın kötülöklere engel olup günahları arındırarak, bireyi olumlu fiil ve davranışlara yönelteceği vurgulanmaktadır. Namazda okunan Rabbena duaları gibi tövbe ve istiğfar içerikli dualar sayesinde birey bir nevi tezkiye yaşar. Bu yönüyle insanın bağışlanma umudunu güçlendirerek iç huzurunu temin eder. Stresli ve kaygılı durumlarda sığınılacak bir liman işlevi görür. Rahatlama sağlayarak ruha canlılık verir. İbadetlerin işlevlerinden bir diğeri ise imanı destekleyerek, besleyerek

¹⁰ Hülya Gök, "Düzenli Namaz Kılma ve Kılmama ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5 / 1 (Ocak 2019), 136.

¹¹ Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", 96.

¹² İsmail Karagöz- Halil Altıntaş, *Namaz İlmihali* (Ankara: DİB Yayınları,2011), 25.

¹³ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 150.

¹⁴ M. Doğan Karacoşkun, "Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkinde Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4 / 3 (Haziran 2004), 31-33.

¹⁵ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 153.

¹⁶ Abdullah Dağcı, "Huzurevi Yaşlılarının Psiko-sosyal Uyum ve Manevi Gereksinimleri" *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* /12 (Aralık 2019), 23-44.

güçlendirmesidir.¹⁷ Diğer yandan ibadet etmek, bireyi yaşama bağlayan en önemli manevi unsurlardandır ve stres ile başa çıkma sürecinde oldukça işlevseldir.¹⁸

Namaz, bireye farkındalık ve şuur kazandırır. Allah'ın her zaman yanında olduğunu, onu gördüğünü ve işittiğini bilen bir birey, düşünce ve davranışlarını ona göre şekillendirir. Günde beş kez Allah'ın huzuruna çıkarak hesap vereceğini bilir. Buna göre yaşayışını şekillendirir. Öncesinde abdest ile bedensel ve mekânsal temizliği şart koşan bu ibadet, kişiyi ruhen arındırdığı gibi bedenen de arındırır. İçinde barındırdığı hareketlerle bireye bedensel zindelik verir.

İbadetler bireysel anlamda kişiye katkı sağladığı gibi çeşitli sosyal fonksiyonlar da ihtiva eder. Namaz kulu Allah'a yaklaştırdığı gibi içinde bulunduğu topluma da yaklaştırır. Aidiet ve bağlılık hissi oluşturur. İslam dininin müntesiplerini vakit namazlarını cemaatle kılmaya teşvik etmesi, Cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınmasını istemesi, sosyal anlamda bu bağları güçlendirmektedir. Yapılan çalışmalarda da namaz ibadetinin olumlu etkileri üzerinde durulmaktadır. Örneğin Hayta, ibadetler ve psiko-sosyal uyum arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada namaz ibadetinin kişilik gelişiminde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Bireyin ahlaki davranışlarını pekiştirdiği, benlik saygısını artırdığı, sosyal ilişkilerini güçlendirdiği tespit edilmiştir. Çalışmada namaz ile sorumluluk, namaz ile kendini kabul ve namaz ile sosyal ilişkiler arasında yüksek korelasyon olduğu görülmüştür.¹⁹

Gençlik dönemi, ergenlik çağı öncesi dönemden başlayıp 20'li yaşların sonuna uzanan dönemi ifade etmektedir.²⁰ Bu dönem hızlı bir değişim ve gelişimin meydana geldiği son derece çalkantılı ve sorunlu geçen bir dönemdir. Nitekim bu dönem insan yaşamının en fırtınalı dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kendisine yol ve yön çizmek, anlamlı bir yaşam elde etmek, mesleki ve ailevi roller üstlenerek topluma entegre olmak gibi gayeleri olan genç bireyler için belirsizlikler ve arayışlar dönemidir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan heyecanlı, atak, sabırsız, sürekli bir değerlendirme ve eleştirme eğiliminde, bunalım, isyan, macera isteği eşliğinde hareket etmektedir. Üstelik içinde bulunulan toplumun hızla değişmesi, yabancılaşma, kimlik bunalımı, değerlerde değişim, anomi vb. hususlar gençlerde çeşitli sosyo-psikolojik sorunlara yol açmaktadır.²¹

Gençlik döneminde birey, dini inanç ve uygulamalarla da çok yönlü ve karmaşık bir ilişki içerisinde. Ergenlik öncesi bir iki yılda genellikle dini ilgide yoğunluk görülür.²² Ancak yaşanan bunalımlar ve çatışmalar yoğunlaşan dini ilginin azalmasına

¹⁷ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 151.

¹⁸ Abdullah Dağcı, "Hz. Muhammed'in Yaşlılara ve Yaşlılığa Yaklaşımı Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme" *Türk Din Psikolojisi Dergisi* /1 (Haziran 2020), 88.

¹⁹ Akif Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2000).

²⁰ İsmail Akyüz, "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 / 30 (Aralık 2014), 4.

²¹ Akyüz, "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi", 2.

²² Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, 171.

neden olabilir. Ergenlik döneminde meydana gelen dini şüpheler, çelişki ve çatışmalar neticesinde suçluluk ve günahkarlık duygusu yoğun olarak yaşanabilir. Ergenlik döneminde dini ilgide ve duyarlılıkta yeniden yapılanmaya girilerek bireyler bir taraftan dini ilgisini devam ettirirken diğer yandan eleştirilerini ve sorgulamalarını sürdürme eğilimindedir.²³

Gençlik dönemi dini uyanış, şuur kazanma, geleneği tenkit, şüphe, yeni arayışlar, dine ilgisizlik, bir gruba müntesip olup kendini tamamen dine adama gibi eğilimlerin gözlemlendiği bir süreçtir. Gençlik döneminde dini gelişim üç aşamada gerçekleşir. Ergenlikte dini şuura sahip, manevi doyuma ulaşan birey için inancı kişiliğini şekillendiren en güçlü güdülerden biridir. İkinci aşamada duygudan mantığa geçişle beraber inandığı değerleri soru süzgecinden geçirir. Son aşamada ise dini tutum ve davranışlarını yeniden yapılandırır. Bu aşamada genç birey çocukluk dönemi geleneksel inançlarına geri dönebilir, bu inançları yeniden düzenleyerek yaşamına dahil edebilir yahut sonrasında ateist veya agnostik bir tutum sergileyebilir.²⁴

Bu çalışmada gençlerin beş vakit namaz kılınmasında etkili olan unsurları CHAID analizi yöntemi ile incelemek amaçlanmıştır. Gençlerin beş vakit namaz kılma düzeylerini etkileyen sosyo-demografik pek çok faktör vardır. Ancak bu çalışmada cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, yerleşim birimi, sosyoekonomik durumun yanı sıra aile, akran grupları, surelerin anlamı, arkadaş çevreleri, okul türü, herhangi bir dini gruba aidiyeti, nafile ve kaza namazı kılma durumu, alınan din eğitiminin içeriği ve niteliği değişkenleri incelemeye alınmıştır. Yukarıda bahsedilen amaç doğrultusunda çalışmanın problem cümlesi aşağıdaki gibidir:

a. Gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını en iyi açıklayan bağımsız değişken hangisidir?

b. Gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını açıklayan bağımsız değişkenlerin önemlilik durumuna göre sıraları nasıldır?

1. YÖNTEM

1.1. Desen

Çalışmanın deseni nicel araştırma yönteminden ilişkisel araştırmadır. İlişkisel araştırma deseninde iki veya üzeri değişken arasında birlikte değişimin varlığı ve/veya derecesi değişkenlere müdahale etmeden incelenir.²⁵

1.2. Örneklem

Bu çalışmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesi için G*Power 3.1.9.7. bilgisayar programı kullanılmıştır. Etki büyüklüğü 0.05, güç 0.99, tip 1 hataya yönelik anlamlılık seviyesi 0.05 olarak hesaplanan güç analizinde örneklem sayısı en az 370

²³ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, 172.

²⁴ Nurten Kimter, "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (Aralık 2011), 47.

²⁵ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel, 35. Basım, 2020.

olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ise 442 kişiye ulaşılmıştır. Örneklemeye ulaşmada ise seçkisiz olmayan örneklemelerden basit seçkisiz örneklemeye tekniği kullanılmıştır. Örneklemeye ilişkin sosyo-demografik özellikler aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1: Örneklemeye Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	366	82,8
	Erkek	76	17,2
Medeni Durum	Bekar	363	82,1
	Evli	76	17,2
	Diğer	3	0,7
Eğitim Düzeyi	Ortaokul	1	0,2
	Lise	34	7,7
	Üniversite	329	74,4
	Yüksek Lisans	70	15,8
	Doktora	8	1,8
Sosyoekonomik Durum	Alt	17	3,8
	Ortanın Altı	66	14,9
	Orta	271	61,3
	Ortanın Üstü	86	19,5
	Üst	2	0,5
Yerleşim Birimi	Köy	23	5,2
	İlçe	72	16,3
	İl	93	21,0
	Büyükşehir	254	57,5
Lise Türü	Fen Lisesi	25	5,7
	Anadolu Lisesi	145	32,8
	İmam Hatip Lisesi	189	42,8
	Düz Lise	57	12,9
	Meslek Lisesi	26	5,9
	Namaz Kılma Durumu	Her zaman kılarım	257
Ara sıra kılarım	161	36,4	
Hiçbir zaman kılmam	24	5,4	
Öznel Dindarlık Düzeyi	Çok dindarım	31	7,0
	Dindarım	336	76,0
	Az dindarım	65	14,7
	Dindar değilim	10	2,3
Tanrı Tahayyülü	Ceza yönelimli	9	2,0
	Sevgi yönelimli	165	37,3
	Hem ceza hem sevgi yönelimli	265	60,0
	Aile Namaz Kılma Durumu	Evet	385
Hayır	57	12,9	
Arkadaş Namaz Kılma	Evet	191	43,2
	Hayır	251	56,8
Surelerin Anlamı	Evet	297	67,2
	Hayır	141	31,9

Namaz Kılma Biçimi	Cemaatle	32	7,2
	Bireysel	402	91,0
Nafile Namaz Kılma	Evet	121	27,4
	Hayır	321	72,6
Kaza Namazı Kılma	Evet	252	57,0
	Hayır	190	43,0
Dini Grup Aidiyeti	Evet	62	14,0
	Hayır	380	86,0
	$\bar{X} \pm SD$	En düşük	En yüksek
Yaş	24,27 ± 3,84	18	30

Tablo 1 incelendiğinde örneklemin 366'sı (%82,9) kadın, 76'sı (%17,2) erkektir. Medeni durum açısından örneklemin 363'ü (%82,1) bekar, 76'sı (%17,2) evli ve 3'ü diğer (%7) şeklindedir. Örneklemin 1'i (%0,2) ortaokul, 34'ü (%7,7) lise, 329'u (%74,4) üniversite, 70'i (%15,8) yüksek lisans ve 8'i (%1,8) doktora düzeyinde eğitime sahiptir. Örneklemin 17'si (%3,8) alt, 66'sı (%14,9) ortanın altı, 271'i (%61,3) orta, 86'sı (%19,5) ortanın üstü ve 2'si (%0,5) üst sosyoekonomik duruma sahiptir. Örneklemin 23'ü (%5,2) köyde, 72'si (%16,3) ilçede, 93'ü (%21) ise ilde ikamet etmektedir. Lise türüne bakıldığında, örneklemin 25'i (%5,7) fen lisesi, 145'i (%32,8) Anadolu lisesi, 189'u (%42,8) İmam Hatip lisesi, 57'si (%12,9) düz lise, 26'sı ise (%5,9) meslek lisesinde okuduğu görülmektedir.

Örneklemin namaz kılma düzeyleri 257 kişi (%58,1) "her zaman kılarım", 161'i (%36,4) "ara sıra kılarım", 24'ü (%5,4) "hiçbir zaman kılmam" şeklindedir. Örneklemin öznel dindarlık algısı ise 31'i (%7) "çok dindarım", 336'sı (%76) "dindarım", 65'i (%14,7) "az dindarım", 10'u (%2,3) ise "dindar değilim" şeklindedir. Tanrı tahayyülleri incelendiğinde 9 kişi (%2) ceza yönelimli, 165 kişi (%37,3) sevgi yönelimli, 265 kişi (%60) hem ceza hem sevgi yönelimli olduğu görülmektedir. Örneklemin 385'i (%87,1) aile namaz kılma durumuna "evet", 57'si ise (%12,9) "hayır" cevabını vermiştir. Arkadaş namaz kılma durumuna ise 191 kişi (%43,2) "evet" cevabını verirken 251 kişi (%56,8) "hayır" cevabını vermiştir. Surelerin anlamını bilip bilmemesine örneklemin 297'si (%67,2) "evet" cevabını, 141'i (%31,9) ise "hayır" cevabını vermiştir. Örneklemin namaz kılma biçimi sorulduğunda 32 kişi (%7,2) genelde cemaatle namaz kıldığını belirtirken, 402 kişi (%91) bireysel kıldığını belirtmiştir. Örneklemin nafile namaz kılma durumu 121'i (%27,4) "evet", 321'i (%72,6) "hayır" şeklindedir. Kaza namazı kılma durumuna ise 252'si (%57) "evet, varsa kılarım", 190'u (%43) "hayır, olsa bile kılmam" cevabını vermiştir. Örneklemin herhangi bir dini gruba aidyet hissedip hissetmesi noktasında 62'si (%14) "evet", 380'i (%86) ise "hayır" cevabını vermiştir.

1.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen ve bağımlı değişkeni etkilemesi beklenen sosyo-demografik faktörlerden oluşan anket formu kullanılmıştır.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veriler toplanmadan önce katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilmiş, katılımın gönüllülük esnasına dayandığı belirtilmiş ve katılımcıların onamları alınmıştır. Veriler 2022 yılının güz mevsiminde toplanmıştır.

Çalışmada toplanan veriler IBM SPSS 23.00 versiyon programının ilgili modülleri kullanılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda betimsel analizler için frekans analizi yapılmıştır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirlemek için ise karar ağacı modellerinden biri olan CHAID analizi kullanılmıştır. CHAID analizi, temel olarak nesnelere sahip oldukları karakteristik özelliklerine göre gruplara ayırmayı hedefleyen çok değişkenli bir istatistiksel analizdir.²⁶ Bu analizde homojenlik ve normallik şartları aranmamaktadır. Çünkü iki aşamalı kümeleme analizi veri setinin homojen alt gruplara bölmesini sağlamaktadır. Homojen olmayan veri setinin homojen alt gruplara ya da kümelere bölünmesinden sonra elde edilen istatistiksel çalışmaların daha doğru sonuçlara sahip olduğu alan yazında bildirilmektedir.²⁷

2. BULGULAR

Bu çalışmada gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını etkileyen faktörlere ilişkin elde edilen CHAID analizi sonuçları Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1’deki ağaç yapısı incelendiğinde gençlerin çoğunluğunun yani 257’sinin (%58,1) her zaman beş vakit namaz kıldığı, 161’nin (%36,4) ara sıra beş vakit namaz kıldığı ve 24’ünün (%5,4) hiçbir zaman beş vakit namaz kılmadığı görülmektedir.

Gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını etkileyen bağımsız değişkenleri görebilmek için yapılan CHAID analizi sonucunda öznel dindarlık algısının en önemli değişken olduğu tespit edilmiştir ($X^2=97,067$; $p<0,00$). Buna göre “çok dindarım” diyen gençlerin büyük çoğunluğu beş vakit namaz kılma noktasında %63,8’i ($n=234$) “her zaman kılarım” şeklinde tutuma sahip iken, “az dindarım” diyenlerin çoğunluğu ise %41,3’ü ($n=31$) “ara sıra kılarım” tutumuna sahiptir.

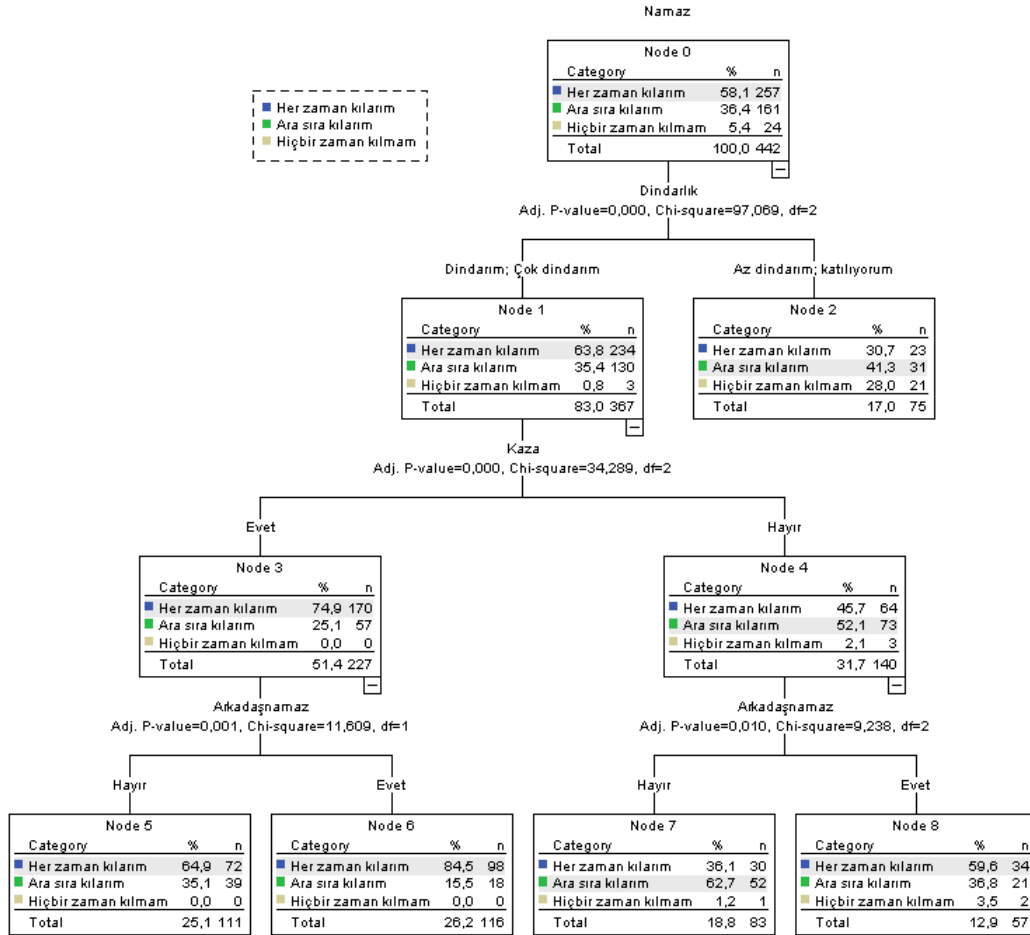
Ağaç yapısı incelendiğinde çok dindar olan gençlerin üzerinde etkili olan en önemli değişken kaza namazına ilişkin tutumlar olmuştur ($X^2=34,289$; $p<0,00$). Kaza namazlarını kılıp kılmamaya ilişkin “evet, varsa kılarım” diyen gençlerin büyük çoğunluğu %74,9 ($n=170$) “her zaman kılarım” derken, “hayır, olsa bile kılmam” diyen gençlerin çoğunluğu %52,1 ($n=73$) “ara sıra kılarım” şeklindedir.

Ağaç yapısı incelendiğinde kaza namazlarını kılan gençlerin tutumları üzerinde etki olan en önemli değişken ise arkadaş çevresinin namaz kılma durumu olmuştur ($X^2=9,238$; $p<0,010$). Arkadaş çevresi namaz kılan gençlerin beş vakit namaz kılma noktasında %84,5’i ($n=98$) “her zaman kılarım” tutumuna sahipken, arkadaş çevresi

²⁶ Mehmet Şata - Mehtap Çakan, “CHAID Analizi ve Lojistik Regresyon Analizi Sonuçlarının Karşılaştırılması”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 33 (2018), 48-56.

²⁷ Murat Kayri- Murat Boysan, “Araştırmalarda Chaid Analizinin Kullanımı ve Baş Etme Stratejileri ile İlgili Bir Uygulama”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 40/2 (2007), 133-149.

Şekil 1. Beş Vakit Namaz Kılma Üzerinde Etkili Olan Değişkenlere İlişkin CHAID Analizi

amaz kılmayan gençlerin %64,9'unun (n=72) "her zaman kılarım" tutumuna sahip olduğu görülmektedir.

Ağaç yapısı incelendiğinde kaza namazlarını kılmayan yani hayır tutumuna sahip gençlerin üzerinde etki düzeyi en yüksek değişken arkadaş çevresinin namaz kılıp kılmama durumu etkili olmuştur ($X^2=11,609$; $p<0,001$). Arkadaşı çevresi namaz kılmayan gençlerin büyük çoğunluğu beş vakit namaz kılma noktasında %62,7'si (n=52) "ara sıra kılarım" tutumuna sahipken, arkadaşı namaz kılan gençlerin çoğunluğu %59,6'sı (n=34) "her zaman kılarım" tutumuna sahip olduğu görülmektedir.

3. Tartışma

Çalışmada gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarının 257'si (%58,1) "her zaman kılarım", 161'i (%36,4) "ara sıra kılarım" ve 24'ü (%5,4) "hiçbir zaman kılmam" şeklinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. CHAID analizi sonucunda gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını en iyi açıklayan alt kümeler ise sırasıyla öznel dindarlık algısı, kaza namazı kılma durumu ve arkadaş çevresinin namaz kılma durumudur. Bu çalışmada namaz kılma durumlarına ilişkin elde edilen bulguların yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum verilerin sosyal açıdan dine yönelik olumlu

tutumların yaygın olduğu toplumsal bir ortamda yaşayan bireylerden toplanmasından kaynaklı olduğu ileri sürülebilir. Zira sosyal ortamların namaza yönelik önemli bir avantaj sağladığı söylenebilir. Örneğin etrafındaki bireylerin büyük çoğunluğunun namaz kılmadığı bir sosyal ortamda namaz kılmak ne kadar güç ise, namaz kılan bireylerin çoğunlukta olduğu bir sosyal ortamda yaşayan bireylerin namaz kılmaması da o kadar güçtür. Ayrıca namaz ibadetinin günde beş vakit olması bireylerin ibadet motivasyonunu her zaman yüksek tutmalarını da güçleştirmektedir. Bunun yanı sıra gençlik döneminin kendine has özellikleri de bulunmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde akran etkisinin ön plana çıkması namaz kılmada bireyi arkadaş çevresine daha duyarlı hale getirdiği şeklinde yorumlanabilir.

Alanyazın incelendiğinde konu üzerine CHAID analizi yöntemi ile yapılan bir araştırma tespit edilememiştir. Ancak konu üzerine betimsel araştırmaların olduğu bilinmektedir. Bu araştırmalarda elde edilen bulgular çeşitlilik gösterse de aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Gök'ün düzenli namaz kılma ile ilgili yaptığı çalışmasında "Düzenli namaz kılarım" ifadesine 333 katılımcı "evet", 267 katılımcı "hayır" cevabını vermiştir. "Namaz kılınan bir ortamda mı yetiştiniz?" sorusuna 334 kişi "evet", 266 kişi ise "hayır" cevabını vermiştir. "Namazda okuduğunuz sure ve ayetlerin anlamını biliyor musunuz?" sorusuna 287 kişi "evet", 313 kişi "hayır" cevabını vermiştir. Çalışmada çevresindeki insanlar namaz kıldığı için namaz kıldığını dile getirenlerin sayısı 72'dir. "Nafile namaz kılarım" ifadesine 319 kişi "evet", 371 kişi "hayır" cevabını vermiştir. "Kaza namazı kılarım" ifadesine 299 kişi "evet", 371 kişi "hayır" cevabını vermiştir.²⁸

Öztürk'ün üniversiteli gençler üzerine yapmış olduğu çalışmasında katılımcıların namaz kılma durumları %29,4'ü (n=222) "her zaman", %21,1'i (n=159) "çoğu zaman", %25,6'sı (n=193) "ara sıra", %23,7'si (n=179) "hiç" şeklinde raporlanmıştır.²⁹

İmamoğlu ve Ferşadoğlu tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada katılımcıların namaz kılma durumları %30,8 "beş vakit namaz kılarım", %28,8 "ara sıra kılarım", %13,8 "namaz kılmıyorum", %26,7 "namaz kılmayı gereksiz buluyorum" şeklinde raporlanmıştır.³⁰

Kimter tarafından yapılan bir çalışmada katılımcıların beş vakit namaz kılma durumları %45,3 (n=144) aksatmadan düzenli namaz kıldıkları, %26,1 (n=83) düzenli olmasa da çoğunlukla namaz kıldıkları, %21,4 (n=68) ara sıra kıldıkları, %4,1 (n=13) hayatlarında birkaç kez namaz kıldıkları, %3,1 (n=10) hiç kılmadıkları şeklinde raporlanmıştır. Nafile namaz kılma durumları ise %3,4 (n=11) "çok sık kıldıkları", %7,8 (n=25) "sıkça", %52 (n=166) "ara sıra", %21,9 (n=70) "birkaç kez

²⁸ Hülya Gök, "Düzenli Namaz Kılma ve Kılmama ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5 / 1 (Ocak 2019), 151.

²⁹ Öztürk, "Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik, Dindarlık ve Dini Yönelim İlişkisi", 181.

³⁰ Abdulvahit İmamoğlu - Saliha Ferşadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ekim 2016), 29-30.

kıldıkları”, %14,7 hiç kılmadıkları şeklinde raporlanmıştır.³¹ Yine Kimter’in yapmış olduğu başka bir çalışmada katılımcıların beş vakit namazı düzenli olarak kıldıkları %43,6 (n=180), %23’ü (n=95) çoğunlukla kıldıkları, %20,3’ü ise ara sıra kıldıkları, birkaç kez kıldıkları %5,8 (n=24) ve hiç kılmadıkları %7 (n=29) şeklinde raporlanmıştır.³²

Kayıklık ve Yapıcı tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada katılımcıların %21,8 (n=55) “hiç namaz kılmam”, %51,5 (n=130) “zaman zaman kılarım”, %24,9 (n=63) “düzenli namaz kılarım” şeklinde raporlanmıştır.³³ Yapıcı tarafından yapılan meta-analiz çalışmasında beş vakit namaz kılma oranı üniversite öğrencilerinde %32,98, diğer gençler arasında %31,75 şeklindedir. Ara sıra namaz kılan üniversiteliler %42,31, diğer gençler ise %42,18 oranındadır.³⁴

Karacoşkun tarafından yapılan bir çalışmada ise namaz kılmanın dini bir sorumluluk olduğuna kesin olarak inanan bireylerin sadece %28,3’ü düzenli olarak namaz kıldığını, %21,8’i ise hiç namaz kılmadığını ifade etmiştir.³⁵

SONUÇ

Gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarının ele alındığı bu çalışmada, karar ağacı modellerinden biri olan CHAID analizi kullanılmıştır. CHAID analizi sonucunda gençlerin beş vakit namaz kılma durumlarını en iyi açıklayan alt kümelerin sırasıyla öznel dindarlık algısı, kaza namazı kılma durumu ve arkadaş çevresinin namaz kılma durumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Son olarak CHAID analizi her ağaç yapısında daha küçük parçalara bölüldüğü için yeni yapılacak çalışmalarda örneklem sayısının fazla tutulması önerisinde bulunulabilir. Ayrıca bundan sonraki yapılacak çalışmalarda farklı karar ağacı modelleri kullanılarak sınıflandırma performansları karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, İsmail. “Türkiye’de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/30 (Aralık 2014), 183-202.
- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (Nisan 2009), 87-100.
- Certel, Hüseyin. “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”. *EKEV Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 149-156.
- Dağcı, Abdullah. “Hz. Muhammed’in Yaşlılara ve Yaşlılığa Yaklaşımı Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* /1 (Haziran 2020), 71-88.

³¹ Kimter, “Namaz ve Ahlakî Olgunluk İlişkisi”, 116-117.

³² Nurten Kimter, “Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi* 68 (2016), 299-332.

³³ Asım Yapıcı- Hasan Kayıklık, “Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği” *Değerler Eğitimi Dergisi* 9 /3 (2005), 177-206.

³⁴ Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12 / 2 (Haziran 2012), 12.

³⁵ Karacoşkun, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkinine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, 32. *PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı*, 9 (3) 2022

- Dağcı, Abdullah. "Huzurevi Yaşlılarının Psiko-sosyal Uyum ve Manevi Gereksinimleri". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* /12 (Aralık 2019), 23-44.
- Gök, Hülya. "Düzenli Namaz Kılma ve Kılmama ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Ocak 2019), 134-160.
- Hayta, Akif. "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2000).
- İmamoğlu, Abdulvahit- Feriadoğlu, Saliha. "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ekim 2016), 19-40.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 3.Basım, 2017.
- Karacoşkun, M. Doğan. "Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (Haziran 2004), 23-36.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel, 35. Basım, 2020.
- Katar, Mehmet. "Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları". *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Haziran 1998), 59-75.
- Kayri, Murat - Boysan, Murat. "Araştırmalarda Chaid Analizinin Kullanımı ve Baş Etme Stratejileri ile İlgili Bir Uygulama". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 40/2 (2007), 133-149.
- Kimter, Nurten. "Namaz ve Ahlakî Olgunluk İlişkisi". *Dini Araştırmalar* 19/50 (Aralık 2016), 103-133. <https://doi.org/10.15745/da.280602>
- Kimter, Nurten. "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (Aralık 2011), 39-60.
- Kimter, Nurten. "Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi* 68 (2016), 299-332.
- Koç, Mustafa. "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi" *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.
- Kuşat, Ali. "Bedensel İbadetlere Psikofizyolojik Bir Yaklaşım". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Şubat 2011) 21-36.
- Öztürk, Eyüp Ensar. "Üniversite Öğrencilerinde İyimserlik, Dindarlık ve Dini Yönelim İlişkisi". *İslâmî İlimler Dergisi* 12/3 (Güz 2017), 165-190.
- Şata, Mehmet - Çakan, Mehtap. "CHAID Analizi ve Lojistik Regresyon Analizi Sonuçlarının Karşılaştırılması". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 33 (2018), 48-56. <http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.1876>
- Yapıcı, Asım- Kayıklık, Hasan. "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/3 (2005), 177-206.
- Yapıcı, Asım. "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 12/2 (Haziran 2012), 1-40.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 1030-1043

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ İÇERİKLİ SOSYAL PLATFORM KULLANIMLARI

Religious Social Platform Use of University Students

Ersin SAVAŞ

Araştırma Görevlisi Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı. esavas@agri.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9603-2749.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	09.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	19.12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	1030-1043

Atıf / Cite as: Savaş, Ersin. "Üniversite Öğrencilerinin Dini İçerikli Sosyal Platform Kullanımları" (Religious Social Platform Use of University Students). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 1030-1043. Doi: 10.17859/pauifd.1201339.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUIFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 1030-1043

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNİ İÇERİKLİ SOSYAL PLATFORM KULLANIMLARI*

Ersin SAVAŞ**

Öz

Günümüzde sosyal içerikli internet siteleri ve farklı platformların özellikle genç yaşta olan bireylerce sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Hatta bu kullanımların zaman zaman bağımlılık düzeyine ulaştığı da yetkili kişilerce dillendirilmektedir. Nitekim haddinden fazla internet ve sosyal medya kullanımı neticesinde ortaya çıkan fizikî ve mental hastalıklar artık tanımlanmaya başlamıştır. İnternet ve sosyal platform kullanımları arasında dikkat çeken eğilimlerden birisi de dinî içerikli site ve platformlara olan rağbettir. İlgili durumun sebepleri arasında bu mecralara kolay ulaşım faktörü sayılabilir. Ayrıca farklı bir çok kaynağa bakıp her birini analiz etme de önemli bir vakit istediğinden sosyal platformlardaki hazır bilgiler bu konularda merak içinde olan kitleye özellikle de genç olarak tanımlanabilecek yaştaki bireylere daha konforlu gelebilmektedir. Özellikle YouTube ve Facebook gibi sosyal etkileşimin hedeflendiği platformlar dinî içerikli mecralar arasında temayüz edenler olarak sayılabilir. Nitekim ilgili platformların aldıkları tıklanma oranları ve onlarla ilgili yapılan yorumlar da bu durumu destekler mahiyettedir. Bu nedenle bu çalışma da bu durumu tahlil etme hedefine yönelmiştir. Bu hedefi gerçekleştirme adına 50 üniversite öğrencisi örneklem grubu olarak alınıp bu konulardaki fikirleri alınacaktır. Onlardan ilgili konulardaki fikirleri nitel veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşme ile elde edilecektir. Üniversite öğrencilerinin örneklem grubu seçilme sebebi olarak ilgili konuları merak etme, araştırma ve araştırma neticesinde ulaştığı fikirleri tartışma imkânına diğer yaşlılarından daha fazla sahip olma durumunun bulunması gösterilebilir. Elde edilen veriler anlama/yorumlama yaklaşımları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, İnternet Kullanımı, Dinî İnternet Siteleri, Sosyal Platformlar, Gençlik Dinî Eğilimler.

Religious Social Platform Use of University Students

Abstract

Today, it is known that social content websites and different platforms are frequently used by individuals especially at a young age. It is even stated by authorized persons that these uses sometimes reach the level of addiction. As a matter of fact, physical and mental diseases that occur as a result of excessive use of the internet and social media have now begun to be defined. One of the striking trends among internet and social platform usage is the demand for sites and platforms with religious content. Among the reasons for this situation, the factor of easy access to these channels can be counted. In addition, since looking at many different sources and analyzing each one requires a significant amount of time, ready-made information on social platforms can be more comfortable for the audience who are curious about these issues, especially for

* Araştırma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Etik Kurulu'nun 08.11.2022 tarih ve 251 sayılı izniyle yürütülmüştür. Bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiri den üretilmiştir.

* Araştırma Görevlisi Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı. esavas@agri.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9603-2749.

individuals who can be defined as young. Platforms where social interaction is targeted, especially YouTube and Facebook, can be counted as prominent among religious content channels. As a matter of fact, the click-through rates of the relevant platforms and the comments made about them also support this situation. Therefore, this study aimed to analyze this situation. In order to achieve this goal, 50 university students will be taken as a sample group and their opinions on these issues will be taken. Their ideas on relevant issues will be obtained through in-depth interviews, which is a qualitative data collection technique. The reason for choosing the sample group of university students is the fact that they have the opportunity to wonder about related issues and to discuss the ideas they have reached as a result of research and research more than their other peers. The obtained data will be analyzed within the framework of understanding/interpretation approaches.

Keywords: University Students, Internet Usage, Religious Internet Sites, Social Platforms, Youth Religious Trends.

Structured Abstract

Today, it is known that social platforms are widely used. Among these, it is known that the use of social platforms with religious content has increased especially recently. Because the relationship between current events and religion always attracts people's attention and curiosity. Therefore, people want to meet their information needs regarding this relationship. For this reason, individuals use social platforms to meet their information needs on religious issues. Because accessing information from these channels is easier and economically more convenient than classical methods. This study has emerged with the aim of examining the purposes of individuals to use religious social platforms. University students were included in the sample group in the study. Because it is known that they are in continuous learning processes. In the study, 50 students were included in the sample group. The qualitative method was adopted in the research. In-depth interview was used as the data collection technique. In this interview, a total of five questions were asked to the students. The age range of the students varies between 20-33. Of the 50 students participating in the study, 15 were male and 35 were female. Therefore, 70% of the students in the sample group are female and 30% are male. 46 of the students in the sample group are faculty and 4 of them are college students. As a ratio, 92% of the sample group is faculty students and 8% is college students. The highest number of students on a faculty basis is 15, and belongs to the Faculty of Islamic Sciences. Next comes the Faculty of Education with 13 students. At the rate point, these numbers indicate 30% Islamic Sciences Faculty students and 26% Education Faculty students in the sample group. 34 of the students participating in the study define themselves as "Conservative". This corresponds to a rate of 68% when 50 samples are considered. As stated before, a total of five questions were asked to the students. The first question is, "Do you think a "religious" issue can be learned through social media (YouTube, Facebook, Instagram, etc.)? Why?" is the question. 35 out of 50 students responded positively to this question. Therefore, 70% argue that it is possible to learn about religious subjects from social media. Those who answered negatively to this question were 15 students and they had a rate of 30%. Secondly, "Which religious site or channel (YouTube, Facebook, Instagram, etc.) do you use when you want to learn about a religious subject? Why?" question has been asked. In this question, 33 of the students stated that they use any social media. While 21 of the 33 students stated YouTube, 5 of them social media related to the Presidency of Religious Affairs, 3 of them Instagram, 2 of them Google, lastly 2 of them did not specify a platform. When viewed proportionally, it is understood that YouTube is the most used social media with a ratio of 33/21. The proportional equivalent is 66.64%. 17 of the students stated that they do not use social media in learning about religious issues. Their proportional equivalent is 34%. As the third question, "What do you think is the reason for the popularity of social media channels (YouTube, Facebook, Instagram, etc.) with religious content?" question has been asked. 22 of the students pointed out fast/easy access to this question. The proportional equivalent of this is 44%. Fourthly, "Do you think social media channels with religious content (YouTube, Facebook, Instagram, etc.) will be long-lasting?" question has been asked. 35 of the students

answered this question positively. Therefore, the proportional equivalent is 70%. 7 students expressed a negative opinion, the proportional equivalent of which is 14%. It is seen that 6 students attributed this situation to the working structure of the channel. The proportional equivalent is 12%. 2 students did not express an opinion. Their proportional equivalent is 4%. As the fifth and last question, "Do you think a religious issue is better learned from a book or from religious social media channels (YouTube, Facebook, Instagram, etc.)?" question has been asked. 31 of the students put books in front of social media in the learning of religious issues. It is seen that the number of these students corresponds to a rate of 62%. 12 students approach the situation relatively or equally. The number of these students corresponds to a rate of 24%. 4 students -which has a rate of 8%- put social media ahead of books. While 2 students did not express their opinion on this issue, the number of these students has a rate of 4%.

GİRİŞ

20. yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın önemli bir değişim geçirdiği ve bu değişimin neticesinde bildiğimiz anlamdaki birçok şeyin dönüştüğü kabul edilen bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Değişimin temelinde bilgi kaynaklı teknoloji bulunmaktadır. Dönüşümün lokomotifi ise "maddi kültür" sayılabilir.¹

Bireylerin sosyal platformlar üzerinden geliştirdiği etkileşimlerin kendi sosyal hayatlarının bir parçası olduğu artık kabul edilmektedir. Bu durumun gelişmesinde sosyal platformların hızlı ve zorluk gerektirmeyen yapısı ve kısa sürede oldukça uzak mesafelere erişim sayılabilmektedir.² Çünkü yüz yüze olan iletişimde farklı birçok parametre devreye girmektedir. Örneğin yeni bir ortama girildiği vakit bireyin; dış görünüşü, mali durumu, kendini nasıl değerlendirdiği ve yaptığı işteki ustalığı gibi durumlar oldukça önem kazanmaktadır.³ Dolayısıyla bu sebeplerden ötürü yüz yüze iletişimin zorluklarındansa sosyal medya aracılığıyla iletişimin bireylere daha cazip görüldüğü ifade edilebilir.

Sosyal medya bireylerin internet ağını kullanmak suretiyle; bir şeyler paylaşma, arkadaşlık geliştirme, çeşitli tartışmalar oluşturabilme imkânları sağlayan bir yapı olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal platformlar arasında; Facebook, MySpace, LinkedIn, YouTube, Google+, Wordpress / Blogger ve Instagram gibi sosyal medya paylaşım uygulamaları sayılabilmektedir.⁴ Bu söz konusu uygulamalara Facebook Messenger ve Twitter da eklenebilir.⁵ Dolayısıyla bu uygulamaları kullanmak suretiyle etkileşimde bulunmak sosyal hayatın olağanları arasında sayılmaktadır. İletişimde ve birçok alanda olduğu gibi bu söz konusu platformlarda

¹ Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 2. Baskı, 1/38.

² M. Raşit Akpınar, "İslam Hukuku Açısından Sosyal Medya", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, (2017), 494.

³ Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 3. Basım, 15.

⁴ Eyyüp Kayacı, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi = Investigation of Imam Hatip High School Students' Attitudes Towards Social Media", *Trabzon İlahiyat Dergisi = Trabzon Theology Journal [Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Faculty of Divinity]*, cilt: VIII, sayı: 1, (2021), 41.

⁵ Sümeyra Arıcan & Handan Arıcı Yalvaç, "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri" [The Impacts of The Social Media on The Youth's Perceptions of Religion]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (Aralık 2021), 1065.

da bireylerin tabi oldukları birtakım yükümlülükler bulunmaktadır. Fakat her ne kadar ilgili yükümlülükler herkesi kapsamakta olsa da kimilerince bu yükümlülüklerin pek dikkate alındığı söylenememektedir. Bu durumun neticesinde de istenmeyen durumlar olan “*beden, mesken*” ve “*bilgi*” mahremiyetlerinin oluştuğu anlaşılmaktadır.⁶

Sosyal medya kullanımı ile ilişkisi olan bir diğer konu da “*kendine güven*” kavramıdır. Kendine güven düzeyi düşük olan bireylerin bu olumsuz tutumu kapatmak amacıyla çeşitli objelere sahip olma yoluna gittiği bilinen bir uygulamadır. Bu çerçevede bireylerin gezdikleri yerleri, yiyip içtiklerini ve satın aldıklarını sosyal medya aracılığı ile paylaşımlarının düşük öz güven belirtisi olarak yorumlanması mümkündür.⁷

Hayatı kolaylaştıran internet ve sosyal medyanın elbette olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu söz konusu olumsuz yönlerin başında da “*bağımlılık*” gelmektedir. Bu çerçevede tıpkı alkol bağımlılığı gibi artık psikiyatri alanında da “*internet ve sosyal medya bağımlılığı*”ndan bahsedilmektedir. Bireylerin ünlü olma istekleri ile baş gösteren bu bağımlılık türünün özellikle genç bireylerin “*yaratıcı düşünme*” alanındaki becerilerini düşürdüğünden bahsedilmektedir.⁸

Bireylerin sosyal medya kullanımında belli başlı sapmalar bulunmaktadır. Başka bağımlılıklarda olduğu gibi sosyal medya bağımlılığında da birey ilk olarak sosyal medyada yaptığı bir paylaşımında “*heyecan*” hissi yaşamaktadır. Örneğin Twitter’da takipçi sayısı artan birey kendini daha iyi hissetmektedir. Fakat bu durum kişiyi daha fazla sosyal medyada vakit geçirmeye yönlendirmekte ve süreç sonunda birey aslında farkında olmadan bağımlı olmaya başlamaktadır.⁹

Sosyal medya kullanımının elbette sadece sapmayı ifade eden yönleri bulunmamaktadır. İnsanları bilgilendirme amaçlı bir konuda uzman kişilerin de sosyal medyayı yoğun biçimde kullandığı gözlemlenmektedir. Hatta söz konusu uzman kişilerin sosyal medya hesaplarındaki bilgilendirme amaçlı paylaşımların bilimsel çalışmalara konu olduğu dahi görülmektedir.¹⁰

⁶ Nülüfer Sena Çalık, “Beden, Mesken ve Bilgi Mahremiyeti Açısından Sosyal Medyadaki Tasarrufların Fikhî Açından Değerlendirilmesi”, *TARR: Turkish Academic Research Review Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, cilt: III, sayı: 1, (2018), 26.

⁷ Yahya Turan, “Dindarlık Benlik Saygısı ve Sosyal Medyada Benlik Odaklı Doyumlar = Religiosity, Self-Esteem and Self-Focused Gratifications in Social Media,” *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi = Journal of History Culture and Art Research*, cilt: VII, sayı: 5, (2018), 626.

⁸ Vehbi Bayhan, “Z Kuşağı Lise Gençlerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Deneyimleri”, *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 12, (2020), 125-126.

⁹ Sefer Yavuz, “İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneğinde Problemlerli Sosyal Medya Kullanım Ölçeği Geliştirme: Geçerlik-Güvenirlik Çalışması = Developing A Scale on Problematic Social Media Use in the Sampling of the Theology Faculty Students: A Study on Validity and Reliability”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXVI, sayı: 44, (2020), 114.

¹⁰ Fatma Nur Demir-Sümeyye Selimoğlu, “Bir Bilim İnsanı Olarak Prof. Dr. Hasan Onat’ın Sosyal Medya (Twitter) Paylaşımlarının Tematik Analizi = A Thematic Analysis of Prof. Dr. Hasan Onat’s Social Media Posts (Twitter) as a Scientist”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, cilt: XIV, sayı: 1, (2021), s. 557-596.

Sosyal medyanın olumlu olumsuz birçok toplumsal hadisenin propaganda mekânına dönüştüğü de gözlemlenmektedir. Örneğin Myanmar’da Müslümanlara yapılan katliamda sosyal medya aracılığıyla yayılan önemli bilgi kirliliklerine rastlanmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya kullanımında birey topluma karşı ödevlerini ve doğru bilgiyi yayma mecburiyetini hatırlamalıdır.¹¹

İslam Dini’nin anlatılması gayesiyle de sosyal medyanın oldukça aktif olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Buradaki temel gayenin İslam’ın doğru tanıtılması hedefi olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 26 Ağustos 2021 tarihli yayınladığı araştırmada Türkiye’de internete erişim imkânı olan ev oranı %92 olarak belirtilmiştir. İstanbul ise %97,1 oranıyla şehir anlamında başta gelmektedir. 16-74 yaş aralığındaki bireylerde internete erişim oranı %82,6 olarak tespit edilmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerde oran %87,7 kadınlarda ise %77,5 olarak kayıtlara geçmiştir.¹³ Başka bir araştırmada ise dünyada 4,95 milyar insan yani dünya nüfusunun %62,5’inin internet kullandığı 4,62 milyar insanın (oran olarak %58,4) ise sosyal medyayı kullandığı tespit edilmiştir.¹⁴

Türkiye’de sosyal medya uygulamalarının kullanım oranlarına bakıldığında ise; YouTube’un %57 ile birinci olduğu sonrasında %56 ile Facebook’un sonrasında da %49 ile Instagram ve son olarak %40 ile WhatsApp’ın geldiği görülmektedir.¹⁵

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakat kullanılmıştır. Araştırma için bir veri toplama formu oluşturulmuştur. Toplamda devlet üniversitelerinde okuyan ve yeni mezun 50 öğrenciye uygulanmıştır. Formda; yaş, cinsiyet, Fakülte/yüksekokul ve fikişsel eğilim olmak üzere dört kategori bulunmaktadır. Öğrencilere toplamda da beş adet açık uçlu soru yöneltilmiştir. Örneklem grubu rastgele seçilmiştir.

Çalışmaya katılan 50 öğrenci örnekleminin yaş dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir. Yaş aralığı 20-33 arasındadır.

¹¹ Bayram Ayhan, “Kur’ân’ın Sosyal Medya Sorumluluğu Bağlamında Yorumlanabilecek Müdahaleleri = Qur’an’s Interventions Being Commented in the Context of Social Media Ethics”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Theology Faculty of Bülent Ecevit University*, cilt: VIII, sayı: 2, (2021), 437-443.

¹² Hüseyin Kasım Koca, “İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri = Religious Tendencies of Imam Hatip Students in the Use of Social Media”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, sayı: 18, (2021), 108.

¹³ [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2021-37437) Erişim Tarihi: 24.08.2022.

¹⁴ <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> Erişim Tarihi: 24.08.2022.

¹⁵ Merve Seren, Tolga Çelik, Nedim Özgeldi, Elif M. Dumankaya, *Sosyal Medya El Kitabı*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2018), 94.

Tablo 1. Örneklem Yaş Aralığı

20 Yaş	21 Yaş	22 Yaş	23 Yaş	24 Yaş	25 Yaş	26 Yaş	27 Yaş	28 Yaş	33 Yaş
1	1	5	8	14	7	5	5	3	1

Çalışmaya katılan 50 öğrenci örnekleminin cinsiyet dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Örneklem Cinsiyet Dağılımı

Erkek	Kadın
15	35

Örneklem fakülte/yüksekokul dağılımı Tablo 3’te gösterilmiştir. Örneklem 46 tanesi fakülte öğrencisi iken 4 tanesi yüksekokul öğrencisidir.

Tablo 3. Örneklem Fakülte/Yüksekokul Dağılımı

Eczacılık Fakültesi	1
Eğitim Fakültesi	13
Fen Edebiyat Fakültesi	8
Hukuk Fakültesi	1
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1
İslami İlimler Fakültesi	15
Meslek Yüksek Okulu	3
Sağlık Bilimleri Fakültesi	2
Sağlık Meslek Yüksek Okulu	1
Spor Bilimleri Fakültesi	4
Tıp Fakültesi	1

Örneklem fikirsel yatkınlık tanımlama dağılımı ise Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Örneklem Fikirsel Yatkinlığı Dağılımı

Açık Görüşlü Muhafazakâr	1
Kısmen Muhafazakâr	2
Muhafazakâr	34
Muhafazakâr Değil	8
Ortada	2
Toplum Vicdanı Temel Alınmalı Mantiğı	1
Yerine Göre Değişir	2

Bulgular

1.1. Sosyal Medya Kullanımı

Örneklem grubuna toplamda beş soru yöneltilmiştir. Bulgular da sorular üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede ilk soru “*Sizce sosyal medya üzerinden “dini” bir mesele öğrenilebilir mi? Neden?*” sorusudur. İlgili soruya öğrenciler iki farklı cevap vermişlerdir. İlk kategoride yer alanlar sosyal medyadan dini konuların öğrenileceğini düşünürken, ikinci kategoride yer alanlar sosyal medyadan dini konuların öğrenilemeyeceği görüşündedirler.

Sosyal medyadan dini konuların öğrenileceğini düşünen öğrencilerin sayısı 35’tir. Bu oransal olarak %70’e tekabül etmektedir. Bu cevabı verenlerin yaş aralığı 20-28 arasındadır. Dolayısıyla; tablo şöyle oluşmaktadır:

Tablo 5. Sosyal Medyadan Din Öğrenimine “Evet” Cevabı Yaş Dağılımı

20 Yaş	21 Yaş	22 Yaş	23 Yaş	24 Yaş	25 Yaş	26 Yaş	27 Yaş	28 Yaş	33 Yaş
1/1	1/1	5/4	8/7	14/9	7/5	5/3	5/4	3/1	1/0

Son kategori haricinde tüm yaş kategorilerinde büyük çoğunluk sosyal medyadan dini konuların öğrenilebileceğini düşünmektedir. En yüksek oran %100 ile 20 yaş ve 21 Yaş grubundadır. Sonrasında %87.50 ile 23 yaş grubu gelmektedir.

“Evet” cevabını verenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında ise toplamda sayıları 15 olan erkeklerden 8 tanesi bu soruya olumlu cevap vermiştir. Yani 15/8’lik bir oran ortaya çıkmaktadır. Bu durum yüzde olarak ise %53.33’lük bir yüzdeye işaret etmektedir. Kadınlarda “Evet” cevabı için 35/27’lik bir oran söz konusudur. Yüzde sonucu ise %77.14’tür. Kendi iç dağılımları hesaplandığında kadınların erkeklere göre daha fazla bir oranla sosyal medyadan dini konuların öğrenilebileceği kanısında olduğu görülmektedir.

“Evet” cevabını verenlerin Fakülte/Yüksekokul dağılımı ise şöyledir:

Tablo 6. Sosyal Medyadan Din Öğrenimine “Evet” Cevabı Fakülte/Yüksekokul Dağılımı

Eczacılık Fakültesi	1/0
Eğitim Fakültesi	13/11
Fen Edebiyat Fakültesi	8/3
Hukuk Fakültesi	1/1
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1/1
İslami İlimler Fakültesi	15/11
Meslek Yüksek Okulu	3/2
Sağlık Bilimleri Fakültesi	2/1
Sağlık Meslek Yüksek Okulu	1/1
Spor Bilimleri Fakültesi	4/4
Tıp Fakültesi	1/0

Bu kategoride en fazla oranla “Evet” cevabını ilk olarak %100 ile Spor Bilimleri, Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Sağlık Meslek Yüksek Okulu öğrencileri vermiştir. Sonrasında %84.62 ile Eğitim Fakültesi devamında da %73.33 ile İslami İlimler Fakültesi öğrencileri gelmektedir.

“Evet” cevabı kategorisinde son parametre fikirsel yakınlık ile ilgilidir. Cevap dağılımı şu şekilde olmuştur:

Tablo 7. Sosyal Medyadan Din Öğrenimine “Evet” Cevabı Fikirsel Yakınlık Dağılımı

Açık Görüşlü Muhafazakâr	1/1
Kısmen Muhafazakâr	2/2
Muhafazakâr	34/24
Muhafazakâr Değil	8/5
Ortada	2/1
Toplum Vicdanı Temel Alınmalı Mantiğı	1/1
Yerine Göre Değişir	2/1

Bu cevap kategorisinde en fazla oran %100 ile “Açık Görüşlü Muhafazakâr”, “Kısmen Muhafazakâr” ve “Toplum Vicdanı Temel Alınmalı Mantiğı” fikir gruplarında gelmektedir. “Muhafazakâr” fikir grubunda olanlarda oran %70.59 iken “Muhafazakâr Değil” fikir grubunda olanlarda ise oran %62.50’dir.

Bu kategoride özellikle “Öğrenilebilir. Çünkü çevreden konuyla ilgili donanım açısından yeterli kaynak veya kişiye erişilemediği takdirde internet ortamında ulaşılabilecek güvenli bir birikimin olduğunu düşünüyorum.” (Ö1,27, Kadın, Eğitim Fakültesi, Muhafazakâr Değil) yorumunun öne çıktığı görülmektedir.

Birinci soruda “Hayır” cevabını verenlerin sayısı 15’tir. Bu oransal olarak %30’a tekabül etmektedir. Bu cevabı verenlerin yaş dağılımı ise şu şekilde oluşmuştur:

Tablo 8 Sosyal Medyadan Din Öğrenimine “Hayır” Cevabı Yaş Dağılımı

20 Yaş	21 Yaş	22 Yaş	23 Yaş	24 Yaş	25 Yaş	26 Yaş	27 Yaş	28 Yaş	33 Yaş
1/0	1/0	5/1	8/1	14/5	7/2	5/2	5/1	3/2	1/1

Bu kategoride en fazla oran %100 ile 33 yaş grubundadır. Sonrasında %66.67 ile 28 yaş grubu gelmektedir.

“Hayır” cevabı verenlerin 8 tanesi kadın 7 tanesi ise erkektir. Kendi içlerindeki dağılıma bakıldığında kadınlarda 35/8 yani %22.86’lık bir oran ortaya çıkmaktadır. Erkeklerde ise 15/7 yani %46.67’lik bir oran söz konusudur. Dolayısıyla kendi iç dağılımları dikkate alındığında erkekler kadınlara nispetle daha fazla bir oranla sosyal medyadan dini konuların öğrenilmesi sorusuna “Hayır” cevabını vermişlerdir.

“Hayır” cevabı verenlerin Fakülte/Yüksekokul dağılımı ise şöyledir:

Tablo 9. Sosyal Medyadan Din Öğrenimine “Hayır” Cevabı Fakülte/Yüksekokul Dağılımı

Eczacılık Fakültesi	1/1
Eğitim Fakültesi	13/2
Fen Edebiyat Fakültesi	8/5
Hukuk Fakültesi	1/0
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1/0
İslami İlimler Fakültesi	15/4
Meslek Yüksek Okulu	3/1
Sağlık Bilimleri Fakültesi	2/1
Sağlık Meslek Yüksek Okulu	1/0
Spor Bilimleri Fakültesi	4/0
Tıp Fakültesi	1/1

Bu kategoride en yüksek oran %100 ile Eczacılık ve Tıp Fakültesindedir. Sonrasında %62.50 ile Fen Edebiyat Fakültesi gelmektedir.

“Hayır” cevabı verenlerin fikirsel yatkınlığı ise şu şekilde oluşmaktadır:

Tablo 10. Sosyal Medyadan Din Öğrenimine “Hayır” Cevabı Fikirsel Yatkınlık Dağılımı

Açık Görüşlü Muhafazakâr	1/0
Kısmen Muhafazakâr	2/0
Muhafazakâr	34/10
Muhafazakâr Değil	8/3
Ortada	2/1
Toplum Vicdanı Temel Alınmalı Mantiği	1/0
Yerine Göre Değişir	2/1

Bu kategoride en fazla %50 ile kendini “Ortada” olarak tanımlayanlardadır. Sonrasında %37.50 ile kendini “Muhafazakâr Değil” olarak tanımlayanlar gelmektedir.

“Hayır” cevabı verenler arasında özellikle *“Hayır, öğrenilemez. Çünkü sosyal medya türlü spekülasyonlarla dolu. Bu sebepten din dahil olmak üzere her bilgiyi esas kaynaktan almalı.”* (Ö2, 25, Erkek, Tıp Fakültesi, Muhafazakâr Değil) yorumu dikkat çekmektedir.

1.2. Hangi Sosyal Platform?

Burada öğrencilere *“Dinî bir konuyu öğrenmek istediğinizde hangi dinî içerikli siteyi veya kanalı kullanıyorsunuz? Neden?”* sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerden bu soruya 33 tanesi *“Evet, dini bir meseleyi öğrenmede bir sosyal medya platformu kullanırım.”* cevabını vermiştir. “Evet” cevabı verenlerin; 21 tanesi sosyal medya platformlarından YouTube’u, 5 tanesi Diyanet İşleri Başkanlığı ile irtibatlı mecraları, 3 tanesi Instagram’ı, 2 tanesi Google’ı belirtirken 2 tanesi ise herhangi bir platform belirtmemiştir. Dolayısıyla oransal olarak bakıldığında sosyal platformlar arasında; %66.64 ile YouTube birinci sırada gelmektedir. Sonrasında %15.15 ile Diyanet İşleri Başkanlığı ile irtibatlı mecralar akabinde de %9.09 ile Instagram gelmektedir. Google’ın ve platform belirtmeyenlerin oranı ise %6.06’dır. Dolayısıyla dini meseleleri sosyal platformlardan öğrenenlerin genel oranı ise 50/33 yani %66’ya tekabül etmektedir.

Öğrencilerden 50/17 tanesi ise *“Hayır, dini bir meseleyi öğrenmede bir sosyal medya platformu kullanmam.”* yanıtını vermiştir. Bu da oransal olarak %34’e karşılık gelmektedir.

Bu kategoride özellikle *“Daha çok YouTube kanalını kullanıyorum. Araştırmak istediklerimi daha çok bu kanalda buluyorum.”* (Ö3, 26, Kadın, İslami İlimler Fakültesi, Muhafazakâr) yorumu öne çıkmaktadır.

1.3. Sosyal Medyanın Geleceği

Araştırmaya katılan öğrencilerden 48 tanesi dini içerikli platformlara rağbet olduğu ifade etmektedir. 50/48’lik bu oran yüzde olarak %96’ya karşılık gelmektedir. Bu noktada 2 öğrenci ise fikir beyan etmemiştir. Dini içerikli sosyal platformlara rağbetin sebebi olarak ise dini bilgiye hızlı/kolay ulaşım görülmektedir. Bu cevabı verenlerin sayısı 50/22’dir. Bu da %44’lük bir orana tekabül etmektedir.

Dini içerikli sosyal medya kanallarının uzun ömürlü olup olmayacağı noktasında ise araştırmaya katılan öğrencilerin 35 tanesi yani %70’i uzun ömürlü olacağı fikrindedir. 7 tanesi yani %14’ü uzun ömürlü olmayacağı kanaatindedir. 6 tanesi yani %12’si bu durumun dini içerikli sosyal platformun çalışma kalitesine bağlı olduğu düşüncesindedir. Son olarak 2 tanesi ise yani oransal olarak %4’ü ise bu konuda fikir beyan etmemiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 31 tanesi dini meselelerin öğreniminde kitapları incelemektedir. Bu da oransal olarak %62’ye karşılık gelmektedir. 12 öğrenci kitap/sosyal medya ayrımında bu durumun göreceli veya eşit olacağı kanısındadır. Oran olarak %24’e karşılık gelmektedir. 4 öğrenci ki %8’lik oranla

sosyal medyayı kitaplara öncelemektedir. 2 öğrenci ise bu konuda fikir beyan etmemiştir. Bunun oransal karşılığı da %4'tür.

Bu kategoride özellikle *“Burada, öğrenilecek meselenin ne olduğu önemli. Daha derin ve rasyonel açıklamalara dayanan dini bilgiler kitaplardan ve literatür taranarak öğrenilmeli ancak fıkhi bilgilerin öğrenilmesi internet ile daha kullanışlı olabilir.”* (Ö4, 22, Kadın, Eğitim Fakültesi, Açık Görüşlü Muhafazakâr) yorumu dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Araştırmanın örneklem grubunda olan öğrencilerin %70'lik kısmı sosyal medya platformlarından dini meselelerin öğrenilebileceği görüşündedirler. Örneklem grubunun 20-33 yaş aralığındaki skalada 33 yaş grubu haricinde diğer yaş gruplarının büyük çoğunluğu sosyal medya platformlarının dini meselelerin öğreniminde önemli bir kaynak oluşturduğu fikrindedir. Aynı soruya cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında ise kadınlarda 35/27'lik yani %77.14'lük bir oran söz konusudur. Erkeklerde ise bu oran 15/8 yani %53.33'lük bir oran karşımıza çıkmaktadır.

Dini meselelerin sosyal medya platformlarından öğrenimine “Evet” cevabı veren öğrencilerin fakülte dağılımında ise birinci sırada %100 ile Spor Bilimleri, Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Sağlık Meslek Yüksek Okulu öğrencileri gelmektedir. Devamında %84.62 ile Eğitim Fakültesi onun sonrasında da %73.33 ile İslami İlimler Fakültesi öğrencilerinin başı çektiği görülmektedir.

Sosyal medya platformlarından dini mesele öğrenimine “Hayır” cevabı verenlerin %30'luk bir oranla temsil edildiği görülmektedir. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında dağılım; kadınlarda 35/8 yani %22.86'luk bir oran erkeklerde ise 15/7 yani %46.67'lik bir oran tespit edilmiştir.

Hangi sosyal platformun kullanıldığı ile ilgili sonuçlar ise; %66.64 ile YouTube, %15.15 ile Diyanet İşleri Başkanlığı ile irtibatlı mecralar, %9.09 ile Instagram, Google'ın ve platform belirtmeyenlerin oranı %6.06 şeklindedir. Neticede dini meseleleri sosyal platformlardan öğrenenlerin oranı %66'dır. %66.64 YouTube kullanım oran sonucu daha önce Türkiye'de sosyal platformların kullanım oranlarını veren bir kaynağın belirttiği YouTube'un %57'lik kullanım oranı ile kısmi anlamda benzerlik göstermektedir.

Örneklem grubunun %96'sı dini temelli sosyal medya platformlarına bir rağbetin olduğu görüşündedirler. Yine öğrencilerin %44'lük kesimi ise bu rağbeti hızlı ve kolay ulaşıma bağlamaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %70'i bu dini temelli sosyal platformların uzun ömürlü olacağı görüşündedirler. Fakat öğrencilerin %62'lik kısmı kitaplardan öğrenilen dini bilgileri sosyal medya platformlarından öğrenilenlere öncelemektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, M. Raşit. “İslam Hukuku Açısından Sosyal Medya”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 28, 2017, 493-509.
- Arıcan Sümeyra & Arıcı Yalvaç, Handan. “Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri” [The Impacts of The Social Media on The Youth's Perceptions of Religion]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2, Aralık 2021, 1062-1106.

- Ayhan, Bayram. "Kur'an'ın Sosyal Medya Sorumluluğu Bağlamında Yorumlanabilecek Müdahaleleri = Qur'an's Interventions Being Commented in the Context of Social Media Ethics", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Theology Faculty of Bülent Ecevit Universty*, cilt: VIII, sayı: 2, 2021, 435-456.
- Bayhan, Vehbi. "Z Kuşağı Lise Gençlerinde Sosyal Medya Bağımlılığı ile Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Deneyimleri", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 12, 2020, 117-144.
- Castells, Manuel. *Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- Çalık, Nilüfer Sena. "Beden, Mesken ve Bilgi Mahremiyeti Açısından Sosyal Medyadaki Tasarrufların Fikhî Açından Değerlendirilmesi", *TARR: Turkish Academic Research Review Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, cilt: III, sayı: 1, 2018, 25-44.
- Demir, Fatma Nur-Selimoğlu, Sümeyye. "Bir Bilim İnsanı Olarak Prof. Dr. Hasan Onat'ın Sosyal Medya (Twitter) Paylaşımlarının Tematik Analizi = A Thematic Analysis of Prof. Dr. Hasan Onat's Social Media Posts (Twitter) as a Scientist", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, cilt: XIV, sayı: 1, 2021, 557-596.
- Goffman, Erving. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, (İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Kayacı, Eyyüp. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumlarının İncelenmesi = Investigation of Imam Hatip High School Students' Attitudes Towards Social Media", *Trabzon İlahiyat Dergisi = Trabzon Theology Journal [Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Faculty of Divinity]*, cilt: VIII, sayı: 1, 2021, 39-74.
- Koca, Hüseyin Kasım. "İmam Hatip Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Dini Eğilimleri = Religious Tendencies of Imam Hatip Students in the Use of Social Media", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, sayı: 18, 2021, 105-115.
- Seren Merve, Çelik Tolga, Özgeldi Nedim, Dumankaya Elif M. *Sosyal Medya El Kitabı*, Ankara: Orion Kitabevi, 2018.
- Turan, Yahya "Dindarlık Benlik Saygısı ve Sosyal Medyada Benlik Odaklı Doyumlar = Religiosity, Self-Esteem and Self-Focused Gratifications in Social Media," *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi = Journal of History Culture and Art Research*, cilt: VII, sayı: 5, 2018, 624-650.
- Yavuz, Sefer "İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneğinde Problemlenmiş Sosyal Medya Kullanım Ölçeği Geliştirme: Geçerlik-Güvenirlilik Çalışması = Developing A Scale on Problematic Social Media Use in the Sampling of the Theology Faculty Students: A Study on Validity and Reliability", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XXVI, sayı: 44, 2020, 109-124.
- [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437) Erişim Tarihi: 24.08.2022.
- <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/> Erişim Tarihi: 24.08.2022
- .

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 1044-1076

GENÇLERİN İNANÇ EĞİLİMLERİNİN ANLAŞILMASI BAĞLAMINDA DUA İBADETİ
Worship of Prayer of in Context of Understanding Youth's Faith Tendencies

Mebrure DOĞAN

Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, mebruredogan@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9027-144X.

Zeynep ÖZCAN

Doç. Dr. Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, zeynepozcan@kbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 6140-6771.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	15.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	28.12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	1044-1076

Atıf / Cite as: Doğan, Mebrure – Özcan, Zeynep. “Gençlerin İnanç Eğilimlerinin Anlaşılması Bağlamında Dua İbadeti” (Worship of Prayer of in Context of Understanding Youth’s Faith Tendencies). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 1044-1076. Doi: 10.17859/pauifd.1205511.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 1044-1076

GENÇLERİN İNANÇ EĞİLİMLERİNİN ANLAŞILMASI BAĞLAMINDA DUA İBADETİ*

Mebrure DOĞAN**

Zeynep ÖZCAN***

Öz

Araştırmanın amacı gençlerin dua ibadetine ilişkin tutumlarını incelemek ve bu suretle onların inanç ve ibadet eğilimlerini tespit etmeye çalışmaktır. Fenomenolojik desenli nitel yöntemin kullanıldığı araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmış, betimsel analiz ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın örneklemi Afyonkarahisar ve Karabük illerindeki farklı ortaöğretim kurumlarından öğrenim gören ve yaş ortalaması 16 olan 25 gençten oluşmaktadır. Bulgulara göre gençler büyük bir önem atfettikleri duayı daha çok "istemek ve Allah'la iletişim kurmak" olarak algılamaktadır. Çeşitli gerekçelerle duaya yönelen gençleri duaya en fazla motive eden faktör "stres ve kaygı" olup gençlerin çoğu iyi bir gelecek için dua etmektedir. Dua ettiklerinde çoğunlukla kendilerini Allah'a yakın hissedilen gençler üzerinde duanın en belirgin etkisi "rahatlatma"dır. Araştırmada inanç konusunda zaman zaman anlamaya yönelik şüpheler yaşansa da gençlerin Allah'a inanma oranlarının çok yüksek olduğu, buna mukabil ibadet konusunda ilgisiz ve istikrarsız bir görünüm arz ettikleri anlaşılmıştır. Ayrıca gençlerin önemli bir kısmının geleneksel dine sığınarak huzuru aradıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinî Gelişim, İbadet, Dua, Ergenler, İnanç Eğilimleri

Worship of Prayer of in Context of Understanding Youth's Faith Tendencies

Abstract

The purpose of the research was also to reveal the details related to the youth's faith and worship tendencies by means of analysing their attitudes towards the worship of prayer. In the research in which a qualitative method with a phenomenological pattern was used, data were collected through the semi-structured interview technique, and descriptive analysis and content analysis were implemented. The research sample was composed of 25 youths who studied at different secondary education institutions in

* Bu araştırma için T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 01.09.2022 tarihli toplantısında karar 2022/260 ve 121034 sayısı ile etik kurul izni alınmıştır. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildirden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, mebruredogan@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9027-144X.

*** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, zeynepozcan@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6140-6771.

Afyonkarahisar and Karabük provinces and whose age average was 16. According to the results, the youths mostly perceived prayer to which they attributed great importance as “to desire and to communicate with Allah”. The factor that mostly motivated the youths inclining to prayer for various reasons was “stress and anxiety”, and most of the youths prayed for a better future. “Relief” was the most significant influence of prayer on the youths that generally felt themselves close to Allah when they prayed. It was understood in the research that although suspicions related to faith were occasionally aroused, the rate of youths’ belief in Allah was very high, but on the other hand, they presented an indifferent and inconsistent appearance. It was also detected that a significant part of the youths sought peace by taking refuge in traditional religion.

Keywords: Religious Development, Worship, Prayer, Adolescents, Faith Tendencies

Structured Abstract

The youth stage is an important period with regards to religious development. At this stage which includes also adolescence, crossroads related to religious life are faced. With reference to the main problem of what these crossroads are and what problems are faced, the adolescents’ attitudes towards faith and worship in general and prayer in particular were analysed in this research. It was thought that analysing the attitudes towards prayer would be a guide in understanding the tendencies related to faith and worship. In the research, a qualitative method with a phenomenological pattern was used, and data were collected through the semi-structured interview technique. The data obtained were analysed using descriptive and content analysis techniques and then interpreted. The research sample was composed of 25 youths who studied at different secondary education institutions in Afyonkarahisar and Karabük provinces and whose age average was 16. According to the research results, prayer was an important phenomenon in the lives of youths. It was identified that there were themes of “to desire”, “to communicate with Allah”, “a tool of trust and sanctuary”, and “appreciation” in prayer perceptions of the youths, and it was detected that a few people also stated to pray for the purpose of appreciation and in their happy times. Furthermore, courses and exams, sad/painful experiences, cases causing fear, illnesses, and bad thoughts were determined as the situations causing anxiety in the youths. It was concluded that young people faced with these situations generally appealed to pray. It was revealed the factor that mostly motivated the youths tending towards praying due to various reasons for prayer was “stress and anxiety”, and wishes such as “welfare about life, beauty, health, success, a good future” followed this. It was seen that the most common stressors were exams of the school lessons and central examinations for the youths participating in the research. Most of the young people stated to pray sometimes and often and to feel themselves close to Allah when they prayed. These young people expressed their feeling of closeness with the words “quite close, as if being in the same room, as if staying by, as if Allah is inside me, as if I kneel before Allah, and as if Allah is sitting by me and listening to me”.

They told the change brought about in themselves as the result of praying experiences with the sentences as follows: “I felt that I confided, I was relaxed, I was awe-inspired, and I was positive, I felt better, my trust in myself increased, I felt happy, I felt close to Allah, and I felt the support of Allah with me.” In the research in which it was detected that whether the young people’s prayers came true or not did not bring about a change in most of their feelings on Allah, it was revealed that there were ones questioning whether they put enough effort when their prayers did not come true and considering that it was for the best. It was understood that although some suspicions related to faith were occasionally aroused, the rate of youth’s belief in Allah was very high, but on the other hand, they presented an indifferent and inconsistent appearance. It was also detected that a significant part of the youths sought peace by taking refuge in traditional religion and also that there were some people inclining towards evidence-based faith (tahqeeq) from imitative faith (taqleed) by questioning religious belief and practices.

GİRİŞ

İnsan hayatının en önemli dönemeçlerinden biri kabul edilebilecek gençlik evresi, dinî hayat bakımından da önemli bir döneme tekabül etmektedir. Dinî hayatın temelleri bu dönemde atılmamış olsa da ergenliği de içine alan bu dönemde çeşitli dinî değişim ve dönüşümler yaşanabilmektedir. Gençlik döneminde dinî hayat, tıpkı diğer yaşamsal konularda olduğu gibi bireysel farklılıklardan etkilenmektedir. Dinî gelişim karakteristiği olarak özellikle ergenlik döneminde ortaya çıkan çelişki, çatışma, kararsızlık, arayış ve şüphelerin bazen yüzeysel bazen de derin bir şekilde yaşanması söz konusudur. Nitekim dinî şüphe ve kararsızlıkla dinden uzaklaşma veya kopma riskiyle karşılaşan bazı ergenler bir taraftan dinî kaygı yaşarken diğer yandan dinî başa çıkma yöntemlerini kullanarak yeniden dine sığınabilmektedirler. Örneğin bu dönemdeki bazı gençler yaşadıkları dinî suçluluk duygularının stresi ile başa çıkmak için yine Yaratıcıya yönelerek dua etmekte ve onun merhametine güvenerek rahatlayabilmektedirler. Bu bağlamda yaşanan içsel çelişkilerin, dua vasıtasıyla Yaratıcıyla kurulan içten bir ilişki sayesinde bireysel dindarlığın psikolojik kaynağı haline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Dindarlık çok boyutlu bir kavram olup inanç-ibadet boyutlarının birbirleriyle olan ilişkisi oldukça açıktır.¹ Bireyin inanç yaşantısını anlamının yollarından biri de onun inandığı Kutsal'la kurduğu ilişkinin göstergesi olan ibadetleri ve bu ibadetlerinin içeriğini anlayabilmektir. İbadetler en özlü ifadesiyle Allah'a bağlılığı ve inancı simgeleyen davranışlardır.² Allah bilincini bireyin şuurunda aktif hale getiren ibadetlerin, içsel bir motivasyonla yapıldığı takdirde dinî inancı biçimlendirmekle kalmayıp aynı zamanda güçlendirdiği bilinen bir gerçektir.³ İnsanın yaratıcısına aracısız hitap edebilme imkânına sahip olduğu dua ibadeti ise diğer ibadetlerden farklı olarak biçim ve şartlardan bağımsız bir ibadettir. İnanan bireyin inandığı varlık ile dilediği zamanda dilediği biçimde iletişim kurmasına imkân veren dua ibadeti bir yandan bu yönüyle diğer ibadetlerden farklılaşırken diğer yandan bütün ibadetlere eşlik eden yönüyle her ibadetin özünde içkin olarak bulunmaktadır.

Günümüzde gençlerin genel olarak dinî konulara yönelik ilgisizliği ve bunu söylemlerine yansıtıyor olmaları hem aileleri hem de bu konuda hassasiyeti olan insanları doğal olarak tedirgin etmektedir. Nitekim muhafazakâr bir toplumun üyeleri olarak içinde inanç ve ibadet ilkelerini de barındıran kültürel kodların yeni yetişen nesiller yoluyla geleceğe aktarılacağı herkesin malumdur. Bu durum belki de yaşanan tedirginliği daha da derinleştirmektedir. Resmi din eğitimi almalarına ve bu konuda herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmamalarına rağmen gençlerin inanç eğilimlerinde ortaya çıkan birtakım sapmalar ya da ilgisizlikler acaba dinî gelişimsel bir karakteristik midir yoksa tedirgin olmayı gerektirecek bir sapma mıdır sorusu zihinleri fazlaca meşgul eden bir problem halini almıştır. Hatta panoramik bakıştan yoksun birtakım değerlendirmelerin gençlerin toptan damgalanmasına yol açan söylemleri beraberinde getiriyor olması zihinlerdeki sorulara farklı boyutlar

¹ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Matbaacılık, 2017), 137.

² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 233.

³ Karaca, *Din Psikolojisi*, 146.

kazandırmaktadır. İşte bu ve bunun gibi problemlere cevap aranacak olan araştırmada gençlerin Kutsal'a yönelik algılarını doğrudan ölçmek yerine en derin içsel yaşantının simgesi olan dua yoluyla onları anlamaya çalışmanın, araştırmının sonucuna daha sahici bir nitelik kazandıracağı düşünülmektedir. Nitekim gelişim dönemi itibarıyla tepkisel reflekslerin kendini hissettirdiği gençlik dönemi dinî gelişiminin iyi anlaşılmasının gençliğe yönelik eğitim planlamalarına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı gençlerin dua ibadetine ilişkin tutumlarının yanı sıra dua davranışlarını incelemek suretiyle ibadet ve inanç tutumlarına ilişkin detayları ortaya koymaktır. Literatürde gençliğin inanç ve ibadet durumlarını ele alan çeşitli araştırmalar bulunmakla birlikte⁴ bunu dua ibadeti üzerinden gerçekleştiren bir araştırmaya rastlanmamış olması araştırmının konusunun seçilmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Gençlerin inanç ve ibadete ilişkin tutumları nasıldır?
- 2- Gençlerin dua algıları ve dua tecrübeleri nasıldır? Gençler hangi motivasyonlarla duaya yönelmektedir?
- 3- Gençlerin dualarında yöneldikleri Allah'a ilişkin tasavvurları nasıl şekillenmektedir?
- 4- Gençler genel anlamda bugünkü gençliğin inanç eğilimlerini nasıl değerlendirmektedir?

1. Dua

Dua kelime olarak “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek” manasını taşıyan Arapça bir mastardır. Tanrı'ya yalvarma, yakarış olarak tanımlanan dua⁵, “küçüğün büyükten, aşağıda olanın yukarıda olandan istekte bulunması ve niyaz etmesi” anlamında isim olarak kullanılır. İslamî literatürde ise dua, Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesi, sevgi ve tâzim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesi olarak tanımlanmaktadır.⁶ Yazır duayı “acizin kâdirden, kulun yaratıcısından ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak istemesi ve rica etmesi, fiilen, kavlen ve halen yalvarması” olarak tarif etmektedir.⁷ İkbâl'e göre ise “ister ferdi, ister içtimai olsun,

⁴ Hayati Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1983); Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (Aralık, 2020); Beyazıt Yaşar Seyhan, “Üniversite Öğrencileri Örnekleminde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/2 (2014); Asude Arıcı Coşkunsever, *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005); Mustafa Koç, *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Dua” (Erişim 15 Kasım 2022).

⁶ Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 1994), 9/529.

⁷ Muhammet Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Yayınevi, trs), 2194 – 2196. *PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022*

kâinatın dehşet verici sessizliği içinde, insanoğlunun kendisine bir cevap bulabilmek için hissettiği derin hasret ve iştiağın ifadesidir.”⁸

Dua dinî bağlılığı olan insanın yüce varlığa yönelmesinin ve onunla iletişim kurmasının öznel bir formudur. Bütün dinlerin ibadetleri arasında yer alan dua aynı zamanda ibadetin özüdür.⁹ Dinî hayatta merkezi bir yere sahip olmakla birlikte dua, dinî duygu, düşünce ve davranışın gözlemlenebilen en somut halidir.¹⁰ James’e göre dua dinin tam olarak ruhu ve özüdür. Dua eylem halindeki dindir. Yani gerçek dindir.¹¹ Carel’e göre gönlünü şüphe ve endişelerden soyutlayabilen insanlar, tıpkı güneşin ısı ve gülün kokusu gibi Allah’ı duyabilirler.¹² Dua kalbin Allah ile konuşmasıdır ve ancak insanın kalben hazır olması halinde gerçekleşebilir.¹³ Kalbin Allah ile beraber olma ve onunla konuşma ihtiyacı, dua ile tatmin bulur.¹⁴ Dua, sınırlı, sonlu ve âciz varlık insanın sınırsız, sonsuz ve kudret sahibi yaratıcısı ile kurduğu bir iletişimdir.¹⁵ Ancak duada Yüce varlıkla O’na yönelen birey arasında denk olmayan bir ilişki ve iletişim söz konusudur. Bu ilişkide kendisini muhtaç ve arzulu varlık olarak gören birey, her zaman her yerde işiten olduğuna inanıp güvendiği Allah’ı kendisinin ihtiyacını karşılayacak durumda olan varlık olarak görmektedir.¹⁶

Bireyin inandığı varlığa yönelişinin en sade ve dolaysız biçimi olan dua aynı zamanda dinin fitrî oluşunun da göstergesidir.¹⁷ Dinî bağlılığı olsun olmasın bir kurtarıcıya ihtiyaç duyulan kritik zamanlarda insanın yüce bir kudrete yönelmesi, beklenen bir davranış olduğu kadar değişmeyen bir gerçekliktir.¹⁸ En temel dinî yöneliş biçimi olan dua, bireyin kutsal kabul ettiği varlıkla ilişkisinin düzeyini de yansıtmaktadır. Bireylerin dualarının içeriği onun dinî gelişim düzeyi hakkında bilgi verebileceği gibi inandığı varlığa ilişkin tasavvurlarını da anlatmaktadır. Duanın

⁸ Muhammed İkbâl, *İslam’da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asrar (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, trs.), 129.

⁹ Tirmizi, Sünen, Dua 1

¹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 214.

¹¹ William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri- İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 474-475.

¹² Alexis Carrel, *Dua*, çev. Alper Yüçetürk, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967), 29.

¹³ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 183.

¹⁴ Osman Cilacı, “Dua ve İbadet”, *Diyanet İlmî Dergi* 11/5 (1972), 286.

¹⁵ Cilacı, “Dua”, 529.

¹⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 212.

¹⁷ Kur’an’da bir taraftan insan için dua etmenin daha belirgin ya da zayıf hale geldiği durumlar açıklanırken diğer taraftan bu yönelişin fitri olduğu bilgisi verilir. Buna göre tehlike ve sıkıntıyla karşılaşan insan güçlü bir motivasyonla Allah’a yönelerek yatarken, otururken, ayakta dururken ısrarla dua edip Allah’tan iyilik ve başarı isterken; ihtiyaç ve sıkıntıları giderilen, kendini güvende ve başarılı hisseden insanın dua motivasyonu zayıflar. Hatta tehlike ortadan kalktığı anda veya ihtiyaç giderildiğinde bu bireylerin bazıları Allah’tan yüz çevirdiği gibi güç ve yeterlilik hissiyle bencilce ve nankörce davranır. Dinî gelişim açısından risk taşıyan böylesi durumları önlemek ve dinî motivasyonu canlı tutmak için ise dinler, bazı ibadetleri zorunlu dinî görev haline getirmiştir. (Yunus 10/12; Fussilet 41/51; Lokman 31/32; Rum 30/33; İsrâ 17/67; Zümer 39/8; Selahattin Parlador, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 1994), 9/532.

¹⁸ Yunus Suresi 10/22.

doğasında istemek vardır ancak bu isteğin içeriği, bireyin dindarlığı içselleştirme düzeyinin de göstergesi kabul edilebilir. Sadece para, eşya gibi bazı maddi istekler veya cennete erişmek cehennemden kurtulmak gibi manevi istekler için Allah'a dua etmek daha az gelişmiş bir dindarlığa işaret edebilirken; Allah'tan af dilemek, kendisini doğru yoldan ayırmamasını istemek, O'nun rızasını kazanmayı talep etmek daha gelişmiş bir dindarlığı gösterebilir. Diğer taraftan duaların içerikleri bireyin inanç durumu hakkında da bilgi verebilir. Örneğin sıklıkla "Allah'ım sen affedicisin, affetmeyi seversin beni de affet" duasını yapan bir dindarın "kullarını seven, merhametli, bağışlayıcı" Allah tasavvuruna sahip olduğu; buna mukabil hem babamız diye hitap ettiği Rabbe, hem oğul olarak nitelendirdiği İsa Mesih'e hem de aziz olarak isimlendirdiği bazı özel şahıslara dua eden bir Hristiyan'ın Tanrı tasavvurunda tevhit esasının olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla bireylerin duaları, onların dinî hayatları hakkında önemli ipuçları içerir.

İnsanlar farklı güdülerle dua ederler. Örneğin korku, çoğu bireyi dua etmeye yöneltir. Bununla birlikte stres, kaygı, acizlik, çaresizlik, ihtiyaç ve istekler dua etme sebepleridir. Allah'a yönelip dua etmeye farklı güdüler kaynaklık etse de inancın sağladığı motivasyon daha güçlü ve devamlıdır. Çünkü inanç bağı kuvvetli bireyler dua vasıtasıyla Allah'la doğrudan iletişim kurduklarına, O'nunla konuştuklarına ve O'nun kendilerine cevap vereceğine inanırlar. Allah'a duyulan saygı, sevgi, şükran, minnettarlık, hayranlık da dua etmeye sevk eden duygulardır.¹⁹

Duada yaşanan psikolojik süreçler oldukça karmaşık olmakla birlikte öncelikle bireyin Allah ile iletişime hazır olabilmesi için dikkatini kendi üzerinde toplamasından ve dış uyaranlara kendisini kapatmasından söz edilebilir. Böylece duygu ve düşünceleriyle ilgili farkındalığı artan birey tüm benliğiyle Allah'a yönelmeye hazır hale gelir, kendi sınırlı gücünün farkında olur ve hakiki kudret sahibiyle dua vasıtasıyla iletişim kurar. İkinci olarak dua "umut etmek ve istemek" tir. Yaratıcısıyla doğrudan iletişime geçen birey maddî manevî bütün isteklerini aracısız O'na ileterek rahatlama ihtiyacı, huzur ve sükunu elde etme imkânı da bulur. İsteklerini gerçekleştirme noktasındaki acizliği her ne kadar güçsüzlük hissi oluştursa da yüce kudretin yanında olduğu düşüncesi kendini yeterli ve güçlü hissetmesini sağlar. Duaya odaklanan birey kendisinin dışındaki dünya ile tamamen ilgisini keser ve Allah'ın varlığını kuvvetle hisseder. İsteğini fark etmek için öncelikle kendisiyle konuşan birey, onu dua ile arz ederken Allah'la konuşur. Sağlık, hastalıktan kurtulma, başarı, bir tehlikeden korunma gibi maddi sebeplerle ya da bağışlanmak, ahiret mutluluğunu ve rızayı kazanmak, duaların kabulü gibi manevî sebeplerle taleplerini yaratıcısına iletir.²⁰

2. Ergenliğe Genel Bakış

Latince "adolescens" kelimesinden dilimize geçen ve büyümek, olgunlaşmak anlamlarına gelen ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemini ifade

¹⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 221.

²⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 30-32.

etmektedir.²¹ Bu dönemdeki birey her ne kadar yetişkin statüsünde kabul edilse de yoğun duygusal, bilişsel, psikososyal ve fizyolojik değişimlerle kendini bulma çabası içerisinde. Dolayısıyla ergenlik dönemi için değişim, dönüşüm ve oluşum süreci demek mümkündür. Duygularda derinleşmeler, ilgilerde ani canlanmalar, hayata dair yeni atılımlar ve anlamsal sorgulamalar yanında pek çok ilkin yaşanmasıyla dikkat çeken bu dönem, bireyin hayatında en aktif ve belki de en çalkantılı dönem olarak bilinmektedir.²² Bu dönemi “ani ve derin bir değişim manzumesi” olarak tasvir eden Hall’a göre bu yönüyle ergenlik bir “bunalım dönemi” dir. Benzer özelliklerinden dolayı bu dönemin literatürde “fırtınalı dönem” “çelişkili dönem” ya da “stresli dönem” olarak ifade edildiği de görülmektedir. Bahadır, tüm bu yapısal özellikleri dikkate alarak ergenliği; “biyo-psiko-sosyal alanlarda en kritik gelişmelerin ortaya çıktığı; duygu, düşünce ve tutumlarda en keskin değişmelerin izlendiği, davranış ve hareketlerde çarpıcı bocalamaların yaşandığı bir geçiş dönemi” olarak tanımlamaktadır.²³

Hiç şüphesiz ki ergenlik çağında ortaya çıkan değişikliklerin tümü olumsuz değildir. Ruh dünyasındaki çalkantıya rağmen bu dönemde pek çok olumlu gelişme de yaşanır. Örneğin ergenin düşünme yeteneğinde sıçrama olur. Soyut kavramları daha iyi anlayan ve kullanan genç, hipotetik düşünmenin kapılarını aralar. İlerde seçeceği meslekle ilgili konulara eğilmenin yanı sıra başarılı olmak ve kendini kanıtlamak için çaba sarfeder. Toplumsal olaylara ilgisi artar. Kendini ve başkalarını gözlem yeteneği güçlenir. Coşkulu, hayalci ve idealist bir görünüm arz eden genç, bu dönemde duygu ve düşüncelerini inançla savunur. Hakça bir düzenden, doğruluktan ve eşitlikten yana bir tutum sergiler. Çevresiyle iletişimde dili eleştirel, tavrı çelişkili de olsa bu durum psikoloji bilimi açısından oldukça olağan kabul edilmektedir.²⁴

Bir geçiş dönemi olan ergenliğin ne kadar süreceğiyle ilgili kesin bilgi vermek zordur. Bireysel farklılıklar ve çevresel faktörlerden dolayı bu dönemin başlangıç ve bitiş itibarıyla hangi yaşlara tekabül ettiği net olmasa da ergenliğin, buluş öncesi (ön ergenlik) adıyla bilinen 1-2 yıllık süreyi de içine alarak 8-10 yıla kadar devam ettiği söylenebilir. Ergenlik ve gençlik yıllarına ilişkin nitelemelerde “moratoryum hali”, “gecikmiş ergenlik” ve “uzamış gençlik” gibi betimlemeler bahsi geçen yaş aralıklarının göreceliğini gösterir mahiyettedir.²⁵ Bazı gelişim psikologlarının ergenliği ön ergenlik, ilk ergenlik ve son ergenlik gibi farklı safhalara ayırarak, içerdiği karakteristikler bağlamında ayrı ayrı ele aldıkları görülmektedir.²⁶

İnsan hayatındaki en hızlı ikinci gelişim evresi olan ergenlik, gerek duygusal coşkunluk gerekse bilişsel yeterlilik açısından çocukluktan kalın çizgilerle

²¹ Anne Marie Rochablave Spenle, *Ergenlik Psikolojisi, Ergen ve Dünyası*, çev: Bekir Onur (Ankara: Maya Yayıncılık, 1980), 10.

²² Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi* (Trabzon: Eser Matbaacılık, 2016), 135.

²³ Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 13-14.

²⁴ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2012), 41.

²⁵ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 9.

²⁶ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2002), 34.

ayrılmaktadır. Örneğin çocukluktan farklı olarak ergenin yaşamış olduğu gelişim ve değişim her şeyden önce kendisine yönelik algısını etkilemektedir. Zira ergenin bu dönemde kendi varlığının şuuruna varması, bunu ifade etmesi ve bağımsızlık arzusuyla topluma katılma çabaları onu yeni bir kimlik kazanması için arayışa yöneltir.²⁷ Ancak bu sancılı bir süreçtir. Nitekim şüphe, çatışma ve bunalımın temel karakteristikler olarak ön plana çıktığı bu dönemde bazı ergenlerin güçlerini sorgulayarak kendilerinden kuşku duymaya başlamaları, onlarda olumsuz bir benlik algısı yaratarak stres kaynağı haline gelebilmektedir. Ergenin kendisiyle ilgili algısı tüm ilişkilerini etkileyecek ehemmiyette olduğu için öncelikle iç dünyasıyla barışık hale gelmesi beklenir. Zira kendisiyle çatışmalı olan ergen, tüm içsel çatışmalarını doğrudan veya dolaylı olarak ya da sebepli veya sebepsiz olarak dış dünyaya yansıtır.²⁸ Ayrıca bu dönemde ergenin organizmasında meydana gelen değişikliklere ilaveten sosyal çevrenin de çeşitlenerek belirleyici bir unsur halini alması, bütün gelişim alanlarını doğal olarak etkilemektedir.²⁹ En çok etkilenen gelişim alanlarının başında ise dinî gelişim gelmektedir.

2. 1. Ergenlik Dönemi Dinî Gelişimin Temel Karakteristikleri

Ergenlik dönemindeki dinî gelişimi, ergeni etkileyen bireysel ve sosyal faktörlerden bağımsız ele almak zordur. Zira dinî gelişim, bireyin içinde bulunulan şartlar ve maruz kaldığı ilişki biçimleri çerçevesinde şekillenen bir süreçtir. Bu bağlamda din gelişim, bireyin sahip olduğu dinsel fitratın çevreyle ilişkiye girmesiyle birlikte öğrendiği Allah fikrinin onun hayatına girmesi ve bir değer objesi olarak az değerliden çok değerliye doğru evrilme göstererek gittikçe en değerli hale gelmesi olarak tanımlanmaktadır.³⁰

Dinî gelişim tüm gelişim alanlarından doğrudan etkilendiği için ergenlik döneminde bu sürecin oldukça sancılı geçtiği söylenebilir. Çünkü bu fırtınalı dönemde esen rüzgarlar ergeni çok farklı noktalara savuracak güçtedir. Ancak birikimli bir süreç olan dinî gelişimde özellikle çocukluk dönemi yaşantıları ayrıca önem arz eder. Zira çocukluk döneminde ortaya çıkan dinî ilginin beslenmesi ergenlik döneminde de devam etme eğilimi göstermektedir. Ergenlik döneminde her ne kadar bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla birlikte dinî görev ve sorumlulukta azalma, dinî pratiklerden uzaklaşma söz konusu olsa da ergenlerin birçoğu dinî hassasiyetlerini koruyabilmektedir.³¹

Ergenin dinî sosyalizasyon sürecinde özellikle aile, akran grupları, kitle iletişim araçları, rol modeller ve okul gibi kurumlar belirleyici rol üstlenmektedir. Sosyalleşmenin genel olarak gerçekleştiği ilk ortam aile olduğu için özellikle aile içi

²⁷ Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 46.

²⁸ Ayten Durmuş, *Ergenlik Dönemi, Yalnız, Hırçın ve Durgun Gençler* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), 10.

²⁹ Şükriye Şahin - Çağrı Çövenler Özçelik, "Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme", *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi* 5/1 (Haziran 2016), 45; Bünyamin Solmaz - Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik", *Marife* (Yaz 2012), 145-158.

³⁰ Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, 16.

³¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 276; Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, 138.

maruz kalınan ilişki biçimleri, sadece ergenlikte değil, yetişkinlik dönemi dindarlığında bile etkili olacak güçtedir. Bu konuda ebeveynin dine gösterdiği önemin gençler tarafından algılanması, evdeki dinî aktiviteler, sevgi dolu bir ortamda büyümenin verdiği güven ergenlik dönemi dinî gelişim açısından oldukça önemli dinamiklerdir.³²

Hiç şüphesiz ki modernleşme ve post-modernleşme kaskacında algı, idrak ve davranışları dönüşen gencin dinî gelişim serüveni incelerken zamanın ruhunu da dikkate almak gerekir. Zira yaşanan her gelişme beraberinde kendi ahlâkını getirmekte, insan farkında olsa da olmasa da sürekli değişmektedir. Bu bağlamda gençlerin içinde yaşadığı dönemin, karakterlerini ailelerinden daha fazla etkilediğini ifade eden Yapıcı'ya göre ruhsal bakımdan insan içinde yaşadığı çağa babasına benzediğinden daha fazla benzeme potansiyeline sahiptir.³³ Dolayısıyla gençlerin fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin yanı sıra dinî gelişimlerinin pek çok faktörden etkilenecek şekilde şekillendiği özellikle de dünyada yaygın olan değer ve kültürün kitle iletişim araçlarıyla gençleri etkisi altına aldığı altı çizilmesi gereken bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

Ergenlik dönemi dinî gelişime dair yapılan literatür taramasında ön plana çıkan bir takım temel karakteristikler vardır. Bunların başında hiç şüphesiz ki *çelişki ve çatışmalar* gelmektedir. Özellikle bilişsel ve fiziksel gelişime paralel olarak ortaya çıkan bağımsızlık ve güçlülük duygusu ebeveyn tarafından engellendiğinde bir çatışma sebebi haline gelebilmektedir. Aynı şekilde ilahi bir gücün hayata sınırlama koyması fikri de ergeni çatışmaya sevk eden bir diğer husustur. Nitekim bu dönemde ergen kendisini Tanrı da dahil olmak üzere hiçbir otoriteye muhtaç olmayacak kadar güçlü ve hiçbir sınırlamayı kabul etmeyecek kadar bağımsız hissedebilmektedir. Ayrıca ergenlerin bilişsel gelişimde ulaştıkları yeterlik düzeyine paralel olarak önceden itirazsız kabul ettikleri pek çok meselenin, okudukları, gördükleri ve yaşadıklarıyla uyuşmadığını fark ettikten sonra kıyaslama yöntemi kullanarak kendilerine uygun gördükleri şekliyle kabul etmeleri de bir çatışma sebebi haline gelebilmektedir. Özellikle aile ile öğrenim görülen eğitim kurumunun dinî tutumları birbiriyle zıtlık teşkil ediyorsa bu durumun ergenin ruhuna çatışma olarak yansımaları kaçınılmaz olmaktadır.³⁵ Bununla birlikte bazı ergenlerin cinselliği sınırsız yaşama isteğine karşın toplumsal yasaklarla karşılaşması ve bu yasakların dinî tasviple desteklenmesi de yaşanan çatışmayı dinin aleyhine çeviren önemli bir husustur. Ancak bu durum ergenlerin tamamının dine karşı ilgisiz, mesafeli ya da çatışmalı bir tutum sergiledikleri anlamına gelmez. Zira Clark'a göre gençlerin yaşam dürtülerinin artması daha sonra elde edilmesi mümkün olmayan yoğun bir dinî tecrübeye

³² Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, 146-147, Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", *Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 260.

³³ Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kaskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 15.

³⁴ Fatih Kandemir, "Ekolojik Kuram Bağlamında Dinî Gelişim Psikolojisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (Aralık 2018), 1440-1453.

³⁵ Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", 265-268.

kaynaklık edebileceğinden, gençlerin bu dönemde çok dindar bir görüntü sergilemeleri de mümkündür.³⁶

Ergenlik döneminin dinî gelişim açısından diğer önemli karakteristiği *şüphe ve dinî uyanıştır*. Bu dönemde ergen dinî inançların anlamını ve dinî gerçeklerin mahiyetini zihinsel olarak kavramak ve bunları yaşadığı hayatla bağdaştırmak ister. Ancak bu esnada akılla ispatlanamayan şeylere karşı oldukça güvensiz ve eleştirel bir bakış sergileyebilir. ‘Gerçekten Tanrı var mıdır?’ ya da ‘Dinî inançlarımdan vazgeçmeli miyim?’ gibi sorular ergenin zihnini çokça meşgul eden ve tatminkâr bir cevap bulamadığında onu daha da fazla şüpheyeye sevk eden sorulardır. Ruhun duygusal derinliğinden hız alan dinî arzu ve arayış, bilişsel gelişimin de yardımıyla şuurlu bir dinî uyanışa zemin hazırlar. Bu uyanış aynı zamanda dinî inançlar da dahil olmak üzere hayata dair pek çok konuda şüpheyi beraberinde getirir. Bu şüpheci tutum aslında inancın açık bir göstergesidir. Zira inancın olmadığı yerde şüpheden bahsedilemez. Bu nedenle dinî şüphe tanımlanırken *iki inanç arasındaki uyumsuzluğun sebep olduğu kararsız, sabit olmayan ruh hali* ifadeleri kullanılır. Şüphenin sonucu ise ya şuurlu bir imana ya da kararlı bir inançsızlığa adım atmaktır. Diğer bir alternatif ise çocukluğun geleneksel inançlarına geri dönmektir.³⁷ Bu noktada ergenlerin bu yaşa gelene kadar geliştirmiş oldukları bağlanma stilleri büyük oranda belirleyicidir. Zira ergenin ebeveyn ya da temel bakıcısıyla ilişki biçimleri güvenli bir bağlanma stili ile gelişmişse bu durumda şüphe ve kaygı durumlarını ortadan kaldırmak daha kolay olabilmektedir. Özellikle de dindar bir ailede yetişen ve güvenli bir bağlanma stiliyle gelişen ergenlerin daha şanslı oldukları söylenebilir.³⁸

Ergenlerin yaşadıkları dinî şüphenin birbirinden farklılık arz etmesi bir takım bireysel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Genellikle sorgulama ve aklıleştirme eğiliminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan dinî şüphenin kişilerarası farklılık göstermesinde bireylerin psikolojik gelişim özelliklerinin farklı olması, dinî konulardaki bilgi düzeyi, dinin ergene yüklediği sorumluluğa bakış, yeni öğrenilen bilgi ile eski inançlar arasındaki uyumsuzluk, farklı inanç yapılarına sahip sosyal çevre ve kişisel uyum düzeyi gibi faktörler etkili olmaktadır.³⁹ Konuya ilişkin araştırma bulguları dinî şüphenin en çok sevap-günah, kadın erkek eşitsizliği, ilim-din çatışması, kaza-kader, Allah’ın varlığı ve ahirete ilişkin konular üzerine yoğunlaştığını göstermektedir.⁴⁰

Dünya görüşü ve kimlik gelişiminde *kritik evre* olarak kabul edilen ergenlik döneminde⁴¹ gencin ahlaki ve dinî kimliğini inşa ederken *başarılı, ipotekli, gölgeli,*

³⁶ Walter Houston Clark, “Ergenlik ve Gençlik Çağında Din III”, çev. Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi* 22/260-261 (1977), 16.

³⁷ Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, 257.

³⁸ Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, 147, 154.

³⁹ Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, 156; Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, 257.

⁴⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 270-273; Mustafa Ünverdi, “Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 170.

⁴¹ Bkz. Erik H. Erikson, *Identity Youth and Crisis* (New York: W.W. Norton Company, 1978), 128.

ertelenmiş, dağınık ve ters olmak üzere farklı kimlikler geliştirmesi söz konusudur.⁴² Ergen bireyin bu dönemde yaşadığı dinî kimlik krizini yetişkinliğin ilk dönemine kadar çözmesi ve dinî kişiliğini tamamen şekillendirmesi beklenir. Ancak bu düşünüldüğü kadar kolay değildir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi ergenlik dönemi genel itibarıyla ergenin içsel çelişki ve çatışmalar yaşadığı, dinî şüphe ve tereddütler kaskacında *suçluluk ve günahkarlık* duygusuyla başa çıkmaya çalıştığı zor bir süreci ifade etmektedir. Bu içsel gerilimin yanı sıra ergenin başına gelen zorlu yaşam olayları karşısında da sığınacağı bir liman arayışı da söz konusudur. Yani hem içsel hem de dışsal olarak yaşanabilecek bu tür olumsuzluklarla baş edebilmek için ergenin yöneldiği en önemli destek sistemlerinden biri dindir. Zira hem yaşadıklarına doğru anlamlı atfetme, hem ihtiyaç duyduğu sosyal desteğe kavuşma hem de Allah'a dua edip ondan yardım dileyerek içsel gerilimini hafifletme konusunda din önemli işlevler üretmektedir.⁴³ Ergen, bu dönemde Allah'ı, ahlaki ve günlük hayata dair zorluklarında onu koruyan, ihsanda bulunan ve her şeyi anlayan sırdaş olarak algıladığı için duygusal yalnızlığının acısına cevap veren Allah'ın dostluğuna özellikle ihtiyaç duyar.⁴⁴ Örneğin cinsel güdülerin uyanmasıyla birlikte cinsel arzu ve istekleriyle dinî inançları arasında kalan gençlerin bu çatışmalı ruh halinden dolayı organizmalarının gerilmesi söz konusudur. Bu gerilimin ortadan kaldırılmasında büyük oranda tövbe mekanizmasını devreye soktuğu düşünülen gençlerin dua yoluyla bağışlanma istekleri, yeniden bir bilinç yapılanmasına zemin hazırlayacak niteliktedir.⁴⁵ Ergenlik döneminde duaya konu olan diğer bir husus da rekabetçi bir kültürel ortamda sınav maratonuyla yüzleşen gençlerin başarılı olma noktasında Allah'tan yardım dilemeleridir. Çünkü bu dönemin en önemli problemlerinden biri de akademik başarı odaklı bir eğitim anlayışının genel olarak tüm kesimlere hâkim olmasıdır.⁴⁶

YÖNTEM

Araştırmada fenomenolojik desenli nitel yöntem kullanılmış olup yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılarak çözümlenmiş ardından yorumlanmıştır. Bu bağlamda üst ve alt kategoriler belirlenmiş, sıklık analizine yer verilmiştir. Belirlenen kategoriler üç uzman görüşü alınarak netleştirilmiştir. Öncelikle araştırmanın yapılabilmesi için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Yayın Etik Kuruluna başvuruda bulunulmuş ve gerekli izinler alınmıştır. Araştırmanın örneklemini Afyonkarahisar ve Karabük illerindeki çeşitli liselerde eğitim görmekte olan 25 genç oluşturmaktadır. Yaklaşık 13-25 yaş aralığını kapsayan

⁴² Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kaskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 10; Asım Yapıcı, "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi, Bir Model Denemesi", *DEÜİFD Din Psikolojisi Özel Sayısı* (2016), 105.

⁴³ Pamela Ebstyn King - Robert W. Roeser, "Religion and Spirituality in Adolescent Development", *Handbook of Adolescent Psychology* (October 2009), 444-446.

⁴⁴ Antoine Vergote, "Ergenlikte Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 585.

⁴⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 276-280.

⁴⁶ Asude Coşkunsever, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Temel Problemleri", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 5/ (2022), 63.

gençlik dönemi ergenliği de içine alan gelişimsel dönemdir.⁴⁷ Örneklemenin gelişimsel dönemi ergenlik dönemine tekabül etmektedir. Yaşları 14 ile 18 arasında değişen katılımcıların yaş ortalamaları 16'dır. Görüşmeler yüz yüze yapılmış olup her bir görüşme ortalama 30 dk. sürmüştür.

Bulgular

Farklı demografik değişkenler açısından özellikleri incelenen katılımcıların cinsiyet değişkenine göre dağılımları 16 (%64) erkek, 9 (%36) kız öğrenci olarak belirlenmiştir. Öğrenim gördükleri liselere göre ise katılımcıların 14'ü (%56) Anadolu Lisesi, 3'ü (%12) Fen Lisesi, 2'si (%8) Özel Kolej ve 6'sı (%24) İmam Hatip Lisesi'nde eğitim almaktadır. Ayrıca katılımcıların 16'sının (%64) orta, 6'sının (%24) ortanın üstü, 3'ünün (%12) ortanın altında bir sosyo-ekonomik düzeye sahip oldukları bulgulanmıştır.

1. Gençlerin İnanç ve ibadete ilişkin Tutumları

1.1. Gençlerin Dindarlık Algıları

Mülakat yapılan 25 katılımcının tamamının dinî bir inanca sahip olduğu, 24 katılımcının kendini Müslüman olarak tanımladığı, diğer bir katılımcının ise din değiştirdikten sonra kendini Hristiyan olarak tanımladığı görülmektedir. Katılımcılardan kendi dindarlıklarını değerlendirmeleri ve on üzerinden puanlamaları istendiğinde katılımcıların 2'si (%8) 4 düzeyinde, 1(%4)'i 5 düzeyinde, 6'sı (%24) 6 düzeyinde, 14'ü (%56) 7 düzeyinde, 1'i (%4) 8 düzeyinde ve 1'i (%4) 9 düzeyinde dindar olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere katılımcıların 23 (%92)'ünün öznel dindarlık algıları orta ve ortanın üzerindedir.

(Katılımcı 21, E, 17)⁴⁸: "Elimde geldiğince Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmeye çalışıyorum ama fazla dindar olduğumu düşünmüyorum. Oruç, tutuyorum, sadaka veriyorum, Cuma namazına gidiyorum. 10 üzerinden 5 veririm dindarlığıma."

(Katılımcı 12, E, 17): "Ben kendimi İslamiyet üzerinden değil de tüm dinler üzerinden değerlendirip İslam'ı seçtiğim için dindar buluyorum. İslam'ın hak din olduğuna inanıyorum çünkü. 7 düzeyinde kendimi dindar buluyorum."

(Katılımcı 19, E, 16): "Bir kere ben farklı bir dine mensubum. Ben Hristiyanım. Protestan mezhebime mensubum. Tanrıyla beraber yaşamayı ve kendimi ona adanmış bir insan olmayı temel hedef olarak kendime bildim. Onun yolundan gitmek için uğraşıyorum. Bir Tanrının varlığını herkese tanıtmak istiyorum. Dindarlığıma 9 veririm..."

1.2. Gençlerde Allah Tasavvuru

Katılımcılara "Size göre dua ettiğiniz Allah'ın özellikleri nelerdir? Allah'ı nasıl tasavvur ediyorsunuz? sorusu yöneltildiğinde katılımcıların Allah'ın zatı ile ilgili tasavvurları aşağıdaki gibi bulgulanmıştır:

⁴⁷ Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 2.

⁴⁸ Katılımcıya ait açıklayıcı bilgi, katılımcı sırası, cinsiyet ve yaş olarak belirlenmiştir.

“Kudret sahibi, gücü yeten, ol dediğinde olduran” 11 (%44), “Yaratıcı” 7 (%28), “Her şeyi bilen” 3 (12) “Her şeyi gören, işiten” 4 (%16), “Bir ve tek olan” 4 (%16), “Sonsuz” 2 (%8), “Çok Büyük, Yüce” 4 (%16).

(Katılımcı 13, E, 16): “İyi ki varsın dediğim bir varlık O. Her şeye gücü yeten tek olan, istediğini yapan bir güç.”

(Katılımcı 17, K, 17): “O gücü sonsuz bir varlık. Sonsuz bir varlık olarak önceyi de sonrayı da bir tek o biliyor.”

(Katılımcı 14, E, 14): “Allah her şeyi gören, yaratan bir varlık.”

Katılımcıların Allah’ın kullarına muamelesi ile ilgili tasavvurları ise aşağıdaki gibi bulgulanmıştır:

“Affedici, bağışlayıcı” 7 (%28), “Cezalandırıcı” 9 (%36), “Merhametli, şefkatli” 8 (%32), “Seven” 4 (%16), “Adaletli” 3 (%12), “İsteyene veren” 1 (%4), “Yardım eden” 1 (%4), “Doğruyu gösteren, hidayet veren” 1 (%4), “Rızık veren” 1 (%4), “Bize en yakın olan” 1 (%4), Kendisinin bilinmesini, övülmesini ve ibadet edilmesini isteyen” 1 (%4).

(Katılımcı 12, E, 17): “Allah’ı yardımcı olarak, sığındığım, güvendiğim yardım alabileceğim tek varlık olarak görüyorum...”

(Katılımcı 19, E, 16): “Bana göre dua ettiğim Allah, yumuşacık bir kalbi olan kollarını açmış, gel ya kulum diyen (gözlerim dolacak şimdi) gel seninle bütünleşelim arkadaş olalım sana babalık yapayım, sana öğretmenlik yapayım, istediğini sana vereyim diyen bir Tanrıdır.”

(Katılımcı 3, K, 17): “Bize en yakın, merhametli, cezalandırmasını düşünmek istemiyorum ama o da var tabii ki. Daha çok affedici yönü aklıma gelir.”

1.3. Gençlerde Dinî Şüphe ve Çatışmalar

Katılımcılara “İnancınızdan hiç şüphe duydunuz mu?” sorusuna katılımcıların 14’ü (%56) inançlarından zaman zaman şüphe duydıkları cevabını vermiştir. Hatta bir katılımcı bu şüpheler sonucu araştırıp din değiştirdiğini ifade ederken, 11 (%44) katılımcı inançlarından hiç şüphe duymadıklarını belirtmiştir.

İnancından şüphe duyduğunu söyleyen katılımcılardan 6 (%43) öğrenci Allah’ın varlığı ve birliğini sorguladıklarını, 3 (%21) öğrenci ahirete ilişkin konuları, 2 (%14) öğrenci ilahi adaleti, 2 (%14) öğrenci fıkhi kuralları 1 (%7) öğrenci ise kadın erkek eşitsizliğini sorguladıklarını ifade etmiştir.

(Katılımcı 2, E, 16): “Ortaokul 7-8. Sınıflardayken kısa süreliğine olmuştu. Mesela Amerika’nın bir dağında yaşayan Hristiyan. Bu adamın hiç dışarı ile alakası yok. Sadece kendi dinini biliyor. Annesinden babasından gördüğü şekilde. Bu adam Müslüman olamaz. Çünkü bilmiyor. Bu adam yine de cehenneme mi gidecek diye düşünüyordum. Bu adam mesela hayvanlara iyi davranıyor. İnsanlara yardım ediyor. İncasına bağlı biri. Yine de cehenneme mi gidecek diye düşünüyordum.”

(Katılımcı 19, E, 16): “Hayır ama Müslümanken duymuştum. ... Ailem bana dinin kurallarını hiç öğretmedi. Sadece dini sevdirmek için bazı makyajlar yaptı. Ben de bir süre sonra dini bilmediğim için sadece küçük makyajlarla gittiğim için ateistlerle deistlerle tanıştığım zaman yoldan çok saptım. Çünkü dini bilmiyordum. Ondan sonra araştırmalara başladım. Ben iki senemi İslam’ı araştırmaya adadım. Kur’an’ı Kerim’i çok

kez Türkçesinden okudum. Yaklaşık 18 defa Türkçesinden okudum ve her okuduğumda yeni bir şey öğrendim. Her okuduğumda karar vermeye hazırım artık dediğimde yeni bir argümanım oldu... Yani şöyle söyleyeyim İslamiyet'in yolundan giderken kendimi Tanrı'nın yolunda hissetmiyordum. Annemin isteği üzerine bir kez daha araştırdım ve dinden çıktım. O süreçte agnostik oldum. Yani Tanrı'nın varlığından ya da yokluğundan emin olamayacak kadar bir duruma geldim ve yaklaşık 6 aylık bir süreçte agnostik bir şekilde yaşadım. Ama o süreçte sürekli olarak sorguluyordum. Tanrı'ya inanan insanlarla konuştuğum zaman olabilir mi ya diyordum. İnanmayan insanlarla konuştuğum zaman ya yoktur diyordum. O yüzden kendimi agnostik olarak tanımlıyordum zaten. Devamında pek çok ruhsal olaylar yaşadım. ... O kadar ağır şeyler oldu ki. Sonra dedim ki bırak ateistleri falan ben böyle şeylerin varlığından önce Tanrı'nın varlığına sığınmam lazım. En azından birine şükretmem lazım. Bunları da yaratan bir şey olması lazım dedim. Böyle şeyleri sorgulamaya hiç evren düzeninden başlayarak falan girmedim klasik insanlar gibi. Ben direkt yaşayarak dedim ki benim bir güce sığınmam ve akşam yatarken ona dua etmem lazım. Yarınımın garanti olacağından emin değilim. O yüzden yarınımın güzel geçmesi, hedeflerime ulaşabilmem için emeğim kadar karşılık alabilmek için birine dua etmem lazım dedim ve dinleri araştırmaya başladım. Bunu bir ihtiyaç olarak hissettim ve Hristiyan olup huzuru buldum..."

(Katılımcı 23, E, 17): "Yok hiç şüphe duymadım. Hiç Allah'ı sorgulamadım."

Katılımcılara "Zaman zaman inancınızla istekleriniz arasında kalır mısınız? Eğer cevabınız evet ise bu problemi genellikle nasıl çözümlersiniz?" sorusu yöneltildiğinde katılımcıların 13'ü (%52) evet cevabı vermiştir. Bu 13 katılımcının 6'sı (%46) böyle bir durumda dinin inancın gereklerini yapmayı tercih ettiğini söylerken, 5'i (%39) bazen istekleri bazen de dinin emirleri doğrultusunda hareket etmeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların 2'si (%15) ise sadece istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir.

(Katılımcı 19, E, 16): "İnancıma her zaman öncelik veriyorum. Mesela şöyle bir durum oldu. Bir arkadaş ortamındasınız farklı grup insanlarla bir araya geldim diyelim ki ve bana alkol içmem teklif edildi. Herkesin içtiği bir ortam düşünün bana teklif edilse içer misin diye sorulsa hayır içmem derim. Çünkü inancım onu yapmamam gerektiğini söylüyor. Eğer ben Tanrı ile bir bağ kurmak istiyorsam onun koyduğu kurallara uymak zorundayım."

(Katılımcı 1, E, 14): "Evet mesela namaz kılmam gerekirken bilgisayarda oyun oynamak isterim. Böyle durumlarda % 51 inancıma göre % 49 isteklerime göre hareket ederim."

(Katılımcı 21, E, 17): "Öyle bir durumda pek arada kalmadım. Çünkü isteklerim doğrultusunda çoğu şeyi yaptım."

1.4. Gençlerde Duaya İlişkin İnançlar

Katılımcıların tamamı (25, %100) duanın faydasına inanırken, duanın insan hayatını değiştirme konusundaki fonksiyonelliğini "gereğini yerine getirme" ve "içten dua etme" şartına bağlayan katılımcı sayısı 9 (%36) olarak belirlenmiştir. Altı (%24) katılımcı dualar her durumda kesinlikle kabul olur derken, 10 (%40) katılımcı duaların kabul edilmediği zamanların da olduğuna işaret etmiştir.

(Katılımcı 22, K, 18): “Duanın faydasına tabi ki inanıyorum. Allah her şeyi yaratan değil midir sonuçta. O yüzden benim isteklerime de kulak verir illa ki. Eğer zaten iyi kalpliysen o şekilde isteklerimizi iletiriz. Bu da yaşamda değişiklik yapar.”

(Katılımcı 7, K, 13): “Dua kabul olur. Ya şimdi olur ya gelecekte olur ya da ahirette olur.”

(Katılımcı 2, E, 16): “Dua ile mucizevi şeyler olmaz. Buna inanıyorum. Duanın bazen hayatımda değişiklik meydana getirdiği oldu. Duam kabul edildiğinde “vay be” dedim sadece. Bazen kabul edildiğini hissettim ve Allah’ın beni işittiğini düşündüm. Duanın kabulü yaptığın şeylere bağlı. Gereklerini yerine getirdiğimde duanın kabulüne inancım artıyor fakat yüzde yüz olacak değil.”

1.5. Gençlerin İbadetle İlgili Tutumları

Katılımcıların tamamı (25, %100), inançlı olan insanların inançları gereği ibadet etmeleri gerektiğini belirterek çok düzenli olmasa da ibadet ettiklerini ifade etmişlerdir. Genellikle özel günlerde ve ara sıra ibadet ettiklerini belirten katılımcıların özellikle namaz (23, %92), oruç (12, %48), dua (19, %76), iyilik-sadaka (3, %12) ve vaaz dinlemeye (1, %4) vurgu yaptıkları görülmüştür. Katılımcılardan 10’u (%40) ibadetin Allah’ın emri olduğu ve ona karşı görevleri yerine getirmek için yapılması gerektiğini vurgularken diğer 15 (%60) katılımcı daha çok ibadetin psikolojik fonksiyonelliğine işaret etmiştir.

(Katılımcı 17, E, 17): “Allah’ın emirleri bu yönde olduğu için ibadet etmek gerekli tabi. Sadece Allah emrettiği için değil sağlığımıza da iyi geldiği için ibadet etmeliyiz. Mesela beş vakit namaz ve abdest gün içinde bir hareket ve temizlik oluyor aynı zamanda. Bilimsel olarak da bir açıklaması da var zaten. Zaten Allah da emretmiş.”

(Katılımcı 24, E, 17): “Cumadan cumaya özel günlerde bayramlarda ibadet ediyorum. İbadet esnasında dua ediyorum.”

(Katılımcı 22, K, 18): “İbadet etmek tabi ki gerekli. İnsanın ruhunu rahatlatır, paylaşımında bulunmuş olur, isteklerini gerçekleştirmeye yönelik bir umut olur. O yüzden ibadet gerekli tabi ki.”

(Katılımcı 19, E, 16): “Şöyle dua bizde zaten bir ibadet olarak geçtiği için duayı saymazsak çünkü her gün her saat dua ediyorum onun dışında Pazar günleri kendimi çalışmaya ayırırım. O vakit arasında çalışırım. Devamında ne yapmam gerekiyorsa örneğin kutsal kitap okurum, dua ederim maalesef yaşadığım yerde Kilise yok ama kiliseyi evime getirebileceğim bazı kanallar var. Onları dinlerim. Episkoposları papaz başlarını dinlerim. Vaaz dinlerim. Genel olarak bu şekilde her Pazar ibadet yaparım.”

1.6. Gençlerin Diğer İnançlar ve Gençliğin İnanç durumlarına ilişkin görüşleri

Katılımcılara diğer dinler hakkında bilgilerinin olup olmadığı, bu konuda araştırma yapıp yapmadıkları sorulmuş, katılımcıların önemli bir kısmı (16, %64) diğer dinleri az çok bildiklerini, bu konuda küçük araştırmalar yaptıklarını belirtmiştir. Bunlar arasında Yahudilik, Hristiyanlık, ateizm, deizm, agnostisizm, satanizm ve Uzak Doğu dinleri dikkat çekmektedir. Bilmediğini, araştırmadığını, kendi dininin doğruluğundan şüphe etmediği için araştırmaya gerek duymadığını belirten katılımcı sayısı ise 9 (%36) dur. Katılımcılardan biri bütün dinleri derinlemesine araştırdığını ve sonuç olarak Hristiyan olmayı seçtiğini belirtmiştir.

(Katılımcı 19, E, 16): “Dinleri çok araştırdım. Müslümanken de çok araştırıyordum. Ama bir bilgim olsun onlara da yan gözle bakmayayım diye araştırmıştım. Hele ki agnostikken özellikle çok araştırdım. Ama huzur ve Tanrı ile uyumu Hristiyanlıkta buldum. Ben Kur’an’ı ilk okuduğumda bana gösterilen Tanrı figürünün kendime uymadığını düşündüm. Çünkü dua ettiğim o varlığın ego yönü güçlü geldi bana. Yani Kur’an’ı Kerim’de bir ego vardı. Ya da bana uymayan bazı şeyler vardı. Ben Tanrıyı yaparım ederim ben yakarım tavrı vardı bence ortada. Bu yüzden ben diğer dinleri teker teker değil önüme her birini koyarak Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an’ı Kerim o şekilde araştırdım. Dedim ki bir konu belirleyeyim. Mesela evlilik. Evlilik konusu İncil’de nasıl yer almış. Kurallar kanunlar nasıl ele alınmış. Zebur’da nasıl ele alınmış. Gerçi Zebur bir dua kitabıdır ama öyle çok şeyler yok ama yine de eşle ilişkilere dair dualara yer vermiş. Sonuçta kutsal kitaplarda evlilik üzerine Tanrıya nasıl bir yakarış olmuş diye araştırmalar yaptım. Hristiyanlıktaki Tanrı bence duaları kabul edici yönüyle beni sarıyor. Gerçekten dua ettiğim zaman birinin duyduğunu ve dualarımın kabul olduğunu hissettim. Çünkü yürekte ve isteyerek bir dua ediyordum diyordum ki Tanrım ihtiyacım var. Dua ettiğim zaman birden bire kabul oluyordu. Mucizevi bir şekilde. Ben gerçekten İslamiyet’te hiç böyle bir şey yaşamadım. Kendimi dua ediyor sanıyormuşum gibi geldi.”

(Katılımcı 25, E, 17): “Çoğu inanç hakkında bilgim var. Panteizmden ateizme, deizimden agnostizme kadar pek çok inancı araştırdım. Çoğundan haberim var yani. Ama dinler konusunda yüzeysel, inançlar konusunda ise biraz daha derinlikli araştırma yaptım.”

(Katılımcı 15, E, 14): “Yok hiç araştırmadım. Gerek duymadım.”

Katılımcılardan bugünkü gençliğin dinî eğilimlerini kendi görüşlerine göre değerlendirmeleri istenmiş ve bu amaçla “Genel anlamda gençlerin inanç durumlarını nasıl buluyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplarda gençliğin gidişatını çok iyi bulmayan bazı katılımcılar (5, %20), gençliğin günden güne dinden uzaklaştığını ve durumun çok kötüye doğru gittiğini belirtmiştir. Bir katılımcı gencin ifadesiyle inanç durumu “sallantılı” olan gençlerin aile baskısı, Müslüman olmayanlara yönelik baskı, popüler kültür, sosyal medya etkisi, özenti, sorgulama ve temsil sorunu nedeniyle dinden uzaklaştığı düşünülmektedir (9, %36). Katılımcıların önemli bir kısmı bugünün gençlerini dine karşı daha çok kayıtsız ve ilgisiz olduklarını ifade etmiştir (8, %32). Katılımcılar arasında çevresinde ateist, deist, satanist, agnostik arkadaşlarının olduğunu ve bunların sayısının giderek arttığını belirten 11 öğrenci (%44)) varken çevresinde böyle örneklerin olmadığını “benim çevrem Müslüman” sözüyle ifade eden 4 öğrenci (%16) bulunmaktadır. Deist, ateist ve agnostik gençlerin yoğunluğu sorulduğunda ise en fazla on kişiden 3-4 kişi olacağı konusunda bir düşüncenin yaygın olduğu ve gençlerin genellikle geleneksel bir dindarlığa sahip olduğu yönünde kanaatler mevcuttur.

(Katılımcı 21, E, 17): “Kendi arkadaş çevremi konuşursak çoğunlukla Müslüman. Ama gençliğe genel olarak bakarsak ateistlik ve deistliğe yönelik bir meraklılık var. Bu şekilde havalı sanıyorlar kendilerini. Araştırma yapmadan ben ateistim falan diyorlar ama bu söylemler bana çok gereksiz geliyor. Marjinal olma adına yapıyor çoğu. Yoğunlukları için kendi çevrem üzerinden 3-4 diyebilirim. Türkiye genelindeki yoğunlukları çok daha fazla diye düşünüyorum.”

(Katılımcı 22, K, 18): “Gençlerin inanç durumu biraz sallantılı. Sonuçta başka dinleri de araştırıyorlar ve var mı yok mu diye insan sorgulamadan edemiyor. O yüzden sorguladıkça farklı inançlara yönelenler oluyor. Çevremde farklı inanç eğilim olanlar var

ama yoğunluğu bence çok az on kişiden bir kişi falandır. Ama aynı şekilde tamamen imanlı dinine bağlı da çok az arkadaşım var yani. Yani iki uç ve arasında dinde olup da çok da dindar olmayan geleneksel inanca sahip arkadaşlarım yoğunlukta.”

(Katılımcı 18, E, 14): “Gençlerin inanç durumu şöyle, gençler Müslümanlığın kendisini seviyor. Fakat Müslümanlığı temsil eden insanları sevmiyor. Gençlerin dini kullananlarla arası iyi değil. Mesela Doğu Asya’da falan bombalama falan oluyor ve Müslümanlıkla ilişkilendirmek istiyorlar. Bu tamamen haksız bir ilişkilendirme. Müslümanlık barış dinidir tam tersine. Genelde zeki arkadaşlarım olduğu için hiç ateist bir arkadaşım olmadı. Genelde ya deist ya Müslüman oluyorlar. Ya da ikisi arasında kararsız kalıyorlar. Agnostik oluyorlar. Müslümanlar ailesi Müslüman olduğu için genelde daha çok oluyorlar. Deistler ise ailesi daha özgürlükçü olanlar. On arkadaşım varsa ikisi deist. Yani fazla yoğun değiller.”

2. Gençlerin Dua ile İlgili Tutumları

2.1. Gençlerde Dua Algısı

Araştırmada gençlerin dua algısını belirlemek için katılımcılardan duayı tanımlamaları istenmiş, gençlerin %64’ü onu “istemek ve dilemek” olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte katılımcıların %40’ı duayı “Allah’la kurulan iletişim” olarak anlamlandırmaktadır. Duayı tanımlarken katılımcıların %16’sı onun “güvenme ve sığınma aracı” olma fonksiyonuna değinirken %12’si “şükür” kavramına tanımında yer vermiştir.

(Katılımcı 22, K, 18): “Dua bizim isteklerimizi bir dışa vurma halidir. İsteklerimizi Allah’a yönelttiğimiz bir iletişim biçimidir.”

(Katılımcı 3, K, 17): “Dua yalnız olduğumda veya yapacak hiçbir şeyim kalmadığında bir şeye sığınmak. Benim içim rahatlıyor. Güvendiğim için.”

(Katılımcı 17, E, 17): “Dua Allah’la aramızdaki iletişim bağı.”

2.2. Gençlerde Dua Etme ve Duaya Verilen Önem

Araştırmada katılımcılara “Dua eder misiniz? Dua hayatınızda ne kadar önemli?” sorusu yöneltilmiş, biri hariç bu soruya “sıklıkla ederim, bazen ederim, nadiren ederim” gibi cevaplar vermişlerdir. Görüşmeden elde edilen veriler incelendiğinde gençlerin %36’sının sıklıkla dua ettiğini, %48’inin ara sıra dua ettiğini, %8’inin nadiren dua ettiğini, %8’inin ise dua etmediğini ifade ettiği görülmektedir. Bununla birlikte duanın hayatlarında ne kadar önemli olduğu sorusuna gençlerin %24’ü “çok önemli”, %52’si “önemli”, %16’sı “biraz önemli”, %8’i “önemli değil/hiç önemli değil” cevaplarını vermişlerdir.

(Katılımcı 3, K, 17): “Evet. Sınav örneği. Ben çalışıp elimden geleni yapacağım ama yerine getirdiğim ibadet veya Allah’a yalvarışım yeterli değilse emeklerimin karşılığını alabilecek miyim? O nedenle dualarıma bunu da eklerim emeklerimin karşılığını almak için. Çoğunlukla dua ederim benim için önemli.”

(Katılımcı 25, E, 17): “Dua ederim. Hayatımın o anki gidişatına bağlı. Başımdan kötü bir olay geçiyorsa daha çok dua ediyorum mesela. Yaşadığım olaylara bağlı.”

(Katılımcı 1, E, 14): “Ederim ama nadir. Çok önemli değil hayatımda.”

2.3. Gençlerde Dua Motivasyonu

Araştırmada gençleri dua etmeye motive eden sebepleri belirlemek için bazı sorular yöneltilmiştir. Hangi durumlarda daha çok dua ettikleri ile ilgili soruya katılımcıların %88'i "stres, sıkıntı, zorda kalma, korku anında" cevabını verirken %36'sı namaz kıldığında dua ettiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte %32'si kendilerinde stres yaratan "sınav anında ve başarı elde etmek için", %28'i herhangi bir "isteği olduğunda", %20'si "yatmadan önce", %12'si "şükür gerektiren durumlar" yaşadığında, %8'i "mutluyken", %4'ü ise başkası kendisinden dua istediğinde ve vatan millet için dua ettiğini belirtmiştir.

(Katılımcı 2, E, 16): "Arada sırada. Çok değil yani. Cuma günleri ediyorum. Onun dışında duruma göre. Hasta olursam iyileşmek için. Ödev yaptım mesela hocanın kabul etmesi için dua ederim. Korkuya kapıldığımda. Bir şeyi çok istediğimde. Gelecekte umarım şöyle şöyle olurum diyorum mesela. Kalıplaşmış duaları veya abdest alıp dua etmeyi namazda yapıyorum. Onun dışındakileri elimi açarak veya içimden yaparım. Zorlu anlarımda çok dua ederim. Dua etme sıklığı yaptığım şeylere de bağlı. Derler ya tarlaya ekmeden dua edersin, tarlaya bir şey ekip dua edersin."

(Katılımcı 3, K, 17): "Her namazdan sonra dua etmeye çalışıyorum. Çünkü bana iyi geliyor. Yatmadan önce okunması gereken duaları okuyorum mesela. Gerçekten sıkıntılıysam daha içimden gelerek dua ediyorum. Bazen kendimi kötü hissettiğim zamanlar oluyor. İçime bir şey düşüyor. Kaygılandığımda daha çok ihtiyaç duyuyorum. Korktuğumda da. Elimi açarak ve sözlü bir biçimde dua ederim. (17, K, 12.sınıf)"

(Katılımcı 12, E, 17): "Çok fazla dua eden bir insan değilim. Namaz kılırsam veya kandillerde falan camiye gidersem dua ediyorum. En çok zor durumda, sıkışırsam dua ediyorum. Kendi içimden ellerimi açarak, semaya bakarak dua ediyorum."

Gençlerin dua motivasyonlarını anlamak için daha çok hangi durumlarda strese girdikleri ve stresle mücadele ederken dua edip etmedikleri sorulmuş, %44'ü dersler ve sınavların stres oluşturduğunu ve böyle zamanlarda daha çok dua ettiğini belirtmiş, %20'si üzüntülü zamanlarında, %12'si korktuğunda, %12'si hastalandığında, %8'i çatışma yaşadığında ve kötü düşüncelere kapıldığında dua ettiğini ifade etmiştir. Stresli durumlarda dua etmenin akıllarına gelmediğini belirtenler de olmuştur (%25).

(Katılımcı 4, K, 17): "Evet en çok o zamanlarda. Şu anki üniversite sınavı stres yapıyor."

(Katılımcı 12, E, 17): "Stresli bir durumda ilk sığındığım varlık Allah olduğu için stresli ve üzüntülü bir durumda sıkıntıya girdiğimde bir daralma yaşadığımda bir hastalık durumunda Allah'a sığınıp dua ediyorum hastalığımın veya o sıkıntımdan kurtulayım diye."

(Katılımcı 15, E, 14): "Stresli durumda dua etmek aklıma gelmiyor. Zorda kaldığımda, kaybolduğumda dua ederim."

Gençleri duaya motive eden durumları anlamak için en çok neye sahip olmak istedikleri, neyin olmasını çok istedikleri ve bunun için dua edip etmedikleri sorulmuş, isteklerinin çoğunlukla gelecek hayatları ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Gelecek hayatta istediği meslek, meslekle ilgili doğru karar verebilmek, iyi bir hayat (%32) için dua edenlerin yanı sıra sınavlarda başarılı olmak (%16) için dua edenler bulunmaktadır. Bir katılımcı (%4) "gelecekte ibadetlerinden ayrılmamak için dua ettiğini" belirtmiştir. Bunun dışında araştırmada satın almak istediği bir eşya için,

ailesi ve arkadaşları için dua ettiğini belirten katılımcılar (%32) da olmuştur. Daha özel isteklerini açıkça ifade eden katılımcılar arasında “milli takıma girmek, daha çok evcil hayvanının olması, arkadaşlarında olan bazı şeylerin kendisinde de olması” için dua ettiğini söyleyenler olmuştur. Çok istediği bir şeyin olmadığını ifade eden (%16) katılımcılara da rastlanmıştır.

(Katılımcı 4, K, 17): “Gelecekte güzel bir mesleğim olsun onu severek yapabileyim, yeterli param olsun. Hem hobilerimle ilgilenebileyim hem işimi yapayım. Böyle bir hayatım olmasını çok isterim.”

(Katılımcı 25, E, 17): “Hayatımda eksik hissettiğim ve olması için çok dua ettiğim bir şey yok. Üniversite sınavı var ama ona da çalışmazsam dua etmenin anlamlı olmayacağını biliyorum.”

(Katılımcı 7, K, 14) “Bilgisayarım var ama daha iyisini istiyorum. Bunun için dua ediyorum.”

Gençlerin motivasyonlarını belirlemek için başarılı olmak için dua edip etmedikleri ve hangi konuda başarılı olmayı istedikleri sorulmuş, gençlerin %40’ı derslerinde ve sınavlarında başarılı olmak için dua ettiğini belirtirken %24’ü başarının ön koşulu olan çalışmayı vurgulayarak çalışmışlarsa başarı için dua ettiklerini belirtmiştir. Yapılan mülakatlarda kariyer ve meslekte başarı için (%24) ve iyi bir insan olmak için (%4) dua ettiğini belirten katılımcılar olmuştur. Araştırmada gereken çalışmayı yapmayı vurgulayarak sınav öncesi dua etmeyi doğru bulmadığını belirten (%12) öğrencilere de rastlanmıştır.

(Katılımcı 21, E, 17): “Evet, üniversite için veya diğer sınavlarda başarı elde etmek için dua ederim.”

(Katılımcı 16, K, 17); “Başarılı olmak için dua ediyorum. Mesela bir sınav zamanı. Ama önce çalışıyorum sonra istiyorum. Boş yere istenmeyeceğini biliyorum.”

(Katılımcı 23, E, 17): “Başarılı olmak için dua etmiyorum. Başarılı olmayı istiyorum ama onun için dua etmiyorum.”

3. Gençlerin Dua Tecrübeleri

Gençlere dua ettiklerinde neler hissettikleri sorulmuş, katılımcıların %56’sı dua ettiğinde “içini dökmüş, rahatlamış, huşu içinde ve pozitif hissettiğini” belirtirken, %20’si “daha iyi hissettiğini ve kendine güveninin arttığını” ifade etmiştir. Dua ettiğinde kendini “mutlu hissettiğini (%12), Allah’a yakın hissettiğini (%8), Allah’ın desteğini yanında hissettiğini (%4)” belirten katılımcılar olmuştur. Katılımcıların %12’si hiçbir değişiklik hissetmediğini ifade etmiştir.

(Katılımcı 5, K, 17): “Allah beni görüyor seviyor kullarını düşünüyor. İçimi birine döküyormuş gibi hissediyorum. Ferahlamış hissediyorum. Çünkü normal bir insanla konuşmuyorum. Sonuçta Allah’la konuşuyorum. Ben onu göremiyorum duyamıyorum ama o bizi izliyor.”

Katılımcı 11, E, 16): “Huşu duygusuna çok inanıyorum. İçimi mutluluk ferahlık hafiflik kaplıyor. Dünyanın telaşıyla ağırlaşıyoruz. Namazla dua ile kurtuluyoruz bundan. Huşu duygusu çok hoşuma da gidiyor.”

(Katılımcı 25, E, 17): “Dua esnasında nötr oluyorum. Hiçbir şey hissetmiyorum.”

Gençlere dua ettikten sonra kabul edilip edilmemesinin Allah'a olan hislerinde bir değişiklik oluşturup oluşturmadığı sorulmuş, çoğunluğu değişiklik oluşturmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %32'si Allah'a olan hislerinin pek değişmediğini belirtirken, %24'ü duası kabul edilmediğinde hislerinde bir değişiklik olmadığı gibi hayırlısının böyle olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Araştırmada duası kabul edilmediğinde kendisini, isteklerini, yeterince çaba gösterip göstermediğini sorgulayan (%20), kabul edildiğinde sevindiğini kabul edilmediğinde hislerinin değişmediğini belirtenlerin (%16) yanı sıra duası kabul edilmediğinde şüpheye düştüğünü fakat sonrasında hayırlısının bu olduğunu düşündüğünü söyleyen ve kırgınlık hissettiğini, keşke olsaydı diye düşündüğünü belirtenler (%8) de olmuştur.

(Katılımcı 8, E, 14): "Kabul olduğunda sevinirim. Kabul olmadığında değişiklik olmaz."

(Katılımcı 19, E, 16): "Hayır duam kabul edilmediyse o zaten benim için öyle olması gerekiyordur. Eğer benim duam kabul olmazsa istediğim olmazsa zaten derim ki eğer bu iş olmuş olsaydı ya birinin canı yanacaktı ya ben zararlı çıkacaktım ya da bu iş hayırlı bir iş olmayacaktı."

(Katılımcı 18, E, 14): "İnsan olduğum için kesinlikle değişir. Kafalar başta biraz karışsa şüpheye düşsen de sonunda doğruyu bulursun. Allah bunu acaba niçin yaptı? Her işte vardır bir hayır mantığı ile hareket edersin. (14, E, 9.sınıf)"

Gençlere dua ettiklerinde kendilerini Allah'a ne kadar yakın hissettikleri sorulmuştur. Katılımcıların %40'ı kendisini Allah'a çok yakın hissettiğini belirtmiştir. Araştırmada yakın hisseden (%32) ve yalnızken, içten dua ettiğinde yakın hisseden, dua ettikçe yakınlaştığını düşünen (%20) katılımcıların yanı sıra yakın hissetmediğini belirten katılımcılara da (%8) rastlanmıştır.

(Katılımcı 10, K, 16): "Evet sanki böyle aynı odanın içine gelmişiz gibi ve konuşuyormuşuz gibi hissedirim."

(Katılımcı 11, E, 16): "Allah'la konuşuyormuş gibi dua ediyorum. Sanki bir kralın önünde diz çöküp ondan istiyormuşum gibi hissediyorum."

(Katılımcı 21, E, 17): "Çok diyemem ama orta yakın hissediyorum diyebilirim. Allah benim içimde hissettiğim bir varlık."

Tartışma ve Sonuç

Gençlerin inanç ve ibadet eğilimlerine ilişkin bulgular incelendiğinde katılımcıların tamamının inançlı ve bir dine mensup olduğu görülmüştür. Öznel dindarlık algılarını büyük oranda orta ve ortanın üzerinde değerlendiren gençler, ibadet konusunda eksikleri olsa da inanç konusundaki bağlılıklarının tam olduğunu bildirmiştir. Bu sonuç literatürle uyumludur. Örneğin SEKAM (2013) tarafından yapılan bir araştırmada katılımcıların %98 oranında Allah'a inandıkları bulgulanmıştır. Aynı araştırmada ayrıca katılımcıların yarısından fazlasının (%54) kendini dindar veya çok dindar olarak tanımladıkları görülmüştür.⁴⁹ Yurt dışında

⁴⁹ Sosyal Kültürel Araştırmalar Merkezi (SEKAM), *Türkiye Gençlik Raporu- Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri* (İstanbul: SEKAM Yayınları, 2013), 330-345.

yapılan bir araştırmada da 13-18 yaşları arasında bulunan ergenlerin yetişkinlere benzer bir oranda (%95) “Tanrı veya Evrensel bir Ruh” a inandıkları belirlenmiştir.⁵⁰ Gelişim dönemi açısından geleneksel inanç düzeyinde olan gençlerin ailelerinden ve hâkim kültürel yapıdan tevarüs ettikleri dinî inancı çok büyük bir oranda (%96) korudukları ve devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Sadece bir öğrenci şüphe ve araştırmaları sonucunda din değiştirip Hristiyan olmayı tercih ettiğini ifade etmiştir. Bu öğrencinin büyük oranda Tanrı tasavvuruna dair problemleri olduğu, korku duygusunun Kutsalla ilişkisinde belirleyici bir motif olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Müslüman iken algıladığı Tanrı kendi ifadesiyle ben diline sahip, buyurgan ve cezalandırıcı iken Hristiyan olduğunda inandığı Tanrının daha sevgi dolu ve merhametli olduğuna dair söylemleri mevcuttur. Bu durumun büyük bir oranda ailevi faktörlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Diğer katılımcıların tanrı tasavvurlarına bakıldığında ise Tanrının cezalandırıcı yönünün affedici ve merhamet edici yönünün gerisinde algılandığı anlaşılmaktadır. Yapıcı'nın konuya ilişkin bir araştırmasında ifade ettiği gibi gençlerin Tanrı tasavvuru katı, otoriter ve cezalandırıcı değil, her halükârda affeden müşfik bir Tanrıdır.⁵¹ Nitekim yine Yapıcı'nın gençlerin Allah algısına yönelik bir başka araştırmasında Allah'ın öncelikle yaratıcı, bağışlayıcı, merhamet edici, koruyup esirgeyici ve adaletli yönüyle algılandığı tespit edilmiştir.⁵² Bu araştırmada da benzeri bir sonuca ulaşılmış olup Tanrının büyük oranda affedici, sevgi dolu ve merhametli yönü ile algılandığı anlaşılmıştır. Zira katılımcıların söylemlerinde Tanrının ceza verici yönüne vurgu olsa da merhametinin daha ön planda ifade edildiği görülmektedir. Örneğin bir katılımcı Allah tasavvurunu “*Bize en yakın, merhametli, cezalandırmasını düşünmek istemiyorum ama o da var tabii ki. Daha çok affedici yönü aklıma gelir*” (3, K, 17) şeklinde ifade etmiştir. Bu algının öğrenim görülen okulla da ilişkili olduğu düşünülebilir. Zira yapılan araştırmalarda daha yoğun din eğitimi veren liselerde öğrenim gören öğrencilerin sevgi yönelimli tanrı tasavvuru düzeylerinin diğer liselerde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.⁵³ Ancak bu araştırmada İmam Hatip Lisesi dışındaki diğer okullarda öğrenim gören öğrencilerin de Tanrının merhametli yönüne cezalandırıcı yönünden daha fazla vurgu yaptıkları görülmüştür. Örneğin Anadolu lisesinde öğrenim gören bir öğrenci “*Allah her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her zaman merhametli olandır. Kuranda yasakladığı şeyler yapılırsa cezalandırır. Öncelikle merhameti aklıma gelir*” (10, K, 16) ifadelerini kullanmıştır.

Özellikle olumsuz yaşam olayları esnasında yaşanan stres ve kaygı durumlarında daha fazla dua ettiklerini söyleyen gençlerin dini, bir başa çıkma mekanizması olarak gördükçe Allah'a duydukları şükran ve minnet duygularının O'na ilişkin tasavvurlarına olumlu yansıdığı söylenebilir.⁵⁴ Ayrıca dua esnasında kendini ölümlü ve gücü sınırlı bir varlık olarak algılayan gençlerin sorunlarını çözmek ve

⁵⁰ Karaca, *Din Psikolojisi*, 172.

⁵¹ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 18;

⁵² Asım Yapıcı “Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 2 /7-8 (2004), 184.

⁵³ Feride Göregen - Mualla Yıldız, “Ergenlerde Tanrı Algısı, Affetme Eğilimi ve Öfke İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” *Dinî Araştırmalar* 24/61 (Aralık 2021), 446.

⁵⁴ Seyhan, “Üniversite Öğrencileri Örneğinde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru”, 182.
PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022

yetersizliklerini telafi etmek için güç ve kudret bakımından sınırsız ve sonsuz olan bir varlıktan yardım istemeleri de başlı başına Tanrı tasavvurunu olumlu etkileyecek bir güce sahiptir.⁵⁵ Nitekim bazı araştırma sonuçları bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin bir araştırmada dua etmenin olumlu Tanrı tasavvurunu artırıcı, olumsuz Tanrı tasavvurunu azaltıcı bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir.⁵⁶ Bu araştırmada katılımcıların tamamının duanın faydasına inandıkları ve içten yapılması ve gereğinin yerine getirilmesi halinde duaların kabul edileceğine dair inanç besledikleri bulgulanmıştır. Bir katılımcı *“Kendimi güvende hissediyorum dua ettiğimde.”* (8, E) ifadesini kullanırken diğer bir katılımcı *“Bir kere Rabbine sığınıyorsun, ona güveniyorsun, seni koruyacağına inanıyorsun”* (9, K) diyerek dua için yöneldikleri Tanrıya yönelik duygularını ifade etmişlerdir.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların yarısından fazlası (%56) inancından zaman zaman şüphe duymuştur. Gelişim dönem özellikleri dikkate alındığında bu oldukça anlaşılır bir durumdur. Zira araştırmanın teorik çerçevesinde de ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere dinî şüphe bu dönemin en karakteristik özelliğidir. Mülakat esnasında inancından şüphe duymadığını ifade eden bir gence mülakat bittikten sonra *“Gerçekten inancından hiç şüphe duymadın mı?”* sorusu yöneltildiğinde *“O an paylaşmak istemedim belki ama gerçek şu ki biz gençler başta Tanrı olmak üzere her şeyden şüphe ediyoruz.”* (17, K) ifadesini kullanmıştır. Bu nedenle inancından şüphe eden gençlerin oranının belirtilenden daha fazla olduğuna dair bir kanaat mevcuttur. Kaldı ki katılımcılardan diğer din ve inançları araştıranların sayısı böyle bir araştırmaya gerek duymayanlara göre dikkat çekici düzeyde daha fazladır (%64). Katılımcıların en çok şüphe duyduğu konular diğer araştırma bulgularıyla da uyumlu olarak⁵⁷ Allah'ın varlığı, cennet-cehennem ve Ahirete ilişkin konular, evrenin yaratılışı, ilahi adalet, kadın erkek eşitsizliği ve fıkhi hükümler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sonuçlar literatürle uyumludur. Örneğin Yapıcı'nın konuya ilişkin araştırmasında Allah'ın varlığı, kadın erkek eşitsizliği, bilim din çatışması ve fıkhi hükümler konusunda gençlerin şüphe içinde olduklarına dair bulgular mevcuttur.⁵⁸ Ayrıca 2020 yılında yüksek lisans düzeyinde yapılan bir araştırmada da dinî şüphenin %55,6 oranında inanç konuları üzerine yoğunlaştığı ve bu bağlamda özellikle ahiret, yaratılış-varoluş, Allah'ın sıfatları, kaza-kader, irade-özgürlük gibi konularda yoğunlaştığı bulgulanmıştır.⁵⁹ Şüpheli bir tavır içinde olan katılımcıların inkârcı bir şüphe değil de çelişkili gibi görünen bazı hususları anlamaya yönelik bir tutum içinde oldukları söylenebilir. Örneğin bir katılımcı *“İnancımın şüphe ettim çünkü Allah da bunu söylüyor zaten. Şüpheli bir şekilde yaklaşın fakat inkârcı yaklaşmayın diye. Ben Allah'ın varlığı konusunda emindim ama İslam'ın varlığından şüphe ettim.”* (18, E)

⁵⁵ Asım Yapıcı, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2005), 60. 57-93.

⁵⁶ Seyhan, “Üniversite Öğrencileri Örneğinde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru”, 200.

⁵⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 270-273, Ünverdi, “Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri”, 170.

⁵⁸ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 26-29.

⁵⁹ Hasibe Öner, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Sorgulamalar: Lise Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 121.

ifadelerini kullanmıştır. Clark'a göre gençlerin şüpheli yaklaşımlarını sadece soyut zekâ gelişimiyle açıklamak yanıltıcı olur. Zira şüphe konularının belirginleşmesinde içinde yetişilen kültürün de etkisi vardır.⁶⁰

Zaman zaman inançları ve istekleri arasında kalan katılımcıların büyük oranda dinî inanca göre isteklerini yeniden yapılandırdıkları ancak bazen de istekleri yönünde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sonuçtan hareketle gençlerin uyum ve istikrar sürecine henüz girmedikleri, zaman zaman kafa karışıklığı yaşadıkları ve iradelerini belirgin bir şekilde kullanamadıkları düşünülebilir. Bu durum aslında dönemin diğer bir önemli karakteristiği olan çelişki ve çatışmalar bağlamında değerlendirildiğinde anlaşılır bir durumdur. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Allah'a inanarak ilahi kurallara dikkat etmek ile kendi arzu ve isteklerine göre yaşama eğilimi, daha yüksek bir ahlaki prensibe inanmak ve ahlaki görelilik gibi içsel çelişkiler, bu dönemin çatışmalarını besleyen önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.⁶¹ Ayrıca dinin henüz gencin kişiliğinde merkezi bir tutum haline gelip onun bütün isteklerine kendi rengini verecek güce henüz ulaşmadığını düşünmek de mümkündür. Zira ergenlik dönemi dinî gelişim açısından da bir değişim, dönüşüm ve oluşum sürecidir.

Katılımcıların tamamı Allah inancı olan bir bireyin ibadet etmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. İbadet deyince katılımcıların aklına namaz, oruç gibi formal ibadetlerin geliyor olması dikkat çekicidir. Ancak daha sonraki söylemlerde dua ve sadakayı da bu kategoriye alan katılımcılar olduğu, ibadetin informal formlarının da bilindiğine dair bir kanaat oluşturmuştur. Katılımcılar genellikle ibadet konusunda eksiklikleri olduğunu ifade etmiştir. Özellikle ergenlik döneminde gençlerin ibadet konusunda ilgi ve motivasyonlarının düşük olduğu bilinmektedir. Bu durum araştırma bulgularına da yansımaktadır. Örneğin SEKAM (2013) tarafından Türkiye genelinde yapılan bir gençlik araştırmasının bulgularına göre gençlerin %24,3'ü düzenli olarak beş vakit namaz kıldığını ifade ederken, %49,6'sı ise ara sıra sıklığında da olsa namaz ibadetini gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Buna karşılık %26,2'lik orana sahip bir kesim ise hiçbir şekilde zaman kılmadığını ifade etmiştir. Benzer durum, Cuma namazı kılma ve oruç tutmada da karşımıza çıkmaktadır. İnfomal bir ibadet olan duada ise durum biraz daha farklıdır. Belli bir şarta bağlanmadan kolayca yapılıyor olmasından dolayı gençlerin yüksek bir oranda düzenli bir şekilde (%71,2) bu ibadeti gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.⁶² Ergenlerle ilgili yapılan bir başka araştırmada ise katılımcıların %79,25'i inançlı olduklarını fakat ibadetlerini yerine getiremediklerini; %15'inin ibadet ettiğini belirtmişlerdir. Bu araştırmaya göre ergenlerin %56'sı sık sık, %42,25'i ara sıra dua ettiklerini belirtmişlerdir.⁶³ İmamoğlu ve Fersadoğlu'nun araştırmasında ise katılımcıların %72,5'i eksiksiz olarak ramazan orucunu tutarken sadece %30,8'i beş vakit namazını düzenli olarak kıldığını ifade

⁶⁰ Walter Houston Clark, "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din", çev. Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi* 22/256-257 (1976), 16.

⁶¹ Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, 151.

⁶² SEKAM, *Türkiye Gençlik Raporu- Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*, 330-345.

⁶³ Coşkunsever, *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*, 155-156.

etmiştir.⁶⁴ Yapıcı'nın yaptığı bir araştırmada gençlerin ibadet davranışında azalma tespit edilirken ihtiyaç dindarlığının arttığı belirlenmiştir. Özellikle modernleşme-sekülerleşme sürecinde ibadet davranışında belirgin bir azalma görülse de bireysel bilincin dinî duyguyla temasının devam ettiği söylenebilir. Nitekim bu araştırmada gençlerin zihninde İslam kavramının huzur ve mutluluk kaynağı olarak çağrışım yapması dikkat çekicidir.⁶⁵

Katılımcıların kendi yaşlılarını inanç bakımından değerlendirmeleri istendiğinde dinden uzaklaşma, dine karşı ilgisiz tutum sergileme ya da farklı inanç ve eğilimlere yönelme gibi bazı durumların altını çizdikleri belirlenmiştir. Deist, ateist ya da agnostik inanç eğilimlerinin var olup olmadığı eğer mevcutsa yoğunluğunun ne olduğu sorulduğunda ise bu inanç yönelimlerinin fazla yoğunluk arz etmediği genellikle geleneksel inanca sahip gençlerin daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Bu sonuç da benzeri araştırmalarla uyumlu bir görünüm arz etmektedir. Örneğin Yapıcı'nın araştırmasında gençler; "geleneksel dindarlar", "inançlı sorgulayıcılar", "dargın inançlılar", "dine ilgisizler", "salt maneviyatçılar", "suskunlar", "şüpheciler/kararsızlık yaşayanlar", "deist yönelimliler" ve "ateistler" olmak üzere dokuz farklı kategoriye ayrılmıştır.⁶⁶ Dinî kimlik inşasında henüz kendini bulma aşamasında olan bireylerin böylesi farklı bir görüntü arz etmeleri oldukça olağan bir durumdur. Bu gençlerin uyum ve istikrar sürecine adım attıklarında görüntünün daha da netleşeceği düşünülmektedir. Ancak şu ana kadar geleneksel kodlarla bilinci şekillenen gençlerin asıl şimdiden sonra yapacakları hamle ve tahkike yönelip iç güdümlü bir dindarlığa doğru yol alıp almayacakları dinî gelişimleri açısından daha fazla önem arz etmektedir.

Yapıcı yaptığı araştırmaya dayanarak günümüz gençlerinin dinî yönelimlerinde üç tavrın izlendiğini belirtmektedir ki bu tespitlerden özellikle son ikisi bu araştırma bulgularını da özetlemektedir: "Geleneksel-kurumsal dinlere yoğun eleştiri ile birlikte bireysel dindarlık ve maneviyatçılığı tercih etme, geleneksel-kurumsal dinlere eleştiri ile birlikte deizm ve ateizme yönelme, geleneksel-kurumsal dine yönelik eleştirileri görmezden gelerek mevcut durumu devam ettirme"dir. Gençlerin önemli bir kısmının geleneksel dine sığınarak huzuru aradığı bununla birlikte dinî inanç ve uygulamaları sorgulayarak taklidî inançtan tahkiki inanca doğru yönelenlerin de olduğu araştırmanın tespitleri arasındadır. Ayrıca ifade etmek gerekir ki gençler arasında klasik anlamda deizm ya da ateizmin olduğunu söylemek zordur. Zira kendisini ateist ya da deist olarak tanımlayan gençlerin çoğu darda kaldıklarında el açıp dua ederek inandıkları varlığa sığınmaktadırlar. Bu anlamda onların ateist ya da deist değil, kendilerine sunulduğu şekliyle geleneksel İslam'ı kabulde zorlanan inançlı sorgulayıcı bireyler olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁷

Araştırmada gençlerin dua algılarını anlayabilmek için yaptıkları dua tanımları incelenmiş, tanımlarda "istemek ve dilemek", "Allah'la kurulan iletişim", "güvenme ve

⁶⁴ Abdulvahit İmamoglu-Saliha Ferşadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dinî Tutum ve Davranışların Tahlili", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ekim 2016), 36.

⁶⁵ Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 20.

⁶⁶ Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 1.

⁶⁷ Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 3-5, 37.

sığınma aracı”, “şükür” temalarının yer aldığı belirlenmiştir. Bu bağlamda bazı katılımcılar bu temalardan yalnızca biri ile duayı tanımlarken bazıları birden fazla temaya tanımlarında yer vermişlerdir. Dua din psikolojisinde incelenen merkezi konular arasında yer almaktadır.⁶⁸ Duayı inceleyen pek çok araştırmacı onun “istekte bulunma” yönüne dikkat çekmekte ve “dua dinin özüyse, istek duası duanın kalbidir” ifadesini kullanmaktadır. Temel olarak dua, maddi ya da manevi ihtiyaçları Allah’tan istemeyi içermektedir. Ancak dua istekten ibaret değildir. Bununla ilgili olarak James ve onun ekolünde olanların çoğu, dua eden kişinin iradesini harekete geçirmede ve değiştirmede etkili olacağı gerekçesiyle salt istek duasına karşı çıkmışlardır.⁶⁹ James’e göre dileme duası, duanın sadece bir türüdür.⁷⁰ Oysa duada kulluk etme, tapınma, günahattan pişmanlık duyma, şükranlarını sunma gibi içerikler de yer alabilmektedir.⁷¹

İstek duasının kutsalla iletişime yol açan karakterine literatürde vurgu yapılmaktadır.⁷² Belki de duanın en önemli karakteristiği inanılan varlıkla inanan varlık arasında doğrudan ilişki kurmayı sağlayan bir vasıta oluşudur. Duanın genellikle “insanla Allah arasında bir haberleşme ve iletişim” olarak tanımlanıyor olması bunun göstergesi kabul edilebilir.⁷³ Bu bağlamda James duayı tanımlarken “*Ben bu terimden içi boş sözcükler söylemeyi ya da belli kutsal formüllerin tekrarını değil, bizzat ruhun hareketini, ruhun varlığını hissettiği gizemli güçle kişisel ilişkiye girmesini anlıyorum. Bu içsel duanın olmadığı yerde din de yoktur; öte yandan bu duanın yükseldiği ve ruhu coşturduğu yerde form veya öğretiler olmasa bile yaşayan bir din var demektir.*” sözleriyle duanın bireysel dindarlıktaki hayati fonksiyonuna dikkat çekmektedir.⁷⁴ Araştırmada gençlerin çoğu duayı “istemek, iletişim” olarak tarif ederken sadece bir katılımcının duanın ibadet oluşuna işaret etmiş olması dikkat çekicidir. Her ne kadar gençler duaya doğrudan ibadet anlamı vermemiş olsalar da Yüce Kudrete sığınıp ondan istemekten, iletişimden, O’nunla konuşmaktan söz ettikleri için ibadet anlamının içkin olarak tanımlarında yer aldığı söylenebilir. Genel olarak gençlerin dua algılarında işlevselliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Hem istemeyi hem de iletişimi öne çıkaran dua tanımlarının literatürdeki dua tanımlarıyla örtüştüğü göz önünde bulundurulduğunda gençlerin dua algılarına dua tecrübelerinin yanı sıra dinî bilgilerinin yansdığı düşünülebilir.

Dua etme sıklığının duaya önem verme derecesine bağlı olarak gelişeceği belirtilmektedir. Duaya verilen önem bakımından gençlerin büyük çoğunluğu duayı hayatlarında çok önemli veya önemli bulurken bazıları için biraz önem taşımakta bazılarının hayatında ise önem taşımamaktadır. Gençler arasında sıklıkla, bazen, nadiren dua eden ve hiç dua etmeyenlerin olduğu görülmüştür. Durumsal olarak dua

⁶⁸ Donald Capps, “İstek Duası Psikolojisi”, çev. Ümit Horozcu, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2005), 157; Spilka-Ladd, “Introduction to the Scientific Study of Prayer”, 2.

⁶⁹ Capps, “İstek Duası Psikolojisi”, 161.

⁷⁰ James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 474.

⁷¹ Capps, “İstek Duası Psikolojisi”, 157.

⁷² Capps, “İstek Duası Psikolojisi”, 162.

⁷³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 212; Cilacı, “Dua”, 529; Gülüşan Göcen, *Kavram Atlası- Din Psikolojisi I* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 105.

⁷⁴ James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri*, 475.

etme sıklığının artması katılımcıların belirttikleri hususlar arasındadır. Ancak araştırmada duaya verilen önemle dua etme sıklığının her gençte paralel gitmediği anlaşılmaktadır. Zira dua etmenin çok önemli olduğunu düşünen katılımcılar arasında ara sıra/nadiren dua ederim diyenlerin; önemli olduğunu ifade eden katılımcılar arasında sıklıkla dua edenlerin bulunduğu tespit edilmiştir. “Dua etmem/hiç dua etmem ya da dua hayatımda önemli değil/hiç önemli değil” ifadelerini kullanan katılımcıların ise diğer sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde nadiren de olsa dua ettikleri görülmektedir. Bu gençlerin öznel dinarlık algılarının 6-7 puan aralığında olması, inançlarından hiç şüphe etmemiş olmaları, oruç tutup cuma namazı kılmaları, ihtiyaç duyduklarında dua edebileceklerini söylemeleri ve yaşlarının 14 olması, dua pratiklerinin henüz gelişmemiş olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yapılan çeşitli araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yapıcı’nın araştırmasında sık sık dua eden gençlerin varlığı tespit edilmiştir.⁷⁵ Türkiye genelinde yapılan bir gençlik araştırmasının bulgularına göre de gençlerin %71,1’i düzenli dua ederken, %27,9’u ara sıra dua etmektedir. Hiç dua etmeyenlerin oranı ise %1’dir.⁷⁶ Farklı yaş gruplarından katılımcılarla gerçekleştirilen bir araştırmada %49,4’ünün sıklıkla, %28’inin ibadetlerden sonra dua ettiği belirlenmiştir. Pek sık dua etmeyenler %1,5, hiç dua etmeyenler %0,7 oranındadır.⁷⁷ Horozcu’nun araştırmasında da katılımcıların %79,1’i sık sık, %15,8’i ara sıra, %4,5’i ise nadiren de olsa dua ettiğini belirtmiştir.⁷⁸

Araştırmada gençleri dua etmeye yönelten motivasyonlar incelenmiş, gençlerin büyük çoğunluğunun hayatın zorluklarıyla karşılaştıklarında dua ettikleri tespit edilmiştir. Ancak her ne kadar gençlerin çoğu stresli olduklarında dua ediyor olsalar da mutlu olduklarında da dua edenler bulunmaktadır. Araştırmada az da olsa şükür amacıyla ve sevinçli zamanlarında dua ettiğini belirtenlere rastlanmıştır. Ayrıca “dersler ve sınavlar, üzüntü yaratan yaşantılar, korkuya neden olan durumlar, hastalıklar, kötü düşünceler”in gençlerde stres yaratan durumlar olduğu, bu gibi durumlarda gençlerin genellikle duaya başvurdukları belirlenmiştir. Stresli olduklarında akıllarına dua etmek gelmeyen gençlere de rastlanmıştır.

Gençleri dua etmeye motive eden sebeplerin başında “dersler ve sınavlarda başarılı olmak” gelmektedir. Ancak burada başarılı olmanın ön koşulu olan çalışmayı vurgulayan ve gereklerini yerine getirmişlerse başarı için dua ettiklerini belirten gençlerin olması, bazı gençlerin duayı pasif bir başa çıkma aracı olarak görmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Hatta başarılı olmak için çalışmanın gerekliliğini vurgulayarak sınav öncesi dua etmeyi doğru bulmadığını belirten gençlere de rastlanmıştır. Gençlerin ya kendi sorumluluklarının farkında olmalarının ve fiili duayı önemsemelerinin ya da duayı sadece yapılacak bir şey kalmadığında başvurulacak bir başa çıkma aracı olarak görmelerinin bu tutumlarında etkili olduğu düşünülebilir.

Dua motivasyonlarına bakıldığında gençlerin çoğunlukla sahip olmak istedikleri ve bunun için dua ettikleri şeylerin gelecek hayatlarıyla ilgili olduğu

⁷⁵ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 33.

⁷⁶ SEKAM, *Türkiye Gençlik Raporu- Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*, 345.

⁷⁷ Mebrure Doğan, *Dua ve Psikolojik Etkileri* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 90.

⁷⁸ Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları*, 210.

belirlenmiştir. Araştırmada “istediği meslek, meslekle ilgili doğru karar verebilmek, iyi bir hayat, sınavlarda başarılı olabilmek” için dua edenlerin yanı sıra “gelecekte ibadetlerden ayrılmamak, satın almak istenen bir eşya, aile ve arkadaşlar” için dua eden gençlere rastlanmıştır. Hayatta çok istediği bir şeyin olmadığını ve bunun için dua etmediğini belirten gençler de olmuştur. Bu gençlerin sosyo-ekonomik düzeyleri yüksektir ve maddi ihtiyaçlarını karşılama ve maddi isteklerine kavuşma noktasında doyuma ulaşmalarının fazlaca istedikleri bir şeyin olmamasında etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Vergote'ye göre insanı dua etmeye götüren asıl sebep eksiklik duygusudur.⁷⁹ Dua eden birey yetersizliğinin, eksikliğin farkındadır ve eksiklikten münezzehe olduğuna inandığı varlığın ancak ona yardım edebileceğini düşünür. Umutla ve güvenle O'ndan ister.⁸⁰ Araştırmada hayatla ilgili iyilik, güzellik, sağlık, başarı, iyi bir gelecek gibi beklentilerin gençleri duaya motive eden sebepler arasında yer aldığı görülmüştür. İnsanlar hastalık, ölüm, zorluklar, acılar ve sınavlar gibi somut problemlerle karşılaştıkları zaman dua etmeye ihtiyaç duyarlar. Bununla birlikte insanı mutlu eden sevindirici durumlarla karşılaşmak da şükretmek için dua etmeye ihtiyaç duyulan zamanlardır.⁸¹ Kayıklık Kur'an ayetlerinden yola çıkarak insanları dua etmeye güdüleyen faktörleri “ihtiyaçlar ve istekler” ile “güçsüzlük ve çaresizlik” olmak üzere iki grupta toplamaktadır.⁸² Bu araştırmada da bu tespiti doğrulayan sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın bulgularının genel olarak literatürde elde edilen bulgularla örtüştüğü görülmektedir. Yapılan bir araştırmada, gençlerin dualarında sağlık, sıhhat, KPSS'de atanmak, iş sahibi olmak ve mutlu bir evlilik arzusunun öne çıkan temalar olduğu belirlenmiştir.⁸³ Ergenlerle yapılan bir araştırmada gençlerin işlerinde ve derslerinde başarılı olmak, maddi ve manevi sıkıntılardan kurtulmak, günahların affı, sağlıklı ve huzurlu yaşamak gibi istekleri için dua ettikleri belirlenmiştir.⁸⁴ İlköğretim birinci kademe öğrencilerine en çok ne zaman dua ettikleri sorulmuş, çocuklar “bir şeyi çok fazla istediklerinde, korktuklarında ve kaygılandıklarında, Cuma kandil bayram gibi kutsal zamanlarda, akşam yatarken ve sabah kalktıklarında, sınavlarda, bir yakının kaybı gibi ölümü hatırlatan zamanlarda, yemekten önce ve sonra, bir işe başlarken, sevinçli ve mutlu anlarda” dua ettiklerini belirtmişlerdir.⁸⁵ Aynı çalışmada şükür duasının çocuklar tarafından çok az tercih edildiği görülmüştür.⁸⁶ Amaçlarına göre dua türlerinin ele alındığı nitel bir araştırmada ise katılımcıların “acizliğini belirtme, yalnızlığı giderme, Allah'la iletişim kurma, rahatlama, manevi açıdan güçlenme, istekte bulunma, yardım isteme, kendini

⁷⁹ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 238.

⁸⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 214.

⁸¹ Sarah Bänziger vd., “Seküler Bir Toplumda Dua: Dua Uygulamaları ve Türleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, çev. Fatma Kirman, *Journal of Analytic Divinity* 3/2 (2019), 169.

⁸² Hasan Kayıklık, “Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2001), 138.

⁸³ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 33.

⁸⁴ İmamoğlu- Ferşadoğlu, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dinî Tutum ve Davranışların Tahlili”, 34.

⁸⁵ Yapıcı, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar”, 78-79.

⁸⁶ Yapıcı, “Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar”, 85.

güvende hissetme, ihtiyaç duyma, teselli bulma, şükretme, bağışlanma" gibi gerekçelerle duaya yöneldikleri tespit edilmiştir.⁸⁷

Öğrenciler için "derslerde ve sınavlarda başarısızlık korkusu" temel bir korku olup geleceğe yönelik kaygılarının bir göstergesidir.⁸⁸ Araştırmaya katılan gençlerde okul derslerine ait sınavların ve merkezi sınavların en yaygın stresörler olduğu görülmektedir. Hökelekli'nin ergenlerin dinî gelişimini incelemek için yaptığı bir araştırmada araştırmanın bulgularına benzer şekilde katılımcıların gelecek endişesi, sınavlarda başarılı olma gibi sebeplerle dua ettikleri belirlenmiştir.⁸⁹ Diğer bir araştırmada duanın derslerde ve sınavlarda başarıyı etkileyip etkilemediği sorusuna katılımcıların %65,5'i olumlu etkilediği cevabını vermiştir.⁹⁰ Hem lise hem de üniversite öğrencilerinin örnekleme yer aldığı bir araştırmada duanın sınav kaygısını azalttığı sonucu elde edilmiştir.⁹¹ İlkokul öğrencileri ile gerçekleştirilen bir araştırmada da örneklemin önemli bir kısmının öncelikle dualarında derslerde ve sınavlarda başarılı olmayı, ileriki yıllarda girecekleri liseye geçiş, üniversite sınavı gibi sınavlarda başarılı olmayı; ikinci olarak da kaza beladan uzak bir şekilde sağlıklı ve mutlu yaşamayı istedikleri belirlenmiştir.⁹²

Dua, kelimenin tam anlamıyla en mükemmel dinî tecrübedir.⁹³ Duada çeşitli dinî duygular yoğun bir şekilde hissedilmektedir.⁹⁴ Dua aynı zamanda bireylerin dinî tecrübe yaşamlarının en kolay yolu olarak değerlendirilebilecek bir ibadettir. Dindar bireyin kendisini Allah'a yakın hissettiği ve O'na aracısız hitap edebilme imkanına kavuştuğu dua, çoğu zaman derinlikli bireysel dinî tecrübelerle kaynaklık eder. Araştırmada gençlerin dua ettiğinde "içini dökmüş, rahatlamış, huşu içinde ve pozitif hissettiği, kendini daha iyi hissettiği, kendine güveninin arttığı, mutlu hissettiği, Allah'a yakın hissettiği, Allah'ın desteğini yanında hissettiği" tespit edilmiştir. Az da olsa hiçbir değişiklik hissetmediğini belirten katılımcılara da rastlanmıştır. Ergenler stresli ve sıkıntılı zamanlarda duanın etkisini bir rahatlama ve yatışma olarak hissetmektedir.⁹⁵ Dua ile ilgili bir araştırmada katılımcıların %91,2'si duanın psikolojik rahatlama sağlayacağına katıldığını belirtmiştir.⁹⁶ Yapılan çeşitli araştırmalarda dua etme sıklığı arttıkça kaygı düzeyinin düştüğü, kendini güvende

⁸⁷ Abdullah Dağcı, "Amaçsal Açısından Dua Türleri: Din Psikolojisi Bağlamında Tümevarımsal Bir Yaklaşım Denemesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (Haziran 2018), 103-104. 87-120.

⁸⁸ Yapıcı, "Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar", 79.

⁸⁹ Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*, 87'den aktaran Mustafa Koç, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 80.

⁹⁰ Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları*, 232.

⁹¹ Necmi Karslı, "Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi", *Dergiabant* 7/13 (Mayıs 2019), 190.

⁹² Yapıcı, "Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar", 82-83.

⁹³ Capps, "İstek Duası Psikolojisi", 159.

⁹⁴ Mustafa Doğan Karacoşkun, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 103.

⁹⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 229.

⁹⁶ Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları*, 219.

hissetme, umut ve öz güven düzeyinin arttığı tespit edilmiştir⁹⁷ ki araştırmada da bu tespiti destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Dua esnasında kendilerinin Allah'a yakınlık hislerini "çok yakın" olarak tanımlayanlar bunu "bayağı yakın, aynı odanın içinde gibi, yanındaymış gibi, içimde gibi, önünde diz çökmüşüm gibi, Tanrı yanımda oturuyor beni dinliyor gibi" sözleriyle ifade etmişlerdir. Dua ettiğinde kendini Allah'a yakın hissedenlerin yanı sıra dua ettikçe yakınlaştığını düşünen gençlere de rastlanmıştır. Vergote, ergenlerin duygusal yalnızlığının acısına cevap veren Allah dostluğuna özellikle hassasiyet gösterdiğini, her şeyden önce Allah'ı sırdaş olarak gördüğünü belirtmektedir.⁹⁸ Gençlerin dua tecrübelerinde Allah'a yakınlık tecrübesini yaşamış olmaları, içini dökmüş ve rahatlamış hissetmeleri Allah'ı bir dost ve bir sırdaş olarak gördükleri şeklinde yorumlanabilir. Dualarının kabul olup olmamasının gençlerin çoğunun Allah'a olan hislerinde bir değişiklik meydana getirmemesi, araştırmanın önemli tespitleri arasındadır. Duanın kabul edilmediği durumlarda hayırlısının bu olduğu düşüncesi, toplumda olduğu gibi gençler arasında da yaygın bir kanaattir. Kabul olmayan duada kendini, isteklerini, yeterince çaba gösterip göstermediğini yeniden gözden geçiren gençlerin varlığı ise çoğunluğu oluşturmasa bile dua ile birlikte fiili olarak yerine getirilmesi gereken sorumluluklarının bilincinde olan bir grubun gençler arasında bulunduğu bir göstergesidir. Duası kabul edilmediğinde şüpheye düştüğünü, kırgınlık hissettiğini belirten az sayıda gencin ergenlik dönemi dinî gelişim özelliklerine uygun bir davranış sergilediklerinden söz edilebilir. Zira bu dönem çeşitli sebeplerle dinî şüphe ve çatışmaların en yoğun yaşandığı dönem olarak bilinmektedir.

Sonuç olarak dinî hayata ilişkin sorumlulukları henüz yüklenmiş olmalarına ve dinî gelişimin başlangıç evrelerinde olmalarına rağmen gençlerin çoğunun Allah'la iletişimlerinin dışavurumu olan dua ibadetini önemsemeleri, ihtiyaç duyduklarında kudretine inandıkları varlığa sığınmaları, Allah'a yakınlık hissetmeleri, aslında onların inanç durumlarıyla ilgili endişelerin anlamlı olmadığını göstermektedir. Zira zaman zaman dinî şüpheler, dinî çatışma ve çelişkiler yaşasalar da gençlerin Allah tasavvurlarında sevgi, merhamet, affedicilik gibi özelliklerin ağır basması, şüphelerin giderilmiş olması, çoğunun dinden kopuş yaşamamış olması, gençlerin geleneksel inanca bağlı olduğu yahut şüphelerden arınmış rafine bir inanca kavuştukları şeklinde yorumlanabilir. İbadet konusundaki ilgisizlikleri ise gelişim dönemleriyle ilişkilendirilebilir. Araştırmada örneklemin belirlenmesinde tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Her ne kadar araştırmada inanç konusunda farklılıkları olan gençlere ulaşılmaya çalışılmışsa da araştırmanın gönüllülük esasına dayanması, dine karşı ilgisiz ya da negatif tutumu olan gençlerin araştırmaya katılma konusundaki

⁹⁷ Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,1987), 111; Koç, Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri, 125-126; Arıcı Coşkunsever, *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*, 159-160.

⁹⁸ Antoine Vergote, "Çocukta Din", çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1978), 590-591.

isteksiz olmaları, örneklem çeşitliliğini daraltan bir husus olmuştur. Bu durum araştırma için bir sınırlılık oluşturmaktadır. Tesadüfi örnekleme ile gerçekleştirilen bu çalışmada Hıristiyan olmuş bir gence rastlanması ise din psikolojisi sahasında bizzat dinî değişim ve dönüşüm geçirmiş gençlerle çalışmalar yapılmasına ve onların dinî hayatlarındaki değişim sürecinin anlaşılmasına duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur. Gençlerin dinî hayatına ilişkin akademik araştırmaların artırılmasının yanı sıra elde edilen bulgulardan resmi din eğitimi programları hazırlanırken yararlanılması, bu araştırmanın önerileri arasındadır.

KAYNAKÇA

- Bahadır, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Bahadır, Abdülkerim. "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler". *Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Bänziger, Sarah vd. "Seküler Bir Toplumda Dua: Dua Uygulamaları ve Türleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma". çev. Fatma Kırman. *Journal of Analytic Divinity* 3/2 (2019), 165-176.
- Baykan, Erdal. "Dua Üzerine- Din Felsefesi Okumaları". thk. Muhammet Nasih Ece. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2015), 166-169.
- Carrel, Alexis. *Dua*. çev. Alper Yüçetürk. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967.
- Capps, Donald. "İstek Duası Psikolojisi". çev. Ümit Horozcu. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2005), 157-169.
- Cilacı, Osman. "Dua ve İbadet". *Diyanet İlmi Dergi* 11/5 (1972), 284-292.
- Cilacı, Osman. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 1994.
- Clark, Walter Houston. "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din". çev. Mehmet Dağ. *Eğitim Hareketleri Dergisi* 22/256-257 (1976).
- Clark, Walter Houston. "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din III". çev. Mehmet Dağ. *Eğitim Hareketleri Dergisi*, 23/260-261 (1977).
- Coşkunsever, Asude Arıcı. *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Coşkunsever, Asude. "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Temel Problemleri". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 5 (2022), 63.
- Dağcı, Abdullah. "Amaçsal Açından Dua Türleri: Din Psikolojisi Bağlamında Tümevarımsal Bir Yaklaşım Denemesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (Haziran 2018), 87-120.
- Doğan, Mebrure. *Dua ve Psikolojik Etkileri*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Durmuş, Ayten. *Ergenlik Dönemi, Yalnız, Hırçın ve Durgun Gençler*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.
- Erikson, Erik H.. *Identity youth and Crisis*, New York: W.W. Norton Company, 1978.
- Gülüşan Göcen, *Kavram Atlası- Din Psikolojisi I*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Göregen, Feride - Yıldız, Mualla. "Ergenlerde Tanrı Algısı, Affetme Eğilimi ve Öfke İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dinî Araştırmalar* 24/61 (Aralık 2021), 427-458.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 11 Kasım 2022. <http://sozluk.gov.tr>

- Horozcu, Ümit. *Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1983.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Izutsu, Toshihiko. Kur'an'da Allah ve İnsan. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İkbal, Muhammed. *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asrar. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, trs.
- İmamoğlu, Abdulvahit – Ferşadoğlu, Saliha. "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dinî Tutum ve Davranışların Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ekim 2016), 19-40.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri- İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Karaca, Faruk. *Dinî Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Matbaacılık, 2016.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Matbaacılık, 3. Baskı, 2017.
- Karaçoşkun, Mustafa Doğan. "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 101-124 .
- Karlı, Necmi. "Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi". *Dergiabant* 7/13 (Mayıs 2019), 190-219.
- Kandemir, Fatih. "Ekolojik Kuram Bağlamında Dinî Gelişim Psikolojisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (Aralık 2018), 1433-1456. <https://doi.org/10.18505/cuid.439628>.
- Kayıklık, Hasan. "Kur'an'daki Dualar Üzerine Psikolojik Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2001), 135-160.
- King, Pamela Ebstynne - Roeser, Robert W. "Religion and Spirituality in Adolescent Development". *Handbook of Adolescent Psychology*. October 2009. 435-478. DOI: 10.1002/9780470479193.adlpsy001014.
- Koç, Mustafa. *Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Koç, Mustafa. "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi". *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.
- Kula, Naci. "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din". *Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Öner, Hasibe. *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Sorgulamalar: Lise Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Parladır, Selahattin. "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 9/530-535. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 1994.
- Rochablave Spence, Anne Marie. *Ergenlik Psikolojisi, Ergen ve Dünyası*. çev. Bekir Onur. Ankara: Maya Yayıncılık, 1980.
- SEKAM. *Türkiye Gençlik Raporu Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: SEKAM Yayınları. 2013.

- Seyhan, Beyazıt Yaşar. "Üniversite Öğrencileri Örnekleminde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/2 (2014), 175-204.
- Solmaz, Bünyamin – Şahin, Adem. "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik". *Marife* (Yaz 2012), 145-158.
- Spilka, Bernard - Ladd, Kevin L. *The Psychology of Prayer: A Scientific Approach*. New York: Guilford Publications, 2013.
- Şahin, Şükriye - Özçelik, Çağrı Çöven. "Ergenlik Dönemi ve Sosyalleşme". *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*. 5/1 (Haziran 2016), 42-49.
- Tokpınar, Mirza. "Buhârî'nin Sahîh'inde Kavram Olarak Duâ ve İman İle İlişkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/1 (2013), 7-25.
- Ünverdi, Mustafa. "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri". *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020).
- Vergote, Antoine. "Çocukta Din", çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1978), 583-592.
- Vergote, Antoine. "Ergenlikte Din". çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 583-592.
- Vergote, Antoine. *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Yaparel, Recep. *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Yapıcı, Asım. "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 2 /7-8 (2004), 169-206.
- Yapıcı, Asım. "Güdü ve İçerik Açısından Çocuk Duaları ve Dualara Yansıyan Sorunlar". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2005), 57-93.
- Yapıcı, Asım. "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi, Bir Model Denemesi". *DEÜİFD Din Psikolojisi Özel Sayısı* (2016), 83-113.
- Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi Dergisi*. 12 (Aralık, 2020), 1-44.
- Yazır, Muhammet Hamdi. *Hak Dinî Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınevi, trs.
- Yılmaz, Sabri - Turgut, Ali Kürşat. "İslam Kelamı ve Felsefesi Açısından Dua: Mâtürîdî ve Âmirî Örneği". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 11/3 (2021), 1221-1244.
- Yörükoğlu, Atalay. *Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları, 14. Baskı, 2012.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 1077-1097

ظاهرة الإلحاد الجديد

The Phenomenon of New Atheism

Majdoulin Moh'd Sadeq NAWASARAH

Dr., Affiliation: University of Minnesota, Department of Da`wah and Islamic Culture,
majdoleen27@gmail.com, 0000-0001-8119-4844

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 13.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 29. 12.2022
Yayın Tarihi / Published: 31.12.2022
Cilt / Volume: 9
Sayı / Issue: 3
Sayfa/ Pages: 1077-1097

Atıf / Cite as: Nawasarah Majdoulin Moh'd Sadeq, "ظاهرة الإلحاد الجديد"(The Phenomenon of New Atheism). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 1077-1097. Doi No: 10.17859/pauifd.1187209.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 1077-1097

ظاهرة الإلحاد الجديد*

Majdoulin Moh'd Sadeq NAWASARAH**

Öz

Allah'ın mevcudiyetini inkâr olarak tabir edilebilecek ateizm batıda bir terimsel kavram mahiyetine bürünmektedir. İlgili lafzın İslamın ilk dönemlerinden bu yana doğru inanç ilkelerini benimsemeyenler için kullanıldığı görülmektedir. Ateizm lügatta "meyl" anlamına gelmektedir. Terimsel olarak ise tarih sahnesinde farklı manalar kazandığını söylemek mümkündür. Genel çerçeveden bakıldığında söz konusu kavramın herhangi bir ilahın varlığını kabul etmemek vb. ifadeleri karşılamak için dillendirildiği saptanmaktadır. Bununla birlikte günümüzde yeni ateizm şeklinde farklı bir vasıf tamlamasıyla gündeme gelmektedir. Bu çalışmada ateizm kavramı ve çeşitlerinin ne olduğu, yeni ateizmin nasıl tarif edilebileceği, ateizme götüren sebeplerin nasıl temellendirilebileceği, bu faaliyetlerin neyi amaçladığı ve hangi yollarla ateizmden korunulabileceği sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar kelimeler: Ateizm, Yeni Ateizm, Sekülerizm, Natüralizm, Akıl

The Phenomenon of New Atheism

Abstract:

Atheism emerged as a term in the West in the modern era to express the idea of denying the existence of the creator, who is in charge of the affairs of his creatures, while in Islamic context this term has been used since ancient times to symbolize all the intellectual doctrines whose adherents drifted from the sound real doctrines of Islamic creed, as atheism in the Arabic language means curving. With the beginning of the new century, the concept has taken a new form, although it was hovering in its main idea around the principle of authentic atheism that follows the idea of denying the existence of the Creator, accordingly, the concept now is "The New Atheism". The study aims to define the concept of atheism and its forms and to explain the phenomenon of New Atheism, in particular, it also aims to clarify the reasons that led to its emergence, its objectives, and methodologies, as well as discuss and propose methods to stand up against it.

Key Words: Atheism, New atheism, Secularism, Naturalism, Reason

Structured Abstract

Atheism emerged as a term in the West in the modern era to express the idea of denying the existence of the creator, who is in charge of the affairs of his creatures, while in Islamic context this term has been used since ancient times to symbolize all the intellectual doctrines whose adherents drifted from the sound real doctrines of Islamic creed, as atheism in the Arabic language means curving.

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiriden üretilmiştir.

* Dr., Affiliation: University of Minnesota, Department of Da'wah and Islamic Culture, majdoleen27@gmail.com, 0000-0001-8119-4844

With the beginning of the new century, the concept has taken a new form, although it was hovering in its main idea around the principle of authentic atheism that follows the idea of denying the existence of the Creator, accordingly, the concept now is "The New Atheism". The study aims to define the concept of atheism and its forms and to explain the phenomenon of New Atheism, in particular, it also aims to clarify the reasons that led to its emergence, its objectives, and methodologies, as well as discuss and propose methods to stand up against it. The problem of the study is to answer the most urgent questions:

What is the new atheism? And how did it turn into a phenomenon that is spreading at the level of countries, organizations and individuals in the world? Its importance lies in the fact that it sheds light on the issue of atheism in its new, fierce form, which aims to impose its atheistic agenda that is hostile to all religious and spiritual beliefs and to gain global support and acceptance at the international and academic levels.

The researcher followed the inductive approach by referring to the Arab and foreign references to describe and define the issues of atheism and the new atheism, as well as the comparative approach to show what distinguishes the new atheism from the original atheism in terms of concept and practice. finally, it follows the analytical approach that analyzes all of the above to arrive at a definition of the new atheism, the reasons for its emergence and its goals, and how to confront it.

Atheism emerged as a term in the West, in the Modern Era, to express the idea of denying the existence of a creative mastermind to the world, whereas this term was used in Islam since ancient times to express all intellectual doctrines, whose followers tend to deviate from the correct beliefs of the religion of Islam, as atheism in Arabic language means deviation. However, Atheism has soon taken a new form with the beginnings of this century, although it still follows its original context of denying the existence of the Creator, accordingly it has recently designated as " The New Atheism". The study aims generally to define the concept of Atheism and its forms, and to explain the phenomenon of "New Atheism" in particular in terms of the reasons that led to its emergence, its objectives, and the methods of its exposition, it also discusses and proposes ways to stand up against its plans.

The study responds to the most pressing questions:

What is the New Atheism? And how it turned into a phenomenon that is spreading at the level of individuals, organizations and countries around the world?

The value of the study lies in the fact that it sheds light on the issue of atheism in its fierce new form, which objective is to impose its atheistic hostile agenda to all religious and spiritual beliefs, and to gain global support and acceptance at the international and academic levels. The researcher followed the inductive approach by referring to Arab and Western references to describe both Atheism and the New Atheism, and the comparative approach to explain what distinguishes the New Atheism from the modern atheism in terms of concept and practice. Finally, the analytical approach that analyzed all of the above to arrive at a specific definition of the "New Atheism", the reasons for its emergence and how to confront it.

The study reaches to a set of conclusions; Among the most important are:

The "New Atheism" does not differ in its basis from the atheistic doctrine that denies the existence of a creator and mastermind of this universe, but it is rephrased in a new mode, based on a naturalistic view of the world, and insists heavily on the use of reason, logic and science as the only means to understand and derive truth. in addition to the above, the New Atheism is characterized by its insolence and fierce attack on religion. Religion in the New atheist's perception is a grave mistake, illogical and extremely dangerous whereas the followers of religions in general and Islam in particular are psychopaths.

ظاهرة الإلحاد الجديد

تمهيد:

تمر الأمة الإسلامية اليوم بزخم هائل من الأفكار والمذاهب العقديّة المستوردة والسلوكيات الجديدة على جميع الأصعدة الدينية والاجتماعية والاقتصادية والسياسية، وما ذلك إلا بفعل نظام العولمة الذي يغزو العالم، نظراً لانتشار وسائل التواصل الاجتماعي الحديثة، أو بقوة النظام الدولي الذي يدفع باتجاه تبني الأفكار العلمانية للدول الغربية، وما يترتب عليها من انتفاء الدين لصالح القيم الوضعية والإلحادية.

هذه الورقة أستعرض من خلالها أهم التطورات التي لحقت بالخطاب الإلحادي لتشكل ما يعرف اليوم بظاهرة "الإلحاد الجديد"، والذي ينطلق من نفس الفكرة العامة للإلحاد عموماً، إلا أنه عرف برموزه، وأدبياته، وأجندته السياسية التي طبعته بطابعها المميز، بالإضافة إلى غيرها من الخصائص التي ساهمت في إطلاق لفظ "الإلحاد الجديد" عليه، والتي أدت إلى انتشاره وجذب الاهتمام الكبير في الغرب إليه خلال السنوات الأخيرة، ثم أنه بدأ في التغلغل إلى المشهد العقدي الإسلامي اليوم خاصة في فئة الشباب، وهو ما أوجب ضرورة البحث في أهم أسباب انتشاره، واقتراح الحلول والتوصيات اللازمة للتصدي له، ووقاية الشباب المسلم من الوقوع فيه ابتداءً.

1. تعريف الإلحاد:

يختلف معنى الإلحاد بحسب السياق الحضاري والتاريخي الذي يحتضنه، ففي السياق الغربي اشتق مصطلح "الإلحاد" من الكلمة اليونانية "Atheos"، والتي تعني "الملحد" أو "بدون آلهة"¹، حيث كانت بداية مصطلح الإلحاد مع استخدام الفلاسفة القدماء له لوصف موقفهم الرفض لإله اليونان الموجود في الأساطير²، ثم أنه استخدم رسمياً للمرة الأولى في العام 1546م في عصر التنوير ليعبر عن الموقف الرفض لوجود الإله (24.12.22)³، وتبعاً لهذا المعنى كتب نيتشه كتابه الشهير: "موت الإله" (1882)، هذا المعنى الذي اصطلح عليه باسم "الإلحاد الحديث"⁴، والذي بدأت ملامحه خلال العصور الوسطى، وكان هذا الاتجاه العقدي طبيعياً في تلك الحقبة نظراً لفساد الكنيسة ولمواقفها المتعنتة والظالمة ضد العلم والعلماء، هذا بالإضافة إلى الاعتداد بالاكتشافات العلمية وما تبعها من لوازم الحداثة من حيث إعلاء مكانة الإنسان.

واليوم يعرف الإلحاد على أنه موقف فكري أو ديني يعبر عن عدم قبول فكرة الاعتقاد بوجود إله أو آلهة في الكون (Meriam Webster Dictionary)، أو غياب الإيمان بإله⁵، ويعرفه ريتشارد داوكنز Richard Dawkins أحد أشهر منظري الإلحاد في العصر الراهن في كتابه الشهير "وهم الإله (God Illusion)" هو: الشخص الذي لا يؤمن بوجود شيء فيما وراء الطبيعي الفيزيائي، وليس هناك من خالق مفكر ما وراء الطبيعي يتجسس من وراء الكون. وليس هناك روح تبقى بعد فناء الجسد، ولا معجزات، ولكن هناك بعض الظواهر الطبيعية التي لم نفهمها بعد، إذ ثمة أشياء كامنة فيما وراء هذا العالم

¹ Jan Bremmer, *Atheism in antiquity*. Cambridge University Press, (2007), 16.

² Wesley Wildman, et al., *The scientific study of atheism. Religion, Brain & Behavior*, (2012), 1.

³MWD, (2022), *atheist*, Merriam-Webster Dictionary, from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/atheist> (24.12.2022)

⁴ Steven Kettell, *What's really new about New Atheism?*, *Palgrave Communications*, (2016), 2(1), 3.

⁵ Sami Amiri, *Atheism Facing Himself*, Rawasikh Publications, Kuwait, (2021), 19.

ما زالت غير مفهومة لنا، وسنتمكن في المستقبل من تقديم تفسيرات لبعض الظواهر الغير مفهومة بشكل كامل حالياً باستخدام القوانين الطبيعية " (24.12.22)⁶.

يحيل الفكر الالحدادي كل تجارب الناس الروحانية ونزعات التدين في نفوسهم إلى العلم، ليفسرها جميعاً بأنها استجابة عصبية دماغية لمجموعة من المؤثرات البيئية والظروف الحياتية، وأما الدين (أو التجربة الدينية بحسب التسميات الحديثة) فما هو إلا ثمرة للتجربة الإنسانية المتراكمة عبر التاريخ⁷، ويبني الفكر الالحدادي في الغالب على المادية، التي تنبذ كل تصور فكري يخرج الانسان من واقعه الملموس⁸.

وبناء عليه يكون الإلحاد موقفاً عقدياً أو فكرياً يعتقد بعدم حقيقة وجود الإله وينكرها، كما أنه يرفض كل قضايا ما وراء الطبيعة، لأنها خارج عن المحسوسات والمشاهدات التي لا يمكن خضوعها لمجهر العلوم التجريبية والطبيعية، ويرجع الفكر الالحدادي أصل الدين إلى بواعث نفسية واقتصادية وثقافية واجتماعية.

وفي السياق العربي يعرف الإلحاد لغة على أنه الميل عن القصد والعدول عن الشيء، لذلك اصطلح معناه قديماً على كل المذاهب التي يميل أصحابها عن منهج الإسلام؛ مثل إنكار النبوة، أو وصف الله تعالى بما يتزده عنه من صفات وأفعال، أو تأويل أسمائه بما لا يليق به، أو إنكار أصلاً من أصول الدين مع التسليم بوجود الله⁹.

ومع ذلك تناول القرآن هذه الفئة العقديّة التي تنكر وجود الخالق، وإسناد الحوادث إليه، وتحيلها إلى الدهر بقوله سبحانه: "وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ"¹⁰ ليبين سبحانه وتعالى أنها تيار عقدي موجود ضمن تيارات منحرفة أخرى، وأنه ظاهرة قديمة طاعنة في التاريخ، وسماهم المسلمون الدهرية.

واليوم تشهد الدول العربية والإسلامية تغيراً طارئاً في معنى الإلحاد؛ بحيث صار متضمناً للمفهوم الغربي الذي يرفض الاعتقاد بوجود الله ومقتصر على، ويرجع هذا التحول لعدة أسباب سنلقي عليها الضوء في طيات البحث، بحيث صار الملحدون يتكلمون بحرية ويتداولون بينهم السخرية والاستهزاء من ثوابت الدين لتبدأ ظاهرة جديدة بالتشكل على المستوى العالمي يطلق عليها "الإلحاد الجديد".

2. الإلحاد الجديد:

استخدم مصطلح "الإلحاد الجديد" للمرة الأولى عام 2006م في مقال للصحفي (Gary Wolf) التابع لمجلة (Wired Magazine) والذي حمل عنوان: "كنيسة غير المسيحيين" "The Church of the Non-Believers" وهو مقال سعى فيه الكاتب إلى تصوير الموقف الذي اتخذته الكتاب الملحدون، مثل ريتشارد دوكينز على أنه عقائدي وغير متسامح، ويحمل عدوانية متكلفة ليس لها أي داع ضد المتدينين أو أصحاب الديانات، وأضاف أنه يتم شن حرب

⁶ Richard Dawkins, *The God Delusion*, translated by Geiger and Bassam al-Baghdadi, (2009), 10, <https://ia803000.us.archive.org/32/items/ktp2019-bk4574/ktp2019-bk4574.pdf> (24.12.2022)

⁷ Magdalene Muhammad Nawasreh, "*The Shamanic Belief and its Relationship to Other Religions in the Light of the Islamic Creed*", Ph.D. Thesis, College of Graduate Studies, University of Jordan, Jordan, (2021), 33,38.

⁸ Sami Amiri, *Atheism Facing Himself*, 21.

⁹ Ali Ghaidan al-Sayyid, "Atheism and the Problem of Evil, Saeed University", *Matoon Journal* 14/4 (2021), 24.

¹⁰ Al-Jathiya, Verse 24.

صليبية على الإيمان، بحيث صار على المؤمن بالإله أن يدافع عن إيمانه، ويسوق الأدلة الكافية والمقنعة كي يبرر تبنيه الموقف الإيماني (24.12.22)¹¹.

ولم تكن التسمية "الإلحاد الجديد" في مقال الكاتب للترويج له بناء على سمات أو أفكار جديدة بحيث تصنفه على أنه شكل جديد من الفكر غير الديني، بل كانت جزء من حملة ذات دوافع سياسية، هدفها تشويه آراء الملحدين الجدد بحيث لا يتم انتخابهم، وكانت استراتيجية الكاتب الصحفي هي تعريف مجموعة معينة من الملحدين على أنها "جديدة"، بحيث يمكن إدانتها لاحقاً لعدم وجود شيء جديد تقدمه سوى الخطاب العدائي الواضح للأديان¹².

يرتكز الإلحاد الجديد بشكل عام على أعمال عدد من المؤلفين البارزين، والذين عرفوا باسم "الفرسان الأربعة"¹³؛ (2006) Dawkins، (2006) Benet، (2004) Haris، (2007) Hitchens، وتبعاً لأصول هؤلاء المؤلفون غلب الطابع الأنجلو أمريكي على ظاهرة الإلحاد الجديد¹⁴.

وتقوم فكرة الإلحاد الرئيسية على "عدم الاعتقاد بوجود إله"، وهي تبعاً لما سبق بعيدة كل البعد عن كونها جديدة، بل وحتى الحجج العلمية والانتقادات الفلسفية للدين التي يطرحها الملحدون الجدد هي نفسها الأدلة التي طرحها الملحدون في العصور التاريخية المختلفة؛ مثل عدم فهم الكتاب المقدس، ومشاكل الفجور والعنف الديني، والتناقضات بين المعارف التي يقدمها الدين والمعارف العلمية، وإضافة إلى ما سبق فقد كان أيضاً العداء والخطاب الهجومي موجوداً ضد الدين ومعروفاً تاريخياً؛ فمثلاً كتب (1772) d'Holbach: "لطالما ملأ الدين عقل الإنسان بالظلام"، وعلقت (1861) Rose: "استمد الدين بقاءه من مؤسسة الكنيسة الفاسدة ومن سذاجة الجمهور"¹⁵.

3. خصائص الإلحاد الجديد:

بالرغم من أوجه التشابه بين الإلحاد المعاصر والجديد من حيث الفكرة الرئيسية إلا أنه هناك العديد من سمات الإلحاد الجديد التي يمكن وصفها أنها جديدة، ميزت الإلحاد الجديد وساهمت في انتشار أجنده الإلحادية على المستوى الغربي والعالم، من أهمها:

1- العدائية الشديدة في الخطاب الإلحادي: أضحي الإلحاد اليوم هجوماً، شرساً عنيداً، لا يقبل الرأي الآخر ولا يسمعه، كما يبتعد عن الموضوعية والحياد في أطروحاته، بل ويمارس أتباعه الإرهاب الفكري على كل من يعترض على فكرة عدم الاعتقاد بوجود الإله، أو حتى الافتراض ليس فقط بوجود إله وإنما وجود صانع للكون، وقد كتب (Wolf) منتقداً مواقفهم: "إذا لم تكن ضمن معسكرهم فأنت عدوهم اللدود"¹⁶.

11 Gary Wolf, "The Church of the Non-Believers", Wired, NOV 1, 2006 12:00 PM, FROM: <https://www.wired.com/2006/11/atheism/> (24.12.2022)

12 Steven Kettell, What's really new about New Atheism?, 2.

13 Abdullah Al-Ajiri, Atheism Militia, Takween Center for Studies and Research, Library, Dammam, Saudi Arabia, (2014), 79.

14 Steven Kettell, What's really new about New Atheism?, 2.

15 The Previous reference, 2.

16 Gary Wolf, "The Church of the Non-Believers".

وهو ما حدث مع أنتوني فلو والمعروف بإلحاده لمدة تزيد عن الخمسين عاما، إلا أنه تراجع في أواخر أيامه وأصدر كتابه "هناك إله (There is a God)"، فتعرض لحملة ضخمة من التشنيع في العالم من المواقع الإلحادية (24.12.22) ¹⁷.

2- المغالاة الشديدة في العلوم الطبيعية والتجريبية: مع أن الإلحاد بكل أشكاله السابقة كان يعتد بالعلوم الطبيعية دون غيرها، إلا أن ما يميز الإلحاد الجديد أن تلك العلوم باتت مركز تشكيل الرؤية الإلحادية الجديدة مع غلو شديد في إمكانيات العلم التجريبي، وعداوة شديدة لكل ما كان خارجا عن تلك النظرة العلمية الضيقة، والاعتقاد بان العلم كفيلا بأن يوفر لنا معارف حقيقية مستقبلا عن كل ما الكون من ظواهر ما وراء طبيعية ¹⁸.

3- العلاقة الوطيدة بين الإلحاد الجديد والمذهب الطبيعي "Naturalism"¹⁹: يقدم المذهب الطبيعي رواية شاملة للوجود من حيث الإجابة على الأسئلة الوجودية الأكثر إلحاحا للبشر على أساس علمي تجريبي بحت، يفضح كل خرافات العقائد الماورائية ويثبت بطلانها، فالمذهب الطبيعي يمثل جزءا أساسيا من "الرؤية العلمية للعالم"، وبذلك يدين الطبيعيون بالعلم بشكل مطلق، ويسطون أشرعتهم على ساريتهم، ما جعله المذهب العقدي الذي عليه عامة الملاحدة اليوم ²⁰. وتأكيذا على هذه النقطة يذكر موقع (Naturalism: 24.12.2022) ²¹ الالكتروني أن الإلحاد من حيث رفض الإيمان باله الديانات السماوية، أو كل ما وراء الطبيعة هو المحصلة الطبيعية للزعة الطبيعية.

4- الحضور الإعلامي الموجه للفكر الإلحادي والدعوة والترويج إلى اعتناقه: يولي الملحدون الجدد الاهتمام الكبير بدعوتهم الإلحادية وحرص شديد على كسب الأتباع والمرتدين بعدة طرق من أهمها:

- اعتبار فرسان الإلحاد الجديد الأربعة أنهم أبطال عندما أعلنوا بجرأة مواقفهم الإلحادية في مواجهة القيود السياسية والاجتماعية والدينية، التي تمنع الناس من التصريح بميولهم الدينية والجنسية في ذلك الوقت، إضافة إلى مناداتهم صراحة بأن على الملحد أن يخرجوا إلى العلن، ويرفعوا أصواتهم عالية ليعبروا عن أنفسهم، وبالتالي تهافت الناس للحصول على تواقيعهم، والافتداء بأفكارهم ²².
- التأليف وكتابة الكتب التي تتناول الإيمان والتدين على أنه خطر يهدد البشرية، وأنه ينبغي للبشر التنبه لهذا الخطر، وهي الطريقة التي من خلالها ظهر رموز الإلحاد الجديد الأربعة كما أسلفت، وهذا المضمون عكسته عناوين كتبهم صراحة قبل الدخول في قراءتها، فمثلا حمل كتاب سام هاريس عنوان "نهاية الإيمان"، في حين وسم دوكينز كتابه بعنوان "وهم الإله"، والذي كتب في مقدمته بجرأة واعتداد شديدين: "إذا عمل هذا الكتاب كما أردت له، فالقراء

¹⁷ Anthony Flew, *There is a God, first edition*, translated by: Salah Al-Fadhli, Kuwait, (2015), 9, Thought Networ: <https://www.kotobati.com/book/reading/a9a43ba1-dbdb-4a6a-8bd9-2e6326b6eeef> (24.12.2022)

¹⁸ Al-Ajiri, Abdullah, *The Atheism Militia*, 83.

¹⁹ Sami Amiri, *Atheism Facing Himself*, 22. **Note:** Naturalism: The summary of this principle is that the material universe is all truth and nothing after it. Or in particular, and this matter has evolved through stages since its existence, from one stage to another with the authority of blind randomness, so there is no power or wisdom that runs the material universe from outside it.

²⁰ Alvin Plantinga, *Science, Religion, and Naturalism*, first edition, translated by: Youssef Al-Otaibi, Tashaweq Publishing and Distribution House, Saudi Arabia, (2019), 309.

²¹ **Naturalism, Atheism**, (2022), <https://naturalism.org/philosophy/atheism> (24.12.2022)

²² Steven Kettell, What's really new about New Atheism?, 2.

المتدينين الذين سيفتحونه سيكونون ملاحظة بمجرد فراغهم منه²³. كما شمل هذا التوجه تأليف أعداد ضخمة من الكتب التي تتناول الإلحاد وتروج له مثل كتاب "الملحد السعيد (The Happy Atheist)"، "دليل الملحد (The portable Atheist)"

• اتساع دائرة الترويج لتشمل الإنسان البسيط من خلال بث مواد إعلامية مبسطة وسهلة التداول وليست في حدود الدائرة العلمية الأكاديمية، سواء على مستوى البرامج التلفزيونية والفضائية أو في مواقع ومدونات التواصل الاجتماعي، أو من خلال عرض لافتات تحمل الأفكار الإلحادية وتنادي بها سواء على الوسائل المواصلات، أو في المحال التجارية أو على شكل رسومات وكتابات على الملابس، أو من خلال عرض المسلسلات والأفلام التي تستهزأ بصاحب الدين وأن فكره متخلف وغير منطقي²⁴.

5- العمل المؤسسي للملاحدة: لم يعد العمل على نشر الإلحاد أو تناول أفكاره فرديا وعشوائيا كما كان في السابق، بل يعمل الملاحدة اليوم على إنشاء مؤسسات ومنظمات إلحادية راعية ومعنية بالدعوة إلى الإلحاد ورعاية الملحدين مثل "الاتحاد الدولي للملاحدة (Atheist Alliance International)"، و "رابطة الملحدة (Atheist Nexus)"، وغيرها الكثير. وتستقبل هذه المؤسسات الدعم من خلال اشتراكات الأفراد، ويضع أصحابها لكل شريحة سعرا محددًا بناءً عن أفكاره ومدى تحمسه لتلك الأفكار.

6- الهجوم على الأديان والصاق كل الشرور بها: يلصق الملاحدة الجدد كل الشرور والمصائب والكوارث في العالم إلى الدين، بما يعززه من أفكار قبلية انقسامية تخلق التحيز والتمييز والعنف على حد تعبيرهم، فمثلا جعل (Christopher Hitchens) في كتابه الشهير "الإله ليس عظيما God is not Great" عنوانا فرعيا "كيف يسمم الدين كل شيء"، بينما يقول هاريس (24.12.2022)²⁵: "كل الأديان وجدت لأجل السيطرة على الناس واستعبادهم".

وبناء على ما سبق اتخذ الملحدون موقفا نقديا صريحا اتجاه جميع أشكال الدين، يهاجمون فيه حتى أصحاب الآراء الدينية المعتدلة فضلا عن التطرف الأصولي، وصاروا ينادون بوجود التخلص من المتدينين أصحاب العقول المتحجرة والغليظة، فكانت هذه العدائية هي السمة المركزية التي تدور حولها طروحات الإلحاد الجديد²⁶، حتى انها قوبلت بالانتقاد من الملاحدة أنفسهم لشدة تحيزها وعدم موضوعية طرحها²⁷.

ومع أن الملحدون الجدد يدعون رفض الأديان جميعا إلا أنهم يهاجمون الديانات السماوية من بينها، هذا العداء يتأكد من تعريف²⁸ للإلحاد في الغرب، والذي فيه: "أن الإلحاد في الغرب اليوم يعني أن ترفض قبول وجود إله الديانات الإبراهيمية تحديدا". ثم أنهم يعلنون صراحة بأن مشكلتهم الحقيقية هي مع دين الإسلام نفسه وليس مع

²³ Richard Dawkins, *The God Delusion*, 6.

²⁴ Abdullah Al-Ajiri, *Atheism Militia*, 29.

²⁵ Sam Harris, *The End of Faith*, second edition, (2018), translation, by Muhammad Sam Al-Iraqi, Arabic novels, 5, my book website: [https://www.kutubypdf.com/end-faith-pdf/\(24.12.2022\)](https://www.kutubypdf.com/end-faith-pdf/(24.12.2022))

²⁶ Gary Wolf, "The Church of the Non-Believers".

²⁷ Abdullah Al-Ajiri, *Atheism Militia*, 54-61.

Note: He mentioned in his book a long list of atheists who reject the bias and subjectivity of the authors' neo-atheist advocates.

²⁸ Wildman, Wesley et al, "The scientific study of atheism." *Religion, Brain & Behavior*, 2.1 (2012), 1.

التطرف الإسلامي، وذلك بسبب عقائده بشكل خاص، وبسبب تفاني المسلمين لكلام القرآن والحديث- على حد تعبيرهم²⁹.

7- اتخاذ الإلحاد الجديد صبغة سياسية واضحة من حيث الرؤية و الأهداف والأنشطة والأدوات: لم يكن للإلحاد الفلسفي القديم أي مطالب سياسية ، وكذلك الأمر بالنسبة للإلحاد الحديث الذي بدأت ملامحه في القرون الوسطى، كرد فعل ورفض للاضطهاد الديني مما أدى لقيام الثورة الفرنسية الكبرى ما ربطه بالسياسة لحد ما³⁰ ، بينما يتميز الإلحاد الجديد بارتباط أجندته الإلحادية اليوم بالسياسة بشكل كامل، من حيث توسع نشاطاته وأهدافه السياسية وبخاصة مع تزايد أعداد الملحدين، الذين دفعوا باتجاه تغيير العديد من السياسات والأنظمة في دولهم مثل فصل الكنيسة عن الدولة، السماح بالإجهاض، وبالزواج المثلي، وبتغيير المناهج الدراسية الحكومية في المدارس في الغرب³¹.

4. أهداف الإلحاد الجديد:

يتفق الملحدون الجدد في أن لهم أهداف وأجندة واضحة يعمل الملاحدة لتحقيقها والتي من أهمها:

- 1- تعزيز الاتجاه العلموي³² " (Scientism: 24.12.2022) ³³ الذي يعتبر العلم التجريبي الوسيلة الموضوعية الوحيدة التي يجب على المجتمع تحديد القيم المعيارية والمعرفية بواسطتها، هذا المذهب الذي بات يشكل مركز الرؤية الإلحادية الجديدة، التي من خلالها يجادل الملحدون ويقدمون أدلتهم ويرفضوا ما سواها، بعكس الإلحاد المعاصر الذي اتخذ من الفلسفة والعلم قواعد الأدلته³⁴.
- 2- تحقيق أهداف على المستوى السياسي والتي من أهمها: الإبقاء على فصل الدين عن الدولة في كل مجالات الحياة، نقد الدين وتراجع في مقابل الترويج للإلحاد، التصدر من خلال جماعات لتأكيد حصول الملحدين على حقوق متساوية مدنية وقانونية على جميع الأصعدة في الدولة مع نظرائهم غير الملحدين³⁵.
- 3- تطبيع المعتقدات غير الدينية وهو أحد الأهداف المركزية للملاحدة الجدد سواء في الغرب أو الدول الإسلامية، وذلك بتغيير التصورات العامة السلبية عن الإلحاد، وتأمين القبول السائد لوجهات نظر الملحدين، لذلك من بين الاستراتيجيات الرئيسية التي تم تبنيها للترويج لهذه الغايات في الغرب استخدام اللوحات الإعلانية في الأماكن العامة، كحملة الحافلات التي تم إطلاقها في لندن في عام 2009، والتي تحمل شعار: "ربما لا يوجد

²⁹ Sam Harris, *The End of Faith*, 105-150. **Note:** Sam emptied out in his book an entire chapter entitled Trouble with Islam; It deals with the beliefs of Muslims and its verses that call for martyrdom, and it is the longest chapter of the book, in addition to the fact that the entire book is hardly devoid of one or two pages without attacking the Islamic religion and Muslims.

³⁰ Steven Kettell, What's really new about New Atheism?, 2.

³¹ David Williamson, et al., George. *There is no god: Atheists in America*. Rowman & Littlefield Publishers, 2013., 1.

³² **Scientism:** a tendency that reflects an exaggerated confidence in the efficiency of the experimental natural sciences methods in all areas of research, even in philosophy, social sciences and the humanities. Meriam Webster Dictionary, "Scientism."

³³ MWD, *scientism*, Merriam-Webster Dictionary, (2022), from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/scientism> (24.12.2022).

³⁴ Massimo p., "New Atheism and the scientific turn in the atheism movement." *Midwest Studies in Philosophy* 37 (2013): 142-153, 153.

³⁵ Steven Kettell, What's really new about New Atheism?, 3.

إله، الآن توقف عن القلق واستمتع بحياتك"، هذا بالإضافة إلى حملات لتشجيع الملحدين على "الخروج" والتعريف بأنفسهم لرفع مستوى الرؤية العامة³⁶، وهي حملات تنتشر في الدول الإسلامية والعربية على حد سواء ويتم تمويلها أو بثها من الدول الغربية عموماً، كما في برنامج "جعفر توك" التابع لقناة (DW) التي تبث برامجها من برلين، أو "قناة الملحدين بالعربي".

4- بناء هوية إلحادية خاصة وتعميق الشعور بالانتماء لها، كان الهدف الرئيسي الآخر للإلحاد الجديد، وذلك من خلال تحويل الإلحاد بشكل عام إلى حركات اجتماعية أوسع لتمير صورة تماسك البناء المجتمعي والجماعي للملحدين، فقد دأب الملحدون بوعي على تشكيل منظمات ومؤسسات اجتماعية تمثلهم كما في "مهرجان أفلام الملحدين (The Atheist Film Festival)، ومنظمة "مخيم البحث (Camp Quest)"³⁷ وحتى يتسنى لنا اقتراح الحلول للتصدي لهذا المد الإلحادي القائم والوقوف في وجه الملحدين الجدد؛ ينبغي أن نقف على أهم الأسباب التي أدت إلى انتشار الفكر الإلحادي المعاصر، ومن ثم الإلحاد الجديد في الغرب وفي العالم الإسلامي والعربي.

5. أسباب الإلحاد الحديث في الغرب:

1- أسباب تاريخية: تعد الكنيسة أحد أهم أسباب ظهور الإلحاد في الغرب عندما قادت حروبها الصليبية باسم الدين في القرون الوسطى، وكانت صاحبة السلطة الروحية في أوروبا، وكانت ردة الفعل اتجاهها بأن ظهر عصر التنوير الذي كان كل هدفه تحرير الإنسان من عبودية السلطة العقائدية الكنسية، لاسيما بعد اكتشاف التحريف في نصوص الإنجيل وترجماته على مر العصور، وهذا ما يفسر ارتباط بداية استخدام مصطلح "الإلحاد" وتسمية "ملحد" بهذا العصر تحديداً، وصار الإلحاد يستمد كل كيانه من مناقشة ونقد كيفية تكون المسيحية وعقائدها على أيدي علماء الحداثة، لاسيما عقيدة التثليث، وهي العقيدة التي أدت في حضارتنا العصرية القائمة على العقلانية في العلوم الطبيعية إلى تحول جذري لدى كثير من الناس إذ أصبح الإيمان غيباً يمثل أمراً عبثياً خطيراً على الإنسانية، وهو ما أكده هاردر منتقدا عقيدة التثليث المسيحية: "إن تنمية العقل والمنطق والعلوم الطبيعية قد أدى إلى رفض العقيدة برمتها"، وأخيراً صار الإلحاد من واجبات أتباع النزعة الإنسانية، وهو واجب قائم على رفض كل التعاليم التي لا يمكن لعقل سوي أن يقبلها (24.12.2022)³⁸.

2- ظهور علم نقد الأديان: أرجع هذا العلم النزوع الإنساني للإيمان بالله إلى مستوى المظاهر المادية، من خلال البحث عن حقيقة تاريخية نقدية تفند معطيات الوحي، وهو طرح بدأ عند التنبه إلى الطابع المركب للتوراة منذ القرن السابع عشر في عصر ريتشارد سيمون واسبينوزا، والذي يدحض نظرية أن النبي موسى -عليه السلام- هو المؤلف الوحيد للتوراة، ثم اكتشافات القرن التاسع عشر التي أكدت أن الواقع التاريخي للوحي ليس له أساس من الصحة، فالمسيحية ظهرت بعد وفاة عيسى -عليه السلام- وحوارييه بحوالي 20-30 سنة، وأنها من صنع بولس

³⁶ Steven Kettell, What's really new about New Atheism?, 2.

³⁷ Camp Quest is an organization that provides humanitarian summer camps for children in the United States, United Kingdom, Switzerland, and Norway first held in 1996 in Kentucky to provide an alternative to traditional religious-related summer camps, for children of non-religious, humanitarian, or religiously minded families as well as children belonging to religious education. https://en.wikipedia.org/wiki/Camp_Quest (24.12.2022)

³⁸ Zainab Abdel Aziz, Atheism Militia, *Takween Center for Studies and Research, Library, Dammam, Saudi Arabia*, (2014), 10-12.

الطردوسي، مما فتح الباب على مصراعيه في الطعن بجميع الحقائق الدينية في الديانات عموماً سواء السماوية أو الغير سماوية، وأنها ليست سوى أوهام وأكاذيب، وصار الدين يصنف كمفهوم أنثروبولوجي كوني مرتبط بالتحليل السوسولوجي، أي أن الأديان تفسر بأن لها دور اجتماعي أو أنها ظاهرة اجتماعية عالمية ظهرت ضمن سياقات وضرورات خاصة وبالتالي ستتكفل المعارف وتطورها بجعلها تتلاشى³⁹.

3- نظرية داروين التطورية: أخذ الإلحاد منحنا متزايدا بشكل عام بعد أن لاقت نظرية تشارلز داروين القبول العام في الأوساط العلمية (24.12.2022)⁴⁰ والتي أوردتها في كتابه "أصل الأنواع" في العام (1859م)، وهي نظرية مفادها أن منشأ المخلوقات عشوائي وطبيعي ومتدرج ومستقل عن أي إرادة خارجية، وبالتالي وجد الإنسان في الكون بمحض الصدفة، وهو ليس سوى حيوان تطور بفعل الصراع من أجل البقاء (24.12.2022)⁴¹. وبالتالي هي مناقضة لفكرة استقلال الأنواع التي أثبتتها الديانات السماوية.

هذه النظرية اعتبرت مكافئة لنظرية الخلق عند معتنقي الإلحاد، فتخلى الكثير عن أديانهم من بعدها، أو وقعوا على الأقل في التشكيك، علاوة على أنها أضحت الأساس العلمي للفلسفة المادية التي يقوم عليها المذهب الشيوعي، والذي من أهم نتائجه الإلحاد، وهو ما يؤكد هارون من أن الداروينية كانت إيدانا لميلاد نظرية ماركس في المادية واستفادت من الأسس التي وضعها داروين في تفسيراتها للإنسان والحياة والسلوك⁴².

6. أسباب الإلحاد الجديد:

كان النمو في شعبية التيار الإلحادي خلال العقد الأول من القرن الحادي والعشرين مدفوعاً بمجموعة من العوامل، من أهمها:

1- أحداث الحادي عشر من سبتمبر والتي أتت بحسب التصور الغربي استجابة لتنامي ظاهرة "العودة إلى الدين" خلال العقود الأخيرة من القرن العشرين، حيث اتسمت بالتأثير الاجتماعي والسياسي المتزايد للدين، على العكس من توقعات الكثير من المحللين من تراجعه في ظل تطور الفكر العلماني واتساع رقعته، كصعود الثورة الإيرانية الإسلامية في إيران، وصعود اليمين المسيحي في الولايات المتحدة، ثم ما رافق ذلك من إلقاء الضوء على الجوانب السلبية للمعتقدات والمنظمات الدينية، مما أثار الخوف من هذه الردة الدينية العالمية والتي صارت تظهر بشكل مؤسسي أو حركي، وهو قلق وجد ما يبرره في أحداث الحادي عشر من سبتمبر والعديد من أحداث العنف التي انطلقت من قواعد دينية في أماكن مختلفة من العالم من نفس الفترة⁴³، لذلك تم التنبيه إلى أن قضية الإيمان والتدين باتت مهدداً للبشرية، وعلى الملاحدة اليوم التصدي لها واستئصالها من العالم، وهذا لن يكون إلا باختيار الإلحاد كخيار بديل ومنقذ للبشرية، وهو ما صرح به سام هاريس في كتابه "نهاية الإيمان" الذي بدأ بكتابته في اليوم التالي مباشرة لأحداث سبتمبر⁴⁴.

³⁹ Nemo Flip, *The Merciful Death of Contemporary Atheism*, translation, Adel bin Abdullah, and others, Bridges for Translation and Publishing, Beirut, Lebanon, (2018), pp. 12, 13.

⁴⁰ Ahmed Dadush, et al., *Atheism and the Existence of God*, *Encyclopedia of the Way*, (2017), pp. 4,5, official website: <https://al-sabeel.net/> (24.12.2022)

⁴¹ Harun Yahya, *The Deception of Evolution*, translated by Solomon Baybara. Thought and Culture, (1999), 8, my books :<https://www.kutubypdf.com/book35140/> (24.12.2022)

⁴² Previous reference, 12.

⁴³ Steven Kettell, *What's really new about New Atheism?*, 2.

⁴⁴ Sam Harris, *The End of Faith*, 333.

- 2- الثورة في وسائل الإعلام العالمية والاتصالات من ثمانينيات القرن الماضي ولا سيما الصعود الدراماتيكي للإنترنت؛ الذي كان عاملا حاسما في الترويج لانتقادات الأديان، وتبادل الأفكار الإلحادية دون قيود جغرافية، وكان عاملا حاسما في تشكيل هيكلهم التنظيمي. وهو ما يؤكد Steven الذي يوضح أن العديد من المجموعات الإلحادية الجديدة الأكثر تأثيرا في صناعة الرأي غالبا (إن لم يكن حصريا) تعمل عبر وسائل الانترنت. مثل مؤسسة (Richard Dawkins for Reason and Science)، ومنتديات " (Atheist Nexus)، و (Think Atheist)، و (Atheist Republic)، بالإضافة إلى المدونات للمشاهير من الملحدين مثل (Pharangyula)، بقلم (P. Z. Myers)، و (The Orbit) بقلم (Greta Christina). (p.2)
- 3- الأسباب النفسية المتمثلة في التساؤلات الحائرة حول وجود الشر في العالم، فمشكلة وجود الشر هي أهم شبهة إلحادية في المناظرات بين الدينين والإلحاديين منذ فجر التاريخ إلى اليوم⁴⁵، إذ لا جدوى من وجود الإيمان بوجود الإله الذي لا يمنع الظلم عن عباده ومخلوقاته، ولعل هذا ما يفسر دخول الكثير من الغربيين في الإلحاد بعد الحربين العالميتين⁴⁶.
- وعلى الصعيد الإسلامي انتشر الإلحاد بين الشباب المسلم المتحمس لما عجز عن إيجاد تفسيرات موضوعية لبؤس الدول الإسلامية وانحطاطها، فربط بين الانحطاط الحضاري وبين التمسك بالدين، تشبها بالفكرة الغربية الناشئة عن تجربتهم مع الكنيسة؛ والتي مفادها أن الدين والعقل نقيضان، وأن نهضة الغرب بنيت على أنقاض الدين، فتداول المسلمون سواء الشباب بل وحتى المفكرون هذه الفرضيات والتي هي مسلمت في الغرب، دون أن يدركوا مقدماتها ولا أصولها، ولو أنهم رجعوا إلى فلسفة الحضارة عند أشهر فلاسفة الغرب ومنظريها وهو أرنولد توينبي لأدركوا أن التقدم والازدهار الحضاري يكمن في عاملين رئيسيين، وهما: العودة إلى الدين أو التمسك به، والبعد عن الحروب⁴⁷.
- وأما عربيا ارتبط ظهور الإلحاد وانتشاره بإخفاقات الربيع العربي⁴⁸، بعدما رأى الشباب ما حصل للصحنات الإسلامية وآمالها وكيف تم إحباطها وكسر شوكتها بأيدي المستبدين من بني جلدتهم، وقد ذكر تعالى هذا الانتكاسة في النفوس الضعيفة في قوله تعالى: " وَمِنَ النَّاسِ مَن يَغْبُدُ اللَّهُ عَلَىٰ حَزْفٍ فَإِن أَصَابَهُ خَيْرٌ أظْمَأَنَّ بِهِ وَإِن أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ"⁴⁹.
- ومن الأسباب النفسية المهمة جدا أن اعتناق الإلحاد مذهباً فكرياً وعقدياً، يمكن صاحبه من الفرار من تكاليف الدين أو عقدة الذنب المصاحبة لارتكاب الفواحش من الأعمال وما يلحقها من عذاب وغضب في الدنيا والآخرة، لاسيما مع انتشار المبادئ التي تدعو إلى الحرية الجنسية والجندرية والمثلية في ظواهر الشذوذ الجنسي والمثلية وغيره، فيكون الإلحاد في هذه الحالة تعبيراً عن الحرية والاعتناق من التكاليف والالتزام، أو الشعور بالاكتمال والذنب.

45 Ali Ghaidan al-Sayyid, "Atheism and the Problem of Evil, Saida University", 21.

46 Ahmed Dadush, et al., *Atheism and the Existence of God*, 1017/5.

47 Ali Ghaidan al-Sayyid, "Atheism and the Problem of Evil, Saida University", 29.

48 This particular reason for the spread of atheism among Arab youth was addressed in the book recently presented by Professor Muhammad Khair Musa entitled "Atheism of Counter-Revolution, 2022, Dar Al-Mashriq", which carries a main idea; The angry reactions and feeling of injustice among young people turned them into adopting atheism, which the writer called crisis atheism.

49 Surah Hajj: 11.

- 4- الأسباب السياسية والمتمثلة بالتآمر الدولي والعالمي على الأديان، وذلك عبر نشر الإلحاد بدعوى احترام الغير، ونشر ثقافة الاختلاف، وحرية التعبير، الذي تقف وراءه الصهيونية، حيث تم تحديد هذا الهدف بوضوح في بروتوكولات صهيون ضمن البروتوكول الرابع عشر والسابع عشر⁵⁰، ولعل في تقارير مجلس العلاقات الأمريكية الإسلامية (CAIR) لهذا العام ما يؤكد حقيقة هذا التآمر؛ إذا أعرب المجلس (أكبر منظمة إسلامية للدعوة والحقوق المدنية في أمريكا) عن قلقه بشأن برنامج المنح التي تقدمها وزارة الخارجية الأمريكية لتشجيع الحركات الإلحادية في المناطق ذات الأغلبية المسلمة في آسيا والشرق الأوسط، وهو ما أكدته مطالبات الجمهوريين الغاضبة في مجلس النواب الأمريكي لإدارة الرئيس بايدن بالكشف عن إجابات حول هذه المنح لأنه برأيهم "سيعزز الإلحاد في جميع أنحاء العالم" (24.12.2022)⁵¹، ولا يخفى على أحد طبيعة العلاقات الأمريكية والصهيونية منذ عقود، والتي تعززت حالياً في ظل إدارة بايدن .
- 5- الإرهاب الفكري الذي يمارس في الغرب اليوم والذي يعمل على إلصاق تهمة الرجعية والتخلف والخرافة بالكثيرين ممن يوصفون بالتدين، وعدم قبول فرضيتهم الدينية على الأساس العقلي أو العلمي، لأن العقل والعلم مع فرضية الإلحاد في جميع المحافل العلمية الدولية حالياً، هذا بالإضافة إلى السيطرة والهيمنة الغربية التي تمارس لنشر الفكر الإلحادي سواء في الإعلام أو التعليم.
- 6- التصرفات البدعية والشركية لبعض المنتسبين للجماعات الإسلامية مثل الشيعة والمتصوفة؛ كلطم الحدود، واستخدام السيوف والخناجر، واحتفالات الرقص، والتي تنتهي بأصحابها مضرجين في دماؤهم، هذا بالإضافة إلى الاستغائة بالأولياء، والاعتقاد في قدراتهم الخارقة ومن في القبور لتلبية الرغبات وتحقق الحاجات، هي كلها ممارسات ربطت الدين بالخرافة، وساهمت في ابتعاد الناس عن الدين وتبني الإلحاد.
- 7- انتشار الفكر العلماني والعلمانيين بشكل كبير سواء في الغرب أو العالم الإسلامي، فبعد أن كان يقوم في البداية على مبدأ فصل الدين عن الدولة، صار يعني فيما بعد إبعاد الدين عن الحياة، ومعاداته وتحمله مسؤولية التخلف وفق قاعدة "الدين أفيون الشعوب"، وبناء عليه قدم الإلحاد بقناع علماني وفق مفهوم "الإلحاد علمانية" (24.12.2022)⁵².
- 8- ظهور أنماط جديدة من الدراسات في الغرب سواء الدراسات النفسية، دراسات الانثروبولوجي ودراسات تاريخ الأديان، التي تحاول أن تستنبط أسباب النزعة الدينية، وتحيلها إلى نوع من الوهم الذي نتج عن عجز الإنسان عن التعامل مع بيئته تحديات وظروفه الصعبة، مما دفع هذا الإنسان العاجز إلى افتراض وجود قوة غيبية تدعمه

⁵⁰ Muhammad Khalifa al-Tunisi, *The Jewish Peril: The Protocols of the Elders of Zion*, Fourth Edition, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut (1951), 169, 187.

⁵¹ Sara Zouiten, (2022). Muslim Group Challenges US Program for Promoting Atheism in Islamic Countries, Morocco World News, <https://www.morocoworldnews.com/2022/07/350109/muslim-group-challenges-us-program-for-promoting-atheism-in-islamic-countries> (24.12.2022)

⁵² Ali Oqla Arsan, "Secularism, Atheism and Their Opposites", Al-Araby 21 Magazine, (2020), Saturday, December 12, p.24. <https://arabi21.com/story/1321225/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%84%D8%AD%D8%A7%D8%AF-%D9%88%D9%86%D9%82%D9%8A%D8%B6%D9%87%D9%85%D8%A7> (24.12.2022)

- وتحميه، ومن ثم كانت الألوهية اختراع بشري للتعامل مع مخاوف الإنسان، التي تتصاعد لتبلغ ذروتها بالموت، أو أنه لما عجز عن الإجابة عن الأسئلة الوجودية في حياته ومصيره بعد الموت، أعازها إلى الغيب بسبب كسله عن التفكير وإعمال العقل في البحث عن إجابات، أو بسبب مخاوفه، أو أن الدين نشأ كنوع من التكيف البيئي لما عجز الإنسان عن مواجهة تحديات الطبيعة التي كانت تعصف بمصادر رزقه، فلجأ إلى عبادتها لاستدرا عطفها، ثم لما عجز عن تحقيق مراده منها وصل إلى الاعتقاد بوجود إله غالب عليها وعبادته بالمقابل⁵³.
- 9- أحد أهم الأسباب في تنامي ظاهرة الإلحاد هو أن الخطاب الديني ما زال تقليدياً ويتمسك بحجج وبراهين قديمة، وأن النظرة للإلحاد ما زالت قاصرة على أنه ظاهرة نادرة وتكاد تكون طارئة على النفس البشرية.
- 10- تنامي الظاهرة النسوية وانتشار أفكارها التي ترفض السلطة الأبوية التي يسقطونها على الدين -بتصورهم- سواء بمؤسساته الدينية وعلمائه المتهمين بالتسلط والاستبداد، أو بمبدأ القوامة الذكورية للأسر في الأديان عموماً وفي الإسلام بشكل خاص، مما يجعلهم ينفرون من الدين، ويرفضونه جملة وتفصيلاً بإعلان إلحادهم.
- هذا الاتجاه من رفض السلطة الذكورية وعلاقته بالإلحاد يظهر بشكل واضح في كتابات داوكنز زعيم الإلحاد الجديد الذي كتب: "اليهودية، المسيحية، الإسلام هذه ديانات أهل السماء، إنها ديانات أبوية حرفياً -الله هو الأب القدير- لذلك ينتشر بغض النساء في تلك البلدان المصابة بإله السماء، ووكلائه الأرضيين من الذكور"⁵⁴.
- 11- انتشار النظام الرأسمالي واندفاع الاقتصاد المجنون بفعل العولمة، وانتشار وسائل التواصل الاجتماعي التي عولمت ليس فقط الأشياء الاستهلاكية؛ ولكن السلوك المجتمعي والقيمي والعقائدي للأفراد من الحضارات المختلفة.
- 12- اتساع رقعة الاتجار بالبشر، والتي تقوم بشكل أساسي على استخدام الشباب والفتيات في البغاء والدعارة، وهي ظاهرة تنامي باطراد تحت وطأة الجشع الرأسمالي العالمي، والذي لا يمكن أن يتفق مع القيم الدينية والأخلاقية للأديان عموماً.
- 13- الدفع المنظم والمؤسسي وحتى الدولي لمخالفة الفطرة الإنسانية بالترويج لمبادئ الحرية الجندرية تحت مسمى الحرية والمساواة، والتي تنص على احترام حق الإنسان وحرية في اختيار جنسه بحسب ميوله الجنسية، مما يؤدي إلى اتخاذ أشكال جديدة للأسر التي قد تتكون من امرأتين، أو رجلين أو عدة رجال ونساء، وكلها مبادئ لن يتقبلها الإنسان المتدين أو حتى صاحب الفطرة السليمة، إلا إذا تبني المذهب المادي الإلحادي الذي يلغي فطرة الإنسان السوي، ويدفعه باتجاه ملاحقة شهواته وإشباع غرائزه باعتباره يحيا الحياة لمرة واحدة فقط.

7. النتائج:

- لا تقدم القاعدة الفكرية والعقدية التي ينطلق منها "الإلحاد الجديد" أي جديد فيما يخص المذهب الإلحادي الذي ينكر وجود إله ويرفض الاعتقاد به منذ بداية أعراضه في العصر اليوناني القديم، ومع هذا تتميز هذا الظاهرة بعدة سمات من أهمها: خطابها العدائي والهجومي ضد الأديان، إعادة صياغة الإلحاد بشكل جديد بناء على نظرة طبيعانية للعالم توفر من خلاله إجابات حول أصل الوجود، وبدء الخلق، ومصير الكون، والإلحاد بشكل كبير على استخدام العقل والمنطق والعلم كوسائل وحيدة لفهم الحقيقة واستمدادها، والحضور الإعلامي الموجه للفكر الإلحادي والدعوة

⁵³ Magdalene Muhammad Nawasreh, "The Shamanic Belief and its Relationship to Other Religions in the Light of the Islamic Belief", 39.

⁵⁴ Richard Dawkins, *The God Delusion*, 23.

والترويج إلى اعتناقه واتخاذ منصات الانترنت منبرا رئيسيا لها، وأخيرا ارتباط الأجنحة الإلحادية بالمطالبات السياسية إلى حد كبير.

- يعتبر تطبيع المعتقدات غير الدينية أحد الأهداف المركزية للملاحدة الجدد، وذلك بتغيير التصورات العامة السلبية عن الإلحاد، وتأمين القبول السائد لوجهات نظر الملحدين، هذا بالإضافة إلى أهدافهم على المستوى السياسي من حيث التصدر لتأكيد حصول الملحدين على حقوق متساوية مدنية وقانونية على جميع الأصعدة في الدولة مع نظرائهم غير الملحدين، وتأكيد الإبقاء على فصل الدين عن الدولة في كل مجالات الحياة، والسماح بنقد الدين في مقابل الترويج للإلحاد.

- لعبت الكنيسة في الغرب تاريخيا الدور الرئيسي في ظهور مبادئ الإلحاد المعاصر بمعاداتها للعلم واضطهادها للشعوب، كما ساهمت في ترسيخ مصداقية الإلحاد الجديد الذي يقوم على معاداة الأديان عموما والسماوية منها بشكل خاص، والذي اتخذ من أحداث الحادي عشر من سبتمبر ذريعة لظهوره علانية.

- ظهر الإلحاد في المجتمعات المسلمة والعربية كردة فعل نفسية واجتماعية للظروف التي مرت وتمر بها الأمة الإسلامية، فقد ساهم الانحطاط الحضاري الذي تمر به الدول الإسلامية في مقابل تقدم الغرب ومدنيته في ارتفاع معدلات الملحدين من المسلمين، كما ساهمت إخفاقات الربيع العربي وفشل أهدافه في ارتداد الكثيرين عن دينهم، نظرا للهزيمة النفسية التي أحاطت بهم والتي ارتبطت بهزيمة مؤسسات الصحوة الإسلامية على يد الأنظمة المستبدة من بني جلدتهم.

- يعد رفع مستوى الوعي المعرفي والديني لدى الشباب المسلم الخط الأول في مواجهة ظاهرة الإلحاد الجديد من حيث درابته بالمحتوى التاريخي والحضاري لظهور الإلحاد في الغرب، ومناقشة لوازم الطرح الإلحادي المادي وتشويبه للفطرة الإنسانية، هذا بالإضافة إلى أهمية تقديم ردود معرفية في معالجة شبهات الإلحاد وأدلة وجود الله بصيغة جديدة في الخطاب بما يتوافق مع العلوم في عصرنا الحديث، ثم الرجوع بالشباب إلى القرآن الكريم، وأدلة وجود الله سبحانه في كتابه، وابتلاء الصالحين وما فيها من عبر، وربطهم بعقيدة اليوم الآخر لبناء تصور متكامل حول الإنسان والكون والحياة والمصير.

8. التوصيات:

حتى يتمكن من الوقوف بوجه المد الإلحادي الجارف ومخططاته وأهدافه الخبيثة تقدم الباحثة التوصيات التالية:

- الإلحاد الجديد هو موجة جديدة، وعليه تحتاج إلى ما يكافئها من الجديد من استخدام وسائل الاتصال الحديثة، وعقد المحاضرات، والندوات واللجوء إلى الكتابات المعاصرة للعلماء، والتي تدافع بشكل شرس عن الإيمان من دول الغرب والعرب، وتكشف عن إخفاقات النظرية الداروينية التي تتعري كل يوم، لأنها المستند العلمي الوحيد الذي ينافس به الملاحدة النظرية الدينية حاليا، ولأنها النظرية الوحيدة عمليا المكافئة لنظرية الخلق التي تلزمهم بالإيمان بآله وما يستلزمه من الإيمان بالوحي والرسول والغيب الذي هو عالم خرافي بالنسبة لهم.

- إعادة تقديم ردود التراث المعرفي لكبار العلماء سواء من المتقدمين أو المتأخرين في معالجة شبهات الإلحاد، وأدلة وجود الله بصيغة جديدة في الخطاب بما يتوافق مع العلوم في عصرنا الحديث، لأن عصبية الملحد لا تتفك عن الخروج بصيغ مختلفة ومتجددة لشبهاتهم، والتي هي متكررة في معظم الأحوال ولكن يعاد صياغتها بأشكال جديدة، تضع الشباب في حيرة حول كيفية الرد عليها، وبالتالي يلزمنا إعادة النظر في الدرس العقائدي وتجديده، وبهذا الصد يقترح الدكتور فرغل أن نفع علم الكلام الإسلامي؛ بأن نضيف إلى موضوعاته الأسئلة العقدية المعاصرة، والتي تحتاج إلى إجابات حتى يكون أكثر صلة بالحاضر ويمكن الاستناد عليه، ثم تأطير هذه المناقشات والأسئلة ضمن سياق منهجي معاصر، لأن علم الكلام برأيه نشأ استجابة للترعة العقلية الإنسانية، فتكلم في فلسفة الوجود ونظرية المعرفة وحركة التاريخ وقام بمهمة حراسة العقائد الإسلامية عموماً، وكان منتشرًا في البيئة ممتزجاً بأحداثها، مشاركاً في صنعها، عاملاً على توجيهها، وليس مقتصرًا على قاعات الدرس منعزلاً عن التيارات الثقافية والعلمية المعاصرة والتي من أهمها الإلحاد كما هو الحال اليوم⁵⁵.
- دحض الظاهرة الإلحادية من خلال العمل على نسف القاعدة التي ينطلق منها الإلحاد؛ والتي تقوم على جانبين رئيسيين: هما إثبات وجود الله، وتفسير وجود الشر، وذلك بتقديم الأدلة والحجج المقنعة، والأجوبة الشافية في كلا الجانبين.
- عرض ومناقشة الأدلة التي تؤكد أن الإلحاد لم يحقق فرضية أن الإنسان بدون إله أقل بؤساً من الإنسان المؤمن بإله، هذا بالإضافة إلى التذكير دائماً بما يترتب على الإلحاد والنظرية الداروينية التي تقف خلفه وتسند من لوازم مخيفة بحق الإنسانية والعالم⁵⁶.
- اتخاذ عدة تدابير وقائية؛ فبدلاً من أن نعمل في الرد على هذه الظاهرة ومعالجة الشباب منها الأولى أن نلتفت إلى أن نحمي الشباب ونحصنهم من الوقوع في براثن الإلحاد أو اللادينية ابتداءً، وذلك إما بالعمل على وقايتهم معرفياً بالرجوع إلى القرآن من جديد وتدبره لما فيه من أدوات يلجأ المرء إليها للتفكير، ومن ردود ردها الله عز وجل على من أنكر وجوده وأنكر البعث، والاستئناس بالمناظرات بين علماء المسلمين والدهرية من التراث الإسلامي على اختلاف مراحلها التاريخية، أو بالعمل على شغل وقت الشباب بما هو مفيد ونافع لهم سواء من توفير الوظائف أو الأندية الرياضية، أو المراكز الدينية والمخيمات الكشفية الشبابية، وذلك توفيراً للجهود والوقت والأموال اللازمة للرد على شبهات الإلحادية سواء الفلسفية أو العلمية.
- تأسيس منظمات ومراكز إسلامية تعني بكل ما يختص بسألة الإلحاد واللا دينية وتضع أسساً وخططاً لمقاومته، وتعمل في عدة اتجاهات، مثل طباعة الكتب، أو نشر الأبحاث، أو الرد على التساؤلات من خلال المواقع الإلكترونية، وأن تضم في ثناياها علماء ومتطوعين من الشباب المسلم.

⁵⁵ Yahya Hashem Hassan Farghal, *Factors and Objectives of the Emergence of Theology in Islam*, Islamic Research Academy Publications, Cairo, (1972), p. 11. **Notes:** In a saying by Ibn Khaldun transmitted by Yahya, it is understood from it the necessity of the existence of theology in the existence of atheism in particular, and in it: "In general, it should be known that this science, which is the science of theology, is not necessary for this covenant on the seeker of knowledge, since atheism and heretics have become extinct,and rational proofs were needed when they defended and were victorious."

⁵⁶ Sami Amiri, *"Atheism Facing Himself"*, a previous reference, is one of the best books I've read on this subject.

- إعادة النظر في طريقة تدريس العلوم الشرعية التي تقوم على الحفظ والتلقين، وتلغي مسائل العقل وتطالبه بالتسليم، ومواكبتها للأحداث، خاصة أن أغلب شبهات الملاحدة في مسائل تتعلق بالدين لا بوجود الله، حيث يهاجم الدين في نظرتهم إلى الرق، وإلى تعدد الزوجات، وإلى قوامة الرجل على المرأة، وفي زيادة نصيبه على نصيبها في الميراث، وفي عقوباته التي يقررها في جرائم السرقة والزنا والقتل الردة (24.12.2022) ⁵⁷.
- التركيز على تدريس علم أصول الفقه الذي هو أداة استنباط الأحكام، وعلوم اللغة العربية التي بها يفهم الوحي والسنة.
- تعريف المسلمين وأخص بذلك العوام بمسألة مراتب الأعمال؛ ففوق المسلم في الكبيرة لا يعني أنه خرج من دائرة الإيمان، فيشعر بالذنب وأنه منبوذ فيقع في ذنب أعظم، وإنما يصحح الذنب دائما بالاستغفار والطاعة⁵⁸.
- إعادة النظر في بعض التأصيلات التي تبناها العلماء وبعض طلبة العلم، فسوغوا بها الظلم السياسي والاجتماعي للحكومات بأدلة شرعية من الوحي الذي هو الكتاب والسنة، فكانوا من أعظم الأدوات التي أنتجت الإلحاد بين الشباب المسلم⁵⁹.
- أن نعود للمنهج القرآني في التعامل مع المخالفين، من حيث استخدام اللين والكلمة الطيبة والرفق بالمخالف، امتثالاً لقوله تعالى لموسى وهارون عليهما السلام: " اذها إلى فرعون إنه طغي، وقولا له قولاً لنا لعله يتذكر أو يخشى"⁶⁰، لأن معظم إشكالات الملحدين نفسية فلا بد من اللين في التعامل معهم، واحتواؤهم واعتبارهم ضحايا.
- التصدي لجشع النظام الرأسمالي الذي يفرغ الإنسان من محتواه الروحي، ويسحقه في غياهب الاستهلاك والمادية فيغدو كالماكينة أو الآلة المسيرة تعمل ليلاً نهاراً لإشباع حاجاته الجسدية دون التوقف والتفكير في حاجاته الروحية التي يلبسها الدين.
- التصدي للحركات النسوية وأفكار الشذوذ الجنسي والمثلية لأنها جميعاً أوجه واحدة لعملة الإلحاد، وهذا لا يتأتى إلا بالتركيز على تعزيز روابط الأسرة، وقيم الاخلاق، ومكانة المرأة في الإسلام.
- التركيز على مسألة الإعجاز العلمي للقرآن، بدءاً من حفظ النص الشرعي وخلوه من التحريف تماماً طوال القرون الأربعة عشر الماضية، وعلى ما تضمنه من حقائق علمية نصها الله في كتابه، وأقرها العلم الحديث وصادق عليها.
- ترسيخ عقيدة اليوم الآخر في الأنظمة التعليمية الرسمية، لأن معظمها يقوم على نزع مفاهيم اليوم الآخر من الإيمان خصوصاً في مجال الإنسانيات، لاسيما أن معرفة الهدف من الوجود كله ومعرفة مصائرنا تكمن في فهم هذه العقيدة، كما أن الاعتقاد بهذا اليوم وما فيه من ثواب وجزاء وتعويض المسلمين على ابتلاءات الزمان يعين المسلمين على الثبات وأن ما عند الله خير وأبقى، وعليه تظهر الحاجة أيضاً إلى المعرفة والعلوم التي تعيننا على معرفة من يملك هذا اليوم ومن المتصرف فيه.

⁵⁷ Al-Bashir Issam Al-Marrakchi, "Ways to Prevent Atheism", The New Atheism Conference between its Psychological and Cognitive Causes, Hassan II University, Casablanca, Morocco, (2019), https://www.youtube.com/watch?v=-VGMzhrFLbg&ab_channel=24.12.2022

⁵⁸ Al-Bashir Issam Al-Marrakchi, "Ways to Prevent Atheism".

⁵⁹ Previous reference.

⁶⁰ Surah Taha, verse 43-44.

9. قائمة المصادر والمراجع:

• المراجع العربية:

- بلانتينجا، ألفن، *العلم والدين والطبيعية*، الطبعة الأولى، ترجمة، يوسف العتيبي، دار تشويق للنشر والتوزيع، السعودية، (2019).
- التونسي، محمد خليفة، *الخطر اليهودي: بروتوكولات حكماء صهيون*، الطبعة الرابعة، دار الكتاب العربي، بيروت، (1951).
- دعدوش أحمد، حسن، أحمد، الإلحاد ووجود الله، *موسوعة السبيل*، (2017)، الموقع الرسمي <https://al-sabeel.net/> (24.12.2022)
- دوكينز، ريتشارد، وهم الإله، ترجمة جيجر وبسام البغدادي، (2009)، <https://ia803000.us.archive.org/32/items/ktp2019-bk4574/ktp2019-bk4574.pdf> (24.12.2022)
- عامري، سامي، *الإلحاد في مواجهة نفسه*، إصدارات رواسخ، الكويت، (2021).
- عبد العزيز، زينب، *الإلحاد وأسبابه (الصفحة السوداء للكنيسة)*، الطبعة الأولى، دار القبس للصحافة والطباعة والنشر، الأردن، (2014).
- العجيري، عبدالله، *ميليشيا الإلحاد*، مركز تكوين للدراسات والأبحاث، مكتبة، الدمام، السعودية، (2014).
- عرسان، علي عقله، "العلمانية والإلحاد ونقيضهما"، *مجلة العربي* 21، (2020)، السبت، 12 ديسمبر 10:38 ص بتوقيت غرينتش. <https://arabi21.com/story/1321225> (24.12.2002)
- غيبضان السيد علي، "الإلحاد ومشكلة الشر، جامعة سعيدة"، *مجلة متون*، (2021)، مجلد 14، عدد 4، ص، 20-122.
- فرغل، يحيى هاشم حسن، *عوامل وأهداف نشأة علم الكلام في الإسلام*، 1972، مطبوعات مجمع البحوث الإسلامية، القاهرة.
- فلو، أنتوني، *هناك إله*، الطبعة الأولى، ترجمة، صلاح الفضلي، الكويت. (2015)، شبكة الفكر: <https://www.kotobati.com/book/reading/> (24.12.2022)
- فيليب، نيمو، *الموت الرحيم للإلحاد المعاصر*، ترجمة، عادل بن عبد الله، وعبد الحق الزموري، جسور للترجمة والنشر، بيروت، لبنان، (2018).
- المراكشي، البشير عصام، "سبل الوقاية من الإلحاد"، مؤتمر الإلحاد الجديد بين أسبابه النفسية والمعرفية، جامعة الحسن الثاني، الدار البيضاء، المغرب، (2019)، https://www.youtube.com/watch?v=-VGMzhrFLbg&ab_channel= (24.12.2022)
- نواصره، ماجدولين محمد، "العقيدة الشامانية وعلاقتها بالأديان الأخرى في ضوء العقيدة الإسلامية"، رسالة دكتوراة، كلية الدراسات العليا، الجامعة الأردنية، الأردن، (2021).
- هاريس، سام، *نهاية الإيمان*، الطبعة الثانية، 2018، ترجمة، محمد سام العراقي، روايات عربية، موقع كتبي: <https://www.kutubypdf.com/end-faith-pdf> (24.12.2022)
- يحيى، هارون، *خديعة التطور*، ترجمة، سليمان باببارا. فكر وثقافة، (1999)، موقع كتبي: <https://www.kutubypdf.com/book35140> (24.12.2022)

• المراجع العربية باللغة الانجليزية

- Plantinga, Alvin, *Science, Religion, and Naturalism*, first edition, translation, Youssef Al-Otaibi, Tashaweq Publishing and Distribution House, Saudi Arabia, (2019).

- Al-Tunisi, Muhammad Khalifa, *The Jewish Peril: The Protocols of the Elders of Zion*, Fourth Edition, Dar Al-Kitab Al-Arabi, Beirut, (1951).
- Dadush Ahmed, Hassan, Ahmed, *Atheism and the Existence of God*, Encyclopedia of the Way, (2017), website : <https://al-sabeel.net/> (24.12.2022)
- Dawkins, Richard, *The God Delusion*, translated by Geiger and Bassam Al-Baghdadi, (2009), from: <https://ia803000.us.archive.org/32/items/ktp2019-bk4574/ktp2019-bk4574.pdf>(24.12.2022)
- Amiri, Sami, *Atheism Facing Himself*, Rawasikh Publications, Kuwait, (2021).
- Abdel Aziz, Zainab, *Atheism and its Causes (The Black Page of the Church)*, first edition, Dar Al-Qabas for Press, Printing and Publishing, Jordan, (2014).
- Al-Ajiri, Abdullah, *Atheism Militia*, Takween Center for Studies and Research, Library, Dammam, Saudi Arabia, (2014).
- Arsan, Ali Oqla, "Secularism, atheism and their opposite", Al-Arabi 21 magazine, (2020), Saturday, December 12, 10:38 am GMT. <https://arabi21.com/story/1321225/>(24.12.202)
- Ghadhan Al-Sayyid Ali, "Atheism and the Problem of Evil, Saida University" Matoon Journal, (2021), Volume 14, Number 4, pp. 20-122.
- Farghal, Yahya Hashem Hassan, *Factors and Objectives of the Emergence of Theology in Islam*, 1972, Islamic Research Academy Publications, Cairo.
- Flo, Anthony, *There is a God, first edition, translation*, Salah Al-Fadhli, Kuwait. (2015), Thought Network: <https://www.kotobati.com/book/reading/a9a43ba1-dbdb-4a6a-8bd9-2e6326b6eeef> (24.12.2022)

• المراجع الأجنبية:

- Bremmer, Jan, *Atheism in antiquity*, Cambridge University Press, (2007).
- Kettell, Steven, What's really new about New Atheism?, *Palgrave Communications*, (2016), 2(1), 1-3.
- MWD, *atheist*, Merriam-Webster Dictionary, (2022), from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/atheist>(24.12.2022)
- MWD, *scientism*, Merriam-Webster Dictionary, (2022), from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/scientism> (24.12.2022)
- Naturalism, *Atheism*, (2022), from: <https://naturalism.org/philosophy/atheism>(24.12.2022)
- Pigliucci, Massimo. "New Atheism and the scientific turn in the atheism movement." *Midwest Studies in Philosophy* 37 (2013): 142-153.
- Wildman, Wesley J., Richard Sosis, and Patrick McNamara. "The scientific study of atheism." *Religion, Brain & Behavior* 2.1 (2012): 1-3.

- Williamson, David A.; Yancey, George. *There is no god: Atheists in America*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013.
- Wolf, Gary, (2006). "The Church of the Non-Believers", Wired, NOV 1, 2006 12:00 PM, FROM: [https://www.wired.com/2006/11/atheism/\(24.12.2022\)](https://www.wired.com/2006/11/atheism/(24.12.2022))
- Zouiten, Sara, Muslim Group Challenges US Program for Promoting Atheism in Islamic Countries, (2022), Morocco World News, [https://www.moroccoworldnews.com/2022/07/350109/muslim-group-challenges-us-program-for-promoting-atheism-in-islamic-countries\(24.12.2022\)](https://www.moroccoworldnews.com/2022/07/350109/muslim-group-challenges-us-program-for-promoting-atheism-in-islamic-countries(24.12.2022))
- Akçe, Havagül. *The Relationship Between Spirituality, Mindfulness and Prayer Among Turkish Emerging Adults*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyala Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- ARGETUS. *Dijitalleşme Çağında Gençler Araştırması 2021*. Çalıştay Raporu. İstanbul: Çekmeköy Belediyesi, 2021. Çekmeköy Belediyesi.
- Arnett, Jeffrey Jensen. "Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties". *American Psychologist* 55/5 (2000), 469-480.
- Arnett, Jeffrey Jensen. "Suffering, Selfish, Slackers? Myths and Reality About Emerging Adults". *Journal of Youth and Adolescence* 36 (2007), 23-29.
- Atak, Hasan. *Beliren Yetişkinlik: Yeni Bir Yaşam Döneminin Türkiye'de İncelemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Atak, Hasan - Çok, Figen. "İnsan Yaşamında Yeni Bir Dönem: Beliren Yetişkinlik". *Journal of Childhood and Adolescence Mental Health* 17/1 (2010), 39-59.
- Bahadır, Abdülkerim. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 95-116. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2010.
- Bayyığıt, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap, 2011.
- Can, Burhanettin vd. *Türkiye'de Gençlik Gençlerin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016.
- Doğan, Aysun - Cebioğlu, Sunay. "Beliren Yetişkinlik: Ergenlikten Yetişkinliğe Uzanan Bir Dönem". *Türk Psikoloji Yazıları* 14/28 (2011), 11-21.
- Düzgün, Şaban Ali. "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. ed. Vecihi Sönmez vd. 3-13. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Erdem, Hüsameddin. "Deizm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- İmamoğlu, Abdülvahit - Yavuz, Adem. "Üniversite Gençliğinde Dine İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)* 13/23 (2011), 205-244.
- İnce, Abdullah. "GENÇLİĞİN 'İNANÇ PROBLEMLERİNİN' GERÇEKLİĞİ: ELEŞTİREL BİR OKUMA". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 908-934.
- Kaya, Yunus - Aslan, Mehmet. *Gençlerde Değişim ve Farklılaşan Talepler Araştırması-2019*. İstanbul: Argetus-Başakşehir Belediyesi, 2019.
- Kimter, Nurten. "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2011), 39-60.

- Koç, Mustafa. "Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 217-248.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2019), 1-26.
- Kutluer, İhsan. "Laedriyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Meydan, Hasan - Aydın, Sare. "Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 299-323.
- Nelson, Larry J. - Barry, Carolyn McNamara. "Distinguishing Features of Emerging Adulthood: The Role of Self-Classification as an Adult". *Journal of Adolescent Research* 20/2 (2005), 242-262.
- Özdamar, Kazım. *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi II*. Eskişehir: Nisan Kitabevi, 2018.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Steinberg, Laurence. "Cognitive and affective development in adolescence". *Trends in Cognitive Sciences* 9/2 (2005), 69-74.
- Yapıcı, Asım. "Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar Ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri". *Dini Araştırmalar* 19/49 (2016), 131-161.
- Zavalsız, Y. Sinan - Şahin, Ensar. "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma". *Journal of History Culture and Art Research* 7/2 (2018), 576-599.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 1098-1118

SÖYLEM KURAMI BAĞLAMINDA NEBEVÎ HİTABIN İNCELENMESİNİN ÖNEMİ
‘GENÇLİK ÖRNEĞİ’

The Importance of Studying the Prophetic Speech in the Context of
Discourse Theory ‘Youth as a Model’

Yahya MAABDEH

Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, dr.yzasm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4850-0990.

Sumaya ALSUMADI

Dr. Öğrencisi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 513220201028@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7890-7380.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	15.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	16. 12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	1098-1118

Atıf / Cite as: Maabdeh, Yahya - Alsumadı, Sumaya. “Söylem Kuramı Bağlamında Nebevî Hitabın İncelenmesinin Önemi ‘Gençlik Örneği’” (The Importance of Studying the Prophetic Speech in the Context of Discourse Theory “Youth as a Model”). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 1098-1118. Doi: 10.17859/pauifd.1205534.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAÜİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 1098-1118

SÖYLEM KURAMI BAĞLAMINDA NEBEVÎ HİTABIN İNCELENMESİNİN ÖNEMİ 'GENÇLİK ÖRNEĞİ'

Yahya MAABDEH**

Sumaya ALSUMADI***

Öz

Bu araştırmada, hitabet teorisi ışığında Hz. Peygamberin hitabetinin ilmî değerini, hitabet teorisinin peygamberin hitabındaki delaletlerin anlaşılmasındaki ve de bu ilim dalının müfredatına delalet etmesi açısından önemi ortaya koymaya çalışılmıştır. Araştırma, ana fikrini şu yollarla temellendirmektedir: metin, dil, söylem, etki ve bunların arasındaki ayırmak, bu tür çalışmaların önemini Araştırma, vurgulamak amacıyla, peygamber hitabetini uygulamalı bir model olarak ele almaktadır. Çünkü gençlere yönelik Hz. Peygamberin hitabeti sünnet açıdan önemli sayılmaktadır. Bu araştırma, modern çağda dini hitabet çalışmalarının bilimsel gerekliliğini ele almaktadır. Özellikle gençlere yönelik dini hitabetin yeniden canlanması ve yenilenmesi adına önemli ve gerekli teorik tanıtımları sağlar, keza araştırma fikrini ve bilimsel sorularını açıklığa kavuşturmak için gerekli pratik modellerden bahseder. Burada başarılı hitabetin tüm unsurlarını içerdiği için peygamberin hitabet tarzını gençler için önemli olduğu sonucuna varmıştır. Bu peygamberlik hitabetin başarısı, Hz. Peygamber Sahabe neslini nasıl inşaa ettiğini ve eğittiğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca peygamber hitabetini anlamak adına ve özelliklerini keşfetmek için beşerî ilimlerinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Sünnet, Yöntem, Söyleyiş, Medya, Gençlik, Yenileşme.

The importance of studying the prophetic speech in the context of discourse theory "Youth as a Model"

Abstract:

This research seeks to reveal the scientific value of the prophetic speech in the light of the science of discourse and its theories, and the importance of this science in extracting the significance of the prophetic speech on the vocabulary of the science of discourse. and the research deals with the prophetic discourse for youth as an applied model, where the prophetic discourse for youth is of particular importance in the prophetic Sunnah; The research deals with the scientific necessity of studies of religious discourse in the modern era, especially in the field of reviving and renewing religious discourse directed at young people. On all the elements of a successful discourse, and that the success of this prophetic discourse is represented in the industry of the Prophet, the

* Yazar makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir. Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, dr.yzasm@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4850-0990.

*** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 513220201028@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7890-7380.

generation of companions, and he also stressed the importance of human sciences in understanding this prophetic discourse and discovering its characteristics.

Key Words: Sunnah, methodology, speech, media, youth, renewal.

Structured Abstract

This research seeks to reveal the scientific value of the prophetic speech in the light of the science of discourse and its theories, and the importance of this science in extracting the significance of the prophetic speech on the vocabulary of the science of discourse. The research proves the main idea of the research through differentiating between text, language, discourse, and influence, to emphasize the importance of this type of studies. The research deals with the prophetic discourse for young people as an applied model on the prophetic discourse, as the prophetic discourse for young people is of particular importance in the Sunnah of the Prophet. The research deals with the scientific necessity of studies of religious discourse in the modern era, especially in the field of reviving and renewing religious discourse directed at young people. The research presents important and necessary theoretical introductions in this field. The research mentions application models necessary to clarify the idea of the research and its scientific questions, and the scientific ideas of the research can be summarized in the form of scientific results as follows:

Discourse sciences and their theories are of indispensable scientific importance, as they can reveal the characteristics of the discourse of revelation and its significance on the vocabulary, theories, and terminology of discourse science. The prophetic discourse made society and how it built the young generation.

The studies of rhetoric and its theories are one of the most important necessary sciences in our contemporary reality, especially in light of the modern developments that touch societies today with all their components, which urge researchers to benefit from the prophetic discourse, by drawing on the areas of example and imitation and in light of the titles and vocabulary of rhetoric science and its theories; It is hoped that Islamic studies will achieve a greater degree of benefit from the Qur'anic and Prophetic approaches in formulating and crafting contemporary religious discourse, especially in addressing emerging issues in the modern era, as well as reviving the texts of the Qur'an and Sunnah and shaping them as contemporary discourse.

Islamic studies, past and present, have been interested in studying religious discourse in the Qur'an and the Prophet's Sunnah, considering the great expansion of discourse theories, especially with the emergence of religious media specialization in Islam. These studies flourished and covered wide titles of discourse theories. On multiple sciences, some of which are related to the language of discourse and the conditions of the addressee, and some of them are related to the context and elements of communication, and some of them have considered the psychological, mental, and other dimensions in this field.

The discourse addressed to youth is the broadest material among the contents of the prophetic discourse addressed to the components of society, where we find extensively rich models that constitute in their entirety a rich source in establishing the characteristics of effective religious discourse because they deal with the elements of the human personality of youth, and the characteristics of this discourse can be inspired by the renewal of religious discourse Contemporary for youth and addressing the challenges facing Muslim societies and families today, especially in the field of ideas and beliefs, which greatly affect the behavior and attitudes of young people.

There is a problem in modern media and mass communication about religious text and discourse, as they are full of religious content, but these media still fall short of influencing the youth, because they depend primarily on delivering the content to the listener and not the discourse that addresses the components of man. The conditions of the addressee and contain complete and effective elements carried by the sender to the receiver. Therefore, contemporary religious media needs to expand the use of the discourse machine and expand in addressing the groups of society with matters that concern them. It also needs to be more specialized to be an effective and attractive

discourse, with the need to differentiate between educational programs. and educational and media discourse.

In conclusion, the discourse machine is an independent scientific machine that was used by the prophets within its laws that ensured the success of this discourse in their time, which was expressed by the revelation in the concept of "calling" and "propagation", and this function is entrusted to individuals and educational, social, and administrative institutions, and the sciences of discourse are necessary for the success of this process. If what is required is to communicate the texts of religion, which constitute the Islamic Sharia as a whole, and to influence the addressee, then the science of rhetoric takes care of this function according to the laws of influence.

أهميته دراسة الخطاب النبوي في سياق نظرية الخطاب "الشباب نموذجاً"

الملخص

يسعى هذا البحث للكشف عن القيمة العلمية للخطاب النبوي في ضوء علم الخطاب ونظرياته، وأهمية هذا العلم في استخراج دلالة الخطاب النبوي ودلالته على مفردات علم الخطاب، ويسعى البحث لتكريس الفكرة الرئيسية من البحث من خلال التفريق بين النص واللغة والخطاب والتأثير، وذلك في محاولة للتأكيد على أهمية هذا النوع من الدراسات في خدمة السنة النبوية، ويتناول البحث الخطاب النبوي للشباب كنموذج تطبيقي على الخطاب النبوي الموجه للمجتمع بشكل عام، حيث يُشكّل الخطاب النبوي للشباب أهمية خاصة في السنة النبوية؛ ويتناول البحث الضرورة العلمية لدراسات الخطاب الديني في العصر الحديث، خاصة في مجال إحياء وتجديد الخطاب الديني الموجه للشباب، ويقدم البحث مقدمات نظرية مهمة ولازمة في هذه المجال، ويذكر البحث نماذج تطبيقية ضرورية لتوضيح فكرة البحث وأصلته العلمية، وخلص البحث إلى أهمية الخطاب النبوي للشباب لاحتوائه على كل عناصر الخطاب الناجح، وأن نجاح هذا الخطاب النبوي يتمثل في صناعة النبي جيل الصحابة، كما أكد على أهمية العلوم الإنسانية في فهم هذا الخطاب النبوي واكتشاف خصائصه.

الكلمات المفتاحية: السنة النبوية، المنهج، النظرية، الخطاب، الشباب، التجديد.

المقدمة

لقد اهتمت الدراسات الإسلامية قديماً وحديثاً في دراسة الخطاب الديني في القرآن والسنة النبوية، وازدهرت بشكل خاص هذه الدراسات في الوقت المعاصر وذلك في ضوء التطور والتوسع الكبير في نظريات الخطاب، فقد تعددت موارد نظريات الخطاب حتى اشتملت على علوم متعددة، وغطت هذه الدراسات المعاصرة عناوين واسعة من نظريات الخطاب، منها ما له صلة بتوضيح العلاقة بين النص والخطاب، ومنها ما له علاقة بالسياق والمقام¹، ومنها ما أخذ بالاعتبار الأبعاد النفسية للمخاطب²، ومنها ما تناول استراتيجيات الخطاب³، وغيرها من الأبعاد في هذا المجال.

لقد تكاملت العلوم الإنسانية في هذا العصر وحققت هذا التكامل فائدة علمية كبيرة، كما ساهمت في ازدهار الدراسات في مجالات العلوم الإسلامية المختلفة، وتبعاً لازدهار وتنوع الدراسات الإنسانية في مجال نظريات الخطاب فقد ازدهرت الدراسات الدينية لخطاب الوحي في هذا العصر الحديث، وغطت هذه الدراسات عناوين واسعة حول خطاب القرآن والسنة في مجالات متنوعة، ولا شك أن الخطاب النبوي له دلالاته العلمية المهمة على مفردات نظرية الخطاب ومجالاتها، خاصة في ضوء إشادة الوحي بهذا الخطاب ونجاحه في صناعة المجتمع في عصر النبوة، ومن هنا يتناول البحث أهمية علم تحليل الخطاب في الكشف عن أهمية الخطاب النبوي وقيمه العلمية في هذا المجال، ودلالته على عناوين نظرية الخطاب ومفرداته، كما يناقش هذا البحث أهمية علم الخطاب في دراسة الخطاب النبوي وضرورته العلمية وفق مستجدات هذا العصر وفي ضوء تطور علوم الخطاب والدراسات الإسلامية المعاصرة، ويتناول الآفاق التي يمكن أن يساهم فيها علم الخطاب في فهم خطاب النبوة وفهم الأبعاد الاجتماعية في عصر الوحي.

¹ Bkz. Abdülvâs'ı Humeyrî, *Nazariyyetü'l-hitâb Mukârabe Te'sisiyye* (Beirut: Müessesetü'l-intişârî'l-Arabî, 2015), 147-152.

² Bkz. Muhammed Ahmed Hasan, "Sikliyoyojiya el-Hitab ed-Dini Vel-Risale ed-Deaviyye Fi Zilli et-Tekaneh Velsevre el- Malumetiyye", *Mecllet SOULOUK* (Aralık 2021): 99-123.

³ Bkz. Abdülhadi b. zafir eş-Şheri, *İstirâtiyyâtül-hitâb* (Beirut: Darül-Kitab ec-cedid el-müttehede, 2004).

كما يسعى البحث لتقديم نموذج تطبيقي لهذا المجال من خلال دراسة الخطاب النبوي للشباب، وذلك تبعاً لأهمية الشباب في بناء المجتمع المسلم، والحيّز الكبير الذي احتله خطاب النبوة للشباب، فالشباب هم الفئة الأكثر تأثيراً في بناء المجتمعات، كما أنّ السُّنة النبوية قد احتوت على أمثلة كثيرة ومتنوعة من خطاب النبوة للشباب.

وهذه المقالة في أصلها ورقة علمية قدمت كورقة علمية في مؤتمر الشباب والاعتقاد والذي نظّمته جامعة باموكلا، بعنوان: "سمات الخطاب النبوي للشباب نماذج تطبيقية في مجال: العقيدة والأخلاق، وقد اقتصر البحث هنا على التوسع في بعض المفردات مثل أهمية علم الخطاب في دراسة الخطاب النبوي، ومميزات الخطاب النبوي للشباب، وأهمية التأسي بالخطاب النبوي في الخطاب الديني المعاصر".⁴

إشكالية البحث وأسئلته

يتناول البحث موضوع أهمية دراسة الخطاب النبوي في سياق نظرية الخطاب "الشباب نموذجاً"، وذلك ضمن الأسئلة العلمية الآتية:

- 1- ما هي الأهمية العلمية لدراسة الخطاب النبوي في ضوء علم الخطاب ونظرياته وضرورته؟
- 2- ما مميزات الخطاب النبوي وما القيمة العلمية للخطاب النبوي في ضوء علم الخطاب المعاصر؟
- 3- كيف يمكن الاستفادة من علوم الخطاب ونظرياته في خدمة نصوص الوحي من القرآن والسنة النبوية؟

أهداف البحث

يسعى البحث من خلال الإجابة على أسئلة البحث إلى الوصول للنتائج الآتية:

- 1- استنباط أهمية دراسات الخطاب وفوائدها في فهم الخطاب النبوي للشباب وفهم أبعاده، وفهم كيفية صناعة هذا الخطاب للتغيير النفسي والاجتماعي للشباب في عصر النبوة، ومن ثم فهم كيفية الاستفادة منه في إعادة إحياء الخطاب النبوي المعاصر للشباب، وهذا نموذج للكشف عن مجالات الاستفادة من علوم الخطاب في فهم الخطاب النبوي في عصر النبوة في مجالات متنوعة.
- 2- توضيح أهمية الخطاب النبوي في ضوء مفردات علم الخطاب، والدلائل العلمية التي جعلت من هذا الخطاب نموذجاً مهماً في تجديد الخطاب الديني وإعادة إحيائه في المواضيع المستجدة في العصر الحديث خاصة في قضايا الشباب، واستنباط المزايا العلمية للخطاب النبوي الموجّه للشباب.
- 3- يسعى البحث لتقديم نموذج عملي للاستفادة من علوم الخطاب ونظرياته في فهم خطاب الوحي من القرآن والسنة النبوية وذلك من خلال نموذج الخطاب النبوي للشباب، والتأكيد على التكامل المعرفي للعلوم في هذا المجال.

الدراسات السابقة

هذا البحث "أهمية دراسة الخطاب النبوي في سياق نظرية الخطاب" الشباب نموذجاً" يسعى بالدرجة الأولى للحديث عن أهمية دراسة الخطاب الديني في ضوء دراسات علوم الخطاب، وكيفية الاستفادة منه في مجال خطاب الشباب نموذجاً، والحديث عن خصائص الخطاب النبوي للشباب في سياق أكثر عمومية وفق أسئلة البحث.

وأما الدراسات السابقة في الموضوع فلا يوجد بحث مقارب لهذا العنوان وفق هذه الأغراض العلمية، وتبقى المراجع العامة التي تناولت الخطاب النبوي عموماً مصادر مهمة لهذا البحث، خاصة أنّ الدراسات الإسلامية المعاصرة التي تناولت الخطاب النبوي قد أخذت حيزاً جيداً، كما أنّ المصادر العامة التي تحدثت عن علم الخطاب ونظرياته تمثل مادة علمية يمكن الاستفادة منها في فهم الخطاب النبوي في ضوء فروع علم الخطاب، وهي دراسات متعدّدة

⁴ Yahya MAABDEH - Sumaya ALSUMADI, "Simâtü'l-hitâbin-Nebevî li's-şebâb nemâzic tatbikiyye fi mecâl:el-akîde ve'l-ahlâk", *ULUSLARARASI 21. YÜZYILDA GENÇLİK ve İNANÇ EĞİTİMLERİ SEMPOZYUMU Bildirileri* (11-13 Kasım 2013-Denizli) (İstanbul: GÜMÜŞEV YAYINCILIK, 2014), 178-180.

وواسعة وكافية في عنوان البحث، وكذلك الدراسات التي تتحدث عن السُّباب وخصائصهم والمنهج النبوي في رعاية السُّباب.

وفي مجال دراسات الخطاب النبوي للسُّباب وخصائصه، لم يجد الباحثان في هذا العنوان دراسات قريبة سوى دراسة "محمد سرميني" بعنوان: "خصائص الخطاب النبوي للسُّباب دراسة موضوعية تحليلية"، ولا يقصد هذا البحث دراسة الخطاب النبوي في ضوء الدراسات اللغوية والأسلوبية لعلم الخطاب، ولكنه تناول هذا العنوان على سبيل تحليل المضامين الدينية الموجهة للسُّباب والغاية منها، كما تتحدث البحث عن معالم الأسلوب النبوي في خطابه للسُّباب والتمثلة في ثلاثة نقاط: وهي التأنيس والتحفيز والتقويم، مع ذكر نماذج تطبيقية وفق هذه العناوين والأغراض العلمية، كما تناول خصائص السُّباب مثل: القوة وتفجر الطاقات والحماسة وثوران العاطفة والطموح والمثالية وغيرها من صفات السُّباب.⁵

1. في مفهوم السُّباب.

لم يذكر القرآن الكريم لفظة السُّباب أو اشتقاقاتها للتعبير عن هذه المرحلة العمرية⁶، لكن القرآن الكريم وصفها بالقوة بين ضعفين فالأول ضعف الطفولة والثاني ضعف الهرم، فقد ورد ذكر مرحلة السُّباب كمرحلة تظهر فيها القوة الإنسانية بعد أن كان الإنسان طفلاً ضعيفاً، وذلك في قوله تعالى: (اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً)⁷.

فلايات تذكر الصفة الأهم لمرحلة السُّباب وهي القوة كما تذكر نقيضها وهو: الضعف، وأقدم ما قيل في هذا السياق ما أورده "مقاتل" في تفسير هذه الآية: "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ يَعْنِي: مِنْ نَطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً يَعْنِي شِدَّةَ تَمَامِ خَلْقِهِ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا يَقُولُ فَجَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ الشَّبَابِ الْهَرَمَ"⁸، وكذلك ما أورده الماتريدي في دلالة الآية على مرحلة السُّباب: "أخبر أنه يرد من بعد القوة والعلم إلى الحال التي كانوا عليها، وهو حال الضعف والجهل"⁹؛ ويمكن القول إن مرحلة السُّباب مرحلة عمرية مرتبطة بوضوح بأوصاف تدل على اكتمال الملكات العقلية والبدنية، فهي مرحلة: "ملينة بالقوة والحماسة، وفترة تفجر فيها الطاقات، مع مرحلة تتوهج فيها الرغبات"¹⁰.

وقرين لفظة السُّباب هو الفتوة، حيث عبر القرآن الكريم عن هذه المرحلة العمرية بلفظ الفتى واشتقاقاتها، والفتى والفتاة يطلق على من جاوز مرحلة الطفولة، وإليه أشار ابن منظور "السُّباب الحدث"¹¹، وكذلك أشار إليه من بعيد المعجم الوسيط¹²؛ ومعنى الفتوة قال فيه الفُتَيْبِيُّ بقوله: "يَمَعْنَى الْكَايِلِ الْجَزْلِ مِنَ الرِّجَالِ"¹³، ونقيض الفتوة في اللغة، وهو: الصُّبَا، "جَهْلَةُ الْفُتُوَّةِ وَاللَّهُوُ مِنَ الْعَزْلِ"¹⁴؛ وقد كثر استعمال السُّبَّةِ النبوية لفظة السُّباب في التعبير عن

⁵ Muhammed Enes Sermînî, "Hasâisul- hitâbin-nebevî lil-şebâbi-dirâsatün mevdûiyetün tahlîliyye". *Mecelletü's-şebab, Ma'hedu'l-ulumi'l-İslâmiyye fî Câmiati'l-vâdi* 6/1 (2020): 197-226.

⁶ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*. (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1991/1411).

⁷ er-Rum 30/54.

⁸ Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud b. Şehâte (Beirut: Dâru İhyâi't-türâs, 1431), 3/ 420.

⁹ Muammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Bâslûm. 10. Cilt (Beirut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2005), 7/28.

¹⁰ Nafiz Hammad, Velid el-Garbavi, "eş-Şebab fi es-Sünne en-Nebeviyye Diraseh Mevduiyye". *Mecelletül-Camiat el-İslamiyye Gazza*. 1/9 (2011): 1-38, 9.

¹¹ Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî ibn Manzûr, (ö. 711/1311). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. (Beirut: Dâru's-Sadr, 1414), 15/147.

¹² Bkz. İbrahim Mustafa, v. dğr, *el-Mu'cemü'l-vasît*. 2. cilt (Mısır: Dâru'd-Da'va mucamma el-luğa el-Arabiye), ts, 2/673.

¹³ Muhammed b. Ahmed el-Herevî ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, thk. Muhammed Avad Mur'ab, (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 12/179, 14/233. bk. Ahmed Muhtâr ÖMER, *Mu'cem el-Luğati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*. (b.y: 'Âlemü'l-Kutub, 1429/2008), 3/1672.

¹⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, 12/179.

هذه المرحلة العُمريَّة، ومن أمثلة استعمال النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلَّم للفظة الشَّبَاب قوله مخاطبًا لهم: "قَالَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنِ اسْتَظَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَظِعْ فَعَلَيْهِ بِالصُّومِ؛ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ"¹⁵.

2. مَظَان وجود خِطَاب القرآن والسُّنَّة للشَّبَاب

نجد أنَّ القرآن الكريم والسُّنَّة النَّبَوِيَّة يشتملان على مادَّة واسعة للحديث عن الشَّبَاب فقد تناول القرآن الكريم والسُّنَّة بالفعل مواضيع كثيرة عن هذه المرحلة العمرية فيما يتعلق بمكوناتهم الشَّخصية وخصائصهم، كما يمكن أن نجد خطابًا مباشرًا في القرآن والسُّنَّة النَّبَوِيَّة في كثير من المواضيع، ومن مَظَان وجود هذه المضامين المتعلقة بهذه المرحلة العُمريَّة ما كان يحتوي على قرينة تدل على هذا العمر، سواء كانت قرائن مباشرة أو غير مباشرة، وهذه المَظَان تشمل مجالات الحياة الواسعة كلها، خاصة ما له علاقة بالمواضيع النَّفسية والتَّربوية، وكذلك التَّكاليف الإلهية للإنسان في هذه الحياة، بالإضافة إلى مادة الوحي في القرآن الكريم والسُّنَّة النَّبَوِيَّة في مجال الأوامر والتَّواهي، وتعديل السلوك الإنساني؛ والمراجع العلميَّة في هذا الجوانب متوفرة خاصَّة في مجال الدِّراسات المعاصرة في التَّربية الإسلاميَّة، لأنَّها تحتوي على معظم المواضيع التي يحتاجها القائم بالخطاب الدِّيني المعاصر في مخاطبة الشَّبَاب ومعالجة قضاياهم المعاصرة والمستجدَّة.

وتبقى مادة الوحي مادَّة واسعة ومرجعاً مهماً في هذا المجال، حيث يمكن أن يُستمدَّ من مضامين الوحي خطاباً معاصراً للشَّبَاب في كل القضايا، ويمكن القول إنَّ الوحي المُبين قد اشتمل على كل ما يتصوَّر وجوده في مجال الشَّبَاب في شتى النواحي والمجالات، ولذلك نجد أنَّ الخطاب المعاصر يستند دائماً في خطابه لمرجعياته الوحي من الكتاب والسُّنَّة؛ فهذا المجال الحيوي الذي يحتاجه المجتمع اليوم والذي يتعلَّق بالشَّبَاب مثله مثل بقية المجالات الأخرى التي أشار لها الوحي بوضوح، يقول "الخطيب وحيدر" في مجال الحديث عن التربية: "إنَّ القرآن والسُّنَّة النَّبَوِيَّة لم يتركاً علماً إلا وتطرَّقاً له من قريب أو بعيد"¹⁶؛ ومن خلال القياس على نماذج الخطاب القرآني للشَّبَاب في عصر النَّبوة يمكن تلبية الحاجة العمليَّة المعاصرة في هذا المجال، فالقياس أداة فقهية واسعة، ولها أهميتها في دلالتها على الأحكام الفقهية وتطبيقاتها في مجالات الحياة المختلفة؛ كما إنَّ نتائج القياس المستمد من القرآن والسُّنَّة النَّبَوِيَّة هي محل اعتبار فقهي عند المذاهب الإسلاميَّة المعاصرة¹⁷.

3. المطلب الأوَّل: مقدمات في مفاهيم حول الخطاب واللغة والتأثير

من المناسب التَّفكير بمقدمات نظريَّة عن مفهوم الخطاب في ضوء علم الاتِّصال الإنساني، والحديث عن الوظيفة التي يؤدِّيها الخطاب، وبما يساهم في توضيح فكرة البحث والمُساهمة في الوصول إلى غاية البحث، ويمكن تجلية هذه المفاهيم الأساسيَّة في النقاط الآتية:

1.3 مفهوم الخطاب لغة واصطلاحاً

الخطاب لفظ مشتق من مادة (خَ ط بَ)، والخطاب في أصله ما قاله ابن فارس: "الكَلامُ بَيْنَ اثْنَيْنِ"¹⁸، وهو لا يعني أنَّ يكون من طرف واحد متكلم ومتلقي فالخطاب يقع فيه: "التَّخاطُبُ وَالْمُزَاجَعَةُ"¹⁹، فهو لا يكون الا في أمر مهم،

¹⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmiu's-Sahih*. thk. Mustafa Dib el-Boğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987), 5/1950: 4778; Müslim, Ebu'l- Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihi Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1955), 2/1018: 1400.

¹⁶ Huzeyfe Şerif El-Hatib, "Dirase terbeviye hadisiye li-hadisi er-Rasuli: "Muru ebne'ekum li-sebi sinin" fi İtari İlmi ebhasi ed-Dimağ. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2016): 90-122.

¹⁷ Bkz. Mustafa Türkan, "MU'TEZİLÎ ÂLİMLERE GÖRE KIYASIN DELİL DEĞERİ". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/1 (Şubat 2014): 69-84.

¹⁸ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. ibn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 2 Cilt. b.y (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399/1979), 2/198.

¹⁹ ibn Fâris, *Mu'cem mekâyisi'l-Lüğa*, 2/198.

ومن هنا فقد أطلق على الأمر العظيم مسمى "الخطب"، ففي "جمهرة اللغة" الخطب هو "الأمر العظيم والجمع خطوب".²⁰؛ ويقول الرازي الخطب هو أن "تقول هذا خطب جليل وخطب يسير صار"²¹.

ومن هنا فيقصد بالخطاب التأثير في المخاطب كما سيأتي بيانه، وهذه المقدمة توّجّد لإيراد المفهوم الاصطلاحي للخطاب، ومن أهم وأبسط التعاريف عن مفهوم الخطاب ما أورده "إبينفنيست" حيث عرّف الخطاب بقوله: "كل تلفظ يفترض متحدثًا وسامعًا تكون للطرف الأول نية التأثير في الطرف الثاني بشكل من الأشكال"²².

فالخطاب يتكوّن من عناصر أساسية وهي: المُرسِلُ والمستقبلُ والرّسالة، فهذه العملية تهدف لإيصال رسالة محددة²³، ومن هنا كان لا بد للخطاب أن يحمل استراتيجيات التأثير في المخاطب، ومن هنا عبّر "الخُميري" عن الخطاب بقوله هو "استراتيجية التّلفظ"²⁴. فالخطاب النبوي للشّباب هو خطّاب يتضمّن رسالة محددة تهدف للتأثير في الشّباب وفق أغراض المرسل، والرّسالة التي يؤدّيها خطّاب الوحي هي بالضرورة تحمّل رسالة الإسلام وغاياته.

ومن المصطلحات المهمّة في هذا المجال مفهوم تحليل الخطّاب، وهو مصطلح واسع، ويمكن القول في ماهيّة هذا العلم أنّه آلة نقدية واسعة تهدف إلى فهم الخطّاب وعلاقاته في ضوء عناصر الاتصال، ويعرّف محمود طلحة تحليل الخطّاب بقوله: "نظر في تركيب لسانی منسجم، ذو علاقة وثيقة بالنّظر في السّياق التّواصلية لهذا التّركيب، مع التّركيز على حمولته الدّلالية والمضمونيّة، إضافة إلى تحليل نوعه وشكله، وكيفيّات تفاعله مع التّركيبة الاجتماعيّة والثقافيّة التي أحاطت به"²⁵.

2.3. اللغة والخطّاب والتأثير

الخطّاب عابر للنّص ويحمل صياغته ليصنع التّأثير في المكوّنات الإنسانيّة، فالخطّاب يقصد التّأثير في الإنسان، وإذا نظرنا إلى المكوّنات الأساسيّة للإنسان فهذا يعني أنّ الخطّاب يتفاعل مع الإنسان في المجالات الأساسيّة التي تشكّل الشّخصيّة الإنسانيّة، ومن هنا درست بعض الأبحاث كيف يُخطّب الوحي الإنسان وكيف يؤثر فيه في ضوء مكوناته²⁶، وفي فلسفة علم الخطّاب نجد النّقاد يشيرون إلى هذا المعنى بدقة، فيقولون: الخطّاب هو: "اللغة المستخدمة لا اللغة باعتبارها نظامًا مجردًا"²⁷، فصحيح أنّ الخطّاب نظامٌ لغويّ، لكنّ المقصود به التواصل ثمّ التّأثير فهو ليس لغة مجردة.

وفي موضوع البحث الذي يدور حول أهميّة الخطّاب النبوي فإنّ دراسة الخطّاب النبوي للشّباب كنموذج من نماذج خطّاب الوحي يحتاج إلى علوم الخطّاب، فلا يمكن فهم هذا الخطّاب النبوي إلّا من خلال آليات التّحليل العميقة الذي يحمله علم الخطّاب، وبهذا يتحقق أمرين: الأول فهم الخصائص النبويّة للخطّاب في موضوع الشّباب وغيره من المجالات، وكذلك الكشف عن أهمية علوم الخطّاب في خدمة نصوص الوحي، ومن ثمّ القياس عليه في المسائل المعاصرة، وهذا ما سيتناوله البحث في عنوانين مستقلين.

20 Ebu bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdi ibn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğa*. thk. Remzi Münir B'albekkî (Beyrut: Dârü'l-İlim, 1987), I. Baskı, 1/291.

21 Ebû Abdillâh Muhammed b. ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, thk: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1999), 92.

22 Muhammed el-Bâridî, *İnşiyetü'l-hitâbi fi'r-rivâyeti'l-Arabiyye el-hadisiyye* (Dımaşk: İttihâdü'l-küttâbi'l-Arab, 2000), 8.

23 Kerime Ahsen Şaban, *el-İttisal el-Hitabi Ve Fen el-İkna* (Amman: Dar Üsâme Lilneşir, 2015), 12.

24 Abdülvâs'ı Humeyrî, *Me'l Hitab ve Keyfe Nühallilühü* (Beyrüt: Mecd el-Müessese el-Camiya lid-dirasat, 2009/1430), 9.

25 Mahmud Talha, *Mebadiü'l-Tedavulliyeye fi Tahli'l-Hitab eş-Şeri 'inde'l-Usuliyin* (Amman: Âlem kutubü'l-Hadis, 2014), 23.

26 Bkz. Bu'abdullah Nidâl – Ubeyd Hayat, "Muhatabetu Âyatu'l-Kur'ân li-viddâni'l-insân ve eseruhu'fi takvîmi's-Sülûk ve tahkîki'l-istikrârî'n-nefsî", *Mecelle vahdetül-bahs fi tenmiyetü'l-mevâridi'l-beşeriyye* 9/2 (2018): 14-29.

27 Muhammed 'Anani, *el-müstalahat el-Edebiyye el-Hadise Dirase ve Mu'cam İngilizî Arabî*. (Mısır: el-şirketü'l-Mısriyyetü'l-Âlemiyye, 2003), 20.

4. المطلب الثاني: أهمية الخطاب النبوي للشباب في الدراسات الإسلامية "خطاب الشباب نموذجاً"

إنَّ الوحي الإلهي للإنسان مهمٌ للغاية باعتبار التكليف الإلهي للإنسان والمجتمع والقاضي بالتمثل باتباع هذا الوحي في كل المجالات، وفي ضوء المستجدات المعاصرة فإنَّ الدراسات الإسلامية المعاصرة تُلبّي الاحتياجات العملية المتغيرة للأفراد والمجتمعات وبما يحقق فريضة الإتيان، ومن هنا اهتمت الدراسات قديماً وحديثاً بمصادر الوحي من القرآن والسنة النبوية في كل مجال من مجالات الحياة، كما تولدت العديد من الدراسات الإسلامية المعاصرة التي اهتمت بخطاب الوحي ودراسته في ضوء الدراسات الحديثة.

وباعتبار مصدرية الخطاب فإنَّ أهمَّ خطاب يمكن الاعتناء به بحثاً ودراسةً هو خطاب الوحي الذي تلقته الأمة من القرآن والسنة النبوية، فهذا الخطاب هو الذي صنع المجتمع وبناه وأثر به، وباعتبار عنوان البحث فإنَّ الخطاب النبوي الموجّه للشباب له أهمية خاصة في هذا المجال، فهذه الفئة هي التي تُكون معظم فئات المجتمع، وذلك طبيعي في الفئة العمرية الأكثر امتداداً في عمر الإنسان، مقارنةً بمرحلة الطفولة.

ومن مظاهر الاهتمام بخطاب القرآن والسنة النبوية وجود دراسات متخصصة في الخطاب الديني قادمة من فروع العلوم الإنسانية مثل الكليات والمؤسسات العلمية والجامعية التي تهتم بدراسة اللغة والآداب، وهناك نقاط عديدة يمكن من خلالها تناول أهمية الخطاب النبوي في الدراسات الإسلامية؛ إنَّ دراسات الخطاب الديني للشباب في الوقت المعاصر مهمة وضرورية للغاية وذات جدوى خاصة في ضوء تطوّر الدراسات الإسلامية المعاصرة وتفرّعها، خاصة مع بروز تخصصات أخذت اهتماماً مستقلاً عن فروع العلوم الإسلامية الأخرى، ومن أهمّها التخصصات التي اهتمت بالإعلام الديني في الإسلام.

إنَّ هذه المسائل المهمة تشكل في مجملها مبررات تلح على الدارسين تجاه الاعتناء بهذا الخطاب النبوي، وبما يلبي الحاجة الماسة اليوم للاستمداد من هذا الخطاب الفائق في تطوير الخطاب الديني المعاصر من جهة المضمون والأدوات، ويمكن الحديث عن هذه الأهمية في عدة نقاط أساسية في العناوين الآتية:

1.4. إنَّ خصائص جيل الشباب في عصر النبوة كانت نتاجاً وثمره للخطاب النبوي الناجح للشباب

النموذج الأول للخطاب الديني للشباب كان في زمن نزول الوحي، وهو ضمن التكليف الإلهي للنبي صلى الله عليه وسلم بضرورة تبليغ الدين لكل فئات المجتمع وذلك في قوله تعالى: {يَأْتِيهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} ²⁸، لقد كان الخطاب النبوي للشباب ناجحاً مثيراً، وكانت نتاجاً لازماً بفضل ما تلقاه النبي صلى الله عليه وسلم من توجيهات عظيمة في هذا المجال، وبدرجة الإصرار النبوي وما بذله النبي صلى الله عليه وسلم من الأسباب التي تؤدي إلى نجاح هذه الوظيفة.

لقد حَاطَبَ النبي صلى الله عليه وسلم الشباب كأحد أهم فئات المجتمع تأثيراً في صناعة المجتمع والقدرة على القيام بالوظائف الكبرى للإسلام باعتباره ديناً موجّهاً لبناء الحياة في ضوء نظرية الوحي، ويمكن أن نلتبس نجاح الخطاب النبوي للشباب في عدّة مؤشرات؛ ومن أهمها: خصائص الجيل الذي بناه النبي صلى الله عليه وسلم والذي شهد الوحي له، وباعتبار أهمية الشباب في البناء المجتمعي والذي دل عليه بوضوح النموذج الأول للمجتمع المسلم زمن الوحي، فإنَّ دراسة هذا الخطاب مهم في فهم سر نجاح الدعوة الإسلامية زمن نزول الوحي في صناعة التغيير الاجتماعي الشامل في المجتمع والتأثير في الحضارة الإنسانية آنذاك.

2.4. تزكية الوحي لنتائج الخطاب الذي أداه النبي صلى الله عليه وسلم في هذا المجال

لقد أشار الوحي بوضوح إلى نجاح هذه المهمة الموكلة إلى النبي في هذه المجال، قال الله تعالى: {وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ} ²⁹، وقوله تعالى: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} ³⁰، ففيهما إشارات عديدة حول نجاح جهود النبي في صناعة جيل الصحابة والذي يتكون في معظمه من الشباب، وكتب التفسير وغيرها مليئة بهذه الإشارات والمعاني.

28 Mâide 5/67.

29 Enfâl 8/62.

30 Enfâl 8/64.

ویری الباحثان أنّ مثل هذه الآيات فيها دلالة الاكتفاء على صدق الرسالة من خلال النتائج، فنجاح هذا الإنسان وهذا المجتمع في عصر النبوة وتأثيره الواسع في الحضارة الإنسانية هو أكبر شاهد على صدق هذا الدين وهذا الرسول؛ ومن أفضل ما قيل في جهد الصحابة ما قاله الصحابي ابن عباس رضي الله عنه في حق جيل الصحابة: "قاموا بمعالم الدين وناصحوا الاجتهاد للمسلمين حتى تهذبت طرقه وقويت أسبابه وظهرت آلاء الله، واستقر دينه ووضحت أعلامه"³¹.

وفي العلوم المعاصرة فإنّ الخطاب باعتباره أداة إعلامية هو المسؤول عن خلق وتشكيل الرأي العام للمجتمع وهذا يأتي في أعلى وظائف الإعلام³²، وهذا النجاح النبوي في وظيفة التبليغ التي تتضمن كل المسميات القديمة والمعاصرة مثل: الخطاب والإعلام والتأثير، يدعو للاهتمام بهذا الخطاب باعتباره الأداة التي صنعت هذا الجيل ونقلت فلسفة الإسلام في الحياة، وحمل هذه الخطاب نظرية شاملة عن وظيفة الإنسان والمجتمع.

3.4. الخطاب النبوي للشباب المادة الأوسع من بين مضامين الخطاب النبوي الموجّه لمكونات المجتمع.

ويمكن النظر في هذه النقاط التي توضح القيمة العلمية للخطاب النبوي الموجّه للشباب من جهة أن هذا الخطاب يتضمن المادة الأوسع لمضامين الخطاب النبوي الموجّه لمكونات المجتمع، ومن أهمّها:

أولاً: أنّ الخطاب النبوي للشباب هو المادة الأوسع من بين مضامين الخطاب النبوي الموجّه لمكونات المجتمع؛ وذلك باعتبار أنّ السواد الأعظم من المجتمع يتمثل بفئة الشباب، ومن هنا يمكن ادراج كثير من الأحاديث النبوية الموجّهة ضمن فئة الشباب بقرائن تعود للمخاطب، أو تلك القرائن التي تنطبق على فئة الشباب.

ثانياً: إنّ التأثير الأساسي الذي صنع تاريخ الحضارة الإسلامية زمن النبوة كان يقع في معظمه على عاتق الشباب؛ فالتغيير الذي بدأ في المرحلة المكية واستمر أيضاً في المرحلة المدنية قام في معظمه على عاتق الشباب، ففي كلا المرحلتين كان المؤثر الأساسي فيهما هم فئة الشباب، وباعتبار أنّ مرحلة الشباب مرحلة عمرية واسعة تبدأ من سن البلوغ والرشد وتمتد بحسب بعض الآراء إلى سنّ الأربعين وأكثر.

ثالثاً: إنّ الفترة المكية قامت بالفعل على جيل معظمه من الشباب، والذين أصبحوا بعد الهجرة بمثابة الحكماء والقادة للمجتمع، حتى بعد تجاوزهم هذه المرحلة العمرية، فهم بدأوا بحمل الدين في فترة الشباب، ثمّ استمروا بهذه الوظائف الاجتماعية والقيادية؛ لقد قامت عدّة دراسات إحصائية عن عدد الصحابة الذين ساهموا في النهوض بالدين ونصرته والدعوة إليه وإقامة المجتمع المتمثل لفلسفة الوحي في عصر النبوة؛ فعنصر الشباب كان الأكثر من بين فئات المجتمع الأخرى³³.

3.4. اكتشاف ميزة الخطاب النبوي في التعامل مع الشباب

إنّ من أهم المجالات التي تظهر فيها القيمة العلمية لخطاب الوحي هو مجال الخطاب النبوي للشباب، فمع ظهور الإشكاليات المتعدّدة التي تواجهها المجتمعات والأسرة المسلمة في الوقت الراهن، والتي يتعلق معظمها بالقدرة على التأثير في الشباب من خلال مخاطبتهم ومواجهة المشكلات التي يعانونها، ويتحقق هذا من خلال فهم كيفية التأثير في جيل الشباب وفهم الخصائص العلمية اللازمة لتطوير هذا الخطاب، لأنّ الخطاب الناجح يقوم على التأثير، ومن خلال دراسة المنهج النبوي في مخاطبة الشباب نجد أنّ الخطاب النبوي في التعامل مع فئة الشباب يحمل مميزات هامة وضرورية يمكن الاستفادة منها في تطوير آليات الخطاب المعاصر، وبعضها لا يمكن ادراكه الا من خلال دلالة علوم الخطاب عليها، ويمكن الحديث عن هذه المميزات فيما يأتي:

31 ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956). *Mürûcü'z-zeheb, Murûcu'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 3/48-49.

32 Abdülfettah el-Emira Samah Farac, v.dğr. *el-İlam ve Teşkilul'Rai el-Âm ve Sinaetul'Kiyem*. (Beyrut: Merkez Dirasatul-Vihde el-Arabiyye, Silsiletu Kütübi'l-Müstakbal el-Arabi, 2013).13.

33 Bkz. Sermînî, "Hasâisul- hitâbin-nebevî li eş-şebâb", 200. Müellif, 14 ile 40 yaşları arasındaki sahabe sayısını saydı, bunların arasında 18 genç erkek sayılabilir.

أولاً: من جهة المضمون الخطابي الموجّه للشباب نجد أنّ السُّنَّة النَّبَوِيَّة مَلِيئَةٌ وبشكل واسع بِنماذج تطبيقية في مجال قضايا الشَّباب، وهذه الأمثلة تُشكِّل في مجملها مصدراً مهماً في هذا المجال، وهي مادَّة غنيَّة في التَّأسيس لقضايا الشَّباب في الخطاب الديني المعاصر، ومادَّة متنوِّعة في استكشاف خصائص هذه المرحلة العمرية المهمَّة؛ لقد ظهرت عدَّة دراسات تربويَّة ونفسية تستنبط من القرآن والسُّنَّة النَّبَوِيَّة جوانب علمية في التَّعامل مع الشَّباب في فروع العلم المختلفة، وهذه الدراسات يمكن اعتبارها مصدراً مهماً في تحديد المضامين المعاصرة للخطاب الموجّه للشَّباب في مجالات متعددة.

ثانياً: من جهة أدوات الخطاب نجد أن السُّنَّة النَّبَوِيَّة نقلت أمثلة وافرة في مجال الخطاب النَّبَوِي للشَّباب، فالخطاب النَّبَوِي للشَّباب كان المجال الذي أخذ أكبر حيزٍ من الخطاب النَّبَوِي الموجّه لفئات المجتمع، وهو يحتوي على مادَّة مهمَّة وواسعة في مجال آليات الخطاب، فالخطاب النَّبَوِي الموجّه للشَّباب يحتوي على الأدوات المهمَّة التي تساهم في نجاح الخطاب الموجّه للشَّباب في الوقت المعاصر أيضاً، وتحديد آليات الخطاب واستراتيجياته مع هذه الفئة المهمَّة من المجتمع، وهو نموذج مهم في نجاح وظيفة تبليغ الوحي لكل فئات المجتمع.

ثالثاً: مراعاة الخطاب النَّبَوِي لخصائص الشَّباب، فلمَّا كان الوحي "مبيئاً" فإنَّه بالضرورة يكون مرعياً لحال المُخاطب، ومُراعاة مُميزات كل فئة وخصائصها، لأنَّ نجاح الخطاب يتطلب مراعاة ذلك، وكان مقتضى الحال في هذا المنهج النَّبَوِي الموجّه للشَّباب أن يراعي خصائصهم ومُميزاتهم في توصيل الوحي ومضامينه، وهو ما حرص عليه النَّبِي صلى الله عليه وسلَّم في تعامله مع فئة الشَّباب، فبذل كل الوسائل الضرورية للقيام بهذه الوظيفة على أتم وجهٍ.

رابعاً: مع أنّ القرآن الكريم كان أكثر عمومية في توجيه الخطاب للمجتمع بكل فئاته المتنوِّعة للشَّباب وغيرهم من فئات المجتمع، إلاَّ أنّ السُّنَّة النَّبَوِيَّة لها مُميزاتها وذلك باعتبارها وحيًا يُعابن الحالات الإنسانية بكل خصائصها، ثم يعالج كل حالة بحيث تكون هذه الحالات نماذج تطبيقية يقاس عليها، فالنَّبِي صلى الله عليه وسلَّم هو الذي يؤدي وظيفة تبليغ الوحي، وهو يجتهد في تحقيق هذه الوظيفة حتى يؤثِّر في الإنسان بمضامين الرِّسالة فينعكس ذلك في السلوك الإنساني في مجالات الحياة.

ولا بد هنا من التأكيد على مسألة هامة وهو أنّ المنهج النَّبَوِي كان مستمدّاً ذلك من هدي الوحي الوارد في القرآن الكريم أو المستنبط منه أو المستقل بالوحي إليه، فالقرآن الكريم ملي بالأمثلة التطبيقية والتصويرية لخطاب الأنبياء في كثير من المواضيع، وفي القرآن الكريم ملامح كاملة وواضحة لنظرية الخطاب، والدراسات في هذا المجال واسعة ومتعددة وشملت كل ما يتصوّر وجوده في علم الخطاب، ويمكن ملاحظة ذلك بوضوح من خلال العناوين الواسعة التي غطتها هذه الدراسات الإسلامية المعاصرة للخطاب النَّبَوِي في ضوء علم الخطاب ونظرياته.

والخطاب الديني المعاصر يحتاج للتطوير ومواكبة المتغيّرات المعاصرة، فالحاجة اليوم ماسة لتطوير الخطاب الديني وتحقيق فاعليته نحو فئات المجتمع خاصّة فئة الشَّباب، ومن هنا فلا بد من الرُّجوع في هذا المجال إلى المصدر الأساسي وهو خطاب الوحي، والحاجة هنا لفهم هذا الخطاب واستنباط خصائصه، ومن ثم إحياء هذا الخطاب في ضوء حاجة المجتمع ومستجدات العصر.

3.4. أهمية الخطاب النَّبَوِي في تمكين آليات التَّأسي بخطاب الوحي في تطوير وتجديد الخطاب الديني المعاصر.

لقد حظي الخطاب النَّبَوِي عمومًا باهتمام جيد في الدراسات الإسلامية، خاصّة مع ظهور المسائل المُستجدة والتي لها علاقة بالخطاب والإعلام والشَّباب والعقيدة، وزاد الأمر إلحاحاً مع ظهور التَّحديات التي يواجهها جيل الشَّباب اليوم خاصّة مع تطور وسائل الاعلام الحديثة وانتشارها الواسع، وكان رديفًا لهذا الظروف المعاصرة تطور الدراسات الإسلامية المعاصرة وتفريغها، خاصّة مع بروز تخصصات أخذت اهتمامًا مستقلًا عن فروع العلوم الإسلامية الأخرى، ومن أهمّها الفروع التي اهتمت بالإعلام الديني في الإسلام.

إنَّ دراسات علم الخطاب ونظرياته أحد أهم العلوم الضرورية في واقعنا المعاصر، خاصّة في ضوء المستجدات العصرية التي تطرق المجتمعات اليوم بكل مكوناتها، وتلحُّ هذه المستجدات على الباحثين بإعادة اكتشاف نصوص الوحي بثوب معاصر، وتمكن الباحثين في الاستفادة من الخطاب النَّبَوِي من خلال فهم دلالاته في ضوء هذا العلم، وذلك بقصد تجديد الخطاب الديني المعاصر والتأثير في المجتمع؛

ومن هنا تكمن أهمية دراسة الخطاب النبوي في ضوء علوم الخطاب وخاصة الخطاب الموجّه للشباب، وإعادة الاستفادة منه في تجديد الخطاب الديني المعاصر للشباب ومحاولة الوصول إلى مقاربة خطابية، وذلك من خلال فهم خصائص الخطاب النبوي والبناء عليه في صياغة الخطاب الديني المعاصر، خاصة في قضايا الشباب والعقيدة المعاصرة، فعلم الخطاب بفروعه الواسعة قادر على الكشف عن غنى نصوص الوحي من القرآن والسنة النبوية، واستخراج خصائصه ومميزاته والكشف عن غنى مضامينه، ووجوه التأسي به.

وفي موضوع البحث فإن تحليل الخطاب النبوي الموجّه للشباب في عصر النبوة هو الذي يمنح الفرصة للقائم بعملية الاتصال في العصر الحاضر من فهم كيف صنع هذا الخطاب النبوي للشباب المجتمع وبنائه، كما يتيح استنباط خصائص الخطاب النبوي في مجالات متعددة ومتنوعة من جهة المضمون والأسلوب والشروط، ومن جهة عناصر الاتصال وغيرها من مفردات علوم الخطاب الرئيسية والفرعية، ثم بعد ذلك يمكن الاستفادة منه لإنتاج الواقع الاجتماعي أو القياس عليه في المستجدات المعاصرة.

وبذلك يتيح له الاستفادة منه في استعمال الخطاب النبوي وفق سماته وبما يناسب الحالات المشابهة والقياس على الحالة في عصر النبوة فيما يستجد من مسائل؛ إن تجديد وإحياء الخطاب الديني اليوم لا يمكن أن يتحقق دون فهم الحالة الاجتماعية في عصر النبوة، كما لا يمكن أن تتحقق الاستفادة منه على نحو جيد إلا بالجمع بين علم الخطابة وبين وفهم خطاب الوحي في هذا المجال.

إن مجالات الأسوة التي دعا الوحي الأمة للاستمداد منها تشمل أيضًا مجال علوم الخطاب، وهو مجال مهم بقدر أهمية علوم الخطاب في صناعة الفرد والمجتمع ومدى تأثيره في صناعة الواقع وتغييره، ومن خلال تحليل هذا الخطاب النبوي وفهم خصائصه يمكن الاستفادة من هذا الخطاب في استمداد مجالات الأسوة والاقتداء؛ وتوضيح ذلك أن الخطاب النبوي يتضمن أدوات واسعة للتأثير، ولها دلالاتها المهمة في ضوء عناوين ومفردات علم الخطاب ونظرياته؛ سواء على الناحية النظرية أو في مجال الاقتداء بالخطاب النبوي في هذا المجال ومحاكاة ابداعه وتفوقه، بحيث يمكن استنباط ذلك، ويمكن القول أن الخطاب النبوي يحمل كل ما يمكن تصوره في مجال الخطاب ونظرياته وتطبيقاته، فالخطاب النبوي له دلالاته في هذا المجال وهو ما سيأتي في المبحث القادم.

5. المطلب الثالث: أهمية علم الخطاب في دراسة خطاب الوحي في القرآن والسنة النبوية "خطاب الشباب نموذجاً"

تعدّ العلوم الإنسانية وسيلة من وسائل فهم نصوص الوحي فهي تكشف غناه وكذلك تُساهم في فهم مضامين خطاب الوحي وخصائصه، ومن هنا فدراسة نصوص الوحي في ضوء العلوم الإنسانية لها أهميتها العلمية والبحثية المتجددة، والتي لا يستغني عنها الباحثون في الدراسات الإسلامية، وفي مجال علوم الخطاب فإن هذا العلم له ميزاته المهمة لأنه علم ضروري لا يمكن الاستغناء عنه وبه يتحقق القيام بفریضة الدعوة والتبليغ بشكل ناجح باعتبارهما الترابط والتداخل بين هذه الوظيفة وعلوم الخطاب؛ لقد تكاملت العلوم الإنسانية في هذا العصر وبما يحقق فائدة علمية تعود على دراسات العلوم الإسلامية وإعادة فهمها في ضوء الدراسات المعاصرة، لقد تكاملت العلوم الإنسانية في هذا العصر وخاصة في مجال علوم الخطاب ونظرياته وباعتبار أن الإعلام أحد أهم مجالات الخطاب المعاصر وتطبيقاته فإن هذا يزيد من الاهتمام بهذا العلم والحديث عن أهميته، وهناك نقاط عديدة يمكن من خلالها تناول أهمية علم الخطاب في دراسة خطاب الوحي في القرآن والسنة النبوية، وهي تشكل في مجملها مبررات للاعتناء بهذا العلم في هذا المجال، ومن أهم هذه النقاط:

1.5. الكشف عن خصائص الخطاب النبوي ودلالاته على مفردات علم الخطاب ونظرياته ومصطلحاته

لقد حفظت السنة النبوية كثيرًا من المواقف الدعوية للنبي صلى الله عليه وسلم التي تحمل صورة الخطاب، وكان من بينها مرويات تصف خطابه و تتحدث عن طبيعته، وتصف لنا إلقاءه وتفاعله ولغة الجسد أثناء الخطاب، وهي جوانب مهمة للتأسي بالخطاب النبوي في الخطاب المعاصر، ويأتي دور علم الخطاب في فهم دلالة هذا الوصف في علم الخطاب، ولا يمكن أن يتحقق ذلك بشكل منهجي قابل للتعليم والتدريب إلا من خلال علم الخطاب، لأنه علم متخصص في فهم آليات الخطاب وأدواته، ولا بد من الرجوع إلى علم الخطاب لفهم دلائل ذلك الوصف.

إنَّ المتتبع لخطاب النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدرك أنَّه خطاب يمتلك كل أدوات الخطاب المؤثر، ويتميز هذا الخطاب بأنه خطاب شامل يتضمَّن كل ما يمكن تصوره من أدوات للتأثير، وفيما يتعلق بامتلاك الخطاب النَّبَوِيِّ هذه الخصائص فإنَّ الوحي قد أُخبر بذلك، ففي الحديث النَّبَوِيِّ: "أُعْطِيَتْ جَوَامِعُ الْكَلِمِ"³⁴ ما يدل على ذلك بوضوح، فالحديث يؤسس ويدلُّ على ذلك، وهو يحثُّ على النَّظَر في خصائص هذا الخطاب واكتشافه؛ فالعلوم الإنسانيَّة كاشفة عن مقتضيات خطاب الوحي ومضامينه وخصائصه وفي ضوء علم الخطاب نجد العشرات من الدِّراسات الأصيلَّة في هذا الباب، وهي كافية لتغطية عناوين واسعة وكافية في نظريَّات الخطاب النَّبَوِيِّ وفي مجالات علميَّة واسعة، وهي في مجملها تدور في محور عناصر عمليَّة الاتصال الأساسيَّة، وهي: المرسل والمرسل إليه والرِّسالة³⁵.

2.5. فهم كيف صنع الخطاب النَّبَوِيِّ المجتمع وكيف بنى جيل الشُّباب

من أهم النقاط التي يمكن أن يرشد لها دراسة الخطاب النَّبَوِيِّ للشباب والمجتمع هو فهم كيف صنع الخطاب النَّبَوِيِّ هذا المجتمع، وفهم كيف كان الخطاب النَّبَوِيُّ مؤثراً، وفي ضوء نظريَّات الخطاب فإنَّ الخطابة والافتتاح تدور في محور عناصر عمليَّة الاتصال الأساسيَّة، وهي: المرسل والمرسل إليه والرِّسالة، ولها شروط تتعلق بهذه العناصر³⁶، ومن خلال علم الخطاب يمكن معرفة كيف كان الخطاب النَّبَوِيُّ مؤثراً، وذلك باستنباط القرائن الموجودة في النَّصوص التي نقلت الخطاب إلينا، فيمكن لهذا العلم أن يستنتج النَّص المنقول ويكشف عن منهجية الخطاب النَّبَوِيِّ ومعرفة خصائصه التي جعلت منه خطاباً ناجحاً، فالخطاب النَّبَوِيُّ قد تضمن أدوات وآلات عملية لا يمكن فهمها إلا في ضوء علم الخطاب ونظريَّاته، وهذا الأمر يتجاوز علوم النَّص إلى علم آخر يتعلق بمهارات إيصال المضمون إلى المُخاطَب، وهناك قرائن تتعلق بالسياق والزَّمان والمكان لها علاقة بالخطاب، حيث يمكن للباحثين أن يطالعوا هذا الخطاب في ضوء مفردات هذا العلم؛ كما يتيح علم لخطاب فهم الخلل الواقع في الخطاب المعاصر واشكاليَّاته ومدى قدرته على الإقناع، وذلك من خلال اجراء مقارنة في هذا المجال ومدى توفر عناصر الخطاب النَّبَوِيِّ في الخطاب المعاصر، إنَّ تحليل الخطاب النَّبَوِيِّ له فوائد علميَّة تتعلق بفهم كيفية تأثير هذا الخطاب، فهو يفسر الخطاب وقت وقوعه في ضوء عناصر عملية الاتصال، وهذا ضروري لفهم هذا الخطاب النَّبَوِيِّ وسماته وقت حصوله في إطاره الزماني والمكاني بكل أبعاده، وفهم عناصره المؤثرة في تفاعل الانسان ومكوناته مع هذه الخطاب، وفهم دلائله على هذه المجالات.

3.5. فهم نصوص الوحي من القرآن والسنة كخطاب.

إنَّ علوم الخطاب من العلوم الضرورية لفهم نصوص القرآن والسُّنة باعتبارهما خطاباً، فخطاب القرآن والسُّنة النَّبَوِيَّة المتنوع والموجَّه للشُّباب أو لغيره من فئات المجتمع - كغيره من أنواع الخطاب- مكون من تراكيب نحوية وصوتية وصرفية ودلالية، وهي تحمل ما تحمل من خصائص لغوية وبيانية، فاللغة تحمل المعاني والمضامين والخطاب يؤدبها ويقصد الإقناع للمتلقين، فهو يُخاطب مكونات الإنسان من العقل والوجدان ليحقق بذلك التغيير السلوكي المنشود، فالخطاب باعتبار الغرض التواصلي الذي يقصده المتكلم يحمل رسالة يريد تبليغها للمخاطب وهي تتجاوز النَّص المنقول إلينا، فكما أنَّ هناك العلوم الفقهيَّة بفروعها ومسئباتها تبحث في فهم النَّص، فإنَّ علم الخطاب علم ضروري لفهم النص باعتباره خطاباً له علاقة بالدلالة على المعاني، ولا بد من الرجوع إلى علم الخطاب لفهم دلائل ذلك الوصف؛ ومن هنا فإنَّ أهميَّة علم الخطاب تكمن في اكتشاف هذه العلاقات وتوضيحها كنظريَّة ضمن عملية قراءة خطاب الوحي ونصوصه من القرآن والسُّنة النَّبَوِيَّة، وهذا لا يتحقق إلا بالرجوع إلى علم الخطاب؛ ومن وجهة نظر الباحثين فإنَّ هذا يندرج تحت الدراسات الإسلاميَّة التي تناولت العلاقة بين النص والدلالة، وتأتي أهميَّة علم الخطاب في توضيح هذه العلاقة، وهذه المسألة تحتاج إلى بحث علمي مستقل ومتخصص.

4.5. أهميَّة علم الخطاب في فهم وتفسير الحالة الاجتماعيَّة للخطاب النَّبَوِيِّ في سياقه الزماني.

إنَّ نظريَّة تحليل الخطاب نظريَّة واسعة للغاية ويمكن النَّظَر إلى الخطاب في أبعاد علميَّة متنوِّعة ومهمَّة تشمل كل فروع العلوم الإنسانيَّة، وهنا يختار هذا البحث هذا العنوان لإظهار أهميَّة علم الخطاب في فهم الحالة الاجتماعيَّة

³⁴ Müslim, es-Sahih, 1/371: 523 et-Tirmizî, ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, el-Câmiu's-sahîh, (Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbiy el-Celiy, 1395/1975), 4/123: 1553.

³⁵ Kerime Ahsen Şaban, el-İttisal el-Hitabi ve Fen el-İkn'a (Amman: Dar Üsame Li en-neşir, 2015), 12.

³⁶ Bkz. Kerime Ahsen Şaban, el-İttisal el-Hitabi ve Fen el-İkn'a.

في عصر النبوة وذلك من خلال دراسة الخطاب النبوي، وهذا أحد الفروع التطبيقية التي أشار إليها الباحثون في علم تحليل الخطاب؛ ويمكن القول بوضوح: إن من ثمرات علم الخطاب المهمة والضرورية هو فهم وتفسير الحالة الاجتماعية للخطاب الديني في عصر النبوة، وهذا من أهم الفوائد العلمية التي تظهر وتدل على أهمية علوم الخطاب، ومدى أهمية حضوره في إعادة تشكيل الخطاب الديني للشباب من جديد في ضوء المستجدات المعاصرة.

لقد أشار النقاد في علم الخطاب إلى علاقة علم الخطاب بالبعد الاجتماعي لعصر الخطاب، فوصفوا الخطاب بأنه الهوية والواقع، وأشاروا إلى أن الخطاب يمكن أن يساهم في تفسير الواقع الاجتماعي من خلاله³⁷؛ ومن ذلك إشارة "فيركلو" إلى أن الخطاب: "هو اللغة المستخدمة لتمثيل ممارسة اجتماعية محددة من وجهة نظر معينة"³⁸، وتحليل الخطاب أمر مهم للغاية في هذا المجال وهو الوسيلة القادرة على الكشف عن أبعاد الخطاب الاجتماعية وغيرها من المجالات، ويكشف عن السياق التاريخي للخطاب، ويمكن استنباط ذلك بعض مفاهيم الخطاب، فيطلق الحميري على الخطاب: (استراتيجية التلطف)، لأنه: نظاماً مركباً من عدد من الأنظمة التوجيهية والتربكبية والدلالية والوظيفية (التفعية) التي تتوازي وتتقاطع جزئياً أو كلياً فيما بينها³⁹.

ومن الثغور المهمة في هذا السياق ما يشير إليه "شومان" بقوله عن الخطاب بأنه "طريقة معينة للتحدث عن الواقع وفهمه"، وهو بذلك يرى أن الخطاب مجموعة من النصوص والممارسات الخاصة بإنتاج النصوص وانتشارها واستقبالها مما يؤدي إلى إنشاء أو فهم الواقع الاجتماعي⁴⁰، فقد أشار بعض الباحثين إلى أن "تحليل الخطاب يحاول التعرف على كيف تم إنتاج هذا الواقع الاجتماعي"⁴¹، فالخطاب يتعامل مع المجتمع ولذلك هو بالضرورة ينطق عن الحالة الاجتماعية كما هي ومن خلال الخطاب النبوي يمكن ادراك وفهم أبعاد مهمة في هذا السياق؛ ومن هنا وفي سياق البحث يمكن القول أن من أهم ما يمكن أن تحققه دراسات علوم الخطاب هي تفسير الواقع الذي عاشه الصحابة في عصر النبوة، وفي موضوع الشباب على وجه الخصوص يمكننا القول بأن علوم الخطاب قادرة على فهم الحالة الثقافية والاجتماعية والاقتصادية والفكرية وغيرها من الجوانب التي عاشها جيل الشباب في عصر النبوة، وهذه الخطوة ضرورية لإعادة إحياء الخطاب النبوي للشباب في ضوء المتغيرات المعاصرة كما سيأتي.

6. المطلب الرابع: إشكالية الخطاب الديني المعاصر ووسائل الأتصال الحديثة

الخطاب الديني آلة علمية مستقلة استخدمها الأنبياء ضمن قوانينها التي تكفل نجاح فريضة التبليغ، وثمة دراسات واسعة في دراسة وتحليل خطاب الأنبياء لأقوامهم⁴²، فنجاح الخطاب الديني مرتبط باستعمال قوانين الخطاب وهذا يرشد إلى أهمية هذا العلم، كما أن الخطاب يراعي الحاجة الآتية للمخاطب، وهذا ما يمكن ملاحظته في الخطاب النبوي للشباب؛ وهناك ثلاثة مسائل مهمة في الخطاب الديني المعاصر يمكن أن تساهم في فهم أسباب عدم تأثر جيل الشباب اليوم بالمضمون الديني الضروري والصحيح رغم أن المجتمعات المسلمة اليوم تزدهم بوسائل الاعلام المرئي والمسموع، حيث تتوفر الأتصالات الحديثة التي تتيح كمأ هائلاً من المضامين الدينية عبر شبكات التواصل الاجتماعي والوسائط الإلكترونية المسموعة والمرئية، ويمكن الحديث هنا عن ثلاث إشكاليات مهمة حول الاعلام الديني المعاصر ومضامين الوحي في هذا السياق في العناوين الآتية.

1.1. بين النص والخطاب الديني واشكالية وسائل الإعلام المعاصرة في هذا السياق

وسائل الإعلام المتنوعة مثل الراديو والتلفاز ووسائل التواصل الاجتماعي مليئة بالمحتوى الديني من نصوص القرآن والسنة وغيرها من النصوص العلمية والمعرفية المرتبطة بالوحي، لكن هذه الوسائط ما زالت تحتاج لمزيد من

37 Muhammed Şöman, Tehlilu'l-hitab el-İlmi 'Utur Nazariyye ve Nemazic Tatbikkiye (el-kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye'l-Lübniyye, 2007), 25-26.

38 Şöman, Tehlilu'l-hitab, 25.

39 Humeyrî, Me'l Hitab Ve Keyfe Nühallilühü, 9.

40 Şöman, Tehlilu'l-hitab, 25.

41 Şöman, Tehlilu'l-hitab, 25.

42 Abdussamed Muhammed, Hitab el-Enbiya fi el-Kur'ân el-Kerim Hasaisuhu et-Terkibiyye ve Suwaruhu el-Beyaniyye. Suudi Arabistan: yüksek Öğretim Bakanlığı, Doktora Tezi. 1415/1995.

القدرة على التأثير في المجتمع والشباب، فهذه الوسائل تحتاج لأدوات التأثير التي تحملها آلة الخطابة، لأنها تعتمد بالدرجة الأولى على الاستماع والإلقاء وليس على الخطاب، لأن الخطاب هو الذي يخلق التأثير أكثر من المضمون المجرد عن أدوات التأثير.

وبالعودة إلى الخطاب النبوي فهو خطاب مؤثر لأنه يتفاعل ويراعي أحوال المخاطب ويحتوي على عناصر كاملة وفاعلة يحملها المرسل إلى المستقبل، فهو يتميز بالتأثير، فالخطاب النبوي ليس نصوصاً مجردة عن أدوات التأثير، ولذلك فالخطاب النبوي هو الذي صنع التأثير آنذاك، من جهة كونه مضموناً يحتوي على الوحي ومن جهة استعماله لأدوات الخطاب، وفي موضوع الشباب فالنبي صلى الله عليه وسلم يُخاطب الشباب بقدر حاجتهم، وهو في نفس الوقت لا يتلو نصوصاً مجردة عن أدوات التأثير إلا في سياق التعليم والأغراض التربوية الأخرى.

فنصوص الوحي من القرآن والسنة تلي في وسائل الاتصال الحديث والتقليدية لكنها تبقى نصوصاً تفتقد إلى آلة الخطاب المؤثرة وهذا هو الفرق بين كتابة النص والخطاب، ومن هنا فقيمة المعلومات المجردة عن أدوات التأثير تبقى محدودة التأثير، والمطلوب من أجل صناعة التأثير حمل مضامين الوحي واستعمال آلة الخطاب في أحداث التأثير المطلوب في الشباب، ولا بد من اكتشاف خصائص الخطاب النبوي في هذا المجال فهو خير معين على نجاح الخطاب المعاصر.

ومن هنا يجب التفريق بين البرامج التعليمية والتثقيفية وبين الخطاب، فوسائل الإعلام الديني مليئة بهذا النوع من البرامج الدينية المتنوعة والمفيدة كالدروس الدينية المتخصصة في فروع العلوم الإسلامية كالحديث والفقه والتفسير، وهذه الدروس مهمة وضرورية في البناء العلمي للإنسان المسلم، ومن هنا فإن الاستماع إلى النصوص الدينية من القرآن والسنة مهم وضروري، لكن أهميته تأتي في مجالات أخرى مرتبطة بالتعليم وغيرها من الأغراض الضرورية، وهي تعتمد على مبادرة المتلقي بالدرجة الأولى، فهو تعليم وليس تأثير، ولا يمكن تسميته خطاباً، فالخطاب ينبغي أن يحمل الرسالة المناسبة للمخاطب، وأن يراعي حال المخاطب، ويحمل أدوات التأثير حتى يحقق خطاباً ناجحاً، بينما الاستماع للمضامين الدينية في وسائل الاتصال الجماهيري مفيد وضروري في الجانب التعليمي لأنه يحتوي على كثير من المعلومات.

وهذه الإشكالية ضرورية ومهمة في فهم ما ينبغي أن يكون عليه الإعلام الديني اليوم، وفي سياق الحديث عن المنهج النبوي للشباب نجد أن المنهج النبوي قد اشتمل على النوعين معاً، هناك ما هو مخصص للتعليم وهناك خطاب نبوي يُقصد به التأثير في الإنسان حتى يكون فاعلاً في الحياة، وهنا يُمكن أن يُميز وجود الخطاب بوضوح وذلك في كثير من المرويات التي تذكر جاءت في سياق الخطب النبوية مع وجود قرائن لفظية مثل أدوات النداء وغيرها من القرائن، بينما هناك قرائن أخرى تدل على وجود مجالس للتعليم الديني المتخصص في عصر النبوة، ولكل نوع أهميته ومجالاته وفوائده وضروراته.

2.6. الإعلام الديني يحتاج إلى مخاطبة الناس بما يُهمهم حتى يكون خطاباً مؤثراً.

ويمكن بوضوح القول إن من أهم مميزات الإعلام الديني المعاصر وفرة المضامين الدينية وتنوعها، وهذا يحقق فوائد علمية واسعة، لكن باعتبار أن الخطاب يراعي حاجة السامع فإن الخطاب بطبيعته يجب أن يكون مخصصاً ومحددًا ومؤثرًا، فالجزء المهم لنجاح آلة الخطاب يقوم على مخاطبة المتلقي بما يُهمه ويحتاجه، فالمتلقي يلتفت إلى الخطاب الذي يلامس حالته وحاجته، وهذا بدلالة اللغة، فقد أطلق على الأمر العظيم مسمى "الخطب" ومنه اشتق الخطاب⁴³.

لقد كان الخطاب النبوي يتحرى حاجة المخاطب كما دلت عليه الروايات، ومنها ما جاء في الحديث "كان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولنا بالموعظة في الأيام كراهة السامة علينا"⁴⁴، ففيه دلالة على مراعاة حال السامع، وقد أورد

⁴³ el-Ezdî ibn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüğa*, 1/291 ; er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 92.

⁴⁴ el-Buharî, 1/38: 68.

القاضي عياض أحد المعاني المهمة في هذا السياق، فقال: " قيل يُصلِحُنَا"⁴⁵ ، والمعنى أن الموعدة فيها طلب لحال السامع وما يحتاج إليه في وقته من أمر يصلح به حاله.

والخطاب الديني المعاصر وهو يتأسى بالمنهج النبوي في الخطاب ينبغي أن يحرص على خطاب الناس والشباب بما يحتاجونه، وأن يراعي حاجة العصر، فالخطاب لا يسمى خطاباً إلا إذا حمل خصائص الخطاب وهو التأثير، فبالإضافة إلى أهمية المضمون وأدوات الخطاب الفعّال في صناعة الخطاب المؤثر، فإنّ أهم ما يحقق نجاح الخطاب الديني المعاصر أن يُخاطب الناس بالمسائل المهمة في حياتهم، وهذا يتحقق عندما يكون هناك خطاب ديني متخصص بمخاطبة الناس في مستجدات الأمور و يواكب حاجات المجتمع والشباب، ومن هنا يمكن القول أنه لا بدّ من الاكثار من البرامج التي يمكن تسميتها بالخطاب الإعلامي الذي يخلق التأثير والفاعلية في الجمهور، والمرجو من الخطاب الديني المعاصر والإكثار من البرامج التي تحمل المعلومات بقالب خطابي يُراعي حاجة المجتمع التوسّع في استعمال البرامج الخطابية التفاعلية بقصد التأثير وتشكيل الرأى العام.

7. الدور المأمول من دراسات الخطاب النبوي

1.7. صناعة الخطاب الديني المعاصر المستمد من نصوص الوحي

مرّ قريباً أنّ الخطاب الديني وإن كان في أصله نصّاً أو مضموناً دينياً فإنّه لا يؤثر في السامع بالقدر الضروري إلا إذا تحول إلى خطاب مؤثر، لأنّ حمل نصوص الوحي بألّة الخطاب هو الذي يصنع التأثير، وهذا هو الفرق بين الخطاب والاستماع، وهذا يُرشدنا إلى أهمية دراسة الخطاب النبوي وفهم كيف حمل هذا الخطاب محتوى الوحي وكيف أثر في المخاطبين، فكما نحتاج إلى علوم النصّ في فهم النصّ والقياس عليه، فإننا نحتاج إلى فهم آليات الخطاب النبوي وخصائصه في ضوء نظريات هذا العلم حتى نستطيع صناعة التأثير.

وهنا يأتي ذكر أهمية الدور المأمول من علوم الخطاب في العصر الحاضر، فالخطاب الديني الافتراضي ينبغي أن يستمد مضامينه من نصوص الوحي وأن يعرض ذلك وفق آليات علم الخطاب ونظرياته، ويراعي خصائصه لأنّه يقصد التأثير فيه، ليكون خطاباً يجذب له السامع، وهنا فالبحث يحاول أن يُشير إلى أهمية علم الخطاب في تحويل نصوص الوحي إلى خطاب مؤثر؛ فنصوص الوحي هي الرسالة والوحي يقصد من عملية التبليغ التأثير المنهجي في المخاطب وفق استراتيجيات الخطاب، وهذه الوظيفة منوطة بالأفراد والمؤسسات التربوية والتعليمية والاجتماعية والإدارية وهو ما يسمى بالمرسل أو القائم بالاتصال في علم الاتصال الإنساني، وعلوم الخطاب هي القدرة على إنجاز هذه العملية.

إنّ علوم الخطاب هي القدرة على إنجاز فريضة الدعوة والتبليغ لنصوص الوحي في الوقت المعاصر، فنصوص الوحي تشكّل في مجملها الشريعة الإسلامية والتي يقصد بها تحقيق الهداية للإنسان في كل نشاطه الإنساني، وتهدف لتلبية الحاجات الإنسانية المتصورة، ووظيفة التبليغ والدعوة فريضتان تعنيان بإبصال النصّ إلى المخاطب وفق قوانين التأثير.

2.7. أن يكون الخطاب الديني شاملاً لمناحي الحياة المختلفة

من المهم التأكيد على أنّ خطاب الوحي من القرآن والسنة قد شمل بالفعل كل مناحي الحياة، فخطاب الوحي تضمن التكليف الإنسانية تجاه الإنسان والحياة بكل مكوناتها، والخطاب الإعلامي المعاصر الذي يحاول الاستمداد من خطاب الوحي نجد فيه ما حقق هذا النوع الخطابي نسبياً، فشمّل مناحي الحياة المختلفة خاصة في المجال التربوي الذي يُراعي تهذيب النفس والمجتمع، وهذا النوع يُحقق الاقتداء بالوحي، وربما هذا يختلف من مؤسسة إعلامية إلى أخرى، والمأمول من الإعلام الإسلامي اليوم أن يُكثف من الخطاب الإعلامي الذي يُحقق التّوَعُّد للمُخاطب ويُراعي حاجاته في الوقت المعاصر، ويواكب مستجدات العصر ليحمل خصائص الشمولية التي يحملها خطاب الوحي.

وفي مجال التأسّي بالخطاب النبوي للشباب لا بدّ أن يراعي الخطاب المعاصر تنوع الخطاب الموجّه لهم وشموليته، والمرجو من الخطاب الديني المعاصر الموجّه للشباب أن يراعي المسائل المعاصرة للشباب والمجتمع

⁴⁵ Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubi Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fi şerhi Şahîh)i Müslim*. thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998) , 8/ 358.

المسلم، مع التركيز على قضايا الشباب ومن أهمها ذلك الخطاب الذي يزرع الأمل في رُوح الشباب المعاصر اليوم مع تفاقم الأزمات التي تعيشها المجتمعات المسلمة اليوم في المجالات المختلفة.

3.7. إحياء نصوص القرآن والسنة وتشكيلها كخطاب معاصر

ولمّا كان الإسلام خاتم الرّسالات كان خطاب الوحي الإلهي للإنسان خطاباً مستمراً، وكل ما ورد في الوحي كان صالحاً لأن يكون خطاباً سواء كان بطريقة مباشرة أو غير مباشرة، والمأمول من الدراسات الإسلامية للخطاب إحياء نصوص القرآن والسنة وتشكيلها كخطاب معاصر، ويتحقق ذلك من خلال وضع هذه المضامين ضمن أدوات خطابية تراعي حال المخاطب ومتغيرات العصر، فكما مرّ سابقاً بأنّ الخطاب شيء مستقل عن النصّ باعتبار أنّ وظيفته التأثير في السامع، فهو ليس نصّاً مجرداً، وإنّما يكون خطاباً حيّاً وفعالاً عندما يتحقق به عناصر الخطاب النّاجح، وهذا معنى فهم في تحقيق مفهوم صلاحية الشريعة لكل زمان ومكان.

4.7. تطوير الدراسات المعاصرة لخطاب القرآن والسنة النبوية.

في ضوء تطور الدراسات المعاصرة للخطاب ونظرياته فالمأمول من الدراسات الإسلامية تحقيق قدر أكبر من الاستفادة من هذه العلوم في دراسة وتحليل المنهج القرآني والنبوي في الخطاب الديني المعاصر، وإعادة استخدام هذه الأدوات من جديد، ولا يتحقق هذا إلا من خلال اكتشاف ومعرفة خصائص هذا الخطاب، وذلك في خطوة ضرورية تمكّن من إحياء هذا الخطاب وأدواته في مسائل مستجدة في العصر الحديث لم تكن موجودة أصلاً في عصر النبوة.

وكنموذج لذلك فإنّ الخطاب النبوي للشباب يمكن إعادة صياغته في ضوء المستجدات المعاصرة من خلال اكتشاف خصائص هذا الخطاب النبوي الموجّه للشباب وكيفية التعامل النبوي مع المكونات الإنسانية للشباب والقياس عليه في المسائل المستجدة، فلا بد من أن يُدرّس الخطاب النبوي باعتباره أداة فعالة للتأثير في الشباب من خلال التفاعل مع مكوناتهم الشخصية، والنصوص النبوية كخطاب نبوي بالنظر لتفاعله مع مكونات الشخصية الإنسانية ليس نصّاً مجرداً، بل خطاباً له مجالاته البحثية وهو باب آخر من أبواب العلوم الإسلامية الضرورية خاصة في العصر الحديث.

وعلى سبيل المثال وفي موضوع المسائل المستجدة في الوقت المعاصر فيما يتعلق بالشباب، يمكن الحديث عن عنوان مهم ومعاصر حول الوسطية والتطرف، وهي مشكلة حذر النبي صلى الله عليه وسلّم النبي منها في خطاب مبكر في عصر النبوة، وفي موضع مهم من حجة الوداع حيث يطلب النبي صلى الله عليه وسلّم من جبريل ان يهين الناس لسماعه فيقول: (استنصت الناس). ثم يخطب في أمر مهم فيقول: (لا ترجعوا بعدي كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض)⁴⁶، وقد كان للنبي منهجاً في بناء الوسطية ودفع الغلو والتطرف في عصره؛ وقد تناولت عدة مقالات علاج السنة النبوية لمشكلة التطرف⁴⁷.

إنّ دراسة الخطاب النبوي في هذا المجال مهم في عدّة مجالات، فمن خلال علم الخطاب يمكننا فهم المنهج النبوي في الخطاب والحوار في سياق موضوع الشباب والتطرف، والكشف عن استراتيجية الخطاب النبوي في التغيير النفسي وكيفية معالجته لهذه المشكلة، واستنباط معالم الخطاب العلاجي المؤثر لهذه الإشكالية، واكتشاف شروط الخطاب وحدوده ومضامينه في هذا المجال، وكيف خاطب المنهج النبوي العقل والوجدان في معالجة هذا السلوك.

وفي هذا العصر الحديث فإنّ علم الخطاب قادر على إحياء الخطاب النبوي في قضايا معاصرة أخرى يُعاني منها الشباب مثل قضايا الإدمان على الألعاب والتقنيات الالكترونية، والافتقار للبيئة الصالحة، وفي مجال الشبهات الفكرية والعقدية، وغيرها من المشكلات التي تواجه الشباب؛ وفي مجال الخطاب الديني المعاصر الذي يحاول الاستناد إلى خطاب الوحي في إحياء الخطاب الديني من جديد نجد أنّ علم الخطاب قادر على اكتشاف خصائص الخطاب النبوي

⁴⁶ el-Buharî, 1/56: 121.

⁴⁷ Hamid Ahmed Şehate, "el-Menhec en-Nebevi fi İlaci Müşkileti et-Tatatruf ve İmkanıyeti Tahkikihi fi el-Muessesati et-Terbeviyye: Dirase Tahliliye", Mecellatü Tetviri el-Edai'l-Camiyi 5/1 (Mart2017), 107-141.

للشباب، إن تحليل الخطاب النبوي للشباب في عصر النبوة قادر على إعادة إحياء النص النبوي في إطار جديد ومهم للغاية وبجدارة وذلك من خلال تحليل الخطاب النبوي في عصر النبوة في المواضيع ذات الصلة.

النتائج

في ضوء مناقشة البحث لموضوع أهمية علم الخطاب في دراسة الخطاب النبوي "الشباب نموذجاً" ووفق الأسئلة العلمية للبحث يمكن الحديث عن النتائج العلمية الآتية:

1- إن دراسة نصوص الوحي في ضوء العلوم الإنسانية لها أهميتها التي لا يستغني عنها الباحثون في الدراسات الإسلامية، خاصة في ضوء المستجدات العصرية التي تطرق المجتمعات اليوم بكل مكوناتها، وتلح على الباحثين بإعادة اكتشاف نصوص الوحي بثوب معاصر، وعلم الخطاب بفروعه الواسعة قادر على الكشف عن غنى نصوص الوحي، واستخراج خصائصه ومميزاته والكشف عن قوة مضامينه، ومن هنا تكمن أهمية البحث في إمكانية إعادة الاستفادة من هذا الخطاب النبوي في الخطاب الديني المعاصر للشباب.

2- إن من أهم مميزات دراسة خطاب الوحي الوارد في القرآن الكريم والسنة النبوية في ضوء دراسات علم الخطاب ونظريته اكتشاف الدلالات العلمية لهذا الخطاب على مفردات علم الخطاب ونظرياته ومصطلحاته وتطبيقاته، ويوضح فلسفة الوحي في مجال نظريات الخطاب واختيارات الوحي في هذا المجال، وأصالة هذا العلم كأحد العلوم الإنسانية التي أشار إليها الإسلام بوضوح.

3- في الموضوع الأساسي للبحث والذي يدور حول أهمية الخطاب النبوي في ضوء نظريات الخطاب وعلومه فإن دراسة الخطاب النبوي للشباب كنموذج من نماذج خطاب الوحي يحتاج إلى علوم الخطاب، فلا يمكن فهم هذا الخطاب النبوي إلا من خلال آليات التحليل العميقة الذي يحمله علم الخطاب، وبهذا يتحقق أمرين: الأول فهم الخصائص النبوية للخطاب في موضوع الشباب وغيره من المجالات، وكذلك الكشف عن أهمية علوم الخطاب في خدمة نصوص الوحي، ومن ثم القياس عليه في المسائل المعاصرة.

4- وهناك بُعد غني يُحقِّقه علوم الخطاب وذلك في قدرته على فهم وتفسير الحالة الاجتماعية للخطاب النبوي للشباب في سياقه الزمني، باعتباره خطاباً موجهاً يقصد به التأثير في المتلقي، وفهم كيف صنع خطاب القرآن الكريم والخطاب النبوي للمجتمع وكيف بنى جيل الشباب.

5- إن دراسات علم الخطاب ونظرياته أحد أهم العلوم الضرورية في واقعنا المعاصر، خاصة في ضوء المستجدات العصرية التي تطرق المجتمعات اليوم بكل مكوناتها، والتي تلح على الباحثين في الاستفادة من الخطاب النبوي، وذلك من خلال استمداد مجالات الأسوة والاقتداء وفي ضوء عناوين ومفردات علم الخطاب ونظرياته.

6- إن المأمول من الدراسات الإسلامية تحقيق قدر أكبر من الاستفادة من المنهج القرآني والنبوي في صياغة وصناعة الخطاب الديني المعاصر خاصة في معالجة المسائل المستجدة في العصر الحديث، وكذلك إحياء نصوص القرآن والسنة وتشكيلها كخطاب معاصر موجّه للشباب.

7. إن الخطاب الموجّه للشباب يشكل المادة الأوسع من بين مضامين الخطاب النبوي الموجّه لمكونات المجتمع الأخرى، حيث نجد وبشكل واسع نماذج غنية تشكل في مجملها مصدراً غنياً في التأسيس لخصائص الخطاب الديني الفعال لأنها تتعامل مع عناصر الشخصية الإنسانية للشباب، ويمكن استلهاً خصائص هذا الخطاب في تجديد الخطاب الديني المعاصر للشباب والتصدي للتحديات التي يواجهها الشباب اليوم.

8. هناك إشكالية في الإعلام الحديث ووسائل الاتصال الجماهيري حول النص والخطاب الديني، فالإعلام المعاصر مليء بالمحتوى الديني، لكنه ما زال قاصراً عن التأثير في الشباب، لأنه يعتمد بالدرجة الأولى على إلقاء المضمون للمخاطب، دون أن تحمل هذه المضامين ضمن آلة الخطاب الذي يؤثر في مكونات الإنسان، فكما ان هذه المضامين

ضرورية للغاية فلا بد من أن يولي الإعلام الديني المعاصر اهتماماً إضافياً في مجال التركيز على الأدوات الخطابية والتوسع في استعمال آلة الخطاب، وأن يعطي اهتماماً خاصاً بهذا النوع من البرامج.

9- يحتاج الخطاب الديني المعاصر أن يكون أكثر تخصصاً لأن من أهم خصائص الخطاب ان يتداول الخطاب ما هو مهمٌ للمتلقى، فلا بد للخطاب الديني المعاصر أن يكون خطاباً مؤثراً وجاذباً، وأن يخاطب الشباب بالأمور التي تُهمُّهم مع ضرورة التفريق بين البرامج التعليمية والتثقيفية وبين الخطاب الإعلامي، مع التأكيد على أهمية كل منها.

10. إن آلة الخطاب آلة علمية مستقلة استخدمها الأنبياء ضمن قوانينها التي تكفلت بنجاح هذا الخطاب في زمانهم، والذي عبّر عنه الوحي بمفهوم "الدعوة" و "التبليغ"، وعلوم الخطاب لازمة في إنجاح هذه المهمة، فالمطلوب هو إيصال مضامين الوحي - والتي تشكل في مجملها الشريعة الإسلامية - والتأثير في المخاطب ليتحقق بها الاقتناع، فعلم الخطاب يعتني بهذه الوظيفة وفق قوانين هذا العلم وهذا مهم في تحقيق أنجاز مهمة التبليغ.

توصية:

في موضوع البحث وفي ضوء تطور الدراسات والنظريات المعاصرة للخطاب يوصي الباحثان بضرورة وجود دراسات تحليلية واسلوبية للخطاب النبوي عموماً والشباب على وجه الخصوص، وذلك من من أجل فهم خصائصه وسماته واستراتيجياته، والاستفادة من نظريات علم النفس والتربية في هذا المجال.

Kaynakça

'Anani, Muhammed. el-Müstalahat el-Edebiyye el-Hedise Dirase ve Mu'cam İngilizî Arabî. Mısır: eş-şerike el-Mısriyye el-Alamiyyeh, 2003.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1991/1411.

Abdülfettah el-Emira Samah Farac, v.dğr. *el-İlam Ve Teşkil el-Rai El-Âm Ve Sinaet el-Kiyem*. Beyrüt: Merkez Dirasat el-Vihde el-Arabiyye, Silsiletu Kütübî'l-Müstakbel el-Arabi, 2013.

Bâridî, Muhammed, *İnşâiyyetü'l-hitâbi fi'r-rivâyeti'l-Arabiyyetü'l-hadisiyye*. Dımaşk: İttihâdü'l-küttâbi'l-Arab, 2000.

Bu'abdullah Nidâl - Ubeyd Hayat. "muhatbat Âyatu'l-Kur'ân li-viddâni'l-insân ve eseruhu fi takvîmi's-Sulûk ve tahkîki'l-istikrârin-nefsî", *Mecelle vahdetül-bahs fi tenmiyetü'l-mevâridi'l-beşeriyye* 9/2 (2018): 14-29.

Buharî, ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. el-Câmiu's-Sahih. thk. Mustafa Dib el-Boğa. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.

el-Hatib, Huzeyfe Şerif. "Dirase terbeviye hadisiye li-hadisi er-Rasuli: "Muru ebne'ekum li-sebi sinin" fi İtari İlmi Ebhasi ed-Dimağ. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/8 (Aralık 2016): 90-122.

el-Mesudi, Ali Bin el-Hüseyn. *Muruc ez-Zeheb ve Me'aden el-cevher*. Küm: Dar el-hicre,1409.

eş-Şheri, Abdülhadi b. zafir. *İstirâtiyyâtül-hitâb*. Beyrüt: Darül-Kitab ec-cedid el-müttehede,2004.

Ezherî Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî, Ebû Mansûr, Tehzîbü'l-Luğa. thk. Muhammed Avad Mur'ab, 1. Bsk. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

Hammad Nafiz- el-Garbavi, Velid. "eş-Şebab fi es-Sünne en-Nebeviyye Dirase Mevdu'iyye". *Mecelletu'l-Camia el-İslamiyya Gazza*.1/9 (2011): 1-38.

- Hasan Muhammed Ahmed, "Sikliyoyojiya el-Hitab ed-Dini Ve el-Risale ed-Daviyye fi Zilli et-Tekaneh Velsevre el- Malumetiyye", *Mecellet SOULOUK* (Aralık 2021): 99-123.
- Humeyrî, Abdülvâs'ı, Mel Hitab Ve Keyfe Nühallilühü. Beyrut: Mevd el-Müessese el-Camiye li-ldirasat, 2009/1430.
- Humeyrî, Abdülvâs'ı. Nazariyyetü'l-hitâb Mukârabe Te'sisiyye. 1 Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-intişârî'l-Arabî, 2015.
- ibn Düreyd, ebu Bekir Muhammed b. Hasan el-Ezdî, *Cemheretü'l-Lüğa*. tah. Remzi Münir Ba'lbekkî, I. Baskı. Beyrut: Dârü'l-İlim, 1987.
- ibn Fâris, ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 2 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1399/1979.
- ibn Manzûr, ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. 3. Baskı. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1414.
- İbrahim Muhammed. "Devrül-şebab fi Rukiyyi el-Vatan Ve Nahdatühü Dirase Hadisiyye Mevduiyye". *Mecellet el-Camia Lildirasatil-Islamiyye Külliyyetü ed-dava el-İslamiyye fi Gazze* (2020): 53-82.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz el-Yahsubi, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fi serhi Şahîh)i Müslim*. thk. Yahya İsmail, Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1419/1998.
- MAABDEH·Yahya ‘ALSUMADI ‘Sumaya· “Simâtü'l-hitâbin-Nebevî li'ş-şebâb nemâzic tatbikiyye fi mecâl:el-akîde ve'l-ahlâk”, *ULUSLARARASI 21. YÜZYILDA GENÇLİK ve İNANÇ EĞİLİMLERİ SEMPOZYUMU Bildirileri* (11-13 kasım 2013-Denizli) (178 -180). İstanbul: GÜMÜŞEV YAYINCILIK, 2022.
- Mâtürîdî, Muammed b. Muhammed ebû Mansûr. *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Muammed Abdussamed. *Hitab el-Enbiya fi el-Kur'ân el-Kerim Hasaisuhu et-Terkibiyye Ve Suaruh el-Beyaniyye*. Suudi Arabistan: yüksek Öğretim Bakanlığı, Doktora Tezi.1415/1995.
- Mukâtil b. Süleyman, ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud b. Şehâte. Beyrut: Dârü İhyâi't-türâs, 1431.
- Mustafa, İbrahim; v.dğr. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 2 cilt. Mısır: Dârü'd-Da'va, ts.
- Müslim, ebu'l- Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri. Sahih-i Müslim. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi,1955.
- ÖMER, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-Lüğa el-'Arabiyye el-Mu'âsıra*. 1. Bsk. ty b.y: 'Âlemu'lKutub, 1429/2008.
- Râzî, ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekir, *Muhtârü's-sihâh*, thk: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, 5. Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1999.
- Sermînî, Muhammed Enes. “Hasâisul- hitâbın-nebevî lil-şebâbi-dirâsatün mevdûiyyetün tahlîliyye”. *Mecelletü'ş-şebab, Ma'hedu'l-ulumi'l-İslâmiyye fi Câmiati'l-vâdî* 6/1 (2020): 197-226.

Şaban, Kerime Ahsen. *el-İttisal el-Hitabi ve Fen el-Ikna*. Amman: Dar Üsame Lilneşir,2015.

Şehate, Hamid Ahmed. "el-Menhec en-Nebevi fi İlaci Müşkileti el-Tatarrufi ve İmkaniyeti Tahkikihi fi el-Muassasati et'terbeviyye: Dirase Tahliliye", *Mecellatü Tetviri el-Adai el-Camiyi* 5/1 (Mart2017):107-141.

Şöman Muhammed. *Tehlilul-Hitab el-İlami Utur Nezariyye Ve Nemazic Tatbikkiye*. el-kahire: ed-dar el-Masriyye el-Lübnaniyye, 2007.

Talha, Mahmud. *Mebadi Tedavulliyeye fi Tahlil el-Hitab eş-Şeri 'inde el-Üsüliyyine*, Amman: âlam elkütüb elhadis, 2014.

Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre et-Tirmizî, el-Câmi'u's-sahîh. Mısır: Mektebetu Mustafa el-Bâbiy, 1395/1975.

Türkan, Mustafa. "MU'TEZİLÎ ÂLİMLERE GÖRE KİYASIN DELİL DEĞERİ". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/1 (Şubat 2014): 69-84.

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 2022, 9 (3), 1119-1156

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN İNANÇ EĞİLİMLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A Qualitative Research On The Belief Trends Of University Youth

Hasan KAFALI

Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi, hkafali@pau.edu.tr, 0000-0002-2340-6834

Neriman Merve ERASLAN

Lisanüstü Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, nerimanmerve@gmail.com, 0000-0002-1172-1896

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	15.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted:	31.12.2022
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2022
Cilt / Volume:	9
Sayı / Issue:	3
Sayfa / Pages:	1119-1156

Atıf / Cite as: Kafalı, Hasan-Eraslan Neriman Merve. "Üniversite Gençliğinin İnanç Eğilimleri Üzerine Nitel Bir Araştırma" (A Qualitative Research On The Belief Trends Of University Youth). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 9/3 (2022), 1119-1156. Doi: 10.17859/pauifd.1204510

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), Gençlik ve İnanç Eğilimleri
Özel Sayısı, 9 (3) 2022: 1119-1156

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN İNANÇ EĞİLİMLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Hasan KAFALI**

Neriman Merve ERASLAN***

Öz

Bu araştırma üniversite eğitim alan farklı puan türü ile alana farklı fakültelerden gençlerin inanç eğilimlerini, bu konudaki yaşam tecrübelerini ve deneyimlerini belirlemek amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmada nitel yöntem ve fenomenolojik model benimsenmiştir. Veriler araştırmacılar tarafından inanç unsurları düşünülerek oluşturulan yarı yapılandırılmış mülakat formu ile yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde nitel veri analizi yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırma çeşitli fakültelerden 20-30 yaş aralığında 11'i kadın 9'u erkek 20 öğrenci üzerinden gerçekleştirilmiştir. Alınan cevaplar sonucunda oluşan temalar çerçevesinde başlıklandırmaya gidilmiştir. Buna göre muhafazakârlık ekseninde inanç olarak beliren temada bir sorgulama ve muhasebe dönemi yaşayan üniversite öğrencilerinde ve ilahiyat öğrencilerinde kendilerini toplumdaki yaygın inanca ait hissetmeme eğiliminin öne çıktığı diğer öğrencilerde toplumdaki inanca ait hissetme eğiliminin var olduğu görülmüştür. İnançın gençlerin hayatlarındaki kılavuzluğuna dair beliren temada gençlerin inançlarının gücü derecesinde dinin kılavuzluğuna başvurdukları yönünde bir sonuca ulaşılmıştır. İnanç akımları ve gençlik temasında gençlerin inanma biçimleri ve toplumsala bakışlarının akımlara yaklaşımlarına etki ettiği, inanç ve çatışma temasında ise bilgi düzeyi arttıkça çatışmanın arttığı bulgulanmıştır. Ontolojik sorular karşısında gençlerin dine sığınan veya düşünmeyi erteleyen bir tavır takındıkları görülmüştür. Sosyal medya paylaşımları ve videoların inanma biçimleri üzerindeki etkileri temasında gençlerin mevcut inanma biçimleriyle örtüşen videolar izleme yönünde davranışlar sergiledikleri bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Gençlik, İnanç, İnanç Eğilimleri, Nitel Araştırma.

A Qualitative Research On The Belief Trends Of University Youth

Abstract

This research was planned and carried out in order to determine the belief dispositions, life experiences and experiences of young people from different faculties who received university education with different score types. Qualitative method and phenomenological model were adopted in the research. The data were obtained from face-to-face interviews with a semi-structured interview form created by the researchers considering the elements of belief. In the analysis of the obtained data, descriptive analysis and content analysis techniques, which are among the qualitative data analysis methods, were used. The research was carried out on 20 students, 11

* Araştırma için Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 15/06/2022 tarih ve 68282350/2022/G12 sayı numarası ile etik kurul izni alınmıştır. Bu makale, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslami İlimler Enstitüsü'nün 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında ortaklaşa düzenledikleri "Uluslararası 21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildiri üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi, hkafali@pau.edu.tr, 0000-0002-2340-6834

*** Lisanüstü Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, nerimanmerve@gmail.com, 0000-0002-1172-1896

female and 9 male, between the ages of 20-30 from various faculties. Headings were made within the framework of the themes that emerged as a result of the answers received. According to this, it has been observed that there is a tendency to feel belonging to the belief in the society in the university students and theology students who experience a period of inquiry and accounting in the theme that appears as belief in the axis of conservatism, while the tendency of not belonging to the common belief in the society stands out. In the emerging theme of the guidance of the faith in the lives of the youth, it was concluded that the youth resorted to the guidance of religion to the extent of the strength of their faith. It has been found that in the theme of belief movements and youth, the way of believing and their view of the society affect their approach to the movements, and in the theme of belief and conflict, the conflict increases as the level of knowledge increases. In the face of ontological questions, it has been observed that young people take refuge in religion or put off thinking. In the theme of social media sharing and the effects of videos on the way of believing, it has been found that young people exhibit behaviors towards watching videos that overlap with their current way of believing.

Keywords: Sociology of Religion, Youth, Faith, Belief Trends, Qualitative Research.

Structured Abstract

Purpose and Subject: The aim of the research is to qualitatively reveal the belief tendencies of the youth and the social motives that emerge as a result of the tendencies with their own expressions. The research deals with the belief styles of young individuals and how these belief styles affect their lives and relationships.

Problems of the Research: The research takes as a problem the effect and relationship of belief dispositions on young people's perceptions and treatment of themselves and their environment. The sub-problems focused on are as follows: How do university youth define themselves religiously? Do young people feel that they belong to the accepted belief in society? Do young people let their beliefs guide their daily lives, or do they control and direct their beliefs themselves? Are there any currents of belief that university students are affected by in terms of belief, and if so, what are they? Are university students aware of atheism or deism debates, how do they define themselves in this regard? Do they have discussions about faith in their close circles, in the assemblies of friends and acquaintances, and if so, what are their experiences? Do they have discussions with their families within the framework of religion and traditional values, and if so, what aspects do they find uncomfortable and positive? Do they accept the information they have learned from their environment in their beliefs and worldly acceptances, or do they adopt and respect the views of those whom they accept as authority? Do they watch videos about faith on social media, are they affected by these videos? Do they think of thoughts about how human beings came to the world and after death, what do they do when they come to their minds, do they question this situation? Do they have acquaintances with close friends or relatives who have problems with belief, what do they do when they encounter such people, do they try to help them? Where and to whom do young people turn to when they have problems with their faith? At what ages and for what reasons do they think that different ideas and thoughts about belief emerged, what are their experiences in themselves and around them? What do they think about different faith tendencies such as Judaism, Christianity, Buddhism, are they affected by them?

Literature review: The literature on belief was examined for the research. As a result of the examination, it was observed that the common point of the dilemmas such as the decrease in the visibility of religion and the increase in individual religiosity was the constant existence of belief. On the one hand, there is social religiosity, which is claimed to decrease, and on the other hand, individual religiosity, which is thought to increase. The common denominator of these two is faith. The studies dealing with the subject of belief and religiosity in Turkey show that the society is not divided into two groups as religious and non-religious, believers and non-believers. However, it is emphasized and observed in the literature that the degrees of belief and belief styles cause many differentiations and tension lines individually and socially. The fact that the literature

does not allow a clear distinction on belief, and the dominant results on the social acceptance of belief in quantitative research, lead us to the fact that qualitative research can produce more accurate results than quantitative studies on belief.

Methodology: Qualitative research method and phenomenological model were preferred in the research. In the research, "maximum diversity sampling", one of the purposive sampling methods, was used together with "snowball sampling". In line with the subject and purpose of the research, 20 university students studying in different fields were interviewed by semi-structured interview technique. 11 of the participants were female and 9 were male. Their ages are between 20 and 30. Participants were selected from different faculties with numerical, verbal and equal weight score types. Of these students, 5 of them are studying in the faculties entered with numerical, 3 with equal weight and 12 with verbal score type. In-depth sections were tried to be obtained with the drilling questions. Interviews lasted between 35-50 minutes, while a few interviews reached 60-75 minutes. It was recorded with two recording devices, after the transcription was made, they were read and interpreted with the method of content analysis and description. Titles were made according to the content and the data obtained.

Results and Conclusion: The findings are presented in the form of the presentation of the themes obtained from the codes and categories. The first theme is belief in the axis of conservatism. It has been observed that individuals studying in theology, studying in other faculties and experiencing a period of questioning and accounting do not feel themselves to belong to the common belief in the society, they do not see the religion living in the society as the true religion, but the young people who receive their knowledge of belief from the popular belief feel more like they belong to the society and describe the accepted belief in the society as Islam. . Three categories were seen under the heading of the guidance of faith; There are those who say that their faith completely shapes their lives, those who say that their faith guides their lives from time to time, and those who say that they intervene from time to time, and those who say that they completely shape their lives and that they never let their faith guide their lives. It is seen that young people who study mostly in numerical departments on faith movements and youth exhibit an approach that rejects these and emphasizes basic sources. It was understood that a second category rejected these groups because they thought that they caused divisions sociologically. The third category thinks that belief movements can be beneficial by creating different perspectives and social networks. It has been observed that young people who study in theology on faith and conflict say that they have more conflict and debate with their environment. It is understood that these discussions among women can be within the framework of religion's view of women and women's rights. Young people, who are trying to make the people they see as atheists and deists in their circle of friends accept the theist belief, argue with their families and make excuses not to practice their religion. There may be differences in helping individuals who experience crises of faith, depending on their level of knowledge and understanding of religion. It is noteworthy that a category stays away with the assumption that the individual who has a crisis of belief can also pull himself into the crisis. It is seen that in the section where young people's perception of the answers given by belief to ontological questions is questioned, it is seen that it is tried not to worry too much about ontological questions regardless of the faculty. It has been seen that the opacity of the ontological field is feared, and the explanations brought by religion are directed. It is seen that young people tend to watch videos in the direction of their belief. As a result, it is seen that there is an awareness at every level among young people about belief. With both the religious education given in schools and the religious enculturation received from the family, young individuals have basic knowledge about faith and do not have any difficulties in language. It is seen that young people are very influenced by the concepts they think are popular and original. It is thought that raising service producers, educators and volunteers, who take their strength from personality and sincerity, not from the institution and tradition, will increase the effectiveness and social benefit of belief.

GİRİŞ

Dinin görünürlüğünün azalması, bireysel dindarlığın artması gibi ikilemlerin ortak noktasında inancın sabit bir şekilde varlığını sürdürmesi gerçeği durmaktadır. Yani bir tarafta azaldığı iddia edilen toplumsal dindarlık, diğer tarafta arttığı düşünülen bireysel dindarlık vardır.¹ Bu ikisinin ortak paydası inançtır. Sekülerleşmenin hayatlara hâkim olduğu, tüketim kültürünün etkisini arttırdığı, dinin görünürlüğünün azaldığı gibi iddialara rağmen inancın bu denli gündeme gelmesi dikkat çekicidir. Bu durumu inancın fitri ve varoluşsal bir hakikat olduğu, din, dindarlık gibi kavramların toplumsal formlar ve tarihi süreçler sonucunda oluşan biçimler olduğu açıklamasıyla izah edebiliriz. Bu izah, insanı konu edinen sosyolojinin ve özellikle din sosyolojisinin inanç konusuna eğilmesini gerekli kılar. Çünkü bu durum dinin çevresel ve toplumsal formlardan biraz daha uzak ve daha çok içsel yaşantılara dönüştürüldüğü bir toplumu akla getirecektir. Öte yandan dinin inanç olarak daha çok içsel yaşantılara yönelmesi inancın içselleştirilmesini de akla getirecektir. İnanç içsel yaşantılara kaydığında, din olarak sunulduğunda ortaya çıkan toplumsal olarak verili bir form olması, bir baskı unsuru olması, kontrol mekanizması olarak görülmesi gibi boyutları gerileyecektir. Bu boyutlar özgürlüğüne çok önem veren bireyin din kurumundan en çok şikâyet ettiği boyutlardır. Bu olumsuz addedilen boyutların ortadan kalkması ile inancın daha saf halde bir toplumsal varoluşa sahip olabileceği iddia edilebilir. Bu yeni saflaşma sonucunda ortaya çıkacak insan yani aktör formu ile bu aktörün oluşturduğu toplum yapısının incelenmesi din sosyolojisi için bakir bir alan olarak ortada durmaktadır. Bu bağlamda inancı konu edinen araştırmalar önemli görülmelidir.

Türkiye’de inanç ve dindarlık konusunu ele alan düzeyli çalışmalar toplumun dindarlar ve dindar olmayanlar, inananlar ve inanmayanlar şeklinde siyah ve beyaz iki kesime ayrılmadığını göstermektedir.² Ancak inancın derecelerinin ve inanma biçimlerinin bireysel ve toplumsal olarak birçok farklılaşmaya ve gerilim hattına neden olduğu literatürde vurgulanmaktadır ve gözlemlenmektedir.³ En basit şekliyle mezheplerin oluşumu da bu şekilde açıklamak mümkündür. Bu iki paralel durum, yani inancın hem bir kesin ayırım unsuru olmaması hem de birçok farklılaşmanın temel nedeni görülmesi onu toplumsal düzlemde ele alınması gereken bir fenomene dönüştürmektedir. Literatürün inanç konusunda kesin bir ayırma izin vermemesi, nicel araştırmalarda inancın toplumsal kabulüne dair baskın sonuçların ortaya çıkması, inanç konusunda nicel araştırmalardan çok nitel araştırmaların daha isabetli sonuçlar koyabileceğine bizi götürmektedir. Nitel araştırmalarda özellikle mülakat tekniğinin kullanıldığı araştırmalarda ne, neler, nasıl, hangi, kim, nereden gibi sorular inanç hakkında bilgi ve yorumların derlenmesini sağlayabilecek etkili sorulardır. Bu sorular sorularak hedef kitlenin inanç konusundaki bilgi düzeyleri ve bilgileri

1 Mehmet Süheyl Ünal, *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 188.

2 Bahattin Akşit vd., *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 512.

3 Üzeyir Ok, “İnanç Psikolojisi: Hayatı Anlamlandırma Biçiminin Yaşam Boyu Gelişimi” (Erişim 03 Kasım 2022); Metin Bozkuş, “İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (15 Haziran 2002), 195-208.

çerçevesinde onu hayatlarına uygulama ve yorumlama biçimleri elde edilebilir. Bu soruların kullanıldığı nitel veri analizi teknikleri betimleme ve içerik analizi yöntemleri olarak öne çıkmaktadır.

1. Araştırmanın Problemi, Konusu ve Amaçları

Gençlerin dini inanç eğilimlerinin tespit edilmesi birçok açıdan önem arz etmektedir. Sosyolojik açıdan yeni yetişen genç bireylerin değerleri benimseme durumlarının belirlenmesi, değerleri benimseme seviyelerine göre davranış yönelimlerinin kestirilmesi, toplumsal devamlılığın sağlanması, varsa kültürel yozlaşmanın teşhis edilmesi, ruh dünyalarına etki edebilecek diğer etmenlerin ortaya konması açısından inanç eğilimlerinin belirlenmesi büyük önem arz eder. Teolojik açıdan dinin hedef kitlesinin dini kaynakların işaret ettiği istikamette gidip gitmediği, hangi noktalarda anlaşılma zorlukları ve sapmalar olduğunun tespitinde inanç eğilimlerinin tespiti önem taşımaktadır. Eğitim bilimleri açısından adeta eğitim döngüsündeki değerlendirme aşamasındaki gibi eğitimin amaçlarının metotlar ve eğitim süreçleri doğrultusunda gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin tespit edilmesinde yardımcı olur. Bu sayede eğitim döngüsünde metotlar ve eğitim süreçlerinin iş görürlüğünün test edilmesini de sağlamış olur. Araştırma gençlerde inanç eğilimlerinin kendilerine ve çevrelerine bakışları ve muamelelerine etkisini ve ilişkisini kendine problem edinmektedir. Mülakatlar ile tespit edilmeye çalışılan hususlar ve üzerinde yoğunlaşılan alt problemler ise şunlardır:

Üniversite gençleri dini açıdan kendilerini kendi ifadeleri ile nasıl tanımlamaktadırlar? Gençler kendilerini toplumda kabul gören inanca ait hissediyorlar mı? Gençler, inançlarının gündelik hayatlarına yön vermesine izin veriyorlar mı yoksa inançlarını kendileri mi kontrol edip ona yön veriyorlar? Üniversite öğrencilerinin inanç noktasında etkilendikleri inanç akımları var mı, varsa nelerdir? Üniversite gençleri ateizm veya deizm tartışmalarından haberdarlar mı, bu konuda kendilerini nasıl tanımlıyorlar? Yakın çevrelerinde, arkadaş ve dost meclislerinde inançla ilgili tartışmalar yaşıyorlar mı, yaşıyorlarsa buralardan kalan tecrübeleri neler? Aileleri ile din ve geleneksel değerler çerçevesinde tartışmalar yaşıyorlar mı, yaşıyorlarsa rahatsız oldukları ve olumlu buldukları yönler neler? İnançlarında ve dünyaya ait kabullerinde çevrelerinden öğrendikleri bilgileri mi kabul ediyorlar yoksa otorite kabul ettikleri kişilerin görüşlerini benimseyip onlara mı itibar ediyorlar? Sosyal medyadaki inançla ilgili videoları izliyorlar mı, bu videolardan etkileniyorlar mı? İnsanoğlunun dünyaya nasıl geldiği ve ölümden sonrası ile ilgili düşünceler akıllarına geliyor mu, akıllarına geldiğinde neler yapıyorlar, bu durumu sorguluyorlar mı? Yakın arkadaş veya akraba çevrelerinde inançla ilgili problemler yaşayan tanıdıkları var mı, böyle kişilerle karşılaştıklarında neler yapıyorlar, onlara yardımcı olmaya çalışıyorlar mı? Gençler, inançla ilgili sorunları olduğunda nereye ve kimlere başvuruyorlar? İnançla ilgili farklı fikir ve düşüncelerin hangi yaşlarda ve hangi nedenlerle ortaya çıktığını düşünüyorlar, kendileri ve çevrelerindeki tecrübeleri neler? Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm gibi farklı inanç eğilimleri hakkında ne düşünüyorlar, bunlardan etkileniyorlar mı?

Bu açılardan araştırma genç bireylerin inanma biçimleri, bu inanma biçimlerinin hayatlarına ve ilişkilerine yön vermede nasıl etki ettiği, toplumun

inanma biçimlerine nasıl baktıkları gibi güncel konuları kendine konu edinmektedir. Araştırma ile gençlerin inanç eğilimlerinin ve eğilimler sonucunda ortaya çıkan sosyal motiflerin nitel olarak kendi ifadeleri ile ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu yönde birçok nicel araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmalar örneklemin özelliklerine göre farklı sonuçlar verebilmektedir. Küçük farklılıklar olmakla beraber dine inanma oranlarının baskın şekilde yüksek olduğu görülür.⁴ Bu konuda tartışmanın inançların niteliği konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Alanında otorite kabul edilen akademisyenlerin ve tecrübe sahibi öğretmenlerin kişisel tecrübelerine ve yaşadıklarına dayanarak gençlerin inanç konusunda tereddütler yaşadıklarını ve inançlarının niteliğinin kaybolduğunu bildirdikleri yazılar ve kişisel yorumlar internet medyası üzerinden konunun gündeme gelmesini sağlamıştır.⁵ İddialar nicel araştırmaların ortaya koyduğu değişimlerin çok ötesinde değişimler olduğunu şeklindedir. Araştırmamız bu iddiaları açıklığa kavuşturmaya yardımcı olması açısından önemlidir.

2. Araştırmanın Yöntem, Model, Örneklem, Veri Toplama Aracı ve Analiz Bilgileri

Nitel araştırmalar bireylerin kendi toplumsal dünyalarını nasıl kurduklarını ve oluşturduklarını anlamak, içinde yaşadıkları toplumsal dünyayı algılama tarzlarını yorumlamak için oldukça elverişli araştırmalardır.⁶ İnanç eğilimlerinin ortaya konması açısından nitel araştırmanın özgün algı ve yaşam biçimlerinin tespiti yönünden verimli sonuçlar sağlayacağı öngörülebilir. Bu nedenle araştırmada nitel araştırma yöntemi ve bu yöntemin en çok kullanılan modellerinden biri olan fenomenolojik model tercih edilmiştir. Araştırmamızda üniversite gençliğinin inanç eğilimleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Üniversite hayatı farklı özellikler taşıyan bireylerin çeşitli bilgi ve beceri kazanımlarına göre sınıflandıkları bir ortamdır. Bu bilgi ve beceri farklılaşmasının inanç eğilimleri konusunda farklılaşmalara neden olması muhtemeldir. Diğer yandan inancın bu farklılaşmayı ortak bir noktaya sabitlemesi de ihtimal dâhilindedir. Araştırmada bu amaçla üniversiteye yerleşme durumlarına göre sayısal, sözel alanlarda yerleşmiş eşit veya yakın sayılarda kız ve erkek öğrencilerle mülakatlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda farklı alanlarda eğitim gören 20 üniversite öğrencisi ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya katılanların 11'i Kadın 9'u erkektir. Yaşları 20 ile 30 arasındadır. Katılımcılar sayısal, sözel ve eşit ağırlık puan türü ile alan farklı fakültelerden seçilmiştir. Bu öğrencilerin 5'i sayısal, 3'ü eşit ağırlık ve 12'si de sözel puan türüyle girilen fakültelerde eğitim görmektedir.

4 Komisyon, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014); Akşit vd., Türkiye'de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri; Ali Ayten, "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 29 (2014), 185-204.

5 Asım Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kışkırcısında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", İlahiyat Akademi 12 (29 Aralık 2020), 1-44; "Mak Danışmanlık Gençlik Araştırması", Mak Danışmanlık A.Ş. (02 Eylül 2020).

6 Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 107.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden “maksimum çeşitlilik örnekleme”, “kartopu örnekleme” ile birlikte kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme örneklemin problemle ilgili olarak kendi içinde benzeşik farklı durumlardan oluşturulmasıdır. Birbirinden oldukça farklı ve heterojen olan bir grupta belirli deneyimlerin ortak olması, önemli bir bulgudur. Maksimum çeşitlilik örneklemede araştırmacı örnekleme oluştururken temel alacağı farklı özelliklerin neler olduğunu belirler. Bu özellikleri taşıyan vakaları örnekleme dâhil eder.

Araştırmamız bu problem aksları çevresinde üniversite gençliğinin inanç eğilimlerini kendi ifadeleri ile somut bir şekilde ortaya koymayı amaçlamıştır. Cevaplar ve yorumlar çerçevesinde inanç eksenindeki fay hatları ve gerilim unsurları belirlenmeye çalışılmıştır. Mülakatlarda yarı yapılandırılmış görüşme formuyla araştırmanın alt problemleri olarak belirlenen başlıklar soru halinde görüşülenlere yöneltilmiştir. Nitel araştırma desenine uygun olarak spesifik konularda görüş bildiren katılımcılara ayrıyeten sondaj soruları da sorulmuştur. Sondaj soruları ile derinlemesine kesitler elde edilmeye çalışılmıştır. Mülakatlar 35-50 dakika arası sürmüş birkaç görüşme ise 60-75 dakikalara ulaşmıştır. İki kayıt cihazı ile kayıt yapılmış, yazı dökümü yapıldıktan sonra okumaları yapılarak içerik analizi ve betimleme yöntemiyle yorumlanmıştır. İçerik ve elde edilen verilere göre başlıklandırmaya gidilmiştir. Yorum yapılırken konu üzerine yapılmış nicel ve diğer nitel çalışmalar ile karşılaştırmalara gidilerek literatürle desteklenmeye çalışılmıştır. Bulgular verilirken birbiriyle örtüşen, benzeşen grupların bilgisi araştırmanın makale sınırlığı dolayısıyla ayrıca verilmemiştir. Bunun yerine farklılaşan veya dikkat çekici şekilde örtüşen veya ilişkili görülen bulgular raporlanmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular

Bulgular soruların salt cevaplarının sıralanması şeklinde değil kod ve kategorilerden elde edilen temaların sunumu şeklinde verilmektedir. Nitel araştırmalarda içerik analizi ve betimsel analizlerde kodların kategorileri, kategorilerin de temaları oluşturduğu yorumlama biçimi daha açıklayıcı kabul edilmektedir.⁷ Bu araştırmada da mülakat sorularından elde edilen veriler doğrultusunda 6 başlık halinde genç bireylerin inanç örüntüleri sunulmaktadır.

3.1. Muhafazakarlık Ekseninde İnanç

İnanç genellikle toplumda geleneksellikte birlikte muhafaza edilen ve yeni nesillere aktarılan bir unsur olarak görülmektedir. Bu şekilde bireylere hayatlarını devam ettirecekleri anlam kümesi de aktarılmış olmaktadır. Modern dünyanın ortaya çıkışı ile aktarım yoluyla devam eden her şeye karşı modern bireyde bir reaksiyon görülmektedir. Modernitenin getirdiği rasyonalite ve sorgulama alışkanlığı gelenekle gelen şeylere karşı önyargı ile yaklaşılmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda inanç da bir muhafazakarlık unsuru olarak devam ettirildiği ölçüde bireyin kendine mal etmekte zorlandığı, geleneğin bir parçası olarak kalmaktadır. Bu noktanın dinin telkin ettiği inanma biçimi ile tamamen uyumsuz olduğunu söylemek mümkün

7 Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*; Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi, 2014).

değildir. Zira din sorgulama sonucu elde edilen imanı daha kıymetli bulmaktadır. En azından Türkiye özelinde yaşanan İslam dini için bunu söylemek mümkündür. Dini terminoloji ile söylemek gerekirse gelenek ile sürdürülen bir inanç taklidi iman olarak kalmaktadır. Sorgulama ve bilgi ile elde edilen iman ise tahkiki iman olarak adlandırılmaktadır. Çünkü tahkiki imanın ayırt edici özelliği daha çok bilgi olarak tanımlanmaktadır.⁸ İnanç bireyin kendine mal ettiği ölçüde tahkiki imana dönüşür. Bunun ortaya çıkarılması gençlerin inanma şekillerini anlamak açısından faydalıdır. Bu ikilem hakkında bilgiye ulaşmak için “Gençler kendilerini toplumda kabul gören inanca ait hissediyorlar mı?” şeklinde araştırma problemi belirlenmiş ve kendinizi toplumda kabul gören inanca ait hissediyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Soru karşısında ilk önce şaşırın görüşülenler kısa bir şaşkınlıktan sonra kendi içlerindeki derinliklerine göre düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu dile getiriş biçimleri konu hakkında düşünüp düşünmediklerini de ortaya koymaktadır. Örneğin din üzerine düşündüğünü, arayışlara girdiğini söyleyen gençlerin kendilerini toplumda kabul gören dini inanca ait görmedikleri görülmektedir. Ama kendilerini de dindar olarak görmektedirler. Bu bireyler inançlarının gündelik hayatlarına yön verdiğini de kabul etmektedirler.

“Yani şöyle söyleyeyim aslında dinim İslam. Türkiye genelinde Müslüman olarak kabul ediliyor ama ben genel kabul edilen dinin bu olduğunu düşünmüyorum. Açıkçası neye inandıklarını bilmiyorum. Yani inandıkları şeyin İslam olduğunu iddia ediyorlar ama Müslümanlara saygı göstermiyorlar. Yani bence neye inandıklarını bilmiyorlar, bilmediklerini düşünüyorum. Ya da inanç konusunda çok fazla düşünmediklerini düşünüyorum. Yani o yüzden genel kabul edilen inancı benimsemiyorum. Çünkü inandığım inanç daha doğrusu inandığım değil genel kabul edilebilen bir din değil” (G17, Kadın 20, Tıp.)

İnanç konusu üzerine daha önce yoğun bir düşünme süreci geçirmediği anlaşılan bireylerin ise daha kısa ve keskin cevaplar verdikleri görülmektedir.

“Kendini toplumda genel kabul gören inanca ait hissediyor musun, evet toplumdaki genel kabul gören inanç nedir, Müslümanlık.” (G9, Erkek, 30, Elektrik Mühendisi.)

Bir arayış süreci geçirmiş, yoğun sorgulamalar çalkantılı günler sonrasında kendi hak ettiği inancına ve huzuruna kavuşmuş gençlerin tanımlamalarda daha net ve açıklayıcı ifadeler kullandıkları görülmektedir.

“Toplumda genel kabul gören inanç bence deizm sebebi herhangi bir şekilde dini bilginin düşük olması ve bunun tutarlı bir şekilde yaşamaması. (Kendini toplumda genel kabul gören inanca ait hissediyor musun?) Hayır. Kendimi bunların dışında hissediyorum sebebi de zaten o tutarlılıkla ilgili.”(G13, Erkek, İlahiyat,20)

Bu örnekteki katılımcının sosyal medyadan veya okulundaki tartışmalardan etkilenecek popüler felsefi bir tanımlamayı yani deizm kavramını tüm toplum için kullandığı görülmektedir. Bir diğer katılımcı ise benzer tutarsızlıkları dile getirirse de

8 Hasan Kurt, “Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2-1 (2012), 8.

deizm kelimesini kullanmamaktadır. Onun dert yandığı boyut geleneksel ve kıssa merkezli dindarlıktır.

“Öncelikle Müslüman olarak tanımlıyorum. (Kendini toplumda genel kabul gören inanca ait hissediyor musun?) Hayır ben hissetmiyorum. Toplumun inandığı inancın doğru bir inanç olduğuna inanmıyorum. Toplumun yargılamıyorum kesinlikle biraz ilim, bilgi seviyesine göre olduğu için şey yapmıyorum yani yadırgamıyorum tabii ki tam tersi bunlara ihtiyaç var bazen. Bazı şeyleri biraz abartmak hikayeleri kıssaları falan onları bazen bazı şeyleri çok önem verirler mesela ama ben onların içerisinde kendimi görmüyorum yani çünkü ya Kendimi çok daha bilgili olduğumu düşünmüyorum ama aldığım o bilgi birazcık bilgi beni biraz daha bu açıdan ayırdığını düşünüyorum yani. (G2, Kadın, 27, İlahiyat)

Kendini toplumun inancına ait hissedip hissetmeme konusunda ilahiyat okuyan gençler ile diğer fakültelerde okuyan fakat inanç açısından kendince bir sorgulama ve arayış dönemi geçiren gençlerin benzer düşünceler taşıdıkları görülmektedir. Her iki grupta kendilerini toplumdaki yaygın inanca ait hissetmemektedirler. Bunun nedeninin ilahiyat eğitiminin bireyleri sorgulamaya yönlendirmesi olduğu düşünülebilir. İlahiyat okuyan gençler bu sorgulama ile toplumda yaşanan dinin gerçek din olmadığı sonucuna ulaşmaktadırlar. Diğer fakültelerde okuyan ve bir sorgulama süreci yaşadığını beyan eden gençlerin de gerçek dinin toplumda yaşanan dinden daha üst düzey bir din olması gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Neden kendilerini toplumdaki genel inanca ait hissetmedikleri ile ilgili ayrıca bir soru sorulmamakla birlikte ek ifadelerinde satır aralarında ve bunun nedenlerine dair ayrıntılar bulmak mümkündür. Bu nedenler inanç ve genel ahlak durumunun uyumsuzluğu ve Müslüman bir toplum olunmasına rağmen dini değer ve sembollere gereken saygının gösterilmemesi olarak sıralanabilir. İnanç kaynak itibarı ile bir sosyalleşme süreci ile kazanılan bir değerdir. Bu değer doğru kaynaklardan öğrenilmesi inancın amacına ulaşması açısından hayati öneme sahiptir. Bireyin inancı noktasında günümüzde bir mektep ve alay, yani okulda ve hayatın içinde öğrenme ikilemi var görünmektedir. Literatürde bu farklılık resmi din-halk dindarlığı olarak ifade edilse de bu çalışma da farklı olarak inancın edinildiği ortam kastedildiği için mektepli ve alaylı olarak kullanılacaktır.

Bunu ortaya koyabilmek amacıyla *“İnançlarında ve dünyaya ait kabullerinde çevrelerinden öğrendikleri bilgileri mi kabul ediyorlar yoksa otorite kabul ettikleri kişilerin görüşlerini benimseyip onlara mı itibar ediyorlar”* sorusu sorularak toplumda var olan dini otorite kabul edilen bireylere mi yoksa kurumsal eğitime ve resmi din otoritelerine mi yönelindiğinin cevabı aranmıştır. Bu amaçla *“İnançlarında ve dünyaya ait kabullerinde çevrenden öğrendiğin bilgileri mi kabul ediyorsun yoksa otorite kabul ettiğin kişi ve kurumların görüş ve söylemlerini mi benimseyip onlara mı itibar ediyorsun”* sorusu sorulmuştur. Genel olarak cevaplara bakıldığında sorgulamaya vurgu yapan cevaplar alındığı görülmektedir. Bu durum dini bilgiyi sorgulayarak sindirmeyi telkin eden mektepli anlayışın baskın olduğu şeklinde yorumlanabilir. Sonuç itibarı ile Milli Eğitim Bakanlığının 4. Sınıftan 12. Sınıfa kadar uyguladığı Din kültürü ders müfredatının kazandırmaya çalıştığı kazanımlardan biri

dini kaynaklarından öğrenme kazanımıdır. Mülakatlar bu kazanımın yerleştiğini göstermektedir.

“Kişi veya kurum değil ben yazılı kaynaklara bakıyorum resmi kaynaklara bakıyorum özellikle. En resmi kaynak nedir mesela Kur’an-ı Kerim.” (G8, Erkek, İİBF, 22)

“Ben hocaların söylediği şeyleri de sorguluyorum çünkü yine hocaların da belli bir dünya görüşü var ve ona göre davranıyor ve şöyle bir şey var şuna inanıyorum şunu söyleyeyim ben kürsünün şeyinin olması gerektiğini düşünüyorum. Dokunulmazlığı olduğunu düşünüyorum. Yani o kürsüye çıkan adamın kendi düşüncelerini empoze etmemesi gerektiğini düşünüyorum. Ama hem bunu ne kadar başarabilir o ayrı bir tartışmak olacak ama mesela bizim hocalar gerçekten buna dikkat etmiyorlar. Yani böyle bir böyle bir ilkeleri yok hiçbirinin” (G14, Kadın, 25, İlahiyat)

Hayır, kendim kontrol etmeyi tercih ediyorum. Kaynaklar var. Hadisse mesela hadisten kontrol ederim Çünkü dini kaynaklar az buçuk belli. Kendim onu kritiğini yapıyorum. (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

Bazı katılımcılarda bu sorgulayıcı anlayışın formel dini kurumların dahi sorgulanmasına neden olduğu görülebilmektedir. Sorgulamaların nedeni ise dini alandaki tutarsızlıklar gibi görünmektedir. Dinin tavsiyelerine aykırı olduğu düşünülen uygulamalar bazen gençleri mektepli din olarak tanımladığımız formel dinin karşısında görülen alaylı din diyebileceğimiz geleneksel dini alana yöneltmektedir.

“Kurumların %90’ı %80’i yalan olduğu için eskilerin, eskilerden kastım büyüklerimizin, geleneksel dinde kabul görüyorum. Modern kötü çünkü. Modern evrimleşmiş kendine göre çevrilmiş yani. Bu atıyorum ki eşarpli kapanıp dar pantolon giymek gibi veya tayt giymek gibi ikisi de seni kapatıyor ama vücut hatlarını belli ediyor, yanlış.” (G3, Erkek, Mühendis, 26)

Bazı katılımcılar alınan eğitimin kazandırdığı sorgulayıcı anlayışın kendi hayatlarına etki ettiğini açıkça ifade etmektedirler. Ancak bu değişimin bir çatışma ve huzursuzluk getirdiğini de söylemektedirler.

“Yani aslında okulu mesela ben üniversiteye başlamadan önce gayette hani kendi kendine öğrendiği o an şeylerle gidiyordum. Ama ilahiyata geldiğin zaman bir şeyler öğrendikten sonra onlarla biraz çatışma olabiliyor. Yani çünkü hani onla büyüyorsun ya, mesela bence gibi geliyor sonra başka şeyler öğreniyorsun bu konuda çatışmalar yaşıyorsun. (G11, Kadın, İlahiyat, 22)

Görüşülen kişilere dini konularda başvurdukları otoriteyi tespit etmek için “İnançla ilgili soruları/sorunları olduğunda nereye/kime başvurdukları?” sorusu sorunsallaştırılarak sorulmuştur. Cevaplar gençlerin kendi cevaplarını kendilerinin üretmeye çalıştıklarını göstermektedir. Öncesinde konu hakkında söylenen sözlerin dinlenmeye çalışıldığı, sonrasında ise kendi kararlarını kendilerinin tayin etmeye çalıştıkları görülmektedir.

“Karışık. Yani her türlü görüşten herkesi dinlemeye çalışıyorum. Hani İslamiyet içinde olur her türlü görüşü dinliyorum karışık.” (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

Bazen ilgili yetkili kişilere başvurulsa bile bunlar arasında bir ayırım yapıldığının satır arasında söylendiği de görülmektedir. 22 yaşındaki ilahiyat öğrencisi hocalara soracağını söylese de –hepsi değil- vurgusunu yaparak kendine yakın gördüğü hocaların görüşlerine itibar ettiğini söylemektedir.

“Yani bazen aslında büyük ablam biraz bilgisi var ona soruyorum, yani arada hala soruyorum da sorabiliyorum. Buradaki hocalardan bazıları hepsi değil bazılarına sorabilirim. Araştırdım internetten de kitaptan da.” (G11, Kadın, 22, İlahiyat)

İnternetin herkes için bir başvuru kaynağı olduğu, hatta dini hayatına pek karıştırmadığını söyleyen görüşülenlerin bile bir sorunla karşılaştıklarında internete yöndikleri mülakatlarından da anlaşılmaktadır. 20 yaşındaki erkek mühendislik öğrencisi dinin kendisine etkisini kontrol ettiğini söyledikten sonra bunu dile getirmektedir. Bu durum her kesimden insan için internetin başvuru kaynağı haline geldiğini göstermektedir.

“Büyüklerime daha çok internete kitaplara bakarım hangisinden öğrensem diye.”(G6 Mühendislik, Erkek, 21)

Araştırmada gençlerin inançla ilgili farklı fikir, düşünce ve sorgulamalarının hangi yaşlarda ve hangi nedenlerle ortaya çıktığına dair düşünceleri, kendileri ve çevrelerindeki tecrübeleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu alanda yapılan araştırmalarda gençliğin birey olarak kabul edilme dönemi olması açısından dini sorgulamaların da yaşandığı bir dönem olduğu bildirilmektedir.⁹ Ancak burada amaç bu dönemi yeni atlatmış olmaları dolayısı ile gençlerin gözünden bunu görebilmektir.

“Ergenlikte olabilir. Çünkü daha çok sorgulamaya aklımızın bir şeylere ermesine başlıyorsun. O yüzden de bir şeyleri sorgulayınca karışıklık olabiliyor ergenlik döneminde.” (G6, Mühendislik, Erkek, 20)

Mesleki teknik Anadolu Lisesi okuyan ve yoğun bir dini arayış süreci sonucunda İlahiyat fakültesine gelen erkek öğrencimiz bunu kendi tecrübeleri ile açıklamaktadır.

“Ergenlik başladıktan sonra az buçuk hani sorular başlar. Eğer yeterli seviyede bir binası yoksa hani fikri bir bina yoksa bence her yöne sallamaya müsait. Ergenlikle başladığını düşünüyorum”

“Bende de öyleydi. (...) 9. sınıfa girdim 9. sınıftan 10. sınıfa kadar olan süreçte kafamda sorular vardı cevaplamaya çalıştım sonra cevaplıyım derken farklı cevap sitelerine girmeye başladım bu özellikle deistler ateistler agnostikler, bunların sitelerini videolarını izlemeye başladım. Sonra onların kitaplarını okumaya başladım kafam bayağı karışmıştı. Zaten İslam hakkında da yeterli seviye bilgim yoktu. Temel seviye bilgim bile belki yoktu ondan sonra dinden çıkışım gerçekleşti. Uzunca bir süreçten sonra yeniden İslam’a geçtim.” (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

9 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 271.

Çatışma ve kırılma döneminin bireyin ailesinden uzaklaştığı ve kendi yolunu çizdiği üniversite döneminde daha yoğun yaşandığını iddia eden görüşmeciler de vardır.

İnsanların dünyayı gezip gördüğü insanlarda daha çok sıkı fıkı olduğu bir zamanda ortaya çıkıyor. Ya da geleceklerine ait karar aldıkları yaş aralığında çıktığını düşünüyorum. Yani üniversite zaten bunun en büyük dönemi. Lise bu kadar etkili olmayabilir ama üniversitede farklı kültürler farklı insanlar farklı dinden insanlarla tanışınca insanların inanç kabul gördüğü şeyler zamanla değişebilir diye düşünüyorum. (G16, Kadın, Gastronomi, 20)

Genelde 18-22 ya da 16-22 diye düşünüyorum ben. Çünkü o zaman insan geleceğini yola koyma düşüncesi daha fazla olduğu için bir de iç çatışmalar daha fazla olduğunu düşünüyorum. O yaş aralığında yani daha fazla olduğunu düşünüyorum. (G5, Erkek, İlahiyat, 22)

Bir başka görüşmede üniversiteye başladıktan sonra iki yıl görüşmediği bir arkadaşındaki inanç halinden inancı tamamen reddetmeye dönen yaşantıyı anlatan 23 yaşındaki İİBF öğrencisinin ifadeleri de üniversite döneminin inanç açısından bir çatışma ve kırılma dönemi olduğuna işaret etmektedir.

Alınan eğitimin bu konudaki düşünceleri etkileyebildiği tıp fakültesi öğrencisi ile yapılan görüşme üzerinden görülebilmektedir.

“İnançla ilgili sorunlar genelde ergenlik döneminde ortaya çıkıyor. Zaten ergenlik döneminde Ericsson ve Freud’a göre kimlik karmaşası yaşanıyor, insanlar her alanda sorgulamaya başlıyor. Bu sadece inançla değil ileride yapacağı anlayış meslekten tutun da cinsiyete kadar sorgulama aşamasında girebiliyorlar ve bu konuda sorun yaşayabiliyorlar. Kimlik karmaşasının yoğun olduğu bir dönem olduğu için genelde İnançla ilgili Sorunlar ya da krizler bu dönemde yaşanıyor.” (G17, Kadın, Tıp, 22)

3.2. İnancın Kılavuzluğu

İnanç bireyin zihninde ve kalbinde var olan veya olmayan bir değerdir. Dinin varoluş amacı bireyi kendi isteği ile iyiye, doğruya, güzele yönlendirmektir. Günümüzün en büyük problemlerinden biri bireylerin dini inançlarının gereğini yerine getirmemeleri olarak görülmektedir. Bu sorun “Gençler, inançlarının gündelik hayatlılarına yön vermesine izin veriyorlar mı yoksa inançlarını kendileri mi kontrol edip yön veriyorlar?” cümlesi ile sorunsallaştırılmış ve “inançlarınızın gündelik hayatlılarınıza yön vermesine izin veriyor musunuz yoksa inançlarınızı kendiniz mi kontrol edip yön veriyorsunuz?” sorusu ile cevap aranmıştır. Bu konuda, MAK danışmanlık ve araştırma şirketi tarafından 18/29 yaş grubuyla yapılan nicel araştırmada kendini dine mensup görenler arasında yüzde 15,1’lik bir grubun dinin hiçbir şekilde davranışlarına yön vermediğini ifade ettiği, yüzde 69.5 lik bir grubun bazen/ara sıra davranışlarına yön verdiğini, yüzde 15, 4lük bir grubun ise her zaman yön verdiğini söylediği bulgulanmıştır. Yine aynı araştırmada kendini dini inanca sahip olarak tanımlayan grubun genel örneklemin yüzde 82.8 ini oluştururken ahiretin varlığına inanıyor musunuz sorusuna evet cevabının yüzde 72.7 düzeyinde

olması dikkat çekicidir.¹⁰ Aradaki yüzde onluk fark ahiretin varlığına inanılmayan bir din anlayışına işaret etmektedir. Bu da günlük hayata etki etmeyen din anlayışının bir boyutunu açıklamaktadır denilebilir.

Akdemir tarafından yapılan araştırmada lise öğrencilerinin inanç problemi yaşamalarına neden olan etmenler araştırılmıştır. Sonuç olarak lise öğrencilerinin inanç konusunda birtakım şüphelerinin olduğu, aile ve çevrelerinden edindikleri kültürel/geleneksel dini bilgiyle günlük hayatta karşılaştıkları problemlere cevap üretmedikleri, bu nedenle din karşıtı akımların sorgulayıcı yaklaşımları karşısında çelişkiye düştükleri görülmüştür. Bu bağlamda öğrencilerin dine tepkisel yaklaştığı ya da ilgisiz kaldığı belirlenmiştir.¹¹ Yapıcı'nın nitel araştırmasında da genel olarak gençlerin inançlarıyla davranışları arasında çelişki yaşadıkları bulgulanmış ve bu durumun onların duygusal ve bilişsel çelişki yaşamalarına neden olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹²

Bu araştırmada ise inancın kılavuzluğu konusunda alınan kodlardan üç kategorinin üretilebileceği söylenebilir. Kodlar kelimelerden çok cümleler şeklinde olduğu için bunları bütün halde veriyoruz. Bu konuda birinci kategori de inancının kendi hayatına tamamen yön verdiğini söyleyen gençler bulunmaktadır. Bu gençler dinin zaten insan hayatını kontrol etmek için gönderildiği şeklinde açıklamalar ile de görüşlerinin dayandığı prensibi açıklamaktadırlar. Bu kategorinin bütün fakültelerden gençlerden oluşması dikkat çekicidir.

“İnancımın günlük hayatıma yön vermesini tabii ki de sağlıyorum çünkü hayatımı ona göre şekillendiriyorum. Ona tabii olduğum için her şey ona göre şekilleniyor bir çarşıya gidecek olsam bile namaz vaktine göre onu ayarlamaya çalışıyorum veya herhangi bir yere şey yapacağımız zaman insanlarla iletişimimde veya sınavlarda dahi kopya çekmek en basitinden bunlar bile etkiliyor.” (G4, Kadın, İlahiyat, 22)

Din kontrol edilmez din kontrol eder. (G3, Erkek, Mühendis, 26)

Evet. Gündelik hayatta inancıma ters düşen şeyleri uygulamiyorum. Uygulayabilecek durum oluyor yer oluyor ama yine de bir belli bir inanç kalıbı olduğu için ona uygun yaşamaya özen gösteriyorum. (G16, Kadın, Gastronomi, 21)

“Elbette ya benim düşüncem şu açıkçası; beni var eden şey düşüncelerim inançlarım ve davranışlarım. Ve bunları hiçe sayarsam ya da yaşantımdan uzaklaştırırsam geriye kalan şeyin ben olduğumu düşünmüyorum. Herhangi bir insandan farkım kalmaz. O zaman, o yüzden yön vermesine izin veriyorum zaten şöyle eğer inandığım gibi yaşamazsam bu sefer yaşadığım gibi inanmaya başlarım, inanmamın da bir anlamı olmaz. O yüzden genel anlamda yön vermesine izin veriyorum.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

10 “Mak Danışmanlık Gençlik Araştırması” (02 Eylül 2020), 15.

11 Ayşe Betül Akdemir, “Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi”, Dergiabant 8/1 (31 Mayıs 2020), 338.

12 Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısırcasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 33.

“Yok, ben inancımı nasıl kontrol edeyim? İnancıma bağlı olarak yaşıyorum.” (G9, Erkek, mühendis, 30)

İkinci bir kategori inancı ve kendi kontrolü arasında bir denge kurmaya çalışan veya bu konuda gel-gitler yaşadığını söyleyen gruptur. Bu grupta inancın tamamen hayata yön vermemesi konusunda bir farklılaşma görülmektedir. Bazı katılımcılar yetersiz kaldıkları için inancın kılavuzluğunu tamamen yaşayamadıklarını söylemektedir.

“İnancımı ben çok kontrol edemiyorum sanırım gündelik hayatına yön veriyor. Nasıl yön veriyor o inanç doğrultusunda u yapıp ettiğim şeylere biraz daha kendimi frenlemeden o şeyleri yapıyorum.” (G11, Kadın, İlahiyat, 22)

“Evet izin veriyorum her şeyi kadere bağlıyorum ya da şey tevafuk. İşte aa bak kaderimde varmış nasip ahh nasip ahh kader işime gelene tevafuk işime gelene nasip işime gelene kader. Ama bir hocamız şey demişti, hep olumsuzlukları kader yaparız, ama aslında güzellikler de kaderimizdir. Hani düşük aldık mı ah kaderim böyleymiş, değil aslında. Yani güzel olan şeyler de aslında kaderimiz. Yani kaderi hep kötüye bağlamamak gerekiyor. Ama bunu yapıyor muyum? Evet yapıyorum, elimde değil belki. Bu da geleneksel ailemizden ya da işte toplumun olan iman seysinden olabilir yani.” (G12, Kadın, İlahiyat, 21)

Bu kategorideki bir katılımcının inancın kendini istemediği yerlere götürüleceği için tamamen kendisini kontrol etmesine izin vermediğini söylemesi ise dikkat çekicidir. Bir başka dikkat çekici husus bu kategoriyi oluşturanların hepsinin ilahiyatçı olmasıdır.

Ben kontrol ediyorum. İnanç da beni kontrol ediyor. İnancın doğru doğru bulduğum tövbe ya rabbim yani her şey doğru öğretti vesaire ama nasıl desem. Mesela davranışlar işte hırsızlık yapma, kötülük yapma, gıybet etme bunlar mantıklı şeyler yapmıyoruz ama kendimi tamamıyla her şeyden soyutlamasına da müsaade etmiyorum. Her şeyi dengede tutmaya çalışıyorum o yüzden ben onu kısa kısıtlıyorum o da beni kısıtlıyor bazı boyutlarda.(G2, Kadın, İlahiyat, 27)

İnancın kılavuzluğu konusunda üçüncü kategori inancının hayatına müdahale etmesine izin vermeyen kategoridir. Bu kategorideki bireylerin ifadelerindeki mazeret ve üzüntü belirten cümleler aslında bu konuda inancın kılavuzluğunun kabul edildiğini ancak bazı nedenlerden yerine getirilemediğini göstermektedir.

“Ben kontrol ediyorum.” (G6, Erkek, Mühendislik öğrencisi, 20)

“Ya doğruyu söylemek gerekirse ben inancımı kontrol ediyorum diyebilirim çünkü neyin n’oldüğünün farkındayım neler yapmam gerektiğini biliyorum ama uyguladığım pek söylenemez.” (G8, Erkek, İİBF, 23)

“Ben önceden daha dikkatliydim bu konularda o zaman daha dikkat ediyordum bazı şeylere. Namaz kılarken mesela konuştuğum söze bile daha şeye dikkat ediyordum meslek lisesi çıkışlıyım ben. Kulaktan biraz da ondan ağızım bozulmuş olabilir daha dikkatli oluyordum şu an çok saldı.” (G20, Kadın, İİBF, 22)

“Ben daha önceden kapalı bir insandım çünkü günlük hayatıma yer yön vermiş olsaydım inancımın gereklerini yerine getiriyor olmam gerekirdi diye düşünüyorum(...) Açık olmak şöyle saç olarak sadece ama bu mesela ne bileyim bacağıma açamam hayatta. Şu ana kadar uzun süre ben hala daha beden olarak açılabilmiş değilim de saç olarak mesela bunu bir mahremiyet olarak görmedim birazcık da (...) İslamiyeti yerine getirmiyorum ama ahlaki boyutta hani dürüst olmak olsun yalan söylememek olsun bunları yerine getiriyorum.” (G19, Kadın, Eğitim Fakültesi, 24)

Sonuç olarak inancın kılavuzluğu konusunda uygulamada farklılıklar olmakla birlikte inancın hayata kılavuzluk etmesinin gerekliliği konusunda gençler arasında ortak kabulün olduğu söylenebilir.

3.3. İnanç Akımları ve Gençlik

Araştırma kapsamında “üniversite öğrencilerinin inanç noktasında etkilendikleri inanç akımları var mı, varsa nelerdir” şeklinde problem olarak ele aldığımız başlığımızı “inanç noktasında etkilendiğiniz bir akım var mı? Varsa nedir” sorusu ile araştırdık. Mülakatlar sonucunda ortaya çıkan cevapların katılımcıların aldıkları eğitim türüne göre farklılaşma gösterdiği görülmüştür. Buna göre inanç akımları konusunda ilk olarak grup, cemaat, fırka ve benzeri türü inanç gruplarına karşı kesin bir dille olumsuz tavır koyan bir anlayışın olduğu görülmektedir. Sayısal bölümlerde okuyan üniversite gençliğinin bu konuda benzer anlayışı benzer ifadelerle ortaya koydukları görülmektedir.

“Ben herhangi bir tarikata bağlı değilim ben peygamber efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem yolundan gidiyorum,” (G3, Erkek, Mühendislik, 26)

“Dini inançlar herhangi akıma ya da herhangi bir felsefeye bağlı olmaz dini inançlar belirli yazılı kurallara bağlı olarak yaşanması gerekir Müslümanlık dininde kuranı kerim'e göre yaşanır.” (G9, Erkek, Elektrik Müh., Y. Lisans, 30)

“Yani ben daha çok şöyle diyeyim, alimlerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlı olmayı doğru bulmuyorum. Zamanında yani yüz yıllar önceki bir alim bir şeyleri araştırarak buluyorsa bu şu anki şartlarda da olabilir. O zaman şu anda bir alim çıkabilir, e o zaman şu anda bir alim çıksın biz de onun söylediklerine göre bişey. Hani ben bir insanın, sonuçta âlimler vahiy gelen insanlar değil, sonuç olarak bir peygamber değiller. Hem onların görüşlerini sıkı sıkıya bağlı değilim, hanefiyim. Ama bunu çok sorguluyorum. Yani neden Ebu Hanife'nin dediklerine göre biz yaşıyoruz. Neden Şafiler onun dediklerine göre yaşıyor diye sorguluyorum. Kur'an-ı Kerim'i çoğu konuda yeterince açıklayıcı olduğunu düşünüyorum şahsen.”(G16, Kadın, Gastroloji, 20)

Bu görüşmelerde Kuran ve sünnet vurgusu yapılarak dine asli kaynaklardan ulaşmanın gerekliliğinin hatırlatılması öğrencilerin geçmiş yaşantılarındaki din eğitiminden faydalandıklarını göstermektedir.

İkinci olarak inanç grupları dendiğinde cemaat, grup vb. oluşumları anlayarak bunların zararları üzerinden olaya yaklaşan gençlerin olduğu görülmektedir. Bu grup genellikle bu tür oluşumların zararları üzerinden yorum yapmaktadırlar. Bu

gençlerin toplumsal sonuçları dikkate alarak adeta sosyolojik birer çıkarımla hareket etmeleri dikkat çekicidir. Üniversite gençliğinin dindarlık anlayışı üzerine Taş'ın yaptığı araştırmada modernist/hümanist dindarlığın bir özelliği olarak kararsızlık gösterenler en yüksek kategoriye sahip olmakla beraber cemaatlerin İslam'ı anlama ve anlatma biçimlerinin dinin özüne uygun olmadığı görüşünün kısmen taşındığı sonucuna ulaşıldığı görülmektedir.¹³ Bu araştırmada elde edilen nitel verilerinde kararsızlık ve kısımlılık gibi nicel göstergelerin betimsel öğelerini ortaya koydukları söylenebilir.

“Yani ben çok böyle cemaat tarzıdır odur budur şeyleri pek tasvip etmiyorum. O yüzden ilgi duymuyorum.” (G1, Kadın, İlahiyat 22)

“Açıkkçası ben biraz akımlardan uzak duruyorum. Çünkü şöyle düşünüyorum, başta akımın amacı iyi bile olsa amacından saptığını düşünüyorum. Yani madalyonun iki yüzü var sonuçta. Şu an basit bir örnek vereceğim. Hümanizm var mesela. Başta insana değer veren ve insan merkezli bir yaklaşım sergiledi, ama bir yerden sonra artık insanı Tanrı konumuna getirdi ve putlaştırdı. Maalesef insanlar her şeyi uçlarda yaşadıkları için akımları da uç noktalara götürüyorlar ve rayından sapıyor. Hümanizmde de aynısı oldu. Şu an mesela hümanizm insanı tanrılaştırmış vaziyette ve insan dışındaki varlıkları çok bir ehemmiyet vermiyor o yüzden ben genelde akımlardan uzak durmaya tercih ediyorum.” (G17, Kadın, Tıp 20)

Daha çok ilahiyat okuyan gençlerin dâhil olduğu bir üçüncü grup aldıkları eğitim sırasında karşılaştıkları inanç gruplarının etkisinde kaldıklarını söylemektedirler.

“Ya valla genelde benim akılcı olduğumu söylüyorlar. Mutezile gibi yani.” (G14, Kadın, İlahiyat, 25)

“Hümanizm.” (G5, Erkek, İlahiyat, 22)

Yine ilahiyat okuyan gençlerden bazıları inanç akımlarının düşünce yapılarını anlamaya çalışan bir yaklaşım içerisindeyler. Bunda aldıkları sorgulayıcı eğitimin etkisinin olduğu söylenebilir. Bu tür inanç hareketlerinin bu denli etkili olabilmesinin arkasındaki motivasyonu keşfetmeye çalışan yaklaşımın savunucuları oldukça etkili kıyaslamalar yaparak düşüncelerini delillendirmektedir.

“İlgimi çekiyor, çünkü insanların nasıl düşündüğü ne düşündüğünü acaba ben bunu doğru düşünemedim mi veya ben gerçekten doğru şeye mi inanıyorum? Ben hani hiçbir zaman şey yapmadım, ben inanmalıyım ben Müslümanım. Mesela yurtdışındayken hatırlıyorum Hristiyanlığı da düşündüm, Yahudiliği de düşündüm, Budistliği de düşündüm. Özellikle de Hristiyanlık, çünkü orada Hristiyanlar vardı. Hani kendimi sorgulama derdindeydim. Aynı şekilde bunlarda da öyle düşünüyorum. Mesela ateist arkadaşım vardı, Budist arkadaşlarım vardı, karşılaştırdık dinlerimizi. Onların nasıl düşündükleri, düşünme şekli çok ilgimi çekiyor. Acaba yani onların düşünemediğini ben düşünebiliyor muyum veya tam

13 Kemaleddin Taş, “Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (30 Aralık 2010), 59.
PAUİFD Gençlik ve İnanç Eğilimleri Özel Sayısı, 9 (3) 2022

tersi. Yani aslında kendi dinimi haklı çıkarma çabası buradan çıkıyor, Tanrıyı tanıyabilme. Ben doğru Tanrı'ya mı ve doğru yoldan mı ulaşmaya çalışıyorum gibi.” (G2, Kadın, İlahiyat,27)

Yine inanç akımlarına karşı yargılayıcı yaklaşırken gündelik bilgilerimize etki eden bilgileri sorgulayarak farklı düşünmeye başlayan gençlerinde var olduğu görülmektedir. Bu kategoriye bu akımların toplumda dinin etki etmesine yardımcı olduğu noktasından yaklaşanları da ekleyerek üçüncü grubu oluşturduklarını söyleyebiliriz.

“Bu görüşü önceden savunuyordum kuran bize yeter görüşünü Ama şöyle bir şey fark ettim bu Kur'an bize yeter dedikten sonra aslında hadis külliyatı dahil bizim peygamber hakkında bir dönem toplumu hakkında tarihi kaynaklarımızı reddetmiş oluyoruz dinin dışında mesela bize şu anda batıdan gelen felsefe metinleri antik Yunan metinleri tek elden geliyor hani mesela bir devlet okurken bile bize tek haberden geldiği için onu aslında gerçekten yazarının kim olduğu konusu bile şüpheye düşebilir aynı şüphecilikte bakarsak ben de o yüzden hadis kaynaklarına tam anlamıyla bu doğru diyemesem de güvenilir olarak yaklaşıyorum en azından Batı meteorolojisine göre daha güvenilir.” (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

İnanç akımları noktasında sıklıkla gündeme gelen ateizm ve deizm söylemlerini de “Üniversite gençleri ateizm veya deizm tartışmalarından haberdarlar mı, bu konuda kendilerini nasıl tanımlıyorlar?” şeklinde problematize edilerek “şimdi gençler arasında ateist, deist veya agnostik oldukları şeklinde söylemler duyuluyor. Sen bu konu hakkında ne düşünüyorsun, dini kaynaklar senin sorularına cevap veriyor mu?” sorusu ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Alınan cevaplar gençlerin çevrelerinde bu akımlara teveccühün çok fazla olmadığı şeklindedir. Ancak bir şekilde gençlerin haberinin olduğu ve açıklamalar yapmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu açıklamalarda inancın gereklerini yerine getirmekten kaçınmak için bu söylemlere gidildiği, dini eğitimin kavrama düzeyinde değil de bilgi düzeyinde verilmesinin buna neden olduğu gibi açıklamalar yapılması gençlerinde bu konular üzerine düşündükleri ve rasyonel çıkarımlarda buldukları şeklinde yorumlanabilir. Konu üzerine Kimter tarafından yeniçağ inanışları, mutluluk iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık düzeyleri üzerine ilahiyat ve tıp fakültesi öğrencileri üzerine yapılan araştırmada ilahiyat ve tıp fakültesi öğrencileri arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.¹⁴ İnce tarafından gençlerin inanç problemlerinin gerçekliğinin sorgulandığı çalışmada ateizm ve deizm üzerine yapılan araştırmalarda önemli teknik eksikliklerin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmının gençlerin inanç problemlerini tespit eden verilere dayanmaktan ziyade bu problemleri zihnen var sayıp teorik düzeyde cevap üretme çabasında oldukları diğer bir kısmında ise verileri değerlendirme açısından önemli yöntemsel hatalar

14 Nurten Kimter - Nurten Taş, “Üniversiteli Öğrencilerin Batıl İnanç Düzeyleri İle Mutluluk Düzeyleri Ve Dini Yönelimleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, Kesit Akademi Dergisi 21 (01 Ağustos 2019), 214.

bulunduğu vurgulanmaktadır.¹⁵ Bu araştırmada da İnce'nin değerlendirmelerine hak verilebileceğini ortaya koyan sonuçlara ulaşılmıştır.

“Ya inanç tabii ki kişinin tamamen kişisel tercihi. Ama ben diğer ülkeleri bilmemekle birlikte Türkiye’de bu inançlara yönelmenin en büyük nedeninin İslam dininin doğru anlatılmaması olduğunu düşünüyorum. Çünkü şu an deist ya da ateist olduğunu iddia eden insanlar açıkçası neye inandıklarını tam olarak bilmiyorlar. Sorduğumuz zaman Karl Marx’ı bile tanımıyor ama onun benimsemiş olduğu inancı benimsediğini iddia ediyor. Yani çok araştırarak karar verdiklerini düşünmüyorum ki zaten o inancı benimsedikten sonra genelde ya çok saldırgan oluyorlar ya da tartışmamayı tercih ediyorlar. Dediğim gibi ben tamamen şu an İslam dininin anlatılmamasına bağlı olduğunu düşünüyorum ve tabii bunun farklı nedenleri de var. Ya sorumluluk herkes tabii ki öyle olmamakla birlikte sorumluluktan kaçmak isteyenler ya da daha havalı olduklarını iddia edenler ki, bunları da çevremde gördüm. Genelde onlarda bu çok yoğun oluyor.”(G17, Kadın, Tıp, 20)

“Hangi görüşten etkilendiğim değil de hangi görüşten etkilenmediğimi söylüyüm. Ateizmden etkilenmiyorum yani, çünkü dini inancın olduğunu, bir yaratanın olduğunu farkındayım. Ateizmde bir yaradan yoktur diyor ama ben bunun olduğunu farkındayım yani. Deistlikte bir yaradan var ama kim olduğunu farkında değilim gibi bir düşünce. Dünyayı yaratanın Allah olduğunu farkındayım, İslami görüşlerin hepsinin farkındayım. Onları uygulamam gerektiğini biliyorum ama uygulayamıyorum.” (G8, Erkek, İİBF, 23)

“Doğuştan beri o şekilde yetiştirildik ama bazı şeyler biraz zor geldiği için bize ve bunlara uymak. Hani yükümlülüğünü kabul etmek gerek, yani kabul ediyoruz fakat bunları uymadığımız için kaçış yolu olarak bunları kabul etmemeye gitmek için bunlara yönelim oluyor. Çünkü biz eğer kabul edersek bunları yerine getirmek zorunda olduğumuzu düşünüyoruz. Öyle insanlar daha çok bunları kabul etmemek için yani yöneliyorlar.” (G19, Kadın, Türkçe Öğrt. 24.)

Kredi Yurtlar Kurumunda kaldığını ve bu şekilde inandığını söyleyen çok sayıda kişi ile konuştuğunu ve onları iyi tanıdığını söyleyen bir katılımcı ise bu düşüncelere sahip bireylerin kurumsal din açısından bir tehlike arz etmediğini iddia etmektedir. Ona göre kendini materyalist olarak tanımlayan inanç grubu kurumsal dini tehdit etmektedir. Bu tür kişilerin kurumsal dini yok etmeyi amaçladıklarını açıkça söylediklerini şu şekilde ifade etmektedir.

“Ama şöyle bir şey var, Türkiye’dekileri tehlikeli bulmuyorum. Mesela Türkiye’de tehlikeli olan materyalistler. Ya yok etme üzerine kurulmuş onun varlığı, senin yok olman üzerine. Ateist öyle değil ki. Adam diyor ki yok, sen ne dersin de. Yok, onun için olay bitmiş, materyalist mücadele ediyor, senin yok olman için mücadele ediyor. (G14, Kadın, İlahiyat, 25)

15 Abdullah İnce, “Gençliğin ‘İnanç Problemlerinin’ Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (30 Aralık 2021), 931.

3.4. İnanç ve Çatışma

İnanç bireyin iç dünyası ve yaşadığı dış dünya arasında bir senkronizasyon gerektirir. Bu eşleştirme sırasında birey muhatap olduğu kişilerle etkileşimde ve iletişimde bulunur. Bu esnada bireyin benimsediği değerler ve çevrenin kabulleri arasında bir uyumsuzluk söz konusu olabilir. Bu durumu çatışma durumu olarak nitelendirebiliriz. Bahse konu ettiğimiz inanç çatışması “Gençler yakın çevrelerinde, arkadaş ve dost meclislerinde inançla ilgili tartışmalar yaşıyorlar mı, yaşıyorlarsa buralardan kalan tecrübeleri neler? Aileleri ile din ve geleneksel değerler çerçevesinde tartışmalar yaşıyorlar mı, yaşıyorlarsa rahatsız oldukları ve olumlu buldukları yönler neler?” şeklinde sorunsallaştırılmıştır. Alınan cevaplara bakıldığında ilahiyat fakültesinde okuyan öğrencilerin bu tür tartışmalara daha çok dâhil olduklarını söyledikleri görülmektedir. Bunun nedenini de çevrelerinin kendilerinin ilahiyat fakültesinde okumalarına verdikleri reaksiyona bağladıkları görülüyor. Bu bir nevi algıda seçicilik olarak da yorumlanabilir.

“Evet yapıyoruz. Mesela odamda olsun, oda arkadaşım direkt bana işte Tanrı'nın varlığı ile ilgili falan sorular yöneltiyor. Ve her oturmamızda gerçekten bu tarz olaylar çok yaşıyoruz. Bu biraz da benim bölümümden kaynaklı sanırım. Çünkü benim bölümüm hani ilahiyat olduğu için direkt şey yapıyorlar. Hemen oturduğumuzda direkt bu konulara giriyoruz ve varlığı yokluğu konularını tartışıyoruz. (G4, Kadın, İlahiyat, 22)

Öte yandan bu kategorideki öğrencilerin yani ilahiyat fakültesi öğrencilerinin daha dayanıklı oldukları için bu çatışmalara katıldıkları şeklinde yorumlamak da mümkündür. Zira İmamoğlu tarafından yapılan araştırmada inanç düzeyi yüksek olan öğrencilerde çevreden gelen birtakım tenkit, eleştiri ve ithamlara tahammül gücünün daha fazla olduğu bulgulanmıştır.¹⁶ Bu minvalde inanç açısından daha yüksek düzeyde olması beklenen İlahiyat fakültesi öğrencilerinin tenkit eleştiri ve ithamlara açık olmaları dolayısıyla bu türden çatışma olarak nitelenebilecek diyaloglara daha çok girdikleri düşünülebilir.

Kadınlar arasında bu tartışmaların dinin sosyal alanda koyduğu bazı uygulamalara dair olduğu görülmektedir. Örneğin İslam'da kadının konumu, evlilik, birden çok eşe izin verilmesi konularında ilahiyat okuyanların aile ve yakın çevreleriyle tartışmalar yaşadıkları, bu uygulamaları beğenmeseler de geleneksel uygulamaları savunmaya devam ettikleri görülmektedir. Yapıcı'nın araştırmasında da buna benzer sorgulamaların ortaya çıktığı görülmektedir. Yapıcı bu durumu gençlerin inançlarıyla moderniteden beslenen cinsiyet kimlikleri arasındaki sıkışmışlık olarak açıklamaktadır.¹⁷

“4 eş mevzusu. Annem diyor ki ablamla, yani evet onlar da istemiyorlar. Hiçbir kadın daha kolay kolay istemez. Ama ben diyorum ki erkek yani hüküm var isterse alır ve bunun için de zaten rıza da gerekmez diyorum. Gidip de eşine ya ben alabilir miyim demesine gerek yok gider evlenir, rıza ihtiyacı yoktur. Ben bunu

16 Abdolvahit İmamoğlu, “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/23 (15 Haziran 2011), 240.

17 Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısacasında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 32.

duyduğumda tabii ki benim de sinirlerim tepemde. Ama yapacak bir şey yok yani. Bu şekilde. Gerçekten de bunun da mantıklı açıklamaları da vardır ki, onları da bulmaya çalışıyorum. Biraz zorlansam da ki var, bazen bazı şeyler ama yani ailemde annem de bunu kabul etmedi. Yok, öyle bir şey yoktur diye. Yani bazen bu ilahiyat okudu, bunun dersini aldı falan olmuyor da, hani bazen bazı şeyleri biraz toplumdaki duyduklarını kabul etmeye çalışıyorlar gibi” (G2, Kadın, İlahiyat, 27)

İlahiyat öğrencilerinde bu tartışmalardan faydalanma veya zararlarından kaçınma hassasiyetleri gözlenmektedir.

“Genel inanç problemleriyle alakalı ise kişisel değilse yapıyorum çünkü yeni fikirler çıkabiliyor ortaya veya yeni çözüm arayışları olabiliyor ama kendimle ilgili sorunları kendim çözmeye çalışıyorum veya daha iyi bir insana danışmayı cesaret edebilirsem yapıyorum.” (G11, Kadın, İlahiyat, 22)

“Yani sık sık(...) Genelde bizim camiadan hani (aileden)genelde abimle yaşıyorum abim biraz daha modernist.” (G18, Erkek, İlahiyat,22)

Bazı örneklerde bu tartışmalara bir cihat vazifesiyle yaklaşıldığı görülmektedir. Bu mücadelenin yapılması konusunda bir yöntem geliştirilmesi kaygısı ile hareket edildiği görülmektedir.

“Çekmeden çok. Çok şeydir, karşı taraf size kılıçla saldırıyor, sizde sadece kalkan vuramazsınız. Yani gidip o meydana çıkacaksınız. Çünkü onlar belli bir konu hakkında konuşuyorlar. Bilgileri az olur veya manipüle ederler, orada hani bilginiz varsa hepimiz belli bir oranda mücadele etmelisin. Sonra çoluk çocuğa oluyor olan.”(G13, Erkek, İlahiyat, 20)

Örnekte görüldüğü gibi bu tartışmalara girilmezse yeni neslin inanç unsurlarından faydalanamayacağı kabulü ile hareket edildiği görülmektedir. Bu meyanda dinin insanlığın geneli için bir hazine olduğu düşüncesinden hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu mülakatın yapıldığı gencin İstanbul da farklı inançlara sahip bireylerle bu tartışmaları çokça yaşadığı, bunun için şehrini değiştirip Denizli'ye geldiğini söylemesi ise oldukça dikkat çekicidir.

“Tartışmalar yaşanıyor çevremde satanistinden Hristiyanına, Hristiyanından Ortodoksundan Katoliğine arkadaşlarım (...) Evet ben İstanbul'dan geldim çevrem ful zaten şeydir gayrimüslim. O yüzden buraya gelmişim hatta.” (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

Bu tartışmaların kişilik özelliklerine göre şekillendiğini sosyal hayatında da çok sessiz olan ve girişken olmayan bir öğrencinin ifadelerinden anlayabiliyoruz. Görüşmeleri yapan araştırmacının gündelik hayatında da tanıdığı ve sakinliği ile öne çıkan görüşülen kadın öğrenci bu tür tartışmalara çok girmediğini ifade etmektedir.

“Başka diğer arkadaşlarımla yaptığımı çok fazla birşey diyemem. Bir de kuzenim var, bir tane onla da yapıyoruz bazen.” (G11, Kadın, İlahiyat, 22)

İlahiyat dışındaki mülakatlarda tartışmaların daha keskin yaşandığı ve felsefi boyuttan çok kabuller boyutuna indirildiği görülmektedir.

“Kesinlikle yapıyoruz, yeri geldi mi düzeltiyorum. Yanlış bilgilerini doğruya çeviriyorum.”(G3, Erkek, Mühendis, 26)

“Yaşıyorum. Mesela bir arkadaşım var, az önce bahsettiğimiz gibi ateist. Benim evde toplanıyoruz yani saatlerce uğraştığımızı biliyorum. Onu niye ateistsin oğlum farkında değil misin şunların diye değiştirmeye çalışıyorum. Ama o kafasında belli bir düşünce kurmuş. artık fayda etmiyor ona.” (G8, Erkek, İİBF, 23)

Araştırmada görüşülen gençlere aileleri ile bir çatışma ve tartışma ortamı yaşayıp yaşamadıkları da sorulmuştur. Mülakatlar sırasında görüşülen kişilerin bu soruya öncelikle savunma tepkisiyle hayır şeklinde cevap verdikleri görülmüş, fakat sonrasında yaşadıklarını anlattıklarında aslında çatışmalar yaşadıkları görülmüştür. Bu araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu durumun aileye bir gölge düşürmemek için böyle cevaplandığı düşünülebilir. Sonuçta çatışmalar yaşandığı ancak gençlerin bunu normal kabul ettikleri ve kanıksadıkları sonucuna varılmıştır. Mülakatlarda dikkat çeken bir başka husus çevresine dini kabul ettirmeye çalışan ve bu konuda pozitif taraf olarak tartışmaya giren bireylerin aile bireyleri ile girdikleri tartışmalarda negatif yönde tartışmaya girmeleridir. Örneğin yukarıdaki mülakatta ateist arkadaşlarına dini ve Allah'ı kabul ettirmeye çalışan erkek öğrenci ailesiyle yaşadığı tartışmada dini pratiklerini yerine getirmediği için tartışmakta ve bunları yapmamak için bahaneler üretmektedir.

“Yaşıyorum, özellikle annemle yaşıyorum. Namaz özellikle namaz, oruç. Sen namazını niye kılmıyorsun diyor, orucunu niye tutmuyorsun diyor. İşin kolayına kaçıyorum diyebilirim. Her şeye bir bahane bulmak gibi mesela. Niye namaz kılmıyorsun dediğinde sureleri aklımda tutamıyorum diyorum. Niye oruç tutmuyorsun dediğinde hava çok sıcak tutamıyorum diyorum. Yani her şeye bir bahane buluyorum, o yüzden de tartışmamız fazla oluyor yani.”(G8, Erkek, İİBF, 23)

İlahiyat dışındaki bazı örneklerde bu tür tartışmalara girmek için bir samimiyetin oluşması gerektiği yönünde ifadelere rastlanmıştır. Tıp fakültesinde okuyan bir kadın öğrenci bunu şu şekilde dile getirmiştir.

“İnsan genelde çevresinde kendine benzeyen insanları istiyor.Farklılık elbette güzel bir şey ama bir yerden sonra anlaşmak zor oluyor. O yüzden çok fazla bu konular geçmiyor. Geçse bile benim gibi düşünen insanlarla geçiyor. Genelde tartışmaya girmemeye çalışıyorum farklı düşünen insanlarla.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi dini konu edinen tartışmalarda arkadaş çevresi ve aile çevresi arasında farklı davranıldığını bu örnekte de görüyoruz. 20 yaşındaki tıp öğrencisi ailesiyle girdiği tartışmalarda onları aydınlattığını ifade etmektedir.

“Zaman zaman oluyor. Benim ailem muhafazakâr bir aile. İnanç konusunda baya katılar, geleneksel düşünüyorlar ve bazen Arap kültürü ile dini karıştırabiliyorlar. O durumlarda biz gerekeni söylüyoruz zaten.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

Bunun yanında kendini Müslüman kabul edip dinin gündelik hayatına hiçbir şekilde müdahale etmesine izin vermeyen gençlerin bu tür tartışmalara hem arkadaş

çevresinde hem de aile çevresinde hiç girmediklerini söyledikleri görülmüştür. Bu tür tartışmalara girilmemesinin nedeni olarak bu gençlerin din hakkında bilgi sahibi olmalarını fakat tartışmaya girdiklerinde dinin gerekliliklerini yerine getirmedikleri için kendi aleyhlerine sonuçlanacağını bildikleri için tartışmaya girmediklerini söyleyebiliriz.

Bu bölümde son olarak eklenmesi gereken husus İlahiyat okuyan gençlerin kendilerince gerekli gördükleri ve müdahale ettikleri zaman gördükleri reaksiyondur. Bu durum mülakatlarda dile getirilmiştir. Bunun en bariz açıklamasını şu açıklamada görüyoruz.

“Hatta bazen biraz daha aykırı oluyorum gibi. ‘Ya bu ilahiyatçılar falan biraz dini bozuyorlar olarak’ anlayışlar olabiliyor. ‘Ya bunlar da çok hafifletiyorlar, her şeyi falan’ gibisinden öyle.”(G2, Kadın, İlahiyat, 27)

“Hayır, evde dini konularla ilgili tartışma yapıldığını hiç görmedim. Hatta ben ilahiyatta öğrendiğim bilgileri eve götürmeye çalıştığımda, genelde beni dinsizlikle ya da ‘dışarı çıktı bir şeyleri gördü falan direkt bize öğretmeye çalışıyor bilmem ne’ gibisinden şeyler söylüyorlar. Birinci konuşmamdan sonra vazgeçtim artık konuşma yapmıyorum bu konuda.” (G7, Erkek, İlahiyat, 21)

Bazen çevreyle yaşanan çatışmadan farklı olarak bireyin inançlarını ve hayatı örtüstürememesi sebebiyle içsel olarak yaşadığı bir kriz durumu söz konusu olabilmektedir. Bu durumlarda kriz yaşayan bireyler en yakınlarından yardım talep edebilirler. Bu durumu ortaya çıkarmak için “Yakın arkadaş veya akraba çevrenizde inançla ilgili problemler yaşayan tanıdıklarınız var mı, böyle kişilerle karşılaştığınızda neler yapıyorsunuz, onlara yardımcı olmaya çalışıyor musunuz” sorusu yöneltilmiştir. Öncelikle bu tür sorunların çokça yaşandığına dair cevaplar alınmıştır. Neredeyse tüm görüşmelerde çevresinde bu tür sorgulamalar yaşayanların olduğu cevabı alınmıştır. Bir katılımcının cevabı gençlerin bu krizlere zaten olması gereken bir şey gözüyle baktıklarını göstermektedir.

“Bence herkes yaşıyor. Zaten içinde bir din şeysi olmayan, dinle sorunu olmayan bir sorgulama içerisinde olmayan zaten şey yapmıyordur, düşünmüyordur. Çünkü ya korkuyordur ya da artık salmıştır. O da salmasının sebebi muhtemelen ya gururdur ya da korkaklıktır.” (G2, Kadın, İlahiyat, 27)

Bu soruya ilahiyat eğitimi alanlar ile diğer fakültelerde okuyan gençlerin farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. İlahiyatta okuyan gençlerin bu konu üzerine daha teknik olarak yaklamaya ve okuldaki hocalarından yardım almaya çalıştıkları görülmektedir.

“Yardımcı olmaya çalışıyorum ama hocalarımdan da bilgi alıyorum. ‘Böyle böyle hocam neler anlatabilirim neler söyleyebilirim’ diye. Onlar ‘işte şöyle şöyle diyebilirsin diyorlar. Ama hocam diyorum, zaten ama yine hani tatmin olmuyorlar diyorum. Ya onu diyor hani senin seviyendeki, çünkü bizim seviyemiz daha öğrenci seviyesi, o tarz şeylere daha yüksek seviyede, hani biz gibi proflar doktorlar falan onların şey yapması ikna etmesi gerekiyor. Çünkü sizin seviyeniz

daha öğrenci seviyesi. Siz kendi kendinizi zaten zor ikna ediyorsunuz, onları nasıl ikna edebilirsiniz diyorlar yani.” (G1, Kadın, İlahiyat, 22)

“Yani bu konuda ikna etmeye çalışıyorum. Ama eksik bilgidен dolayı başka kaynaklara yönlendirmek zorunda kalıyorum. Bir video olsun, you tube da falan daha önce izlediğim, onlara izlettiriyorum. Ya da bir kitap öneriyorum, ya da bir hocanın ismini verip ona gönderiyorum. Öyle yani.” (G7, Erkek, İlahiyat, 21)

Gençlerde bu konulardan kaçınmamanın yani konuşmanın mutlaka bir faydası olacağı anlayışının var olduğu görülmektedir. Bu sevindirici bir veridir. İnanç krizleri yaşayan bireylere yargılayıcı değil de anlayışlı bir şekilde bakıldığını göstermektedir.

“Konuşmaya çalışıyorum, eğer dertleri varsa yani. Diyorum ki, ‘sor sor soru dünyanın en kıymetli şeyidir.” (G2, Kadın, İlahiyat, 27)

Yine bir diğer ilahiyat öğrencisinde bu tür krizler yaşayan bireylerle ilgilenmenin kendini mesleki açıdan geliştireceği anlayışının olduğu görülmektedir.

“Mesela bak bir akrabamız var, tabi ki çok okuyup şey yapan birisi. Mesela namaz kılarırken Arapça okumuyor, Türkçe okuyor. Sonra namazın sünnetini kılmaz, sadece farzını kılıyor. O şekilde(....)O kendi doğruyu aradığı için o yolda o da beni teşvik ediyor. Daha çok okumam için. Yani öyle insanlarla karşılaştığım zaman kendimde hani o eksikliği tekrar hissetmiş oluyorum. Ve aslında bu olumsuz bir şey değil(....)Onu neden öyle olduğunu söylemeye çalışıyorum. Böyle bir cedel var gibi oluyor aramızda. (G10, Kadın, İlahiyat, 23)

Bu konuda İstanbul’da çok kozmopolit bir çevrede yaşamış ilahiyat öğrencisi bu tür krizler yaşayanları sınıflandırmaktadır. O, gerçekten yardıma ihtiyacı olduğunu düşündüklerine yardım etmeye çalışmakta, değiştiremeyeceğini düşündükleri ile müzakere tarzında bir iletişim kurmaktadır.

“Var, yani kriz yaşayan soruları olan vardı. Onlara zaten yardım etmeye çalışıyoruz elimizden geldiğince. Onun dışında farklı inançlardan farklı görüşlerden bir sürü arkadaşım var zaten (...) Görüşlerimizi genelde tartışırız. Ama hani böyle hararetli bir boyuta taşımıyoruz. Arkadaş olduğumuz için, küçüklük arkadaşlarıyız genelde. Hani o kadar ileri gittiğimiz olmadı, bilgi alışverişi, hani fikir beyanı. Gidip de hani inancımıza küfür edip saldırmayız. Savunmadan çok, mesela Hristiyan arkadaşına Hristiyanlıkla ilgili bilgiyi soruyorum. Sizin inancınızda nasıldır diye, hani gidip onu şey yapmaya da çalışmam, İslamiyet’i anlatırım. Saldırıp çürütmeye çalışmam. (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

İlahiyat dışındaki fakültelerde okuyan gençlerde inanç krizlerinin bir inatlaşma şeklinde devam ettiği de olabilmektedir. İktisadi ve idari bilimler fakültesinde okuyan erkek katılımcı bu tür krizler yaşayan arkadaşıyla her görüşmelerinde bu konunun açıldığını ve onu ikna etmeye çalıştığını söylemiştir. Onunla görüşmediği iki yıllık dönemi araştırdığını ve neden böyle olduğunu anlamaya çalıştığını da eklemiştir. Bu bilgiye ulaşamadığını fakat bu durumu çok istediği bir şeyi elde etmek için dine yönelince ve bunu elde edemeyince dine inanmaktan vazgeçtiği şeklinde yorumladığını da ilave etmiştir.

“Her görüşümde aynı konu açılır, yani çünkü eskiden inanıyordu.” (G8, Erkek, İİBF, 23)

Bu yorum Doğanay'ın araştırmasında elde edilen verilerle örtüşmektedir. Doğanay araştırmasında büyük sıkıntılar ve krizler yaşayan bireylerle nitel bir çalışma yürütmüştür. Araştırma sonucunda bazı bireylerde başlarına gelen şeyler hususunda ve isteklerinin gerçekleşmemesi sonucunda Tanrı'ya güvenmişlik ve inançlarını sorgulamanın söz konusu olduğu dini memnuniyetsizlik halinin yaşandığı bulgulamıştır.¹⁸ Bu katılımcı inanç krizi dine bağlanma sorunu yaşayan arkadaşı hakkında benzer yorumlarda bulunmaktadır.

Dine inandıklarını fakat bu inancın hayatlarına yön vermediğini ve inanç konularının pek gündemlerine gelmediğini söyleyen gençler, etraflarında bu tür krizler yaşayan kimseleri hiç görmediklerini söylemişlerdir. Halbuki yukarıda bir başka katılımcı bu krizleri yaşamayan gencin olmayacağına inandığını söylemiştir. Bu durum inancının var olduğunu söyleyip hiçbir şekilde onun hayatına müdahale etmesine izin vermediğini ve gündemine getirmediğini söyleyen gençlerin aslında bir kriz içinde oldukları fakat bunu kabul etmeye yanaşmadıkları şeklinde yorumlanabilir. Veyahut ta inanç konusunda kriz yaşayan gençlerin inanca hayatlarında yer vermeyen bireylere bu krizlerinden bahsetmedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Dininin hayatına yön vermesine izin verdiğini söyleyen bir mühendis katılımcı bu tür krizler yaşayan bireylerin zaten yardımı kabul edecek duygusal ve zihinsel düzeyde olmadıklarını iddia etmiştir. O kendi açısından bu tür krizler yaşayan bireylerin kolay kolay karşı tarafın argümanlarını benimsemeyeceğine inandığını söylemektedir. Bu nedenle bu tür krizler yaşayan bireylere yardım etmeye çalışarak zaman kaybetmenin gereksiz olduğunu, bunu kendisinin yapmayacağını da eklemektedir.

“Eğer insanlar gerçekten yardıma ihtiyaç duyuyorlarsa, bu yardımı önce öncelikle kendileri kabul edebilecek seviyede olmazlar. Eğer bir insan dini olarak bir kriz yaşıyorsa, bu dini krizi aşabilmek için yine dini kaynaklara dini anlamda tecrübesi olan insanlara kendileri danışmaları kendileri araştırmaları kendilerinin bulması gerekiyor. Eğer herhangi bir insan kendi sorununu çözmeye açık değilse, bu dini olabilir, sosyal olabilir, ekonomik olabilir, psikolojik olabilir. Dolayısıyla benim de bu insanlar için çok fazla yapabileceğim bir şey yok. Yani bir insan yardım almak için bir adım atıyorsa, evet ben de o insana yardımcı olmak için bir şeyler yaparım. Ama insanlar sadece nasıl oluyor, yani bir şekilde çıkmaza girmişler ve herhangi bir çözüm yolu aramıyorlarsa o zaman benimle o insanlar için yapabileceğim bir şey yok. Onlar benim için sadece zaman kaybidir. (G9, Erkek, Mühendis YL, 30)

Krizle ilgili konularda biz ve öteki ayırımına doğru ve yanlış kategorileştirmesi ile bakılabildiği görülmektedir. Bunun da arkasında kendini korumak, inancını

18 Süleyman Doğanay, Psikolojik açıdan hayatın zorlukları karşısında dini inanç ve sabır: Nitel bir çalışma (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 174.

korumak ve yanıftta gördüğü ötekenden etkilenmemek kaygısı vardır. Bu konuda genç bir mühendisin cevabı dikkat çekicidir.

“ Krizden kasıt eğer ki kötü anlamda ise hayır yok. Çünkü etrafımda Müslüman olmayan insanı barındırmak istemem.- Neden? Fikirlerimiz kesifiyor. Bir kere o ahiret inancı yoksa ben ne yapayım, onu kurtaramam.” (G3, Erkek, Mühendis, 26)

Bu katılımcıya arkadaşını kurtarmak için bir şey yapman gerekmez mi şeklinde dinin tebliğ boyutunu hatırlatan tahrik edici bir soru sorulduğunda şu cevap alınmıştır:

“Evet, her koyun kendi bacağından asılır. Çünkü benim yaptığım günahı başkası çekemez veya başkasının sevabı bana yazılmaz. Veya şöyle söyleyeyim, bir insan yürüdüğü zaman başkasının kalorisi erimiyor veya yani arabaya bindi kaza yaptı başkası ölmüyor yaralanmıyor yani.” (G3, Erkek, Mühendis, 26)

Burada ortaya çıkan cevabın bir mühendis yaklaşımını içerdiği söylenebilir. Yani herkesin kendi hesabına yaşadığının düşünöldüğü daha matematiksel bir dünya kurgusunun bu kişilerin zihin dünyasına yön verdiğini söyleyebiliriz. Dini inancını yaşamaya çalıştığını söyleyen bir başka katılımcı kendisini bu tür krizler yaşayan kişilere yardımcı olmak için yeterli görmediğini söylemiştir. Bu katılımcının da ilahiyat dışında bir fakültede eğitim alması dikkat çekicidir.

“Bilmiyorum. Yani onlara yardımcı olabilmek için onlara ya da hani bir yol gösterebilmek için benim de en az o kadar bilgiye sahip olmam gerektiğini düşünüyorum.” (G16, Kadın, Gastronomi, 20)

Kendini ve ailesini muhafazakâr olarak tanımlayan gençler çevrelerinde bu tür krizlerin daha farklı bir boyutta yaşandığını dile getirmektedirler. Diğer katılımcılarla aynı soru sorulmasına rağmen tıpta okuyan bir gencin bu soruya verdiği cevap dini kriz tanımlamasının toplumun her inanç katmanında farklı anlaşıldığını göstermektedir. İnanç ve kabul düzeyindeki bireyler ile uygulama düzeyindeki bireylerin farklı dini krizler yaşadıkları anlaşılmaktadır.

“Elbette aklımızın almadığı noktalar oluyor. Kuzenim mesela bu konuda sorgulamaya başlıyor. Bu sadece inanç da değil, ileride yapacağım meslekten tutun da cinsiyete kadar sorgulama aşamasına girebiliyorlar. Ve konuda biraz zorluk çekmişti nisa suresiyle ilgili. Ama bu tamamen dinden çıkmaya yönelik değildi, arayış tarzında bir şeydi. O şekilde yani. Ailemde öyle bir pek yok. Dediğim gibi, çevremde genelde arkadaş çevremi bana benzer insanlardan seçtiğim için çok karşılaşmıyorum.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

3.5. Ontolojik Sorular ve İnanç

Bu bölüm gençlerin insanoğlunun dünyaya nasıl geldiği ve ölümden sonrası ile ilgili düşünceler akıllarına geliyor mu, akıllarına geldiğinde neler yapıyorlar, bu durumu sorguluyorlar mı gibi sorulara verdikleri cevaplardan elde edilen tema ile oluşmuştur. İnanç esaslarının unsurları ile ilgili tatmin olmadıkları, farklı düşündükleri şeyler var mı, şüphe duyuyorlar mı, bu konudaki bilgi ihtiyaçlarını nasıl gideriyorlar gibi sorular ile fenomeolojik görüntüler elde edilmeye çalışılmıştır.

İnsanoğlunun nereden geldiği ve ölümden sonraki hayatla ilgili düşünülüp düşünülmediği sorulan soruya verilen cevaplarda konunun derinliği karşısında tedirgin olunduğu ve güvenli limanlarda kalınmaya çalışıldığı görülmüştür. “İnsanoğlunun nasıl dünyaya geldiği ve ölümden sonrası ile ilgili ne düşünüyorsun ya da bunları düşünmeye zaman ayırıyor musun, aklına gelince neler yapıyorsun” şeklinde soru sorulduğunda kontrolün öne çıktığı cevaplar verilmektedir.

“Yani düşünüyorum da hani çok da kendimle baş başa kalmamaya çalışıyorum. Çünkü bir süre sonra akıl onu çözümleyemiyor gibi geliyor bana. Hani Kur'an'dakine bakıyorum, anlatılanlar belli. Sonra felsefe derslerinde öğretilenler belli. Çok fazla kafayı yoramadığım için ve çok fazla donanımına sahip olmadığım için. Genel kabule yöneliyorum. Yani yetkin olmadığım için. Hani yanlış bir yere de düşmek istemiyorum. Zaten çok fazla hani sorun var, onu sorgulamıyorum.”(G4, Kız, İlahiyat, 22)

“Çok düşünüyorum. Düşünme fırsatı olunca özellikle çok düşünüyorum. Bazen işin içinden çıkamıyorum, beynim susmuyor ama bazı evrelerde dediğim gibi, iman duygusunun baskın gelmesi lazım.” (G2, Kız, İlahiyat, 27)

İnsanoğlunun nereden geldiği ve nereye gideceğinin sorgulanıp sorgulanmadığı sorusuna ilginç bir şekilde dinin hayatına yön vermesine izin vermediğini sadece aklına gelince cumaya gittiğini söyleyen mühendislik öğrencisi de ilahiyat öğrencisi ile benzer cevabı vermektedir.

“Biraz düşündüm daha öncesinde ama çok da bir sonuca varamayacağım için de üzerine gitmedim, bıraktım. Ama hani olduğuna inanıyorum. Yani mesela öncesinde neler oldu bilmiyorum ama sonrasında neler olacağını biliyorum yani.” (G6, Erkek, Mühendislik, 20)

Bu gencin ölümden sonrasına dair bu denli bilinçli olup hayatına dini aksettirmemesi dikkat çekicidir. Genç birey ahiretin varlığını ve dünya hayatı sonunda bir sorgulamayı kabul etmektedir. Ancak hayatına bu anlayışla yön vermemektedir. Bunun nedeni olarak gençlik döneminin istekleri, arkadaş ortamının yönlendirmeleri, dijital platformlardaki akış olabilir. Bu konunun başka bir araştırmada derinlemesine ele alınması gerekli görünmektedir. Bir tıp öğrencisi de bu konuda ontolojik anlamda bir tereddüt yaşamadığını dile getirmektedir.

“Yani şöyle, inancımın dolayısıyla zaten ölümden sonra dirilmeye inanıyorum. Mahşer işte, o konulara da inanıyorum. Dünyaya gelişimizde açıkçası inancıma uygun bir şekilde inanıyorum. O yüzden farklı bir düşüncem yok bu konuda. Adem, Havva'ya da zaten inanmıyorsam Müslümanım diyemem herhalde. Diyebilir miyim?” (G17, Kadın, Tıp, 20)

Eğitim aldığı bölüm dolayısıyla kendisine bu konuda çelişkili olduğu iddiaları üzerinden tartışma yürütülen evrim konusunda da sondaj soruları yöneltildiğinde bu gencin verdiği cevaplar gencin zihninde bir bilim din uzlaşısı uğraşısı olduğunu göstermektedir.

“Tabii ona nasıl inandıkları önemli. Mesela şöyle bir görüş var şu an açıkçası. Tabii Darwin'in evrim teorisi bile çok değişti. Evrim geçirdi neredeyse ve şu an şöyle bir

görüş ortaya atılıyor. Başta dünyanın ilk oluştuğu anda oluştuğundan sonra belli başlı dna'lar vardı, kök hücreler vardı ve bunlar değişti. Bunlar değişik farklı canlıları oluşturdu. Yani biz maymundan geliyoruz iddiası şu an daha çok tek hücreli bir canlıdan geldiğiniz iddiasına dönüştü. Şu an tüm canlıların aynı yerden geldiği iddia ediliyor. Zaten çok büyük bir genetik farklılığımız yok. Mesela bir insanla bir eşek arasındaki genetik farklılık %2,5 ama bu tabii ki Havva ve Adem inancına aykırı mı? Değil bence.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

Evrin teorisinin ontolojik konularda bireylerde bir dikotomi unsuru olduğu diğer mülakatlarda da görülmüştür. Nereden geldiğimizi düşünüyor musunuz sorusuna cevaben bu teori katılımcılar tarafından pek çok kez dile getirilmiştir.

“Aklıma gelince daha çok dinime bağlı kalıyorum. Bu Darwin'in evrim teorisiyle alakasız. Ölümden sonraki yaşamda ahiret zamanında neler olacağını gerek kitaplardan Kur'an-ı Kerim'den gerek büyüklerimden öğrendim ve bildiğim için ona göre daha çok dinime bağlı kalıyorum.” (G3, Erkek, Mühendis, 26)

Bazı ilahiyat öğrencilerinin ontolojik konularda sorgulamadan genel bir kabule gittikleri görülmektedir.

“Tamamen burada İslam'ın getirdiği görüşe inanıyorum. İnsan fitrat üzerine doğar ve sonunda da cennet ve cehenneme hangisine gireceğine falan pek özel vakit ayırdığımı düşünmüyorum. Sadece ibadetler konusunda, namazımı kılıyorum ama bir ödev olarak görüyorum, sorumluluk.” (G18, Erkek, İlahiyat, 22)

Bazı görüşmecilerin ontolojik sorularla karşılaşınca sorumlulukları hatırladıklarını ve bunların sonuçlarına dair cevaplar verdikleri görülmektedir.

“Nasıl dünyaya geldiği ve ölümden sonrası ile ilgili hepsi Kur'an-ı Kerim'de yazıyor, onlar net. Nasıl dünyaya geldiğimizle değil nasıl gitçeğimizle ilgileniyorum daha çok. Bu gidişle dünyadan baya kötü bir halde ayrılcaz gibi. Çünkü ben İslamiyet'e inanan biriyim insan olarak. Çok fazla şey var, nasıl desem inanmayan insan var. İnanmayanı geçtim, zıt görüşlü olan insanlar da var. Mesela derler ya, cehennem de yanacaz hepimiz tek tek diye. Gerçekten de yanacaz bu gidişle, öyle görünüyor. (neden?) Kimse bilmiyor islamiyette yazan hiçbir kurallara sorumluluklara. Hiç kimse bilmiyor yani bende dâhil. Kur'an'daki gibi kılmıyoruz namazları, oruç tutmuyoruz hacca gitmiyoruz, gitmedik. Biz bunları uygulamazsak yarın sonu nasıl olacak, kabirde yanacaz yani.” (G8, Erkek, İİBF, 23)

Bu konuda lisansüstü eğitim alan ilahiyat öğrencilerinin evrim ve varoluş konusunda bir uzlaştırma çabasında oldukları görülmektedir. Özel olarak sorulmadan konu gündeme getirilmekte ve adeta sesli düşünme şeklinde uzun açıklamalara gidilmektedir.

“Bu konuda, buna yine akademik olarak baktığımızda bilimle dinin çatışıp çatışmadığı konusunda düşünmemiz gerektiğini inanıyorum. Ama tabii bu evrimle ne kadar alakalı. Çünkü bilime baktığımızda dünyaya biz evrimle geldiğimizi söylüyor. Din ise Hz. Âdem'le geldiğimizi söylüyor. Ben ikisinin de çatışmayacağını

düşünüyorum. İkisinin de kabul edilebilir, edilebilecek bir şey olduğunu düşünüyorum. Çatışmayacağını düşünüyorum.” (G15, Erkek, İlahiyat, 26)

Konuşmanın ilerleyen kısımlarında bu öğrencinin evrim-din uzlaşmasına gitmeye çalışması önemlidir.

“Herkes her şey belli bir canlı ortak atadan gelmiştir ve bu şey olmuştur. Ama bu rastgeleliği sağlayan ise, ben onun Allah olduğunu düşünüyorum.” (G15, Erkek, İlahiyat, 26)

Bütün dinler ontolojik sorulara cevaplar veren kültürel miraslardır. Gençliğin bu diğer cevaplara bakış açıları da önemlidir. Bu durumu ortaya koymak için “gençler Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm gibi farklı inanç eğilimleri hakkında ne düşünüyorlar, bunlardan etkileniyorlar mı?” şeklinde bir alt problem belirlenmiş ve sorulmuştur. Genel olarak bakıldığında çok fazla bilgi sahibi olunmadığı itiraf edilmekle birlikte yanlış inançlar olduklarının düşünüldüğü fakat onlara saygı duyulması gerektiğinin vurgulandığı görülmektedir.

“Yani şöyle söyleyeyim, farklı dinler hakkında özellikle Hristiyanlık hakkında zaman zaman okumalar yapmışlığım var. Ama diğer dinler hakkında çok büyük bilgiye sahip olduğumu düşünmüyorum.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

“Yani o dinlere. saygı duyuyorum ama mantıklı gelmiyor. Mesela yaptığı ibadetler eylemlere diyim, bana mantıklı gelmiyor açıkçası. Ama tabi saygı duymak zorundayız. Aynı şey bir başkası içinde geçerli. Benim dinime bir insan saygı duymasa ya da yanımda dinime aşağılayıcı şeyler söylese tabi ki hoşuma gitmez. Ama kendi içimde sakladığım bir fikir bu. Tabi ki yan yana bir Hristiyan’la Yahudi’yle yan yana gelince tabi ki fikirlerine saygı duyarım yani. Onların ibadet ettiği yerlere saygısızlık yapmak ya da alay etmek küçümsemek öyle bir düşüncem olmadı hiç bir zaman.” (G16, Kadın, Gastronomi, 20)

“Aslında onlara hak vermiyorum. Onları anlamaya çalışıyorum. Anlamaya çalışma sebebim de insanlar yetiştirilme tarzı ile yetiştirildikleri yer ile ilgili olarak inançlarını değiştirebilir.” (G8, Erkek, İİBF, 23)

“Benim insanların dini ile alakalı herhangi bir olumsuzluğum veya olumlu görüşüm yok. Herkes kendi düşündüğü ya da hissettiği dini yaşamakta özgürdür. Ben de onların tercihlerine saygı duyuyorum. Yani Hristiyanlık için konuşmak gerekirse onların özel günlerinde özel kutlama şekilleri vardır, ben onlara saygı duyuyorum. Aynı şekilde benim özel günlerinde yani ramazan gibi kurban gibi onlarda da saygı gösterilmesini beklerim.” (G9, Erkek, Mühendislik y. Lisans, 30)

“Ehli kitap gördüğüm, yani Yahudi ve Hristiyanları, evet biraz daha iyi gözle bakıyorum benimsiyorum. Ama tabi uzakdoğu dinleri dediğim zaman, evet onlara da bir hoş bakışım var. Ama hani Yahudi ve Hristiyanları ehli kitap olduğunu düşündüğümden dolayı kendimize daha yakın, daha bir hoşgörülü geldiğini düşünüyorum.” (G18, Erkek, İlahiyat, 22)

Bir örnekte katılımcı İstanbul'da yaşamasının etkisiyle bu inançlara sahip çok fazla kişiyle muhatap olduğunu söylemektedir. Bu muhataplığı sonucunda pek çok araştırma yapmaya yöneldiğini çünkü buna mecbur kaldığını söylemektedir.

“Gördüm, çok fazla gördüm. Muhatap da oldum, tartıştığım da çok insan oldu. Abartmıyorum yani 200-300 tane gayrimüslimle birebir belki de konuşmam vardır. Çok fazla insanla konuştum, sorusu olan vardı. Normal çevreden soru sormak için gelenler de oluyordu.” (G13, Erkek, İlahiyat,20)

3.6. İnanç Meseleleri ve Sosyal Medya

Gençlerin inançla ilgili krizler ve kayıplar yaşadığı ile ilgili varsayımlar genelde sosyal medyada izlenen ve paylaşılan videolar üzerinden yapılmaktadır. Bu tür videolarda sorulan sıra dışı sorular, sorgulanan inançlar kesin bir itaat davranışı ve kabul beklentisi ile yetişen orta ve üstü yaşlar tarafından yadırganmaktadır. Bu tür soruların dillendirilmesine ve bu denli rahat konuşulmasına alışık olmayan önceki nesiller arasında gençlerin bu videoları çok izledikleri ve bunların etkisinde kaldıkları düşüncesi hâkimdir. İnançın konu edildiği bu çalışmada günlük hayatın bir parçası haline gelmesi dolayısıyla sosyal medyadaki bu paylaşım ve videolarla ilgili soru sorulması zorunlu görülmüştür. Bu durumu araştırmaya konu edinebilmek için “Sosyal medyadaki inançla ilgili videoları izliyorlar mı, bu videolardan etkileniyorlar mı?” şeklinde bir problem cümlesi kurulmuş ve sosyal medyadaki inançla ilgili videoları izliyor musun, hangilerini izliyorsun, etkileniyor musun şeklinde sorular sorulmuştur. 2014 yılında yapılan Türkiye’de Dini hayat araştırmasında internetten dini bilgi edinme oranı genelde yüzde 4,8, 18-24 yaş arası bireylerde ise yüzde 9,4 olarak çıkmıştır. Arıcan ve Arıcı tarafından yakın daha yakın tarihli çalışmada gençlerin sosyal medyada sunulan bilgilere ve dini bilgilere güven duymadıkları bulgulanmıştır.¹⁹ Kılıç ve Acar’ın araştırmaları benzer sonuçlar vermesiyle önceki araştırmalarla paralel düşmektedir. Ancak onların çalışmalarını ilginç kılan nokta üniversite öğrencilerinin internet ve sosyal medya ortamında bulunan dini bilgilere güven duymamalarına rağmen dini bilgi araştırmak için yine en çok interneti kullandıkları tespitidir.²⁰ Bu çalışmada nicel sonuçları açıklayıcı mahiyette betimlemelerin yapıldığını söylememiz mümkündür.

Alınan cevaplara bakıldığında benzer kodların tekrar ettiği görülmektedir. Gençlerin bu tür videolardan haberdar olduklarını ve izledikleri söyledikleri kod sonucunda oluşan kategori daha yoğundur. Yani gençler inançla ilgili videoları çoğunlukla izlemektedirler. Ancak bu izleme faaliyeti inanç konusunda kendi inançları yönündeki videoları izleme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yani inanç sahibi genç bireyler inancı sorgulayan değil inançlarını güçlendireceğini düşündükleri videoları tercih etmektedirler.

19 Sümeyra Arıcan - Handan Arıcı, “Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2 (30 Aralık 2021), 1097.

20 Ünal Kılıç - Nihal Acar, “Sanal Dini İletişim Motivasyonları Üzerine Bir Alan Araştırması: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencileri”, Medya ve Din Araştırmaları Dergisi 3/1 (29 Haziran 2020), 13.

“Evet izliyorum. İlgimi çekiyorlar çünkü böyle, işte ateist olan ne bileyim böyle hani onu İslam'a çevirdi şöyle böyle o tarz videolar çok var. İzliyorum ama mesela beni çok ikna etmiyorlar. Çünkü ben diyorum ki acaba ateist falan olsaydım diyorum, o videoları izleyince din değiştirir miydim? Değiştirmedim sanırım. Çünkü beni çok ikna etmiyor. O insanları bilmiyorum nasıl ikna ediyor. Çünkü mesela onlar da hani ateist falan oldukları için Kur'an ve bu bizim inandığımız inanç değerlerine inanmıyorlar. Ve onlardan hani söyleyenlerde ayetlerden örnekler vererek açıklama yapıyorlar. Ateist insan zaten Kur'an'a inanmıyor ki ayete niye inansın? O yüzden beni çok ikna etmezdi. Beni ikna etmeleri için bayağı bir şey gerekiyordu, yani çok çaba sarf edilmesi gerekiyordu. Etkileniyor muyum, çok etkilenmiyorum ya. Beni çünkü şey yapmıyor, ikna etmediği için çok etkilenmiyorum. Ama böyle videoların olması tabii ki de güzel. Hani diğer arkadaşlarım etkilenen insanlar illaki vardır.” (G1, Kadın, İlahiyat, 22)

“Çok izlemiştim, özellikle lise döneminde. Tabii inançla ilgili ve gerçekten çok güzel videolar, çok güzel insanlar var. Beni çok aydınlatan insanlar var ve bu açıdan çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Ama bilmeyen için de çok yanlış şahit götüren kanallar olduğunu gördüm. Özellikle felsefe bir kanal vardı oğlan çocuğu diyim yetişkin bir erkek. Ateizmi savunuyor ama o kadar mantıklı geliyor ki ilk başlarda. Dinliyorsun yani çok mantıklı. Bilmeyen bir insan gerçekten sapar gider yani. Oysa zeminleri bilmiyor veya onlara verilecek bir sürü cevap var o adama, anlatabildim mi? Hem güzel yönleri var hem kötü yönleri var ama ben faydalandığım yerler vardı. Çünkü doğru yerlere gittim.” (G2, Kadın, İlahiyat, 27)

“Evet, izliyorum. (...)Etkiliyor(...) Ateistlerle yapılan röportajları dinliyorum bazen. Dinlerken de hani ben o röportaj yapsaydım ben nasıl kanıtlar sorardım diye kendimi de sorguluyorum. Sonrasında ruh halime göre videolar açıyorum. Belki hani vesvese obsesyon mu deniyordu literatürde hani ona dair videoları izliyorum. Çünkü yani vesveseleniyorum çok fazla, veya gönlüm daraldığında hani umut içerikli dini videolar iyi geliyor.” (G4, Kadın, İlahiyat, 22)

Görüldüğü gibi ilahiyat eğitimi alan gençler bu videolara teknik açıdan bakmakta, kullanılan yöntemlere, üsluba dikkat etmekte, kendilerini geliştirmek için bir fırsat olarak görmektedirler. Aynı zamanda bu videoları bir terapi unsuru olarak da kullanmakta ve ruh daralması, iç sıkışması gibi olumsuz durumlar yaşadıklarında bu videolara başvurmaktadırlar.

“Daha çok inancımı daha çok pekiştirebilmek için” (G5, Erkek, İlahiyat,22)

“Mesela desteklemediğim bir görüşü izlemek istemiyorum. Çünkü benim kafa yapımda ateizm ve deizm yok. Hani Allah'ın varlığını inkâr eden bir insanın görüşünü açıkçası dinlemem hani vakit ayırmam diyim.” (G16, Kadın, Gastronomi, 20)

Gençlerin sosyal medyadaki videoların daha çok kendi inanç eğilimleri yönünde, inanç ve düşüncelerini güçlendirebilmek için izlediği görülmektedir. Bu konuda inanç-ibadet uyumu geliştirmeye çalışan gençlerin fakülte fark etmeksizin inancı vaaz eden ve destekleyen videolara yöneldikleri görülür.

“Kısmen izliyorum, daha çok inancımı daha çok pekiştirebilmek için. Çoğu zaman etkiliyor (...)Kısa zamanlı da olsa o etki ibadet etme isteğimi daha da arttırıyor.” (G5, Erkek, İlahiyat, 22)

“İzliyorum, neredeyse izlemediğim yok çok fazla. Agnostik kanallar, deist kanallar var. Bunların genelde ortak şeyleri İslamiyet üzerinde, tarihi olur, hadis olur, ayet olur belli yerlerden videolar çekiyorlar. Ateizm, deizmi, agnostizmi anlatmak yerine dinlere saldırır daha çok videolar. Bu yeni ateizmin felsefesinin bir şeyi. Ama anlamadığım, mesela anlam veremediğim, bir ateistin bir agnostikle veya deistle aynı fikirde olup İslamiyet'e saldırabilmeleri. Herhalde bu coğrafyadan dolayıdır, çünkü Avrupa'da da genelde Hristiyanlığa saldırıyorlar. Genel olarak şu anda bulunduğumuz dönemde dinlere karşı düşmanlık var. Eskiden etkiliyordu, o dönemlerde hani bilgi olmadığından etkiliyordu. Ama bilgi hani olduktan sonra, saman adam saf satası yapıyorlar genelde. Hani bir şey varmış gibi yorum yapıyorlar, Cevap veriyorlar ama aslında öyle bir şey yok.” (G13, Erkek, İlahiyat, 20)

Nadir olmakla beraber bazı örneklerde popüler dini videolara ilgi duyulduğunu söyleyen gençlere de rastlanmıştır. Bu tür popüler videolarda anlatılanların ne amaçla veya kim tarafından sunulduğunun önemli olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Bu vurgu videolardaki içeriğin değil de paylaşım amacının önemsendiğini ve izlenmesi noktasında etkili olduğunu göstermektedir.

“Çok fazla çok severim de yani, inançla ilgili genelde böyle ateistlikle ilgili değil de tersine İslamiyet'in güzel yanlarını konu alan videoları izliyorum. Mesela atıyorum, bir koyun doğmuş koyunun üzerinde Allah yazıyor onu izliyorum. Benzetme amacıyla başka bir hayvan doğuyor, mesela bir çocuk doğduğunda ilk anne demiyor Allah diyor. Mesela onlar falan benim ilgimi çekiyor, yani seviyorum. (...)Baya bir etkiliyor severim yani”(G8, Erkek, İİBF, 23)

“Tabii ki de, en çok onlara dikkatimi çekiyordu. Birçok bilgi de olsun, zaten onlar sayesinde. Mesela özellikle Nurettin Yıldız, onu takip ediyorum. Spotify'dan şarkılarını kitaplığıma ekledim.”(G12, Kadın, İlahiyat, 21)

“Yani şöyle, o videoyu kimin çektiğine bağlı. Eğer gerçekten bilgisine güvendiğim insanlarsa izliyorum zaman zaman. Ama çok yoğun bir şekilde izlediğim söylenemez.(...) Çok etkilendiğim söylenemez, ama yine de bazen o videoyu çeken kişi acaba farklı bir şey söyledi mi, ya da farklı bir yaklaşım sergiledi mi diye izlediğim zamanlar oluyor.” (G17, Kadın, Tıp, 20)

İnanç reklamı yapan videoları izleyen katılımcıların videolarda doğallığı bozan unsurlar gördüklerinde izlemekten vazgeçtiklerini söyledikleri görülmektedir. Bu durum sosyal medya üzerinden paylaşılıyor olmalarından dolayı medya iletişiminin unsurlarını taşıdıkları ve bunlardan bağımsız düşünülemediğini göstermektedir. Yani din ve inançla ilgili videoların kaynak, mesaj, kanal ve alıcı şeklindeki akıştan bağımsız düşünülmeceği öngörülmelidir. Bunlardan birindeki düzensizlik veya inandırıcılığın yitirilmesi alıcının ikna edilmesi veya etkilenmesini imkânsız kılmaktadır denilebilir.

“Yani önceden izliyordum ama şu sıralar izlemiyorum. Bu şey vardı, neydi o, hayalhanem falan diye mesela. O tür şeyler izliyordum önceden, etkileniyordum da. Sonra anlatımlarını beğenmemeye başladım, böyle birazcık abartıyorlar gibiydi. Sadece hani belirli şeylere odaklanan gibilerdi o yüzden.” (G10, Kadın, İlahiyat, 22)

İnançla ilgili videoların izlenmediğini söyleyen kodlar daha az olmakla beraber görülebilmektedir. İzlenmeme sebebi olarak bu videoların bir kurmaca içerdiği ve yönlendirme amaçlı yapıldığı inancının dile getirildiği görülmektedir. İnançla ilgili olumlu veya olumsuz videoların izlenmemesine bir başka neden olarak bu paylaşım ve videolarda geleneksel dinden ve geleneksel dini söylemden farklı yeni ve modern olarak nitelenen söylemlerin olması sebep gösterilmiştir.

“İzlemiyorum. Çok da hoşuma gitmiyor, çünkü çok da doğru olduğunu görmüyorum. Genelde manipüle etmek amacıyla ve kurma, yapmacık olduğu için dikkate almıyorum. Gerçek bazlı olduğunda, evet onları biraz daha kabul edebilirim. Ama günümüz şartlarında özellikle sosyal medyada paylaşılan şeylerin gerçeklik payı çok fazla değil. Çoğu şeyler kurmacık. Rastgele yapılan sosyal deneylerde, röportajlarda bile insanlar karşısındaki kişiye hem mesafeli olarak doğrudan değil mesafeli olarak yaklaşıyor. Hem de insanlar günümüz şartlarında bir miktar kendilerini daha ilgi çekici, daha sevilebilecek insanlar olarak göstermeye çalışıyor. Yani daha sahte davranıyorlar. Ben de bunu çok, nasıl diyeyim çok sıcak çok içten bulmadığım için bu tür şeyleri çok fazla doğru olarak değerlendiremiyorum. Yani benim gözümde çok da doğru şey değil, bir etken değil. Beni etkilemiyor hiçbir şekilde.” (G9, Erkek, Mühendis YL, 30)

“İzliyorum diyemem özellikle ama illaki rast geliyor karşılaşıyorum. Fakat bunlardan etkilenmiyorum, çünkü geleneksel dinden farklı.” (G3, Erkek, Mühendis, 26)

Temel olarak kendini inançlı kabul edip dine ilgisiz kaldığını söyleyen katılımcılarında inançla ilgili videoları izlemediklerini ve ilgilerinin de olmadığını söyledikleri görülmektedir.

“Hayır, denk gelmiyorum izlemiyorum. Valla ilgim olmadı diyelim.” (G6, Erkek, İlahiyat, 20)

Sonuç itibarıyla araştırmanın örnekleme dâhilinde en azından 18-30 yaş arası gençlerde inanç konulu lehte videoları mevcut inançlarını destekleyici yönde izleme eğiliminin daha yoğun olduğu görülmektedir. İzlememe eğiliminin daha az olduğu, bunun nedeni olarak videoların kurmaca içerdiği, geleneksel dini inançtan farklı olduğu ve ilgisizlik gibi nedenleri olduğu görülmektedir. İnanç aleyhine olan videoları izleme eğiliminin hâlihazırda görülmediği ancak erken gençlik yıllarında izlendiğinin bildirildiği, bunun da bir sorgulamaya götürmesi yönüyle olumsuz kabul edilemeyeceği söylenebilir. Yani inanç karşıtı olduğu iddia edilen videolar inancı gündeme getirmeleri ve nihayetinde dinin teşvik ettiği sorgulayıcı tahkiki imana yol açmaları yönünden inancın reklamını yaptıkları iddia edilebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Nitel araştırma deseninde ve fenomenolojik model çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışmada üniversite gençliğinin inanç eğilimleri eğitim aldıkları bölümler çerçevesinde kendi ifadeleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen kodlar ve kategoriler çerçevesinde oluşturulan temalar ve başlıklar sonuç olarak şöyle değerlendirilmektedir. Muhafazakârlık ekseninde ve kendini toplumdaki inanca ait hissetme noktasında, ilahiyatta okuyan ve diğer fakültelerde eğitim görüp bir sorgulama ve muhasebe dönemi yaşayan bireylerin kendilerini toplumdaki yaygın inanca ait hissetmedikleri, toplumda yaşayan dini gerçek din olarak görmedikleri ancak daha alaylı olarak yani halk inancından inanç bilgilerini alan gençlerin kendilerini daha fazla topluma ait hissettikleri ve toplumda kabul gören inancı Müslümanlık olarak niteledikleri görülmüştür.

Gençlerin inanç ve dine ait kabullerinde temel kaynaklara inmeyi kabul ettikleri görülmektedir. Sondaj soruları ile din ve inançla ilgili bir sorunla karşılaştıklarında kime başvurulduğu sorulduğunda ilahiyat öğrencilerinin okuldaki hocalarına sordukları ama bazılarının sormaktan uzak durdukları, diğer fakültelerde eğitim gören gençlerin ise internete ve büyükleri olarak nitelendirdikleri kişilere sorularını sordukları görülmüştür. İnanç krizlerinin yaşanma dönemi olarak ergenlik ve lise yılları gösterilmekteyse de üniversiteye gelen ve farklı ortamlarla karşılaşılan ilk yılların bir sorgulama ve çatışma dönemi olarak öne çıktığı görülmektedir.

İnancın kılavuzluğu konusunda üç kategorinin olduğu görülmektedir. Birinci kategoride inancının hayatına tamamen yön verdiğini söyleyenler, ikinci kategoride ise inancı hayatına yön vermekle beraber zaman zaman kendisinin de müdahale ettiğini söyleyenler bulunmaktadır. Bu kategoride ilahiyat öğrencilerinin de bulunması ilgi çekicidir. Üçüncü kategoriyi ise hayatına tamamen kendisinin yön verdiğini, inancının hayatına yön vermesine hiç izin vermediğini söyleyenler oluşturmaktadır. Bu kategoriyi oluşturanların kendilerini inanç sahibi olarak niteledikleri sadece ihmal veya ilgisizlik sebebiyle böyle davrandıklarını ifade ettikleri görülmektedir.

İnanç akımları ve gençlik konusunda daha çok sayısal bölümlerde okuyan gençlerin inanç akımı ifadesi ile dini grupları anladıkları ve bunları reddedici ve temel kaynakları öne çıkaran bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. İkinci bir kategorinin yine inanç akımları ifadesi ile dini grupları anladığı ve bu grupları sosyolojik olarak bölünmelere neden olduklarını düşündükleri için reddettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda üçüncü kategorinin inanç akımlarının farklı bakış açıları ve toplumsal ağlar oluşturarak faydalı olabileceği şeklinde açıklama yapanlardan olduğu görülmektedir. Ancak bunu dile getiren katılımcıların kendilerinin bunlardan etkilenmediklerini ve mensup olmadıklarını ifade ettikleri görülmüştür.

İnanç akımları konusunda daha öze inilip ateizm-deizm üzerine sorular sorulduğunda ilahiyat öğrencilerinin benzer cevaplarla bunların gelip geçici olduğu ve bir boşluktan kaynaklandığı şeklinde cevaplar verdikleri görülmektedir. Diğer fakültelerde okuyan gençlerin ise bu akımlara farklı olmak, sorumluluktan kaçmak gibi nedenlerle yöneldiğini söyledikleri bulgulanmıştır.

İnanç ve çatışma konusunda ilahiyatta okuyan gençlerin çevreleri ile daha çok çatışma ve münazaraya girdiklerini söyledikleri görülmüştür. Bunun nedenini çevrelerinin din eğitimi veren bir kurumda okumalarına verdikleri reaksiyona bağladıkları görülmektedir. Kadınlar arasında bu tartışmaların dinin kadına bakışı ve kadın hakları çerçevesinde olabildiği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bazı katılımcıların inanç çerçevesinde yapılan tartışmalara cihat gözüyle baktığı ve bu anlayışın fakülte fark etmeksizin her düzeyde dini hassasiyete sahip gençlerde görüldüğü anlaşılmaktadır.

Mülakatlarda aile ile din ve inanç konulu çatışma yaşanıp yaşanmadığı sorulduğunda aile ile çatışma yaşanmadığının beyanından sonra ilerleyen bölümlerde aslında yaşandığının itiraf edilmesi gençlerin aileye özel bir önem verdikleri şeklinde yorumlanmıştır. Burada dikkat çeken nokta ise arkadaş çevrelerinde ateist ve deist gördüğü kişilere inancı ve dini kabul ettirmek için uğraş veren gençlerin aileleri ile dini pratikleri yapmamak için tartıştıkları ve bahaneler ürettiklerini söylemeleridir.

İnanç krizleri yaşayan bireylere yardım konusunda ilahiyat eğitimi alan gençlerin gayret sarf ettikleri ve bu vakaları kendilerini mesleki açıdan geliştirmek için bir fırsat olarak gördükleri görülmektedir. Dinin hayatına müdahil olmasına izin vermediğini söyleyen bir kategorinin bu krizleri yaşayanlarla hiç karşılaşmadıkları söylemleri dikkat çekici bulunmuştur. İnanıldığını fakat ibadetlerini yerine getiremediğini söyleyen gençlerin arkadaşlarını ateizmden kurtarmak için çok çabaladıklarını söyledikleri görülmektedir. Sayısal bölümlerde okuyan veya eğitim görmüş, inanç ve ibadet bütünlüğü daha yüksek olan gençlerde bu tür krizler yaşayan bireylerle uğraşmanın gereksiz olduğu, yardım edilemeyeceği düşüncesinin var olduğu görülür. Hatta bu bireylerin etraflarında bu tür krizler yaşayanları istemedikleri çünkü o kişiyi kurtaramayacaklarını, o kişinin kendilerini benzer bir krize çekebileceği düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. İlahiyat dışında eğitim gören bazı katılımcıların bu tür krizler yaşayan bireylere yardımcı olmak için kendilerini yeterli görmedikleri için müdahil olmadıklarını söyledikleri bulgulanmıştır. Daha muhafazakâr ailelerden gelen bireylerin inanç krizi olarak inanma ile ilgili değil de dini pratik ve uygulamalar ile ilgili konuları anladıkları görülmüştür.

İnancın ontolojik sorulara verdiği cevapların gençler tarafından algılanma biçimlerinin sorgulandığı bölümde fakülte fark etmeksizin ontolojik sorulara çok kafa yorulmamaya çalışıldığı, o alanın muğlaklığından korkulduğu, dinin getirdiği açıklamalara yönelindiği görülmüştür. Özellikle sayısal alanlarda eğitim gören gençlerde bir şekilde evrim teorisinden konu açıldığı, gençlerin zihinlerinde bunu sorguladıkları ve bir bilim-din uzlaşısı çabasında oldukları görülmüştür. İlahiyat okuyup felsefe ile ilgisi olduğunu söyleyen veya lisansüstü çalışma yapan bireylerin de sayısal alanlarda eğitim gören gençlere benzer şekilde bir evrim-yaratılış dikotomisi konusu açtıkları ve bir uzlaştırma arayışı içinde oldukları görülmektedir. Farklı dinlere ait inançlar konusunda gençlerde çok yaygın bir serbestlik anlayışı ve derin bir saygı olduğu görülmektedir. Bu konuda fakülte fark etmeksizin gençlerin aynı görüşlere sahip oldukları gözlemlenmiştir.

Günümüzde inanç konusunda çok etkili olduğu düşünülen sosyal medya videoları ve paylaşımları hususunda gençlerin genelde bu videolardan haberdar oldukları ve izledikleri bulgulanmıştır. Gençlerin kendilerinde mevcut olan inanç yönünde videoları izleme eğiliminde oldukları görülmektedir. İzleyenlerden ilahiyat eğitimi alanların bu videolarla bilgi ve inançlarını güçlendirmeye çalıştıkları, teknik açıdan faydalanmak ve videolardaki sunum biçimlerini edinmek istedikleri, diğer fakültelerden olanların ise bilgi almak ve inançlarını güçlendirmek amacıyla videoları izledikleri görülmektedir. Bu videoları izlememe eğiliminin daha az olduğu görülmüştür. İzlememe nedeni olarak videoların doğal olmaması, kurmaca içermesi, geleneksele uygun olmayan modern bir dini anlayışla yapıldıklarının düşünülmesi ve ilgisizlik sayılmıştır. Din aleyhine olan videoların üniversite gençliği arasında fazla izlenmediği, lise ve ergenlik döneminde dikkat çektiği ancak bu ilginin de bir sorgulamaya sebebiyet vermesi dolayısı ile olumsuz bulunmadığı bulgulanmıştır. Araştırmamız nitel bir araştırma olması ve örnekleminin sınırlılığı dolayısıyla sonuçlarının genellenmesi mümkün değildir. Ancak betimsel bir tablo sunması açısından alana katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bunun yanında inanç konusunda yapılacak nicel araştırmalara her zaman ihtiyaç vardır. Araştırmanın nicel araştırmalara ve bu araştırmada kullanılacak ölçeklerin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Sonuç olarak inanç konusunda gençlerde her düzeyde bir farkındalığın olduğu görülmektedir. Gerek eğitim kademelerinde verilen din eğitimleri, gerek aileden alınan dini kültürlenme ile genç bireyler inanç konularında temel düzeyde bilgilere sahiptirler ve dil konusunda hiçbir zorluk çekmemektedirler. Bu durum dinin kültürel bir bagaj olarak bir başvuru ve acil durum çantası olarak bireyin her zaman yanında olduğu şeklinde yorumlanabilir. Zira dil her durumda değerler setinin ve dinin taşıyıcısı konumundadır.²¹ Ancak genç bireyler alışkanlıklar, arkadaş çevreleri, tüketim kültürü çerçevesinde şekillenen hız ve haz dünyasının teşvikleri gibi nedenlerle inanç konusunda ilgilerini bilgileri ile doğru orantılı bir şekilde hayata geçirememektedirler. Daha ilgili olduğu görülen gençlerin bile buldukları ortama göre tavır almaya yöneldikleri görülmektedir. Bu durum internet tabanlı iletişim araçlarının yaygınlaşması ile akışkanlık ve dönüşlülük kazanan kimliklerin²² artık yerleşik bir hal almaya başladığını gözler önüne sermektedir. Bu açıdan bireylere sorunları ile mücadele edebilmeleri, anlam dünyası kurabilmeleri açısından yardımcı olması için inanç dilinin güncel dile yaklaştırılması önerilebilir. Öte yandan gençlerin popüler ve özgün olduğunu düşündükleri kavramlardan çok etkilendikleri görülmektedir. Bu sebeple inancın kurumsal ve geleneksel bağlamlardan bağımsız olarak özgün kimlik ve karakterlerle sunumunun daha faydalı olacağı öngörülebilir. Dini temsil ve eğitim noktasında gücünü kurumdan ve gelenekten değil şahsiyet ve samimiyetten alan hizmet üretici, eğitimci ve gönüllülerin yetiştirilmesinin inancın etkinliğini ve toplumsal faydasını arttıracığı düşünülmektedir.

21 Fatma Odabaşı, "Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Dil Dindarlığı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014), 142.

22 Mustafa Derviş Dereli, "Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması", *İnsan ve Toplum* 9/1 (10 Mart 2019), 110.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Ayşe Betül. "Öğrencilerde İnanç Problemine Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesi". *Dergiabant* 8/1 (31 Mayıs 2020), 318-342. <https://doi.org/10.33931/abuifd.689790>
- Akşit, Bahattin vd. *Türkiye'de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Arıcan, Sümeyra - Arıcı, Handan. "Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 1062-1106. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1020477>
- Ayten, Ali. "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2014), 185-204.
- Bozkuş, Metin. "İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (15 Haziran 2002), 195-208.
- Dereli, Mustafa Derviş. "Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması". *İnsan ve Toplum* 9/1 (10 Mart 2019), 85-116.
- Doğanay, Süleyman. *Psikolojik açıdan hayatın zorlukları karşısında dini inanç ve sabır: Nitel bir çalışma*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- İmamoğlu, Abdulvahit. "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç Ve Umutsuzluk İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (15 Haziran 2011), 205-244. <https://doi.org/10.17335/suifd.84025>
- İnce, Abdullah. "Gençliğin 'İnanç Problemlerinin' Gerçekliği: Eleştirel Bir Okuma". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 908-934. <https://doi.org/10.17859/pauifd.994157>
- Kılıç, Ünal - Acar, Nihal. "Sanal Dini İletişim Motivasyonları Üzerine Bir Alan Araştırması: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencileri". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 3/1 (29 Haziran 2020), 5-22.
- Kimter, Nurten - Taş, Nurten. "Üniversiteli Öğrencilerin Batıl İnanç Düzeyleri İle Mutluluk Düzeyleri Ve Dini Yönelimleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme". *Kesit Akademi Dergisi* 21 (01 Ağustos 2019), 178-220.
- Komasyon. *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kurt, Hasan. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2-1 (2012), 15.
- Odabaşı, Fatma. "Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Dil Dindarlığı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014), 123-154.
- Ok, Üzeyir. "İnanç Psikolojisi: Hayatı Anlamlandırma Biçiminin Yaşam Boyu Gelişimi". Erişim 03 Kasım 2022. https://www.academia.edu/17300803/%C4%B0nan%C3%A7_Psikolojisi_Hayat%C4%B1_Anland%C4%B1rma_Bi%C3%A7iminin_Ya%C5%9Fam_Boyu_Geli%C5%9Fimi
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2014.

- Taş, Kemaleddin. "Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (30 Aralık 2010), 0-0.
- Ünal, Mehmet Süheyl. *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kısacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi* 12 (29 Aralık 2020), 1-44.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Mak Danışmanlık A.Ş. "Mak Danışmanlık Gençlik Araştırması". 02 Eylül 2020. Erişim 01 Kasım 2022. <https://www.makdanismanlik.org/mak-danismanlik-genclik-arastirmasi/>
-